T.C.
TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
DOKTORA TEZİ

AVUSTURYA-MACARİSTAN YÖNETİMİNDE BOSNA HERSEK'TEKİ BOŞNAKLARIN SİYASÎ HAYATI (1878-1914)

ENES TURBIC

TEZ DANIŞMANI
DOÇ. DR. SABRİ CAN SANNAV

EDIRNE-2023

Tezin Adı: Avusturya-Macaristan Yönetiminde Bosna Hersek'teki Boşnakların Siyasî Hayatı (1878-1914)

Hazırlayan: Enes TURBIC

ÖZET

Bu çalışmada Avusturya-Macaristan idaresi döneminde Bosna Hersek'teki Boşnakların siyasî hayatı ve siyasî partilerinin ortaya çıkışı, ayrıca söz konusu partilerin faaliyetleri ve çalışmaları incelenmiştir. Bunların yanı sıra, genel olarak bu dönemdeki Bosna Hersek'in siyasî hayatı, siyasî süreçleri, önemli siyasî olayları ve Bosna Hersek'te yaşayan halkların kaderini belirleyen önemli siyasî prosesleri üzerinde de durulmuştur. Tarih boyunca Bosna Hersek'in ve Boşnakların siyasî tarihi, Berlin Kongresi'ne yol açan 1875 Hersek İsyanı, Bosna Hersek'te Avusturya-Macaristan Monarşisi'nin idaresinin kurulması ve söz konusu toprakların idare edilmesi, Boşnak siyasî partilerinin kuruluşu, 1908 yılında meydana gelen Avrupa siyasî sahnesini sarsan Bosna ilhakı, ilhakı öncesi ve sonrası, 1910 yılında kurulan Bosna Meclisi sonrası döneminde Bosna Hersek'in ve Boşnakların siyasî tarihi tezin ana konularını oluşturmaktadır.

Bosna Hersek tarihçilerinden olan Husnija Kamberović'in *Kimliğin İnşası Üzerine* başlıklı makalesinde belirttiği gibi, *Boşnakların perspektifinden tarih boyunca Bosna Hersek'in kimliği, aşağı yukarı sürekli (devamlı) bir tarihsel kimlik olarak algılanmaktadır (Orta Çağ'ın başından başlayarak en yakın zamana kadar); ayrıca, söz konusu kimlik açıkça tanımlanmış bir bölgesel kimlik öznesi (Orta Çağ Bosna Krallığı, Osmanlı Devletinde özel Bosna eyaleti vb.) olarak da algılanmaktadır*. Sürekli bir tarihsel kimliğin devamlılığına ilişkin bu kimlik algılanması, çağdaş Boşnak siyasetinin gelişimini ve ilk Boşnak siyasî partilerinin oluşumunu etkilediği sonucuna varılabilir. Bu nedenle, tezin konuları arasında Boşnak siyasî sahnesinin gelişimi, karşılaşılan sorunlar ve bu dönemdeki Bosna Hersek'in genel siyasi etkinliği gibi sorular yer almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Bosna Hersek, Avusturya-Macaristan, Bosna Hersek Tarihi, Bosna Hersek Siyasî Tarihi

Name of thesis: Political Life of Bosniaks in Bosnia and Herzegovina during the Austro-Hungarian Administration (1878-1914)

Prepared by: Enes TURBIC

ABSTRACT

In this study were researched the political life of the Bosniaks of Bosnia and Herzegovina during the Austro-Hungarian administration, the emergence of Bosniak political parties as well as their activities and work. In addition, the general political life of Bosnia and Herzegovina at that time was also topic of researching, as well as political processes, important political events and political currents that determined the fate of the inhabitants of that Western Balkan country. The political history of Bosnia and Herzegovina and the Bosniaks throughout history, the Herzegovinian uprising 1875 which led to the Berlin Congress, the establishment of the administration of the Austro-Hungarian Monarchy in Bosnia and Herzegovina and the work of the administration in the mentioned country, the forming of Bosniak political parties, the annexation of Bosnia and Herzegovina which took place in 1908 and which shook the European political scene, political life in the pre-annexation and post-annexation period as well as the political history of Bosnia and Herzegovina and Bosniaks in the period after the establishment of Diet of Bosnia (the Bosnian-Herzegovinian Parliament) are the main topics of this dissertation.

As one of the historians of Bosnia and Herzegovina Husnija Kamberović states in his article entitled "*On the construction of identity*" where he points out that: "*The identity of Bosnia and Herzegovina throughout history is perceived from the Bosniak perspective as a more or less uninterrupted historical identity (starting from the early Middle Ages to the most recent era); as a clearly defined regional identity subject (medieval kingdom, special eyalet in the Ottoman Empire, etc.).*" Therefore, it can be concluded that all of the above (knowledge about identity and political past) influenced the formation of the first Bosniak political parties. Accordingly, the topics of this dissertation include issues such as the development of the Bosnian political

scene, the problems faced by political actors and their general political activity in Bosnia and Herzegovina during the mentioned period.

Key Words: Bosnia and Herzegovina, Austria-Hungary, History of Bosnia and Herzegovina, Political history of Bosnia and Herzegovina

ÖN SÖZ

Siyasî tarih, birçok bilim dalının ilgi alanına girmekle beraber, insanlık tarihinde önemli olaylara sebebiyet verdiği için tarih bilimi içinde önemli bir konu haline gelmiştir. Dolayısıyla, geçmişteki Bosna Hersek'in siyasî hayatı, bu ülkenin ve halklarının tarihini anlamada önemli bir figürdür.

Bosna Hersek'in mevcut, Dayton sonrası siyasî sistemi, dünyadaki en karmaşık sistemlerden biridir. Cumhuriyet sistemine sahip olup, resmî adında cumhuriyet kelimesi taşımayan Bosna Hersek Devleti, Distrikt Brčko, biri ismen cumhuriyet olan, ancak cumhuriyet ve devlet özelliği taşımayan entite (Sırp Cumhuriyeti entitesi) ve on kantondan oluşan Federasyon Bosna Hersek entitesinden oluşmaktadır. Buna ek olarak ülkedeki yüzlerce siyasî parti, birçok düzeyde genellikle geniş bir koalisyon hükûmeti kurarak oldukça karmaşık bir siyasî ve devlet sistemini oluşturmaktadır. Ancak ülkede modern siyasî hayatının temelleri, ilk siyasî teşkilatların, daha geniş ifadeyle 1906'da Müslüman Halk Teşkilatı siyasî partisinin, 1907 ve 1908 yıllarında ise Hırvat Halk Birliği ve Sırp Halk Teşkilatı, Müslüman Terakki Partisi ve Bosna Hersek Sosyal Demokrat Partisi isimli siyasî teşkilatların kurulduğu Avusturya-Macaristan döneminde atılmıştır.

Bu nedenle, çalışmamızın önemi Bosna Hersek'in Avusturya-Macaristan döneminin ayrıntılı bir analizinin yapılmasında yatmaktadır. Ayrıca, konunun bir diğer önemi 20. yüzyılın başından Saraybosna'da meydana gelen Franz Ferdinand suikastına kadar Boşnakların ve Bosna Hersek'in diğer halklarının siyasî yaşamını analiz etmekte de yatmaktadır. Bunlara ek olarak, bu konu Bosna Hersek'teki siyasî süreçleri, siyasî hayatı ve ülkede daha sonraki dönemlerde (Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı / Yugoslavya Krallığı ve Sosyal Federal Yugoslayva Cumhuriyeti dönemleri) yaşanan süreçleri anlamamıza yardımcı olmaktadır.

Bosna Hersek'in Avusturya-Macaristan dönemi ile geçirdiği kırk yıl ülkenin geçmişinde ve tarihinde önemli bir rol oynamaktadır. Bu bağlamda tezimiz

Avusturya-Macaristan döneminde Bosna Hersek'in ve halklarının (Boşnaklar, Sırplar ve Hırvatlar) siyasî yaşamını anlamamıza yardımcı olmaktadır. Aynı zamanda, siyasî hayatın örgütlenmesine yol açan nedenleri ve planlanan hedeflere ulaşılıp ulaşılmadığını anlamamıza da yardım etmektedir.

Çalışmama başladığım günden bu yana desteklerini esirgemeyen ve yol gösteren değerli danışmanım saygıdeğer Doç. Dr. Sabri Can Sannav'a teşekkürlerimi sunarım.

Ayrıca, Bosna Hersek Tuzla Üniversitesi'nde görev alan ikinci danışmanım saygıdeğer Prof. Dr. Adnan Jahić'e de katkılarından ötürü teşekkürlerimi sunarım. Son olarak; lisans eğitimimden bu yana bana kattıklarıyla eğitim hayatımda önemli bir yere sahip olan saygıdeğer Prof. Dr. İlker Alp'e teşekkürlerimi sunarım.

Enes TURBIC

Edirne, 2023

İÇİNDEKİLER

ÖZET ..... **I**
ABSTRACT ..... **II**
ÖN SÖZ ..... **IV**
İÇİNDEKİLER ..... **VI**
TABLOLAR ..... **XII**
HARİTALAR ..... **XIV**
KISALTMALAR ..... **XV**
ARAŞTIRMAYA DAİR ..... **XVII**
A. ARAŞTIRMANIN AMACI VE METODU ..... **XVIII**
1. ARAŞTIRMANIN AMACI ..... **XVIII**
2. ARAŞTIRMANIN METODU ..... **XVIII**
B. ARAŞTIRMANIN KONUSU ..... **XIX**
C. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI ..... **XII**
GİRİŞ: TARİH BOYUNCA BOSNA HERSEK'İN SİYASÎ GEÇMİŞİNE KISA BİR BAKIŞ **1**

I. BÖLÜM: BOSNA HERSEK'TE 1878-1906 YILLARI ARASINDAKİ DÖNEMDE BOŞNAK, SIRP VE HIRVAT EKSENLİ SİYASÎ HAYATIN OLUŞUMU İÇERİSİNDE BOŞNAKLARIN YERİ VE ÖNEMİ……..21

A. Avusturya-Macaristan İdaresinin Kuruluş Süreci ve Yeni İdareye Karşı Meydana Gelen İlk Tepkiler……..……..……....30

1. Bosna Hersek'te Avusturya-Macaristan İdaresinin Kuruluşu (1878-1879).....30

2. Yeni İdareye Karşı Boşnakların İlk Sosyal Tepkisi: Göç Hadisesi.....39

B. Avusturya-Macaristan İdaresinde Katolik Kilisesinin Proselitizm Uygulamaları ve Boşnakların Karşı Tepkileri.....51

1. Bosna Hersek'teki İlk Proselitizm Uygulamaları: Useima Deliahmetović ve Mehmed Sinanović Vakaları.....51

2. Sonuçları İtibariyle En Önemli Proselitizm Vakası: Fata Omanović Olayı ve Sonrasındaki Gelişmeler.....59

C. Boşnakların Yeni İdarenin Uyguladığı Siyasete Karşı İlk Ciddi Mücadelesi: Vakıf-Maarif Özerkliği Hareketi.....60

1. Vakıf-Maarif Özerkliği Hareketi'nin Rolü ve Önemi.....60

2. Memorandumlar ve Statü.....65

3. Müzakereler ve Vakıf-Maarif Özerkliği Hareketi Üzerinde Önemli Tartışmalar ve Eksikliler.....68

II. BÖLÜM: BOSNA HERSEK'İN AVUSTURYA-MACARİSTAN TARAFINDAN İLHAKINA KADAR GEÇEN SÜREÇTE BOŞNAKLARIN AKTİF SİYASÎ HAYATLARI VE ÜLKEDE SİYASÎ PARTİLERİN KURULMASI (1906-1908).....83

A. Avusturya-Macaristan İdaresinde Kurulan Partiler ve Ülkedeki Siyasî Hayat.....83

1. Bosna Hersek'in Aktif Siyasî Hayatına Giriş.....83

2. Ülkedeki İlk Siyasî Partiler: Müslüman Halk Teşkilatı –MNO ile Sırp Halk Teşkilatı'nın-SNO Kurulması (1906-1907) ve Avusturya-Macaristan'ın Bu Gelişmeler Karşısındaki Tutumu.....87

B. Bosna Hersek'te Kurulan ve Avusturya Macaristan Yanlısı Siyaset Takip Eden Diğer Partiler.....117

1. Müslüman İleri (Terakki) Partisi-MNS (1908) 117

2. Hırvat Ulusal Birliği- HNZ ve Hırvat Katolik Birliği-HKU (1908).....133

III. BÖLÜM: BOSNA HERSEK'İN AVUSTURYA-MACARİSTAN TARAFINDAN İLHAKI VE ÜLKEDEKİ İLK SEÇİMLERE KADAR GEÇEN SÜREÇTE BOŞNAKLARIN AKTİF SİYASÎ HAYATLARI (1908-1910).....144

A. Bosna Hersek'in Avusturya-Macaristan Tarafından İlhakı (1908) 144

B. Bosna Hersek'in Avusturya-Macaristan Tarafından İlhakının Boşnakların Siyasî Hayatına Olan Etkileri.....160

C. Bosna Meclisi'nin Kurulması İçin Yapılan Anayasa Anketi, Hazırlanan Anayasa Taslağı ve Anayasanın Onaylanması (1909).....172

1. Anayasa Anketi ve Hazırlanan Anayasa Taslağı).....172

2. MNO ve MSS Partilerinde Yaşanan Değişiklikler ve Birleşme Girişimleri.....178

3. Bosna Meclisi'nin Yapılanması.....182

D. Bosna Hersek'te Multietnik Özellikli Kurulan Önemli Bir Siyasî Oluşum: Bosna Hersek Sosyal Demokrat Partisi (1909) 193

E. 1910'a Kadar Bosna Hersek'teki Boşnak, Hırvat ve Sırp Partilerinin Arasındaki Siyasî İlişkiler.....200

IV. BÖLÜM: BOSNA HERSEK SİYASİ HAYATINDA İLK SEÇİMLER VE BOSNA MECLİSİ'NİN ÇALIŞMALARI (1910-1914).....211

A. Bosna Hersek'te Gerçekleştirilen Mayıs 1910 Seçimleri ve 1912 Sonuna Kadar Bosna Meclisi'nin Çalışmaları.....211

B. Bosna Hersek'te Boşnak Partilerin Birleşmesi Hadisesi (1911-1912), Bosna Meclisi'nin Çalışmaları ve Ülke Yönetiminin Yeniden Yapılanması.....223

1. Bosna Meclisi'nin İkinci Dönemi ve Boşnak Partilerin Birleşmesi Hadisesi.....223

1.1. Travnik Toplantısı.....235

1.2. UMO Partisinin programı.....236

2. Bosna Meclisi'nin Çalışmaları ve Ülke Yönetimin Yeniden Yapılanması.....240

C. 1912 Sonundan İtibaren Bosna Hersek'te Meydana Gelen Siyasî Gelişmeler Karşısında Boşnakların Tutumları.....248

1. I. Balkan Savaşı Döneminde Bosna Hersek'teki Siyasî Süreçte Boşnaklar (1912-1913) 248

2. II. Balkan Savaşı ve Bosna Meclisi'nin Feshedilmesine Kadar (1914) Geçen Süreçte Bosna Hersek'te Boşnaklar.....256

D. 1910 Sonrası Bosna Hersek'teki Boşnak, Hırvat ve Sırp Partilerinin Arasındaki Siyasi İlişkiler.....259

SONUÇ……265

KAYNAKLAR……274

DİZİN…….....312

EKLER……313

TABLOLAR

Tablo I: 1878'den 1912'ye Kadar Bosna Hersek'teki İdari Teşkilatlandırma

Tablo II: 1912'den İtibaren Bosna Hersek'teki İdari Teşkilatlandırma

Tablo III: Osmanlı Döneminde (1807, 1840, 1851, 1865, 1871, 1876) ve Avusturya-Macaristan Döneminde (1879, 1885, 1895, 1910) Bosna Hersek Nüfus Sayımları

Tablo IV: Dinlere Göre 1910'daki Avusturya-Macaristan Monarşisi Nüfusu

Tablo V: Farklı İstatistiksel Veri İşlemeden Farklı Dönemlerde Bosna Hersek'ten Göç Eden Boşnakların Sayısı

Tablo VI: Bosna Hersek'teki Nüfus İstatistiği

Tablo VII: 1910 Seçim Sistemi

Tablo VIII: 1910 Seçim Sistemi (2)

Tablo IX: 1910 Seçim Sistemi (3)

Tablo X: 1910 Seçimlerinin Tarihleri

Tablo XI: 1910 Seçim Adaylarının Şematik Gösterimi

Tablo XII: 1910 Seçim Adaylarının Şematik Gösterimi (1)

Tablo XIII: 1910 Seçim Adaylarının Şematik Gösterimi (2)

Tablo XIV: 1910 Seçim Adaylarının Şematik Gösterimi (3)

Tablo XV: 1910 Seçim Adaylarının Şematik Gösterimi (4)

Tablo XVI: 1910 Seçim Adaylarının Şematik Gösterimi (5)

Tablo XVII: 1910 Seçim Adaylarının Şematik Gösterimi (6)

Tablo XVIII: 1910 Seçim Adaylarının Şematik Gösterimi (7)

HARİTALAR

Harita I: 12. Yüzyıldan 15. Yüzyıla Kadar Bosna

Harita II: 1600 Yılında Bosna Paşalığı

Harita III: 1606 Yıl Civarında Bosna

Harita IV: 1895 Yılında Gerçekleşen, Avusturya-Macaristan Döneminde Olan İkinci Bosna Hersek Nüfus Sayımı

Harita V: 1910 Nüfus Sayımına Göre Avusturya-Macaristan Monarşisi Nüfusu

Harita VI: 1882 Tarihli Bosna Hersek'in İlhakı ve Bölünmesi (Macaristan Planı)

KISALTMALAR

ABiH	Bosna Hersek Arşivi
Alm.	Almanca
ANUBiH	Bosna Hersek Bilim ve Sanat Akademisi
Araş.	Araştırma
Bil.	Bilimler
Bk.	Bakınız
BOA	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
boş.	Boşnakça
C.	Cilt
Ed.	Editör
Ens.	Enstitü
HAZU	Hırvat Bilim ve Sanat Akademisi
hırv.	Hırvatça
HKU	Hırvat Katolik Birliği
HNZ	Hırvat Halk Birliği
HR. SYS	HARİCİYE NEZARETİ SİYASİ
ing.	İngilizce
MNO	Müslüman Halk Teşkilatı
MNS	Müslüman İleri Partisi
N.	No
ÖA	Avusturya Arşivi
s.	Sayfa
S.	Sayı

SANU	Sırp Bilim ve Sanat Akademisi
SDS BiH	Bosna Hersek Sosyaldemokrat Partisi
sırp.	Sırpça
SNO	Sırp Halk Örgütü
TTK	Türk Tarih Kurunu
Üniv.	Üniversite
Vol.	Volume
Y.EE	YILDIZ ESAS EVRAK

ARAŞTIRMAYA DAİR

A. Araştırmanın Amacı ve Metodu

1. Araştırmanın Amacı

Araştırmanın amacı Avusturya-Macaristan döneminde Boşnakların siyasî yaşamlarını, siyasî örgütlenme biçimlerini ve Boşnak milletinin siyasî teşkilatlarının ortaya çıkışını ve gelişimini analiz etmektir. Bunların yanı sıra, bu çalışmanın amacı teşkilatların kuruluşlarını, kuruluş nedenlerini, gelişimlerini, siyasî teşkilatların programlarını, faaliyetlerini ve çalışmalarını incelemektir. Ayrıca, amaçlardan biri de Avusturya-Macaristan döneminde Boşnak siyasî teşkilatların Bosna Hersek siyaset sahnesindeki rolünü ve Boşnak ulusal bilincinin gelişimine etkilerini gözlemlemek olmuştur.

2. Araştırmanın Metodu

Araştırmanın konusuyla ilgili *Boşnakça*, *Hırvatça*, *Sırpça*, *Almanca*, *İngilizce* ve *Türkçe* kaynaklardan istifade edilmiştir. Bu kaynaklarda geçen bilgiler aktarılırken analiz ve karşılaştırma yöntemi kullanılmıştır.

Araştırmamızdaki kaynaklar için Saraybosna başta olma üzere; *Bosna Hersek*, *Avusturya* ve *Türkiye'deki* arşiv ve kütüphanelerdeki kaynaklar kullanılmıştır. Bosna Hersek'te *Bosna Hersek Devlet Arşivi* (boş. *Arhiv Bosne i Hercegovine*), *Bosna Hersek Millî ve Üniversite Kütüphanesi* (boş. *Nacionalna i univerzitetska biblioteka Bosne i Hercegovine*), *Saraybosna Üniversitesi Felsefe Fakültesi Kütüphanesi* (boş. *Biblioteka Filozofskog Fakulteta Univerziteta u Sarajevu), Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi* (boş. *Gazi Husrevbegova biblioteka*), *Boşnak Enstitüsü* (boş. *Bošnjački institut*), *Zavidovići Şehir Kütüphanesi* (boş. *Biblioteka grada Zavidovići*), *Tešanj Kütüphanesi* (boş. *Biblioteka Tešanj*), Avusturya'da *Avusturya Devlet Arşivi* (alm.

Österreichisches Staatsarchiv), Türkiye'de *Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri*'nden yararlanılmıştır.

Araştırmamızda kullanılan Bosnakça, Hırvatça, Sırpça, Almanca, İngilizce kaynaklarda yer alan kişilerin isimlerinin orijinal şekilleri tercih edilmiş, tezimizde ilk geçtiği yerde de parantez içinde Türkçe okunuşu verilmiştir. Boşnakça ve diğer yabancı yer isimleri için de orijinal isimleri tercih edilmiştir.

B. Araştırmanın Konusu

Balkan yarımadası Roma döneminden itibaren siyasî çatışmalara ve önemli tarihî olaylara sahne olmuştur. Balkanlar ayrıca, eski tarihlerde hem Roma hem de Konstantinopolis'te yer alan çok sayıda hükümdar ve askerî liderin çıktığı nokta olmuştur. Batı Balkanlar'da bulunan Bosna eski çağlardan beri hem Batı hem de Doğu hükümdarlarının mücadele ettiği önemli bir stratejik yerdir. Bunun yanı sıra, Bosna Doğu ve Batı Roma imparatorluklarının ayrıldığı nokta olmuş, daha sonra çeşitli Hristiyan gruplarının ikamet yeri, 15. yüzyıldan itibaren Müslümanların ve İslam medeniyetinin, daha sonra ise Osmanlıların ülkelerine kabul ettiği, İber Yarımadası'ndan kaçan Sefarad Yahudilerinin de yurdu haline gelmiştir. 12. yüzyıldan 15. yüzyıla kadar varlığını sürdüren Bosna Banlığı ve Bosna Krallığı'ndan sonra sözü edilen Balkan ülkesi, İstanbul merkezli olan Osmanlı İmparatorluğu'nun bir parçası olmuş, tam 415 yıl boyunca sınırları içinde kalmıştır. 1878 Berlin Kongresi'nden sonra Bosna Hersek çalışmamızın konusu olan Avusturya-Macaristan Monarşisi'nin bir parçası olmuştur.

Konu hakkında Türkiye'de belirli sayıda değerli çalışmalar yapılmıştır. Fakat bu belirli sayıdaki çalışmaların da bazıları yüzeysel kalmıştır. Biz ağırlıklı olarak Boşnak, Alman ve Türk kaynaklarını kullanarak Boşnakların siyasî hayatını, kurulan siyasî teşkilatlarını, teşkilatların faaliyetlerini ele aldık. Buna ek olarak, ülkedeki Boşnak siyasî teşkilatlarının diğer partilerle olan münasebetleri ve yapılan işbirliği ele aldık. Ayrıca, söz konusu (Boşnak) siyasî teşkilatların Bosna Hersek'teki önemli siyasî

olaylara bakış açısı, duruşu ve ülkenin 1910 yılından itibaren aktif parlamenter hayatındaki yeri, parlamenter sistemdeki çalışmaları ve genel anlamda Bosna Hersek'in bu dönemindeki siyasî partilerinin önemi gibi konuları inceledik.

Araştırma kapsamında şu sorulara cevap aranmıştır.

-Boşnakların geçmişteki siyasî yaşamları hakkında bilgi sahibi olarak, Avusturya-Macaristan dönemi onların siyasi yaşamlarının oluşumunu ve gelişimini nasıl etkiledi?

-Bosna Hersek Boşnaklarının siyasî yaşamlarının gelişimini hangi toplumsal süreçler ne şekilde etkiledi? Din değiştirmenin ortaya çıkışı, çok sayıda göç ve Vakıf-maarif özerkliği mücadelesi onu nasıl etkiledi?

-Sırplar ve Boşnaklar arasındaki siyasî işbirliğinin nedenleri nelerdi?

-İlhakın ardından Boşnakların siyasî rotasındaki değişikliğin ve Boşnaklar ile Hırvatlar arasında işbirliğinin başlamasının nedenleri nelerdir?

-Boşnakların aktif siyasi hayatı nasıl gelişti? Siyasi krizlerle nasıl başa çıktılar?

-Boşnak partilerinin programlarında belirledikleri hedeflere ulaşıldı mı?

-Boşnak partilerinin birleşme nedenleri nelerdir? Tam olarak neden 1911'de birleşme meydana geldi?

Çalışma giriş, birinci, ikinci, üçüncü ve dördüncü bölüm olmak üzere beş ana başlıktan oluşmaktadır.

Tezin amacı, metodu ve konusu açıklandıktan sonra, giriş kısmında kısa bir şekilde Bosna Hersek ve Boşnakların siyasi geçmişi, Bosna Hersek'in geçmişinin dönemleştirilmesi meselesi, Orta Çağ'da Bosna'nın siyasî tarihi (Bosna Banlığı ve Bosna Krallığı) gibi konular ele alınmıştır.

Birinci bölümde Boşnaklara odaklanarak Bosna Hersek'in 1878-1906 siyasî hayatının gelişimini etkileyen siyasî ve sosyal süreçler ve olaylar, Bosna Hersek'in imparatorluk içinde yasal konumunun sorunu da incelenmiştir. Bunun yanı sıra, Bosna Hersek'te ülkesindeki Avusturya-Macaristan idaresinin kuruluş süreci, Boşnak nüfusunun göçü, Proselitizm olarak bilinen din değiştirme süreci ve Vakıf-Maarif özerkliği için mücadelenin başlangıcı gibi önemli konular ele alınmıştır. Sözü edilen üç süreç Avusturya-Macaristan dönemindeki Boşnakların siyasî yaşamının oluşumu ve başlaması açısından oldukça önemli olduğunu vurgulamak gerekmektedir.

İkinci bölümde Boşnakların aktif siyasî hayatı ve Bosna Hersek'te siyasî teşkilatların kurulması, 1906-1909 dönemi, MNO Parti, MNS Parti, SNO, HNZ ve SDS BiH gibi diğer siyasî partilerin kurulması ve programları, 1908 İlhakı ve İlhakın siyasî hayata nüfuzu gibi konular incelenmiştir.

Üçüncü bölümde 1908 İlhak sonrasından 1910 yılında gerçekleşen ilk seçimlere kadar Boşnakların siyasî hayatı, Bosna Meclisi'ndeki Boşnak siyasî teşkilatları, onların Hırvat siyasî teşkilatları ile işbirliği, UMO siyasî teşkilatının oluşumu gibi önemli konular ele alınmıştır.

Dördüncü bölümde Bosna Hersek'in ve Boşnakların 1910 yılından 1914 yılına kadar olan önemli siyasî süreçleri ve olayları, o dönemdeki siyasî yaşamını anlamak için Boşnak siyasî teşkilatların Sırp ve Hırvat siyasî teşkilatlar ile işbirliği ele alınmıştır.

C. Araştırmanın Kaynakları

Araştırmanın ana materyalleri Boşnak ve Alman kaynakları olup bunların yanı sıra, Bosna Hersek üzerine yazılan Boşnakça, Almanca, İngilizce ve Türkçe bilimsel kaynaklar da kullanılmıştır. Bu kaynakların başında Saraybosna, Viyana, İstanbul arşiv belgeleri, Bosna Hersek Parlamentosu'nda bulunan *Bosna Meclisi'nin* resmî dökümleri bulunmaktadır. Ayrıca, Avusturya-Macaristan döneminde Bosna Hersek'te yapılan dört nüfus sayımı, ülkede yapılan diğer nüfus sayımları ve buna ilişkin bültenler gibi resmî devlet istatistikleri de önemli kaynaklar arasında yer almaktadır. Bunların yanı sıra, Saraybosna'da yayımlanan *Bosanskohercegovačke novine* / *Bosna Hersek Gazetesi, Sarajevski list* / *Saraybosna gazetesi, Bošnjak* / *Boşnak, Muslimanska svijest* / *Müslüman Bilinci, Muslimanska sloga* / *Müslüman Birliği, Srpska Riječ* / *Sırp Sözü, Hrvatski Dnevnik* / *Hırvat Günlüğü*, Mostar ve Saraybosna'da yayımlanan *Musavat / Eşitlik*, Zagreb'te yayımlanan *Obzor / Ufuk,* Novi Sad'da yayımlanan *Zastava* / *Bayrak*, Belgrad'da yayımlanan *Pravda* / *Adalet* ve *Politika* / *Siyaset*, Viyana'da yayımlanan *Neues Wiener Tagblatt* / *Yeni Viyana Günlüğü* gibi dönemin önde gelen gazeteler de bulunmaktadır. Çalışmamızda kullandığımız diğer önemli kaynaklar ise Mustafa Imamović'in *Pravni položaj i unutrašnjo-politički razvitak Bosne i Hercegovine od 1878. do 1914.* (*1878'den 1914'e Kadar Bosna Hersek'in Yasal Konumu ve İç siyasî Gelişimi*) ve *Historija Bošnjaka* (*Boşnakların Tarihi*) adlı eserleridir. Ayrıca, Adnan Jahić'in *Vrijeme izazova: Bošnjaci u prvoj polovini XX stoljeća* (*Fetret Dönemi: 20. yüzyılın İlk Yarısında Boşnaklar*) adlı eseri de yer almaktadır. Bunların yanı sıra, Milorad Ekmečić'in (Hersek İsyanı bölümü), Nada Klaić'in, Esad Kurtović'in (Orta Çağ döneminde Bosnasının siyasî hayatı bölümü) eserlerinden de yararlanılmıştır.

Yukarıda bahsettiğimiz eserlerle beraber çalışmamızda kullandığımız *Bosna i Hercegovina od najstarijih vremena do Drugog svjetskog rata* (editör: Ibrahim Tepić) adlı eser, ansiklopediler (*Opća i nacionalna enciklopedija u 20 svezaka / 20 Ciltlik Genel ve Ulusal Ansiklopedi, Srpska enciklopedija / Sırp Ensiklopedisi, Enciklopedija Jugoslavije / Yugoslavya Ensiklopedisi, Encyclopedia Britannica /*

Britanya Ensiklopedisi, Enciklopedija Hrvatske / Hırvatistan Ensiklopedisi) de çalışmamızda kullandığımız eserlerdir.

Ayrıca, tezde çok sayıda kullanılan eserler arasında Dževad Juzbašić'in *Politika i privreda u Bosni i Hercegovini pod Austrougarskom upravom (tür. Avusturya-Macaristan Yönetiminde Bosna Hersek'te Siyaset ve Ekonomi)* adlı eser yer almakta, buna ek olarak; Nedim Filipović, Hamdija Kreševljaković, Barabara Jelavich, Noel Malcolm, Aydın Babuna, Halil İnalcık, Kemal Karpat, Ömer Lütfi Barkan, Zafer Gölen, Fahriye Emgili, Galib Šljivo, Husnija Kamberović, Martin Gabriel, Enes Pelidija, Ferdo Hauptmann, Tomislav Kraljačić, Hamdija Kapidžić, Ljubomir Zovko, Srećko Džaja, Iljas Hadžibegović, Edin Radušić, Phillipe Gelez, Ivan Balta, Darko Dukovski, Carl Bethe, Robert Okey, Božo Madžar, Nusret Šehić, Osman Nuri Hadžić, Zijad Šehić ve Ibrahim Kemura'nın eserleri de kaynak olarak kullanılmıştır.

GİRİŞ

TARİH BOYUNCA BOSNA HERSEK'İN SİYASÎ GEÇMİŞİNE KISA BİR BAKIŞ

Bosna Hersek'in siyasî geçmişine bakıldığı zaman, söz konusu ülkenin geçmişinin dönemselleştirilmesi, üzerinde araştırma yapmak isteyen bir tarihçi için oldukça zor bir görevdir. Sözü edilen Batı Balkan ülkesinin geçmişini kısaca şu dönemlere ayırmak mümkündür: a) *Slavların Balkanlara göç etme öncesinde Bosna* b) *Slavların ve onlara yardım eden Avarların Balkan Yarımadası'na göç etme süreci ve 14. yüzyılda Bosna Krallığı'na dönüşen Orta Çağ Bosna Banlığı'nın kuruluş sürecini içeren Bosna'nın Slav dönemi* c) *Bosna Krallığı'nın 1460'lı yıllarda ortadan kaybolmasından önceki dönemlerde tarihî kaynaklarda da kanıtlanmış, en az 415 yıl süren Osmanlı dönemi* d) *19. yüzyılın sonlarından (Berlin Kongresi sonrası) 20. yüzyılın başlarına kadar süren 40 yıllık Avusturya-Macaristan İmparatorluğu dönemi (1878-1918)* e) *20. yüzyılın başından (Birinci Dünya Savaşı sonrası) sonuna kadar devam eden 'Yugoslavya dönemi' (1918-1992)* f) *1990'ların başında Bosna Hersek'in tekrardan bağımsızlığını kazandığı dönem*.[1]

Bosna Hersek'in Eski Çağ dönemi Roma İmparatorluğu'nun idaresi altında geçmiştir.[2] Ülkenin en önemli dönemlerinden Orta Çağ dönemindeki Bosna'nın çeşitli kaynaklarda ne zaman ve adının nasıl geçtiği sorusunun da önemli olduğunu vurgulamak gerekir. Orta Çağ Bosna devletinin çıkış noktası ve devlet anlamında gelişimi hakkında farklı görüşler göz önünde bulundurduğunda; bazı tarihî

[1] Metnimizde yabancı kaynaklar orijinal haliyle verilmiş olup parantez içinde Türkçe okunuşu da verilmiştir. Buna ek olarak yer adları ve özel isimleri de orijinal halinde verilmiştir. Parantez içinde bir kez geçtiği yerde Türkçe versiyonu da enklenmiştir.

[2] Usora Nehri ağzındaki Kamen'de, Tešanj (Teşany) şehri yakınlarındaki Veliki Majdan'da (Maydan), Derventa kasabası yakınlarındaki Detlak'ta, Saraybosna yakınlarındaki Butmir gibi yerleşkelerinde bulunan Eski Çağ Devri'nden kalma buluntu kalıntılarıyla ilgili bk. Enver Imamović, "Prostor Bosne i Hercegovine u prethistoriji i Antici", *Bosna i Hercegovina od najstarijih vremena do drugog svjetskog rata*, Bosanski kulturni centar, Saraybosna 1998, s. 13. (E. Imamović, Tarih Öncesi ve Antik Çağda Bosna Hersek Bölgesi); Noel Malcolm, *Kratka povijest Bosne*, Dani, Saraybosna 1995, s. 20-23. (N. Malcolm, Bosna'nın Kısa Tarihi).

kaynaklarda Bosna *komşular arasında en eski devlet* olarak geçer. Ancak bu komşu ülkelerin bazı araştırmacıları, bu tür tezleri genellikle reddetmişlerdi. Titiz çalışmalarıyla meşhur olan Hırvat asıllı tarihçi Nada Klaić, *Ortaçağ Bosnası* adlı çalışmasında Bosna'nın komşuları arasında en eskisi olduğunu ve devletin gelişme sürecinde geç kalmış bir ülke olarak düşünülmesinin son derece yanlış olduğunu savunmaktadır.[3] Bu konu ile ilgili ilk kaynaklar arasında aynı adı taşıdığı nehrin üst kısımlarında (ve nehrin kaynağın etrafında) varlığını sürdüren, ilk kez Bosna olarak adlandırdığı küçük bir devletten 10. yüzyılın ortalarında bahseden Bizans İmparatoru Konstantin Porphyrogenitus'un *De Administrando Imperio*[4] adlı eseri de yer almaktadır.[5] Bu kaynağın güvenilirliği konusunda şüpheler olduğu gibi, Bosna'nın sözü edilen kaynakta nasıl geçtiği konusunda da çeşitli akademik tartışmalar mevcuttur. Bu eserin yanı sıra, Papaz Dukljanin'in yazdığı eserlerde Bosna'dan bahsetmektedir. Tarihî kaynaklarda *Presbyter Diocleas*, *Presbyter Diocleates* veya *Anonymus Dyocleates* olarak adlandıran Pop Dukljanin[6], tarihyazımı yazılarının anonim bir yazarıydı. Çoğunlukla eserlerini 12. yüzyılın ortalarında kâğıda döken Pop Dukljanin'in kilise hiyerarşisinde yüksek makamlarda bulunan bir şahıs olduğu düşünülmektedir.[7] Papaz Dukljanin eserlerinde Bosna'yı Drina Nehri'nden Yukarı Vrbas bölgesine kadar uzanan ve komşularıyla eşit mertebede olan bir ülke olarak tanımlamaktadır.[8]

---

[3] Nada Klaić, *Srednjovjekovna Bosna: politički položaj bosanskih vladara do Tvrtkove krunidbe 1377*., Eminex, Zagreb 1994, s. 7 (N. Klaić, Orta Çağ Bosna: Tvrtko'nun 1377 Yılındaki Taç Giyme Törenine Kadar Bosna Hükümdarlarının Siyasî Konumu).

[4] Tür. *İmparatorluğun Yönetimi Üzerine.*

[5] Konstantin Porphyrogenitus, *De Administrando İmperio*, Türkçeye çev: İlhan Aslan, Post, İstanbul 2020, s. 98; Mustafa Imamović, *Historija Bošnjaka*, Preporod, Saraybosna 1997, s. 25 (M. Imamović, Boşnakların Tarihi); Omer Ibrahimagić, *Državno-pravni razvitak Bosne i Hercegovine*, Posebna izdanja, Saraybosna 1998, s. 7. (O. Ibrahimagić, Bosna Hersek'in Devlet ve Hukuk Gelişimi); Sima Ćirković, *Istorija srednjovekovne bosanske države*, Belgrad 1964, s. 26 (S. Ćirković, Orta Çag Bosna Devleti Tarihi).

[6] Tür. Duklja Papazı; Papaz Dukljanin; Duklja (Duklya), günümüz Karadağ topraklarında bulunan bir bölgeydi.

[7] Dukljanin, pop. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=16546. (Erişim tarihi: 08.09.2020); S. Ćirković, *a.g.e.*, s. 26.

[8] M. Imamović, *Historija*..., s. 25; Diğer kaynaklarda ise Bosna, *Drina* Nehri'nden *Borova Glava* adlı dağına kadar uzanan bir devlet olarak belirtilmektedir. Orijinal metni (Latince): "*Unam a magno flumine Drina contra occidentalem plagam, usque ad montem Piniquam et Bosnam vocavit*". (boş. Bosnom se naziva prostor od velike rijeke Drine do zapada, planine Borove glave; tür. Bosna, büyük Drina

12. yüzyıla ait bir başka belgenin de bu konu için önemli olduğunu vurgulamak gerekir. Söz konusu tarihî belge, Bosna'yı *Bosnensis ducatus* olarak kaydeden ve bu Balkan ülkesini bağımsız bir devlet olarak gösteren 1137 tarihli bir Macar belgesidir.[9] Bosna'dan bahseden diğer belge ve kaynaklar ise Bosna istikrarının ve devlet olmanın kanıtı olan Latin kaynakları (belgeleri) ve Kiril ile Latin alfabesinde yazılmış olan Slav belgeleridir.[10] Bosna tarihinin bu döneminin araştırılması açısından ilk sırada yer alan Dubrovnik ve Zadar şehri arşivleriyle beraber, diğer bölgesel arşivlerin de önemli olduğunu hatırlatmak gerekir. Sözü geçen Dubrovnik şehri arşivi Bosna'nın geçmişine dair önemli kaynakların bulunduğu bir yerdir. Orta Çağ Bosnası ve Orta Çağ Dubrovnik Cumhuriyeti arasındaki iyi komşu ilişkileri ve güçlü ekonomik bağlarını kanıtlayan çok sayıdaki beratlar (boş. povelja) bunun kanıtıdır. Beratların en ünlüsü, 12. yüzyıldan kalma Bosna hükümdarı olan Kulin Ban'ın Beraatı'ıdır.[11] Bu belge aynı zamanda Slav dillerindeki en eski yazılı belgelerden biridir. Ne yazık ki bugün Bosna Hersek arşivlerinde Orta Çağ Bosna hükümdarlarının yalnızca üç orijinal berat bulunurken birçok berat günümüz Bosna Hersek sınırlarının dışında bulunmaktadır. Söz konusu Kulin Ban Beratı'nın orijinal nüshası Rusya Federasyonu'ndadır. Beratların Orta Çağ Bosnasının alfabesi olan *Bosančica* (Bosançitsa) ile yazıldığını da eklemek gerekir.[12]

Her ne kadar tarihî malzeme konusunda eksiklik ve yetersizlik gibi sorunlar önümüze çıksa da Bosna adının kökeni ülkenin erken feodal ve Orta Çağ dönemleri, hem yabancı hem de yerli araştırmacılar ve tarihçiler tarafından ele alınmıştır. 20. yüzyılın ikinci yarısında yerli araştırmacılar terimi o zamanlar tüm Yugoslavya (SFYC) araştırmacılarını ifade ederken bugün Yugoslavya sonrası dönemde bunlar

---

nehrinden batıya, Borova Glava dağına kadar olan bölgedir). Bk. Viekoslav Klaić, *Povijest Bosne do propasti Kraljevstva*, Zagreb 1882, s. 51.

[9] O. Ibrahimagić, *a.g.e.*, s. 7.

[10] Esad Kurtović, *Kratka historija srednjovjekovne Bosne*, Dobra knjiga, Saraybosna 2019, s. 7. (E. Kurtović, Orta Çağ Bosnasının Kısa Tarihi).

[11] Boş. *Povelja Kulina Bana*.

[12] Kendini Bosna topraklarında yerli bir alfabe olarak kabul ettiren Kiril alfabesi, kendine özgü grafik (harf) özelliklerinden bazılarını çok hızlı bir şekilde kazanmıştır. Klasik Doğu Kirilinden sıyrılıyarak Batı veya Boşnakça Kiril (boş. *Bosančica*) olarak özel bir adı taşımaktadır. Bk. Dževad Jahić-Senad Halilović-Ismail Palić, *Gramatika Bosanskoga jezika*, Dom štampe Zenica, Zenica 2000, s. 44. (Dž. Jahić-S. Halilović-I. Palić, Boşnakça Dili Grameri).

genellikle bölgesel araştırmacılar olarak sınıflandırılmıştır. Bu bağlamda en eski yerli kaynaklar arasında yer alan 17. yüzyılda yazılan Fojnica (Foynitsa) Kroniği ve 18. yüzyıldan olan Fr.[13] Nikola Lašvanin Kroniği'nin de bulunduğu kilise kaynakları, bu dönemin araştırmaları konusunda bizim için çok önemlidir.[14] Ayrıca, Dubrovnik daha önce belirttiğimiz gibi, Bosna ile yakın siyasî, ekonomi ve diplomasi işbirliği kurduğu bir Orta Çağ devleti (cumhuriyeti) olarak Bosna hakkında önemli bilgileri sunan tarihçilerin bulunduğu bir yerdir. Dubrovnikli Mavro Orbini, *Slavların Krallığı* adlı eserinin son sayfalarında Bosna hakkında bizlere bazı mühim bilgileri vermektedir.[15] M. Orbini'nin eserlerinin yanı sıra, Jakov Lukarević'in (Yakov Lukareviç) *Dubrovnik Vakayinamesi'nden Alıntı* başlıklı çalışması da oldukça önemlidir.

Batı literatürü söz konusu olduğunda; 18. yüzyılın sonlarında araştırılmaya başlatılan Bosna, İsviçre asıllı Kutzli, Avusturya asıllı Patsch, Macar olan Lajos Thalloczy, Gjuro Pray ve Stjepan Katon, Fransız asıllı Charles du Fresne sieur du Cagne, Alman olan L.A. Gebhardi ve Johann Christian Engel, Çek asıllı Maximilian Šimek, Josif Šafarik ve Konstantin Jireček, İtalyan asıllı Daniele Farlati, Slovenyalı Gregor Čremosnik gibi araştırmacıların dikkatini çekmiştir.

Batı literatürün dışında, Bosna konusu dünyanın başka coğrafyalarında da incelenmiştir. Bu bağlamda Türkiye'de Aydın Babuna, Halil İnalcık, Osman Karatay ve Zafer Gölen[16]; Rusya'da Maikov ve Soloviev'in yanı sıra, diğer Slav dillerindeki

---

[13] *Fr* veya *Fra* kısaltması, Fransisken anlamına gelen, Katolik Fransisken tarıkatından gelen papazlara verilen unvanıdır. *Fra* kısaltması, İtalyanca Fratello (tür. Kardeş; boş. brat) kelimesinden gelmektedir.

[14] Nikola Lašvanin (Laşvanın; Laşvalı anlamına gelmektedir; Lašva, İç Bosna'da yer alan nehirlerinden biridir), Travnik şehri yakınlarındaki Lašva (Laşva) adlı Katolik cemaatinde (župa'da) yaşayan bir Katolik rahipti. Doğum tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte, 1703 yılında doğduğunu düşünülmektedir. Yazdığı eserlerinde ismi *Fr Nicolaus a Travnik* (tür. Travnikli Fra Nikola) olarak geçmektedir. Lašvanin, 18. yüzyılda Bosna topraklarında meydana gelen olayları yazdığı vakayinamesi ile tanınmaktadır. 1750 yılı civarında ise vefat etmiştir. Fazla bilgi için bk. https://www.kockice.ba/povijest/tko-je-nikola-lasvanin/ (Erişim tarihi: 29.09.2020).

[15] 16. yüzyılın sonlarında ve 17. yüzyılın başlarında yaşayan Dubrovnikli Benedikt, Katolik bir keşişiydi. Eserinin orijinal adı *Il regno di gli Slavi hoggi corrottamente detti Schiavoni*'dir. Fazla bilgi için bk. V. Klaić, *a.g.e.*, s. 1.

[16] A. Babuna'nın *Geçmişten Günümüze Boşnaklar* adlı eserin yanı sıra, H. İnalcık'ın *Saray Bosna Şer'iyye Sicillerine Göre Viyana Bozgunu'ndan Sonraki Harp Yıllarında Bosna*, O. Karatay'ın *Kulin Ban Zamanında (~1180-1203) Bosna*, Z. Gölen'in *Tanzimat Döneminde Bosna Hersek (Siyasi, İdari, Sosyal ve Ekonomik Durum)* adlı eserler.

literatürlerde de önemli araştırmalar bulunmaktadır. Bosna konusunu Ivan Lučić'in (İvan Luçiç) *De Regno Dalmatiae et Croatie libri VI* adlı eseri, Pavle Ritter, Vjekoslav Klaić (Klaiç), Franjo Rački (Franyo Raçki), Ferdo Šišić (Şişiç), Jaroslav Šidak (Yaroslav Şidak), Ante Babić (Babiç), Franjo Ksaver, Nada Klaić (Klaiç), Fra Miklešić (Mikleşiç) gibi Hırvat araştırmacılarının eserlerinde bulunmaktadır. Bunların dışında Sırp tarihçiler de Bosna hakkında araştırmalarını yapmışlardır. En önemli tarihçilerden bazıları şunlardır: Jovan Rajić (Yovan Rayiç), Božidar Petranović (Bojidar Petranoviç), Pavao Karano-Tvrtković (Tvrtkoviç), Ilarion Ruvarac, Ljubomir Kovačević (Lyubomir Kovaçeviç)[17], Stojan Novaković (Stoyan Novakoviç), Ljuba Jovanović (Lyuba Yovanoviç), Jovan Radonić (Yovan Radoniç), Aleksa Ivić (İviç), Stanoje Stanojević (Stanoye Stanoyeviç), Nikola Radojčić (Radoyçiç), Vladimir Ćorović (Çoroviç) ve Vaso Glušac'tır (Gluşats). Bosna Hersek yerli literatürü söz konusu olduğunda Dubravko Lovrenović (Lovrenoviç), Mustafa Imamović (İmamoviç), Enver Imamović (İmamoviç), Adnan Jahić (Yahiç), Muhamed Filipović (Filipoviç), Hazim Šabanović (Şabanoviç), Hamdija Kreševljaković (Kreşevlyakoviç), Fra Ivan Jukić (veya Slavoljub Bošnjak) ve Ćiro Truhelka gibi isimlerle karşılaşılmaktadır. Bosna'nın geçmişini kaleme alan ve en eski yerli (Bosnalı) yazarlardan biri olarak kabul edilen Oćevijalı (Oçeviyalı) Fra Filip Lastrić'i (Lastriç) de listeye eklemek gerekir.[18]

Bosna adının kökeni hakkında bilim camiasında çeşitli teori ve birçok hipotezle karşı karşıya gelinmektedir. Çeşitli araştırmacılar Bosna adının kökenini Slav, Romen ve diğer dillerde araştırmışlardır. İsmin kökeni ile ilgili varsayımlar Slav, İlir, Roma, Trakya ve Latin kökenlerine kadar gitmektedir.[19] Bazı bilimsel görüşlere dayanarak Erken Orta Çağ döneminden itibaren tüm ülkenin aldığı Bosna'nın adı,

[17] Boşnakça ve diğer Güney Slav dillerinde bulunan *č* harfının tam Türkçe karşılığı bulunmamakla beraber, Türkçede en yakın harf *ç* harfı (Boşnakçanın *ć* harfi) olduğu için çalışmamızda Kovačević soyadını Kovaçeviç olarak gösterilmektedir.

[18] V. Klaić, *a.g.e.*, s. 5.

[19] MS 1. yüzyılda *Strabon* adlı tarihçi, eserlerinde Sava ve Neretva'dan bahsetmiştir. Aynı dönemde *Plinius* adlı tarihçi, Sava'dan, Valdasus veya Vadasos'tan (Una veya Ukrina nehirleri olma ihtimali yüksek), Urpanus'tan (Vrbas), Neron'dan (Neretva) bahsetmiştir. Fazla bilgi için bk. V. Klaić, *a.g.e.*, s. 32; Bununla birlikte, Bosna Hersek nehirlerinin adlarının muhtemelen Slav öncesi döneminden geldiğini sonucuna varabiliyoruz.

Bosna Nehri ile sıkça ilişkilendirilerek ülkenin isminin bu nehirden geldiği düşünülmektedir.[20] Bunun dışında Bosna adının asıl olarak özel isim olduğu yönünde görüşler de vardır. Ancak Güneydoğu, Orta ve Doğu Avrupa'da, Bosna adı altında birçok yer adının da var olduğunu belirtmek gerekir. Bunlardan bazıları Trakya ve Anadolu bölgelerinde de bulunabilir; ancak bunlar yakın döneme, daha doğrusu 19. yüzyılın sonlarında Bosna Hersek'teki Avusturya-Macaristan idaresinin kurulmasından sonra Boşnak nüfusun göç sürecine bağlanılabilir.[21] Bosna konusuyla ilgili uzun yıllar süren araştırmalar sırasında ülke adının kökeni Trakya kabilesi olan *Besa*, tuz yıkama yeri anlamına gelen İlirlerin *Bos* kelimesi, günümüz Zenica ve Travnik şehirlerinin yakınında bulunan *Bistua Nova* adlı Roma şehri, Bosna Nehri'nin Sava Nehri'ne döküldüğü yerin yakınlarında bulunan *Basante* adlı Roma yerleşkesi ve Hint-Avrupa kökenli, akan su alamına gelen *Bos* veya *Bhog* kelimeleriyle ilişkiledirilmiştir. Ayrıca, kelime (Bosna kelimesi) Latincede sınır anlamına gelen *Bosina* kelimesiyle bağdaştırılmıştır.[22] Yukarıda geçen tez ve hipotezlere ek olarak; Bosna isminin atalarının eski toprakları olan Doğu Avrupa'da yer alan Karpatlar bölgesinden göç eden Slavlar ile beraber Balkanlara geldiğine dair görüşler de mevcuttur.

Balkanlar olarak da bilinen Avrupa'nın güneydoğu bölgesi birçok segment ve açıdan Avrupa'nın karmaşık bölgelerinden biridir. Gerçekten de bugüne kadar, Ortodoks ulusal kiliseleri ve onların otosefali meselesi üzerindeki anlaşmazlıklar şeklinde diğer dini meseleler de dâhil olmak üzere; çok sayıda çözülmemiş bölgesel ve yasal meseleler hâlâ mevcuttur. Balkanlarda ve bu coğrafyada yer alan devletler arasındaki ilişkiler olduğu gibi, Orta Çağ Bosnasının devlet anlamındaki gelişimi ve ortaya çıkışı konusu en karmaşık konulardan biridir. Bu konu (Orta Çağ Bosnası) daha önce de belirttiğimiz gibi, 10. yüzyılın ortalarında *Sclavinia'nın* (Bosna'nın) ilk

[20] E. Kurtović, *a.g.e.*, s. 11.
[21] Örneğin, Edirne yakınlarında Bosnaköy veya İstanbul'un Yenibosna semti.
[22] M. Imamović, *Historija...*, s. 24; Yön gösteren tabelalarda *Ad Basante* veya *Basantis* olarak yazmaktaydı; dolayısıyla, o dönemde (Roma dönemi) Bosna'nın ilk önce *Basante* veya *Basanius* olarak adlandırılabileceği sonucuna varılabilir. Fazla bilgi için bk. V. Klaić, *a.g.e.*, s. 32.

anılmasından 15. yüzyılın ortalarında Bosna'nın Osmanlı yönetimi altına girmesine kadar geçen dönemle sınırlandırılabilir.[23]

M. Imamović'e (İmamoviç) göre, bir milletin belirlenmesinde iki temel unsur önemlidir: köken (Lat. genesis) ve alan (saha, bölge, toprak).[24] Bosna nehrinin kaynağı ve üst (etrafındaki) bölgeleri ilk önce *Župa* (*Jupa*) adı altında, sonrasında da Orta Çağ Bosna olarak adlandırılan devletin kurulduğu bölgedir. Bu alandaki (bölgedeki) ilk siyasi örgütlenme 6. yüzyılın sonlarında ve 7. yüzyılın başlarındaki Slavların ve Avarların yerleşmeleriyle beraber başlamıştır. Bazı kaynaklar Slavların uzun süre güçlü bir siyasî örgütlenmelerinin var olmadığı teorisini içermektedir.[25] Bu bağlamda Balkanlar istikametine doğru göç eden klanlar ve kabilelerin çekirdeğini oluşturan *Županlar* adlı klan reisleri tarafından idare edilen Slavlar arasında askerî idare sistemi güçlü bir şekilde hissedilmektedir.[26] A. Babić'e (Babiç) göre, Orta Çağ Bosna devletinin oluşum süreci Slavların Balkanlara gelişinin ilk yüzyıllarında klan teşkilatının dağılması ve toplumun sınıflara ayrılması paralel olarak başlamıştır.[27]

Bu nedenle bundan sonraki dönemlerde Bosna'nın kurulmuş bir devlet olarak Macaristan Krallığı ile devlet-hukuk ilişkilerine girmesi bunun bir örneği ve kanıtıdır. Slav devletlerinin oluşumundan bahsedildiğinde bu süreç içinde Avar unsurundan da bahsetmek gerekir. Bu anlamda Batı Balkanlar'da ilk Slav prenslerin (knezlerin) Slav olmayan isimleri taşıdığını belirtmek önemlidir. Ayrıca, *Ban*, *Župan* (*Jupan*, *Juppan* veya *Joppan*), *Kagan* (*Kağan*), *Kaganat* terimleri Avar kökenlidir. *Ban*, *Jupa* ve *Jupan* terimleriyle son derece dikkat çekmektedir, çünkü bunlar genellikle Orta Çağ Bosna devletinde bulunmaktadır. *Ban* (orijinalinde *Bay*) kelimesi zengin (adam) anlamına gelirken[28] *Jupan* kelimesinin kökeninin aynı kelimeden (*Ban* veya *Bay*) geldiği varsayılmaktadır. Ruslar kroniklerinde diğer (yabancı) halklardan bahsederken Avarları (veya Obrileri) da kaleme almıştır. Sözü edilen kroniklerde ayrıca Slavlar ve

[23] E. Kurtović, *a.g.e.*, s. 4.
[24] M. Imamović, *Historija...*, s. 21.
[25] N. Klaić, *a.g.e.*, s. 9.
[26] N. Klaić, *a.g.e.*, s. 10; S. Ćirković, *a.g.e.*, s. 38.
[27] N. Klaić, *a.g.e.*, s. 13-14.
[28] Talat Tekin, *Irk Bitig*, Türk Dil Kurumu, Ankara 2019, s. 22-30.

Avarlar arasındaki ilişkilerin yanı sıra, Avarların Balkan Yarımadası'ndaki ilk Slav devletlerini teşkilatlandırma ve kurma sürecindeki büyük etkisine de dikkat çekmek gerekir.[29]

Orta Çağda; daha doğru bir ifadeyle erken feodalizm döneminde devletten bahsedildiğinde; devletin tam olarak ne olduğu sorusuna cevap bulmak oldukça zor bir durumdur. Ancak, bu dönemde devletin küçük ve gevşek boylar ittifakı şeklinde olduğunu söylemek mümkündür. A. Babić'e (Babiç) göre, 9. yüzyılda Boşnaklar, tamamen boy-kabile topluluklar olarak değil, *Dux, Princeps, Arhon* ve *Jupan* unvanlarıyla başkan (reis, önder) egemenliği altındaki *Civitas* adlı bölgelerde yaşamaktadır.[30] 10. yüzyılda kaynaklar Bosna'nın bir *Banlık* olduğunu söylemektedir. Bizans tarihçisi Cinnamus'e göre, Bosna 12. yüzyılda özel bir bölgesel statü kazanmış, ancak bu statüde ne kadar uzun süre ile kaldığı tam olarak bilinmemektedir. M. Imamović'e göre, bu dönem sırasında Batı Balkanların ve Bosna bölgesinin Batı-Roma Katolik ve Doğu-Rum / Rum Ortodoks olan iki medeniyetin sınırında olduğunu belirtilmelidir.[31]

Böylelikle kuzeyde Sava nehri ve güneyde Adriyatik denizi ile sınırlandırılan topraklar, Bosna'nın coğrafi merkezidir, denilebilir. Daha detaylı bir ifade gerekirse Saraybosna-Visoko-Zenica (Zenitsa) vadisi Bosna'nın merkezi olarak geçmektedir.[32] E. Kurtović'e (Kurtoviç) göre, Moštre-Mili köyü[33] Visoki, Biskupići (Biskupiçi) köyleri ve Visoko Ovası, Bosna'nın *"embriyonu"dur* (merkezidir).[34] Orta Çağ döneminde Arnautovići (Arnautoviçi) ve Visoki[35] Bosna devletinin ana merkezlerinden ve karargâhlarından biriydi. Dönem uzmanlarından olan Hırvat tarihçisi N. Klaić'in (Klaiç) aktardığı F. Šišić'e (Şişiç) göre, günümüz Saraybosna yakınlarında yer alan Ilidža'dan (Ilıca) günümüz Zenica şehri yakınlarında bulunan

[29] Akdes Nimet Kurat, *IV-XVIII Yüzyılda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2019, s. 27.
[30] N. Klaić, *a.g.e.*, s. 12-13.
[31] M. Imamović, *Historija*..., s. 24.
[32] M. Imamović, *Historija*..., s. 23.
[33] Günümüz Visoko şehrine bağlı Arnautovići köyü.
[34] E. Kurtović, *a.g.e.*, s. 11.
[35] Günümüz Visoko şehrinin üst kısımlarında bulunan bir köy.

Vranduk Kalesi'ne[36] kadar uzanan Bosna nehrinin üst kısmı, doğuda Drina nehrinden yukarı Neretva, Neretvica[37] Rama nehirleri ve Vranica (Vranitsa) dağına kadar olan bölge ve batıda Vlašić (Vlaşiç) ve Borja (Borya) dağlarını kapsayan alan, Bosna'nın çekirdeği-merkezi olmuştur.[38] Bahsettiğimiz bölgeler tarih kaynaklarında *Bosnesis Ducatus* ya da *Bosna Düklüğü* olarak geçmektedir. V. Klaić'e göre ise "Bosna'nın kalbi", Yukarı Bosna bölgesinden Vranduk Kalesi'ne kadar olan bölgedir. Ancak daha sonraki dönemlerde meydana gelen gelişimi sırasında Bosna, diğer komşu Jupalarını da kendi sınırların içine katmıştır. 13. yüzyılda Bosna'nın kapsadığı jupalar şunlardır:

a) Bosna Jupası (Visoko bölgesi)

b) Vrhbosna Jupası (Saraybosna bölgesi)

c) Vidogošća Jupası (tür. Vidogoşça) (Vogošća, Ilijaš, Breza, Vareš bölgeleri)

d) Trstivnica Jupası (tür. Trstivnitsa) (Kakanj, Bobovac, Sutjeska bölgeleri)

e) Lepenica Jupası (tür. Lepenitsa) (Fojnica, Kreševo, Kiseljak bölgeleri)

f) Lašva (tür. Laşva) Jupası (Travnik, Vitez bölgeleri) ve Brod (Zenica bölgesi) Jupası idi.[39]

Aynı dönemde (10. yüzyılda) kaynaklar Bosna'nın *Katera* ve *Desnik* adlı iki şehrinden de söz etmiştir. Geç Orta Çağ döneminde Bosna, başka Jupalardan[40] ve daha

[36] Vranduk, günümüz Bosna Hersek'te yer alan Federasyon Bosna Hersek entitesine bağlı, Zenica-Doboj Kantonu'nun merkezi olan Zenica şehrinin yakınlarında bulunan eski bir kale ve yerleşkesidir.
[37] Hersek bölgesinde küçük bir nehir.
[38] N. Klaić, *a.g.e*., s. 44.
[39] E. Kurtović, *a.g.e*., s. 13; V. Klaić, *a.g.e*., s. 17.
[40] Yukarıda belirtilen jupaların (župa) yanı sıra, *Podred* (lat. supa Bored), *Boračka* (lat. comitatus Berez), *Neretva* (lat. supa Nerotna) ve *Uskoplje* (lat. supa Vozcopla) jupaları da eklemek gerekmektedir. Bk. V. Klaić, *a.g.e*., s. 19.

kapsamlı bölgelerden (boş. *oblasti*) de oluşmaktadır. Bunlardan bazıları *Humska zemlja* bölgesi (Hum bölgesi), *Paganija* (tür. Paganiya) bölgesi, *Donji Kraji* (tür. Donyi Krayi) bölgesi, *Zapadne strane* bölgesi, *Usora* ve *Soli* bölgelerinin yanı sıra, *Podrinje* (tür. Podrinye), *Drina* ve *Travunija* (tür. Travuniya) bölgeleridir.[41] Bu topraklar daha sonra Bosna Banlığı ve sonrasında Bosna Krallığı'nın egemenliği altına girmiştir.

10. yüzyıldan 12. yüzyıla kadar *Bosnesis Ducatus'un* gelişmesiyle ve ülkenin çevresindeki Jupalara yayılmaya başlamasıyla beraber *Bosna Banatı* kurulmuştur. Yazılan kaynakların birçoğunda Bosna devletindeki Slavların Balkanlara göç etmesinden kısa bir süre sonra boy örgütlenmesinin zayıflama sürecinde oluştuğunu işaret etmektedir. Ancak geçmişte (Yugoslavya döneminde) ve hâlâ denk gelinen bazı görüşlere göre, Bosna'nın komşusu Hırvatistan ve Raška'ya (Raşka) göre daha geç dönemlerde gelişen bir devlet olduğu yönündedir. Bazı Hırvat ve Sırp tarihî çevrelerinden bu tür varsayımlar mevcuttur, nedenleri de açıktır; Tarihçilerin Bosna topraklarına yönelik geçmiş dönemlere ait kökleri ile ilgili bulunan iddiaları günümüzde de dikkat çekmektedir. Bosna topraklarını kontrol altına alma ve bu toprakları Hırvat veya Sırp toprakları olarak göstermek *Büyük Sırbistan* ve *Büyük Hırvatistan* ideolojilerinde yatmaktadır. Örneğin, Sırp tarihçisi Ćirković (Çirkoviç) Bosna'yı Sırbistan'ın bir parçası olarak görür, bu sonuca ise dört yüzyıl arayla görünen üç kaynağı birleştirerek varır. Ayrıca, Ćirković Bosna'yı bir devlet değil, yalnızca bir bölge olarak sayar.[42]

Bosna'yı Hırvat toprağı olarak gösteren bazı tezler de bulunmaktadır. Böyle bir tutum İkinci Dünya Savaşı'nda olduğu kadar 1990'larda meydana gelen Bosna Savaşı'nda da belirginleşmiştir. Bosna eski Yugoslavya (SFYC) literatüründe de iyi bir konuma sahip değildir. 1953 yılında yazılan *Yugoslavya Halklarının Tarihi* ders kitabında ülkenin (Yugoslavya'nın) en eski dönemden bahsettiği bölümde Bosna'dan söz edilmemektedir. Kitap Bosna'yı 12. yüzyıla kadar Sırp toprağı saymaktadır. 1948

[41] E. Kurtović, *a.g.e.,* s. 13.
[42] N. Klaić, *a.g.e.,* s. 11.

yayımlanan *Yugoslav Halklarının Feodal Öncesi Devletleri* başlıklı bir ders kitabı da Bosna hakkında bilgi vermektedir. Kitap feodal öncesi dönemdeki beş devlet hakkında beş bölümde bilgi sunmaktadır: *Hırvatistan, Raška, Duklja, Makedonya, Slovenya, Bosna* ve *Zahumlje*. Söz konusu ders kitabı, Bosna ve Zahumlje'nin çevre ülkelere göre devlet öncesi kabile sistemine daha uzun sahip olduğunu belirtmektedir. Ayrıca, kitapta Bosna 10. yüzyıldan 12. yüzyıla kadar olan dönemde bazen Hırvatistan'ın, bazen de Sırbistan'ın bir parçası olarak tasvir edilmiştir.[43]

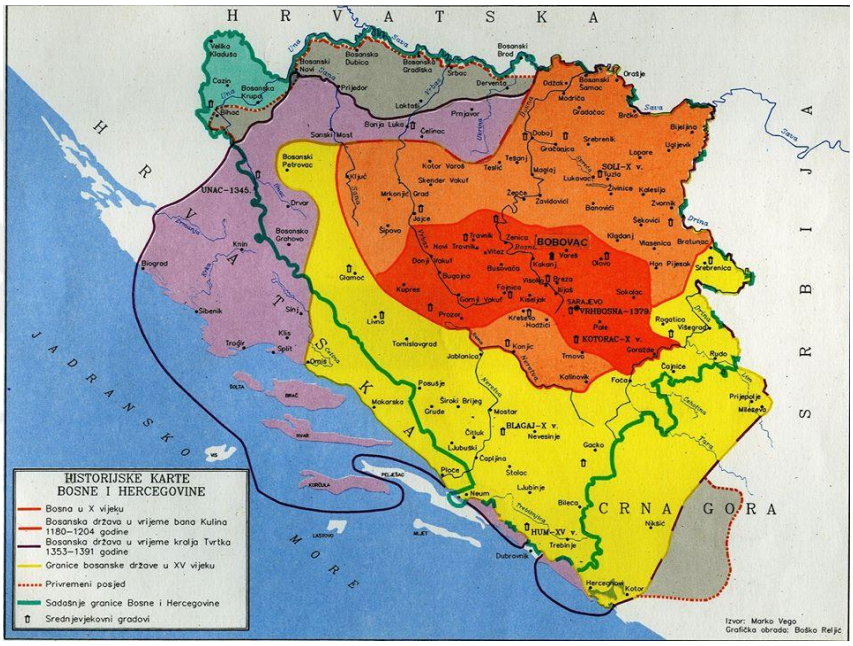

[43] Bosna hakkında ayrıca bk. Aleksandre Popovic, Balkanlarda İslam, İnsan Yayınları, İstanbul 1995; N. Klaić, *a.g.e.*, s. 15.; Bosna Hersek toprakları üzerine hâkimiyeti kurma konusunda batı ve doğu komşuları tarafından, özellikle 19. yüzyıldan itibaren iddialarını sürdürülmesi sık görülmüştür. Örnek vermek gerekirse, 1875'te patlak veren (Birinci) Hersek Ayaklanması'nın başlangıcında, dönemin Sırbistan Hükûmeti temsilcileri, Hırvat politikacı Josip Strossmayer'e bir heyet göndererek Hırvatistan'dan Bosna'nın "kurtuluşuna" katılma teklifte bulunmuştur. Bu teklife göre, "eski hukukuna" (hakına) dayanarak Hırvatistan, Vrbas nehri bölgesine kadar Bosna Krajinası'nı sınırları içerisine katacak, Bosna'nın geri kalan toprakları ise Sırbistan'ın bir parçası olacaktı. Bk. Milorad Ekmečić, "Istorijski značaj ustanka u Bosni i Hercegovini 1875-1878", *Međunarodni naučni skup povodom 100-godišnjice ustanaka u Bosni i Hercegovini, drugim balkanskim zemljama i Istočnoj krizi 1875-1878. godine*, Saraybosna 1975, s. 68. (M. Ekmečić, Bosna Hersek'teki İsyanının Tarihî Önemi 1875-1878); Yukarıdaki örneğe ek olarak; 20. yüzyılın ilk yarısında (1939) Belgrad yakınlarındaki Karađorđevo'da (Karacorcevo) gerçekleşen Cvetković-Maček (tür. Tsvetkoviç-Maçek) anlaşması ve aynı yerde 20. yüzyılın sonunda meydana gelen Milošević ve Tuđman (tür. Miloşeviç-Tucman) arasında yapılan anlaşmalarını hatırlatmak gerekmektedir. Bu iki ayrı anlaşmada, Cvetković ve Milošević Sırp tarafını temsil ederken, Maček ve Tuđman Hırvat tarafını temsil etmişlerdi. Söz konusu tema hakkında bk. Smail Čekić, *Agresija na Republiku Bosnu i Hercegovinu*, Saraybosna 2004.

Harita I: 12. Yüzyıldan 15. Yüzyıla Kadar Bosna[44]



Harita II: 1600 Yılında Bosna Paşalığı[45]



[44] Kaynak: Marko Vego, *Historijska karta srednjovjekovne bosanske države*, Svjetlost, Saraybosna 1978.
[45] Kaynak: Armin Šupuk, *Vlastito djelo*, Luzern 2016.

Harita III: 1606 Yıl Civarında Bosna[46]

19. Yüzyılda Bosna

Ban Tvrtko'nun 1377'de taç giymesinden sonra bir krallık haline gelen, güçlü bir hükümdar ve orsag (meclis)[47] tarafından Bosna, 1463'te Osmanlı Devleti'nin bir parçası olmuştur.[48] Böylece Bosna, 415 yıl boyunca, 1878 yılına kadar Osmanlı egemenliği altında kalmıştır.[49] Bosna'daki Osmanlı egemenliğinin sona erdiği 19. asır çeşitli isyanlar, sosyo-politik ve toplumsal krizler içinde geçmiştir. 1813 ve 1814 yılları sırasında Bosna Valisi Silahdar Ali Paşa ile Saraybosna toprak sahipleri / beyleri arasında yaşanan güvensizlik ve başarısızlıklar sonucunda kontrolü sağlamak için şehre askerî müfrezeleri göndermek zorunda kalmıştır.[50] Bir yıl sonra meydana gelen

[46] Kaynak: Grupa autora, *Tarih Atlası*, Zagreb 1954.

[47] Bosna hükümdarları, Bosna soylularını ihanet ve benzeri suçlar için yargılayamazdı; yargılamayı aristokrat mecra, yani çalışmamızda adı geçen Orsag (Meclis) yapmaktaydı. Ayrıca, Bosna hükümdarlarının sarayında Rusag beyleri (boş. rusaška gospoda) adı altında bilinen danışmanlar da bulunur. Bk. orsag. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=45587>. (Erişim tarihi: 29.09.2020).

[48] Osmanlılar, 1463 yılının baharında Doğu Bosna'dan geçerek kısa sürede geçen Bobovac Kalesi surlarına dayanmıştır. Bk. Enver Imamović, *Historija bosanske vojske*, Edicija bosanski korijeni, Saraybosna 1999, s. 51-52 (E. Imamović, Bosna Ordusu Tarihi); Diğer kaynaklara göre, Bobovac Kalesi, Bosna Kilisesi'nin (Bogomil) mensubu ve aynı zamanda kalenin başkomutanlığını üstlenen üst rütbeli bir asker tarafından ihanete uğramıştır. Bu konu hakkında fazla bilgi için bk. V. Klaić, *a.g.e.*, s. 320; Joseph von Hammer, *a.g.e.*, s. 194; Bosna Banlığı ve Bosna Krallığı hakkında bilgi veren en eski Batı Balkan kaynakları arasında Hırvat tarihçisi olan Viekoslav Klaić'in "Povijest Bosne do propasti kraljevstva" adlı eseri yer almaktadır. Bk. Viekoslav Klaić, *Povijest Bosne do propasti Kraljevstva*, Zagreb 1882; İngilizcede yayımlanan eserlerinden, İngiliz tarihçisi Noel Malcolm'un "Bosna'nın Kısa Tarihi" adlı eseri Bosna hakkında araştırmalarda oldukça ışık tutan eserlerden biridir. Bk. Noel Malcolm, *Kratka povijest Bosne*, Dani, Saraybosna 1995 veya Noel Malcolm, *Bosnia: A Short History*, NYU Press, 1996. Ayrıca, Osmanlı Bosnasının siyasi olayları inceleyen eski kaynaklardan bk Safvet beg Bašagić, *Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine (1463-1850)*, Vlastita naklada, Saraybosna 1900; 16. yüzyıldaki Bosna hakkında bk. Enes Pelidija, "Bosanski ejalet od 1593. godine do Svištovskog mira 1791. godine", *Bosna i Hercegovina od najstarijih vremena do Drugog svjetskog rata*, ed. Ibrahim Tepić, Bosanski kulturni centar, Saraybosna 1998. 18. asrında Bosna'nın tarihi için bk. Ibrahim Tepić, "Bosna i Hercegovina od kraja XVIII stoljeća pa do Austrougarske okupacije 1878. godine", *Bosna i Hercegovina od najstarijih vremena do Drugog svjetskog rata*, Bosanski kulturni centar, Saraybosna 1998.

[49] Osmanlı Devleti tarihini inceleyen, Hırvatçaya çevirilen önemli bir çalışma olan, Joseph von Hammer'in Historija turskog (osmanskog) carstva (Osmanlı İmparatorluğu Tarihi) adlı eserine bk. Joseph von Hammer, *Historija turskog (osmanskog) carstva*, Štamparski zavod Ognjen Prica, Zagreb 1979.

[50] Ibrahim Tepić, "Bosna i Hercegovina od kraja XVIII stoljeća pa do Austrougarske okupacije 1878. godine", *Bosna i Hercegovina od najstarijih vremena do Drugog svjetskog rata*, Bosanski kulturni centar, Saraybosna 1998, s. 179. (I. Tepić, 18. Asırdan Avusturya-Macaristan İşgaline Kadar Bosna

bölgesel bir isyan nedeniyle Osmanlı ordusu Hersek topraklarına (Mostar'a) müdahale etmek zorunda kalmıştır. Bu olaylar sonrasında Mostar'da Peštelo Hadži Muharem (Peştelo Hacı Muharrem), Müsellim Mehmed beg Bakamović'e (Mehmet Bey Bakamoviç) karşı bir isyan çıkartarak kargaşaya yol açmıştır.[51] 1820'da Bosna Valisi Celalettin Paşa Mostar'a, ardından Srebrenica'ya ordularını göndermişi Banja Luka ve Derventa Kapudanlarını da idam ettirmiştir.[52] 1826'da Sultan II. Mahmut tarafından Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması, ocağın önemli sosyal ve siyasi rol oynadığı Bosna'da büyük bir kargaşaya neden olmuştur.[53] Bu askerî düzenin kaldırılmasıyla ilgili İstanbul'dan gönderilen fermanın yayımlanmasından sonra Bosna'da yeniçeri isyanı ve daha sonra yeniçeri liderlerinin tasfiye ediliği görülmektedir.[54] Abdurahman Paşa'nın ordusu ile birlikte Belgrad'dan Saraybosna'ya yardıma gelmek zorunda kalması isyanın gücünü ve büyüklüğünü göstermektedir. 1828'de Saraybosna'da üç gün süren yeni bir isyan yaşanmıştır. Dönemin valisi Abdurahman Paşa bir süre Travnik şehrine sığınmak zorunda kalmıştır.[55]

Hersek). Ayrıca, Jovan Jančić ve Benedik Kraljević liderliğindeki Krajina bölgesi ve Kuzey Bosna'daki Ortodoks nüfusun ayaklanmaların meydana geldiğini de söylemek gerekmektedir.

[51] Galib Šljivo, *Bosna i Hercegovina 1813-1826*, II izdanje, Institut za istoriju u Banja Luci, Banja Luka 1988, s. 43. (G. Šljivo, Bosna Hersek 1813-1826)

[52] N. Malcolm, *a.g.e.*, s. 92.

[53] II. Mahmut döneminde Bosna ve Yeniçeri Ocağının kaldırılması hakkında bk. Zafer Gölen, Osmanlı Yurdu Olan Bosna Hersek'te XIX. Yüzyıldaki Siyasi Olaylar, *Belleten*, C: 74, S: 270, Ankara 2010, s. 429-436

[54] I. Tepić, *a.g.e.*, s. 184.

[55] 19. yüzyıl boyunca Bosna Valiler şunlardı: Bekir Paşa (1801), Gürcü Osman Paşa (Osman Paşa 1802'de Bosna'ya atanacaktı fakat atanma olmamış, yerine tekrardan Bekir Paşa getirilmiştir), Mustafa Paşa Smajilpašić (1804), Hüsrev Mehmed Paşa (1806), İbrahim Hilmi Paşa (1808), Derendeli Ali Paşa (1813), Hürşid Paşa (1815), Alipašić Süleyman Paşa (1815), Moralı Bekir Paşa (1817; Tımar Deftedar Derviş Süleyman Bey tarafından temsil edilmiştir), Derviş Mustafa Paşa (1818; Tımar Deftedar Derviş Süleyman Bey tarafından temsil edilmiştir). Mehmed Rüşdi Paşa (1819), Celalettin Ali Paşa (1820), Ornosović Şerif Sırrı Selim Paşa (1822), Belenli Hacı Mustafa Paşa (1825), Abdurrahman Paşa (1826), Moralı Ali Namık Paşa (1828). İbrahim Paşa (1831), Kara Mahmut Paşa (1832), Davud Paşa (1833), Mehmed Vecihi Paşa (1835), Samokovli Mehmed Hüsrev Paşa (1840), Mühendis Kamil Paşa (1843), Osman Nuri Paşa (1844), Hacı Halil Kamil Paşa (1846), Çengelzade Mehmed Tahir Paşa (1847), Hafız Mehmed Paşa (1850). 19. asrın ikinci yarısında Bosna Valiler: Hayrettin Paşa (1851), Giritli Veliyudin Paşa (1852), Hürşid Mehmed Paşa (1853), Reşid Mehmed Paşa (1856), Kani Mehmed Paşa (1857), Akif Mehmed Paşa (1858), Kani Mehmed Paşa (1858), Sulejmanpašić Osman Mazhar Paşa (1858), Topal Şerif Osman Paşa (1860), İngiliz Ömer Fevzi Paşa (1868), Topal Şerif Osman Paşa (1868), Safvet Paşa (1869), Akif Mehmed Paşa (1871), Asım Mehmed Paşa (1871), Raşid Mehmed Paşa (1872), Asim Mustafa Paşa (1872), Akif Mehmed Paşa (1873), Lofçalı Derviş İbrahim Paşa (1874), Ahmed Hamdi Paşa (1875), Çerkez Rauf Paşa (1875), Yenişehirli İbrahim Paşa (1876), Manastırlı Mehmed Nazif Paşa (1877). Son Bosna valisi ise Üskudarlı Ahmed Mazhar Paşa idi (1878).

II. Mahmut tarafından gerçekleştirilen reformlar, Avusturya ile yeni bir savaş olasılığına bağlı gerginliklere sebep olmuştur. Bosna Ayanları[56] ve toprak sahipleri tarafından reformların uygulamasının reddedilmesi, Osmanlı Devleti'nin Bosna'ya bağlı altı Nahiyenin Sırbistan Knezliği'ne verilmesi, Kapudan Hüseyin Gradaşçeviç[57] liderliğinde yeni ve büyük bir isyana yol açmıştır. Gradačac Kaptanlığının (Kapudanlığının) genç Kapudanı Hüseyin, Ali beg Fidahić (Ali Bey Fidahiç) ve diğer Ayanlarla birlikte 1831'in başlarında Tuzla şehrinde[58] toplantılar düzenlemiştir. Alınan kararlara göre, Travnik'te ayaklanma çıkartılıp Bosna Valisi lağv edilecektir.[59]

Kapudan Hüseyin, Kosova'daki Sadrazam Mehmed Reşid Paşa'ya karşı kazandığı zafer sonrası kendisini Bosna Veziri olarak ilan etmiş, *Bosna Ejderhası* (boş. Zmaj od Bosne) ve bazı kaynaklarda *Bosna Şövalyesi* (boş. Vitez od Bosne) unvanı ile ülkenin tarihine geçmiştir. 1832 baharında Bâb-ı Âli, Kapudan Hüseyin ve ona destek veren Bosna beylerine karşı sefere çıkmıştır. Hüseyin'in ordusu yenilgiye uğramış, kendisi memleketi Gradačac'a, daha sonrasında Avusturya topraklarına sığınmak zorunda kalmıştır.

1835'te Osmanlı Devleti Bosna'daki Kapudanlıkları kaldırsa da ülkedeki isyanlar bitmemiştir. Tarihi kaynaklar bize 1836'da askerî reformun durdurulması amacıyla Posavina[60] bölgesinde çıkan Ali Paşa Fidahić liderliğindeki ayaklanmaların önemli rol oynadığını göstermektedir. 1840'ta Travnik, 1849'da ise Krajina bölgesi (Batı Bosna) önemli isyanlara sahne olmuştur.[61] Krajina bölgesi Boşnaklarının

[56] Ayanlar, Osmanlı Devleti dönemi Bosna Hersek'teki yerel idarecilerdi. Yerel idaresinin kapsamadığı çeşitli işlerin ortaya çıkması nedeniyle 18. yüzyılda ortaya çıkan bir yerel yönetim birimi olan Ayanlık, ayanlar tarafından yönetilmekteydi. Ayanların ellerinde çok büyük bir güç topladığından dolayı, Osmanlı Devleti'ndeki modernleşme reformlarının önünde bir engel olmuş, II. Mahmud da Bosna Hersek gibi bazı yerlerde bu tür yerel idarecileri ortadan kaldırılmak zorunda kalmıştır. Bosna Ayanları ve Kapudanları hakkında bk. Barbara Jelavıch, *Balkan Tarihi: 18. ve 19. Yüzyıllar*, Kure Yayınları, İstanbul 2009; Hamdija Kreševljaković, Kapetanije u Bosni i Hercegovini, Svjetlost, Saraybosna 1980.
[57] Boş. Husejin kapetan Gradaščević.
[58] Bosna'nın doğusunda bulunan şehir.
[59] M. Imamović, *Historija...*, s. 335.
[60] Kuzey Bosna.
[61] 1849-1851 Bosna'da meydana gelen isyanı hakkında bk. Z. Gölen, Osmanlı Yurdu Olan Bosna Hersek'te XIX. Yüzyıldaki…, s. 437.

muhalefetlerinin nedeni dönemin Bosna Valisi Tahir Paşa tarafından dayatılan öşür vergisinin toplanmasıdır.[62]

1850 yılında Ömer Lütfi Paşa[63] Bosna'ya gönderilmiş, Bosna toprak sahiplerinin direnişini bastırmıştır.[64] Bâb-ı Âli tarafından yeni reformları başarıyla uygulamak üzere gönderilen Osmanlı Generali Ömer Lütfi Paşa, yeni reformlara şiddetle karşı çıkan toprak sahipleri ve Bosna Ayanlarını kısa sürede yenmeyi başarmıştır.[65] Ömer Lütfi Paşa tarafından bastırılan isyan ve çok sayıda toprak sahibinin Anadolu'ya sürgün edilmesi Bosna ve Boşnaklar üzerinde büyük bir iz bırakmış, sonraki süreçlerde yaşanmış tarihî olayları da olumsuz etkilemiştir. Ülkedeki tarım reformu sorunu[66] ve dayatılan reformlarla dikkate alınmayan çiftlik ilişkileri (çiftlik sahibi-çiftçi ilişkisi), durumu daha karmaşık hâle getirmiştir.

Bosna'nın hem Ortodoks ve Katolik hem de arada Müslüman ahalinin düzenlediği isyanlarla damga vuran fırtınalı bir dönem sonrası 1860'ların ikinci yarısında Bosna'daki durum daha sakin bir hâl almıştır.[67] Böyle bir gelişmesinin sebebi olan Bosna Valisi Topal Osman Paşa'dır. Osman Paşa valiliği sırasında Gazi Hüsrev Bey Camii Kütüphanesi gibi birçok önemli kurumu inşa ettirmiş, şehrin modern ilk hastanesini yaptırmış; bunların yanı sıra, Osmanlı Türkçesi ve Boşnakça dillerinde *Bosna* adlı gazeteyi çıkarmış ve vilayete ilk çağdaş matbaayı getirmiştir.[68] Topal

---

[62] Abidin Temizer "Omer Lutfi Pasha in Bosnia", Hitorijska misao, 4, Tuzla 2018, s. 127-134; S. Bašagić, *a.g.e.*, s. 161-162.

[63] Latas Ömer Paşa.

[64] I. Tepić, *a.g.e.*, s. 193-195; N. Malcolm, *a.g.e.*, s. 94; Ömer Paşa Latas bölgeye gönderilmesi, ve faaliyetleri hakkında bk. Z. Gölen, Osmanlı Yurdu Olan Bosna Hersek'te XIX. Yüzyıldaki…, s. 437-438.

[65] Latas Ömer Paşa (hırv., boş. Mihajlo Latas Plašto) bugünkü Hırvatistan'ın Janja Gora'da dünyaya gelmiştir. Latas, Avusturya'dan Osmanlı topraklarına kaçmış, 1827'de ise Müslüman olmuştur. Daha sonra İstanbul Harp Okulu'nda öğretmen olarak çalışmıştır. Bosna'daki direnişi bastırmasında başarılı bir askeri çavuş olarak öne çıkmıştır. Bk: Latas, Omer-paša. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=35544>. (Erişim tarihi: 21.11.2020).

[66] Boş. Agrarna reforma.

[67] Sakinleşme dönemin öncesi Bosna topraklarında hem 1857-1859 hem de 1861-1862 yılları arasında isyanlar yaşanmıştır. Detayları için bk. Z. Gölen, Osmanlı Yurdu Olan Bosna Hersek'te XIX. Yüzyıldaki…, s. 441; 454; Ayrıca, Osmanlı idaresinin son asrı boyunca Bosna'daki isyanlar hakkında bk. Zafer Gölen, *Tanzimat Dönemi Bosna İsyanları 1839-1878*, Alter Yayıncılık, Ankara 2009.

[68] O zamana kadar Bosna topraklarındaki matbaalar geniş çapında bulunmaktaydı. Güvenilir kaynaklar bizlere 1519'da ayin kitaplarının basımı için Venedik'ten temin edilen ve Goražde'deki Aziz Yorgi

Osman Paşa ayrıca, vilayetin altyapısının iyileştirilmesi üzerinde çalışmış; bu nedenle yönetimi sırasında Saraybosna-Bosanski Brod yolu ve Banja Luka-Sava Sınırı demiryolu inşa edilmiştir.[69] Ancak sakin olarak adlandırabildiğimiz dönem uzun sürmemiştir. Sırp milliyetçi fikirlerinin uyanması ve bunların Bosna Hersek'in gayrimüslim nüfusuna olan etkisi, Balkanlar'daki İlir[70] ve Pan-Slavist gibi akımlarının yayılması ve köylülerin kötü olan ekonomik durumdan memnuniyetsizliği, Hersek Ayaklanması'na, daha sonra ise Avusturya-Macaristan tarafından Bosna'nın işgaline yol açmıştır.[71]

Boşnakları daha iyi anlamak için büyük önem taşıyan İslamlaşma gibi mühim süreçleri içeren Bosna'nın Osmanlı dönemi 19. yüzyılın son çeyreğinde bitmiştir. Berlin Kongresi'nde alınan karar ve bunun ardından Avusturya-Macaristan Monarşisi'nin Bosna Hersek toprakların kontrol altına alınmasıyla birlikte, literatüre dört yüzyılı aşan *Bosna Hersek'in Osmanlı dönemi* olarak geçen dönem sona ermiştir. Ülkedeki son Osmanlı Valisi Mazhar Paşa'nın 1878 yazında valilik makamını terk etmesiyle tarih kaynaklarında incelenen önemli olayların bulunduğu bir dönem sona ermiştir. Avusturya'nın Bosna'yı işgali planı Osmanlı Devleti tarafından protesto edilmesine rağmen kısa sürede işgal süreci başlatılmıştır.[72] Bosna'daki yeni, Avusturya-Macaristan idaresinin yaptığı birçok değişikliğin yanı sıra, büyük sosyal süreçlerinin sebebi de olmuştur. Avusturya-Macaristan tarafından yapılan Bosna Hersek'i işgal planı, Viyana'nın siyasî ve askerî çevrelerinde uzun yıllar içinde hazırlandığını oluştuğunu unutmamak gerekir. 1857 tarihli Mareşal Radetzky ve Amiral Tegetthoff tarafından derlenen ve Viyana hükûmetine sunulan, Bosna Hersek topraklarının ele geçirmenin önemini gösteren rapor bunu doğrulamaktadır.[73]

Kilisesi'ne getirilen matbaa hakkında bilgi vermektedir. Söz konusu matbaa 1523 yılına kadar çalışmıştır. Bk. M. Imamović, *Historija...*, s. 144.

[69] N. Malcolm, *a.g.e.*, s. 97.

[70] *İlirski pokret* adlandırılan akım.

[71] Hersek Ayaklanması hakkında bk. Zafer Gölen, *Tanzîmât döneminde Bosna Hersek: Siyasi, İdari, Sosyal ve Ekonomik Durum*, TTK, Ankara 2010, s. 122-126.

[72] Z. Gölen, Osmanlı Yurdu Olan Bosna Hersek'te XIX. Yüzyıldaki…, s. 475.

[73] Martin Gabriel, *Bosnien und Herzegowina in den Militärstrategischen Planungen der Habsubrgermonarchie (1700-1870)*, http://www.kakanien.ac.at/beitr/fallstudie/MGabriel2.pdf (Erişim tarihi:16.02.2021), s. 1-4.

Ancak işgal planları bir tek 19. yüzyılda değil, daha önceki dönemlerde de bulunmaktadır. Avusturya 17. yüzyılın sonundan itibaren stratejik planlarını oluşturup Bosna topraklarına girmeye çalışmıştır. Savoylu Eugene 1699'da Bosna Vilayeti'nin merkezine ulaşmayı başardığında ilk defa planlamış statejisini elde etmiştir.[74] 18. yüzyılın ilk yarısında meydana gelen Banja Luka Muharebesi ve aynı asrın sonunda meydana gelen Dubica Savaşı, Viyana'nın Bosna'yı işgal niyetlerinin var olduğuna tanıklık etmektedir.[75] Viyana'da işgal için birçok neden gösterilmiş; bunlardan birisi ise Dalmaçya bölgesinin iç kısımlarının (Dalmaçya Hinterlandını) güvence altına alınmasıdır.[76] 1813 ve 1814 yıllarında yapılan savaş ve Napolyon Fransasının yıkılmasından sonra Dalmaçya kıyıları Avusturya'nın kontrolü altına geçmiştir.[77] Bu bağlamda Bosna Hersek topraklarının da kontrol altına alınması Dalmaçya hinterlandının önemli ölçüde güvence altına alınması anlamına geliyordu.

Bunların dışında, Osmanlı Devleti'nin zayıflaması ilk sırada Rus İmparatorluğu'nun ve diğer Avrupa devletlerinin yanı sıra, knezliklerin de Rumeli topraklarını işgal etmelerine yol açmıştır. Rusya'nın Batı Balkanlara yayılması Avusturya-Macaristan'a uygun bir plan değildir. Potansiyel Rus Çarlığı'nın genişlemesine ek olarak, doğudan Karadağ ile birlikte Sırbistan knezlikleri Bosna Hersek topraklarını ele geçirmekle tehdit etmiş; bu da Avusturya-Macaristan'ın siyasi ve jeostratejik hedeflerine aykırı olmuştur. Böyle bir durumda (Sırbistan'ın Bosna Hersek'i işgali durumu), Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun güney sınırlarında büyük bir Güney Slav devletinin kurulması anlamına gelmektedir. Ayrıca, Avusturya-Macaristan kendi ülkesi içinde Slav faktörünün gelişmesini engellemek için çaba sarfetmiştir.[78] Yukarıda belirtilen jeopolitik ve jeostratejik nedenlere ek olarak, Bosna

[74] E. Pelidija, *a.g.e.*, s. 153-154.
[75] Banja Luka muharebesi hakkında bk. Hamdija Kreševljaković, *Bitka pod Banja Lukom*, 4.VIII. 1737., Islamska dionička štamparija, Saraybosna 1936, s. 3-10; Beg Kapetanović Ljubušak, *Boj pod Banjomlukom godine 1737*, Tiskare Spindler i Löschner, Saraybosna 1888, s. 16; Noel Malcolm, *Bosnia: A Short History,* New York 1996.
[76] *İkili Monarşi*, Bosna'nın işgali ile beraber Dalmaçya'nın dışında, Hırvatistan ve Slovenya'yı koruyacağını düşünüp, Sırbistan'ın Bosna Hersek'i işgal etmesi durumunda silahlı harekata da hazır olmuştur.
[77] M. Imamović, *Historija...*, s. 345.
[78] M. Ekmečić *Istorijski značaj...*, s. 63.

Hersek Orta Çağ'dan itibaren zengin maden ve orman kaynakları ile meşhur olduğu için *İkili Monarşisisi*[79] de bu topraklarla yakından ilgilenmiştir.[80]

Mevcut tüm Avusturya-Macaristan istatistikleri özetlendiğinde, 1878 Berlin Kongresi sonrasında başlatılan Bosna Hersek işgal operasyonu sırasında Avusturya-Macaristan ordusu ile direnişe katılan Boşnaklar arasında yaklaşık 70 kez çarpışma ve muharebe yaşanmıştır.[81] Direniş sırasında 75 top kullanılmış, tahminen 93.000 Boşnak da direnişe katılmıştır.[82] Öte yandan, operasyonların başında seferber edilen Avusturya-Macaristan ordusu askeri sayısı 80.000 iken sonbahar günlerinde askerî operasyonların sona ermesiyle bu sayı iki katına çıkmıştır. Bazı kaynaklara göre, seferber edilen asker sayısı 200.000 askere ulaşmıştır.[83] Hayatını kaybeden Avusturya-Macaristan askerlerinin sayısı birkaç bin iken muharebelerde hayatını kaybeden Boşnakların sayısı kesin olarak bilinemektedir.[84]

Berlin Kongresi'nin 25. Maddesi'ne uyarak *İkili Monarşi'nin* ve siyasî liderlerin büyük sıkıntılar olmadan yeni (Bosna Hersek) topraklarını kolayca ele geçirebilme düşüncesi yaklaşık yetmiş muharebeyi kapsayan yerel halkın, çoğunlukla Boşnakların gösterdiği üç ay süren direniş ile bu tür iddiaların yanlış olduğunu göstermiştir. Askerî operasyonlar sırasında Avusturya-Macaristan'ın kendi askerî

[79] Avusturya-Macaristan Monarşisi için kullanılan terimlerden biri.
[80] Bu konuda ayrıntılar için bk. Zafer Gölen, "Tanzimât Döneminde Osmanlı Devleti'nin Bosna Hersek Ormanlarını Korumaya Yönelik Çabaları", Cilt: 80; Sayı: 288, 2016, s. 547-572.

[81] Yaz günlerinden sonbaharın son günlerini kapsayan bir dönem.
[82] Mehmedalija Bojić, "Svrgavanje turske vlasti i odbrambeni rat Bosne i Hercegovine protiv Austrougarske invazije 1878. godine", *Naučni skup Otpor Austrougarskoj okupaciji 1878. godine u Bosni i Hercegovini, Sarajevo 23. i 24. oktobar 1978*., posebna izdanja knjiga XLIII, odjeljenje društvenih nauka Knjiga VIII, Saraybosna 1979. s. 74 (M. Bojić, Türk [Osmanlı] İdaresinin Sona Ermesi ve Avusturya Macaristan'ın İşgaline Karşı Direnişi 1878), s. 77.
[83] Berislav Gavranović, *Bosna i Hercegovina u doba Austrougarske okupacije 1878. godine*, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Saraybosna 1973, s. 11. (B. Gavranović, Avusturya-Macaristan İşgali Döneminde Bosna Hersek 1878.) s. 9.
[84] Daha fazla bilgi için bk. *Die Occupation Bosniens und der Hercegovina durch k. k. Truppen im Jahre 1878: nach authentischen Quellen, mit Karten und Plänen dargestellt, Abtheilung für Kriegsgeschichte des K. K. Kriegs-Archivs*, Viyana 1879; Mustafa Imamović, *Historija Bošnjaka*, Saraybosna 1996; Bu konuyu araştıran tarihçiler direniş sırasında hayatını kaybeden Boşnakların kesin sayısına varılmak mümkün olmadığına tespit etmişlerdi.

kaynaklarından elde edilen verilere dayanarak yaklaşık beş bin asker kaybetmiştir.[85] Boşnakların oluşturduğu *Halk Hükûmeti'nin* Bosna Hersek'in neredeyse her yerinde direnişi örgütlemesiyle Avusturya-Macaristan Ortak Dışişleri Bakanı Kont Andrassy'nin Avusturya-Macaristan ordusu bir müzik müfrezesi şeklinde Sava nehrini geçip Saraybosna'yı kolayca işgal edeceği yönündeki tahminleri yanlış çıkmıştır.[86]

[85] Resmi istatistiği için bk. *Die Occupation Bosniens und der Hercegovina durch k. k. Truppen im Jahre 1878: nach authentischen Quellen, mit Karten und Plänen dargestellt, Abtheilung für Kriegsgeschichte des K. K. Kriegs-Archivs,* Viyana 1879, s. 912 (Beilage 12 (I-X).

[86] Avusturya-Macaristan'ın Bosna Hersek'in işgalini ve söz konusu işgale karşı Boşnakların direnişi hakkında bk. Enes Turbic, *Avusturya-Macaristan'ın Bosna Hersek'i İşgaline karşı Boşnakların Direnişi*, Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, danışman: Prof. Dr. İlker Alp, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne 2018.

I. BÖLÜM: BOSNA HERSEK'TE 1878-1906 YILLARI ARASINDAKİ DÖNEMDE BOŞNAK, SIRP VE HIRVAT EKSENLİ SİYASÎ HAYATIN OLUŞUMU İÇERİSİNDE BOŞNAKLARIN YERİ VE ÖNEMİ

1878 yılında başlayan, Avusturya-Macaristan dâhil olmak üzere Avrupa kıtasında birçok imparatorluğun tarih sahnesinden kaybolma sebebi olan Birinci Dünya Savaşı'nın sona erdiği 1918 yılına kadar süren Bosna Hersek'teki Avusturya-Macaristan egemenliği dönemi, söz konusu Balkan ülkesi tarihinin nispeten kısa bir parçasıdır.[87] 1878 yılından siyasî teşkilatların kurulduğu 1906'ya kadar olan dönemde Bosna Hersek toplumunun gelişimi üzerinde doğrudan etkisi olan birçok büyük ve önemli siyasî, ekonomik, kültürel süreç ve olay yaşanmıştır.[88] Ülkenin toplam 40 yıl

[87] Bosna Hersek'i 40 yıl boyunca yöneten Avusturya-Macaristan Monarşisi, 1867'de Avusturya ve Macaristan birleştirmenin sonucunda kurulmuş ve 1918'de Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar Orta Avrupa ve Balkanların batı kesiminde varlığını sürdürmüştür. Habsburg Monarşisi, 19. yüzyılın ortalarında bugünkü İtalya bölgesi topraklarını kaybettikten sonra, Alman Konfederasyonu'ndan dışlanmış, ardından ulusal hareketler biçimindeki sorunlardan dolayı büyük baskı altında bulunmuştur. Bu nedenle, Budapeşte ile yapılan anlaşmanın ardından Viyana, Macaristan ile birleşme yönünde ilerlemeye karar vermiştir. Böylece, yeni oluşturulan Avusturya-Macaristan Monarşisi (alm. Österreich-Ungarn; k. u. k. Monarchie; Macarca Osztrák-Magyar Monarchia; boş. Austrougarska / Austro-Ugarska / Dvojna Monarhija; tür. İkili Monarşi olarak da bilinir) iki ülkeden oluşuyordu: İmparatorluk Konseyi'nin krallıklarından ve ülkelerinden (*Yukarı ve Aşağı Avusturya*, *Tirol* ile *Vorarlberg*, *Steiermark* bölgeleri, *Karintiya*, *Karniola*, *Gorica*, *Gradiška*, *Trieste*, *İstria*, *Dalmaçya*, *Bohemya*, *Moravya*, *Silezya*, *Galiçya* ve *Bukovina* bölgeleri) ve "Macar tacının" toprakları (*Slavonya* ile birlikte *Macaristan* ve *Hırvatistan*). İki devlet arasındaki sınır, Tuna'nın sağ kolu olan Leith Nehri (alm. Die Leitha) boyunca uzanmaktaydı. Leitha'nın (boş. Cislajtania; alm. Cisleithanien) batısındaki topraklar Viyana (Avusturya) İmparatorluk Konseyi'nin, Leitha'nın (boş. Translajtania; alm. Transleithanien) doğusundaki topraklar ise Macaristan'ın kontrolü altına girmiştir. 1878'deki Berlin Kongresi'nden sonra, Avusturya-Macaristan, 1918'de devletin çöküşüne kadar Bosna Hersek'i de kapsayacak şekilde genişlemiştir. Fakat Bosna Hersek, Monarşinin ortak bir bölge-ülke olmuştur. Fazla bilgi için bk. Austro-Ugarska. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. 09. 09. 2021. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=4697>. (Erişim Tarihi: 09. 09. 2021) (Hırvat Ansiklopedisi, Avusturya-Macaristan Maddesi); https://www.britannica.com/place/Austria-Hungary (Erişim Tarihi: 09.09.2021); Ayrıca, Avusturya-Macaristan Monarşisi hakkında detaylı bk. Arthur J. May, *The Habsburg Monarchy 1867-1914*, Cambridge (Mass), 1951; Robert A. Kann, *The Habsburg Empire, A Study in Integration and Disintegration*, New York 1957.

[88] Bosna Hersek'in Avusturya-Macaristan dönemindeki siyasî süreçleri hakkında bilgi veren önemli tarihçiler *Dževad Juzbašić*, *Mustafa Imamović*, *Adnan Jahić*, *Božo Madžar*, *Božo Jokanović*, *Esad Zgodić*'tir. Avusturya-Macaristan dönemi Bosna Hersek'in toplumsal süreçleriyle ilgili literatürden, *Ferdo Hauptmann*, *Husnija Kamberović*'in yanı sıra *Iljas Hadžibegić*, *Srećko Džaja* ve *Zijad Šehić*'in çalışmalarını vurgulamak gerekmektedir. Avusturya-Macaristan dönemi Bosna Hersek'teki kültür hayatı hakkında ise bizlere faydalı bilgilere veren *Sarita Vujković*'in çalışmalarına dikkat etmekte faydası var.

süren Avusturya-Macaristan egemenliğinin ilk 28 yılı Batı medeniyetine adapte etme süreciyle de işaretlenmiştir. Bosna Hersek'in ve toplumunun 415 sene boyunca Osmanlı İmparatorluğu'nun bir parçası olduktan sonra yeni şartlara uyum sağlaması da oldukça zor olmuştur.

Aynı zamanda söz konusu dönem (1878-1906) Bosna Hersek'in Avusturya-Macaristan İmparatorluğu içindeki belli olmayan ve çözümsüz hukuki durumun belirsizliği dönemidir: ayrıca, Bosna Hersek'in siyasî hayatını aktifleştiren ve siyasî partilere dönüştüren Ortodoks Sırpların Dinî-eğitim özerkliği hareketinin ve Müslüman Boşnakların Vakıf-maarif özerkliği mücadelesinin kuruluş zamanıdır.[89] Yukarıda belirtiren unsurlara ek olarak; Avusturya-Macaristan egemenliğinin bu döneminde, 1881 yılının sonunda çıkarılan zorunlu Askeralma Kanunu ve 1881/1882 kış aylarında meydana gelen Hersek bölgesi Ulog yerleşkesindeki Avusturya-Macaristan Jandarma kışlasına yapılan saldırılar sebebiyle ayaklanma yaşanmıştır.[90] Viyana'nın yeni fethedilen ülke için son derece önemli bir toplumsal süreç olarak değerlendirdiği Bosna Hersek Müslümanları'nın dinî sorununu çözme girişimi 1882 yılında Bosna Hersek İslam Birliği'nin kurulmasıyla başlamıştır.[91]

1878 yılında gerçekleşen işgalden sonra Bosna Hersek'in hukukî konumu sorunu dönemin Avrupa kamuoyunun ve başta Avusturya-Macaristan olmak üzere, çeşitli akademik çevrelerin de ilgisini çekmiştir. Hukukçular Bosna Hersek'in yasal konumunun net bir şekilde tanımlanmadığı konusunda hemfikirdir; ancak Bosna Hersek üzerindeki egemenlik konusundaki görüşler farklıdır. Bazı yerli[92] ve yabancı hukukçuların görüşüne göre; Bosna Hersek üzerindeki egemenlik Osmanlı Padişahına

---

[89] Osmanlı dönemi Boşnakların eğitimi (maarif sistemi) hakkında bk. Zafer Gölen, *Tanzimat Döneminde Bosna Hersek'te Eğitim*, Orijentalni Institut u Sarajevu, Saraybosna 2004, s. 213-267.

[90] Bosna Hersek'in bu isyanın liderleri Pero Tunguz, Stojan Kovačević ve Salihaga Forto'dur. Ortodoks, Müslüman ve "karışık" (Ortodoks-Müslüman) isyancı silahlı müfrezeleri de kurulmuştur. Resmi olarak ayaklanma aynı yılın Nisan ayına kadar sürmüş, ancak bazı küçük isyancı grupları aynı yılın Kasım ayına kadar mücadele ederek aktif kalmışlardı. 1881 yılından olan isyan hakkında fazla bilgi için bk. Hamdija Kapidžić, *Ustanak u Hercegovini 1882. godine*, Veselin Masleša, Saraybosna 1973, s. 97. (H. Kapidžić, 1882 Yılındaki Hersek İsyanı).

[91] https://akos.ba/godisnjica-osnivanja-funkcije-reis-ul-uleme-mustafa-hilmi-ef-omerovic-prvi-reis/ (Erişim Tarihi: 10.09.2021).

[92] Bosna Hersekli anlamına gelmektedir.

aittir.[93] Öte yandan bazı hukukçular egemenlik de dâhil olmak üzere, ülkenin idare ve yönetiminin Avusturya-Macaristan'ın elinde olduğu görüşünü savunmuşlardır.[94] Hukuken Bosna Hersek üzerinde uluslararası bir anlaşma tarafından garanti edilen Osmanlı Padişahı'nın egemenliği (lat. *nudum ius*) bulunmaktadır[95], ancak asıl (de facto) idare tamamen Avusturya-Macaristan Monarşisi'nin kontrolü altındadır.[96] Bu nedenle Bosna Hersekli hukukçu ve tarihçi Mustafa Imamović'e göre, Bosna'nın durumunu anlatan ve bu durumun en uygun terimi özel bir karaktere sahip başka ülkeye bağlı bir bölge anlamına gelen *zugewandt* olan İsviçre (hukukî) terimidir.[97] Bu nedenle 1878'den sonra Bosna Hersek'te yürütme ve yasama gücünün münhasıran Avusturya-Macaristan'ın elinde olduğunu söylemek mümkündür, ancak Bosna Hersek'in monarşi içindeki konum sorunu çözülmeden ortada kalmıştır. Bosna

[93] Tomislav Kraljačić, *Kalajev režim u Bosni i Hercegovini 1882-1903*, Veselin Masleša, Saraybosna 1987, s. 38. (T. Kraljačić, Bosna Hersek'teki Kallay Rejimi 1882-1903).

[94] Bosna'nın statüsü konusunda Avusturyalı hukukçular arasında bazı görüş ayrılıklar bulunmaktadır. Bazı Avusturyalı hukukçulara göre, Bosna bir "Reichsland" veya "Reichprovinzen" iken, F. Tenzer gibi bazı hukuçkular, Bosna Hersek'in bir Avusturya-Macaristan kolonisi olduğunu öne sürmektedir. Fazla bilgi için bk. Dževad Juzbašić, "O problemu utvrđivanja i ozakonjena osnovnih principa upravljanja Bosnom i Hercegovinom na početku Austrougarske okupacije", *O nastanku paralelnog austrijskog i ugarskog zakona o upravljanju Bosnom i Hercegovinom iz 1880. godine*, Akademija nauka i umjetnosti BiH (ANUBiH), XXXII, Odjeljenje istorijsko-filoloških nauka, knjiga XI, Saraybosna 1968, s. 86. (Dž. Juzbašić, 1880 Yılından Olan Bosna Hersek Yönetimine İlişkin Parelel Avusturya ve Macar Yasalarının Oluşturulması Hakkında).

[95] Latince "*nudum ius quiritium*"; resmi olarak var olmasına rağmen içerik açısından tamamen boş olan bir kanunu tanımlayan hukuki bir terimdir.

[96] Osmanlı Devleti ve Avusturya-Macaristan arasında Bosna Hersek'in ve 1878'deki işgalden sonra Bosna'dan ayrılan ve Avusturya-Macaristan ordusu birliklerinin konuşlandığı Yenipazar (boş. Novi Pazar) Sancağı'nın statüsüne ilişkin müzakereler 1878 kışı boyunca devam etmiştir. İşgal sürecinde Avusturya-Macaristan ordusunun zulmüne ilişkin büyük Avrupa güçlerine hitaben yapılan başarısız diplomatik notaların ardından Osmanlı Hükûmeti, Kasım 1878'de eski toprakları olan Vilayet-i Bosna konusunda Avusturya-Macaristan tarafıyla bir sözleşmenin taslağının hazırlanmasına ilişkin müzakerelere hazır olduğunu ifade etmiştir. Aralık 1878'de Padişah, hem Osmanlı hem de Avusturya-Macaristan ordularının Yenipazar Sancağı'nda bulunması ilişkin bir ferman yayımlamış, devam eden müzakereler Nisan 1879'da İstanbul'da sona ermiştir. İstanbul (boş. Carigrad, Istanbul) Konvansiyonu, nitelikli Osmanlı yetkililerinin Bosna Hersek'teki yeni devlet aygıtının bir parçası olma hakkına sahip olduğunu, ülkenin tüm vatandaşlarına tam olarak bir din özgürlüğünün garanti edildiğini de belirlenmiştir. Müslüman Boşnakların cuma namazlarında Halifenin (Padişahın) adını anmalarını sağlaması ayrıca, Osmanlı parasının Bosna Hersek'te tedavülde kalması kararlaştırılmıştır. Yukarıdakilere ek olarak; Bosna'daki Osmanlı Devletinin gayrimenkul için tazminat miktarı da kararlaştırılmıştır. Konvansiyonun tüm maddelerde yalnızca cuma namazı (boş. džuma namaz) sırasında halifenin adının anılmasına atıfta bulunulan madde uygulanmıştır. Fazlası için bk. Iljas Hadžibegović, Mustafa Imamović, "Bosna i Hercegovina u vrijeme Austrougarske vladavine", *Bosna i Hercegovina od najstarijih vremena do Drugog svjetskog rata*, ed. Ibrahim Tepić, Bosanski kulturni centar, Saraybosna 1998, s. 22. (I. Hadžibegović-M. Imamović, İlk Çağlardan İkinci Dünya Savaşına Kadar Bosna Hersek).

[97] Mustafa Imamović, *Pravni položaj i unutrašnjo-politički razvitak BiH od 1878. do 1914*., Saraybsna 2007, s. 21. (M. Imamović, 1878'den 1918'e Kadar Bosna Hersek'in Yasal Konumu ve İç Siyasî Gelişimi).

Hersek'in Avusturya-Macaristan içindeki konumu, monarşiyi oluşturan her iki ülkenin (Avusturya ve Macaristan) hükûmetleriyle birlikte Ortak Hükûmeti'nin de sorumluluğu altında olan *devletin (genel / ortak) bir bölgesi*[98] olarak tanımlandığı *Viyana Sözleşmesi* ile belirlenmiştir.[99] Bu şekilde Bosna Hersek ne Avusturya'ya ne de Macaristan'a aitti; monarşi içinde özel bir teşkilatlandırmaya sahip ayrı bir bölgeydi. Avusturya-Macaristan'ın üç ortak bakanlığı (Savaş Bakanlığı, Dışişleri Bakanlığı ve Maliye Bakanlığı), Bosna Hersek'in yönetiminde yer almıştır. Böylece 1880 yılında Viyana ile Budapeşte arasında yapılan uzun müzakereler ve tartışmalar içinde geçen anlaşmaların ardından Bosna Hersek'in yönetimine ilişkin *Bosna Hersek Yönetimine Dair Kanunu* kabul edilmiştir.[100] Kanun Monarşinin Ortak Hükûmeti'nin Bosna Hersek'i yöneteceğini, ülkenin giderlerinin kendi gelirlerinden karşılanacağını da doğrulamıştır.[101] Olağanüstü mali harcamaların hem Avusturya hem de Macaristan hükûmetleri tarafından onaylanması gerektiği konusunda da anlaşmaya varılmıştır.[102] Sonraki dönemlerde bu madde Bosna Hersek'te çeşitli altyapı projelerinin uygulanması için genel bir engel olmuştur; bu nedenle ülke idaresi ve ülke valileri bu konuyla ilgili olarak çeşitli çözümler aramışlardır.[103]

Bosna Hersek'in yeni idari yapılanması işgal sürecinin devam ettiği günlerde kararlaştırılmıştır. Avusturya-Macaristan kendi idaresini Osmanlı sisteme göre köklü bir değişim olarak sunmaya çalışmış, ancak bu kadar köklü değişiklikleri kısa sürede

---

[98] Boş. općedržavni teritorij.

[99] M. Imamović, *Položaj*..., s. 28; Hamdija Kapidžić, *Ustanak u Hercegovini 1882. godine*, Veselin Masleša, Saraybosna 1973, s. 20. (H. Kapidžić, 1882 Yılındaki Hersek İsyanı).

[100] Bosna Hersek'teki Avusturya-Macaristan hukuk sistemi, 1 Eylül 1879'da Ceza Kanunu'nun ve 1 Ocak 1881'de Usul Kanunu'nun getirilmesiyle beraber yürürlüğe girmiştir. Bk. "Zakon o upravi", *Bosansko-hercegovačke novine Gazetesi*, No: 83, 14 Eylül 1879, s. 1.

[101] Dževad Juzbašić, "O nastanku paralelnog austrijskog i ugarskog zakona o upravljanju Bosnom i Hercegovinom iz 1880. godine", *Radovi*, XXXII/1967, ANUBiH, Saraybosna 1967, s. 168.

[102] Avusturya-Macaristan Ortak Maliye Bakanlığı'nın yetki alanı dar olup yalnızca ortak bütçe ve her iki ülkenin parlamentoları tarafından onaylanması gereken kredilerin alınmasını kapsamaktaydı. Bu, Ortak Maliye Bakanın, Avusturya ve Macaristan Maliye bakanlıkları tarafından kendisine sağlayan fonlara sahip olduğu anlamına gelmektedir; mevcut sistemi de Bosna Hersek'teki yatırımlarla ilgili bir sorunla sonuçlanmaktadır. Fazlası için bk. M. Imamović, *Pravni položaj*…, s. 81.

[103] Dževad Juzbašić, *Pitanje željezničke veze Monarhije s istokom*, , *Prilozi* VII, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Saraybosna 1971, s. 75-76. (Dž. Juzbašić, Avusturya-Macaristan Monarşisinin Doğu ile Bağlantısı Sorunu).

gerçekleştirmek mümkün olmadığı için Bosna Hersek'te birkaç yıl boyunca Osmanlı mali, hukuk ve ekonomik sistemi yürürlükte kalmıştır.

1878 sonbaharında alınan kararlar neticesinde Bosna Hersek idaresi Avusturya-Macaristan'ın Ortak Bakanlar Konseyi'ne devredilmiş ve Dışişleri Bakanlığı'nda yeni eyaletin (Bosna Hersek'in) idari işlerinden sorumlu *Bosna Komisyonu* adlı bir komisyon kurulmuştur.[104] Bosna Hersek işlerinden sorumlu söz konusu komisyon 16 Eylül 1878'de kurulmuş, 25 Eylül 1878 tarihinde ise çalışmalarına başlamıştır.[105] Komisyonun görevleri Bosna Hersek'in idari sistemiyle ilgili konularda danışma organı olarak hareket etmekteydi. Komisyon ayrıca, Avusturya-Macaristan Ortak Hükûmeti'nin üç bakanlığının her birinin birer temsilcisinden ve Avusturya ile Macaristan hükûmetlerinin birer temsilcisinden oluşmaktaydı.[106] Daha sonraki dönemde Avusturya-Macaristan Ortak Hükûmeti'ne ait işleri yürütmek için Bosna Komisyonu'ndan bir komite oluşturulmuştur. Şubat 1879'da Bosna Hersek yönetimine ilişkin Avusturya ve Macaristan arasında yapılan sözleşme gereğince Ortak Hükûmet, Ortak Maliye Nezareti'nin ülkede (Bosna'da) en yüksek idari yetkisi olmasına karar vermiş, bir ay sonra ise sözü edilen bakanlığa bağlı *Bosna Ofisi*'ni de kurmuştur.[107]

Bosna Hersek'in ilk valisi[108] 1879 yılına kadar askerî ve sivil yönetici konumunda kalan 1878 işgal kuvvetlerinin lideri olan General Josip Filipović'ti. İşgal operasyonlarına katılan Dük Württemberg, Filipović'in yerini almıştır.[109] İşgal

[104] Mihovil Mandić, *Povijest okupacije Bosne i Hercegovine,* Matica Hrvatska, Zagreb 1910, s. 91; Ayrıca bk. Dževad Juzbašić, *O problemu utvrđivanja i ozakonjena osnovnih principa upravljanja Bosnom i Hercegovinom*..., s. 80; Bunların yanı sıra, fazla bilgi için bk. Dževad Juzbašić, *O nastanku paralelnog austrijskog i ugarskog zakona*..., s. 83.
[105] H. Kapidžić, *Ustanak u Hercegovini*..., s. 20.
[106] Toplam beş temsilcisi olmak üzere, Ortak Dışişleri Bakanlığı, Ortak Mali Bakanlığı, Ortak Savaş Bakanlığı, Macaristan ve Avusturya'nın temsilcileridir.
[107] T. Kraljačić, *Kalajev režim u Bosni i Hercegovini*..., s. 42; H. Kapidžić, *Ustanak u Hercegovini*..., s. 20.
[108] Boş. Zemaljski poglavar.
[109] Josip Filipović, 28 Nisan 1819'da Hırvatistan'ın Gospić şehrinde doğmuş, 6 Ağustos 1889'da ise Çekya'nın Prag şehrinde ölmüştür. Sınır muhafızları ailesinden gelen Filipović'in babası bir sınır muhafız kaptanıydı. Josip, 1834'te 1'inci Lika Krajina Alayı'na öğrenci olarak katılmış, iki yıl sonra ise öncü kolorduya geçmiştir. 1837'den 1839'a kadar Avusturya'nın Tulln kentinde iki yıl boyunca harp okulunda okuyan Josip, eğitimini tamamladıktan sonra 1839'da teğmen, 1843'te ise üsteğmen olmuştur.

sırasında Dük Württemberg, Avusturya-Macaristan ordusunun sol kanadının komutanıydı; Württemberg, Bosna Krajina bölgesi ve Batı Bosna'nın diğer bölgelerini işgal etmesinden sorumluydu.[110]

Avusturya-Macaristan, yukarıda kısa bir şekilde değinildiği gibi, Bosna'daki Osmanlı idari sistemini ve yapılandırmasını hemen değiştirmemiştir. Böylece Bosna Vilayeti (Vilayet-i Bosna) *Reichsland* (boş. *zemlja*), Sancaklar *Okruzi* (alm. *Kreise*), Kazalar veya Kadılıklar *Bezirk* olmuştur; Nahiyelerin yerini ise *Kotarska uprava* almıştır.[111] Osmanlı valisinin yerini Avusturya Macaristan Valisi[112] almıştır.[113]

1843'ten itibaren bugünkü Çek Cumhuriyeti, İtalya ve Macaristan'da görev yapmıştır. 1847'de yüzbaşı rütbesini almış, bir yıl sonra ise 1'inci Kolordu kurmay başkan yardımcılığına atanmıştır. 1848 ve 1849 yıllarında Hırvat Banı Josip Jelačić'in yanında yer almıştır. 1851'de Ban Jelačić'in yarbaylığına atanmış, 1853'e kadar ise hizmetinde kalmıştır. Sonrasında komutan olarak Hırvatistan'ın Bjelovar kentine gönderilmiş, orada 1858'e kadar albay rütbesinde 5'inci Krajina Alayı'nın başında durmuştur. 1859'da tümgeneral rütbesini ve günümüz Sırbistan kenti Zemun'da bulunan 8'inci kolordu tuğgeneralliğe atanmıştur. 1866'da mareşal rütbesine terfi etmiş, aynı yıl içinde Viyana'daki 1'inci Piyade Tümeni komutanı olmuştur. Filipović, 8. Tümen'in komutanı olduğu 1870 yılına kadar bu görevde kalmıştır. Buradan Innsbruck'taki Tirol ve Vorarlberg bölgesinin kara savunma başkomutanlığı görevine tayin edilmiştir. 1874'te topçu generali olduktan sonra, merkezi Brno'da bulunan Moravya'daki askeri birliğin komutan generali olarak ve daha sonra aynı yıl içinde Prag'da bulunan Çek Cumhuriyeti'nin kara kuvvetleri komutanı olarak atanmıştır. 1878'deki Berlin Kongresi'nin kararıyla Avusturya-Macaristan'a Bosna Hersek'i işgal etme mandası verildiğinde, Filipović, işgal operasyonu gerçekleşecek Avusturya-Macaristan ordusu askeri kuvvetlerinin başkomutanlığına atanmıştır. İşgal harekatların sona ermesinden sonra Bosna Hersek'e sivil ve askeri yönetici olarak atanıp 1879 yılına kadar bu görevde bulunmuştur. Bk. https://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=6023 (Erişim tarihi: 22.09.2021); https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=19574 (Erişim tarihi: 23.09.2021).

[110] Avusturya-Macaristan dönemi sırasında Bosna Hersek'teki ikinci vali olan General Wilhelm Württemberg de asker sınıfından gelmekteydi. Prusya'nın Carlsruhe şehrinde (bugünkü Polonya'nın Pokoj şehri) doğmuş olan Wilhelm Württemberg, 1896'da Tirol Eyaletindeki Merano'da (o zamanki Avusturya-Macaristan'da, bugünkü Avusturya) vefat etmiştir. Württemberg, 1848'de teğmen olarak Viyana'daki Avusturya ordusuna katılmadan önce Cenevre ve Bonn'da eğitimini almıştır. 1848-1849 yıllarında İtalyanlara karşı yapılan savaşa katılan Württemberg, 1859'da meydana gelen İtalyanlara karşı yapılan ikinci savaşa da katılmış oldu. On yıl sonra tümgeneralliğe terfi etmiştir. 1878'de Bosna Hersek'in işgali sırasında Batı Bosna bölgesinin işgal operasyonlarına katılmış, idarenin kurulmasından sonra ise Saraybosna'da Avusturya-Macaristan devlet aygıtında da yer almıştır. Bk. Franz Ilwof: Nicolaus Wilhelm, *Duke of Württemberg in General German Biography (ADB),* Duncker & Humblot, Leipzig 1898, s. 10-15.

[111] E. Imamović, *Historija*..., s. 284.

[112] İdari yönetim hakkında daha fazla bilgi için bk. "Administracija"*, Bosanskohercegovačke novine Gazetesi*, No: 91, 13 Ekim 1879, s. 2.

[113] Alm. *Landesschef*; Anlaşılan ki idare sistemi aynı kalmış, yalnızca terimler farklı olmuştur. Terimler 1878 yılından itibaren terimler resmi olarak Almanca dilindeydi (örneğin *Vilayet* anlamına gelen *Reichsland*, *Kaza* anlamına gelen *Bezirk* vb.) fakat yerli halk (Bosna Hersek halkı) da bu terimleri kendi dilinde, Boşnakça'da, (örneğin *Vali* anlamına gelen *Zemaljski poglavar*, *Kotar* vb.) kullanmıştır.

1878 işgal sonrası Bosna Hersek nüfusunun statüsü ve vatandaşlığı sorunu da açılmıştır. Bazı hukukçuların görüşüne göre, Bosna Hersek sakinleri Osmanlı vatandaşıydı; ayrıca, aynı görüşe göre Osmanlı diplomatik temsilcileri ve konsoloslukları onları temsil etme hakkına sahipti. Öte yandan Berlin Antlaşması ve Bosna Hersek'in tüm yönetiminin Avusturya-Macaristan'a devredilmesi sonucunda, *Çift Monarşisi*[114] söz konusu sıkıntılı sorunun çözüme kavuşmasına yol açmıştır. Böylece 1879 baharında Avusturya-Macaristan, Bosna Hersek vatandaşlarına geçici seyahat belgeleri vermiş, aynı zamanda Osmanlı Devleti konsoloslukları tarafından Bosna Hersek sakinlerine verilen tüm seyahat belgelerine el konulmasını ve kullanılmasının yasaklanmasını emretmiştir.[115] Ancak Bosna Hersek'te yaşanan problemlerle ilgili idari sorunların sonu görünmüyordu. İdari sorunlardan biri de Bosna Hersek asıllı vatandaşların memleketlerine dönememesiydi. Bu bağlamda aslen Bihać'lı olan Boşnak Mehmed Arif, 1878'deki işgalden sonra Osmanlı İmparatorluğu'na göç etmiş, 1896'da ise Bosna Hersek'e dönmek istemiştir. Ancak Avusturya-Macaristan büyükelçiliği kendisine Bosna Hersek'e girmesi için vize vermeyi reddetmiştir; bu nedenle Mehmed Arif, davasını avukatlara devretmeye zorunda kalmıştır.[116] Bu olaydan 4 yıl sonra Bosna'dan gemiyle Selanik'e yola çıkan ve buradan Bosna Hersek'e geri gönderilen Boşnak asıllı Mustafa (soyadı bilinmiyor) vakası da arşivlerde mevcuttur.[117]

Bosna Hersek'in işgali aynı zamanda ülke sakinleri için tamamen yeni bir yaşam biçimi beraberinde getirmiştir. Bu kolay ve hızlı olamayacak bir dönüşüm anlamına gelmekteydi. Bosna halkı, özellikle Boşnaklar kendilerini oldukça karışık bir

---

[114] Avusturya-Macaristan Monarşisi için kullanılan terimlerden biridir. Söz konusu terimi Doppelmonarchie olarak Almanca, Dvojna Monarhija olarak Güney Slav dillerinde bu konuyu araştıran tü tarihçiler tarafından kullanılmaktadır. Örneğin, Norman Stone, Stefan Zweig, Frederic Morton, István Deák, Ferdo Hauptmann, Mustafa Imamović gibi tarihçiler eserlerinde söz konusu terimi kullanmaktadırlar.

[115] M. Imamović, *Pravni položaj*…, s. 28.

[116] BOA, BEO, 797 – 59736, H-09-01-1314, s. 1-2.

[117] Bu olay hakkında bk. BOA, BEO, 1516 – 113697, H-14-03-1318; Bu olayın yanı sıra, Bosna İlhakı'ndan sonra, 1910'da, Osmanlı Devleti tarafından kabul edilen, o zamanki Osmanlı limanı olan Selanik'e belgesiz ve pasaportsuz gelen Boşnak göçmenlerin vakası da bulunmaktadır. Bk. BOA, BEO, 3831 – 287290, H-02-12-1328 (1910). Ayrıca, Lloyd şirket gemisiyle Selanik'e gelen ve daha sonra Bosna'ya geri gönderildiği Mustafa adlı Boşnağın durumu ve vakası hakkında Osmanlı arşivlerinden öğrenmekteyiz. Bk. BOA, BEO, 1516 – 113697, H-14-03-1318 (1900).

durumda bulmuş, önlerinde ise pek fazla seçenek olmamıştır. İlk çözüm ulusal kimliğin inkârı, dinî bir gruba indirgenmesi ve aynı zamanda Proselitizm[118] gibi çeşitli sosyal sorunlarla karşı karşıya kalınmış dinî, ulusal, dilsel ve siyasî haklar için vatanlarda kalmak ve savaşmaktı. Öte yandan başka bir çözüm ise göç olmuştur. Böylece vatanında kalmayan çok sayıda Boşnak asırlık yurtlarını terk etmeye ve özellikle Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkanlar'dan Anadolu ve Ortadoğu coğrafyasına kadar olan bölgelerinde (sancaklarında) yeni bir hayata başlamaya karar vermiştir.

Yurtlarında kalmaya karar veren Boşnaklar ise sosyal ve siyasî nitelikteki çeşitli sorunların yanı sıra, birçok zorlukla karşı karşıya kalmışlardır. Avusturya-Macaristan kendisini düzen ve barışın taşıyıcısı işlevinde Avrupa'nın ve aynı zamanda Batı medeniyetinin temsilcisi olarak kabul ettirmeye çalışmıştır. Bosna Hersek idaresini 21 yıl boyunca üstlenen *İkili Monarşi'n*in Ortak Maliye Bakanlığı'nın başında bulunan Macaristan asıllı Benjamin Kallay da işgali bu şekilde görmüştür.[119] Bosna Hersek'in Avusturya-Macaristan dönemindeki devlet adamı olan B. Kallay'ın rolü şüphesiz oldukça önemlidir; bu da ülkedeki Avusturya-Macaristan yönetiminin 21 yıl süren bir döneminin (1882-1903) literatürde *Kallay rejimi* olarak geçmesinden de anlaşılmaktadır.[120] B. Kallay'ın yönetimi, ülkedeki öncelikle halkın dinî özerkliği

---

[118] (Zorla) din değiştirmek.

[119] Bosna topraklarındaki Avusturya-Macaristan "misyonu" ve Kallay'ın görüşlerini ve düşüncelerini hakkındaki daha ayrıntılı bilgi için bk. T. Kraljačić, *Kalajev režim u Bosni i Hercegovini*..., s. 75-78.

[120] Benjamin Kallay, 22 Aralık 1839'da Budapeşte'de doğmuş, 13 Temmuz 1903'te Viyana'da ölmüştür. Benjamin, Avusturya-Macaristan'ın bir devlet adamı, politikacı, diplomat ve tarihçiydi. Babası Istvan (İştvan), Macar Hükûmetinde bir üst düzey memurdu, annesi ise kısmen Sırp kökenli olan Amalia Blašković idi. Babasını erken yaşlarında kaybeden Benjamin'in eğitimiyle annesi ilgilenmiştir. Hukuk ve ekonomi okuduktan sonra Benjamin, Macaristan'ın siyasi hayatına girmiş oldu. 1867'de Sırp azınlığın temsilcisi ve Mühlbach şehrinin (bugün Romanya'nın Sebes kenti) temsilcisi olarak Macaristan Parlamentosu'na üye olmuştur. 1867-1868 döneminde ve 1875-1878 döneminde Macaristan Parlamentosu'nda temsilcilik yapan Benjamin, 1868-1875 yılları arasındaki dönemde Avusturya-Macaristan'ın Belgrad Başkonsolosu olarak görev yapmıştır. 1878'de düzenlenen uluslararası Doğu Rumeli Konferansı'nda Avusturya-Macaristan temsilciliğini üstlenmiştir. 1879'dan 1882'ye kadar Avusturya-Macaristan Dışişleri Bakanlığı'nda ofis başkanı olarak görev yapmıştır. Bu dönemde (1881'de), Avusturya-Macaristan ile Sırbistan arasında gizli bir sözleşmenin imzalanmasına da katılmıştır. 1882'de Avusturya-Macaristan Ortak Maliye Bakanlığı'na atanmış, 1903 yılına kadar başkanlığını sürdürmüştür. Bosna Hersek'in idaresinin Maliye Bakanlığı'na bırakıldığı göz önüne alındığında, kendisi ülkenin (Bosna'nın) yeni yönetimi üzerinde 21 yıl boyunca egemenliğini sağlamıştır. Bosna Hersek'teki politikasını, Bosna Hersek'i Sırp ve Hırvat etkisinden izole etmeye ve ayrı bir Bosna ulusu inşa etmeye dayanıyordu. Dönemin (19. yy) idarecilerin büyüyen liberalizmle uzlaşmaya başladığı bir zamanda, Benjamin, neo-mutlakiyetçiliğe bağlı kalmıştır. Avusturya-

kazanması için örgütlenen hareketlerle işaretlenmiştir. Bu hareketler, 19. yüzyılın son çeyreğinde Bosna Hersek'in siyasî hayatının şekillenmesinde önemli yer almış ayrıca, 1906 yılında siyasî partilerin kurulma süreci sırasında da temel rol oynamıştır. B. Kallay döneminde "Bosna Milleti"[121] de yaratılmaya çalışılmıştır.[122] B. Kallay, Avusturya-Macaristan'daki Katoliklerin bölgeye göç etmelerini desteklemiş ve Kallay'ın amacı halkın dini ümmet kimliğinden çıkıp Bosna'da özgün bir Boşnak kimlik yaratmak istemesi olmuştur.[123] Ayrıca, B. Kallay, Sırp milliyetçiliğinin Bosna Hersek'teki ve bölgedeki potansiyel etkisini yıkmanın etkili yollarından biri olarak bölgedeki çeşitli etnik grupları birbiriyle çelişen bir şekilde sürekli olarak böl ve yönet stratejisi uygulamaya güvenmekteydi.[124]

Macaristan'ın Bosna Hersek'teki 'medeniyet misyonuna' inanan Benjamin, Bosna Hersek'i aydınlanmış bir Avrupa devleti ve toplumu vizyonuna göre şekillendirmek için çalışmıştır. Ekonomik kalkınmayı, Batı değerlerinin benimsenmesini, toplumun modernleşmesini, ülkenin kültürü ve idari ile yasal reformu desteklemiştir. Ayrıca orduyu sivil hükûmetten ayırmış, karmaşık olan Bosna Hersek idaresini örgütlemiştir. Buna ek olarak, modern bir demiryolu ağı kurmuş, Avusturya ve Macaristan sermayesinin girişine izin vermiş ancak ülkenin toprak sistemi yalnızca çok az değişmiştir. Sırbistan'ın bu ülkeye yönelik hedeflerine karşı bir garanti olarak hükûmete tavsiye ettiği Avusturya-Macaristan'ın Bosna Hersek'in ilhakını hazırlamıştır. Bir tarihçi olarak B. Kallay, Güneydoğu Avrupa'nın geçmişini araştırmıştır. 1878'den itibaren Macar Bilimler Akademisi'nin ilgili üyesi olan Benjamin, 1888'den itibaren tam üyesi, 1890'dan itibaren ise Viyana Bilimler Akademisi'nin onursal üyesi olmuştur. *Sırpların Tarihi* (1780-1815), *Rus Doğu Politikası*, *Doğu ve Batı Sınırında Macaristan ve Sırp Ayaklanmalarının Tarihi* (1807-1810) başlıklı eserleri yazmıştır. Bk. Kállay, Benjamin. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. 25. 09. 2021. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=29978>. (Erişim tarihi: 25.09.2021).

[121] Boş. Bošnjaštvo (tür. Boşnaklık); Türkçeye *Bosna Milleti* olarak da çevirilmektedir. Söz konusu sosyal sürecin hedefleri, din farketmeksizin, tüm Bosna Hersek vatandaşlarının Bosna Milleti'ne ait olması, ayrıca, komşu ülkelerden gelen Sırp ve Hırvat ulusal fikirlerinin yayılmacılıktan uzak bırakmasıydı. Kallay ve onun Boşnaklık (Bosna Milleti) fikri ile ilişkin detaylar için bk. Aydın Babuna, Bir Ulusun Doğuşu: Geçmişten Günümüze Boşnaklar, Almancadan Türkçeye çev: Hayati Torun, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000, s. 137.

[122] Fahriye Emgili, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Bosna'yı İşgâli, Bosna'yı Değiştirme Çabaları (1878-1918) ve Bunun Millî Kimliklere Etkisi, Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi, C: 10 S: 33, 2022, s. 289; Bosna'da milliyetçi ideolojilerin ortaya çıkışında B. Kallay ideolojisi hakkında bk. F. Emgili, a.g.e., s. 293.

[123] Saide Yapıcı, Avusturya-Macaristan'ın Bosna-Hersek'i İşgal ve İlhak Dönemlerine Dair Bir Değerlendirme, UBAK Yayınları, Ankara 2021, s. 144.

[124] F. Emgili, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Bosna'yı İşgâli, Bosna'yı Değiştirme Çabaları (1878-1918) ve Bunun Millî Kimliklere…, s. 294.

A. Avusturya-Macaristan İdaresinin Kuruluş Süreci ve Yeni İdareye Karşı Meydana Gelen İlk Tepkiler

1. Bosna Hersek'te Avusturya-Macaristan İdaresinin Kuruluşu (1878-1879)

1878 işgal sonrası Avusturya-Macaristan idaresi ülkenin (Bosna Hersek'in) sakinleştirilmesi, pasifleştirilmesi ve yerli nüfusun güveninin kazanılmasını sağlamak için çaba sarf etmiştir. Bu süreçler ve atılan adımlar da idarenin ikinci aşamasının önünü açacaktı. İkinci aşama ise işlevsel bir yönetimin kesin olarak kurulmasıydı. 19 Ağustos 1878 tarihinde Avusturya-Macaristan ordusu birliklerinin Saraybosna'ya girmesi ve söz konusu günün öğleden sonraki saatlerinde Vilayet-i Bosna merkezinin ele geçirilmesi yeni bir idare kurma sürecinin başladığını tespit etmek mümkündür. Birkaç hafta sonra 10 Eylül 1878 tarihinde Avusturya'dan 16 hükûmet yetkilisi yönetimin düzenlenmesine yardımcı olma göreviyle İmparatorluğun yeni kazanılmış topraklarına gelmiştir.[125]

Yeni idarenin işlevsel yönetimi yerel halkın güveni büyük ölçüde sarstığı için verimli ve hızlı bir şekilde ilerleyememiştir. 1878 yılının yaz döneminde Avusturya-Macaristan ordusuna karşı büyük bir direniş sergilenmiş, bu nedenle birçok Bosna Hersek şehrinin ele geçirilmesi sırasında kanlı çatışmalar yaşanmıştır. Böylece 19 Ağustos 1878 tarihinde Saraybosna muharebesi gerçekleştirilip kentin çok sayıdaki mahallesinin yakıldığı şiddetli sokak çatışmaları meydana gelmiştir.[126] *Bosna Halk Ordusu'nun*[127] yenilgiye uğratılmasının ardından aralarında çocukların ve yaşlıların da bulunduğu çok sayıda mahkûm toplanarak zor koşullar altında başta günümüz Çek

[125] Daha 1878 sonbaharında Hırvatistan ve Monarşinin diğer bölgelerinden idari, adli ve mali uzmanlar Bosna Hersek'e getirilmiştir. Bk. H. Kapidžić, *Ustanak u Hercegovini*..., s. 19; Bundan önce, Ağustos ayının sonunda General Filipović, Bosna Hersek'te bir sivil idare kurmak amacıyla Hırvatistan'dan birkaç yetkilinin onaylanması için *İmparatorluk Askeri Ofisi'ne* bir talep göndermiştir. Bk. "Viesti Bosansko-hercegovačke", *Bosanskohercegovačke novine Gazetesi*, No: 3, 8 Eylül 1878, s. 2.

[126] Ibrahim Tepić, "Uspostavljanje austrougarske okupacione vlasti u Bosni i Hercegovini u izvještajima ruskog konzulata u Sarajevu (1879-1880)", *Prilozi*, 24, XXIII, ANUBiH, Saraybosna 1988, s. 125. (I. Tepić, Saraybosna Rus Konsolosluğu Raporlarında Bosna Hersek'teki Avusturya-Macaristan İşgal Yönetiminin Kurulması).

[127] 1878'de Avusturya-Macaristan işgaline karşı direniş organizatörleri ve katılımcıları için kullanılan terim. Öte yandan Avusturya-Macaristan literatüründe direnişe katılanlar için daha çok *isyancılar* ve *isyancı çeteler* terimlerini kullanılmaktadır.

Cumhuriyeti'nde bulunan esir kampı olma üzere; birçok benzeri kamplarına gönderilmiştir.[128] Ülkede yeni kurulan Avusturya-Macaristan yüksek mahkemeleri yerel halkı fazla delil olmadığı halde gözaltına alma emri vermiş, bu da halk arasında yeni idareye karşı güvensizliğin önünü açmıştır. Yerel halkın yeni idareye karşı duyduğu güvensizlik pasifleştirme sürecinin bir parçası olarak nitelendirildiği silahlara el konulması sırasında da ortaya çıkmıştır. Silahsızlandırma özellikle kırsal alanlarda yavaş ilerlemiş, silah toplama süreci ise ancak Mayıs 1879'da tamamlanmıştır. Nüfusun silahsızlandırılması sırasında Osmanlı ordusunun geride bıraktığı küçük ve büyük kalibreli tüfekler ve hatta toplar gibi diğer silahlar bulunmuştur.[129] Saraybosna'daki İngiliz Konsolosluğu'nun raporlarında belirttiği gibi; evlerde yapılan aramalar şiddetli, pervasız olmuş; bazen de değerli eşyalar çalınmıştır.[130] Avusturya-Macaristan ordusunun Bosna'daki camileri askerî depo olarak kullanması durumu daha da karmaşık hâle getirmiş, yerli Müslüman nüfusun zaten zayıf olan güvenini daha da sarsmıştır. Camilerde domuz yağı ve alkol bulundurulması özellikle büyük bir sorun teşkil etmiştir.

Yeni idarenin kurulma süreci çoğu Osmanlı yetkilisinin sınır dışı edilmesi ve devlet belgelerinin yakılmasını daha da zorlaşmıştır.[131] Yeni idarenin başlangıcında kısmen ve kısa bir süre için belirli sayıda yalnızca direnişi desteklemeyen Osmanlı yetkililerine güvenmek zorunda kalmıştır. Bundan dolayı bazı Osmanlı memurları görev ve statülerine göre belirli bir kıdem tazminatı ile ihraç edildiği 1 Temmuz 1879'a kadar Bosna Hersek'teki görevlerinde kalmıştır.[132] Yeni idare, Saraybosna'daki bölge

[128] Bazı savaş esirleri de Avusturya'nın Linz kentinde barındırılmaktaydı. Bu konu ile ilgili 24 Kasım 1878 tarihli *Bosanskohercegovačke novine* adlı gazeteden bilgilere ulaşmaktayız. Aynı kaynak esirlerin bu şehirde altı hafta kaldıkları da belirtmektedir. Bk. "Turski zarobljenici u Linzu", *Bosanskohercegovačke novine Gazetesi*, No: 25, 24 Kasım 1878, s. 3.
[129] I. Tepić, *Uspostavljanje...*, s. 114.
[130] Edin Radušić, "Uspostavljanje Austrougarske vlasti u Bosni i Hercegovini prema izvještajima britanskog konzulata u Sarajevu", *Međunarodna konferencija Bosna i Hercegovina u okviru Austrougarske 1878-1918 u Sarajevu 2009*, Saraybosna 2011, s. 37. (E. Radušić, Saraybosna İngiliz Konsolosluğu Raporlarına Göre Bosna Hersek'teki Avusturya-Macaristan Monarşisi Yönetiminin Kurulması).
[131] Došla je u pitanje i pokretna kao i nepokretna imovina Osmanske Carevine u Bosni i Hercegovini kao što su razni vrijednosni papiri ali i državne medalje. Osmanlı Devleti'nin Bosna Hersek'teki çeşitli menkulleri ve devlet madalyaları gibi hem taşınır hem de taşınmaz malları tehlikede bulunmuştur. Bk. BOA, Y..A...RES., 75 – 81, H-16-12-1312.
[132] H. Kapidžić, *Ustanak u Hercegovini...*, s. 19.

arşiv müdürlüğünün hemen hemen tüm kitap ve belgeleri 1878 yılının Ağustos günlerinde çöpe atmış, ardından Avusturya-Macaristan makamları bölge ofisine ait arşiv belgeleri ve diğer resmî evrakları Saraybosna Yahudilerine bir miktar para karşılığında "kilo kilo" satmıştır.[133]

Monarşinin başka bölgelerinden Bosna Hersek'e gelen memurlar görevlerini yavaş, güçsüz ve verimsiz bir şekilde yerine getirmişlerdir. Ayrıca, jandarmanın örgütlenmesi zor ve yavaş olduğundan dolayı sık sık soygunlar meydana gelmiştir.[134] 1878 sonbahar ve kış aylarında sıkça yaşanan farklı soygunlar rapor edilmiş, ancak failler çoğunlukla cezasız kalmıştır. Daha önce Hırvatistan ve Vojna Krajina[135] bölgelerinde jandarma görevlerini yapmış olan Bosna'daki Avusturya-Macaristan Jandarma Kolordusu 200 kişilik bir bölük dâhil olmak üzere; toplam 3.200 askerden oluşmaktaydı.[136] Jandarma birliklerinin görevi 1875 ayaklanmasının ve 1878 işgaline karşı direnişin etkisi altında kalan kırsal alanları pasifize etmekti. Ekim 1878'den Temmuz 1879'a kadar geçen sürede söz konusu jandarma birlikleri 50'den fazla çeşitli suç kaydı kaydetmiş, 160 kişiyi ise tutuklanıp Askerî Mahkeme'ye teslim etmiştir; bunlardan da 35'i ölüm cezasına çarptırılmıştır. Hersek bölgesinde durum biraz farklı ve daha işlevsel olmuştur. Hersek bölgesi sorumlusu General Jovanović durumu daha iyi anlaması ve yerel Hersek sakinleri ile daha iyi ilişkiler kurması nedeniyle General Filipović'in aksine daha başarılı olmuştur. General Jovanović, General Filipović'in kararlarının aksine, idari sistemin kurulmasına ve jandarma müfrezelerinin daha başarılı olmalarına kadar birkaç ay boyunca işlerini Osmanlı zabıta memurlarına bırakmıştır. 1879 yılının başında ülkedeki sivil idare ordu idaresinden ayrıldığında işler düzelmeye başlamıştır. Ayrıca Dük Württemberg'in Bosna Hersek Valisi olarak

---

[133] I. Tepić, *Uspostavljanje...*, s. 112.

[134] 20 Ekim 1878 tarihinde Resmi Gazete, Saraybosna polis teşkilatı idaresinin General Filipović tarafından kurulduğunu haber olarak yayımlanmıştır. Bk: Vidi: "Privremeni status za ustrojstvo ravnateljstva redarstva u Sarajevu", *Bosanskohercegovačke novine Gazetesi*", No: 15, 20 Ekim 1878, s. 1.

[135] *Askeri Krajina* terimi, Habsburg Monarşi'sinin Osmanlı Devleti'ne olan sınır bölgesini ifade etmektedir. Çalışmamız, özellikle Askeri Krajina'nın Hırvat-Slavonija kısmına atıfta bulunmaktadır.

[136] Fazla bilgi için bk. I. Tepić, *Uspostavljanje...*, s. 125; Bosna Hersek idari organizasyonu hakkında bk. I. Tepić, *Uspostavljanje...*, s. 115.

atanması ülkedeki ilişkileri olumlu yönde etkilemiştir; bu da yeni idarenin daha başarılı yönetilmesiyle sonuçlanmıştır.

Avusturya-Macaristan idaresi yeni fethedilen ülkede yönetimin düzenlenmesi amacıyla yargı mercii de kurmuştur. Böylece ilçe düzeyinde askerî komutanlar (Tümen generalleri) Mutasarrıfın yargı yetkisi rolünü üstlenirken kaymakamlıklarda kaymakamların rolü yerel askerî komutanlar tarafından devralınmıştır.[137] Bu sistem düzenlenen yargı, hukuk, ceza ve ticari uyuşmazlıklar için bölge[138] ve kaymakamlık mahkemelerinin kurulduğu Ocak 1879'a kadar sürmüştür. Mahkemeler başlangıçta geçerli Osmanlı kanunlara göre yargılamıştır.[139] Bölge ve ilçe mahkemelerinin kararlarına karşı yapılan itirazları çözmek için Saraybosna'da *Yüksek Temyiz Mahkemesi* kurulmuştur.[140] Buna ek olarak; bölge ve ilçe mahkemelerinin yargıçları, "imparatorluk-kraliyet" yargıçları[141] olduğunu eklemek gerekir.[142] Bölge mahkemelerinin idari makamlardan tamamen bağımsız olduğu da belirtilmelidir. Eşler arasındaki anlaşmasızlıklar, miras hakları ve benzeri hukuki konulardaki uyuşmazlıkların çözümü, "dini kurumlara"[143], doğrusu Ortodoks, Müslüman, Katolik ve Musevi dini kurumlarına devredilmiştir.[144] Söz konusu dinî belediyelerin (kurumların) kendi düzenlemeleri ve yasaları mevcuttu. Yukarıdakilere ek olarak; yabancı ülkelerin konsolosluklarının içtihatları da yürürlükte kalmıştır.

---

[137] H. Kapidžić, *Ustanak u Hercegovini...*, s. 21.
[138] Boş. Okrug.
[139] Avusturya-Macaristan yetkilileri, Osmanlı Devleti'nin kanunlarının kötü ve kalitesiz olduğunu değil, özel olarak uygulanması ve modernize edilmesi gerekti görüşündeydi. Bu görüş, diğerleri arasında Philippe Gelez tarafından da ifade edilmektedir. Fazla bilgi için bk. Phillipe Gelez, *Vjerska preobraćenja u Bosni i Hercegovini (1800-1918)*; Bunun yanı sıra bk: H. Kapidžić, *Ustanak u Hercegovini...*, s. 21.
[140] Avdo Sućeska, *Istorija države i prava naroda SFRJ*, Svjetlost, Saraybosna 1985, s. 129-130. (A. Sućeska, Devlet Tarihi ve Sosyal Federal Yugoslavya Cumhuriyeti Haklarıınn Hakları).
[140] Avusturya-Macaristan Monarşisi'nin ortak kurumlarından gelen hâkimler anlamına gelmektedir.
[140] I. Tepić, *Uspostavljanje austrougarske okupacione...* s. 115.
[141] Devletin ortak mahkemelerden gelen yargıçlar.
[142] Avusturya-Macaristan Monarşisi'nin ortak kurumlarından gelen hâkimler anlamına gelmektedir.
[143] Boş. *jevrejska općina* ve *pravoslavna opština*: Bu dini kuruluşlar, Avusturya-Macaristan'ın idari teşkilatının bir parçası değildi, ancak ülkedeki yönetim tarafından yasal olarak tanınmaktaydı. Boşnakça literatürde sözü edilen kuruluşlara *vjerska općina* / *opština* adı verilmektedir.
[144] I. Tepić, Uspostavljanje austrougarske okupacione... s. 115.

Daha önce de kısaca belirtildiği gibi; Bosna Hersek'teki Osmanlı idare yapılandırması Avusturya-Macaristan yönetimi sırasında büyük değişikliğe uğramamıştır. Buna göre Bosna Hersek 6 bölgeye[145] 50 kaymakamlığa[146] ve 25 kazaya[147] ayrılmıştır. Yenipazar Sancağı'nın 1878'de Berlin Kongresi'nin kararıyla Bosna Hersek sınırlarında kalmadığını belirtmek gerekir.[148] 1878'den sonra Bosna Hersek'teki bölgeler şunlardır:

a) Saraybosna bölgesi / Okrug (boş. Sarajevski okrug)

b) Banja Luka bölgesi (boş. Banjalučki okrug)

c) Bihać bölgesi (boş. Bihaćki okrug)

d) Mostar bölgesi (boş. Mostarski okrug)

e) Travnik bölgesi (boş. Travnički okrug)

f) Tuzla bölgesi (boş. Tuzlanski okrug)

[145] Boş. Okrug veya Okružna oblast.
[146] Boş. Kotar.
[147] Boş. Kotarske ispostave.
[148] Raška bölgesi olarak da bilinen söz konusu bölge, Osmanlı hâkimiyetinde Yeni Pazar Sancağı ismini almıştır. Bk. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, MEB, Ankara 1993, s. 116; Yenipazar Sancağı hakkında ayrıca bk. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 13. 8. 2023. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=54406>.; Hazim Šabanović, Bosanski pašaluk: Postanak i upravna podjela, Naučno društvo NR BiH, Saraybosna 1959. (H. Šabanović, Bosna Paşalığı: Kuruluş ve İdaresi).



Harita IV: 1895 Yılında Bosna Hersek İdari Yapısı[149]

Saraybosna bölgesi şu ilçelerden (boş. Kotari) oluşmaktaydı: *Saraybosna Şehri* (boş. *Grad Sarajevo), Saraybosna, Čajniče (Çayniçe), Fojnica (Foynitsa), Goražde (Gorajde), Kladanj (Kladany), Rogatica (Rogatitsa), Visoko* ve *Višegrad (Vişegrad)*.[150]

[149] Kaynak: Armin Šupuk, *Vlastito djelo*, Luzern 2013.
[150] Söz konusu bölge merkez ve Doğu Bosna'nyı kapsamaktaydı.

İkincisi olan Banja Luka bölgesi şu kaymaklıklardan oluşmaktaydı: *Banja Luka (Banya Luka), Berbir, Derventa, Tešanj (Teşany) ve Žepče (Jepçe)*.[151] Bihać (Bihaç) bölgesi şu ilçelerden oluşmaktadır: *Bihać, Cazin (Tsazin), Ključ (Klyuç), Kostajnica (Kostaynitsa), Krupa, Petrovac (Petrovats), Prijedor (Priyedor)* ve *Sanski Most.*[152]

Travnik bölgesi şu kaymaklıklardan oluşmaktaydı: *Travnik, Glamoč (Glamoç), Jajce (Yaytse), Livno, Prozor, Donji Vakuf (Donyi Vakuf)* ve *Duvno.*[153]

Tuzla bölgesi şu kaymaklıklardan oluşmaktaydı: *Tuzla, Bijeljina (Biyelyina), Brčko (Brçko), Gračanica (Graçanitsa), Gradačac (Gradaçats), Maglaj (Maglay), Orašje (Oraşye), Srebrenica (Srebrenitsa), Vlasenica (Vlasenitsa)* ve *Zvornik.*[154] Mostar bölgesi şu ilçelerden oluşmaktaydı: *Mostar, Bileća (Bileça), Foča (Foça), Gacko (Gatsko), Konjic (Konyits), Ljubinje (Lyubinye), Ljubuški (Ljubuşki), Nevesinje (Nevesinye), Počitelj (Poçitely), Stolac (Stolats) ve Trebinje (Trebinye).*[155]

Bölgenin başında, "Bölge yöneticisi"ni[156] göreve getirmek ve çalışmalarını denetlemekle görevli olan Bölge Başkanı[157] bulunmaktadır. Bölgeler aynı zamanda siyasi bir merkez olup söz konusu bölgelere ayrıca üst düzey yetkililer ve uzmanlar görevlendirilmiştir. Bunlar Bölge komiseri, sekreteri, tercümanı, tıp doktoru,

[151] *Haupt-Uebersicht der politischen Eintheilung von Bosnien und der Herzegovina* (Glavni pregled političkog razdielenja Bosne i Hercegovine), Saraybosna 1879, s. 3-4; Bu bölge, Krajina bölgesinin batı kısmı ve merkez Bosna'nın kuzey tarafını içermekteydi.
[152] Bu bölge, Krajina bölgesinin (Batı Bosna) şehirlerini içermekteydi.
[153] Bu bölge, Krajina bölgesinin doğu kısımlarını ve merkez Bosna'nın bazı şehirlerinden oluşmaktaydı.
[154] Bahsi geçen bölge, Bosna'nın kuzeydoğuda bulunan şehirlerinden oluşmaktaydı.
[155] *Haupt-Uebersicht der politischen Eintheilung von Bosnien und der Herzegovina*..., s. 9-10; Bu bölge, Hersek şehirlerinden oluşmaktaydı.
[156] Boş. Kotarski predstojnik.
[157] Boş. Okružni predstojnik.

veterineri, ormancı ve inşaat mühendisiydi. Daha küçük bölge olan Kaymakamlık[158] başında adı geçen Kaymakamlar[159] bulunmaktadır.[160]

Yerel Hükûmet[161], Bosna Hersek'te en yüksek yönetim otoritesiydi. Yerel Hükûmet'in sorumlulukları kendi yetki alanına giren işler için yasal normları ve düzenlemeleri hazırlamaktı. Kabul edilen öneriler Vali tarafından Viyana merkezli Ortak Hükûmet'e onay için sunulmaktaydı. Kuruluşunun başlangıcında Bosna Hersek Yerel Hükûmeti üç bölümden oluşmaktaydı:

a) Bosna Hersek'te en yüksek idari otorite olan *İç İdare Dairesi*

b) Yargı Dairesi

c) Finans [162] Dairesi[163]

Bosna Hersek'te yerel yönetimin ve organların teşkilatlandırılması 1 Temmuz 1879'da sivil ve askerî yönetimin ayrılmasıyla tamamlanmıştır. Yerel Hükûmeti'in başında sivil idareyi üstlenen Avusturya-Macaristan Ortak Hükûmeti'ne karşı sorumlu olan Vali bulunmaktaydı. Ancak neredeyse kırk yıllık Avusturya-Macaristan döneminin tamamında ülke sivil idare başkanının ve Harbiye Nezareti'ne karşı sorumlu olan işgal kuvvetlerinin askerî komutanının görevleri tek bir kişi tarafından üstlenilmekteydi. Bu, 1882'de Bosna Hersek'te sivil işleri üstlenmek amacıyla kurulan

[158] Boş. Kotar; Kotar, belediyeden büyük, Okrug'tan küçük idari birimi.
[159] Boş. Kotarski predstojnik.
[160] Bu konu hakkında fazla bilgi için bk. Mirko Pejanović, "Društveno-istorijski razvoj lokalne samouprave u Bosni i Hercegovini u XX stoljeću", *Pregled*, S:3, Saraybosna 2014, s. 7. (M. Pejanović, XX. Yüzyılda Bosna Hersek'te Yerel Özyönetimin Sosyo-Tarihsel Gelişimi).
[161] Boş. Zemaljska vlada.
[162] Daha sonra *Ekonomi*, *Eğitim* ve *Teknik Departmanı* da eklenmiştir. Bk. H. Kapidžić, *Ustanak u Hercegovini*…, s. 20-22.
[163] Bu konu hakkında fazla bilgi için bk. Mirko Pejanović, *Društveno-istorijski razvoj lokalne…,* s. 7.

özel bir Sivil adlatus (lat. Civil adlatus) adlı makam kurulduğunda bile devam etmiştir.[164]

[164] Ortak Maliye Bakanlığı'nı devraldıktan sonra B. Kallay, Bosna Hersek'teki yönetimi basitleştirmek amacıyla Sivil idare amirliği-başkanlığı (lat. *Civil adlatus*) makamının kurulmasını önermiştir. Bu nedenle Ağustos 1882'nin başında askeri işlerinin sorumlusu valiye ve ona doğrudan bağlı olan Sivil adlatus'un (sivil amiri, başkanı) işlevi tanıtılmıştır. Bosna Hersek'teki ilk sivil adlatus Baron Fedor Nikolić'ti. Bk. M. Imamović, *Pravni položaj*..., s. 78-79; Baron Fedor Nikolić, Sırp prensi Miloš Obrenović'in torunu ve uzun süredir Macar parlamentosu üyesiydi. Baron Feodor'un (Teodor Nikolić) arması hakkında bk. Dragomir Acović, *Heraldika i Srbi,* Belgrad 2008, s. 434.

Tablo I: 1878'den 1912'ye Kadar Bosna Hersek'teki İdari Teşkilatlandırma:

Vali (temsili makam)				
Sivil Adlatus (Gerçek yürütme gücü. OMB[165] Bakanına bağlı)				
Başkanın ofisi	Yönetim	Finans	Yargı	Eğitim
	İstatistik Bölümü	Yardım Masası	Ulusal Sağlık Konseyi	

Tablo II: 1912'den İtibaren İdari Teşkilatlandırma:

Vali (Tam yürütme gücü. Kolordu Komutanı)					
Başkanlık	Şef Yardımcısı				
I. bölüm	II. bölüm	III. bölüm	IV. bölüm	V. bölüm	VI. bölüm
Yönetim	Finans	Yargı İstatistik Bölümü	Ekonomi Yardımcı hizmetler	Din ve eğitim	İnşaat ve demiryolları

2. Yeni İdareye Karşı Boşnakların İlk Sosyal Tepkisi: Göç Hadisesi

Göç tarih boyunca her zaman toplumsal akışların bir parçası olmuştur. Bilindiği üzere göç[166] nüfusun mekânsal hareketliliği, daha doğrusu bireylerin veya sosyal grupların ikamet ettikleri yerlerin daha kalıcı olarak değiştirilmesidir. Göç kalıcı veya geçici olmakla beraber, aynı zamanda *dış* ve *iç* göç olarak ikiye ayrılır (hareketin bir ülke sınırları içinde veya dışında olması). Ayrıca, göçler organize edilmiş, kontrolsüz, kendiliğinden, gönüllü veya zorunlu olabilir.[167] Konuyu araştıran

[165] Avusturya-Macaristan Ortak Maliye Bakanlığı.
[166] Latince *migratio*: göç, yolculuk.
[167] Genel anlamda göçler hakkında daha fazla bilgi için bk. https://www.iom.int/; https://www.britannica.com/topic/human-migration (Erişim tarihi: 15.10.2021).

birçok demograf[168] göçün nedenlerini gruplandırmaya çalışmıştır. Böylelikle Albrecht adlı ünlü demograf ampirik (deneysel) olarak doğrulanmış dört nedeni belirtmektedir.[169] Bunlar a) aile hayatı döngüsü ve "aile" (lat. Familiam), b) sosyal hareketlilik ve özlemler, c) yerleşim ortamı d) sosyal ve yerel katılımdır. Yukarıdakilere ek olarak; salgın hastalıklar, hava durumları ve afetler gibi doğal nedenler; savaşlar gibi sosyal sebepler; siyasi istikrarsızlık, dinî hoşgörüsüzlük, sosyal ve ekonomik gelişmişlik düzeyi, istihdam düzeyi, sosyal baskılar; ekonomik nedenlerden en çok ise açlık, yoksulluk, daha iyi yaşam koşulları için çabalama gibi, göç nedenleri arasında sıklıkla zikredilmektedir. Yüksek derecede olan bir göç genellikle sosyal ve ekonomik yapıdaki değişikliklerle ilişkilendirilip aynı zamanda sosyoekonomik yapının düzenleyicisi ve dönüştürücüsüdür. Bu nedenle göç sosyal değişimin önemli bir faktörü olup aynı zamanda sosyokültürel kalıpların değişimini etkilemektedir.[170]

Bosna Hersek'in de ait olduğu Batı Balkanlar coğrafyasının her zaman bir göç sahnesi olduğunu söylemek mümkündür. 19. yüzyıl söz konusu olduğu zaman meydana gelen çok sayıdaki nüfusun göç dalgasının yanı sıra tarih literatüründe *Balkan Yarımadası'nı Osmanlısızlaştırma* olarak bilinen bir sosyal sürece de rastlamaktayız.[171] Söz konusu yüzyılın yetmişli yıllarında özellikle Bosna Hersek'teki

---

[168] Önemli demograflar arasında demografik analiz ve nüfus projeksiyonu konusunda uzmanlaşmış demograf olanlar *Wolfgang Lutz*, Profesör *Peter Biller*, *Samuel P. Huntington, Andrew Hinde,* sosyolog *Barbara Anderson, Brian D. Silver* yer almaktadırlar. 19. yüzyılda Bosna nüfusunun göçü ile ilgilenen ve bu konuyu araştıran yerel bilim adamları arasında *Safet Bandžović, Đorđe Mikić*, *Tomislav Kraljačić, Danilo Dželetović, Vladimir Ćorović*, *Milorad Ekmečić* ve *Đorđe Pejanović*'in yer almalarını söylemek önemlidir.

[169] Pavao Jonjić, "Teorijski aspekti proučavanja migracije: kritički pregled literature", *Institut za migracije i narodnosti*, C: 1 S: 1, Zagreb 1985, s. 64. (P. Jonjić, Göç Çalışmaşarının Teorik Yönleri: Literatürün Eleştirel Bir İncelemesi).

[170] P. Jonjić, *Teorijski aspekti proučavanja migracije*…, s. 64-65.

[171] Deosmanizacija (tur. Osmanlısızlaştırılmak) terimi, Balkanlardaki Boşnak ve diğer Müslüman nüfusların (Türk, Arnavut ve diğerleri) o dönemde Osmanlı Devleti'nin kontrolü altındaki başka bölgelere göçünü anlamına gelmektedir. Sebepler genel olarak siyasî, sosyal, ekonomik ve diğer benzer nitelikte olupž göç hareketi kitlesel ve sürekli uzun vadeli bir süreçti. Bu konu hakkında fazla bilgi için bk. Safet Bandžović, *Iseljavanje Bošnjaka u Tursku*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Saraybosna, 2006 (S. Bandžović, Boşnakların Türkiye'ye Göçü). Ayrıca, bk. Safet Bandžović, *Deosmanizacija Balkana i bošnjački muhadžirski pokreti krajem XIX stoljeća*, Fakultet humanističkih nauka, Džemal Bijedić Üniversitetesi, Mostar 2007, (S. Bandžović, 19. Yüzyılın Sonlarında Balkanlar'ın Osmanlı'dan Arındırılması [Deozmanizasyonu, Osmanlısızlaştırılması] ve Boşnak Muhacir Hareketleri); Safet Bandžović, *Bošnjaci i deosmanizacija Balkana: muhadžirski pokreti i pribježišta "sultanovih musafira" (1683.-1875.)*, Saraybosna 2013 (S.

göçler Hersek Sancağı bölgelerinde çıkan ayaklanmalar ve huzursuzluklar nedeniyle artmıştır. Kısa sürede isyanlar ve ayaklanmalar Bosna Vilayeti'nin her tarafına yayılmış, vilayet nüfusunun büyük bir kısmının göç etmesine neden olmuştur. Bu göçler ülkenin özellikle Müslüman ve Ortodoks Hristiyan nüfusu için geçerlidir.

Avusturya-Macaristan döneminde Bosna Hersek nüfusunun göç nedenleri öncelikle ekonomik, sosyal, politik ve aynı zamanda psikolojiktir. Belirtilen sebepler (özellikle psikolojik ve ekonomik nitelikteki olanlar) vilayetin Müslüman nüfus göçünün en yaygın olanlarıdır.[172] Ayrıca, ülkedeki çözülmemiş tarım ilişkileri sorunu[173], göçü birçok kez teşvik etmiştir.[174] Literatürde sıkça bahsedilen diğer göç nedenler arasında 1878 yılında gerşekleşen Avusturya-Macaristan işgalinin yarattığı ekonomik ve sosyal ilişkilerdir, ayrıca, söz konusu ilişkiler kırsal kesimde yaşayan yerel halk arasında memnuniyetsizliğe neden olmuştur. Avusturya-Macaristan döneminde yaşanan göçlerin en önemli nedenlerinden biri 1881'de Monarşi tarafından dayatılan askerlik yükümlülüğünden (*Askeralma Kanunu*) kaçınmaktır.

Göçler her bölge ve kaymakamlıkta yaşanmış, bu süreçte özellikle Hersek ve Bosna Krajina (Batı Bosna) bölgelerinde belirgin olmuştur. Hersek bölgesi 19. yüzyılın son çeyreğinde uzun, sık ayaklanmaların ve göçün sahnesi olmuş, Bosna Krajina bölgesindeki sakinler ise genellikle memnuniyetsizliklerini öşür vergisinin değerlendirilmesi ve toplanması konusunda tepki gösterip vergi toplayanlardan rahatsızlığı belirtmişlerdir. Bu bağlamda tepkiler neticesinde göçler de yaşanmıştır.

Bandžović, Boşnaklar ve Balkanların Osmanlısızlaştırılması: Muhacir Hareketleri ve "Sultan'ın Misafirleri"nin Sığınakları). Safet Bandžović, "Ratovi i demografska deosmanizacija Balkana 1912-1942", *Prilozi* VII, S:32, Institut za istoriju Univerziteta u Sarajevu, Saraybosna, 2003, (S. Bandžović, Balkanlar'ın 1912-1942 Savaşları ve Demografik Osmanlısızlaştırılması).

[172] Hamdija Kapidžić, *Bosna u vrijeme Austrougarske vladavine*, Svjetlost, Saraybosna 1968, s. 5. (H. Kapidžić, Avusturya-Macaristan Yönetimi Döneminde Bosna Hersek).

[173] Toprak sahipleri ve çiftçi rasındaki meseleler.

[174] 1878 yılında Bosna'da yaklaşık 60.000'i Ortodoks olmak üzere yaklaşık 85.000 çiftçi ailesi bulunup 77.000 özgür köylü ailesinin en fazla %5'i Ortodokslardan oluşuyordu. Bk. Angerer Feifalik, *Ein neuer aktueller Wert zug Lösung der bosnischen Agrarfrage*, Wien und Leipzig, 1916. s. 2; Bosna Hersek'teki toprak sorunu Avusturya-Macaristan idaresi döneminde de çözülmemiştir. Bu önemli sorun 1918 yılında kurulan Sırp-Hırvat-Sloven Devleti'nde (SHS Devleti) Boşnaklardan zorla toprak alınması şeklinde çözülmüştür.

20’inci asrın başında Hersek nüfusunun göç süreçleri yeniden yoğunlaştığında Bileća İlçe Şefi[175] Marić, bölgesindeki tüm genel duruma ilişkin görüşünü merkeze (Saraybosna'ya) sunmuştur.[176] Marić, Hersek'in bu bölgelerinde ivme kazanan Sırp Ortodoks nüfusunun göç hareketinin ana nedenleri arasında ekonomik ve tarım koşullarını ayrıca, nüfus üzerindeki vergi baskısı olduğunu göstermiştir. Buna ek olarak; Marić, Hersek'teki Sırp (Ortodoks) nüfusunun özellikle komşu devleti Sırbistan'a olan göçün başka nedenlerini de belirtmektedir. Başka olan sebepler arasında *Sırp özgürlüğü* Sırbistan'daki "mükemmel" (verimli) toprak ve sığırların bulunması, devletin cömert yardımı ve ağaların (toprak sahiplerin) olmamasıdır.[177] Tüm bu faktörler 1902 ve 1903 yıllarında daha büyük bir göç hareketinin nedeni olmuştur. Hersek'in başka bir şehri olan Gacko'daki göçün nedenleri Sırp köylerindeki temsilcilerin belirttiği gibi hükûmetin o bölgedeki tarlaların sulanmasıyla ilgili aldığı önlemleridir.

Bosna Hersek sakinlerinin, özellikle Hersek bölgesi Ortodoks nüfusunun önderliğini yapan şahısların Avusturya-Macaristan 1878 işgalini kabul edemediği açıktır. Hersek bölgesinde uzun süren isyanların ve ayaklanmaların meydana gelmesi, ardından Vilayet-i Bosna'daki Osmanlı idaresinin son yüzyılı (19. yy) boyunca yaşanan nüfus göçünün gerçekleri, durumları daha karmaşık hâle getirmiştir. Avusturya-Macaristan idaresi sırasında (Bosna Hersek) Ortodoks nüfusunun göçleri esas olarak komşu Sırbistan ve Karadağ ülkelerine gerçekleşmiş, ancak arada Hersek Sırp (Ortodoks) nüfusu ABD'ye de göç etmiştir.[178] Bu nedenle ülkenin bu bölgesindeki (Hersek bölgesi) olumsuz ekonomik yaşam koşullarının ve ekonomik gelişme eksikliğinin ortasında yoksul köylüler sık sık pasaport almak ve ABD'ye göç etmek için başvurlarda bulunmuşlardır. Diğer köylüler ise ajitatörlerin[179] söylediklerine dayanarak ve inanarak Sırbistan'da yeni bir başlangıç ve daha iyi bir yaşam ararken köylüler de Karadağ topraklarına kaçmaya çalışmışlardır. 1875 Hersek Ayaklanması

[175] Boş. Kotarski predstojnik Bileće. Bileća, Hersek’in güneydoğusunda yer almaktadır.
[176] H. Kapidžić, *Bosna u vrijeme Austrougarske*..., s. 28.
[177] Bosna'daki gibi tarım sisteminin olmaması anlamına gelmektedir.
[178] H. Kapidžić, *Bosna u vrijeme Austrougarske*..., s. 21.
[179] Latince *agitator*; bir ülkü (fikir, olay) için çok iş yapan, ayrıca propaganda yapan bir adam anlamına gelmektedir.

sırasında bölge nüfusunun büyük bir kısmı çoktan göç etmiş olsa da bu eğilim 1878 işgali sonrasında da devam etmiştir. Göç 1882'deki yeni (ikinci) Hersek Ayaklanması'nın yanı sıra, 1902 ve 1903 yıllarında da yoğunlaşmıştır.[180] Bu dönemdeki göç süreçlerine ilişkin örnekler 1902'de Sırbistan'ın Užice (Ujitse) kasabası yakınlarında sınırı geçen bazı göçmenlerin durumu örnek olarak alınabilir. 1902 yılında yaklaşık 250 Hersek Ortodoks Hristiyanı[181] Sırbistan topraklarına göç etmiştir. Belgrad'daki Avusturya-Macaristan Konsolosluğunu ziyaret eden ve nüfusun Sırbistan'a göç etmesinin önleme tavsiyesinde bulunan Sırbistan Krallığı İçişleri Bakanı Antonić de yaşanan göç ile ilgili tepki göstermiştir.[182]

1902 yılı boyunca Sırbistan'a olan göç hareketi Hersek'in daha yoksul Ortodoks köylülerini etkilemiştir. Göç hareketi devletin (Avusturya-Macaristan'ın) idari ve orman makamlarından gelen acımasız cezalar (özellikle para cezaları) ve aynı zamanda yüksek keçi vergileri[183] memnuniyetsizliklerin nedeni olarak gösterildiği Dabar Ovasında[184] güçlenmiştir.[185] Bosna Hersek Sırplarının dinî özerkliği için mücadele eden siyasi liderler olan Hersekli Risto Bošković (Boşkoviç) ve Vojislav Šola (Şola) da göç akışını yakından takip etmiştir.[186] Böylece Šola köylülerin göç

[180] Đorđe Mikić, "Pitanje iseljavanja Hercegovaca u Srbiju 1902. godine", *Istorijski zbornik,* S:5, Univerzitet u Banja Luci, Banja Luka 1986, s. 60. (D. Mikić, 1902 Yılındaki Herseklilerin Sırbistan'a Göçü Sorunu).

[181] Çoğunlukla köy ahalisi.

[182] Bosna Hersek Arşivi (ABH), (Fon: Ortak Maliye Bakanlığı, Bosna Hersek Departmanı (ZMF BH), Başkanlık Dosyaları (Pr.) No. 1462/1902, austrougarski ambasador u Beogradu ministarstvu vanjskih poslova (Avusturya-Macaristan Belgrad Büyükelçisi'nden [Avusturya-Macaristan] Dışişleri Bakanlığı'na), 07 Kasım 1902.

[183] Boş. Kozarina (koza-keçi anlamına gelmektedir).

[184] Boş. Dabarsko polje.

[185] H. Kapidžić, *Bosna u vrijeme Austrougarske*..., s. 41.

[186] Risto Bošković (tür. Boşkoviç), 1825 yılında Karadağ'ın Danilovgrad kenti yakınlarındaki Orja Luka'da doğmuş, 1903'te ise ölmüştür. Ortodoks rahibi, meclis üyesi olan Karadağ Dükü Bošković, Bjelopavlić ailesinden geliyordu. Bošković, Ostrog Ortodoks Manastırı'nda eğitim görmüş, 1839'da ise rahip olmuştur. Karadağ Knezi Danilo'nun kız kardeşi Jana Petrović ile evlenen Bošković, 1854'te Karadağ'daki ayaklanmayı da organize etmiş, müstahkem Ostrog Manastırı'ndan genel direniş (ayaklanma) çağrısında bulunmuş, ancak ayaklanma hemen ağır bir şekilde bastırılmıştır. İşkodra'da Osman Paşa'ya sığınmak zorunda kalan ve Karadağ Knezi ile ilişkilerini bozan Bošković, sonraki dönemde kendisini dük atayan Prens Danilo ile ilişkilerini düzenlemiş oldu. 1861'de de senatör (meclis üzesi) olarak seçilmiştir. 1876-1878 Karadağ-Osmanlı Savaşı sırasında Prens Nikola'nın kurmaylarında yer almıştır. 1882'de millet vekili görevinden istifa etmiştir. Vojislav Šola, Hersekli bir politikacı idi. V. Šola, Mostar'da eğitim görmüş, 1882'de 19 yaşındayken ise ileri gelen bir milliyetçi ve Mostar Kilise Okulu Belediyesi'nin bir üyesi olarak Avusturya-Macaristan yönetimi tarafından hapsedilmiştir. 1896'da sözü edilen belediyenin başkanı olmuş, Gligori Jeftanović ile birlikte de 1905'te bazı ayrıcalıkları alarak sona eren Sırpların Kilise-okul özerkliği mücadelesine öncülük etmiştir. 1910'da

etmesi için birkaç olası nedeni sunmuştur. V. Šola'ya göre, göçlerin nedenlerinden biri de sert bir polis rejiminin (Avusturya-Macaristan idaresinin güvenlik sistemi) olmasıydı. Elbette ki Šola, Sırp siyasi çevrelerinin ve o dönemde çok aktif olan Bosna Hersek'teki Ortodoks özerklik hareketin hedeflerine ulaşmak için göçü bir araç olarak kullanmıştır. Lakin göç siyasî amaçlar için kullanılmış olsa da V. Šola daha sonraki dönemlerde Bosna Hersek'teki Sırp ulusal konumunun zayıflama sebebinden dolayı daha büyük ve daha kapsamlı bir nüfus göçü önlemeye çalışmıştır. Avusturya-Macaristan da sınır (doğu-güneydoğu) bölgelerinin zayıflamasını istemediğinden dolayı göçü azaltmaya çalışmıştır. Bosna Hersek'ten göç vakalarına ek olarak; belli bir nüfusun ülkelerine bazı nüfusun geri dönüş vakaları da kaydedilmiştir. Böylece 1908 yılında yerli basın bazı Hersek Ortodoksları'nın Sırbistan'dan köylerine dönüşü ile ilgili haberler aktarmaktadır. 1908'de Hersekli birkaç Ortodoks aile Sırbistan'ın Niš (Niş) şehri ve çevresinden eskiden yaşadığı Gacko (Gatsko) kasabasına dönmüştür. Geri dönen kişiler belirtildiği gibi yaklaşık 10 ay Sırbistan'da kalıp geri dönmeye karar vermişlerdir. Geri dönüşün nedenlerini kötü yaşam koşulları ve çok düşük ücretler (kazandığı maaşları) olarak göstermişlerdir.[187]

19. yüzyılın ikinci yarısında yapılan Bosna Hersek'teki nüfus sayımları bizlere Bosna Hersek'in nüfus sayısının ve yapısının 1878 işgali ve sık göçler nedeniyle değişikliğe uğradığını göstermektedir. Mart 1850 ve Şubat 1851 tarihleri arasında haraç veren 10-60 yaş arası Bosna Vilayetinin gayrimüslim nüfusunun toplamı 202.825'tir.[188] 1851/1852 yıllarında Osmanlı Devleti tarafından yapılan nüfus sayımına göre, Bosna Vilayeti'nde 400.000 Ortodoks, 328.000 Müslüman ve 178.000 Katolik, geri kalan 10.000 kişi olmak üzere toplam yaklaşık bir milyon kişi

Bosna Parlamentosu'na seçilmiş, 1913'te ise görevinden istifa edene kadar başkan yardımcısı olmuştur. Birinci Dünya Savaşı sırasında hapse atılmış, 1918'de ise Bosna Hersek Halk Konseyi'ne üye olarak katılmıştır. Daha sonra SHS Krallığı Geçici Halk Temsilciliği'ne seçilmiştir. Bosna Hersek'te Radikal Parti'nin örgütlenmesinde aktif olarak yer alan V. Šola, 1920'de siyasi hayatını sona erdirmiştir. 1921'de Belgrad'da ölmüştür. Fazla bilgi için bk. Jovan M. Popović, *Neimari Jugoslavije*, Belgrad 1934, s. 50-55. (J. M. Popović, Yugoslavya'nın Mimarları).

[187] Söz konusu vaka hakkındaki detayları için bk. "Kako je hercegovačkim rišćanima u Srbiji?", *Hrvatski Dnevnik Gazetesi*, No: 132, 11 Haziran 1908, s. 3.

[188] Zafer Gölen, Tanzimat Döneminde Bosna Hersek'te Kilise İnşa Onarım Faaliyetleri, *Belleten*, C: 65, S: 242, Ankara 2001, s. 219.

yaşamaktaydı.[189] 1870 yılındaki Bosna Hersek nüfusune gelince Osmanlı arşiv kaynakları bize 309.522 Müslüman, 296.312 Ortodoks, 78.384 Katolik, 1255 Yahudi ve 5706 Çingene sakinin yaşadığını göstermektedir.[190] Bosna Vilayeti'ndeki Osmanlı memuru Ahmet Cevdet Paşa da 1870 yılında Bosna'nın gayrimüslim nüfusunu araştırmıştır.[191]

Avusturya-Macaristan Monarşisi, Bosna Hersek'te 40 yıl süren yönetimi boyunca dört kez nüfus sayımı gerçekleştirmiştir. 1879'da yapılan ve 1880'de yayımlanan ilk nüfus sayımında Bosna Hersek'te yaşayan kişinin sayısı 1.158.164'tür.[192] 6 yıl sonra (1885) Bosna Hersek'te yaşayan 1.336.091 kişinin olduğu tespit eden ikinci nüfus sayımı yapılmıştır.[193] Üçüncü nüfus sayımı on yıl sonra (1895) gerçekleşmiş olup bu nüfus sayımına göre Bosna Hersek'te 1.568.092 kişi yaşamaktaydı.[194] Avusturya-Macaristan döneminde Bosna Hersek'teki son nüfus sayımı ise 1910'da gerçekleşmiştir. Son Avusturya-Macaristan nüfus sayımına göre ülkede 1.898.044 kişi yaşamaktaydı.[195] Avusturya-Macaristan nüfus sayımlarının Osmanlı nüfus sayımlarından farklı olarak 1878 yılına kadar Bosna Vilayeti'nin bir parçası olan Yenipazar Sancağı bölgesini içermediğini de eklemek gerekir.

---

[189] M. Imamović, *Historija*…, s. 225; Verilen kaynaklara ek olarak, Viyana kaynaklarına dayatılan Iljas Hadžibegović'in çalışmaları gibi diğer kaynaklar da sözü edilen nüfus sayımına göre, Bosna'da 916.000 kişinin yaşadığını göstermektedir. Bk. Iljas Hadžibegović, "Konfesionalna i nacionalna struktura stanovništva u kotaru i gradu Jajcu od 1851. do 1991.", *Prilozi* XXX, Saraybosna 2001, s. 65. (I. Hadžibegović, 1851 Yılından 1991 Yılına Kadar Jajce Şehri ve Çevresi Nüfusunun Dini ve Ulusal Yapısı); Diğer nüfus grubuna ilk önce Yahudiler girmektedir.

[190] *Sâlnâme-i Vilâyeti Bosna 1870 (1287)*, Yayına haz. Hamit Pehlivan, TTK, Ankara 2014, s. 144-145; Nufüs sayımı sırasında yalnızca erkek nufüs sayımı yapıldığını vurgulamak gerekmektedir; 1870 yılında vilayetin toplam nüfusu 621.229'dur. Bk. Z. Gölen, Tanzimat Döneminde Bosna Hersek'te Kilise İnşa Onarım…, s. 220.

[191] Araştırmalar hakkında bk. Kemal Karpat, *Osmanlı'dan Günümüze Etnik Yapılanma ve Göçler*, Timas, İstanbul 2010, s. 267; Ahmet Cevdet Paşa yalnızca Ortodoks ve Katolik nüfusunun istatistiği vermiştir.

[192] *Ortschafts und Bevölkerung-Statistik von Bosnien und der Hercegovina. Sarajevo, 1880.-Statistika miesta i pučanstva Bosne i Hercegovine. Sarajevo 1880*. (Bosna Hersek'in Yerleri ve Nüfusları İstatistiği, Saraybosna 1880).

[193] *Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine: Demografija*, Tematski bilten 02/2007, Saraybosna 2007. godine (Bosna Hersek İstatistik Kurumu: Demografi, Tematik Bülteni 02/2007).

[194] Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine: Demografija, Tematski bilten 02/2007, Saraybosna 2007. godine (Bosna Hersek İstatistik Kurumu: Demografi, Tematik Bülteni 02/2007).

[195] *Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine: Demografija*, Tematski bilten 02/2007, Saraybosna 2007. godine (Bosna Hersek İstatistik Kurumu: Demografi, Tematik Bülteni 02/2007).

Tablo III: Osmanlı Döneminde (1807, 1840, 1851, 1865, 1871, 1876) ve Avusturya-Macaristan Döneminde (1879, 1885, 1895, 1910) Bosna Hersek Nüfus Sayımları

Yıl	**Müslüman**	**Ortodoks**	**Katolik**	**Toplam**
1807/08	520.000	410.000	120.000	1.070.000
1840	325.000	400.000	200.000	935.000
1851/52	328.000	400.000	178.000	916.000
1865	419.000	539.000	257.000	1.278.850
1871	541.000	340.000	156.000	1.042.000
1876	619.000	644.656	*	1.263.700[196]
1879	448.000	496.000	209.000	1.158.164
1885	492.000	571.000	265.000	1.336.091
1895	548.000	673.000	334.000	1.568.092
1910	612.000	825.000	434.000	1.898.044

Tablo IV: Dinlere Göre 1910'daki Avusturya-Macaristan Nüfusu

Din	**Toplam (Monarşi)**	**Avusturya**	**Macaristan**	**Bosna Hersek**
Katolikler	76.6%	90.9%	61.8%	22.9%
Protestanlar	8.9%	2.1%	19.0%	0.0%
Ortodokslar	8.7%	2.3%	14.3%	43.5%
Yahudiler	4.4%	4.7%	4.9%	0.6%

[196] Katoliklerin sayısı bulunmadığı için eklenmemiştir. 1876 yılındaki Bosna Hersek Katolik nüfusu hakkında bk. *Salnâme-i Vilayet-i Bosna* (1876), Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırma Merkezi, Ankara.

Müslümanlar	1.3%	0.0%	0.0%	32.7%

Kaynak: Johann Georg Rothaugs, *Geographischer Atlas zur Vaterlandskunde,* Viyana 1911, Tablo III

Nüfus sayımları din ve milliyete göre ülke sakinlerinin sayısındaki değişimi izlememizi sağlamaktadır. Ayrıca, aynı nüfus sayımları aralarında çok sayıda Boşnakların bulunduğu göç eden sakinlerin sayısını keşfetmemize yardımcı olmaktadır. Öyle ki Bosna Hersek'in işgal sürecine eş zamanlı Boşnakların göç süreci de yaşanmıştır. Bosna Hersek Müslüman (Boşnak) nüfusunun daha belirgin göçü 1878'deki işgalden kısa bir süre sonra ve 1881'de *Askeralma Kanunu'nun* yürürlüğe girmesinde yaşanmıştır. Ayrıca, 1908 İlhak sonrasında çok sayıda Boşnak ailesi vatanlarını terk etmek zorunda kalmıştır.[197] Bazı İngiliz kaynaklarına göre, 1878 yılının sonunda yaklaşık 50.000 kişi Bosna'yı İstanbul istikametinde terk ederken 1891'de Belgrad basın yayınları Sırbistan'da bulunan ve Osmanlı Devleti topraklarına doğru hareket eden çok sayıda mülteci olduğunu bildirmiştir.[198] Osmanlı Devleti'nin Boşnak muhacirlerinin seyahati için para ayırdığını ve Boşnakların 1892 tarihinde bugünkü Arnavutluk'un (o döneminki Dıraç Sancağı) bölgelerine de göç ettiklerini Osmanlı arşivlerinden öğreniyoruz.[199]

Bosna Hersek nüfusunun göçüne ilişkin genel istatistikler ilk kez 1883 yılında tanıtılmıştır. Avusturya-Macaristan makamlarının tahminlerine göre 1878-1883 döneminde Bosna Hersek topraklarından göç eden kişi sayısı yaklaşık 8.000'dir.[200] 1906'da yayımlanan 1900-1905 dönemine ilişkin Avusturya-Macaristan istatistik

[197] Göç, özellikle S. Đukić vakası sonrasında artmış, ardından çok sayıda Bosna Hersek Boşnakları göç etmek için izin istemeye başlamışlardı. Boşnakların göçü ile ilgili olarak bk. Safet Bandžović, *Iseljavanje Bošnjaka u Tursku*, Saraybosna Üniversitesi, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i i međunarodnog prava, Saraybosna 2006, s. 137. (S. Bandžović, Boşnakların Türkiye'ye Göçü).
[198] S. Bandžović, *Iseljavanje Bošnjaka*..., s. 131-132.
[199] Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Babıali Evrak Odası (BEO), 235 – 17552, H-25-12-1310
[200] M. Imamović, *Historija*... s. 467.

verileri Bosna Hersek'ten 13.750 kişinin göç edildiğini belirtirken aynı senede (1906) *İstanbul Mültecileri Barındırma Komisyonu* bahsi geçen dönemde (1900-1905) Bosna Hersek'ten 72.000 kişinin İstanbul'a geldiğini belirtmektedir.[201] 20. yüzyılda göç Balkan Savaşları sırasında, aynı zamanda Doğu Bosna bölgesinin Avusturya-Macaristan ve Sırp ordularının cephe muharebelerine çok yakın olması nedeniyle Birinci Dünya Savaşı sırasında da belirgin olmuştur. Bunlara ek olarak, Türk tarihçisi Zafer Gölen'e göre, 1878 sonrası Bosna'yı terk eden Boşnak sayısı 120.000'tir.[202]

1881 yılında ülkedeki *Askerealma Kanunu'nun* yayınlanmasından sonra göç eden kişilerin sayısı artmış; bu nedenle Avusturya-Macaristan Monarşisi 15 yaşından büyük askerlik yeteneğine sahip erkeklerin göç etmesini yasaklamıştır. 1902 yılı boyunca, ayrıca, 1908 İlhakı sonrası Boşnakların göçü yeniden artmıştır.[203] Böylece 1909-1911 arasındaki üç yıllık döneme ait istatistikler yaklaşık 30.000 Boşnak'ın özellikle Bosna Krajina bölgesinden ve aynı zamanda orta Bosna bölgesinden göç ettiğini göstermektedir.[204]

Bosna Hersek Müslüman ve Ortodoks nüfusunun vatanlarından göç etmesi Katolik ve Protestan nüfusun *İkili Monarşinin* diğer bölgelerinden (ülkelerden) gelişine paralel olarak gerçekleşen bir süreçtir.[205] Bosna Hersek toprakları istikametinde olan göçün başlangıcında özel inisiyatiflere dayanmaktadır; ancak

---

[201] S. Bandžović, *Iseljavanje Bošnjaka*..., s. 139.

[202] Z. Gölen, Osmanlı Yurdu Olan Bosna Hersek'te XIX. Yüzyıldaki…, s. 465.

[203] 1902 yılı boyunca Boşnakların göç hadisesi hakkında bk. BOA, Y..A...RES., 117 – 77, H-09-05-1320 (1902); İlhaktan önceki yaz aylarında (Haziran 1908), Saraybosna gazeteleri Rogatica'lı Müslümanların Küçük Asya'ya (Anadolu'ya) göç ettiğini bildirmektedir. Böylece gazetelerde 25 evin boş kaldığı ve iki ailenin daha izin ve yerleştirme başvurularının onaylanmasını beklediği şeklinde haber yayılmıştır. Aynı yılın Ekim ayındaki ilhaktan sonra da göçmen dalgası devam etmiş oldu. Doğu Bosna'daki bu göç olaylar hakkında bk. "Naši dopisi- Rogatica (Muslimani, ne ostavljajte domovine!)", *Hrvatski Dnevnik Gazetesi*, No: 127, 4 Haziran 1908, s. 2.

[204] Boşnak nüfusun Osmanlı topraklarına göçüyle ilgili önemli verileri Osmanlı arşivlerinden öğrenmekteyiz. Şöyle ki, 1911 yılı boyunca hem Boşnakların göçü sorunu hem de Bosna Hersek'ten Osmanlı Devleti'ne göç eden Boşnakların vatandaşlık sorunu da artmıştır. Bk. BOA, BEO, 3943 – 295693, H-11-10-1329 (1911); Boşnakların Osmanlı Devleti'ne ve sonrasında Türkiye Cumhuriyetine olan göçler hakkında bk. Fahriye Emgili, *Yeniden Kurulan Hayatlar: Boşnakların Türkiye'ye Göçleri 1878-1934*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2012.

[205] Yeni gelen kolonistler hakkında bk. Carl Bethe, "Deutsche "Kolonisten" in Bosnien (1878-1918), Vorstellungswelten, Ideologie und soziale praxis in Quellen der Evangelische Kirche", *Bosna i Hercegovina u okviru Austro-Ugarske 1878-1918*, Filozofski Fakultet Univerziteta u Sarajevu, Saraybosna 2011, s. 235-240.

zamanla Avusturya-Macaristan'ın devlet politikası hâline gelmiştir. Avusturya-Macaristan yönetimi, Bosna Hersek'e yerleşmek için monarşinin başka yerlerinden çiftçileri işe almaya başvurmuş ve bu da Bosna'ya dramatik bir yabancı akışına yol açmıştır.[206] Bu şekilde Almanlar, Polonyalılar, Çekler, Rusinler ve Macarlar Bosna Hersek'e gelip yerleştirilmiştir.[207] Gelen göçmenlerin *Kolonileri* (yerleşimleri) de kurulmuş, en ünlüleri ise Bosanska Gradiška kasabası yakınlarındaki *Windthorst* adlı yerleşimi ve adını Franz Joseph'in oğlu Avusturya Prensi Rudolf'tan alan, 1879'da kurulan bugünkü Bosna'nın Laktaši belediyesindeki Aleksandrovac ilçesi olan *Rudolfsthal* (kolonisi) yerleşimidir.[208]

Tablo V: Farklı İstatistiksel Veri İşlemeden Farklı Dönemlerde Bosna Hersek'ten Göç Eden Boşnakların Sayısı

Dönem / yıl	**İstatistikleri yayımlayan ülke**	**Göç eden kişi sayısı**
1900-1905	Avusturya-Macaristan Monarşisi	13.750 kişi
1906	Osmanlı İmparatorluğu	72.000 kişi

[206] F. Emgili, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Bosna'yı İşgâli, Bosna'yı Değiştirme Çabaları (1878-1918) ve Bunun Millî Kimliklere…, s. 292.

[207] *Rutenler*, Transkarpatya Rusinler, Rusnalar olarak da bilinen Rusinler (boş. Rusini) vatanı olmayan bir Doğu Slav halkıdır. Sayısı bir milyondan fazla olan Rusinler, çoğunlukla Ukrayna'da, ayrıca Slovakya (Prešov bölgesi), Polonya, kuzeydoğu Romanya, Doğu Macaristan, Sırbistan (Vojvodina bölgesi) ve daha az sayıda Çek Cumhuriyeti, Hırvatistan ve Bosna Hersek'te de yaşamaktadır. Daha büyük Rusin toplulukları da ABD, Kanada, Avustralya ve Batı Avrupa ülkelerinde yaşamaktadır. Rusinler, genellikle kendilerini *Rusnalar* olarak adlandırırken Rusin adı özellikle Avrupa'da ulusal bir isim olarak en yaygın olanıdır. Birkaç ayrı bölgesel gruba ayrılmaktadır; bu gruplarından biri, Orta Çağ'ın sonlarında fethedilmemiş Polonya soylularının soyundan geldiklerini iddia eden *Hucullar* Doğu Karpatlar'da, Ukrayna ve Romanya'da yaşamaktadır. Bk. Rusini. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. 4. 3. 2022. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=53753>. (Erişim tarihi: 04.03.2022).

[208] Azem Kožar, ''Austrougarska kolonizacija na Drini'', *Bosna i Hercegovina u okviru Austro-Ugarske 1878-1918*, Filozofski Fakultet Univerziteta u Sarajevu, Saraybosna 2011, s. 271.

1909-1911	Avusturya-Macaristan Monarşisi	30.000 kişi

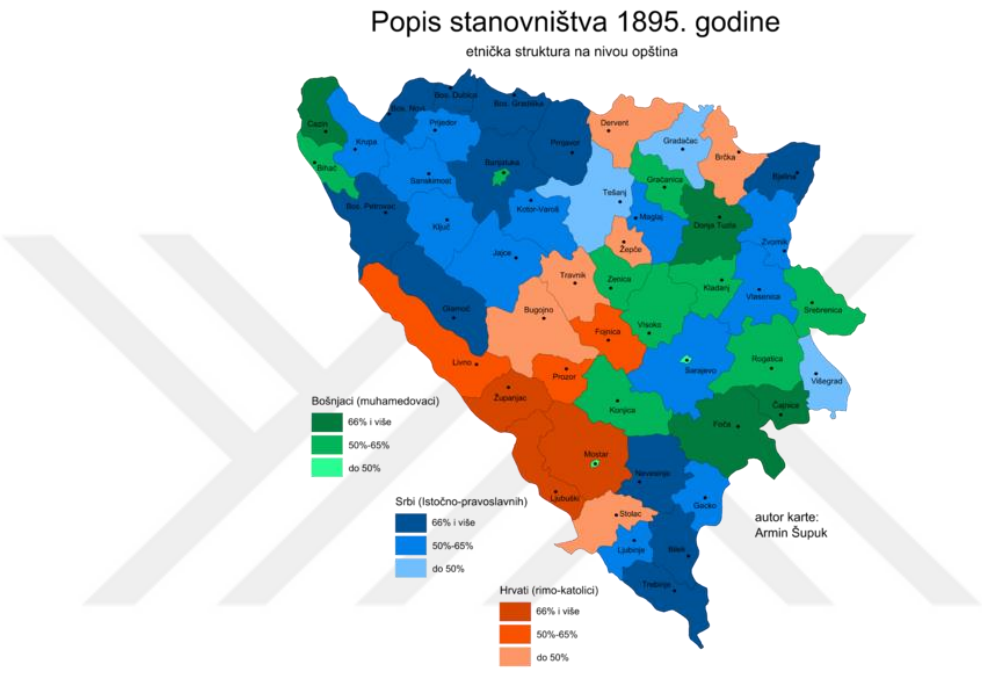

Harita IV: 1895 Yılında Gerçekleşen, Avusturya-Macaristan Döneminde İkinci Kez Yapılan Bosna Hersek Nüfus Sayımı[209]

[209] Kaynak: Armin Šupuk, *Vlastito djelo*, Luzern 2013.

B. Avusturya-Macaristan İdaresinde Katolik Kilisesinin Proselitizm Uygulamaları ve Boşnakların Karşı Tepkileri

1. Bosna Hersek'teki İlk Proselitism Uygulamaları: Useifa Deliahmetović ve Mehmed Sinanović Vakaları

Avusturya-Macaristan döneminde Bosna Hersek Boşnakları (Bosna Müslümanları) dâhil olmak üzere, ülke nüfusunun psikolojisini olumsuz etkileyen birkaç önemli sosyal süreçlerinden biri *Proselitizmin-Proselytism* (din değiştirme) olmuştur. 19. yüzyılın son yıllarında ve 20. yüzyılın başlangıcında kaydedilen Proselitizm vakaları Boşnak (Müslüman) nüfusu arasında hoşnutsuzluğa ve korkuya yol açmış, Viyana'nın resmî kurumları dâhil olmak üzere, birçok önemli adrese şikâyet şeklinde[210] gönderilen (yazılı) protestolara sebep olmuştur.[211] Özellikle Mostarlı Fata Omanović örneğinden sonra 20. yüzyılın başlarındaki Proselitizme gösterilen tepkiler Boşnak siyasî partilerinin örgütlenmesi ve kurulması üzerinde de büyük bir etkiye sahip olmuştur.[212]

Proselitizm esasen belirli bir dinî topluluk için müdahaleci, fanatik ve şiddetli bir şekilde din değiştirme süreci olarak tanımlanmaktadır. Proselitizm, Yunanca misafir veya yabancı anlamına gelen *προσήλυτος* (boş. / hrv. / sırp. *došljak* veya *stranac*) kelimesinden gelmektedir.[213] İlk etapta bu süreç Yahudiliğe geçişe, doğrusu Haham Mahkemesi'nin izninde Proselyte vaftiz (ritüel yıkama) anlamına gelmektedir. Proselitizm ayrıca kötü (ve çirkin) yollarla başka bir dine geçirmek olarak da tanımlanmaktadır. Proselitizm çerçevesinde tarih boyunca Yahudiliği kabul etme

---

[210] Boş. Note.

[211] Bosna Müslümanlarının (Boşnakların) Viyana'ya gönderdiği nota ve tepkiye ilişkin ayrıntılı bilgi için bk. Zoran Grijak, "O nekim važnim aspektima problema konverzija na Katolicizam u Bosni i Hercegovini u Austrougarskom razdoblju u svjetlu neobjavljenih arhivskih izvora", *Bosna i Hercegovina u okviru Austro-Ugarske*, Saraybosna 2011, s. 149.

[212] Bosna Hersek arşivlerinde ülkenin Avusturya-Macaristan döneminde 373 Proselitizm vakası kaydedilmiştir.

[213] Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. (26. 11. 2021.) <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=50812>. (Erişim tarihi: 26.11.2021).

vakaların yanı sıra, başka dinlerde de geçme (kabul etme) vakaları da yaşanmış, Avusturya-Macaristan kırk yıllık dönemindeki Bosna Hersek topraklarında da görülmüştür.

19. yüzyılın sonunda ve 20. yüzyılın başında yayımlanan Bosna Hersek nüfusunun dinî yapısına ilişkin Avusturya-Macaristan demografik istatistikleri 1879 yılındaki ilk (Avusturya-Macaristan) nüfus sayımında %42 (496.485 kişi) olan Ortodoks[214] nüfusunun sayısında 1910 yılındaki Avusturya-Macaristan'ın son nüfus sayımında neredeyse %43.5'e (toplam 825.418 kişi) kadar bir artış görülmüştür.[215] Ülkedeki Müslüman nüfus sayısı büyük ölçüde göçlerin nedeniyle 1879 yılında %38'den (toplam 448.613 kişi) 1910 yılında %32'ye (toplam 612.137 kişi) düşerken 1879'da Katoliklerin sayısı %18'den (toplam 209.391 kişi) 1910 yılında yaklaşık %23'e (toplam 434.061 kişi) yükselmiştir.

Ticaret ve sanayinin gelişmesi sonucunda aralarında Avrupa Yahudileri'nin de bulunduğu monarşinin (Avusturya-Macaristan'ın) diğer bölgelerinden (ülkelerden) Bosna Hersek'e yerleşen halklar olmuştur. Bu nedenle 1879-1910 yılları arasındaki dönemde Bosna Hersek'teki Yahudilerin sayısı %0.29'dan (toplam 3.426 kişi) %0.62'ye (toplam 11.868 kişi) yükselmiştir.[216] 1879'da diğer vatandaşlar (Ortodoks, Müslüman, Katolik veya Yahudi olmayan kişiler) %0.02'sini (249 kişi), 1910'daki son nüfus sayımında ise Bosna Hersek'in toplam sayısının %0.77'sini (14.560 kişi) oluşturmaktadır. Birçok sosyal faktörden dolayı toplam nüfus içindeki yüzdesi azalan Müslüman (Boşnak) nüfusu hayatta kalma korkusu içinde yaşamış, ilk Proselitizm vakalarından sonra korkuları daha da artmıştır.

Tablo VI: Bosna Hersek'teki Nüfus İstatistiği

---

[214] Sırp. Pravoslavci.

[215] *Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine: Demografija*, Tematski bilten 02/2007, Saraybosna 2007 (Bosna Hersek İstatistik Kurumu: Demografi, Tematik Bülteni 02/2007).

[216] Avusturya-Macaristan dönemindeki nüfus hakkında bk. *Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine: Demografija*, Tematski bilten 02/2007, Sarajevo 2007. godine; Srećko M. Džaja *Bosnien-Herzegowina in der österreichisch-ungarischen Epoche (1878-1918)*, R. Oldenbourg Verlag, Münih 1994.

Din:	***Nüfus sayımı yılı: 1879*** ***Nüfus sayısı:***	***Nüfus sayımı yılı: 1910*** ***Nüfus sayısı:***
İslam	448.615	612.137
Ortodoksluk	496.485	825.418
Katoliklik	209.391	434.061
Yahudilik	3.426	11.868
Diğer dinler[217]	249	14.560

18. ve 19. yüzyıla bakıldığında tarih kaynaklarda kaydedilen Bosna topraklarında din değiştirme vakaları da bulunmaktadır. Pasarofça Barışı siyasî sığınmayı yasaklamış, Osmanlı Devleti topraklarından iade edilmekten kaçınmanın tek yolu ise İslam dinini kabul etmek olmuştur. Ayrıca 19. yüzyılın ilk yarısından Avusturya topraklarından kaçan ve Osmanlı Devleti'ne sığınan Ömer Lütfi Paşa örneğimizdeki gibi, Bosna Hersek topraklarında belirli sayıdaki kişilerin İslam'a geçişi ile sonuçlanmıştır.

Avusturya-Macaristan idaresi sırasında Bosna Hersek'teki din değiştirme (İslam'dan Katolikliğe geçişi) somut örneklerine gelince; 19. yüzyılın son çeyreğinden itibaren başlayan din değiştirme vakalar göze çarpmaktadır; bunlar ise Blizanac'lı Saja Đukić, Kreševo'lu Useifa Deliahmetović, Trebinje'li Mehmed Sinanović, Sala Sivrić, Visoko'lu Aiša Hodžić ve Proselitizmin en ünlü örneği olan Mostar'lı Fata Omanović'in vakalarıdır.[218] 20. yüzyılın ilk on yılında, Mostar yakınlarındaki Donja Drežnica'dan Metković'e[219] götürülen ve daha sonra vaftiz edilen Duda Zukić'in din

[217] Katolikliğe benzer Protestanlığı ve diğer inançlarında olan, Avusturya-Macaristan yönetimi sırasında sömürgeci (Kolonistler, boş. kolonisti) olarak gelen insanları ifade etmektedir.
[218] ABH, ZMF, Pr. BH, No: 1908/886; Kaynaklar ayrıca on üç yaşındaki kızı ve bir buçuk yaşındaki oğluyla birlikte 1893'te Hristiyanlığı kabul eden Stolac'lı Bešir Bokić'in eşinden de bahsetmektedir. Bešir Bokić'in eşine ek olarak, 1897'de Dalmaçya'ya götürülen, adı bilinmeyen bir kadından söz edilmektedir. Bk. *Spisi Muhamedanske narodne deputacije iz Hercegovine 1899*., Predstavka vladi od 13. juna 1899. Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi, Saraybosna, s. 6-7. (Hersek'ten *Muhammedi* [Müslüman] Halk Heyeti Dosyaları, 13 Haziran 1899 tarihli Hükûmete sunulmuş olan dosya).
[219] Metković, bugünkü Hırvatistan'ın Dalmaçya bölgesinde yer alan bir kasaba. Kasaba hakkında daha fazla bilgi için bk. https://www.tzmetkovic.hr/en/ (Erişim tarihi: 29.11.2021.)

değiştirme vakası da kaydedilmiştir.[220] D. Zukić vakasının yanı sıra 20. yüzyılın başlarında (1904'te) Saraybosna Ulusal Müzesi'nde stajyer olarak çalışan Vejsil Ćurčić Katolik dinini kabul etme vakası da bulunmaktadır.[221]

Kronolojik olarak Avusturya-Macaristan dönemi Proselitizm vakalarından ilki 1881'de Batı Hersek'te bulunan Čitluk yakınlarındaki Blizanac'lı Saja Đukić'in Katolikliği kabul etme vakasıdır.[222] Bazı kaynaklara göre Katolik asıllı Andrija Kordić ile evlenmek isteyen 22 yaşındaki Müslüman asıllı Saja, Katolik Kilisesi'nin baskı ve etkisi altında kalarak Gradinići Katolik Manastırına götürülmüş, ardından 6 Mart 1881 tarihinde Mostar'da Hristiyanlığa geçmiştir. Bu olay Batı Hersek ve Mostar Müslümanları'nın tepkisine neden olmuş, yapılan protestoların başında ise Mujaga Hadžiselimović bulunmuştur.[223] S. Đukić'in Hristiyanlığı kabul etmesi Avusturya-Macaristan yönetimi bu acil meseleyle ilgili üç dinin (İslam, Katolik ve Ortodoks) temsilcilerini danışmaya sevk etmiştir.

1890 yılında 22 yaşındaki Useifa Deliahmetović'in Kreševo kasabasında Katolikliğe geçmesi ülkede kaydedilen ikinci Proselitizm vakasıdır.[224] U. Deliahmetović, 19 Ekim 1890 tarihinde Fojnica kasabasındaki Kutsal Ruh Kilisesi'nde[225] vaftiz edilmiş, törene ise Bosna Başpiskoposu J. Stadler de katılmıştır.[226] U. Deliahmetović'in vaftiziyle ilgili haberler 15 Kasım 1890'da *Vrhbosna Ordinariate'nin* yayını olan *Vrhbosna* adlı gazetesinde yayımlanmıştır.[227]

---

[220] D. Zukić vakası hakkında bk. *Musavat Gazetesi*, No: 24, 10 Temmuz 1909, s. 2.
[221] Phillipe Gelez, "Vjerska preobraćenja u Bosni i Hercegovini (1800-1918)", *Historijska traganja*, S:2, Institut za historiju Univerziteta Sarajevo, Saraybosna 2008, s. 32. (P. Gelez, Bosna Hersek'teki Din Değiştirmeler 1800-1918).
[222] Saja Đukić vakası hakkında detaylı bilgi için bk. Ratko Perić, "Kardinalne kreposti u životu Nadbiskupa Stadlera", *Vrhbosnensia*, S: 1, C: 23, , 2019, s. 360. (R. Perić, Başpiskopos Stadler'in Hayatındaki Kardinal Erdemleri).
[223] Hamdija Kapidžić, *Ustanak u Hercegovini*..., s. 72.
[224] Kreševo, Bosna'nın merkezinde küçük bir kasaba.
[225] Boş. Crkva duha svetoga; Fojnica, Bosna'nın merkezinde bulunan kilise. Kilise ve Katolik manastırı 1502 yılında kurulmuş, birkaç kez (1863, 1913 ve 1940 yıllarında) ise yenilenmiştir. Bk. https://web.archive.org/web/20111011164928/http://www.fojnica-samostan.com/index.php (Erişim tarihi: 28.11.2021).
[226] Zoran Grijak, "Benjamin Kallay i vrhbosanski nadbiskup Josip Stadler, Problem katolicizma u BiH", *Prilozi* 33, Saraybosna 2004, s. 118-119. (Z. Grijak, Benjamin Kallay ve Vrhbosna Başpiskopos Josip Stadler).
[227] *Vrhbosna Gazetesi*, No: 22, 13 Nisan 1890, s. 2.

Söz konusu vaka Avusturya-Macaristan İmparatoru Franz Joseph'e protesto notası vermek üzere; Bosna Hersek İslam Birliği Reîsülulemâsı Mustafa Hilmi Hadžiomerović[228] başkanlığındaki 44 üyeden oluşan bir heyet oluşturulmuş, bu durum Bosna Müslümanları tarafından şiddetli bir tepkiye neden olmuştur.[229] U. Deliahmetović vakasından sonra Saraybosna bölge mahkemesinde Bosna başpiskoposu Josip Stadler hakkında bir iddianame getirilmiş, ancak *Çift Monarşinin* siyasî hesaplamaları ve Vatikan'ın Kutsal Makamı (lat. Sancta Sedes) ile ilişkileri bozma korkusu iddianamesinin geri çekilmesini sağlanmıştır.

Söz konusu vakaya ek olarak; tarihî kaynaklar 1899'da vaftiz edilen Fata Begović'in vakasını da kaydetmiştir. Adı geçen Fata, Travnik'te Omerbeg Kasajević'in hizmetçisiydi. 13 yaşında olan Fata, Travnik yakınlarındaki Dolac'taki Katolik manastırına götürülmüş, 2-3 ay sonra ise vaftiz edilerek Ivo Drinovac adlı katolik ile evlendirilmiştir (Fata'nın yeni adı Ana olmuştur).[230]

Saraybosna'da çalışan Trebinje'li Mehmed Sinanović'in Hristiyanlığı kabul etmesi de Bosna Hersek'te (siyasî) tansiyonu yükselten olaylardan birisidir. Dinini değiştirmeye karar veren M. Sinanović, 17 Aralık 1905'te Alojzije adını alarak vaftiz edilmiştir.[231] Stadler'in sekreteri Anto Buljan tarafından vaftiz edilden M. Sinanović'in

---

[228] 1816 yılında Bosna'nın Kulen Vakuf kasabasında doğan Mustafa Hilmi Hadžiomerović, Bosna Hersek'in İslam Birliği'nin ilk Reîsülulemâydı. Temel dini ve genel eğitimini memleketinde aldıktan sonra, Hadžiomerović Prijedor'daki medresenin yanı sıra Saraybosna'daki Kuršumli Medresesi'nde eğitim görmüştür. Ardından 1837'de İstanbul Hekim Çelebi Medresesi'nde eğitimine devam etmiştir. Bosna'ya döndükten sonra Bosanski Novi'de ve daha sonra Saraybosna'da, daha doğrusu Kuršumla Medresesi'nde müderris olarak çalışmıştır. Ardından Saraybosna'nın Arebi Atik Camii imamı olarak atanmıştır. 1856'da Saraybosna Müftüsü olarak atanan Hadžiomerović, 1882'de yeni kurulan Bosna Hersek İslam Birliği'nin Reîsülulemâ görevini üstlenmiş, 1893 yılına kadar bu görevde kalmıştır. İki yıl sonra, defnedildiği Saraybosna'da vefat etmiştir. Fazla bilgi için bk. Kemura Sejfuddin Fehmi Bin Ali, *Sarajevske muftije od 926. (1519) do 1334. (1916*), Islamska dionička štamparija, Saraybosna, 1916, s. 28-29; Dževada Šuško, "Sjećanje na prvog reisu-l-ulemu Mustafu Hilmi-ef. Hadžiomerovića, Sarajevo", *Takvim* 2018 (Dž. Šuško, İlk [Bosna Hersek İslam Birliği] Reîsülulemâ olan Mustafa Hilmi Hadžiomerović Efendi'nin Hatırası); https://www.preporod.com/index.php/sve-vijesti/islamska-zajednica/item/8714-mustafa-hilmi-ef-hadziomerovic-prvi-reisu-l-ulema (Erişim tarihi: 27.11.2021).

[229] I. Franz Joseph'e gönderilen protesto notu için bk. Z. Grijak, *Benjamin Kallay*... s. 117.

[230] BOA, Y..EE..d... 343 -

[231] Ratko Perić, *Kardinalne kreposti*... s. 362-363; Zlatko Kudelić, "Vjerske konverzije u Bosni i Hercegovini s kraja 19. i početkom 20. stoljeća u svjetlu nepoznatog arhivskog gradiva", *Criatuca Christiana Periodica* 68, 2011, s. 87-88. (Z. Kudelić, Bilinmeyen Arşiv Kaynakları Işığında 19. Yüzyılın Sonlarında ve 20. Yüzyılın Başlarından İtibaren Bosna Hersek'teki Dini Dönüşümler).

din değiştirme kararı evlenmeyi planladığı Katolik asıllı kız arkadaşı Margareta Šudić ile ilgilidir.[232] Bu olaydan sonra M. Sinanović'in akrabaları kendisini *atalarının inancı* olan İslam'a[233] dönmeye ve memleketi Trebinje şehrine götürmeye ikna etmişlerdir.[234] Bir sene sonra (1906 yılı) vaftiz edildikten sonra Marija ismini alan Malka Zulčić'in vakası ve bununla ilgili haber o dönemde Mostar'da yayımlanan *Musavat* gazetesi tarafından kamuoyuna getirilmiştir.[235]

Ülkedeki vaftiz olayları ile ilgili yayılan haberler Bosna ilhakından sonra da devam etmiştir. Bu bağlamda 1910 yılının Mart ayında tekrar *Musavat* gazetesinde Teslić'li Ibrahim Đulić'in aynı yılın 22 Mart'ında vaftiz edildiğini ve Katolik dinini kabul ettiği haberi çıkmıştır.[236] I. Đulić dışında 15 yaşındaki yetim olan Murat Buljić de Derventa yakınlarındaki Pećnik'te vaftiz edilmiştir.[237]

Bosna Hersek'teki Avusturya-Macaristan yönetimi birkaç Proselitizm vakasının ardından çok zor bir durumda kalmıştır.[238] Yönetim bir yandan Katolik Kilisesi ve Vatikan ile ilişkileri bozmak istemezken diğer yandan baskı yapan ve Katoliklik'e (zoruyla) geçme vakalarından giderek daha fazla şikâyet eden Bosna Hersek Ortodoks ve Müslüman nüfusunu yatıştırmaya çalışmıştır. Böylece ilk Proselitizm vakalarının ortaya çıkması yönetimi tepki vermeye ve hareket etmeye zorlamıştır. U. Deliahmetović'in Hristiyanlaştırılma davasından sonra Avusturya-Macaristan 1893 tarihinde değişikliğe uğratan 15 Eylül 1891 tarihinde emir şeklinde yayımlanan *Kanun Hükmü* kararnamesi getirmiştir. Kararnameye göre, Bosna

---

[232] Z. Kudić, *Vjerske konverzije u*... s. 105.
[233] Bosna Hersek arşiv kaynaklarında *pradjedovska vjera* ifadesi kullanılmıştır.
[234] Evlilik, kişinin dinini değiştirme nedeni olarak birçok durumda görülebilir. O dönemde "karışık" (evliliğin) olmadığı belirtilmelidir (karışık evlilik, boş. miješani brak, evlenen kişilerin farklı din mensupları olduklarına anlamına geliyor). Bk. Philippe Gelez, *Vjerska preobraćenja u*…, s. 26; Bosna Hersek'teki "karışık" olarak adlandırdığımız evlilikler Birinci ve İkinci Yugoslavya döneminde, doğrusu Bosna'nın iç içe geçmiş çok etnikliliği, çok kültürlülüğü ve çok dinliliği nedeniyle "*Küçük Yugoslavya*" olarak kabul edildiği Sosyalist Yugoslavya döneminde artmış oldu.
[235] "Još jedna žrtva zloglasne propagande", *Musavat Gazetesi*, No: 4, 6 Kasım 1906, s. 5.
[236] "Musliman opet pokršten", *Musavat Gazetesi*, No: 33, 27 Nisan 1910, s. 2.
[237] Luka Lacić adlı bir kişinin yanında çalışan Murat, Roma'ya götürülecekti. Yerli Müslüman halkının kendisini bulma çabasında bulunsa da Murat saklanmış oldu. Detaylar için bk. "Opet pokrštavanja", *Musavat Gazetesi*, No: 100, 10 Aralık 1910, s. 1.
[238] 1891'den itibaren, Bosna Hersek'teki Avusturya-Macaristan Hükûmeti, tüm davalara müdahil olmak zorunda kalmıştır. Bk. Philippe Gelez, *Vjerska preobraćenja u*…, s. 23.

Hersek'te din değiştirmek isteyen kişi o dönemde reşit olarak kabul edilen 24 yaşına girdikten sonra dinini değiştirebilmekteydi. Ayrıca, din değişikliğine başvuran kişi dinî yetkilisi (imam / papaz) ile iletişime geçmeli, daha sonra izin veren aynı kişiye haber vermeliydi. Din yetkilisi tarafından olumsuz bir açıklama yapılması durumunda ülkenin altı bölgesinden birine başvurma hakkına sahipti.[239] Ülkede atmosferi yükselten M. Sinanović'in vakası sonrasında idare 16 Ocak 1906'da (Katolik) Vrhbosna Başpiskoposu Stadler'e ve sekreteri Buljan'a kanuna uymadıkları gerekçesiyle 500 ve 40 kron para cezası vermiştir.[240] Stadler ve sekreteri idarenin emrine açıkça karşı çıkarak para cezasını ödemeyi reddetmişlerdir.[241]

Bosna Hersek'teki Katolik Kilisesi ve o zamanki başpiskoposu J. Stadler, 1891'den itibaren getirilen kanuna şiddetle karşı çıkmıştır.[242] Kilise[243] muhalefet gerekçeleri olarak din özgürlüğü, vicdan özgürlüğü ve din seçimi konularını göstermiştir. Bosna Katolikleri ve Katolik Kilisesi, kendi görüşlerine göre din değiştirmeyle ilgili yetersiz ve çelimsiz hükümlere karşı çıkarken Bosna Müslümanları endişelerini ve korkularını açıkça dile getirmişlerdir. 1878 yılında yeni idarenin kurulmasıyla ve J. Stadler'in ülkeye gelmesiyle beraber Hristiyanlaşma korkusu Müslümanlar arasında belirginmiştir.[244] U. Deliahmetović'in ve M. Sinanović'in

---

[239] Saraybosna (Sarajevo), Banja Luka, Travnik, Bihać, Tuzla i Mostar bölgeleri (boş. okruzi). Bk. Z. Kudelić, *Vjerske konverzije u...*, s. 89.

[240] Z. Kudelić, *Vjerske konverzije u...*, s. 89.

[241] Başpiskopos Stadler, Avusturya-Macaristan yönetiminin kararlarıyla yürürlüğe giren kısıtlayıcı olarak kabul ettiği kararnamelerin kaldırılmasını açıkça savunmuştur. Bk. Z. Kudelić, *Vjerske konverzije u...*, s. 89.

[242] Josip Stadler, bir ilahiyatçı ve filozof idi. 24 Ocak 1843'te bugünkü Hırvatistan olan Slavonski Brod'da doğmuş, 8 Aralık 1918'de Saraybosna'da ise ölmüştür. Stadler, Roma'daki Papalık Gregoryen Üniversitesi'nde felsefe ve teoloji okumuş, 1868'de ise rahip olmuştur. 1870'den itibaren Zagreb'deki Başpiskopos İlahiyat Okulu'nda müdür olarak çalışmış, 1874'ten itibaren Zagreb'deki Katolik İlahiyat Fakültesi'nde profesör olarak çalıştı. 1881'de Vrhbosna'nın ilk başpiskoposu olarak atanmış, 1918'deki ölümüne kadar bu görevde kalmıştır. 1893'te adını "Vrhbosna" olarak değiştiren "Srce Isusovo" gazetesini çıkaran Stadler, Travnik'te bir matbaa ve gymnasium (lise okulu) kurmuştur. Saraybosna Katedrali de onun döneminde inşa edilmiştir. "Mantık: Diyalektik", "Mantık: Eleştiri veya Neotik", "Genel Metafizik veya Ontoloji", "Kozmoloji ve Psikoloji" gibi kitaplar yayımlanmıştır. J. Stadleru hakkında fazla bilgi için bk. Tomo Vukšić, Nadbiskup Josip Stadler (1881-1918), *Crkva u svijetu: Crkva u svijetu,* C: 34, S: 1, Split, 1999, s. 36-40; https://ssmi.hr/josip-stadler/; https://kbf.unsa.ba/josip-stadler/ (Erişim tarihi: 23.11.2021).

[243] Katolik Kilisesi anlamına gelmektedir. Ortodoks ve Katolik Kilisesi arasında büyük bir fark olduğunu dikkat etmek gerekmektedir.

[244] Franjo Topić, *Stadler i muslimani, Josip Stadler, život i djelo*, Vrhbosanska katolička teologija, Saraybosna 1999, s. 370-375 (F. Topić, Stadler ve Müslümanlar, Josef Stadler, Yaşam ve Çalışmaları). Bunların dışında bu konuyla ilişkin fazla bilgi için bk. https://katedrala-sarajevo.com/josip-stadler/

vakalar sonrası tepkiler açık bir şekilde dile getirilmiş, Müslümanlar memnuniyetsizliğini hükûmete bildirerek J. Stadler tarafından teşvik edilen Proselitizme karşı koruma altına alınmayı istemişlerdir.

1900 yılında Novi Sad'da yayımlanan *Bosna Hersek'te İslam Halkına Yapılan Zulüm* (*Proganjanje islamskog naroda u Bosni i Hercegovini*) adlı kitapta Sırp yanlısı Boşnaklar, Bosna Hersek'teki Boşnakların Hırvatlarla işbirliğine karşı yazılar yazmakta, B. Kallay'ı, yönetimini ve Avusturya-Macaristan'ı eleştirmektedir. Hem Bosna Hersek ve hem de Sırbistan Sırpları bunu kullanarak, Boşnak siyasî elitini kendi taraflarına çekmek istediğinin altını çiziliyor. Kitap, Šerif Arnautović'in Avusutyra-Macaristan idaresine karşı *Zastava* adlı gazetede yazdığı yazıların yayımlandığı Novi Sad şehrinde basılmıştır.[245] Kitabın ilk sayfalarında Bosna Hersek Müslümanlarının şiddet yoluyla Katolikleştirilmesinden, Katoliklerin ülke yönetiminde kayırılmasından ve Bosna Hersek'teki Boşnakların (Müslümanların) yoksullaştırılmasından bahsediliyor.[246] Buna ek olarak, 17 Ağustos 1899'da Travnik yakınlarında Osmanbeg Hasanpašić'e Katolikler tarafından yapılan saldırısı, ayrıca Ağustos ayında aynı şehirde Ibrić, Kundurović ve Šabić isimli Boşanklara yapılan saldırıdan da bahsedilmektedir.[247]

Ancak tedirgin ve korku içinde yaşayan halk sadece Müslümanlardan ibaret değildi. Bosna Ortodoksları da yeni durumdan dolayı Katolik Kilisesi'ni suçlayarak Katolik Kilisesi'ne saldırmıştır.[248] Böylece Haziran 1883'te bir yanda Saraybosna

(Erişim tarihi: 27.11.2021); Stadler, Josip. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. 1. 12. 2021. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=57678>. (Erişim tarihi: 01.12.2021).

[245] Šerif Arnautović, 20. yüzyılın ilk yarısının önde gelen Boşnak siyasi figürlerinden biriydi. Arnautović, Bosna Hersek Müslümanlarının dini ve eğitimsel özerkliği için mücadeleye katıldı. Arnautović hakkında iki yıl hapis cezasına çarptırıldığı Travnik'te bir duruşma yapıldı. Siyasi çalışmalarında Bosnalı Sırp liderlerle yakın çalışmıştır. Bosna Hersek Müslümanlarının vakıf özerkliğini kazandıktan sonra 1909'da Saraybosna'ya dönerek vakıf müdürü olarak 1921 yılına kadar Saraybosna'da kalmış, aynı zamanda Bosna Meclisi'nde yer almıştır. Bk. Hrvatska enciklopedija (Hırvat Ensiklopedisi), ed. Mate Ujević, Zagreb 1941, s. 638-639.

[246] BOA, Y..EE..d... 343 -, s. 6-7.

[247] BOA, Y..EE..d... 343 -, s. 16.

[248] Bu konu hakkında fazla bilgi için bk. Philippe Gelez, *Vjerska preobraćenja u*…, s. 49.

Metropoliti Sava Kosanović,[249] diğer yanda Başpiskopos Stadler ile Mostar Piskoposu Paškal Buconjić arasındaki kamuoyu tartışması başlatılmıştır. Bu tartışmalar sırasında S. Kosanović, J. Stadler'i Bosna'nın Ortodoks nüfusu arasında kendi dinini (Katolikliğini) yaymakla suçlamıştır.[250]

2. Sonuçları İtibariyle En Önemli Proselitizm Vakası: Fata Omanović Olayı ve Sonraki Gelişmeler

Mostar şehrinin yaklaşık 12 km kuzeyinde bulunan Bijelo Polje yakınlarındaki Kuti Livča köyünden olan Fata (Fatima) Omanović adlı genç kızın kaçırılma olayı Avusturya-Macaristan idaresi dönemindeki Bosna Hersek'in en meşhur din değiştirme (Proselitizm) vakası olmuştur. Bu olay aynı zamanda Hersek Müslümanları'nın siyasî hareketlerini ve kaderlerini doğrudan etkileyen mukaddes olaylardan biridir. Ayrıca F. Omanović'in kaçırılması Bosna Müslümanları'nın (Boşnakların) Avusturya-Macaristan döneminde Ali Bey Firdus önderliğindeki siyasî örgütlenmesinin doğrudan bir nedeni olmuştur.[251]

---

[249] Sava Kosanović (Kosanoviç) 1839'da doğu Hersek'te (bugünkü Karadağ) Banjani yakınlarındaki Miljanići köyünde doğmuştur. Mostar'ın yakınlarında bulunan Žitomislić Ortodoks Manastırı'nda eğitim görmüş, ardından Mostar'da eğitimine devam etmiştir. 1860 yılında Belgrad'da (Ortodoks) İlahiyat Fakültesini bitirmiş, altı yıl sonra ise Saraybosna'ya gelmiştir. 1881'den 1885'e kadar Saraybosna'da bulunan Dabro-Bosna Metropolita'nin (sırp. Dabrobosanska mitropoloija) başında bulunmuştur. 1903'te Karadağ'ın Ulcinj kentinde ölmüştür. S. Kosanović hakkında bk. https://www.sanu.ac.rs/clan/kosanovic-savo/;
http://srpskaenciklopedija.org/doku.php?id=сава_косановић (Erişim tarihi: 11.12.2021).

[250] Bosna'nın Osmanlı döneminde, doğrusu 1855'te, Risto Tošić'in kızı olan, genç Ortodoks kadın Jefimija'nın, kendisini yanlış bir şekilde Müslüman olarak tanıtan Macar asıllı erkek arkadaşı tarafından Mostar'dan kaçırılması, örneklerden biridir. Bk. Philippe Gelez, *Vjerska preobraćenja u…,* s. 60; Tomo Vukšić, "Nadbiskup Josip Stadler i Srbi", *Crkva u svjetu*, C: 34, Split 1999, s. 40-41 (T. Vukšić, Başpiskopos Josip Stadler ve Sırplar); Bosna'nın Ortodoks nüfusu arasındaki Proselitizm vakalar söz konusu olduğunda Franz ve Viktor Höpperger vakasını eklemek gerekir. Bu bağlamda Franz'ın reşit olmayan çocuklarının dinini değiştirmek için izin talebiyle ilgili olan vaka, örneklerden biridir. Detaylar için bk. Zlatko Kudelić, *Vjerske konverzije u*.... s. 91; Buna ek olarak Bosna Hersek'in Avusuturya-Macaristan dönemi sırasındaki Ortodoksluk ve Katoliklik hakkında bk. Tomo Vukšić, "Katoličanstvo i Pravoslavlje na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće", *Crkva u svijetu 36*, S: 3, Split Üniversitesi, Katolik (İlahiyat) Fakültesi, Split 2001. (T. Vukšić, 19. ve 20. Yüzyılları Geçişinde Katoliklik ve Ortodoksluk).

[251] Ali Bey Firdus, 1864 yılında Livno'da doğmuştur. 18. yüzyılın ortalarından 19. yüzyılın otuzlu yıllarına kadar Livno'yu yöneten seçkin bir Kapudan ailesinin soyundan gelien Ali Bey, ilkokulu Livno'da bitirdikten sonra eğitimini İstanbul'da devam etmiştir. 1906 yılı sonlarında meydana gelen Müslüman Vakıf-Mearif özerkliğin hareketinin toprak sahipleri olan kanadının lideriydi. 1910'da Bosna Meclisi'nin kurulmasıyla birlikte ilk meclis başkanı olarak seçilmiştir. Aynı yıl Saraybosna'da vefat eden Ali Bey, Gazi Hüsrev Bey Camii'nin hareminde defnedilmiştir. Ali Bey hakkında bk. Hajrudin

Reşit olmayan, 16 yaşındaki F. Omanović'in vakası söz konusu genç kızın ve bir (Katolik) rehberin Hersek'ten Dalmaçya'ya, doğrusu Split ve Trieste'de bulunan Katolik manastırlarına kaçmaları üzerine 3 Mayıs 1899'da gerçekleşmiştir. F. Omanović daha sonra Dalmaçya'dan bugünkü Slovenya topraklarına geçip memleketi Mostar'a hiçbir zaman geri dönmemiştir.[252] Reşit olmayan F. Omanović'in ortadan kaybolmasıyla durum kontrolden çıkmıştır. Omanović ailesinin çok kısa sürede Fata'nın bir manastıra götürülüp vaftiz edildiğini öğrenmesi babasını olayı idari yetkililere bildirmeye yöneltmiştir.[253] F. Omanović'in kaybolduğa dair haber 5 Mayıs 1899'da Mostar Müslümanları tarafından organize edilen ve düzenlenen bir protestoyla sonuçlanmıştır.[254] Protesto Mostar Müftüsü Ali Fehmi Džabić (Cabizade) başkanlığında bir komitenin kurulmasına da neden olmuştur. Yeni kurulan komitenin kararları Saraybosna'daki Yerel Hükûmet'in adresine gönderilmiştir. Komitenin en önemli talepleri arasında Bosna Hersek'in her köşesinde sıklıkla yaşanan din değiştirmelerin durdurulması talebi de yer almıştır. Komite taleplerini Bosna Müslümanları'na din özgürlüğü ve dinlerini özgürce yaşamalarının garanti edildiği Avusturya-Macaristan ile Osmanlı devleti arasında imzalanan sözleşmeye dayandırmıştır.

C. Boşnakların Yeni İdarenin Uyguladığı Siyasete Karşı Boşnakların İlk Ciddi Mücadelesi: Vakıf-Maarif Özerkliği Hareketi

1. Vakıf-Maarif Özerkliği Hareketi'nin Rolü ve Önemi

Boşnakların dinî ve vakıf-maarif özerkliği hareketi Bosna Hersek'in yakın siyasî tarihinde şüphesiz büyük tarihsel öneme sahiptir. Hareketin önemi Boşnakları siyasi olarak harekete geçirip etkinleştirmesinde ve aynı zamanda onları meşru hakları

Omeragić, *Borba bosanskohercegovačkih muslimana-Bošnjaka za nacionalnu, kulturnu i vjersku autonomiju i uloga MNO*, Zagreb, 2008. (H. Omeragić, Bosna Müslümanlarının-Boşnakların Ulusal, Kültürel ve Dini Özerklik Mücadelesi ve MNO'nun Rolü).

[252] F. Omanović, Ljubljana'da yaşamaya devam etmiş, 1967'de ise ölmüştür.

[253] Fata Omanović davası hakkında bk. ABiH, ZMF, Pr. BH, No: 681/1899; ABiH, ZMF, Pr. BH, No: 957/1899.

[254] ABiH, ZMF, Pr. BiH, No: 998/1899.

için mücadele etmeye teşvik etmesinde yatmaktadır.[255] Yukarıdakilere ek olarak; hareketin Avusturya-Macaristan döneminde Boşnakların siyasî örgütlenmesinin temellerini attığını da son derece anlamlı olduğunu belirtmek gerekir. Osmanlı Devleti döneminde siyasî olarak çok aktif bir unsur olan Boşnaklar işgalden sonra (1878 sonrası) "siyasi ölümü" yaşamışlardır. Boşnaklar arasında 19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın başlarında dinî ve eğitimsel özerklik mücadelesinin başlangıcına kadar büyük bir örgütlenme yokken sadece yerel nitelikte devlet makamlarına birkaç istek protesto ve girişim hazırlanıp gönderilmiştir.

Avusturya-Macaristan idaresi sırasında birçok sosyal problem ve çözümsüz mesele meydana gelmiş, bunlardan biri de Boşnakların dinî hayatı olmuştur. Ülkede idarenin kurulmasından kısa bir süre sonra Avusturya-Macaristan, Boşnakları İstanbul'daki ruhani İslami otoritelerden ayırarak Bosna Hersek İslam Birliği kurumu kapsamında Bosna Ulema Meclisi'ni kurmuş, Birlik'in başına Reisü-l-ulema makamını getirmiştir.[256] Yeni idarenin bu tür faaliyetleri Boşnakların tepkileriyle karşılanmıştır. Yeni dinî kurumların kurulmasıyla birlikte Boşnakların ruhani liderleri olan Halife ve Şeyh-ül-İslam ile önceki ilişkileri şüphesiz yeni idare tarafından sorgulanmaya başlamıştır. Ülkenin yeni idarenin amacı Boşnakların İstanbul ile temasları en aza indirmekti. Bunun nihai sonucunda Boşnaklar, İstanbul'dan siyasî ve dinî açıdan

[255] Başlangıcını 19. yüzyılın son on yılına yerleştirilebileceğimiz olan hareket, Avusturya-Macaristan'ın Bosna Müslümanları'nın (Boşnakların) dini ve vakıf-maarif özerkliğini tanıdığı 1909 yılına kadar sürmüştür. Hareketin önemi de Boşnakların siyasi örgütlenmesinde önemli bir çark olması gerçeğinde yatmaktadır. Hareket, harekette yer alanlar, sundukları talepler ve protesto notları (Memorandumlar) hakkında daha fazlası için bk. Ferdo Hauptmann, *Borba muslimana Bosne i Hercegovine za vjersku vakufsko-mearifsku autonomiju*, Arhiv Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine, Saraybosna 1967 (F. Hauptmann, Bosna Hersek Müslümanlarının Dini Vakıf-Maarif Özerkliği Mücadelesi); Nusret Šehić, *Autonomni pokret Muslimana za vrijeme Austrougarske uprave u Bosni i Hercegovini*, Svjetlost, Saraybosna 1980 (N. Šehić, Avusturya-Macaristan Yönetimi Döneminde Bosna Hersek'teki Müslümanların Özerk Hareketi); Dževad Jubašić, *Politika i privreda u BiH pod Austrougarskom upravom*, Saraybosna 2002 (Dž. Juzbašić, Avusturya-Macaristan Egemenliği Altında Bosna Hersek'teki Siyaset ve Ekonomi); Mehmedalija Bojić, *Historija Bosne i Bošnjaka (XII-XX vijek)*, Šahinpašić, Saraybosna 2001, s. 143-147 (M. Bojić, XII. ve XX. Yüzyılları Arasında Bosna ve Boşnakların Tarihi); Srećko Matko Džaja, *Bosna i Hercegovina u Austrougarskom razdoblju (1878-1914)*, Ziral, Mostar-Zagreb 2002, s. 60-64. (S. M. Džaja, Avusturya-Macaristan Dönemindeki Bosna Hersek [1878-1914 Yılları Arası]).

[256] Bosna Hersek İslam Birliği'nin yeni kurulan Ulema Meclisi dört üyeden oluşarak Bosna Hersek İslam Birliği Reîsülulemâ başkanlığındaydı. Bk. S. M. Džaja, *Bosna i Hercegovina u...*, s. 58.

neredeyse tecrit edilmiştir.[257] Bu eylem Boşnaklar arasında yeni yönetime karşı sürekli olarak memnuniyetsizliğin artmasına ciddi bir şekilde sebep olmuş, ayrıca, Boşnakların Osmanlı devletinin merkeziyle ve kâğıt üzerinde olsa da Bosna Hersek üzerindeki egemenliğini üstlenen Osmanlı Padişahı'yla oldukça güçlü bağları bulunmaktaydı.[258]

Avusturya-Macaristan yönetiminin sunduğu koşullar çerçevesinde İstanbul ile dinî bağlarını devam ettiren ve sürdüren Boşnaklar, Bosna Hersek İslam Birliği Reîsülulemâ ve en yüksek ruhani liderlerinin sadece Şeyh-ül İslam tarafından atanmasını talep etmişlerdir.[259] Boşnak tarafından gelen talep daha sonraki dönemde Reîsülulemâ 'ya Menşur (Bosna Hersek'teki en yüksek Müslüman liderinin dinî işlevini yerine getirme yetkisi) verme yetkisinin İstanbul'daki Şeyh-ül-İslam'da bulunması ile sınırlı kalacaktır. Bu mesele (Menşur meselesi), dinî-okul (vakıf-maarif) özerkliği mücadelesinin genel programında büyük bir önem taşımaktadır. Söz konusu mesele en iyi şekilde dinî okul ve vakıf organlarının özyönetiminin kurulmasıyla ilgili olarak devlet (Avusturya-Macaristan) yetkililerine yönelik olan Boşnak taleplerinin nispeten daha kolay kabul edilebileceği gerçeğiyle doğrulanırken Halifenin Bosna Hersek Reîsülulemâ'ya Menşur[260] verilmesi anlaşmaya varılamayan bir engel olmuştur. Bu mesele aynı zamanda Osmanlı hükümdarının Bosna Hersek toprakları üzerindeki egemenliği konusunu da gündeme getirmektedir.

Menşur meselesi ve bulundukları genel durum ile ilgili şikayetlerin yanı sıra, Bosna Hersek Müslümanları'nın (Boşnakların) yeni idareye gönderilen ilk şikâyetler arasında vakıf meselesi, din eğitimi meselesi, Katolikliğe geçme (Proselitizm) vakaları ve toprak-mülk ilişkileri ile ilgili olan meseleler de vardır. Ayrıca, Boşnak liderleri Avusturya-Macaristan idaresinin toprak sahiplerinin (boş. begovi / beyler) zararına

[257] Halife ile bağları koparmak anlamına gelmektedir. Bosna Hersek İslam Birliği'nin kuruluşu hakkında bk. Omer Nakičević, *Rijaset Islamske Zajednice*, Saraybosna 1996, s. 40-56. (O. Nakičević, İslam Birliği Riyaseti).

[258] 1908 Bosna ilhakına kadar var olan Osmanlı Padişahın de iure olan egemenliği dönemi.

[259] *Der Habsburgermonarchie 1848-1918*, Band IV, Die Konfessionen, Der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Viyana 1995, s. 685-689.

[260] Menşur, Osmanlı Devleti'nde padişah tarafından yüksek rütbeli memurların atanmasına ilişkin verilen özel berattır.

serflerin (çiftçilerin) haklarını tercih ettiğine dile getirmişlerdir.[261] Boşnak beylerin (toprak sahipleri) toprakları gasbetmesine yönelik yaptığı protestoların yanı sıra, şikâyetlerde Vakıf Komisyonları'nın teşkilatına ve idaresine yönelik eleştiriler de yer almıştır. Bahsi geçen şikâyetlere ek olarak; Boşnaklar ülkeden göç eden (Bosna'dan göç eden) Boşnakların sayısından memnuniyetsizliklerini dile getirmiş, çoğu kez de göçün ana nedeni olarak içinde bulundukları dar ekonomik koşulları göstermişlerdir.

Bosna Hersek İslam Birliği'nin teşkilatının zayıf ve işlevsiz olarak sunulmasına vesile olan en meşhur Fata Omanović vakasının da bulunduğu 1880'lerin başından itibaren yaşanan Bosna Hersek'teki din değiştirme (Müslümanların Katolikliğe geçmesi) vakaları da tepkilere neden olmuştur. Bu konuda Boşnakların ilk icraatları ve faaliyetleri arasında 1887'de idareye gönderilen dinî (Katolik) propagandadan korunma talebi olmuştur.[262] Dönüm noktası olarak değerlendirilebilecek Mostarlı F. Omanović davası ve vakasının ardından Boşnakların Vakıf-Maarif özerklik hareketinin temeli olarak nitelendirilebilecek olayda yaklaşık 1.000 Mostarlı Boşnak şehrin Kıraathane'sinde toplanarak Mostar Müftüsü Ali Fehmi Džabić'in başkanlığında 12 kişilik bir komite oluşturmuştur.[263] Komite oluşturulduktan sonra İslam dininin ve din eğitiminin ihmal edilmesi, okul ve medrese

---

[261] Toprak sahiplerinin uğradığı zarar ve genel durum hakkında bk. Izet Šabotić, *Čifčijski odnosi i promjena vlaniprva nad zemljom u Bosni i Herceovini (1878-1918)*, Centar za istraživanje moderne i savremen historije Tuzla, Tuzla 2019, s. 83-110; Ayrıca, Bosna Hersek'teki tarım ilişkileri ve tarım reformları hakkında bk. Josif Holeček, *Bosna i Hercegovina za vreme okupacije*, (Sırpçaya çev:St. Milićević), Štamparija Ace. M. Stanojevića, Belgrad 1902, s. 21-25.

[262] Boşnakların, idarenin kendilerine karşı tutumu ve sık sık din değiştirme vakalarında dolayı gönderilen şikayetler 1881 gibi erken bir tarihte başlayıp, ardından 1887'de de ortaya çıkmaktadır. Bk. N. Šehić, *Autonomni pokret Muslimana za vrijeme Austrougarske uprave u Bosni i Hercegovini*, Svjetlost, Saraybosna 1980, s. 56.

[263] Komite üyeleri şünlardı: *Hamza Pužić, Ahmed Džabić, Salih Alajbegović, Hasanbeg Lakišić, Husaga Kajtaz, Muhamed Ćemalović, Mujaga Komadina, Ahmed Karabeg, Hafiz-aga Drače, Muhamed-aga Arpadžić, Alaga Pekušić* ve *Šerif Arnautović-Zuban*; 5 Mayıs 1899'da yapılan protesto mitinginden sonra, Mostar Kıraathanesi komitesinin oluşturulması hakkında bk. Nusret Šehić, *Autonomni pokret Muslimana za vrijeme Austrougarske*…, s. 57; Ayrıca, Avusturya-Macaristan döneminde kurulan Kıraathaneler'in (boş. *Kiraethane*) büyük öneminden de bahsetmek gerekmektedir. Kıraathaneler, önde gelen Boşnakların buluştuğu yer olup dönemin önemli sosyopolitik olayların ve konuların tartışıldığı yerdi. Bosna Hersek'teki Kıraathanelerin kuruluşu, çalışmaları ve önemi hakkında daha fazlasını bk. Ibrahim Kemura, *Uloga "Gajreta" u društvenom životu Muslimana Bosne i Hercegovine (1903–1941)*, Veselin Masleša, Saraybosna 1986; Hana Younis, "Otvaranje i rad muslimanskih čitaonica u manjim mjestima Bosne i Hercegovine početkom 20. stoljeća", *Bosniaca-časopis Nacionalne i univerzitetske biblioteke Bosne i Hercegovine*, Saraybosna 2021, s. 89-111; Mahmud Traljić, "Izdavačka djelatnost muslimanskih društava u Bosni i Hercegovini do 1945. godine", *Znakovi vremena*, C:12, Saraybosna 2009, s. 21-22.

ağının yetersiz olması, öğretim kadrosunun kalitesiz ve yetersiz olması gibi konularda idareye şikâyette bulunulmuştur.

Avusturya-Macaristan yönetimi o yıllarda Mostar'da kurulan komitenin hareketlerine ve faaliyetlerine ciddi bir önem vermemiştir. Avusturya-Macaristan idaresi Müslüman nüfusa karşı tutumun oldukça iyi olduğu kanaatindeydi. Ayrıca, Avusturya-Macaristan yetkilileri muhalefetin ve hareketin daha geniş Müslüman nüfus kitlesinden destek görmediğine inanmışlardı. Ortak Maliye Bakanı B. Kallay'a göre hareketin amacı Müslümanların kendilerini Bosna Hersek'te önemli bir faktör olarak sunmasında yatmaktadır.[264] Ayrıca, hareketin başlangıçta Travnik'te ve ardından Bosanski Novi'de çıktığını[265] düşünen B. Kallay, Hersek'teki hareketin liderinin kuşkusuz ki Mostar Müftüsü A. Džabić olduğunu işaret etmiştir.[266] B. Kalay hareketin temelinin 1890'ların ilk yıllarında atıldığını da vurgulamaktadır. Bosna Hersek'in siyasî yaşamına yüzyıllarca süren Boşnakların katılımları göz önüne alındığında; "durgunluk ve pasifte kalma dönemi" sonrasında Boşnakların yeniden siyasî yaşamda önemli bir faktör olma niyetinde olduklarını, bu yollardan birinin de kurulan Komitenin gösterdiği çabalar ve yaptığı faaliyetler olduğu anlaşılmaktadır.

---

[264] B. Kallay'a göre, Bosna Hersek Müslümanların (Boşnakların) hedefi, kendilerini Bosna Hersek'te önemli bir (siyasî) faktör olarak sunmaktı. Bk. Nusret Šehić, "Pokret Muslimana za vjersku i vakufsko-mearifsku autonomiju u svjetlu pregovora sa zemaljskom vladom za Bosnu i Hercegovinu 1901. godine", *Prilozi IX*, Institut za istoriju Univerziteta u Sarajevu, Saraybosna 1973, s. 99 (N. Šehić, 1901 Yılındaki Bosna Hersek Eyalet (Yerel) Hükûmeti ile Yapılan Müzakereler Işığında Dini ve Vakıf-Maarif Özerklik için Müslüman Hareketi); Daha detaylı bilgi için Benjamin Kallay'ın çalışmasına (eserine) bk. Benjamin Kallay, *Položaj Muslimana u Bosni i Hercegovini*, Viyana 1900. (B. Kallay, Bosna Hersek Müslümanları'nın Durumu). Bu eserde Kallay, Boşnakların dini ve genel durumu iyi olduğunu, hareketin istekleri de abartılı olduğunu kanıtlamaya çalışmaktadır.

[265] B. Kallay'a göre, hareketin izleri, Vezir-i şehri Travnik'e, Bosna'nın kuzeyindeki Bosanski Novi'ye uzanmaktadır. Bk. N. Šehić, *"Pokret Muslimana za vjersku i vakufsko-mearifsku autonomiju"*…, s. 100; Bosna'nın kuzeyi ve Slavonya bölgesi, Boşnak siyasî teşkilatlarının kurulduğu yerleri olduğunu sonuca varmamız mümkündür.

[266] Bosna Hersek Boşnakların dini ve Vakıf-Maarıf özerkliği hareketinin lideri, Ali Fehmi Džabić (Cabizade), 1853'te Mostar'da doğmuş, 12 Ağustos 1918'de İstanbul'da vefat etmiştir. Ali Fehmi, alim ve filologdu. Tanınmış bir Mostar ulema ailesinde doğan Ali Fehmi'nin babası Şakir, Mostar müftüsü, dedesi Ali Fehmi ise Blagaj (Blagay) müftüsüydü. Memleketinde Hacı Arif Efendi Kajtaz'ın huzurunda eğitim görmüş, 1886'da babasının ölümü üzerine Mostar müftülüğüne atanmıştır. 1902'de harekete katıldıktan sonra, bir daha memleketine geri dönmediği İstanbul'a gitmiştir. İstanbul'da kaldığı süre içinde Dar-ül Funun'da Arap edebiyatı dersleri veren Ali Fehmi, 12 Ağustos 1918'de vefat etmiştir. Ali Fehmi hakkında daha detaylı bilgilere bk. Ibrahim Mehinagić, *Osvrt na život i pisana djela Ali-Fehmi-efendije Džabića*, Saraybosna 1974. (I. Mehinagić, Ali Fehmi Efendi Džabić'in Hayatı ve Yazılı Eserleri Üzerine Bir İnceleme).

Bosna Hersek'teki yeni idare, Vakıf-maarif hareketi üzerinde Bosna dışından, özellikle de Belgrad ve İstanbul'dan bariz etkilerin var olduklarına inanmaktaydı. Avusturya-Macaristan idaresinin, Bosna Müslümanlarının Vakıf-maarif özerkliği hareketinin Ortodoksların Kilise-eğitim özerkliği hareketi arasındaki benzerliği nedeniyle bu tür sonuçlara vardığı düşünülebilir.[267] Vakıf-maarif özerkliği hareketini engellemek adına Yerel Hükûmet bir dizi ufak çaplı harekette bulunmuş, ardından daha büyük harekete geçmiş; ancak bu adımlar da pek başarılı olmamıştır. Üstlenilen eylemler Boşnaklardan yönetime bağlılıklarını ifade eden mektuplar şeklindedir. Ayrıca, Avusturya-Macaristan idaresi, hareketin aktörlerinin kişisel çıkarları karşılanırsa hareketin bozulacağına inanmaktaydı. Bu şekilde Avusturya-Macaristan idaresi, Mostar Müftüsü A. Džabić'e Bosna Hersek İslam Birliği'nin Reîsülulemâ pozisyonunun teklif edilmesi durumunda hareketin pasifleştirilmesi sürecine girebileceğini düşünmüştür.[268]

2. Memorandumlar ve Statü

Avusturya-Macaristan'ın hareketi bastırmaya yönelik tüm girişimleri istenen sonuçları getirmemiştir. Hareket çabalarını devam ettirmişti ki en önemli faaliyetleri içerisinde *Memorandumlar* en önemlilerdi. Böylece 1899 sonbaharında din, vakıf ve eğitim konularının düzenlenmesine ilişkin *Statü* ile birlikte gönderilen ilk *Memorandum* hazırlanmış ve bu *Memorandum* 14 Ekim 1899'da Avusturya-Macaristan Ortak Maliye Bakanı B. Kallay'a teslim edilmiştir.[269] Yukarıdaki

[267] Bosna Hersek Sırpları'nın Kilise-Okul (Din-Eğitim) özerkliği mücadelesi, Avusturya-Macaristan makamlarının ve yetkilerinin Saraybosna'da ancak (yerel) yönetimin izniyle öğretmen çalıştırılabileceği kararına bir tepki olarak 1892 baharında başlamıştır. Banja Luka "Ortodoks kurumu- sırp. pravoslavna opština, ertesi yıl sunulduğu bu hükmün kaldırılması için Hükûmete talepte bulunan 24 kurumdan biriydi. *Dilekçe* (Protesto), Hükûmet politikasındaki bir değişikliğe yol açmamış, ancak tüm hareketin etrafında toplanan imzacıları cesaretlendirmiştir. Hareketin başında Gligorije Jeftanović bulunmaktaydı. Böylece 1896'da Viyana'daki hükûmete, Kilise-Okul özerkliği kurma ihtiyacını açıklayan bir "*İmparatorluk Memorandumu*" sunulmuştur. Hareket, 20. yüzyılın başlarında da faaliyetlerini sürdürmüştür. Bk. Božo Madžar, *Pokret Srba Bosne i Hercegovine za vjersko-prosvjetnu samoupravu*, Veselim Masleša, Saraybosna 1982, s. 50-60. (B. Madžar, Bosna Hersek Sırpları'nın Dini ve Eğitimsel Özyönetim İçin Hareketi).

[268] N. Šehić, *Pokret Muslimana za vjersku i vakufsko-mearifsku autonomiju*…, s. 101.

[269] 14 Ekim 1899 tarihinde Kallay'a gönderilen *Memorandum* hakkında bk. Robert J. Donia, *Islam Under the Double Eagle: The Muslims of Bosnia and Herzegovina 1878-1914*, Columbia University Press, New York 1981, s. 101-102.

Memoranduma ek olarak; 19 Ekim 1899'da İmparator Franz Joseph'e *Statü* ile beraber sunulan, başka bir *Memorandum* gönderilmiş, ayrıca, 19 Aralık 1900'de Ortak Maliye Bakanı B. Kallay'ın adresine yeni bir *Memorandum* gönderilmiştir.[270]

14 Ekim 1899 tarihinde Maliye Bakanı B. Kallay'a gönderilmiş olan (ilk) *Memorandumda*[271] mektebin[272] çalışmalarının denetlenmemesi, din derslerinin programı, Bosna Hersek İslam Birliği Saraybosna Ulema Meclisi'nin kötü çalışmasından yana şikâyetler, Vakıf kurumun çalışmaları ve Boşnakların genel durumu hakkında olan memnuniyetizlikler vurgulanmaktadır.[273] Söz konusu *Memorandum* ayrıca, Bosna Hersek medreseleri ve mekteplerindeki öğretim çalışmalarını, gençlerin eğitimini denetlemek amaçlayan ve benzer görevlerini üstlenen Hersek bölgesi için bir ruhani (Ulema) Meclisi'nin kurulmasını savunmaktayı. Bunun yanı sıra Bosna Müslümanlarının (Boşnakların) dinî hayatları söz konusu olduğunda İstanbul'daki Şeyh-ül İslam'ın en yüksek Menşur veren makam olması şart koşulmuştur. *Memorandumda* ayrıca, ülkedeki vakıfların nasıl yönetileceği gibi konular da ele alınmış; *Statü* hazırlanarak her kaymakamlıkta[274] Genel Kurul'un[275] bulunduğunun yanı sıra her biri 8 üyeden (4 dinî temsilcisi [imamlar] ve halktan 4 kişi) oluşan bir Vakıf-Maarıf Komitesi'nin[276] de kurulması önerilmiştir.[277] Önerilen *Statü'ye* göre en yüksek yerel otorite merkezi Mostar'da bulunacak olan Vakıf-Maarıf Meclisi[278] olacaktır. Böylece toplam 24 üyeden oluşan Vakıf-Maarıf Meclisi'nde her kaymakamlığın 2, Mostar şehrinin ise 8 temsilcisi olacaktı. *Statü* ayrıca, söz konusu organların (kurumların) kararlarının devlet yetkililerin onayına tabi olmamasını, devlet yetkililerin etkisinin sadece kayyumların talimatlarıyla sınırlı olmasını sağlamaktaydı.

---

[270] 1900 yılında gönderilen memorandumlar hakkında daha fazlasını bk. Fahira Fejzić Čengić, "Vakufi i mediji", *Vakufi u Bosni i Hercegovini*, Islamska Zajednica Bosne i Hercegovine, Vakufska direkcija, Saraybosna 2011, s. 105-109. (F. Fejzić Čengić, Vakıflar ve Medya).

[271] *Memorandum*, bir devletin başka bir devlete siyasal bir sorun ile ilgili gönderdiği yazıdır (nota). Ayrıca, memorandum, bir kurumun resmi devlet kurumuna gönderilen yazıdır.

[272] Boşnakların dini eğitimi veren, devletin resmi olmayan okullar.

[273] *Memorandum'daki* Müslümanların (Boşnakların) vurgulanan talepleri için bk. N. Šehić, *Autonomni pokret Muslimana*... s. 57-59.

[274] Kotar'da.

[275] Boş. Glavna skupština.

[276] Boş. Vakufsko-mearifski odbor.

[277] N. Šehić, *Pokret Muslimana za vjersku i vakufsko-mearifsku autonomiju*…, s. 119-120.

[278] Boş. Vakufsko-mearifski Sabor.

Hükûmetin Vakıf-Maarıf Komitesi'nin raporlarını isteme hakkı bulunup komite çalışmalarının denetimi hükûmetin etkisi olmaksızın *Genel Kurul* tarafından yürütülecekti. Hükûmet temcilcileri durumlarına göre *Vakıf-Maarıf Meclisi* oturumlarına katılabilecek, *Meclis* ise vakfın mülkiyeti, cami, mektep, medrese, tekke vb. binaların yıkılıp inşa edilmesi gibi işleri yönetecekti.[279]

Ayrıca, önerilen *Statü*, Boşnak çocuklarını mekteplere göndermekle yükümlü kılacak; karşı çıkmaları hâlinde ebeveynler belirlenen cezalarla çarptırılacaktı. Ek olarak *Statü*, Yerel Hükûmet Bosna Hersek'teki Müslüman nüfusun gerçek hak ve özgürlüklerini garanti etmekle yükümlü olduğunu belirtmektedir.

Statüde hazırlanan tüm şartlar ve yönergeler, Avusturya-Macaristan'ın Bosna Hersek'te yarattığı sistemle çelişmekteydi; bu sebepten dolayı Avusturya-Macaristan'ın *Statü*'yü bu şekilde onaylayıp uygulaması beklenmedik bir durumdu. Hâliyle Yerel Hükûmet 12 Aralık 1899'da söz konusu önerileri reddederek müteakip 1900 yılının Nisan ayında verilen karar hakkında Boşnak temsilcilerini bilgilendirmiştir.[280]

Avusturya-Macaristan, Hersek Müslümanları'nın dinî ve vakıf-maarif teşkilatının ayrılması ile ilgili talebini klasik bir bölücülük ve tüm ülke (Bosna Hersek'in) Müslümanlarının bütün çıkarlarını görmezden gelmek ve yok saymak olarak değerlendirmiştir. Ayrıca, devlet yetkilileri o dönemdeki vakfın mecvut olan teşkilatlandırmasının da iyi durumda olduğunu belirtmiştir. Böylece Yerel Hükûmet her şeyin düzgün olduğunu öne sürerek Ortak Maliye Bakanlığı'na Boşnakların talebini reddetmesini önermiştir. B. Kallay ise Bosna Hersek'te İslam'ın tehdit altında olmadığını, Mostar Müftüsü A. Džabić'in savunduğu örgütün (hareketin) Müslümanların çıkarlarına aykırı olduğunu için talebin reddedilmesi gerektiğini aktarmıştır.[281] Bu nedenle daha önce belirtildiği gibi Ortak Maliye Bakanlığı, Yerel

[279] N. Šehić, *Pokret Muslimana za vjersku i vakufsko-mearifsku autonomiju*…, s. 120-121.
[280] N. Šehić, *Pokret Muslimana za vjersku i vakufsko-mearifsku autonomiju*…, s. 114; Benjamin von Kallay, *Die Lage der Mohammedaner in Bosnien*, Holzhausen, Viyana 1900.
[281] N. Šehić, *Autonomni pokret Muslimana*... s. 75.

Hükûmet'in önerisi üzerine *Memorandum'u* ve *Statü'*yü reddetmiştir. Hükûmetin bu hamlesinden sonra Mostar Kiraathanesi kapatılmış, A. Džabić Mostar Müftülüğü görevinden alınmış, Š. Arnautović ise kamu hizmetinden atılmıştır.[282] Tüm hamleler sonrasında hareket bastırılmamış ve yok edilmemiş, baskılara rağmen önemli ölçüde genişlemiştir.

Avusturya-Macaristan idaresinin hareketin liderlere ve harekete destek verenlere yönelik eylemlerle hareketi bastırmayı başaramamıştır. Hareket tüm baskılara rağmen güçlenerek Hersek topraklarından Bosna topraklarına (kuzeye) yayılmıştır.[283] Bu koşullar altında Bakan B. Kallay Aralık 1900'de hareketin heyetini Saraybosna'da kabul etmeye ikna olmuştur. Müzakerelerin başlaması ve Avusturya-Macaristan makamları tarafından müzakerelerin kabul edilmesi söz konusu teşkilata (harekete) destek veren çok sayıdaki Boşnakların isteklerini ciddiye alındığı ve taleplerini görmezden gelmeye devam etmenin imkânsız olduğu anlamına gelmektedir. 2 Şubat 1901'de başlayan müzakereler 23 Nisan 1901'e kadar sürmüş, toplam 30 oturum gerçekleşmiştir.[284]

3. Müzakereler ve Vakıf-Maarif Özerkliği Hareketi Üzerinde Önemli Tartışmalar ve Eksikliler

Bahar aylarında düzenlenen müzakereler sırasında Bosna Müslümanları (Boşnak) temsilcilerinin başında toprak sahipleri ve din adamları (ilmiye sınıfı) belirleyici rol oynamıştır. Ancak harekete ve hareketin önderliğine çok sayıda toprak sahibi katılmış olsa da o dönemde Bosna Hersek'teki tarım sorunları arka planda kalmıştır. Müzakereler sırasında Boşnak heyeti Bosna Hersek'in içinde bulunduğu durumdan genel memnuniyetsizliğini, aynı zamanda birçok Proselitizm vakasının

[282] http://www.muftijstvo-mostarsko.ba/arhiva/index.php/gacko/item/264-da-se-ne-zaboravi-ako-se-mora-ponoviti (Erişim tarihi: 02.01.2022).
[283] Bosna Hersek ve ülkenin önemli sosyal olayları hakkında bk. https://www.britannica.com/place/Bosnia-and-Herzegovina/Bosnia-and-Herzegovina-under-Austro-Hungarian-rule (Erişim tarihi: 05.01.2022).
[284] N. Šehić, *Autonomni pokret Muslimana*... s. 126.

nedeni olan "saldırgan Katoliklik"e[285] ilişkin şikâyetlerini öne sürmüştür. Buna ek olarak; Boşnakların göç eğilimine ilişkin rahatsızlıklar da işaret edilmiştir. Ayrıca, vakıf arazileri üzerine kamu binalarının yapılması da şikâyetler arasında yer almıştır. Bosna Ortodoksları'nın İstanbul Patrikhanesi ile Bosna Katolikleri'nin Roma (Vatikan) Papası ile bağlantıların olması fakat Bosna Müslümanları'nın ise İstanbul Şeyh-ül İslam ile herhangi bir ilgileri ve bağlantıları olmamasına da Boşnaklar tarafınca sert bir şekilde eleştirilmiştir.

Müzakerelerin başından beri Avusturya-Macaristan tarafı çocuklarını okula (dinî mekteplere) göndermeyen Müslümanlara ceza verme konusundaki *Statü'de* yer alan öneriyi kabul etmek istemediğini oldukça kesin bir şekilde açıklamıştır. Ayrıca, Bosna Hersek İslam Birliği Reîsülulemâ ve İslam Birliği Ulema Meclisi'nin seçimi konusu da gözle görülür bir anlaşmazlık yaratmıştır. Viyana, Boşnakların hareketinin istediği şekilde Ulema Meclisi'nin kurulmasını da kabul etmemiş, Reîsülulemâ seçilme prosedürü de oldukça büyük bir problem çıkarmıştır. Reîsülulemâ adaylarının ülkeye (idareye) sadık ve siyaseten doğrucu olmalarını amaçlayan hükûmet (Avusturya-Macaristan), Statü'de *Yasama erki* olarak geçen terimi de sorun olarak göstererek bunun yerine *idari erk* teriminin kullanılması önermiştir".[286] Bosna Hersek idaresini üstlenen Ortak Maliye Bakanı B. Kallay'a göre asıl hareketin (Boşnakların) amacı siyasî bir faktör hâline gelmektir; bu da hükûmet tarafından o an kabul edilmezdir.[287] Bu nedenle hükûmetin taktiği muhatabı yormak ve müzakerelere olan ilgiyi zayıflatmakla beraber müzakereleri uzatmak olmuştur. Yukarıdakilere ek olarak; idare devlete yakın ve sadık olan Boşnakları kullanarak müzakerelere katılan ve harekette yer alan (Vakıf-Maarif Özerkliği hareketi) Boşnakları etkilemeye çalışmıştır. Ayrıca, Avusturya-Macaristan, Bosna Müslümanları'nın (Boşnakların) siyasi birliğinin oluşturmasını engellemek gerektiğini kanaatindedir. Mevcut kanunlara göre Müslümanların vakfın idaresine özerk katılımı Avusturya-Macaristan'ın kabul edilebilir bir durumdur.

[285] Boş. agresivni Katolicizam.
[286] Zapisnik 22. sjednice od 21. marta 1901, s. 39. (21 Mart 1901 tarihli 22. oturum tutanakları).
[287] N. Šehić, *Autonomni pokret Muslimana*... s. 75.

Uzun müzakelerin sonucunda, 23 Nisan 1901 tarihli son olan 30. oturumunda ihtilaflı dört nokta olduğunu sonuca varılmıştır:

a) Ulema-Meclis'in seçimi ve oluşumu

b) Bosna Hersek İslam Birliği Reîsülulemâ ve Müftülerin atanması

c) Meşihat meselesi ve Reîsülulemâ'ya Menşur verilmesi

d) Eski sübvansiyon sorunu

Böylece her iki tarafın da taleplerinin arkasında durduğu tespit edilerek müzakereler sonlandırılmıştır. Müzakerelerin sonunda Bosna Hersel Sivil Adlatusu (Vali yardımcısı) Kutschera, Bosna Hersek Yerel Hükûmeti'nin Müslümanların (Boşnakların) taleplerini kabul edemeyeceği görüşünü dile getirmiş, çünkü *(devlet), dinî bir organın (kurumun) yalnızca bir yürütme organı konumuna getirilmek istemiyor, bazı Statü maddeleri de Vakıf-Maarif Meclisi'nin yetkilerini aşmaktadır* şeklinde bulundukları durumu yorumlamıştır.[288] Avusturya-Macaristan hareketin aslında siyasî amaçlı kurulduğuna inanarak başka faktörlerin etkisi altında kaldığı görüşündedir. 20 Nisan'da gerçekleşen oturumunda Baron Kutschera, Boşnak müzakerecilere *dinî amaçlar için değil, siyasi amaçlar için savaştığını* söyleyerek sert bir eleştiride bulunmuştur.[289] Boşnakların bu tür eylemlerinin nedeni de yeni dönemde (Avusturya-Macaristan dönemi) Bosna Hersek'teki sosyo-siyasi pozisyonlarını kaybetmelerinde yatmaktadır. Öyle ki Boşnaklar asırlarca süren Osmanlı idaresi boyunca bütün siyasî ve sosyal durumlara aktif olarak katılmış, görüldüğü gibi Avusturya-Macaristan döneminde de bunu devam ettirmek için çaba sarf etmişlerdir. Ayrıca, müzakerede yer alan Boşnaklar ülkedeki Hristiyan nüfusun çoğunluğu nedeniyle dinî ve diğer güçlü ve önemli kurumlarda yer alarak güçlü bir unsur kalmaya

[288] Zapisnik 10. sjednice od 21. februara, s. 15 (21 Şubat 10. oturum tutanakları).
[289] Robert Okey, "Taming Balkan Nationalism", *The Habsburg „Civilizing Mission in Bosnia 1878-1914*, Oxford Press, Oxford 2007, s. 92-100.

çalışmış, ancak hükûmet (Viyana) Müslümanların (Boşnakların) özerklik özellikleri taşıyan bir örgütlenmesini kabul etmeye hazır değildi.

10 Eylül 1901'de Maliye Bakanı B. Kallay, Boşnak muhalefetinin Avusturya-Macaristan'a karşı mücadeleyi sürdürmeye kararlı olduğunu belirtmiştir. Bu nedenle ülkedeki polis tedbirleri de sıkılaştırılmıştır.[290] Bundan doğan baskı Bosna Hersek'teki Boşnak nüfusunun Osmanlı Devleti topraklarına yeni bir göç dalgası ve yeni hoşnutsuzlukla sonuçlanmıştır. Ocak 1902'nin sonunda A. Džabić (Cabizade) diğer beş yoldaşıyla birlikte dinî ve eğitimsel (maarif) özerkliği konusunda en yüksek İslami makamlardan tavsiye ve talimat almak için İstanbul'a gitmiştir. Yerel Hükûmet de bu olaydan yararlanarak 4 Mart 1902'de A. Džabić'i izinsiz göçmen ilan edip üç ay hapis cezası vermiştir, cezasını çektikten sonra sınır dışı edilme tehdidi altında Bosna Hersek'e dönmesini yasaklamıştır.[291] Aynı zamanda hareketin diğer önemli şahıslardan Š. Arnautović, *Müslümanların Bosna Hersek'i Monarşinin ayrılmaz bir parçası olarak görmediklerini* yazdığı ve bunu Novi Sad'da yayımlanan "Zastava" adlı bir gazetede yayımladığı için Mostar yakınlarındaki Raška Gora'da tutuklu kalmıştır.[292] Hükûmetin bu tür eylemleri nedeniyle 28 Mayıs 1902 tarihinde 187 önde gelen Boşnak tarafından imzalanan bir protesto belgesi Boşnak heyeti tarafından Budapeşte'de Avusturya-Macaristan makamlarına teslim edilmiştir.[293]

Söz konusu dokümanın yazarları hükûmetin göç emrini çok sert eleştirilere tabi tutmuş, ardından Boşnaklara yönelik zulmün örneklerini çok net bir şekilde

---

[290] Detaylar için bk. Nusret Šehić, "Mjere Kalajevog režima na suzbijanju autonomnog pokreta Muslimana", *Godišnjak društva istoričara Bosne i Hercegovine*, Godina XX, 1972-1973, Saraybosna 1974, s. 137-140. (Šehić, Kallay Rejiminin Müslümanların Özerk Hareketini Bastırmak İçin Aldığı Önlemler).

[291] *I Enciklopedija Jugoslavije*, C:3, Ilija Kecmanović, Zagreb 1958., s. 193 (Yugoslayva Ansiklopedisi); N. Šehić, *Autonomni pokret Muslimana*…, s. 142.

[292] Š. Arnautović, uzun yazısında Zagreb gazetesi olan *Obzor'un* (sayı 273) yazdığı habere yorum katarak Džabić (tür. Cabizade) liderliğindeki Boşnakların (Vakıf-Maarif) mücadelesini anlatmış ayrıca, "*topraklarında*" (boş. *na svojoj grudi zemlje*) mücadelenin devam etmesinden bahsedip Bosna Hersek'in Osmanlı Devleti'nin bir parçası olduğuna işaret etmektedir. Bk. "Izjava", *Zastava Gazetesi*, No: 5, 6 Ocak 1902, s. 4-7.

[293] *Memorandum Islamskog naroda Bosne i Hercegovine gospodi članovima delegacija i austrijskog i ugarskog parlamenta, izdan 28. maja 1902. godine u Budimpešti,* Srpska štamparija dra. Sv. Miletića, Novi Sad 1902. (Bosna Hersek 'İslam Halkının' Avusturya ve Macaristan Parlamentoları Heyetlerinin Üyelerine Verilen, 28 Mayıs 1902 Tarihinde Budapeşte'de Yayımlanan Memorandumu).

aktarmıştır. Protestoda, *Bosna Hersek Yerel Hükûmeti'nin 1901'deki müzakereler sırasında Müslüman halkının*[294] *meşru temsilcileri olarak adlandırdığı aynı Boşnakların şimdi anavatanlarından mahrum bırakıldıklarını, gözaltına alındıklarını, isyancı olarak ilan edildiklerini, hareket etmelerinin ve seyahat etmelerinin engellendiğini, evlerinin denetiminde ve hepsinin polis gözetiminde olduklarını* belirtmiştir.[295] Aynı zamanda söz konusu belge yazarları, *hareketin (vakıf-maarıf özerklik hareketi) destekçilerine zulmedilirken, 'işgal yönetimi'*[296], gazeteler aracılığıyla ülkede dürüst ve saygın olan her şeye saldıran Büyük Hırvat propagandasına sonuna kadar sıcak baktığını belirterek, *İslami olan her şeyi yerle bir eden ve yıkan idare, İslam ümmetine değerli ve neşe veren tüm değerlerini yok ediyor* şeklinde yazmıştır. Budapeşte'de teslim edilen belge İstanbul'a giden A. Džabić ve beraberinde seyahat eden yakın arkadaşlarının aleyhindeki yargılanmaları Yerel Hükûmet'in Boşnakların temsilcilerine faaliyetlerin yönlendirmelerine, dinî ve eğitim (maarif) özyönetim elde etme mücadelelerine yönelik tutumunda bir dönüm noktası olarak değerlendirmiştir.

Aynı belgede ayrıca, A. Džabić ve yoldaşlarının izinsiz göçmen olarak ilan edilmesine dayanan tahliye emri işgal altındaki topraklarda[297] İslam halkının (Bosna Müslümanları'nın) en ufak hareketini bastırma yeteneğine sahip oldukları polis-idari sistem zincirinin bir halkası olarak yorumlanmaktadır. Belgeye imza atan şahısların görüşüne göre, *tahliye kararının amacı sadece göçü ve hatta göçmenlerin tahliye edileceği seyahat güzergâhlarını işgal idaresinin sıkı kontrolü altına almak değil, aynı zamanda Boşnakların Bosna Hersek toprakları dışındaki herhangi bir ikamet etmesi ve faaliyette bulunması engellemektir*.[298] Bu nedenle bu baskılar modern uygar devletlerin ilkelerine aykırı olup aynı zamanda tam özgürlüğü garanti eden 21 Nisan

---

[294] Boşnakların.
[295] *Memorandum Islamskog naroda Bosne i Hercegovine gospodi članovima delegacija i austrijskog i ugarskog parlamenta, izdan 28. maja 1902. godine u Budimpešti.*
[296] Avusturya-Macaristan idaresi.
[297] Bosna Hersek'te.
[298] 1902 yılından olan Memorandum hakkında bk. *Memorandum Islamskog naroda Bosne i Hercegovine članovima delegacije austrijsko i ugarskog parlamenta, izdan 28. maja 1902. godine u Budimpešti*, Spisi islamskog naroda Bosne i Hercegovine, s. 1-42.

1879 tarihinde imzalanan İstanbul Sözleşmesi'ne de aykırıydı.[299] Göç emri ayrıca, Osmanlı Devleti'nin Bosna Hersek'teki egemenliğine de zarar vermektedir; çünkü verilen emir Padişah'ın sahip olduğu toprakların vatandaşlarının Saraybosna'daki Yerel Hükûmet'in izni olmadan hükümdarın sahip olduğu diğer topraklara seyahat etmesini ve oralarda kalmasını yasaklamaktadır. Belgede sunulan iddialarına göre, tahliye hakkında yukarıda belirtilen hükûmet emriyle öngörülen cezası hukuk açısından yanlış olmuş; *bunun sebebi de en ağır suç işleyen kişi bile sınır dışı edilme emriyle öngörülen cezasını çektikten sonra anavatanına dönmekten men edilemez*.[300]

A. Džabić'in ülkeden (Bosna Hersek'ten) sınır dışı edilmesi vakıf-maarif özerklik mücadelesi bir süre lidersiz bırakmıştır. Bunun halk hareketini zayıflattığını düşünen yeni müşterek Ortak Maliye Bakanı Istvan Burian 1904 sonu ve 1905 başında Ulema Meclis ve Vakıf Komisyonu'nda boş kalan kadroları doldurarak Yerel Vakıf Başkanlığı'ndaki yeni üyeleri atamıştır.[301] Mart 1905'teki oturumda Yerel Vakıf Başkanlığı İslami (dinî) okulların desteklenmesi için doğrudan vergiye yüzde beş ek vergi koyma kararı almıştır. Verilen karara halkın yanıtı ise dinî ve vakıf-maarif özerkliği getirilmeden ek verginin ödenmeyeceği yönünde olmuştur.

Bu olaydan cesaret alan ülkede (Bosna Hersek'te) kalan hareketin liderleri 24 Nisan 1905'te Bakan I. Burian'a bir dilekçe (boş. *Predstavka*) vermiştir. Dilekçede hareket ve çalışma hürriyetini sınırlayan olağanüstü polis tedbirlerinin kaldırılması, izinsiz göçmen ilan edilen kişilerin yurda (Bosna Hersek'e) dönüşlerine izin verilmesi ve tutukluların serbest bırakılması talep edilmiş; bu kararlar da, *İslam halkının*[302] *kendi dinî ve eğitim özerkliklerinin nihai düzenlemesine temsilcileri aracılığıyla*

[299] *Memorandum Islamskog naroda Bosne i Hercegovine članovima delegacije austrijsko i ugarskog parlamenta, izdan 28. maja 1902. godine u Budimpešti*, Spisi islamskog naroda Bosne i Hercegovine, s. 40.
[300] *Memorandum Islamskog naroda Bosne i Hercegovine članovima delegacije austrijsko i ugarskog parlamenta, izdan 28. maja 1902. godine u Budimpešti*, Spisi islamskog naroda Bosne i Hercegovine, s. 42.
[301] Omer Nakičević, *Istorijski razvoj institucije Rijaseta*, Rijaset Islamske zajednice, Saraybosna 1996, s. 21-41.
[302] Boşnaklar anlamına gelmektedir.

yaklaşmasını sağlayacaktır.[303] Yeni durumda hareket içinde 1899'da bastırılan Boşnak toprak sahipleri tekrardan inisiyatif alarak aktif rol üstlemiştir. Boşnakların vakıf ve din-eğitim sorununun çözümünde İstanbul'da pasif kalan ve tecrit edilmiş A. Džabić grubu saf dışı bırakılmış, Boşnak toprak sahipleri ise tarım konusundaki taleplerini yeniden vurgulayarak özerk hareketin liderliğini üstlemek için yeni fırsat bulmaya çabalamaktadır. Baskı nedeniyle hareketin taleplerini görmezden gelemeyen idare Boşnak tarafından yeni müzakereler için yasal temsilcilerini istemiştir.

Bu bağlamda, 3 Aralık 1906 tarihinde Boşnak toprak sahiplerinden olan Ali Bey Firdus ve arkadaşlarının yazılı daveti üzerine Bosna Hersek'in dört bir yanından gelen Boşnaklar, Slavonski Brod şehrinde toplantı düzenleyerek Müslüman Halk Teşkilatı'nı (MNO) resmi olarak kurmuşlardır.[304]

[303] Baron I. Burián'a yazılan *Dilekçeler* (boş. *Predstavke*) hakkında detaylı bilgiler için bk. I. Hadžibegović-M. Imamović, *Bosna i Hercegovina u vrijeme*…s. 272.

[304] 3 Aralık 1906 tarihinde Hırvatistan'da yer alan Slavonski Brod'da toplantı gerçekleşmiştir. Toplantıya katılanlar ve toplantı sırasında yaşanan en önemli detaylar için bk. "Bože s hajirom!", *Musavat Gazetesi*, No: 9, 11 Aralık 1906, s. 1; I. Hadžibegović, M. Imamović, *Bosna i Hercegovina u vrijeme*…s. 272; MNO'nun kuruluşu hakkında ayrıca bk. Aydın Babuna, Bir Ulusun Doğuşu: Geçmişten Günümüze Boşnaklar, Almancadan Türkçeye çev: Hayati Torun, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000, s. 175.

II. BÖLÜM: BOSNA HERSEK'İN AVUSTURYA-MACARİSTAN TARAFINDAN İLHAKINA KADAR BOŞNAKLARIN AKTİF SİYASÎ HAYATLARI VE ÜLKEDE SİYASÎ PARTİLERİN KURULMASI (1906-1908)

A. Avusturya-Macaristan Yönetimi Sırasında Kurulan Partiler ve Ülkedeki Siyasî Hayat

1. Bosna Hersek'in Aktif Siyasî Hayatına Giriş

Avusturya-Macaristan dönemini de kapsayan Bosna Hersek Boşnaklarının Yakın Çağ'daki aktif siyasî hayatı Boşnak önde gelenlerinin *Müslüman Halk Teşkilâtı*[305] adlı ilk siyasî teşkilatının (partinin) kurulmasına ilişkin kararları ile başlamaktadır. Bu siyasî teşkilatın kurulmasıyla birlikte Bosna Hersek Boşnakları taleplerini ve karşılaştıkları meseleleri ayrıca, Boşnak toplumunda dönemin mevcut olan siyasî ve sosyal nitelikteki bazı acil sorunları çözmenin yollarını açık ve somut bir şekilde sunma şansını bulmuşlardır.[306] Adı geçen partinin kuruluşu ve siyasî hayatın aktif olarak başlaması Boşnakların tarihinin ilk önemli olaylarından biri olarak nitelendirilebilir. 1910 yılında Bosna Meclisi'nin kurulmasından önceki Boşnak siyasî hayatı dönemi için önemli bir olay da Avusturya-Macaristan'ın Bosna Hersek'i 1908'de ilhak etmesidir.[307] Balkanlar ve Avrupa'da kamuoyunu sarsan Avusturya-Macaristan makamlarının uzun süredir planladıkları söz konusu hamle Bosna Hersek'teki idarenin onay verdiği ilk siyasî teşkilatın kurulmasından sadece iki yıl sonra yaşanmıştır.

---

[305] Boş. *Muslimanska narodna organizacija*-MNO.

[306] 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başında tarım düzenlemesi, dini statüsü ve göç gibi sorunlar, Boşnakların en büyük sorunlardı. Bk. O. Ibrahimagić, *Državno-pravni*… s. 21-25.

[307] İlhak, Avusturya-Macaristan dönemindeki Bosna Hersek için bir dönüm noktası olup ülkedeki Avusturya-Macaristan yönetimi dönemlerinden biri olarak kabul edilmektedir. Bosna Hersek'teki Avusturya-Macaristan egemenliğinin ayrılabileceği dönemlere bakıldığında, ağırlıklı olarak *a) Askeri yönetim dönemi (1878-1882), b) Sivil yönetim dönemi (1882-1908), c) İlhak ve ilhak krizi (1908-1910), d) İlhak sonrası dönemi (1910-1914) ve e) Birinci Dünya Savaşı dönemine (1914-198)* ayırmak mümkündür. İlhak sonrası Bosna hakkında bk. Robert A. Kann, *A History of the Habsburg Empire 1526-1918*, University of California Press, Davis 1974.

1908 İlhakının ayrıca, sözü edilen Batı Balkan devletinin modern siyasî yaşamının başladığı ilk Müslüman Boşnak, Katolik Hırvat ve Ortodoks Sırp siyasî teşkilatlarının kurulmasının hemen ardından, ilan edildiğini söylemek gerekmektedir.

Bosna Hersek 1878'den itibaren Avusturya-Macaristan'ın kontrolünde olmasına rağmen 1908 İlhakı ardından *de facto* ve *de iure İkili Monarşi'nin* bir parçası hâline getirilmiştir. İlhakından iki yıl sonra ise Bosna Meclisi kurulmuştur.[308] Söz konusu önemli meclis sınırlı yasama gücüne rağmen ülkedeki idareyi denetleme hakkını ve kısmen mevzuatı düzenleme hakkını elde etmiştir.[309] Aynı zamanda Bosna Meclisi'nin kuruluşu, Avusturya-Macaristan döneminden 1910 yılına kadar Bosna Hersek tarihindeki üçüncü büyük olay olarak nitelendirilebilir.

Boşnaklar tarafından kurulan ilk parti olan *Müslüman Halk Teşkilâtı'nın*[310] kurucularından ve ilk başkanı Alibeg Firdus olup[311] partinin ayrıca, *Musavat*[312] adlı gazetesi de çıkartılmıştır.[313] Avusturya-Macaristan döneminde kurulan ikinci Boşnak partisi *Müslüman İleri (Terakki) Partisi*'dir.[314] Bu parti 1908 yılında Adem Ağa Mešić ve yoldaşları tarafından kurulmuştur.[315] Parti kuruluşundan iki yıl sonra adını resmî olarak *Müslüman Bağımsız Partisi*[316] olarak değiştirmiştir. *Müslüman Halk Teşkilâtı* (MNO) ve *Müslüman Bağımsız Partisi* (MSS) üyeleri 1911'de *Birleşik Müslüman Teşkilâtı'nı*[317] oluşturarak bir partide birleşmişlerdir. Bahsi geçen partilere ek olarak 1909 yılında kurulan bazı Boşnakların da yer aldığı *Bosna Hersek Sosyal Demokrat*

---

[308] *Allerhöchste Entschließung vom 17. Februar 1910 betreffend die Einführung von verfassungsmäßigen Einrichtungen*, Gesetz und Verordnungsblatt für Bosnien und die Herzegovina, Nr. 19, 22.02.1910, s. 21.

[309] Bosna Hersek'in Avusturya-Macaristan devleti içindeki yasal statüsü, tezde daha önce detaylı açıklanmıştır.

[310] MNO hakkında detaylı bilgiler için bk. Lj. Zovko, *Studije iz pravne povijesti*…, s. 19.

[311] Firdus'un yanı sıra, Sulejmanpašić, Gradaščević ve Miralem gibi diğer beylerden ve zengin Boşnak toprak sahipleri eklemek gerekmektedir.

[312] Boş. jedinstvo.

[313] 16 Ekim 1906 sonbaharında Mostar'da Müsavat gazetesi yayınlanmaya başlanmış, Budapeşte'de bir ofis (şube) açılmıştır. Bk. M. Imamović, *Historija*... s. 398.

[314] Boş. *Muslimanska napredna stranka*-MNS.

[315] Adem aga Mešić'in yanı sıra, parti kurma fikrine katılan Bahri Kadić, Zijad beg Đonlagić gibi isimlere de dikkat çekmek gerekmektedir. Bk. *"Muslimanska svijest Gazetesi"*, No: 1, 2 Eylül 1908.

[316] Boş. *Muslimanska samostalna stranka*-MSS.

[317] Boş. *Ujedinjena muslimanska organizacija*-UMO.

Partisi'nin[318] kurulduğunu da vurgulamak gerekmektedir. Bu dönemde Bosna Hersek'te Boşnak partilerinin yanı sıra, Sırp ve Hırvat partileri de kurulmuştur. Bosna Hersek'teki ilk Sırp siyasî partisi 1907'de *Sırp Halk Teşkilâtı*[319] adı altında kurulmuş, Bosna Hersek'teki ilk Hırvat partisi bir yıl sonra, 1908'de Travnik şehrinde *Hırvat Ulusal Birliği*[320] adı ile kurulmuştur.[321]

Avusturya-Macaristan'ın 7 Ekim 1908'de ilan ettiği tek taraflı ilhakı, Bosna Hersek için de yeni bir dönemin başlangıcıdır.[322] Bosna Hersek 1918'de kurulan *Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı'nın* bir parçası olmadan önce 1908 İlhakı'yla birlikte Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar sınırları içinde kaldığı *İkili Monarşi'nin* hem hukuki hem de siyasî anlamda bir parçası olmuştur.[323] Avusturya-Macaristan'ın gerçekleştirdiği 1908 İlhakı, kriz ve protestoların sebebi olmuş, birçok tepkiyi de beraberinde getirmiştir. İlhakın ardından İstaanbul'da Avusturya-Macaristan mallarının boykot edildiği pekçok sert protestolar gelmiştir. İstanbul'un dışında Bosna Hersek'teki Boşnak ve Sırp halkı Viyana'nın bu hamlesinden memnuniyetsizliğini açıkça dile getirmiştir. Sırbistan ve Karadağ hükûmetleri de memnuniyetsizliklerini beyan etmiş, bunun üzerine Sırbistan ordusu seferber edilerek gönüllülerden oluşan *Halk Savunma*[324] birlikleri kurulmuştur.[325] 1875 Hersek Ayaklanması'ndan itibaren Hersek topraklarına karşı iddialarını ortaya atan Karadağ Krallığı da bir protesto notası göndermiştir. Büyük güçler söz konusu olduğunda, İngiltere ve Rusya Avusturya-

---

[318] Boş. *Socijaldemokratska stranka Bosne i Hercegovine*-SDS BiH.
[319] Sırp. / boş. *Srpska narodna organizacija*-SNO.
[320] Hırv. / boş. *Hrvatska narodna zajednica*- HNZ.
[321] I. Hadžibegović, M. Imamović, *Bosna i Hercegovina u vrijeme*…s. 275; SNO Partisi'nin en önde gelen temsilcileri Gligorije Jeftanović, Vojislav Šola ve Milan Srkšić'ti. HNZ partisinin liderleri ise Nikola Mandić ve Dr. Ivo Pilar'dı.
[322] Avusturya-Macaristan'ın Bosna Hersek'i kontrol etme hedefi 1908'de yerine getirilmiş, ancak bu strateji uzun süredir Viyana'nın planlarında yer almıştır. Fazla bk. Jovan Cvijić, *Aneksija Bosne i Hercegovine i srpski problem*, Štamparija Kraljevine Srbije, Beograd 1908, s. 58-60 (Cvijić, Bosna Hersek'in İlhakı ve Sırp Sorunu).
[323] İlk Yugoslavya'nın kuruluşu hakkında bk. Bogdan Krizman, *Raspad Austro-Ugarske i stvaranje jugoslovenske države*, Školska knjiga, Zagreb 1977, s. 222-230; Ayrıca bk. Ferdo Čulinović, "Raspad Austro-Ugarske i postanak Jugoslovenske zajedničke države", *Naučni skup u povodu 50-godišnjice raspada Austro-Ugarske monarhije i stvaranja jugoslavenske države,* Zagreb 1969, s. 17-21.
[324] Sırp. *Narodna odbrana*.
[325] Jovan Dučić ve Branislav Nušić, Ulusal Savunma'nın kurucuları idi. Bir zamanlar örgütün başkanı olan General Božidar Janković ve aynı zamanda Ljubomir Jovanović gibi isimleri eklemek gerekmektedir. Ulusal Savunma hakkında detayları bk. *Narodna odbrana*, Nova štamparija Davidović, Belgrad 1911.

Macaristan'ın bu hamlesine karşı çıkmıştır. Bosna Hersek konusunun da gündeme getirileceği yeni bir kongrenin düzenlenmesine ilişkin bazı diplomatik hamleler yapılsa da kongre yapılmadan kriz çözülmüştür. 26 Şubat 1909'da Avusturya-Macaristan ve Osmanlı Devleti arasında imzalanan anlaşma ve aynı yıl 24 Mart'ta Rusya'nın Bosna İlhakı'nı tanıması durumu bir ölçüde olayları yatıştırsa da Balkanlar'daki gerilim Birinci Dünya Savaşı'nın başlangıcına kadar devam etmiştir.[326]

Bu dönemin en önemli üçüncü olayı Bosna Hersek Anayasası'nın kabulüne ve daha sonra 1910'da Bosna Meclisi'nin kurulmasına giden yolu açan 1909 *Anayasal Anketi*[327] olmuştur. Bu bağlamda 8 Şubat 1909 tarihinde Bosna Hersek Yerel Hükûmeti, döneminde ülkenin Sivil Adlatusu Baron I. Benko'nun anayasa ilkeleri temelinde yapılması planlanan Bosna Meclisi'nin oluşturma konulu bir *Anayasal Anket* düzenlemiştir. Bu *Anayasal Ankete* Hırvat partileri ve daha küçük partiler katılırken MNO, SNO ve SDSBiH partiler katılma davetini reddetmişlerdi.[328]

Bir yıl sonra, Şubat 1910'da sadece Bosna Hersek topraklarında yönetim ve yasama hakkına sahip *Bosna Meclisi* kurulmuştur.[329] Bununla birlikte Viyana, Bosna Meclisi'ne tam yasama yetkisi vermemiştir. Çünkü meclisin akdi ancak imparatorun onayından sonra ve her iki hükûmetin (Avusturya ve Macaristan hükûmetleri) de onayına dayalı Ortak Maliye Bakanı'nın imzası gibi ek koşulların yerine getirilmesiyle birlikte yasal olarak geçerlilik kazanmıştır. Bosna Meclisi'nin kurulmasıyla birlikte *Anayasa* ve *Seçim Kanunu*, *Parlamento İç Tüzüğü*, *Siyasi Partiler Kanunu*, *Dernek Kurma Usulü Kanunu* ve *İlçe Meclislerinin Çalışma Denetimileri Hakkında Kanun* ile

[326] Enver Redžić, *Historijski pogledi na vjerske i nacionalne odnose u BiH*, Svjetlost, Saraybosna 2005, s. 72-73.
[327] Boş. Ustavna anketa.
[328] Mustafa Imamović, "Zemaljski štatut u ustavnoj historiji Bosne i Hercegovine", *Historijska traganja* VII, Saraybosna 2011, s. 25.
[329] *Allerhöchste Entschließung vom 17. Februar 1910 betreffend die Einführung von verfassungsmäßigen Einrichtungen*, Gesetz und Verordnungsblatt für Bosnien und die Herzegovina, No: 19, 22 Şubat 1910, s. 21.

düzenlenen bir anayasal devlet sistemi getirilmiştir. Bosna Meclisi'ne ek olarak Danıştay ve daha önce adı geçen Bölge Konseyi[330] tanıtılmıştır.

2. Ülkedeki İlk Siyasi Partiler: Müslüman Halk Teşkilatı -MNO İle Sırp Halk Teşkilatı'nın Kurulması (1906-1907) ve Avusturya-Macaristan'ın Bu Gelişmeler Karşısındaki Tutumu

Bosna Hersek Boşnaklarının dinî hareketten ilk siyasî teşkilatlarını kurmalarına kadar geçen süreç boyunca birkaç önemli aşamadan geçtiğini söylemek mümkündür. 19. yüzyılın sonunda özerk bir harekete dönüşen sosyo-politik örgütlenmenin başlaması ve düzenlenen protestolar ile 20. yüzyılın başında Bosna Hersek Yerel Hükûmeti ile başarısız müzakereler kısa bir "siyasî durgunluğu ve sükûneti dönemini" yansıtır. Bu bağlamda hareketin ana aktörlerinin ülkeyi terk etmesi veya hareketin Mostar gibi merkezlerden uzaklaşması, özerklik konusunu yeniden gündeme getirmektedir. Aynı zamanda hareketin Bosna Hersek İslam Birliği Vakıf Komisyonu'nun desteğini alma aşaması, Boşnakların siyasî hayatının önemli aşamaları olarak değerlendirilebilir. Dönemin Boşnak Ruhani liderlerinin (İlmiye sınıfı) rolü bu süreçlerdeki önemli bir faktör olmuştur. Ruhani liderlerin yanı sıra, 19. yüzyılın son yıllarında Bosna Hersek'in en büyük sorunlarından biri olan tarım sorununun çözümüyle ilgili Viyana ve İstanbul'a birkaç kez yazılı talep ve memorandum gönderen Boşnak toprak sahipleri de özerk harekette önemli bir rol oynamıştır.

Ancak Vakıf-maarif hareketinin eylemlerine karşı bir muhalefet ve hareketi kınayanlar da olmuştur. Harekete karşı gelenlerden Travnik Müftüsü Korkut Efendi ve Hadžiomerović'ten sonra gelen, Bosna Hersek İslam Birliği'nin ikinci Reîsülulemâ olan Mehmed Teufik Efendi Azapagić gibi isimler hoşnutsuzluklarını dile getirmişlerdi.[331] Bunlara ek olarak; hareket, Zagreb'de basılan bir broşürde hareketin

[330] Boş. Kotarsko vijeće.

[331] Korkut Efendi hakkında bk. https://www.muftiluk-tr.ba/muftijstvo/travni%C4%8Dke-muftije.html (Erişim tarihi: 20.04.2022); Mehmed Teufik Efendi Azabagić 1838'de Tuzla'da doğmuştur. Saygın bir Boşnak aileden gelen Teufik Efendi, ilk ve orta öğrenimini Tuzla'da tamamladıktan sonra İstanbul'a

çalışmalarına karşı bir dizi suçlamalarda bulunan, hareketin üyelerinin ve temsilcilerinin entelektüel seviyesinden memnuniyetsizliklerini dile getiren, isimleri belli olmayan Boşnak entelektüeller tarafından da saldırıya uğramıştır.[332] Fakat Boşnak entelektüel ve dinî sosyal tabakanın bir kısmının yaptığı kınamalarına rağmen, 1906'da Bosna Hersek İslam Birliği Vakıf Komitesi yavaş yavaş hareketi desteklemeye başladığında değişiklikler meydana gelmiştir.[333] Bu destekler kısmen ilk siyasî teşkilatın başarılı oluşumuna ve organize edilmesine yol açmıştır.

Bosna Hersek İslam Birliği Vakıf Komitesi'nin bu harekete verdiği desteğe ve 1906 yılına gelmeden önce, Bosna Hersek'in siyasi ve sosyal hayatında önemli değişikliklerin olduğu 1903 yılına değinmek gerekmektedir. 1903 yılı, Balkan topraklarında bir dizi önemli olay ve değişiklik yaşandığı bir yıl olarak tarihe geçmektedir. *Mayıs Darbesi* olarak bilinen olayın neticesinde Bosna Hersek'in komşusu olan Sırbistan Krallığı'nda bir taht değişikliği olmuştur. Bu darbede Kral Aleksandar Obrenović ve Kraliçe Draga Obrenović öldürülmüş, İkinci Dünya Savaşı'na kadar Sırbistan Krallığı ve Sırp-Hırvat-Sloven Devleti'ni (1928 yılında Yugoslavya Krallığı'nı) yöneten Karađorđević hanedanı Sırbistan'ın başına geçmiştir. Suikast ise gizli *Crna ruka* örgütü tarafından gerçekleştirilmiştir.[334] B. Kallay'ın Haziran 1903'te söylediği "*Bosna'da artık bizim için fırtınalı günler yaklaşıyor"* ifadesi, bize bu olayın ne kadar önemli olduğunu göstermektedir.[335] Ayrıca, aynı yılın yaz günlerinde Balkan Yarımadasının güneyinde, bugünkü Kuzey Makedonya'da *İlinden Ayaklanması* başlamıştır. 2 Ağustos'ta (*Ilinden Günü*) Osmanlı Devleti'nin Manastır Vilayeti'nde gerçekleşen ayaklanmanın organizatörü ve başlatıcısı *İç Makedon Devrimci* (VMRO) örgütüdür. Yukarıdakilere ek olarak; Bosna Hersek'te de değişiklikler yaşanmıştır. Bunun nedeni de Avusturya-Macaristan Ortak Maliye

İslami ilimler okumaya gitmiştir. 1868'de mezun olduktan sonra memleketine dönmüş, 1878'de Avusturya-Macaristan'ın Bosna Hersek'i işgal etmesi üzerine Tuzla müftüsü olarak atanmıştır. 1893'ten 1909'a kadar Azabagić, Bosna Hersek Reîsülulemâ görevini üstlenmiştir. Bk. https://www.islamskazajednica.ba/ (Erişim tarihi: 21.04.2022).

[332] Anonimus, *Muslimansko pitanje u Bosni i Hercegovini*, Zagreb 1902, s. 100-105.

[333] Osman Nuri Hadžić, *Borba Muslimana za versku*..., s. 425-430.

[334] Fazla bilgi için bk. Dragiša Vasić, *Devetsto treća*, Štamparije Tucović, Belgrad 1925, s. 75-85; Vladimir Ćorović, *Istorija srpskog naroda*, Belgrad 1997.

[335] I. Balta, *Julijanska akcija u Bosni i Hercegovini*..., s. 39.

Bakanlığında meydana gelen bir değişikliktir. Uzun süre görev yapan Ortak Maliye Bakanı B. Kalláy'ın ölümünden sonra, yerine daha önce *İkili Monarşi'nin* Atina büyükelçiliği görevini yürüten István Burián geçmiştir.[336] I. Burián, Bosna Hersek'e biraz daha ılımlı bir tavırla yaklaşıp B. Kalláy'ın savunduğu *Boşnaklık* akımından kesin olarak uzaklaşmıştır. I. Burián döneminde ayrıca, Bosna Hersek'te önemli yasalardan olan *Basın Yasası* ve *Kırsal Belediyeler Yasası* da kabul edilmiştir.[337]

Yeni Ortak Maliye Bakanı I. Burián'ın söz konusu ılımlı yaklaşımı o yıllarda oldukça pasif olan Boşnak özerklik hareketinin yeni faaliyetlerinin tetikleyicisi olacaktır. Öyle ki 1906 yılında Avusturya-Macaristan tarafından *Bosna Hersek İslam Birliği Ulema Meclisi'nde* ve *Bosna Hersek İslam Birliği Vakıf Komisyonu'nda* boş yerlerin doldurulmasının ardından alınan kararlar protesto edilmiş; Ortak Maliye Bakanı I. Burián'a protestolarını gönderen ve özerklik hareketinde yer alan Boşnaklara da *Bosna Hersek İslam Birliği Vakıf Komisyonu'dan* destek gelmiştir; bu da durumun değişmesine neden olmuştur.[338] Şöyle ki Ortak Maliye Bakanlığı'nın yönetim değişiklikleri ile I. Burián'ın bakanlığın başında olması, 1901'deki başarısız müzakerelerin akabinde özerlik hareketini yeniden harekete geçmiştir.[339] Böylece Šerif Arnautović, Mahmud Bey Džinić, Šemsi Bey Zaimović ve Derviš Bey Miralem'in de yer aldığı bir heyet, hareketi yönetme konusunda yetkiyi A. Džabić'ten

---

[336] Stephan Burián von Rajecz, 16 Ocak 1851'de Stomfa'da, Macaristan Krallığı'nda (şimdiki Slovakya) doğmuştur. Akademiden mezun olduktan sonra İskenderiye, Bükreş, Belgrad ve Sofya'da görev yapan Burian, 1882'den 1886'ya kadar Moskova'daki Avusturya-Macaristan Başkonsolosluğu'nun başkanlığını yapmış, 1887'den 1895'e kadar Sofya Başkonsolosu olarak atanmıştır. Daha sonra 1896'dan 1897'ye kadar Stuttgart'ta ve 1897'den 1903'e kadar Atina'da bakan olarak görev yapan Burian, baron rütbesine yükseltilmiştir. Temmuz 1903'te İmparator I. Franz Joseph, vefat eden Benjamin Kállay'ın yerine Baron Burián'ı Avusturya-Macaristan Ortak Maliye Bakanı olarak atamıştır. Burián, çeşitli siyasî grupları uzlaştırmanın giderek zorlaştığını düşündüğü için Şubat 1912'de görevden ayrılmıştır. Haziran 1913'te Baron Burián, Macaristan Kralı'nın bakanı olarak atanmış, daha detaylı ifade gerekirse Viyana ve Budapeşte arasındaki en yakın bağlantı kuran, Viyana'daki Macar (temsilcisi) bakanı görevinde bulunmuştur. Bk. Stephan Graf', *Neue Deutsche Biographie*, Berlin, Duncker & Humblot, 1957, s. 57.

[337] Kanun 13 Ocak'ta onaylanmış, 2 Mart'ta yayımlanmış ve 15 Nisan 1907'de yürürlüğe girmiştir. Bk. "Zakon o štampi", *Bošnjak Gazetesi,* No: 10, 7 Mart 1907, s. 2; Ayrıca bk. "Bosna i Hercegovina-šta sad?", *Musavat Gazetesi,* No: 12, 18 Nisan 1907, s. 3.

[338] Boş kadroları yeni üyelerle doldurduktan sonra, Mart 1905'te Vakıf Komisyonu, halk arasında direniş yaratan, doğrudan vergilere %5 ek vergi getirilmesini kararlaştırmıştır. Bk. Vladislav Skarić-Osman Nuri Hadžić-Nikola Stojanović, *Bosna i Hercegovina pod Austro-Ugarskom upravom*, Štamparija Gece Kona, Belgrad 1938, s. 56-66.

[339] I. Hadžibegović, M. Imamović, *Bosna i Hercegovina u vrijeme*…, s. 272-273.

devralmak amacıyla İstanbul'a gitmiştir.[340] Bir ay sonra, Nisan 1906'da heyet, Bosna'ya dönerek *Bosna Hersek İslam Birliği Vakıf Komisyonu'nun* söz konusu desteğini tekrar almaya başarmıştır. Yönetimin fazla seçeneği kalmamış; bu nedenle 1901'de durdurulan müzakereleri devam ettirmiştir. Bosna Hersek'teki Avusturya-Macaristan yönetimi nihayet Vakıf-maarif özerklik meselelerini ve Boşnakların taleplerinin temsilciler üzerinde anlaşmaları çözülebileceğine işaret etmiştir. Bu talep, Boşnak tarafı için büyük bir zorluk olmamıştır; bu nedenle bir siyasî parti teşkilatı hızla hayata geçirilerek Avusturya-Macaristan yönetiminin ihtiyaç duyduğu Boşnak temsilcilerin seçilmesi amacıyla gereken adımlar atılmış, kısa zamanda siyasî teşkilatın programı da ilan edilmiştir.

Livno'lu bir toprak sahibi olan Alibeg Firdus ve dava arkadaşlarının önerisi üzerine, 3 Aralık 1906 tarihinde önde gelen Boşnaklarla bir toplantı düzenlenmiştir. Buluşma yeri Slavonski Brod'du.[341] *Musavat* gazetesinin Aralık ayı sayılarında uzun yıllar süren "ölüm sessizliği" sonrası, Müslüman Boşnaklar arasında yeni bir hayat başlıyor gibi görüldüğü yazılmıştır. *Musavat* gazetesi, *herkes tarafından terk edildiğimizi, hatta kendimiz tarafından terk edildiğimizi düşündüğümüz zamanlarda aramızdaki en saygın kişiler Slavonski Bordo'da toplanmıştır* şeklinde toplantı ile ilgili haberler yapmıştır (*boş. U času kada smo mislili da smo ostavljeni od svakoga pa i da smo ostavili sami sebe, najugledniji među nama skupiše se u Slavonskom Bordu*).[342] Dönemin diğer gazeteleri de toplantı hakkında bilgi vermiştir. Böylece 3318 sayısındaki *Hrvatsko Pravo* olan Hırvat gazetesi, Slavonski Brod'dan *Brod na Savi'de başarısız bir toplantı*[343] başlıklı bir haber göndermiştir. Adı geçen *Musavat* da 18 Aralık'ta yayımladığı *Hrvatsko Pravo* gazetesinin iddialarını reddeden bir yazıda tepki göstermiştir.[344]

---

[340] ABiH, Pr. BiH, No: 255/1905, 20.02.1905; Ayrıca bk. M. Imamović, *Historija*... s. 397.

[341] Bugün Hırvatistan'ın yer alan, Sava Nehri'nin kıyılarında bulunan bir şehir. Bu şehrin karşısında Bosanski Brod bulunmaktadır. Günümüzde Bosanski Brod, Bosnalı Sırplar tarafından Brod olarak adlandırırken, asıl ve doğru olan adı Bosanski Brod adıdır.

[342] "Bože s hajirom!", *Musavat Gazesi*, No: 9, 11 Aralık 1906, s. 1.

[343] Hırv. *Neuspjeli sastanak u Brodu na Savi*.

[344] "Izjava", *Musavat Gazetesi*, No: 10, 18 Aralık 1906, s. 1; Hrvatsko Pravo Gazetesi, "Čista stranka prava" adlı Hırvat partisinin gazetesiydi. Bu parti, 1895'te Stranka prava Partisi'nin bölünmesiyle ortaya

Bošnjak gazetesi de 13 Aralık 1906 Perşembe günü 50. sayısında Slavonski Brod'daki toplantı hakkında kamuoyuna bilgi vermiştir. Söz konusu gazete, ancak toplantının Šerif Arnautović'in daveti üzerine düzenlendiğini ve bu toplantının yasal bir yol izlendiği için kınanmaması gerektiği yazmaktadır. Bunun yanında *Bošnjak* gazetesi, toplantının neredeyse halktan gizli yapılmasından ve herhangi bir kamu kurumunun davet edilmemesinden duydukları rahatsızlığı dile getirmektedir.[345] Bunlara ek olarak toplantıya dönemin önde gelen birçok Boşnağın katılmasına rağmen, ilginçtir ki söz konusu gazete toplantıyı düzenleyen temsilcilerin Boşnak halkın temsili konusunda hiçbir meşruiyeti olmadığına vurgulamaktadır.[346]

Sava Nehri üzerindeki kasabada düzenlenen toplantıda birçok konu ele alınmıştır. Konuların genişletilmesi talepleri üzerine ana başlıklar, özerklik mücadelesi, siyasî özgürlükler ve ülkedeki tarım ilişkilerinin düzenlenmesi gibi konular olmuştur. Toplantıda yer alan delegelerin çoğunluğu mücadelenin genişletilmesinden yanayken, azınlık olan bazı delegeler sadece dinî ve eğitimsel özerklik için mücadele etmeleri gerektiği yönündeki tutumunu sürdürmüştür. Böylece halk arasında ve dönemin gazetelerinde çoğunluğa genişletilmesinden yana olan Boşnaklara "*košćuni*"[347], şartların daraltılmasından yana olan, azınlıkta kalan Boşnaklara ise "*mehkiši*"[348] denilmiştir.[349] Toplantıda, partinin kurulmasına karar verilmiş, ayrıca partinin *Geçici Yönetim Kurulu* da seçilmiştir.[350]

Musavat gazetesinde de yer alan partinin programı, Bosna Hersek'in devlet-hukuk sorunu, tarım sorunu gibi Müslüman Boşnakların temel sorunları, özerklik için Dini-Vakıf-Maarif mücadelesi ve halkın özgürlüğü ile ilgili meseleleri kapsamıştır. Programın ilk maddeleri arasında Dini-Maarif özyönetim konusu kendine yer

çıkan bir siyasi partiydi. Čista stranka Partisi, Hırvat milliyetçisi bir parti olup Viyana tarafından desteklenen küçük bir siyasi partiydi. O dönemin Hırvat siyaseti ve adı geçen parti hakkında bk. Mirjana Gross, *Izvorno pravaštvo*, Golden marketing, Zagreb, 2000; Goran Rohaček, *Hrvatsko pravaštvo na prijelazu tisućljeća*, Čakovec 2009.

[345] "Da rečemo svoju", *Bošnjak Gazetesi*, No: 50, 13 Aralık 1906, s. 1.

[346] Bu duruşu hakkında bk. "Da rečemo svoju", *Bošnjak Gazetesi*, No: 50, 13 Aralık 1906, s. 1.

[347] *Kost* ifadesi, (tür. Kemik) kelimesinden gelmektedir.

[348] *Mehko* ifadesi (tür. Yumuşak) kelimesinden gelmektedir.

[349] O. N. Hadžić, *Borba Muslimana za...,* s. 80-83.

[350] Kurul hakkında bk. "Telegram",*Musavat Gazetesi*, No: 8, 4 Aralık 1906, s. 6.

bulmuştur. Toplantıda dile getirilen talepler yabancı faktörlerin etkisi olmadan daha iyi özyönetim ile ilişkin olmuştur. *Musavat* gazetesinin 1906 yılı boyunca hemen hemen her sayısında "Din ve maarif meselemiz"[351] başlığı altında yazıları yazılarak gazetenin bu konudaki görüşünü ortaya koyduğunu da belirtmek gerekmektedir. Programın ikinci maddesi, Hilafet meselesi ile bağlantılıydı. Şöyle ki MNO ve temsilcileri, Bosna Hersek İslam Birliği Reîsülulemâ'nın İstanbul'dan Şeyh-ül İslam'dan Menşur alması ve Viyana'nın bu talebe karışmaması görüşünü savunmuştur.[352] Toplantıya katılan önde gelen Boşnaklar, nasıl Katolikler için en büyük lider Vatikan'daki Papa ise, Bosna Müslümanları için de, programda ifade ettikleri gibi, İstanbul'daki Şeyh-ül İslam, en yüksek dini lideri olduğunu öne sürmüşlerdir. Boşnakların, İslam'ı kabul ettikleri andan itibaren İstanbul'a ve Şeyh-ül-İslam'a sıkı sıkıya bağlı olmaları ve dolayısıyla Viyana'nın Bosna Hersek'i İstanbul'dan tamamen ayırmayasına yönelik herhangi bir teşebbüsü, Boşnakların tepkisiyle karşılanmaktaydı; bu yüzden böyle bir tavır oldukça anlaşılır bir durumdur.

Ayrıca MNO programına göre, Bosna Hersek'in Osmanlı Devleti'nin bir parçası olduğunu, Avusturya-Macaristan'ın yalnızca Berlin Kongresi'nde ülkenin yönetme ve örgütlenme hakkını alan Avrupa güçlerinin vekili olduğunu belirtmektedir.[353] Programda aynı zamanda tarım ilişkileri ile ilgili bir madde de yer almıştır. MNO partisi bunu genel bir Boşnak sorunu görerek, sözü edilen önemli meseleye taraflı bir çözüm getirilmesine karşı olduğunu vurgulamıştır. Hırvatistan Yerel Meclisi'nde talep edilen serfliğin tamamen kaldırılması, MNO'un ileri gelenleri tarafından kınanmıştır.[354] MNO ayrıca, Avusturya-Macaristan tarafından özel mülkün (boş. mulk[355]; özel mülkiyet) devlet mülkiyetine (boş. državna imovina; erazi

[351] Boş. Naše vjersko-mearifsko pitanje.
[352] Bk. "Naša riječ", *Musavat Gazetesi*, No: 1, 16 Ekim 1906, s. 1; M. Imamović, *Historija...*, s. 399.
[353] "Naša riječ", *Musavat Gazetesi*, No: 1, 16 Ekim 1906, s. 1; Ayrıca bk. Lj. Zovko, *Studije iz pravne povijesti*…, s. 19.
[354] Dr. Horvat'ın konuşmasına atıfta bulunmaktadır. Dr. Horvat, Bosna Hersek'te serfliğin kaldırılması ve ardından Hırvatistan, Slavonya ve Dalmaçya Krallığı ve Bosna Hersek'in birleşmesi ile bağlantılı olarak, Hırvatistan ve Slavonya Krallığı Meclisi'nde yaptığı konuşmasına atıf bulunmaktadır.
[355] "*Privatna imovina"* terimin yanı sıra, Boşnakça'da '*Mulk'* terimi de o dönemde kullanılmaktaydı; fakat günümüz çağdaş Boşnakça'da *Mulk* kelimesi kullanılamamaktadır. Günümüz Boşnakça'da sadece *privatna imovina* ve *imovina* terimleri kullanılmaktadır.

mirija)[356] dönüştürülmesini de protesto etmiştir.[357] Bunlara ek olarak, MNO *Sefer Kanunu'nun* uygulanmasını, sabit oranlı öşürün kaldırılmasını, otlatma ve orman hakkların köylülere ve orman sahiplerine verilmesini talep edilmiştir.[358]

Bosna Hersek topraklarına yeni gelen ve yabancı olan Kolonistlere verilen imtiyazlara, sermaye ve ekonomi dahil olmak üzere, her önceliğin tanınmasına karşı çıkıldığı da dile getirilmiştir. Yönetim, yoksulluğa neden olan ve ilerlemeyi engelleyen yerel nüfusu ihmal etmekle de eleştirilmiştir.[359] Ayrıca, Bosna Hersek'ten izinsiz ayrılan göçmenlere ilişkin yönetimin geri dönüş izni vermeme kararının kaldırılması istenmiştir. Monarşinin diğer uluslara verdiği gibi, Bosna Hersek'te yaşayan uluslara da özgürlükler verilmesi istenmiştir. Ayrıca ülkede belediye özyönetim sisteminin getirilmesi de talep edilmiştir. Buna ek olarak özyönetime katılım ve seçme özgürlüğü de talep edilmiştir. Bosna Hersek'teki Avusturya-Macaristan yönetimi ve bazı Hırvat siyasetçileri tarafından yapılan suçlanmaların yanlış olduğunu, programın ve programda yer alan maddelerin Sırpların emriyle yapılmadığını da vurgulanmıştır. MNO programına göre, "devlet içinde devlet" görüşü, geçersiz bir görüş olarak ifade edilmiştir.[360] MNO, hazırladığı programda belirtilen gereksinimlerin korkunç veya aşırı olmadığını, oldukça tutarlı ve ılımlı olduğunu belirlemiştir.

---

[356] *Državna imovina* terimin yanı sıra, *Erazi mirija* terimi de o dönemde kullanılmaktaydı; fakat günümüz çağdaş Boşnakça'da *Erazi mirija* terimi kullanılamamaktadır. Günümüz Boşnakça'da sadece *državna imovina* terimi kullanılmaktadır.

[357] M. Imamović, *Pravni položaj*..., s. 187.

[358] 14 Safer 1276 tarihinde (12 Eylül 1859) Safer emri çıkarılmıştır (Safer Kanunamesi). Bunun anlamı, Bosna Hersek topraklarındaki çiftlik sahibi ile çifçi arasında var olan yasaları yasallaştırmak ve onaylamaktı. Ramazan Kanunu'nun kabul edilmesinden sonra, Eylül 1859'da Osmanlı idaresi Bosna'daki çiftlikler için özel bir Safer Kanunamesi'ni çıkarmıştır. Safer Kanunamesi, nihayet Bosna'daki mevcut tarım ilişkilerini yasallaştırmıştır (aslında Kanun mevcut geleneksel tarım yasasını, doğrusu çiftlik ilişkilerinin kurulmasını yasallaştırmakta). Safer Kanunamesi'nin tamamı (iki dilde: Osmanlı Türkçesi ve Boşnakça) tezin son sayfalarında verilmiştir. Bk. Ekler kısmı; Kanun hakkında ayrıca bk. Izet Šabotić, *Agrarne prilike u Bosanskom ejaletu (1839-1878),* Arhiv Tuzlanskog kantona, Tuzla, 2013; I. Hadžibegović-M. Imamović, *Bosna i Hercegovina u vrijeme*…s. 274.

[359] Bošnjak gazetesi de 24 Ocak 1907'de Bosna Müslümanları'nın (Boşnakların) ekonomik durumunun kötü olduğunu yazmıştır. Gazete, büyük bir sorun olan, 'Müslüman halkın' ekonomi açısından çok kötü durumda bulunduğunu belirtmektedir. Bk. "Progledajmo" *Bošnjak Gazetesi*, No: 4, 24 Ocak 1907, s. 1.

[360] Avusturya-Macaristan yetkilleri, Boşnakların Vakıf-Maarif özerkliği hareketinin başlangıcından itibaren Müslüman (Boşnak) tarafı (harekete katılan Boşnakları) taleplerinin aşırı olduğu ve "devlet içinde devlet" (siyasi hedefler için mücadele ettiklerini), elde etmek istedikleri ile suçlamaktaydı. Fazla bilgi için bk. Enver Redžić, *Historijski pogledi na vjerske i nacionalne odnose*…, s. 70.

MNO Partisi'nin programını yayımlatan, bahsi geçen *Musavat* gazetesi, daha sonra MNO Partisi'nin resmi gazetesi olmuştur. O dönemki Boşnak siyasî hayatı takip etmemizde büyük önemine sahip olan *Musavat*, 16 Ekim 1906'da Mostar şehrinde yayımlanmaya başlamıştır. Gazete ilk önce *Paher ve Kisić* matbaasında basılmıştır.[361] Gazetenin ilk sahibi ve editörü Smail Ağa Ćemalović'ti.[362] Ćemalović'ten sonra, 1908'de gazetenin editörü Smail Hakija Ćišić olmuştur. *Musavat,* Salı günleri, 11 Ocak 1907'den itibaren Cuma günleri de yayımlanmaya başlatılmış, 18 Nisan 1907'de sonra Saraybosna'daki *Sırp hissedarlı* matbaasında basılmaya devam etmiştir. Bahsi geçen yıldan beri ülke basınıyla ilgili yeni yasanın çıkarılması nedeniyle gazetenin 6.000 kronluk teminatı da olmuştur. 16 Ekim 1906 tarihli ilk sayısından 1906 yılının sonuna kadar gazetenin fiyatı 3 krondu. Yıllık abonelik, Bosna Hersek için 10 kron, Osmanlı Devleti için 13 kron, Avusturya-Macaristan için 10 kron ve diğer ülkeler için 13 krondu.[363]

Gazetenin finansmanı özel olup, editörü, ilk sayısında kamu tepkisi çağrısında bulunmuştur. Bu nedenle editör gazetenin ilk sayısında şöyle belirtiyor; *Halkımızın vatanseverliğine sesleniyorum ve onlardan bu asıl girişimin okuyucuların zayıf tepkisi nedeniyle başarısız olmasına izin vermemelerini rica ediyorum. Çünkü "hayatta kalmamız" buna (okuyuculara) bağlıdır* (boş. *Apelujem na patriotizam našeg naroda i molimo ga da ne dozvoli da ovo plemenito preduzeće propadne zbog slabog odziva publike jer od nje [publike] zavisi naš opstanak).*[364] Editör, gazetenin yedinci sayısında (1906) okuyuculardan abonelik istemiş, ülkede gazeteye beş yabancının bile

[361] Söz konusu yayınevi, 1890'dan 1940'a kadar faaliyet göstermiştir.
[362] Smail Ağa Ćemalović 23 Kasım 1884'te doğmuş, 1945'te ölmüştür. Bir dönem (SHS Devleti döneminde) Mostar belediye başkanlığı da yapan Ćemalović, *Musavat* ve *Srpska omladina* adlı gazetelerini kurmuştur. İlkokulu ve ticaret okulunu Mostar'da, ticaret akademisini Avusturya'nın Graz şehrinde bitirmiştir. 1906'dan 1909'a kadar kendi editörlüğünde çıkan muhalif gazete *Musavat'ı* çıkarmıştır. Musavat'taki bir yazı nedeniyle 6 ay ağır hapis cezasına çarptırılmıştır. Söz konusu yazıda, Bosna Hersek'in hükümdarı Osmanlı Padişahı olduğu için askerlerin (Boşnak asıllı askerler) Franz Joseph'e yemin etmemesini ısrar etmiştir. Musavat gazetesi, Saraybosna'da yayımlanmaya başlattığında ve Müslüman (Boşnak) dini-eğitim özerkliği hareketinin liderleri Hükûmete yaklaştığında, Ćemalović *Musavat'tan* ayrılarak *Srpska omladina* gazetesini kurmuştur. Vladimir Gaćinović ile birlikte *Srpska omladina* gazetesinin editörlüğünü yapmıştır. 2 Ağustos 1914'te Rogaška Slatina'da hapsedilmiş, Graz'a götürülmüştür. Graz'dan rehine olarak Mostar'a askeri bir hapishaneye gönderilmiş, bu nedenle 1916'ya kadar kaldığı Arad'da tutuklu kalmıştır. Hayatı hakkında bk. https://www.mostar.ba/mayor/articles/201.html (Erişim tarihi: 22.04.2022).
[363] Yarım yıllık abonelik 5 kron, üç aylık abonelik 3 krondu.
[364] "Naša riječ", *Musavat Gazetesi*, No: 1, 16 Ekim 1906, s. 1.

abone olmadığının altını çizmiştir. Beşinci sayıda (1906) da bazı aboneler, Kıraathanelerin aboneliği olduğu için gazeteyi iade etmemeleri konusunda gazetenin editörü tarafından uyarılmış, gazeteye maddi olarak yardımcı olmaları, aboneliklerini sürdürmeleri gerektiği de vurgulamıştır. Üçüncü sayıda (1906) gazete editörü, yıl sonuna kadar abonelik için 100 kron gönderdiğinden dolayı Hacı Mahmud Bey Džinić'e teşekkür etmiş, birçok okuma salonu, kafeterya, otel ve berber salonlarının de da aboneliklerinin olduğunu eklenmiştir.[365]

Söz konusu 1906 yılının Aralık ayındaki Slavonski Brod'da düzenlenen toplantıda MNO partisinin *Yürütme Kurulu*[366] seçilmiş, ardından toplantıya katılan delegeler 10 Aralık'ta Budapeşte'de *Paris Otel'de* yapılacak yeni toplantıya davet edilmiştir.[367] Yeni kurulan partinin toplantı için Budapeşte'nin seçilmesinin nedeni Macarların, özellikle Macar muhalefetinin, daha 1878'de Bosna Hersek'in işgaline karşı çıkmış olmalarında yatmaktadır. Macarların aynı zamanda Boşnakların taleplerine karşı daha sıcak bakan, Viyana'ya kolay boyun eğmeyen, Monarşide bir denge unsuru oldukları da söylemek mümkündür. İlginçtir ki *Musavat* gazetesinin 1907 Mart sayısında bir anonim yazarın Budapeşte'de yayımlanan *Pester Loyd* gazetesinin editörlerine mektup yazarak Macar halkına ve Macaristan'a misafirperverliğinden dolayı şükranlarını sunması dikkat çekmektedir. Ayrıca, Macar delegasyonlarının 1907 Ocak oturumu sırasında delege Theodor Battyhanyy, kararlılıkla Bosna Hersek'e bir anayasa verilmesini ve suistimal olmaması için toprak idaresinin yerli halkın temsilcileri tarafından denetlenmesini talep etmiştir. Battyhanyy, *Avusturya'da genel oy hakkının getirildiği ve yakında Macaristan'da da aynısın uygulanacağı dönemde Bosna Hersek'te mutlakiyetçi yönetimi sürdürmenin mümkün olmadığını* belirtmiştir. Aynı oturumda delege olan Bela Berlash, Bosna Hersek'te özgür basının getirilmesini dile getirmiştir. Şubat 1907'de Macar parlamentosunun Bosna Hersek'e borç verilmesi konusunda bir karara varıldığında

[365] Aynı sayıda ismini yazdırmayan Saraybosnalı bir okuyucu Saraybosna *Evropa* otelinin da abone olmasını talep etmiştir.
[366] Boş. *Egzekutivni odbor*.
[367] M. Imamović, *Pravni položaj*..., s. 170; Alibeg Firdus, partinin Yönetim Kurulu Başkanlığı'na seçilmiştir. Bk. M. Imamović, *Historija*..., s. 399; Sırp gazetesi *Pravda* da 333. sayısında Boşnakların faaliyetleri hakkında yazmaktadır. Gazete, *Muhammedlerin* (sırp. *Muhamedanaci)* faaliyetlerini memnuniyetle karşılamaktadır. Bk. "Bosanci u Pešti", *Pravda Gazetesi''*, No: 333, 9 Aralık 1906, s. 2.

Macar parlamenterler Bosna Hersek'in yönetiminden sorumlu Avusturya-Macaristan Ortak Maliye Bakanlığı'nın Macar ve Avusturya parlamentolarına daha fazla bilgi sunulması gerektiğine inandıklarını ifade etmiş, bu yüzden ilerdeki dönemde Bosna Hersek hakkında daha çok konuşulacağını belirtmişlerdir. Macarların yukarıda belirtilen tutumu ve Bosna Hersek ile ilgili daha sık meydana gelen tartışmalar, MNO siyasî teşkilatının toplantılarının Budapeşte'de yapılmasının olası nedenlerindendir.

Aralık 1906'da Slavonski Brod'da yapılan ilk toplantıda MNO Partisi Yürütme Kurulu'na şu temsilcileri seçilmiştir: Livno'dan Ali Bey Firdus, Travnik'ten Derviš Bey Miralem, Bugojno'dan Rifat Bey Sulejmanpašić, Bijeljina'dan Zija Bey Pašić, Mostar'dan Šerif Arnautović, Banja Luka'dan Muhamed Bey Džinić ve Bihać'tan[368] Vasif Bey Biščević.[369] Macaristan'ın başkentinde düzenlenen ikinci toplantısının ardından bir *Memorandum* hazırlanarak Budapeşte'deki tüm Macar delegelere teslim edilmiştir.[370] 36 sayfadan oluşan *Memorandum*, kurulan parti tarafından Boşnak halkının başlıca sorunları sunulmuştur.[371] *Memorandum'un* 100'den fazla önde gelen Boşnak tarafından imzalandığına dikkat edilmelidir.[372]

Dönemin diğer gazeteleri de Boşnakların siyasî faaliyetlerini yazmaktadır. Öyle ki Avusturya gazetesi *Neues Wiener Tagblatt* 1906 yılının Aralık günlerinde,

[368] Bihke.
[369] "Memorandum Muslımanskih prvaka", *Musavat Gazetesi*, No: 11, 25 Aralık 1906, s. 6.
[370] "Memorandum", *Bosanskohercegovački glasnik Gazetesi*, No: 4, 15 Aralık 1906.
[371] Memorandum hakkında Hırvatistan Split gazetesi *Sloboda* da yazmaktadır. Bu gazete söz konusu konu ile ilgili "Özerkçiler ve ilhakçılar" (hırv. *Autonomaši i aneksijaši*) başlıklı bir yazı yayınlamaktadır. Bk. "Autonomaši i aneksijaši", *Sloboda Gazetesi*, No: 6, 16 Şubat 1907, s. 2.
[372] Memorandum 100'ün üzerinde önde gelen Boşnak tarafından imzalanmış olsa da buna karşı çıkanlar da vardı. Muhaliflerden biri, *Bošnjak* gazetesinde (9. sayıda) Müslüman (Boşnak) halkın adımlar attığı konusunda tamamen hemfikir olduğunu, ancak *Memorandum'a* katılmadığını açıkladığı görüşünü ifade eden Ademaga Mešić idi. Mešić, "Şimdi, dini ve tarımsal meseleler için mücadele etmemiz gerekiyor, çocukları okullara göndermemiz gerekiyor ve yüzden fazla avukat olduğu zaman ancak o an siyasi özerklik için mücadele ederiz; o zamana kadar sadece dini ve tarım meseleleri için mücadele etme şansımız var" şeklinde yazdı. (Orijinal Boşnakça metni: *Sada se treba boriti za vjersku i agrarnu stvar, navodi Mešić, potrebno je slati djecu u škole i da kada se bude imalo preko stotinu pravnika da se tek tada može boriti i za političku autonomiju a do tada samo za vjersko i agrarno pitanje*"). Bk. "Odgovor prijateljima", *Bošnjak Gazetesi*, No: 10, 7 Mart 1907, s. 1.

349. sayısında Avusturya ve Macar heyetlerinin Budapeşte'de yaptıkları görüşmenin ardından Boşnak heyeti hakkında bir haber sunmaktadır.[373]

İlk toplantıda seçilen partinin kurulu söz konusu olduğunda *MNO Yönetim Kurulu* üyeleri hakkında kısaca bilgi vermek gerekmektedir. Bahsi geçen Ali Bey Firdus'un yanı sıra, Bosna Hersek geçmişinin Avusturya-Macaristan döneminde önemli başka bir şahsiyet Derviš Bey Miralem'dir. Derviš Bey, 1860 yılında Donji Vakuf'ta doğmuş, 1933'te Saraybosna'da vefat etmiştir. Travnik ve İstanbul'da eğitim gören Derviš Bey, 1895'te Avusturya-Macaristan yönetimine şikayetlerini gönderen, İç Bosna toprak sahiplerinin dilekçelerine imza atan kişiler arasında yer almıştır. 1899'da Mostar Boşnakları dinî ve eğitimsel özerklik için mücadeleye başlayınca D. Miralem de saflarına geçmiştir. D. Miralem, 1902'de Avusturya-Macaristan yönetimi tarafından tutuklanmış, 1905'e kadar gözaltında tutulmuştur. 1910'da, daha sonra tartışılacak olan ve analiz edilecek Bosna Meclisi için yapılan ilk seçimlere başarıyla katılmıştır. MNO Partisi başkanı Ali Bey Firdus'un 1910'daki ölümünün ardından partinin başkanlığını yapmış, ancak kısa süre sonra istifa etmiştir. D. Miralem, 1918'de Sırp-Hırvat-Sloven Devleti'nin kurulmasını memnuniyetle karşılamış, 1920'deki Sırp-Hırvat-Sloven devlet parlamentosu seçimlerinden sonra tüm siyasî nüfuzunu kaybetmiştir.[374]

Derviš Bey'in yanı sıra, Rifat Bey (Rifatbeg) Sulejmanpašić'ten de bahsetmek önemlidir. Rifatbeg, Bugojno yakınlarındaki Odžak'tan Boşnak bir entelektüel, yayıncı, editör ve politikacıydı. Aynı zamanda Bosna Meclisi'nde Müslüman Boşnak kulübünün temsilcisi ve başkanıydı; ayrıca 1910-1912 döneminde *Musavat* gazetesinin sahibi ve yayıncısı, Birinci Dünya Savaşı öncesi döneminde Bugojno

[373] "Ungarishe Delegation", *Neues Wiener Tagblatt Gazetesi*, No: 349, 18 Aralık 1906, s. 5.
[374] Derviš beg, 8 Nisan 1933 tarihinde vefat etmiştir. Derviš beg, hayatı ve siyasî faaliyetleri hakkında fazla bilgi için bk. "Merhum Derviš beg Miralem", *Novi Behar Gazetesi*, No: 22, 15 Mayıs 1933, s. 311-312.

Bosna Hersek İslam Birliği Meclisi başkanıydı. Rifatbeg, memleketi Bugojno'daki camiinin bahçesinde toprağa verilmiştir.[375]

Zija beg Pašić, en zengin Bijeljina bey ailelerinin[376] soyundan gelmektedir. Pašić'ler, 19. yüzyılın ikinci yarısından Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna, 1918'e kadar, Bosna Hersek'in en zengin bey ailelerinden ve toprak sahiplerindendir. Bijeljina'lı Pašić beyleri, İzvornik'li[377] Fidahić'ler soyundan gelmektedir. Avusturya-Macaristan yönetimi sırasında söz konusu aile mensupları, ülkedeki sosyal ve siyasî anlamda çok önemli bir rol oynamıştır. Esas olarak muhalif siyasî yönelimli Pašić'ler, Osmanbeg Pašić, ardından Alibeg, Dervišbeg, Hakibeg ve adı geçen Zija beg Pašić gibi, Bosna Meclisi'ne birçok Boşnak temsilcileri vermişlerdi. Alibeg Pašić, zamanının Bijeljina şehrinin önde gelen beylerinden biriydi.[378] D. Miralem, R. Sulejmanpašić ve Z. Pašić'in yanı sıra, Banja Luka'dan gelen Muhamed Bey Džinić'i ve Krajina'dan (Batı Bosna'dan) Biščević Bey de dönemin siyasî hayatında önemli yerlere sahip olan kişilerdir.

Önde gelen Boşnakların Slavonski Brod'da ve Budapeşte'de düzenlediği iki toplantının ardından ertesi yıl, Ocak 1907'de Budapeşte'de Macar heyeti tarafından Bosna Hersek'in genel durumuna dair bir oturum yapılmıştır. Avusturya-Macaristan Ortak Maliye Bakanı I. Burián, sunumunda Bosna Hersek'te reformlar yapılması gerektiği düşüncesini vurgulayarak Boşnakların yeterli temsilcisinin bulunmadığını, bu nedenle siyasî diyalogların ve müzakerelerin yapılmadığını ancak yakında seçilecek olan Boşnak liderlerle müzakerelerin devam edecekleri görüşünü eklemiştir.[379] Bakan I. Burián'ın, Budapeşte'de milletvekili Dr. Šusterčić'in MNO ve Boşnak heyetin bir üyesiyle müzakerelere girmesi üzerine bir haber yayılmış, ancak

[375] Bk. Husnija Kamberović, *Begovski zemljišni posjedi u Bosni i Hercegovini od 1878. do 1918. godine*, Hrvatski institut za povijest, Zagreb 2003.
[376] Boş. begovska porodica.
[377] Boş. Zvornik.
[378] Fazla bilgi için bk. https://preporodbn.com/bijeljinski-begovi-xiii-dio/ (Erişim tarihi: 22.04.2022).
[379] "Bosna i Hercegovina u delegacijama (10)", *Musavat Gazetesi*, No: 1, 1 Ocak 1907, s. 3.

sözü edilen haber Bosna Hersek Yerel Hükûmeti Daire Başkanı Kosta Hörmann tarafından yadsınmıştır.[380]

Aynı dönemde Budapeşte'deki *MNO Yönetim Kurulu*, açık bir mektup yazarak ülkenin kamuoyunu yaptığı çalışmaları ve faaliyetleri hakkında bilgi vermiştir.[381] İlk önce, bir matbaa hatası nedeniyle *Memorandum'da Eminbeg Kapetanović, Ali Efendi Biberić, Muhamedaga Silahić, Hasanbeg Cerić, Mehmed Alibeg Džinić, Edhembeg Beglerović* ve *Hafız Ibrahim Efendi Bajramović* gibi bazı kişilerin imzalarının eksik olduğunu bildirmiştir.[382] Sonrasında, *MNO Yönetim Kurulu*, dinî bayramın başlaması nedeniyle Budapeşte'de kalan Derviš Bey Miralem[383] dışındaki *MNO Yönetim Kurulu* üyelerinin evlerine gideceklerini bildirmiştir. Diğer Kurul üyeleri ise belirtildiği gibi, bayram sonrası Macaristan'ın başkentine dönecektir.[384]

Aralık 1906'daki MNO partisinin kurulmasının ardından 1907 yılının başında tüm Bosna Hersek şehirlerinden MNO partisinin *Millet (Halk) Komiteleri*[385] seçilmiş, *Millet Komiteleri* de delegelerini 11 Mart 1907 tarihinde yapılan ilk parti resmî toplantısı için Budapeşte'ye göndermiştir. *Millet Komiteleri* seçimlerine 100.000'den fazla Boşnağın katılmış olduğunu da vurgulamak gerekmektedir. 1907 yılı Şubat ayının başında söz konusu *Komitelerin* teşkilatlandırması Bosna bölgesinde neredeyse tamamen gerçekleştirilirken Hersek bölgesindeki süreç için ise sona yaklaşılmaktaydı. Hersek bölgesi örneği üzerinden bahsi geçen sürecin nasıl ilerlediğini kısmen analiz edebilme şansımız bulunmaktadır. Böylece Hersek bölgesinin *Ljubuško, Stolac,*

---

[380] "Ispravak za članak Narodna riječ iz broja 11 Musavata od 25. Decembra 1906.", *Musavat Gazetesi*, No: 3, 18 Ocak 1907, s. 2.
[381] *Bošnjak* gazetesi de ikinci sayısında Ocak ayında Budapeşte'de yapılan ikinci toplantıdan bahsetmektedir. Bu gazete, Macaristan'daki toplantıya eleştirel bir bakış sergilemektedir; *Bošnjak* gazetesine göre, toplantıya layık kimsenin katılmadığını ve söz konusu toplantıda öne sürülen taleplerin daha önce yapılmış olan eski taleplere dayandığını eklemektedir. Bk. "Hoćemo li naprijed?", *Bošnjak Gazetesi*, No: 2, 10 Ocak 1907, s. 1.
[382] "Domaće vijesti", *Musavat Gazetesi*, No: 2, 18 Ocak 1907, s. 4.
[383] Kaynaklarda (Miralempašić) olarak da geçmektedir.
[384] Kurban Bayramı sırasında Budapeşte'den bir tatil tebrik kartı da gönderilmiştir. Bk. "Bajramske zahvale", *Musavat Gazetesi*, No: 5, 1 Şubat 1907, s. 5.
[385] Boş. *Milletski odbori*.

Gacko, Bileća, Ljubinje, Nevesinje, Konjic ve *Trebinje* bölge temsilcileri[386], 28 Ocak 1907 tarihinde Mostar *Post* Otelinin salonunda bir araya gelerek her bölgeden bir temsilci seçilmesine, Mostar şehrinden dört temsilci seçilmesine ve daha sonra seçilen tüm Hersek bölgesi temsilcilerinin Bosna bölgesi temsilcileriyle görüşeceğine dair karar verilmiştir.[387] Ancak bu süreç boyunca Mostar'da küçük sorunlar kaydedilmiştir; Öyle ki Ocak ayının başında *MNO Partisi Mostar Millet Komitesi*, Budapeşte'deki delegasyonun çalışmalarına karşı çıkmış; ancak 18 Ocak'ta, birkaç yüz önde gelen Mostarlı Budapeşte'deki temsilcilerin çalışmalarına destek verdiğini içeren bir açıklama yazmıştır.[388] Yazılan açıklamada Budapeşte'ye giden Boşnak temsilcilere destek, onay ve minnettarlık vurgulanarak onlara tam güvenildiği ifade edilmiştir. Hersek bölgesindeki *MNO Bölge Millet Komiteleri* seçimlerine ek olarak Saraybosna şehri de temsilcilerini seçmiştir. Saraybosna'nın Budapeşte temsilcileri *Mahmudbeg Fadilpašić* ve *Ahmed Ağa Hendo* olmuştur.[389]

Saraybosna ve Mostar dışında diğer şehirlerin *MNO Millet Komitelerini* de göstermemizde fayda var. Bunlar şu şekildedir:

Bugojno Millet Komitesi: *Haki Bey Bušatlija, Sulejman Bey Sulejmanpašić, Idrizbeg Idrizbegović.*[390]

---

[386] Boş. *Kotarski predstavnici*.

[387] "Domaće vijesti-Zapisnik", *Musavat Gazetesi*, No: 5, 1 Şubat 1907, s. 5; 2 Mart 1907'de seçilen Kotar (bölge) temsilcileri aynı yerde (*Mostar Post* Hoteli) bir araya gelerek, 11 Mart'ta parti meclisinin toplandığı Budapeşte'ye gidilmesine karar verilmiştir. *Bošnjak* gazetesi de 9. sayısında (1907) Budapeşte'deki toplantı hakkında yazmıştır.

[388] Bildirge, kurulun çalışmaları ile tam olarak mutabakat, çalışmaya onay ve şükran, kurula sınırsız güven, Boşnakların örgütlenmesi ile ilgili çalışmalarla ayrıca, kurula vekaletname verilerek, kurul yetkilendirmektedir. Yüzlerce Mostarlı Boşnak'ın imza attığı Bildirgeyi, dönemin bazı önde gelen sakinleri de imzalamışlardı. Vidi: "Izjava", *Musavat Gazetesi*, No: 4, 25 Ocak 1907, s. 2-3.

[389] Saraybosna temsilcileri hakkında bk. "Kako da se na zakonit način riješi muslim. vjersko-mearifsko pitanje", *Bošnjak Gazetesi*, No: 5, 31 Ocak 1907, s. 1; Yine aynı gazetede 28 Şubat tarihinde yayımlanan sayısında Saraybosna temsilcilerinin başka çıkarlar için değil, Müslümanların (Boşnakların) çıkarları için çalışacakları belirtilerek, Sırp yanlısı bazı Müslümanlar ima edilmektedir. Bk. "Muslimani, budite na oprezu", *Bošnjak Gazetesi*, No: 9, 28 Şubat 1907, s. 2; Yukarıda verilen Saraybosna temsilcilerin yanı sıra, Mostar şehrinin temsilcileri Mehmed Efendi Milavić, Muhamed Efendi Karabeg, Avdaga Džudža ve Šerif Arnautović idi. Bk. "Milletski izaslanici iz Hercegovine", *Musavat Gazetesi*, No: 9, 22 Mart 1907, s. 5.

[390] "Izjava (6)", *Musavat Gazetesi*, No: 9, 22 Mart 1907, s. 3.

Vlasenica (Vlasenitsa)[391] Millet Komitesi: *Ibrahimaga Kurtagić, Mušanaga Šahbegović, Mehaga Kurtagić, Zulfikar H. Omerović, Salihaga Kurtalić, Salihaga Kadić*.

Višegrad (Vişegrad)[392] Millet Komitesi: *Osmanagić, Teskeredžić, Osmanaga Osmanagić, Tvrtković, Borovac.* Jajce Millet Komitesi*: Ibrahim* Millet Komitesi *Aganović, Mahdžubbeg Kulenović, Suljaga Sarač.*[393]

Foča (Foça)[394] Millet Komitesi: *Husaga Pilav, Šefik Efendi Muftić, Sulejman Bey Pašić, Edhemaga Karahasanović, Ibrahim Bey Abdagić, Hadži Hafiz Vaizović.*

Donja Tuzla (Aşağı Tuzla)[395] Millet Komitesi: *Hafiz Zećerija Efendi Ibrahimović, Dervišbeg Zaimović, Zejnilaga Muharemagić, Ahmetbeg Sijerčić, Hacı Mehaga Ponjavić, Ibrahimaga Bešlagić, Hamdi Efendi Prčić, H. Ahmedbeg Zaimović, Alijaga Mulaosmanović, Hadcı Ibrahim Ağa Mujezinović, H. Abdaga Kunosić, Galibaga Hadži Čilimković, H. Omeraga Malić, Jakubaga Begić, Šefki Efendi Gluhić, Osmanaga Mulaosmanović.*[396]

Brčko (Brçko)[397] Millet Komitesi: *Husnibeg Salihbegović, Ahmedbeg Beligradli, H. Osman Mušanović, Ibrahimaga Glinac, Mehaga Mahmutagić, Mehmed Alijaga Mehmedagić, Hafız Ahmed Efendi Burić, Pašo Spahalić, Salih Čumirarvić, Salih Trobradović, Salih Novalija, Husein Efendi Trebinćević, Hasana Efendi Zejčirević, Ibrahimaga Džinetić*.[398]

---

[391] Doğu Bosna'da yer almaktadır.
[392] Vlasenica gibi Doğu Bosna'da yer almaktadır.
[393] "Izjava (6)", *Musavat Gazetesi*, No: 9, 22 Mart 1907, s. 3.
[394] Foča da Doğu Bosna'da yer almaktadır.
[395] Kuzeydoğu Bosna'da yer almaktadır.
[396] Izjava (6), *Musavat Gazetesi*, No: 9, 22 Mart 1907, s. 3-4.
[397] Kuzey Bosna'da yer almaktadır.
[398] Izjava (6), *Musavat Gazetesi*, No: 9, 22 Mart 1907, s. 4; "Protesti protiv Bošnjakovim predpostavljenim", *Musavat Gazetesi*, No: 10, 22 Mart 1907, s. 3

Brezopolje (Brezopolye)[399] Millet Komitesi: *Fuadbeg H, Alipašić, Mustafa Efendi Ibrišimović, Ibrahimaga Hodžić, Hašimaga H. Ibrahimović, Hasanaga Delić, Đulaga Rašićović, Ibrahimaga Alagić, Jusufaga Hadžialić, Hasan Ağa Rizvanović.*

Kozarac (Kozarats)[400] Millet Komitesi: *Avdaga Hadžalić, Šemsibeg Gradaščević, Osmanbeg Gradaščević, Ešrefbeg H. Rustembegović, H. Salih Suljagić, H. Mujaga Suljagić, Osmanaga Imširović.*

Bosanska Krupa[401] Millet Komitesi: *Mujaga Badnjević, H. Abdaga Mahić, Tahirbeg Beširović, Ago Hadžić, Dervišbeg Biščević, Rašidaga Pašalić, Čelebija Musić, Mehmedaga Mehić, Husnija Pašalić, Ibrahimbeg Krupić, Osmanaga Tataragić.*

Bosanski Petrovac (Petrovats)[402] Millet Komitesi: *Ibahimbeg Kulenović, Mustajbeg Kulenović, Huseinbeg H. Kadribegović, Dervis Efendi Šerifović, Muharemaga Miličević.*

Kiseljak (Kiselyak)[403] Millet Komitesi: *Abdaga Čizmić, Ibrahim Skopljak, Mustafa Bejtić, H. Salihaga Čizmić, Muhamed Salić, H. Mustafa Granić, Numan Muminović*.[404]

11 Mart 1907'de seçilmiş Millet Komiteleri'nin delegelerini gönderdiği ilk MNO partisi olağan toplantısında, partinin Yönetim Kurulu yeniden seçilerek yeni üyeleriyle genişletilmiştir.[405] Genişletilmiş Yönetim Kurulu'nda *Mahmud Bey*[406]

[399] Kuzeydoğu Bosna'da yer almaktadır.
[400] Kozarac, Kuzeybatı Bosna'da yer almaktadır.
[401] Bosanska Krupa da Kuzeybatı Bosna'da yer almaktadır.
[402] Bosanski Petrovac da Kuzeybatı Bosna'da yer almaktadır.
[403] İç Bosna'da yer almaktadır.
[404] Mart 1907'de Kiseljak kasabası Millet Komitesi üyeleri tarafından imzalanan protestodan Kiseljak Millet Komitesi hakkında bilgi edinebiliriz. Bk. "Protesti protiv Bošnjakovim predpostavljenim", *Musavat Gazetesi*, No: 10, 22 Mart 1907, s. 3.
[405] 9. sayısında *Musavat*, tüm bölgelerin yerel komiteleri seçtiğini bildirmektedir. Ayrıca, 100'den fazla yerel komite delegeleri Budapeşte'deki parti meclisine katıldığını de eklenmektedir.
[406] Boş. *beg.*

Fadilapašić, Ahmed Ağa Henda, Abdulah Efendi[407] *Prešljo, Mahmud Bey Džinić, Husein Bey Cerić, Ahmed Bey Cerić, Bakir Bey Tuzlić, Alibeg Hadžialibegović, Šemsi Bey Zaimović, Osman Bey Pašić, Alibeg Firdus, Rifat Bey Sulejmanpašić, Derviš Bey Miralem, Bahri Bey Kapetanović, Mehmed Bey Milavić, Šerif Arnautović, Vasif Bey Biščević, Zaim Bey Filipović* ve *Muharem Ağa Pašalić* gibi isimler yer almışlardı.[408]

Saraybosna'da ve Budapeşte'deki siyasî faaliyetlerin ardından, Mart 1907'de Viyana'da bulunan *Müslüman Akademisyen Gençliği*[409] cemiyeti Bosna Hersek Boşnaklarının siyasî taleplerini destekleyen bir *Bildiri* yayınlamıştır. Bildiri, despotik Bosna Hersek Yerel Hükûmeti'ni eleştirmiş, Boşnak halkının haklarının tehlikeye atılmasını ve Boşnaklara Bosna Hersek'in "ikinci sınıf vatandaşı" muamelesi yapılmasını eleştirel bir şekilde değerlendirmiştir. *Bildiri'de Müslüman Akademisyen Gençliği* cemiyeti tarafından Bosna Hersek'in Hırvatistan ve Slavonya Krallığı'na bağlanması fikrine muhalefetlik dile getirilmiş, ülkedeki Katolik propagandası da kınanmıştır. Cemiyet, MNO partisinin Yönetim Kurulu dışındaki Boşnakların adına hareket eden tüm siyasî unsurları da kınamıştır.[410] Ayrıca, Bosna Hersek Yerel Hükûmeti tarafından hazırlanan Bosna Hersek ilhak tehlikesi konusunda da uyarıda bulunmuştur.[411]

Böylece 1906 yılı sonu ve 1907 yılı başında Bosna Hersek Boşnakları ilk parti teşkilatlarına gösterildiği ve analiz edildiği şekilde kavuşmuşlardır. MNO partisi teşkilatı, yüz bini aşkın halk temsilcisinin *Millet Komiteleri'nde* seçilen delegeler vasıtasıyla partiye destek vermesini sağlanmıştır. Buna rağmen Ortak Maliye Bakanı I. Burián, partinin İcra Komitesini[412] yok saymaya çalışmıştır.[413] I. Burián daha önce de birçok kez yaptığı gibi, *Bosna Hersek İslam Birliği Ulusal Vakıf Komisyonu'na*

---

[407] Boş. *efendija*.
[408] Zija Bey Pašić, Slavonski Brod'daki ilk toplantıda seçilen ilk Yürütme Komitesinin aksine, Budapeşte'de düzenlenen ilk parti meclisinde Yürütme Komitesi'ndeki yerini kaybetmiştir. Genişletilmiş komite hakkında bk. M. Imamović, *Pravni položaj*..., s. 171.
[409] Boş. *Muslimanska akademska omladina*.
[410] I. Kemura, "Proglas muslimanske akademske omladine u Beču od 1907. godine", *Prilozi*, Saraybosna 1979, s. 340.
[411] I. Kemura, *Proglas muslimanske akademske omladine*..., s. 341.
[412] Boş. *Egzekutivni odbor*; partinin yönetim kurulunu.
[413] M. Imamović, *Pravni položaj*..., s. 171.

dönmüş, MNO temsilcileri yerine Boşnaklar için bu kurumdan Boşnakların Vakıf-Maaarif özerkliği konusuna çözüm önerileri istemiştir. Bosna Hersek Yerel Hükûmeti'nin Ortak Maliye Bakanlığı ile birlikte *Bosna Hersek İslam Birliği Ulusal Vakıf Komisyonu'nu* kısmen kontrol edebileceği ve *Komisyon* üyelerini istediği zaman atayabilecek güce sahiptir. Bu nedenle Hükûmetin *Komisyona* başvurması tesadüf veya plansız olmamıştır. Ancak bu kez *Bosna Hersek İslam Birliği Ulusal Vakıf Komisyonu* halk adına karar verme yetkisine sahip olmadığına dair açıklama yaparak Bakan I. Burián'ın gönderdiği talebi kabul etmemiştir. Bu eylemle *Komisyon,* MNO Yönetim Kurulu'nu halkın gerçek temsilcisi olarak kabul etmiştir.[414]

Bu gelişmeler MNO Yönetim Kurulu'nu Budapeşte'de Halk Ofisi[415] açmaya ve aynı zamanda faaliyetlerini genişletmeye teşvik etmiştir. Bu eylem hem Macar hem de Avusturya kamuoyunun ilgisini daha fazla çekebilmek adına da yapılmıştır. Fazla seçeneğinin kalmadığını fark eden Bosna Hersek Yerel Hükûmeti, MNO Yönetim Kurulu ile iletişime geçmenin uygun bir yolunu bulmaya çalışmıştır.[416] Çözümü, Macaristan Devlet Başkanı Aleksandar Wekerle'yi Bosna Hersek Yerel Hükûmeti ile MNO Partisi arasında arabulucu olarak etkinleştirmekte bulmuştur.[417]

Kısa bir süre sonra Nisan 1907'de Bosna Hersek Yerel Hükûmeti, MNO Yürütme Kurulunu Bosna Hersek'te yaşayan Boşnakları temsil eden bir organ olarak tanımıştır. Buna dayanarak MNO Yönetim Kurulu 1 Haziran'da Bakan I. Burián'a tüm sorunlu konuları ve taleplerini sunduğu bir *Bildiri* hazırlamış, böylece 5 Haziran'da Kurulun temsilcisi Alibeg Firdus, söz konusu *Bildiri'yi* Viyana'da Bakan I. Burián'a

---

[414] I. Kemura, *Proglas muslimanske akademske omladine*..., s. 340.
[415] Boş. *Narodna kancelarija* (*narod*, Boşnakça ve Güney Slav dilleri dahil olmak üzere diğer Slav dillerinde halk anlamına gelirken, *kancelarija* ofis anlamına gelmektedir).
[416] O. N. Hadžić, *Borba Muslimana*..., s. 464-470.
[417] Aleksandar (Sandor) Wekerle, 1848'de doğmuş, 1921'de ise ölmüştür. Budapeşte Üniversitesi'nde hukuk okuduktan sonra memur olmuş, bir deneme süresi ardından Maliye Bakanlığı'nda çalışmaya başlamıştır. Ayrıca, akademik kariyerini de üniversitede politik ekonomi dersleri vererek devam etmiştir. 1886'da Vekiller Meclisi'ne seçilen Wekerle, aynı yıl Devlet Finans Sekreteri olmuş, 1889'da Maliye Bakanı olarak Kalman Tisa'nın yerini almıştır. Kasım 1892'de Wekerle, finans portföyünda bulunmasına rağmen, başbakan olarak Kont Gyula Szapáry'nin yerini almıştır. İmparatorun koalisyonla uzlaşmasının ardından yeni hükûmeti yönetmeye en uygun kişi olarak seçilmiş, 8 Nisan 1906'da başbakan olarak atanarak aynı zamanda maliye bakanlığını da devralmıştır. Wekerle, 1917'de yeniden iktidara gelerek Birinci Dünya Savaşı'nın son yılında görev yapmıştır. Bk. "Wekerle, Santor". Encyclopedia Britannica (11th ed.), Cambridge University Press, 1911.

teslim etmiştir.[418] Kısa bir süre sonra, 7 Haziran'da, Boşnak temsilciler ile devlet yetkilileri arasında müzakereler başlamıştır.[419] Menşur meselesinin müzakerelerdeki en büyük engel olduğu ortaya çıkmış, bu nedenle müzakereler, her iki taraftaki anlaşmazlıklar nedeniyle kısa sürede kesintiye uğramıştır. Bosna Hersek Yerel Hükûmeti, ekonomi ve haklar konusunda müzakerelerin devam etmesi, Menşur konusunun ertelenmesi konusunda ısrar etmiş ama bu öneriler Boşnak temsilcileri tarafından reddedilmiştir.

Müzakerelerin sona ermesinden sonra MNO Yönetim Kurulu 17 Temmuz 1907'de kesinti ve müzakerelerin durdurulması hakkında bir *Bildiri* yayınlamıştır.[420] Birkaç aylık durgunluğun ardından, Kasım 1907'de müzakereleri yeniden başlatmak için bir girişimde bulunulmuştur. Bosna Hersek Yerel Hükûmeti temsilcileri Sivil Adlatus Baron I. Benko ve 1901'deki müzakerelere de katılan Bosna Hersek Yerel Hükûmeti Başkanı Baron Kutschera'ydı.[421] MNO Yönetim Kurulu, Menşur meselesinin çözülmesi şartıyla müzakerelerin yenilenmesini kabul edince 7 Ocak 1908'de müzakereler yeniden başlamış oldu.[422] Boşnak tarafı, Avusturya-Macarista İmparatorunun Bosna Hersek'in laik hükümdarı ve idarecisi olduğu, ülke üzerinde manevi hakkın ise Osmanlı Padişahı (Halifesi) ve Şeyh-ül İslam'a ait olduğu

[418] *Musavat* gazetesi 1908'deki ilk sayısında 2 Haziran olduğunu yazarken, M. Imamović ise 5 Haziran olduğunu yazmaktadır. Musavat, aynı sayıda hükûmet temsilcilerini de (Benko, Kutschera, Hörrman ve Trešćec) eleştirmektedir.

[419] Nusret Šehić, *Politički razvitak Muslimana za vrijeme austrougarske uprave u Bosni*..., s. 278.

[420] "Proglas", *Musavat Gazetesi*, No: 22, 5 Ağustos 1907, s. 1.

[421] "5. januara 1908", *Musavat Gazetesi*, No: 1, 3 Ağustos 1908, s. 1.

[422] Musavat, 1908'deki ikinci sayısında, hükûmet ile Müslüman Boşnaklar arasındaki müzakerelerin 7 Ocak (Salı) günü başladığını yazmıştır. Müzakereler, 5 Ocak'ta yapılması gerekiyordu fakat Pazar olması nedeniyle Salı gününe alınmıştır. Söz konusu toplantıya Husejin bey Cerić hariç, tüm *Yönetim Kurulu* üyeleri katılmıştır. Bk. "Pregovori", *Musavat Gazetesi*, No: 2, 10 Ocak 1908, s. 2; 30 Aralık 1907'de *Hrvatsko Pravo* gazetesi, idare ile Müslüman Boşnaklar arasında 5 Ocak 1908'de devam edecek olan müzakereleri yazmıştır. Ayrıca, söz konusu müzakerelerde temsilci seçimi konusunda yerel sorunlar da yaşanmıştır. *Bošnjak* gazetesinin 4 sayısında, 19 Ocak'ta Bosanski Petrovac, Muhamedbeg Bukovača, Sulejmanbeg Kulenović, Ahmetbeg Smailbegović, Malićbeg Haračlija, Alibeg Kulenović, Omeraga Eškić, Omer Efendi Šehić, Omer Nadarević, Omer Kelin, Ibrahim Spahić, Avdaga Salihagić ve diğerleri, Alibeg Firdus'a Alibeg Suhaja, Ibrahimbeg Šenigdžić ve Muharem Krikić'in halkın değil, Muhamedbeg Bukovac'ın temsilcileri olduğunu yazarak protesto şeklinde bir telgraf göndermişlerdi. Bk. "Izjava", *Bošnjak Gazetesi*, No: 4, 30 Ocak 1908, s. 3; Ayrıca, 20 Ocak tarihinde yapılan Büyük Meclis'te de bazı anlaşmasızlıklar yaşanmıştır. Şöyle ki, Gacko'lu Müslümanların (Boşnakların) *Bošnjak* gazetesinde (11 sayısı) Gacko'yu Osmanaga Hasanbegović ve *Yönetim Kurulu* tarafından yetkileri verildiği Ćoso Muljanin temsil etmiş, ancak Osmanaga Hasanbegović'e yetki verilmediğini, bu olay da söz konusu küçük kasabada tepkiye neden olduğunu bir yazı ortaya çıkmıştır.

görüşündeydi. Müzakerelerde Bosna Hersek Yerel Hükûmeti safında yer alan bazı Boşnaklar da bu tavrı sergilemişlerdir. Böylece Şeriat Mahkemesi hakimi Sulejman Šarac, Bosna Hersek İslam Birliği Reîsülulemâ, kadı ve hatiblerin yalnızca Halife tarafından atanabileceği görüşünü ifade etmiştir.[423]

Öte yandan Avusturya-Macaristan, dünyevi ve manevi dahil olmak üzere, tüm yetkinin İmparator Franz Joseph'e ait olduğu görüşünde olup Bosna Hersek İslam Birliği Reîsülulemâ, İmparator tarafından atandıktan sonra İstanbul'dan talep edilen Menşur verilebileceği görüşündeydi. Bosna Hersek Yerel Hükûmeti'nin böyle bir tutumu Boşnakların çoğunluğu tarafından kabul görmese de bazılarının bu tutumu olumlu karşılayarak Bosna Hersek Boşnakları içinde fikir ayrılığına sebep olmuştur.

Böylece 20 Ocak 1908 tarihinde MNO partisinin bir toplantısı yapılarak basına sunulmuş; *Büyük Meclis*[424] olarak adlandırılan toplantıda Avusturya-Macaristan'ın pozisyonu ve görüşü, İmparator Franz Joseph'in Bosna Hersek İslam Birliği'nin Reîsülulemâ seçmesi gerektiği, sonrasında ise İstanbul'dan bir Menşur talep edilmesinin istenmesi gibi önerilerde bulunulmuştur.[425] MNO'daki bu konunun farklı yorumları, altı farklı görüş oluşturmuştur. Alibeg Firdus, farklılıkları göz önünde bulundurarak ve partide bölünme olacağından korkarak tüm teklifleri yorumlanmak

---

[423] Šarac, *Bošnjak* gazetesinde tutumunu açıklamıştır. Metin aşağıdaki gibidir: *Bosna i Hercegovina pravno je kao i po postojećem ugovoru sastavio dio Turske carevine. Suverentsvo njegovog veličanstva Sultana nad Bosnom i Hercegovinom je netaknuto i posebnim ugovorm utvrđeno. Osim toga, poznata je veza Muslimana BiH u vjerskim odnosima i šerijatskim poslovima sa Hilafetom. S tim u vezi, postavljanje Reisu-ul uleme i ovlaštenja kadija i hatiba je isključivo pravo Halife. Druga država ne može se miješati u imenovanje (24 ševval 1325). Potpisnici: Hafiz Sulejman Šarac, Korkut Munib i Alajbegović Salih.* (tür. Bosna Hersek, yasal olarak mevcut antlaşmaya göre, Osmanlı İmparatorluğu'nun bir parçasını oluşturuyor. Sultan Hazretlerinin Bosna Hersek üzerindeki egemenliği bozulmamış ve özel bir antlaşma ile kurulmuştur. Ayrıca, Bosna Hersek Müslümanları'nın dini ilişkilerde ve şeriat işlerinde Hilafet ile olan bağlantıları iyi bilinmektedir. Bu bakımdan [Bosna Hersek İslam Birliği] Reisu-ül Ulema'nın atanması ve kadı ile hatiplerin yetkisi, halifenin münhasır hakkıdır. Başka bir ülke atamaya müdahale edemez. 24 Şevval 1325. İmzacılar: Hafız Sulejman Šarac, Munib Korkut ve Salih Alajbegović.) Bk. "Izjava", *Bošnjak Gazetesi*, No: 1, 2 Ocak 1908, s. 3.

[424] Boş. *Velika skupština*.

[425] *Musavat* gazetesi de 1908'de ikinci sayısında, bayram günleri sonrasında *MNO'nun Yönetim Kurulu* toplantısının Saraybosna'da toplanacağını yazmıştır. Bk. "Milletski odbori", *Musavat Gazetesi*, No: 2, 10 Ocak 1908, s. 2; Bir dahaki sayısında aynı gazete, 11 Ocak'ta yapılan MNO'nun toplantısında, partinin genel kurulunun bayramın yedinci gününde yapılmasına karar verildiğini aktarmaktadır. "Sastanak Milletskih odbora", *Musavat Gazetesi*, No: 3, 17 Ocak 1908, s. 2.

üzere İstanbul'a, Şeyh-ül İslam'a göndermiştir.[426] 8 Mart'ta komite, kararını Bosna Hersek Yerel Hükûmeti'ne bildirerek, ardından Avusturya-Macaristan resmi olarak İstanbul'a Menşur ile ilişkin soruları sorguya göndermiştir. Diğer çözülmeyen konulardaki müzakereler Nisan ayı sonuna kadar devam etmiştir. Ülkenin tarım düzeniyle ilgili bazı yüzeysel anlaşmalara varılmış, dini konular sonbahara kadar uzatılmıştır.[427] Sonuç olarak İstanbul'dan anlaşma için şu maddeler gelmiştir:

a) Ruhani (seçim) komitesi, Bosna Hersek İslam Birliği Reîsülulemâ ulema görevi için Bosna Hersek ulemasından oluşan 3 aday seçmeli ve bunları Bosna Hersek Yerel Hükûmeti'ne önermelidir.

b) Avusturya-Macaristan İmparatoru üç aday arasından bir isme karar vermeli.

c) İstanbul (Şeyh-ül İslam) seçilen adaya Menşur vermeli. [428]

Nihayet aynı yılın Eylül ayında anlaşmaya varılmış, ancak 1908 Bosna Hersek ilhakı, anlaşmanın uygulanmasını engellemiştir.[429]

---

[426] "Eksekutivni odbor i Menšura", *Bošnjak Gazetesi*, No: 3. 23 Ocak 1908, s. 1-2; Ayrıca bk. "Zapisnik", *Musavat Gazetesi*, No: 4, 24 Ocak 1908, s. 1; Bu gazetenin aynı sayısında, toplantıya ülkenin dört bir yanından 1000'in üzerinde katılımcının (üyenin) katıldığı belirtilmektedir. Başkan Firdus'un giriş konuşmasında, çok farklı görüşler (toplam altı görüş) nedeniyle İstanbul'dan, doğrusu Şeyhülislam'dan bir değerlendirme ve çözüm istenmesi gerektiğine işaret edilmiştir. Böylece bu sayıda sunulan tutanaklara dayanarak, tüm teklifleri (görüşleri) ve bunların gönderileceğini ayrıntılı olarak açıklayan ve kurul ile hükûmetin ne zaman bekleneceği konusunda mutabakata varacakları bir kanun taslağı hazırlanmasına, aynı zamanda cevap ne zamana kadar beklenecek konusunda da karar verilmiştir. Cevap gelir gelmez, tutanaklara göre, hükûmet, Vakıf-Maarif Statüsü düzenlemek için bir komite çağırmalıdır. Bu teklif mecliste (toplantıda) hazır bulunanların oy birliği ile kabul edilmiştir. Sonrasında hükûmet (Avusturya-Macaristan idaresi) de komitenin önerilerini kabul etmiş oldu. Bk. "Skupština Milletskih odbora", *Musavat Gazetesi*, No: 4, 24 Ocak 1908, s. 1.

[427] "Konci pucaju", *Bošnjak Gazetesi*, No: 18, 8 Mayıs 1908, s. 1; Devam eden müzakerelerin seyrini bk. "Pregovori", Musavat Gazetesi, No: 22, 10 Mayıs 1908, s. 1-2; "Pregovori", Musavat Gazetesi, No: 23, 15 Mayıs 1908, s. 1-2.

[428] "Pitanje o menšuri-riješeno", *Bošnjak Gazetesi*, No: 39, 2 Ekim 1908, s. 1.

[429] Avusturya imparatoru, 1909'un Nisan'ında, din, vakıf, maarif işlerinin yönetimine dair yönetmelik adlı metni yayınlamak zaruretinde kalmıştır. Bk. F. Emgili, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Bosna'yı İşgâli, Bosna'yı Değiştirme Çabaları (1878-1918) ve Bunun Millî Kimliklere…, s. 296.

Partilerin kurulmasına, Boşnakların aktif siyasî yaşamının başlangıcına ve genel olarak Bosna Hersek'in dönemin siyasî gelişimine ilişkin eksiksiz bir resim elde etmek ve görüntü almak için Bosna Hersek'teki Ortodoks Sırpların ilk siyasî teşkilatları, daha yakın ifade ile 1907'de SNO partinin kurulmasına kadar olan sosyal ve siyasî örgütlenme yolunun ve faaliyetlerinin ana hatlarını çizmek gerekir.

Bosna Hersek Sırplarının üç yıl süren silahlı mücadelesinin yoğunluğu 1878 yaz aylarının sonunda azalmış, 1878 sonbaharında ise Avusturya-Macaristan ordusunun Bosna Hersek'in son kalelerini işgal ettiği sırada Hersek Ayaklanması da kesin olarak bastırılmıştır.[430] Ayaklanma sona ermeden önce isyancılar çeşitli taleplerde bulunmuş, ancak bu talepler ülkenin yeni yönetim tarafından ciddiye alınmamıştır.[431]

Avusturya-Macaristan idaresinin başlaması, Osmanlı döneminde geçerli olan Bosna Hersek Sırplarının kilise örgütlenmesi ve teşiklatlanması döneminin de sonlandırılması anlamına gelmektedir. Bu bağlamda 1878 Berlin Kongresi, ülkedeki Osmanlı düzeninin temel taşı olan eşitlik kavramını ve dinî cemaatlerin özerkliğini de ortadan kaldırdığını sonucuna varabiliriz.[432] Bosna Hersek Sırplarının Osmanlı idaresindeki kültürel, siyasî ve dinî hayatı Ortodoks kilisesi bünyesinde gerçekleşmiştir. Buna ek olarak; devletle akdedilen belirli beratlarla ve anlaşmalarla düzenlenen kilisenin belirli bir özerkliği de bulunmaktadır. Bosna Hersek Sırplarının ruhanî lideri *Rahipler Meclisi* tarafından seçilen ve ardından Osmanlı Padişahın onayladığı *İstanbul Patriği* ve *Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi* olmuştur. İstanbul Patriği, Bâb-ı Âli ile yapılan anlaşma sonucunda Patrikhane Meclisi tarafından görevden alınabilmektedir. İstanbul Patriğe ek olarak *Sinod* da ruhban sınıfı ile

---

[430] (Birinci) Hersek Ayaklanmasına katılan isyancıların teslim olması, 6 Ekim 1878'de Karadağ Knezin tüm isyancıların Bileća'da bir taburda toplanıp Avusturya-Macaristan ordusuna teslim olmalarını emrettiği zamanda gerçekleşmiştir. Bk. "Brzojavi-U Dubrovniku 3. listopada", *Bosanskohercegovačke novine Gazetesi*, No: 11, 6 Ekim 1878, s. 2.

[431] İsyancılar, Avusturya-Macaristan'dan Kiril alfabesinin kullanılmasını, yerel halkın ruhban pozisyonlarına seçilmesini ve mevcut olan tarım sisteminin kaldırılmasını talep etmiştir. Avusturya-Macaristan tarafı ise bu talepleri kabul etmemiştir. Bk. V. Čubrilović, *Bosanski*..., s. 323-333.

[432] F. Emgili, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Bosna'yı İşgâli, Bosna'yı Değiştirme Çabaları (1878-1918) ve Bunun Millî Kimliklere…, s. 290.

ilgilenerek Bosna Hersek Sırpları dahil olmak üzere, Ortodoksların dinî yaşamında önemli bir rol oynamıştır.[433] Bosna Hersek Ortodokslarının evlilik kanunları ve düzenlemeleri de kilise ve "crkvene opštine" adlı kurumların[434] sorumluluğundadır.

1878 işgalinin hemen ardından Bosna Hersek'teki yeni kurulmuş olan Avusturya-Macaristan idaresi, Bosna Hersek topraklarındaki Ortodoks metropolitanları Karlofça[435] Patrikhanesi'ne bağlamaya çalışarak dinî meseleyi bu şekilde çözmeye çalışmış, ancak Avusturya-Macaristan başarısız olmuştur.[436] Bu girişimden sonra, Fener Rum Patrikhanesi Meclisi'nde (Sinod'da) direnişin olmasına ve karşı çıkılmasına rağmen 28 Mart 1880'de *Anlaşma* imzalanmıştır. *Anlaşmaya* göre, Avusturya-Macaristan Monarşisine Bosna Hersek topraklarında piskopos seçme hakkı verilmiştir. Bir yıl sonra papaz Sava Kosanović, Dabrobosna Piskoposluğu'na başpiskopos olarak Avusturya-Macaristan tarafından atanmıştır.[437] Devletle birkaç anlaşmazlıktan sonra istifa eden S. Kosanović, dört yıl boyunca Dabrobosna Piskoposluğunun başında kalmıştır. Hiç şüphesiz ki S. Kosanović'in istifa kararında 1881'den 1882'ye kadar süren (İkinci) Hersek Ayaklanması'nın etkisi olmuştur.

Avusturya-Macaristan, 1878'de Bosna Hersek'te yaklaşık 350 Ortodoks "crkvena opština" adlı kurumu bulmuştur.[438] 19. yüzyılın 80'li ve 90'lı yıllarında çeşitli

---

[433] Sinod, dini veya idari sorunları çözmek için Ortodoks Hristiyanların bir kuruludur. Bk. İslam Ensiklopedisi, Sinod Maddesi; Sinod hakkında ayrıca bk. sinod. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 12. 4. 2022. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=56147>. (Erişim tarihi: 12.04.2022).

[434] Ortodoksların gayri resmi kurumları.

[435] Boş. / sırp. Sremski Karlovci.

[436] Söz konusu Avusturya-Macaristan idaresinin hedefi, *Avusturya-Macaristan'ın Bosna'daki Ortodoks kiliselerini Karlovac Patrikhanesi'ne ilhak etmek niyetinde olduğunun Osmanlı İmparatorluğu Maliye Bakanlığı'na bildirilmesi gerekmektedir* şeklinde yazmaktadır. (sırp. *Potrebno saopštiti Ministarstvu finansija Osmanske Imperije da Austrougarska namjerava da pripoji pravoslavne crkve u Bosni Karlovačkoj patrijaršiji*). Bk. BOA, BEO, 300 – 22462, H-14-04-1311; Sırbistan'ın bugünkü Voyvodina bölgesi olan Sremski Karlovci'de bulunan patrikhaneyi ifade etmektedir. Patrikhane, Karlofça Metropoliti Sırp Patriği ilan edildiğinde 1848'de kurulmuş, 1920'de Sırp Patrikhanesi'nin merkezi Belgrad'a taşındığında bu işlevini kaybetmiştir. Fazlası için bk. Radosav Grujić, *Pravoslavna srpska crkva*, Knjižarnica Gece Kona, Beograd, 1920 (Grujić, Sırp Ortodoks Kilisesi).

[437] Lj. Zovko, *Studije iz pravne povijesti*…, s. 20; Božo Madžar, *Pokret Srba Bosne i Hercegovine za versko-prosvetnu samoupravu*, Veselin Masleša, Saraybosna 1982, s. 59-60.

[438] Božo Madžar, "Pokret Srba Bosne i Hercegovine za vjersko-prosvjetnu autonomiju", *Prilozi za istoriju Bosne i Hercegovine II*, ed. Enver Redžić, Knjiga LXCIX, Odjeljenje društvenih nauka Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Saraybosna 1987, s. 220.

milliyetçi dürtüler ve fikirler nedeniyle Avusturya-Macaristan Ortodoks "crkvena opština" kurumları üzerinde kontrol sağlamaya çalışmış, bu da Ortodoks halkın direnişine neden olmuştur.[439] Bu bağlamda bahsedilen yıllarda Bosna Hersek Ortodoksları birkaç kez şikâyetlerini Viyana'ya ve aynı zamanda Londra'ya göndermiştir.[440] 1880'lerin başındaki Hersek Ayaklanması'ndan sonra durum daha da kızışmıştır. Bosna Hersek Ortodoksları ile idare arasındaki çatışmanın tırmanması, 1893 yılında 24 Ortodoks "crkvena opština" kurumunun bir heyet aracılığıyla Bosna Hersek Yerel Hükûmeti'ne ve yetkililerine Ortodoks okullarına öğretmen atamalarına müdahale etmemesini vurgulayan bir dilekçe göndermesiyle başlamıştır. Buna karşılık olarak Avusturya-Macaristan "crkvena opština" kurumlarının işlerine karışmaya devam etmiştir. Nihayet 16 Mart 1896'da söz konusu kurumların yönetim kurulu toplantılarının ve meclislerinin devlet yetkililerinin izni olmadan yapılamayacağı emredilmiştir.

1896 yaz aylarında "crkvena opština" kurumları, idarenin getirdiği prosedürü protesto ederek konuyu doğrudan Ortak Maliye Bakanı B. Kalláy'a ve Avusturya-Macaristan hükümdarı Franz Joseph'e iletmeye karar vermişlerdi. Bosna Hersek'te bulunan 14 "crkvena opština" kurumunun temsilcileri tarafından 5 Aralık 1896'da Viyana'daki *İmparatorluk Ofisi'ne* sunulan ilk *İmparatorluk Memorandumu* oluşturulmuştur.[441] Bunun ardından Bosna Hersek Ortodoksları ve ülke yönetimi arasında bir dizi memorandum ve başarısız müzakere kaydedilmiştir.[442] B. Kalláy'ın 1903'te ölümüyle küçük bir değişiklik olup yeni Ortak Maliye Bakanı I. Burián, B. Kalláy'dan biraz daha ılımlı bir tavır benimsemiştir. Bu nedenle 1905 yaz aylarında İmparator Franz Joseph, Bosna Hersek'teki Ortodoksların "Kilise-okul" özerkliğine

[439] B. Madžar, *Pokret Srba Bosne i Hercegovine za versko...*, s. 95-96.
[440] 27 Temmuz 1880'de Mostar Kilise-Okul kurumu (sırp. opština), 180 Mostarlı Sırp'ın imzaladığı bir dilekçeyi Viyana'ya göndermiştir. İlk imza sahibi, 1875'ten 1888'e kadar bu görevde bulunan Hersek Mitropoliti Ignatije idi. Yerine Leontije Radulović geçmiştir. Protesto dilekçesi hakkında bk. ABiH, ZMF, Pr. BH, No: 70/1882; Ayrıca, Gladson'a, Londra'ya da bir şikayet (protesto notu) gönderilmiştir.
[441] B. Madžar, *Pokret Srba Bosne i Hercegovine za versko...*, s. 175.
[442] 31 Mart 1897 tarihli *Memorandumdan* da bahsetmek gerekmektedir. Bu *Memorandum,* (Bosna Hersek) Ortodoksların görüşüne dayanarak, yetkililer (idare) tarafından yürütülen zulümler vurgulanmaktadır. Birkaç yıl sonra, 30 Mayıs 1900'de Budapeşte'de de bir *Memorandum* daha yazılmıştır. Detaylar için bk. I. Hadžibegović, M. Imamović, *Bosna i Hercegovina u vrijeme...*, s. 267; Fazla detay ve bilgi için bk. Jovan B. Dušanić, *Srbi Bosne i Hercegovine u XIX veku: borba za slobodu i ujedinjenje*, Belgrad 2018.

ilişkin bir kararnameyi imzalayarak önemli bir siyasi-sosyal mücadeleyi sona ermiştir. 1905'te Bosna Hersek Sırplarının bir sosyal mücadele bölümü kapanmış, bir yıl sonra SNO siyasi teşkilatının kurulmasıyla birlikte yeni bölüm açılmıştır.

Böylelikle 1907 yılında *Sırp Halk Teşkilatı*[443] (SNO) kurulmuştur. 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başında Bosna Hersek Sırpları, "Ortodoks Kilise-Okul" özerkliği için mücadele etmiş, aynı zamanda bu dönemi sırasında koro toplulukları, Sırp okuma odaları ve eğitim veren kurumlar gibi birkaç ulusal cemiyet kurmayı başarmışlardı.[444] Bu bağlamda Avusturya-Macaristan yönetimindeki Bosna Hersek Sırplarının siyasî hayatının gelişmesinde önemli rol oynayan *Prosvjeta* (tür. *Eğitim*) cemiyetinin kurulmasıyla büyük bir adım atılmıştır. *Prosvjeta* cemiyeti, 18 Ağustos 1902'de Saraybosna'da kurulmuştur.[445] Sırp asıllı öğrencilere maddi destek verilmesi, zanaatkar ve tüccarlara da eğitim verilmesi, ardından tarım kooperatiflerinin kurulması, köylerde ev hanımları için okulların kurulması, öğrenci yurtlarının kurulması, okuma yazma bilmeyen kişiler için kursların ve kütüphanelerin kurulması, *Prosvjeta* cemiyetinin ana hatlarını çizen hedeflerdi.[446] *Prosvjeta'nın* 1902'deki kuruluşundan 1949'da yasaklanana kadar, Petar Kočić, Aleksa Šantić, Jovan Dučić, Pero Slijepčević, Jovan Cvijić, Đorđe Pejanović, Šćepan ve Vasilj Grđić Stevo Kaluđerćić, Risto Besarević, Dušan Kecmanović gibi zamanın en büyük entelektüelleri, cemiyetin etrafında toplanmış, yaratıcı ve üretken enerjileriyle cemiyetin çalışmalarını teşvik eden, aynı zamanda maddî olarak da yardımcı olan şahıslar olmuşlardı.

---

[443] Sırp. *Srpska narodna organizacija*- SNO.

[444] Kurulan ilk koro, 1888'de kurulan Sloga adlı Sırp Ortodoks kilise korosu idi. Şarkı (Koro) toplulukları hakkında bk. "Sedma glavna skupština Sloge", *Bosanska vila Gazetesi*, No: 4, 29 Şubat 1896, s. 65-66.

[445] *Prosvjeta Cemiyeti*, 1902'deki kuruluşundan, Federal Halk Yugoslayva Cumhuriyeti'nin (boş. / sırp. / hırv. FNRJ) ulusal dernekleri kaldırdığı 1949'da Bosna Hersek'teki ulusal toplulukların faaliyetlerinin yasaklanmasına kadar Saraybosna'da faaliyet göstermiştir. 1990 yılında Vidovdan Günü'nde çalışmalarını yenilemiştir. Bk. Službena stranica društva pod nazivom Srpsko prosvjetno i kulturno društvo "Prosvjeta" Sarajevo (Prosvjeta Cemiyetinin resmi sayfası), prosvjeta.com.ba (Erişim tarihi: 09.05.2022). Diğer literatürden de bk. Božidar Madžar, *"Prosvjeta" srpsko prosvjetno i kulturno društvo 1902-1949*; *Spomenica „Prosvjeta" iz 1927. godine*.

[446] *Prosvjeta* gazetesi kurulmuş, *Prosvjeta Takvimi* de basılmıştır.

Bosna Hersek Sırplarının siyasî hayatlarına gelince 20. yüzyılın başlarında birkaç siyasî akıma ve gruba ayrıldıklarına söylemek mümkündür. *Prosvjeta* cemiyetinin en etkili isimleri arasında *Saraybosna grubuna*[447] mensup olan Gligorije Jeftanović, Vojislav Šola ve Milan Srškić bulunmaktadır.[448] 1905'te bu grup *Srpska riječ* (tür. *Sırp Kelimesi*) adlı gazeteyi çıkarmıştır.[449] İkinci grup, Dušan Vasiljević, Nikola Stojanović ve Uroš Krulj liderliğindeki *Mostar grubuydu*.[450] 1907'de bu grup *Narod* (tür. Halk) adlı bir gazete çıkarmaya başlamıştır.[451] Üçüncü grup, 1905'te *Dan* (tür. Gün) gazetesini çıkaran ve aynı zamanda Mayıs 1907'de *Sırp Bağımsız Halk Partisi'ni*[452] kuran Lazar Dimitrijević'in çevresinde toplandığı bir gruptu. *Saraybosna Kararı'nın*[453] ardından Banja Luka'lı Vukosav Gruberović ve Petar Kočić etrafında toplanan bir grup, *Otadžbina* (tür. Vatan) gazetesini kurmuştur.

Avusturya-Macaristan dönemi boyunca tüm bu siyasi gruplar, Bosna Hersek Sırplarının ülkedeki siyasi konumu ve tarım sorunu gibi konuların yanı sıra, din ve eğitim konularından dolayı çeşitli görüşlerde bulunmuş, siyasî çatışmalara girmiştir. Bu nedenle Mayıs 1907'de gerçekleşen *Prosvjeta* cemiyetinin büyük idari konseyinin oturumunun yukarıda belirtilen akımları ve grupları bir araya getirmeye hizmet etmesi gerekirdi. Toplantı, tek bir siyasî teşkilatı kurmayı amaçlayan 11 Mayıs 1907'de literatürde *Saraybosna Kararı* olarak bilinen bir kararla sonuçlanmıştır.[454] Aynı yılın Eylül ayında literatürde *Mitrovdan Meclisi* olarak da geçen *Sırp Ulusal Meclisi*

---

[447] Sırp. *Sarajevska grupa*.

[448] Srškić, Saraybosnalı bir avukattı. Viyana Hukuk Fakültesi'nden doktora derecesi ile mezun olan Srškić, Saraybosna'da avukat olarak çalışmış, siyasetçi olarak ise Bosna Hersek Sırplarının kilise ve okul özerkliği mücadelesinde aktif bir şekilde katılmıştır. *Srpska riječ* gazetesi ve Bosna ve Hersek'tten temsilcisi olarak Viyana *Die Zeit* gazetesiyle ile işbirliği yapmış, söz konusu gazetelerde yazıları yazmıştır. Ayrıca, 1910 yılında Bosna Meclisi üyeliğine seçilmiştir. Bk. http://srpskaenciklopedija.org/doku.php?id= милан_сршкић (Erişim tarihi: 20.05.2022).

[449] Aynı yıl içerisinde söz konusu grup, Saraybosna'da *Sırp Hissedar Matbaasını* kurmuş, bu matbaasında Mostar'dan sonra *Musavat* gazetesi de basılmıştır.

[450] Vasiljević, Mostarlı bir avukattı.

[451] Bu gazetenin editörlüğü Risto Radulović ve Vasilj Grđić tarafından üstlenmiştir. Meşhur Mostar'lı edebiyatçı Aleksa Šantić de Radulović ve Grđić ile beraber bir dönemde söz konusu gazetede yer almıştır.

[452] Sırp. *Srpska narodna samostalna stranka.*

[453] Boş. *Sarajevska rezolucija*.

[454] Bk. Lj. Zovko, *Studije iz pravne povijesti*..., s. 20; Bakan Burián, o sırada tatilde olduğu İsviçre'de Sırp heyetini kabul etmiştir; Kabul edilen kararın parti programında yer almaması şartıyla partinin kurucu meclisini toplamalarına izin vermiştir. Ancak Sırp tarafı, partinin kuruluş aşamasında karar, kurulan siyasi partinin programında tamamen yer almıştır.

seçimler yapılmıştır. Bu meclis bir sonraki ayın sonunda, 27 Ekim'den 31 Ekim'e kadar bir toplantı yapmayı başarmıştır.[455] 71 delegenin katıldığı bu toplantıda *Sırp Halk Teşkilatı* adlı tek bir partinin kurulmasına karar verilerek aynı mecliste partinin programı da kabul edilmiştir.[456]

Yeni kurulan *Sırp Halk Teşkilatı'nın* temel ilkeleri şunlardı:

a) Her ulusun kendi kaderini tayin hakkı bulunmalı ve halkın iradesi, gücün kaynağı olarak kabul edilmelidir.

b) Devletin amacı, vatandaşlarının ulusal, ekonomik ve kültürel çıkarlarını korumak olmalı; devletin temeli hukuk ise tüm vatandaşlarına kanun önünde eşitlik sağlanmalı.

c) Dini farklılıklar, ulusal çıkarlar topluluğuna engel olacak bir unsur olmamalı.

d) Bosna Hersek, Avusturya-Macaristan'ın Avrupa güçlerinden aldığı manda ile yönettiği Osmanlı Devleti'nin ayrılmaz bir parçasıdır.

[455] *Mitrovdan* (Mitar Günü), Hristiyanlığın yayılması nedeniyle hayatını kaybeden Selanik'in eski komutanı Selanik'li Demetrius'a (sırp. Mitro) adanmış bir Ortodoks bayramıdır. Bosna Hersek Ortodoksları arasında da sözü edilen Ortodoks azizin kutlandığı günlerde meclisin düzenlenmesi nedeniyle, meclise *Mitrovdanska skupština* adı verilmiştir.

[456] Bk. *Srpska riječ Gazetesi*, No: 233, 27 Ekim 1907, s. 1; Radomir Nešković, *Nedovršena država: Politički sistem Bosne i Hercegovine*, Friedrich Ebert Stiftung, Saraybosna 2007, s. 20; SNO'nun programı, 1908 baharında, Deleget Nemec'in Bosna Hersek Sırpları'nın (siyasi) programını ve hayatını tartıştığı Avusturya-Macaristan delegasyonlarında da tartışılmıştır. Bk. "Bosna i Hercegovina u delegacijama", *Musavat Gazetesi*, No: 10, 6 Mart 1908, s. 2.

e) Devletin siyasî teşkilatına gelince Bosna Hersek'in tam özerkliğini ve yasama yetkisinin genel, doğrudan, eşit ve gizli oyla seçilerek halkın temsilcisi aracılığıyla kullanılmasını talep edilmektedir.[457]

f) "Sırp ülkelerinde" olduğu gibi, Bosna Hersek'te de resmi dil Sırpça olmak zorundadır.[458]

Bosna Hersek'te ulusal Müslüman ve Ortodoks siyasî teşkilatları kurulduktan ve parti programlarının ilan edildikten sonra, Avusturya-Macaristan yönetimi yeni kurulan siyasî teşkilatları bir şekilde kontrol etmeye çalışmıştır. Öte yandan, yeni kurulan teşkilatlar, belirlenen hedeflerin en azından bir kısmını gerçekleştirmek için Monarşi içindeki belirli siyasî grupların desteğini kazanmayı amaçlamaktaydı. Boşnaklar, Macaristan'ın Bosna Hersek konusunda biraz daha ılımlı tavırları nedeniyle daha önce de vurgulandığı gibi, Macaristan Parlamentosunda yer alan delegelerini, partilerini ve Budapeşte'deki Macar kamuoyunu kazanmaya çalışmıştır. Bu dönemde (1906-1907) Macar milletvekillerinden Hırvat asıllı Frano Supilo, yazdığı raporlarında Macarların yine Müslüman Boşnakların taleplerini destekleyeceklerini öngörmüştür.[459] Bu, Macaristan'ın Viyana ile yüzleşmesinin bir biçimi olarak da yorumlanabilir.

Macar desteği sağlamak isteyen Bosna Hersek Boşnaklarının girişimleri hakkında Sırbistan gazeteleri de yazmaktadır. Belgrad *Pravda* gazetesi, 9 Aralık 1906 tarihli 333. sayısında, Budapeşte gazetelerinin Bosna Hersek Boşnak heyetinin eylemleriyle ilgilendiklerini ve bununla ilgili haberler yazdıklarını bildirmektedir. Bu gazete aynı zamanda söz konusu heyetin Budapeşte'de olumlu bir izlenim bıraktığını ve Boşnakların şikayetlerinin haklı olduğunu da eklemektedir. Ayrıca basının ve

[457] Sırpların Bosna Hersek'in özerkliği konusundaki tutumu, 1918'den sonra değişmiş, böyle bir fikirden vazgeçilmiştir. 1918 sonrası, Bosna'nın bir "Sırp ülkesi" olduğu fikrini şiddetle savunmuştur. Fazla bilgi için bk. Sanja Dujmović, "Bosna i Hercegovina ne može ni da živi ni da umre-situiranje identiteta Bosne i Hercegovine kod bosanskohercegovačkih Srba (do 1941)", *Identitet Bosne i Hercegovine kroz historiju*, Saraybosna 2011, s. 43.
[458] Bk. Čedomil Mitrinović, Miloš N. Brašić, *Jugoslovenske narodne skupštine i sabori*, Narodna skupština Kraljevine Jugoslavije, Belgrad 1937, s. 287-295.
[459] ABiH, ZMF, Pr. BH, No: 591/1907.

uluslararası çevrelerin Boşnakların[460] sorunlarına sahip çıktığını vurgulamaktadır.[461] Aynı gazete, 1906 Aralık ayında Avusturya-Macaristan delegasyonlarında Bosna Hersek Boşnaklarına destek verildiğini ve delegelerin Bosna Hersek'teki durumu hakkında olumlu konuştuklarını da yazmaktadır. Sonunda *"Muhamedaniler"in* (Bosna Hersek Müslümanları / Boşnakları)[462] ve onların heyetinin hazırladığı *Memorandum'un* iyi bir izlenim bıraktığını belirtmektedir.[463] Aynı haber, *Mali Žurnal* adlı başka bir Belgrad gazetesinin 9 Aralık 1906 tarihli 335. sayısında yer almıştır.[464] Dönemin Belgrad medyasının Budapeşte'deki Boşnak heyetinin faaliyetlerine olumlu bakması ve bu suretle *İkili Monarşi* yetkilileri üzerinde baskı kurması, net bir tavır ortaya koymasının nedeni Obrenović hanedanlığının zamanına göre, Sırbistan Krallığı'nın Avusturya'ya karşı daha uzak ve sert tutumu ile açıklamanması mümkündür.

Yukarıdakilere ek olarak Kont Tivadar Batthyany'nin A. Firdus Beye yazdığı mektup, Macar ve Boşnak siyasî taraflarını birbirine bağlama girişimine örnek teşkil edebilir. Kont T. Batthyany, Ocak 1908'de Bosna Hersek Yerel Hükûmeti ile Boşnaklar arasında müzakereler sürerken MNO liderine *öncelikle Bosna Hersek'ten aldığı selamlar için teşekkür ettiği* bir mektubu göndermiştir. O dönemde Macar parlamentosunda çoğunluğu oluşturan Macar "*Bağımsız Parti* ve *'48"* bir üye olan T. Batthyany, mektubunda birçok önemli konuya değinmiştir.[465]

Böylece T. Batthyany, Bosna Hersek taahhütü, ülke halkının özgürlüklerini ve aynı zamanda Bosna Hersek'teki Vakıf-Maarif özerkliğinin örgütlenilmesi ve teşkilatlandırılması sorununun çözümüne verdiği desteği vurgulamaktadır. Ülkenin özel sektörün gelişmesine, modernleşmesine ve ekonomisine verilen desteğin de altını

---

[460] *Pravda* gazetesi, Bosanci (tür. *Bosnalılar*) terimi kullanmaktadır.
[461] Dönemin Sırbistan basınında, diğer terimlerin yanı sıra, *Boşnaklar* için *Bosnalılar* terimi de kullanılmaktadır.
[462] *Muhamedanci,* Avusturya literatüründe, gördüğümüz gibi, Sırp literatüründe de kullanılan bir terimdir.
[463] "Bosanci u Pešti", *Pravda Gazetesi*, No: 333, 9 Aralık 1906, s. 2.
[464] "Bosanci u B. Pešti", *Mali Žurnal Gazetesi*, No: 335, 9 Aralık 1906, s. 2.
[465] *Bağımsız Parti*, (sonraki adı *'48-1848),* 1884 yılında *İstiklal Partisi* ile *1848 Partisi'nin* birleşmesiyle kurulmuştur.

çizilmektedir. Ayrıca T. Batthyany, kurulun MNO partisinin kararları ve faaliyetleriyle Macaristan'ın da ilgilendiğini belirtmektedir.[466]

1908'de Avusturya ve Macaristan devlet delegasyonlarında yer alan raporlar, Avusturya-Macaristan Ortak Hükûmeti'nin Bosna Hersek'e, siyasetine ve ülkenin bulunduğu durumuna karşı tutumunun da bir göstergesidir. Nitekim Avusturya delegasyonunun 13 Şubat 1908 tarihli toplantısında delegeler arasında söz alan Dr. Bärnreither, Avusturya-Macaristan'ın sadece Bosna Hersek'i işgal ettiğini, bunun bir manda olduğunu ve ülkeye özyönetim verilmesi gerektiğini belirtmiştir.[467] Ayrıca, aynı delege alt kademelerden başlayarak üst kademelere kadar kendi kendini yönetme ve nihayet ülkenin yerel parlamentosunu kurma yolunu da göstermektedir. Dr. Bärnreither'in dile getirdiği Bosna Hersek özerkliği ve parlamentarızm konuları hem MNO'nun hem de SNO siyasi teşkilatlarının programlarında yer almaktadır.

Başka bir Avusturya delegasyonu delegesi Dr. Kramaž, sunumunda Bosna Hersek'teki her hareketin katı bir şekilde kontrol altına alındığına dikkat çekerken aynı toplantı sırasında Ortak Maliye Bakanı I. Burián'ın Bosna Hersek'in yerel halklarına özerklik vermeye hazır olduğuna dikkat çekmektedir.[468] Bosna Hersek, aynı ay içinde toplantılarını gerçekleşen Macar delegasyonlarında da ele alınmıştır. Toplantıda söz alan delegeler arasında Bosna Hersek'in yasama ve idaresi için özerklik isteyen Babić-Gjalski delegesi de bulunmaktadır. Macar, hatta Avusturya delegasyonundaki bazı delegelerinin bu görüşleri, MNO ve SNO'nun programıyla uyumluydu; dolayısıyla Boşnak temsilcilerin Macar başkentindeki delegeler arasında destek aranması beklenen bir hamleydi. Ortak heyetlerin Mart ayındaki toplantısında delege Nemec, Bosna Hersek'teki her bağımsızlık hareketinin bastırıldığına işaret ederken başka bir

[466] "Visokoblagorodnom gospodinu Alibegu Firdusu u Livno", *Musavat Gazetesi*, No: 2, 10 Ocak 1908, s. 1; "Baćanijevo pismo", *Musavat Gazetesi*, No: 3, 17 Ocak 1908, s. 1.
[467] "Bosna i Hercegovina pred delegacijama", *Musavat Gazetesi*, No: 8, 21 Şubat 1908, s. 2.
[468] "Bosna i Hercegovina pred delegacijama", *Musavat Gazetesi*, No: 8, 21 Şubat 1908, s. 2; Bakan Burián, siyasî anlamda Bosna Hersek'in özerkliğine değil, öncelikle dini özerkliğe atıfta bulunarak halkın özerkliğinden bahsetmiştir.

delegesi Klofač, bir ulusal temsilcilik ofisinin kurulması gerektiğine işaret etmektedir.[469]

Bosna Hersek İslam Birliği Vakıf Komisyonu'nun A. Džabić'in hareketine ve dönemin Boşnak siyasi liderlerine verdiği desteğin, 1906 sonunda Boşnak siyasi örgütünün oluşmasına zemin hazırladığı tespit edilebilmek mümkündür. Avusturya-Macaristan yönetiminin Boşnak siyasi temsilcilerin seçilmesi talebi de Boşnak siyasi liderlerinin siyasi örgütlenmeye teşvik etmiştir. Böylece kısa sürede teşkilat kurulları seçilmiş, bürolar açılmış, teşkilatın gazetesi de çıkmıştır. Bir yıl sonra, Bosna Hersek Ortodoksların da siyasi bir teşkilatı oluşturülmüştür. Bosna Hersek Müslümanlarının ve Ortodokslarının siyasi örgütlenmesinden sonra ülkedeki yönetim, monarşinin Avusturya ve Macar tarafının da ilgilendiği Bosna Hersek'in siyasi sahnesi üzerinde kontrol oluşturmak için çaba sarfetmiştir. Ayrıca, Macar muhalefetinin Boşnak MNO teşkilatına verdiği desteği özellikle vurgulamak gerekmektedir.

B. Bosna Hersek'te Kurulan ve Avusturya-Macaristan Yanlısı Siyaset Takip Eden Diğer Partiler

1. Müslüman İleri (Terakki) Partisi (1908)

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra yürürlüğe giren ve uzun bir süre faaliyet yasaklanmasının ardından 1990'lı yıllarındaki Yugoslavya[470] devletinin zayıflaması nedeniyle çalışmalarını tekrardan devam ettiren *Prosvjeta* cemiyeti, Bosna Hersek Ortodoksları için büyük önemi teşkil etmiştir. Öte yandan, Bosna Hersek Müslümanları için *Gajret* adlı cemiyetinin önemi de oldukça büyüktür. Müslüman

[469] "Bosna i Hercegovina u delegacijama", *Musavat Gazetesi*, No: 10, 6 Mart 1908, s. 2; Açıklanan görüşlerin Bosna Hersek lehine olduğunu belirtmek gerekir; bu görüşlerin dışında, ülkenin (Bosna Hersek'in) iyi durumunu vurgulayan hem Avusturya hem de Macaristan delegasyonlarındaki diğer delegelerin görüşlerinin olduğunu, ülke halkının (Bosna Hersek sakinlerinin) iyi bir sistem getirdiği için Avusturya-Macaristan'a teşekkür etmesi gerektiğini gibi görüşlerin olduğunu da vurgulamak gerekmektedir.

[470] Tito Yugoslavyası; Sosyal Federal Yugoslavya Cumhuriyeti (boş. SFRJ- Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija).

Boşnakların mevzubahis kültür ve eğitim cemiyeti 1903'te kurulmuştur. Kurucuları ise *Behar* adlı gazeteyi kuran Edhem Mulabdić[471] ve Safvetbeg Bašagić'tir.[472] *Gajret* cemiyetinin kurulması, Bosna Hersek'te siyasî bir rol dahil olmak üzere, önemli birçok katkı sağlayan dönemin Boşnak entelijensiyasının çalışmaları neticesinde gelmiştir. Cemiyetin kurulma fikri aslında Avrupa'da üniversite eğitimi gören ilk Boşnak kuşağından Ahmed ve Ibrahim Defterdarević'ten[473] gelmiştir. Cemiyet kurmanın fikrinin amacı, ilk ve orta okullarda eğitimi gören Boşnak öğrencilere, özellikle yoksul olan öğrencilere, burs sağlamaktı. Cemiyetin kuralları yazılırken daha önce Avusturya-Macaristan yönetimi tarafından onaylanmış olan *Prosvjeta* cemiyetinin kuralları kullanılmıştır. Böylece Ocak 1903'te Bosna Hersek Yerel Hükûmeti *Gajret* cemiyetinin kuruluşunu onaylamıştır.[474]

Aynı dönemde *Gajret* cemiyeti ve *Behar* gazetesinin yanı sıra, *Müslüman Tarım Kooperatifi*[475] ve *Müslüman Hissedar Basım Evi*[476] ile beraber *Birinci Müslüman Kredi Kooperatifi*[477] de kurulmuştur.[478] Bahsedilen kurumlara ek olarak

---

[471] Edhem Mulabdić, 1862'de Maglaj'da doğmuş, 1954'te Saraybosna'da ölmüştür. Boşnak bir yazar olan Mulabdić, *Zeleno Busenje* adlı romanı bu yazarın en önemli eseri sayılmakta ve ilk Boşnak romanı olarak geçmektedir. Mulabdić, pek çok dergide editörlük yapmış, geride pek çok eser bırakmıştır. 20. yüzyılın ilk yarısının en önemli Boşnak yazarlarından biri olarak kabul edilmektedir. Bk. Alija Nametak, *Edhem Mulabdić (Sarajevske uspomene*), Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 1997, s. 67-80.

[472] Safvet Bey Bašagić, Avusturya-Macaristan döneminde Boşnak milletinin en önemli yazarlarından, eğitimcilerinden, bilim adamlarından, çevirmenlerinden ve politikacılarından biriydi. 1870 yılında Nevesinje'de doğmuş, 1934'te ise Saraybosna'da ölmüştür. Bašagić, birçok gazete ve derginin kurucusuydu. Ayrıca, Bašagić, Bosna Meclisi'nin ilk başkanıydı. Safvet Bey Bašagić, ilkokulu sonrası Saraybosna'da liseye kaydolup biritmiştir. 1895'te ise mezun olmuştur. Aynı yıl, 1899 yılına kadar Türkçe, Arapça ve Farsça dilleri ve tarihi derslerine katıldığı Viyana Üniversitesi'ne kaydolmuştur. 1910 yılında Viyana'da doğu dilleri ve İslam tarihi üzerine doktorasını almıştır. Bk. *Glasnik arhivâ i Društva arhivskih radnika Bosne i Hercegovine,* Saraybosna 1969.

[473] Bk. Atif Purivatra, *Ko je ko u Bošnjaka*, Vijeće Kongresa bošnjačkih intelektualaca, Saraybosna 2000; Bunun yanı sıra, Mešić, anılarında Defterdarević'in soyadını Tefterdarević olarak göstermekte, aslen Trebinje'li olduklarını da eklemektedir.

[474] Ibrahim Kemura, *Uloga "Gajreta" u društvenom životu Muslimana Bosne i Hercegovine (1903-1941)*, Veselin Masleša, Saraybosna 1986, s. 30-35.

[475] Boş. *Muslimanska poljoprivredna zadruga*.

[476] Boş. *Muslimanska akcionarska štamparija*.

[477] Boş. *Prva muslimanska kreditna zadruga*.

[478] Kredi kooperatifi hakkında daha fazla bilgi için bu kooperatifin 20 Şubat 1908 günü saat 10.00'da yapılan toplantısına ilişkin yazıya bakınız. Fazla bilgi için bk. "Skupština Prve muslimanske kreditne zadruge u Tešnju", *Bošnjak Gazetesi*, No: 8, 27 Şubat 1908, s. 3.

1906'da Jajce şehrinde kurulan *Darul-hajr*[479] adlı alkol karşıtı cemiyet kurulmuştur.[480] Ayrıca, esnaf dernekleri, gençlik kulüpleri ve matbaalar da teşekkül edilmiştir.[481] Bahsedilen cemiyetler arasında *El Kamer* adlı jimnastik topluluğunu kurulduğunu da eklemek gerekmektedir.[482]

Dönemin Boşnak entelijansiyası, ahlakı koruma cemiyeti, kadınları koruma cemiyeti ve yoksullara yardım için toplumlar da kurmaya çalışmıştır. Bu tür cemiyette yoksullar eğitilecek, ayrıca bir burs fonu kurulacaktı. *Darul Ejtam*[483] olarak adlandırılacak cemiyette, kızlara yemek pişirmenin, halı, keten ve diğer malzemelerin yanı sıra, tekstil ürünleri ve dokumanın öğretileceği bir Boşnak yetimhanesinin kurulması girişimlerinde de bulunulmuştur.[484]

Çalışmaları ve istikrarları Bosna Hersek Boşnaklarının genel durumunun iyileştirilmesine imkan verecek olan, bahsi geçen çeşitli cemiyetlerin oluşumuna ilişkin fikirler, *İlericiler*[485] olarak adlandırılan Boşnaklardan gelmiştir. Halk arasında ve dönemin basınının bazı gazetelerinde sözde *İlericiler*, yani *İlerici Müslümanlar,* homojen bir grup olmayan fakat toplumda önemli rol oynayan ve büyük bir devrim yaratan, Boşnakların kültürel ve edebi gelişimine katkı sağlayan heterojen bir unsurdu. Daha sonraki dönemde (1905-1910 dönemi), bahis konusu heterojen grubun bir kısmı etrafında *Müslüman İleri / Terakki Partisi*[486] (MNS) adında yeni bir Müslüman Boşnak partisi kurulmuştur.[487]

---

[479] Kuća dobrote, odnosno hajra (tür. Hayir evi).
[480] "Antialkoholističko društvo", *Musavat Gazetesi*, No: 9, 22 Nisan 1907, s. 6; Bosna Hersek'te alkol karşıtı toplulukların kurulması için bk. "Studije našeg kulturnog rada prije i sada", *Bošnjak Gazetesi*, No: 9, 5 Mart 1908, s. 1.
[481] "Dvije struje u našem narodu", *Bošnjak Gazetesi*, No: 1, 2 Ocak 1908, s. 2.
[482] Bu cemiyetin 1908 yılı faaliyetleri hakkında bk. "Muslimansko koturaško-gimnastičko društvo El-Kamer", *Hrvatski Dnevnik Gazetesi*, No: 137, 17 Haziran 1908, s. 3.
[483] Boş. Kuća siročadi (ejtam, jetim); (tür. Yetim evi)
[484] "Zgodna prilika" *Bošnjak Gazetesi*, No: 25, 25 Haziran 1908, s. 1.
[485] Boş. Naprednjaci.
[486] Boş. *Muslimanska napredna stranka*- MNS.
[487] Müslüman halkın entelijansiyasının tek ve birleşik bir grup olmadığı vurgulanmalıdır; Bu konu da dönemin basında da sık sık vurgulanmıştır. *Bošnjak gazetesi 1908'un başında konuyu şöyle analiz etmektedir: O inteligenciji muslimanskog naroda ne može se govoriti kao jednoj frakciji, koja bi imala svoje odregjene programe i ciljeve, ali za to pada pod kritiku eksekutivni odbor, koji danas masu*

MNS etrafında toplanan Boşnakların liderleri, MNO Partisi etrafında toplanan Boşnaklar gibi halkın haklarının ve mülklerinin korunmasını savunmuş, ancak MNS, MNO partisine göre, önemli ölçüde farklı yöntemleri ve taktikleri kullanmıştır. Dönemin Boşnak halkının herhangi bir siyasî elitin veya grubun, en önemli sorunu olan tarım sistemine veya tarım sorununun toprak sahibi ağalar ve beylerin lehine çözülmesine karşı durması beklenemezdi. Tarım sorununa ek olarak *İlericiler,* Boşnakların kültürel ve ekonomik açısından ilerlemesini, Boşnak kız çocuklarının eğitilmesini ve Boşnak nüfusun göçünün azaltılmasını savunmuştur. Tüm Avusturya-Macaristan dönemi boyunca tarım meselesi ve göç meselesi, Boşnakların büyük meselelerdi. *İlericilerin* idari yetkililerle ile yaptıkları anlaşmalar ve müzakereler, Sırp siyasetçilerine değil, Hırvat siyasetine ve siyasetçilerine yaklaşmalarından dolayı[488], MNS'nin kurulması döneminde ve Bosna Hersek'teki ilk seçimleri sonraki dönemlerde *İlericiler* Boşnak halkının çok büyük desteklerini alamamıştır.

Naprednjaci (İlerleci) ve *Narodnjaci* (Halkçı)[489] arasında sık anlaşmazlıklar yaşanmıştır. Bu görüş ayrılıkları, Bosna Hersek şehirleri belediye meclislerinde de belirgin olmuştur. Aynı zamanda bu iki grup arasında yaşanan siyasi anlaşmasızlıklar, dönemin basında yer alan çeşitli suçlamaları, kavgaları ve tartışmalarıyla sonuçlanmıştır. İki siyasi grubun delegeleri arasında belediye meclis toplantılarında, belediye meclisi yerel seçimleri sırasında, Boşnak okuma salonlar, Kıraathanelerin toplantılarında çıkan kavgalar ve tartışmalar, günlük basında somut örneklerle dikkat çekmektedir. Böylece Nisan 1908'de Hersek bölgesinde yer alan Konjic Kıraathanesi meclisindeki *İlericilerin* zaferiyle ilgili olan haberi ve doğan tartışmaları, somut örneklerinden biridir.[490] Buna ek olarak *Musavat* gazetesinin 24 Mart 1908'de

naroda za sobom vodi. (tür. Müslüman [Boşnak] halkın entelijansiyası, kendine özgü programları ve hedefleri olan tek bir grup halinde değil, ancak bugünlerde halk kitlesine önderlik eden Yürütme Kurulu eleştiriliyor). Bk. "U zgodan čas", *Bošnjak Gazetesi*, No: 4, 30.01.1908. s. 1; Çalışmamızın devamında partinin *MNS* kısaltması kullanılacaktır.

[488] *İlerici* olarak Boşnaklar adlandırıdığımız grup, Hırvatların izlediği siyaset daha az zararlı olduğunu düşünmüştür.

[489] MNO Partisini savunan Boşnaklar.

[490] "Pobjeda Naprednih Muslimana", *Bošnjak Gazetesi*, No: 12, 26 Mart 1908, s. 3.

bildirdiği üzere, Bosanski Novi Kıraathanesi yönetim kurulunda *İlericilerin* mağlubiyeti ilişkin haberlerimiz de mevcut.[491]

Belirtilmesi gereken önemli nokta, her iki grubun da *Gajret* cemiyetinde toplanmış olmasıdır. Bundan dolayı en etkili ve en kalabalık Boşnak cemiyeti olan *Gajret* çevresinde her zaman bir mücadele yaşanmış; bu mücadele cemiyetin kuruluşundan hemen sonra ortaya çıkmıştır. MNO partisi, *Gajret* cemiyetindeki liderliği devralmaya ve *İlericilerin* etkisini ortadan kaldırmaya çalışmıştır. Böylece MNO'nun 31 Mayıs 1907'deki Budapeşte toplantısında, *Gajret'in İlericilerin* elinden çıkması amacıyla *MNO Millet Komiteleri* üyelerinin mümkün olduğu kadar *Gajret* cemiyetine üyelliğini kaydetmesi talep edilmiştir. Doğal olarak bu hamle *İlericilerden* büyük tepki görmüş; fakat 5 Temmuz 1907'deki cemiyetinin altıncı olağan meclisi sırasında MNO Partisi, cemiyetin yönetimini ve cemiyetin Ana Kurulu'nu ele geçirmeyi başarmıştır. *İlericiler*, *Gajret'i* terk etmemiş, bazı Bosna Hersek şehirlerindeki cemiyetin yönetiminin kontrolunu sağlamaya devam etmişlerdir. *Gajret'teki* sorunlar 1908'de de devam ederek 10 Temmuz 1908'de cemiyet meclisinde büyük anlaşmazlıklar çıkmıştır.[492] Bu bağlamda bazen belediye meclis üyelerinin *Gajret* cemiyetinin çalışmalarına karşı protestolar görülmüş, bazen de bir tarafta *İlerleciler* ve A. Mešić, diğer tarafta da MNO destekçileri arasında kargaşa yaşanmıştır.

Söz konusu iki siyasi grubun tüm farklılıklarına ve tartışmalarına rağmen, grupların yakınlaşma ve birleşme konusunda bazı adımlar atılmış, çalışılmalar yapılmıştır. Atılan adımlar olsa da, bazı *İlericilerin* MNO'nun liderliğine yaklaştırmaya yönelik girişimler bulunsa da birleşme 1906 ve 1907'de olmamıştır. Bu nedenle bazı önde gelen *İlericilerin* ayrı bir siyasi teşkilatlandırması ve örgütlenmesi ile ilgili haberler, 1907'nin sonlarında ve 1908'in başlarında yayılmıştır. Kasım ve Aralık 1907'de *İlericilerden* oluşacak yeni bir partinin örgütlenmesi ve kurulması düşünülmüş, ancak bu hamle gerçekleşememiştir. Sebepleri de MNO Yürütme

[491] "Propali Mehkiši", *Musavat Gazetesi*, No: 13, 2 Nisan 1908, s. 3; MNO *Gajret'i* devralmış olsa da bazı şehirlerde *İlericiler* Gajret Cemiyetini ve Kıraathaneler'in çoğunluğu elinde tutmaktaydı.
[492] "Gajretova glavna skupština", *Bošnjak Gazetesi*, No: 28, 16 Temmuz 1908, s. 1.

Komitesi'nin hamlesini beklenmesi ve Boşnak entelijansiyanın temsilcilerinin, İlericilerin saflarını birleştirmek ve birlikte çalışmak için MNO'dan daveti umudunun devam etmesidir.[493] *Bošnjak* gazetesi bu dönemde Mostar'da siyasi bir teşkilatın kurulması fikrinin daha erken bir dönemde ortaya çıktığını, ancak kurma oluşamadığını yazmaktadır.[494] 1907 sonu ve 1908 başında *İlericilerden* oluşan bir grubun toplantısı düzenlenerek olası bir siyasi *Program* önerilmiştir.

Hazırlanan *Program'da*, Bosna Hersek Boşnaklarının dini ve eğitimsel özerkliklerini düzenleme amaçlı yapılan halk eylemlerinin yapılması ve ülkedeki tarım ilişkilerinin düzenlenmesi, Boşnaklar için mümkün olabilen en büyük faydayı sağlayacak şekilde, bir dayanışma çerçevesinde yapılmasının gerekli olduğunu yazmaktadır. Ayrıca, *Program'da* Bosna Hersek'in hukuki statüsü konusuna da yer verilmiştir. Sözü edilen *Program'da*, anavatanın, Bosna Hersek'in mevcut devlet-hukuki konumuna bağlı kalınması ve Osmanlı Devleti'nin Bosna Hersek'teki egemenliğinin korunması tavsiyesinde bulunulmuştur.

Programın üçüncü maddesinde ise Boşnakların haklarına, kutsallıklarına ve menfaatlerine saldırmadıkları sürece herkesle iyi ve dostane ilişkiler içinde yaşaması; bir saldırı durumunda ise herkesin görevi saldırı nereden gelirse gelsin, halkın haklarını, kutsallıklarını ve çıkarlarını savunmak ayrıca, tüm saldırıları püskürtmek için savaşmak olacaktır. Bahsedilen *Program* halkın her iki yönde de aydınlanması ve eğitimi ile ilgili çalışmaları içermektedir; laik bir toplumun olduğu kadar dini ilerlemesinin olması gerektiği savunulmuştur. Program ayrıca ekonomiye, doğrusu Boşnakların ticaretinin iyileştirilmesi, Boşnakların ekonomik olarak güçlendirilmesi, modern ticaret ve zanaatların genişletilmesi konusundaki çalışmalarına da atıfta bulunmaktadır. Ayrıca, fitne ve alkolizmin bastırılmasına, Boşnaklar arasında uyum

[493] "Sretan početak!", *Bošnjak Gazetesi*, No: 8, 27 Şubat 1908, s. 1.
[494] Bk. *Bošnjak Gazetesi*, No: 12, 26 Mart 1908.

ve birliğin yayılmasına; son olarak, bu fikirlerin çeşitli yollarla halk arasında yayılmasına, konferans, program vb. düzenlenmesine vurgu yapılmaktadır.[495]

İlerici Boşnakların teşkilatlandırma girişimleri, yerel ve bölgesel basın tarafından da kaydedilmiştir.[496] Böylece *Musavat* gazetesi, 1908'deki 1. sayısında Saraybosna'da yayımlanan Hırvat gazetesinin *Hrvatski Dnevnik* ve *Osvit* gibi Zagreb gazetelerinin yazdıkları gibi, bazı *İlericilerin* Ocak 1908'de Mostar'da bir toplantı düzendikleri haberi getirdiklerine dair yazısını bildirmiştir. Ancak aynı gazete, toplantı hakkında Mostar'dan doğrulanmış bir bilgi olmayıp bu konuda kesin bilgilere ulaşmadığını ifade etmiştir.[497]

Aynı gazete, 1907 ve 1908 yılları boyunca birçok kez *İlericilerin* çalışmalarına ve faaliyetlerine eleştirel bir gözle bakmıştır. Bu bağlamda Mart 1908'de bir siyasi partinin kurulacağı bilgisinin halk arasında yayıldığını yazan *Musavat* gazetesi, yeni bir partinin hâlâ kurulamamasının nedeni lider seçimi sorununda yatığını yazmıştır. *Musavat'ın* belirttiğine göre, Tešanj'lı tüccar A. Mešić ile Saraybosna Belediye Başkanı Esad Kulović arasındaki liderlik pozisyonu mücadelesi yaşanmaktaydı. Bu bağlamda *Musavat*, *yine, bazı kaynaklar Tešanj'lı Mešić, partiyi örgütleme işini çoktan devraldığını ve yakında programı gözden geçirilmek üzere, Yerel Hükûmeti'ne göndereceğini söylüyor* şeklinde yazmıştır.[498] *Musavat'ın* yazısı birkaç ay sonra doğru çıkmıştır; Çünkü yeni kurulan partinin Kurucu Meclisi 1908 yaz günlerinde Tešanj şehrinde düzenlenmiştir.

Öte yandan *Bošnjak* gazetesi, *İlericilerin* hamlelerine olumlu bakarak faaliyetlerine *İlerici tarafın çalışmasının ve mücadelesinin halk için daha çok yararlı ve kolay olduğunu herkes görüyor* (boş. *svako vidi da je rad i borba naprednjačke strane mnogo korisniji i narodu lakši*) şeklinde yorumlamıştır. Söz konusu gazete, aynı metinde Müslüman Boşnakların kültürel ve ekonomik ilerlemesi konusundaki

[495] "Ne propustimo priliku", *Bošnjak Gazetesi*, No: 20, 21 Nisan 1908, s. 1.
[496] Bugünün bölgesel, o zamanki yerel (Avusturya-Macaristan) basını anlamına gelmektedir.
[497] "Ko su ti naprednjaci ", *Musavat Gazetesi*, No: 1, 3 Ocak 1908, s. 4.
[498] "Organizacija naprednih muslimana", *Musavat Gazetesi*, No: 10, 6 Mart 1908, s. 3.

İlericilerin mücadelesine de değinmektedir.[499] 1908 ilkbaharında aynı gazete Boşnakların birleşmesi çağrısında bulunup, o zamana kadar birliğin olamadığını, sebebi de *İlericilerin* o ana kadar herhangi bir resmi çalışma programı sunmadıklarında yatmaktadır. Bu yüzden *Bošnjak, İlericilerin* toplanmalarını, bir program oluşturup sonrasında *Halk hareketinin* (MNO) liderleriyle, yani MNO Yürütme Kurulu ile, müzakerelere girmelerini önermektedir.[500]

1908 başında birleşme konulu müzakereler devam etmiş, lâkin 1908 baharında devam ettirilen müzakereler başarısız olmuştur. Heterojen *İlericiler* grubundan bazıların somut bir siyasi teşkilatı kuracaklarına dair giderek daha kesin hale gelmiştir. Basın da, kesintiye uğrayan müzakerelerin ardından *İlericilerin* parti örgütlenmesi konusunda daha kararlı adımlar atabileceklerini bildirmiştir. Basındaki yazılarda *İlericilerin* kültür kurumları, ticaret ve zanaat toplulukları, tasarruf bankaları ve benzeri kurumları kurmak için çalışacak bilinçli bir Boşnak grubu olduğunu da eklenmiştir. *İlericilerin* amaçları, belirtildiği gibi, insanları maddi ve manevi olarak daha yüksek bir düzeye çıkarmaktır.

İlericiler ile Yürütme Kurulu (MNO'nun temsilcileri) arasındaki başarısız müzakereler, *İlericilerin* 1908 yazında gerçekleştirdiği kesin bir siyasi örgütlenmesine giderek yol açmıştır. Bunun ilk ipuçları *Gajret* cemiyetinin Şubat 1908'de gerçekleşen Tešanj'daki *Yıllık toplantısı'nda* (geleneksel toplantı; boş. *Godišnja zabava*) olmuş, toplantıda siyasi partinin kuruluşuna ilişkin ilk prensip anlaşmaya da varılmıştır.[501] Yerel basının yazdığına göre, Bosna Hersek'in her yerinden Boşnaklar Tešanj'a gelerek orada yapılan görüşmelerin ardından teşkilatın temel atılmasına ve adım atılmasına karar verilmiştir.[502] Ayrıca, teşkilatın oluşumu ve kurulması kapsamında gerekli olan örgütsel ön çalışmalar için birkaç kişi seçilmiştir.

---

[499] "Dvije struje u našem narodu", *Bošnjak Gazetesi,* No: 1, 2 Ocak 1908, s. 2.
[500] "Ne propustimo priliku", *Bošnjak Gazetesi*, No: 20, 21 Mayıs 1908, s. 1.
[501] "Sretan početak!", *Bošnjak Gazetesi*, No: 8, 27 Şubat 1908, s. 1; M. Imamović, *Pravni položaj*... s. 223.
[502] A. Mešić'in anılarında belirttiği gibi, Tešanj Boşnak gençleri 1895'te Gajret'in eğlence programını Bosna Hersek'te ilk düzenleyenleri olup, o yıldan beri program her yıl Tešanj'da düzenlenmekteydi.

Uzun vadeli planlama, örgütlenme girişimleri, partinin oluşumu için hazırlık çalışmalarının oluşturulması neticesinde *İlericilerin* somut siyasi örgütlenmesine Ağustos 1908'de yol açılmıştır. Öyle ki Bosna'nın Tešanj[503] şehrinde 24 Ağustos tarihinde yeni partinin Kurucu Meclisi toplanmış, Meclis ise 26 Ağustos tarihine kadar sürmüştür. 24 Ağustos 1908'de saat 16.00'da Kurucu Meclisi, katılımcıları selamlayan ve konuşmanın ardından partinin programını okuyan Ademaga Mešić tarafından resmen açılmıştır. Delegeler ve yerel halkın alkışları eşliğinde A. Mešić'in uzun konuşmasının ardından sözü alan Bahri Kadić, Müslüman Boşnakların kendi gelecekleri ve ilerlemeleri için endişe duyduklarına işaret etmiştir. B. Kadić ayrıca, organizasyonun hedefleri ve amacı hakkında da bilgi vermiştir. Toplantıya, çoğu Tešanj ve yakın kasabalardan olmak üzere 50 delege katılmıştır. Bir tarafta Tešanj'da toplanan delege sayılarına ve MNS organizasyonunu, öbür tarafta yüzlerce delegesi olan, dönemin Bosna Hersek'teki toplam nüfusuna bakıldığında çok büyük bir sayı olan 100.000'den fazla Boşnağın çalışmalarında yer aldığı MNO Millet Komiteleri'ni ve MNO partisinin organizasyonunu kıyasladığımız anda MNS partisi, daha küçük bir organizasyona sahip olduğunu görmekteyiz.[504]

Gajret Müslüman Cemiyeti kurulduğundan beri her zaman 20 Şubat tarihinde (Gajret kuruluş günü) özel bir program düzenlenmekteydi.

[503] *Teslić, Stanari, Doboj, Doboj Jug, Usora* ve *Maglaj* belediyelerle çevreleyen Tešanj, orta ve kuzeydoğu Bosna Hersek arasında yer almaktadır. Tešanj, 4 Eylül 1878'de direnmeden Avusturya-Macaristan ordusunun eline geçmiştir. Çok zaman geçmeden bölgede inşaatlar başlamıştır. Yollar, kamu binaları (bugünkü belediye binası gibi) yapılmış; okullar, eczaneler ve hastaneler açılmıştır. Tešanj'da ilk oteli de o dönemde inşa edilmiştir. Avusturya-Macaristan yönetimi, Tešanj'da üç medrese bulmuştur. Tešanj'ın bu dönemde ekonomik gelişme yaşadığı söylenemek mümkündür. Şehirde 1630 yılında başlayan bankacılık geleneği de devam etmiştir. Birkaç açılan banka, ticaret ve ekonomi için fon sağlamıştır. Tešanj'da bankacılığın gelişimi, bu bölgenin ve Bosna Hersek genelindeki gelişimini etkilemiştir. Avusturya-Macaristan dönemi, Tešanj için tarım açısından da oldukça önemlidir. Söz konusu şehir meyvecilik gelişmede ivme kazanmış, ticaret de gelişmiştir. Ayrıoca, şehirde diğer faaliyetler de not edilmekteydi. Bu dönem, ilk Müslüman (Boşnak) edebiyat dergileri olan *Behar* ve *Biser'in* Bosna Hersek'te yayınlanmaya başladığı zamandı. Yayınlanmaları ve basımları için gereken fonlar Tešanj'lı A. Mešić tarafından sağlanmıştır. Mostar'da yayımlanan *Biser'in* ilk editörü Tešanj'lı yazar Musa Ćazim Ćatić'ti. Avusturya-Macaristan yönetiminin sona ermesiyle Tešanj, yeni kurulan SHS Devleti'nde yer almış, gelişmesindeki durgunluk o dönemde başlamıştır. Tešanj hakkında daha fazla bilgi için bk. Alija Galijašević, *Tešanjske zanatlije i trgovci (1642-1992),* Centar za kulturu i obrazovanje Tešanj, Tešanj 1996, s. 44-54; Rifat Kantić, *Ponešto o Tešnju i njegovim ljudima*, Tešanj 2008, s. 98-103.

[504] Müslüman Terakki Partisi'nin kuruluşu için ayrıca bk. Aydın Babuna, Bir Ulusun Doğuşu: Geçmişten Günümüze Boşnaklar, Almancadan Türkçeye çev: Hayati Torun, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000, s. 184.

Tešanj'da toplanan delegeler, partinin programını oybirliğiyle onaylamış, ardından partinin *Geçici Komitesi* seçilmiştir. Oluşturulan *Geçici Komite'ye*[505] Ademaga Mešić başkan olarak, Zijad Bey Đonlagić, Ahmed Ağa Galijašević, Haki Bey Smailbegović, Muhamed Bey Širbegović, Džafer Ağa Pobrić, Halid Ağa Galijašević, Halil Ağa Ahmedagić, Selimaga Mujičić, Hacı Mustafa Sarajlić komite üyeleri olarak seçilmiştir. Yedekte (komite üye vekili) ise Rifat Efendi Ibrahimkadić ve Abdulah Gazić kalmıştır.

Bahsi geçen partinin meclisi, aynı zamanda Tešanj kasabasının parti meclisi olup, partinin bölge teşkilatı için de bir toplantı yapılmasına karar verilmiştir.[506] Ana meclisi ise Bosna Hersek'in dört bir yanından gelen delegelerin bir araya bulunduğu Saraybosna'da yapılmıştır.[507] Bundan kısa bir süre sonra basın, MNS'nin Doboj'da şehrindeki örgütlenmesiyle ilgili haberler getirmiştir. A. Mešić'in hemfikirlerin ve dava arkadaşların da bulunduğu, Tešanj kasabasının komşu kasabası olan Doboj'da da kısa zamanda MNS Partisi'nin bir şubesinin kurulması planlanmıştır.

Partinin örgütlenmesi söz konusu olduğunda öne çıkan şahsiyetlerden ilk önce Mešić, Kadić, Đonlagić, Galijašević gibi kişileri vurgulamak gerekmektedir. MNS'nin kurucusu ve ilk başkanı Ademaga Mešić, Avusturya-Macaristan, Yugoslavya Krallığı ve Bağımsız Hırvatistan Devleti (NDH)[508] döneminde aktif bir Boşnak siyasetçiydi. Çalkantılı bir siyasi hayata sahip olan A. Mešić, Boşnakların sosyal, kültürel, eğitimsel ve siyasi alanlarındaki faaliyetleri nedeniyle Bosna Hersek'in Avusturya-Macaristan dönemindeki siyasi hayatı ve sosyo-politik faaliyetlerini ele alacağız. A. Mešić, gazetede yazdığı yazılarında ve yaptığı konuşmalarında vurguladığı gibi, Müslüman Boşnakların dini ve eğitimsel özerkliğinin yanı sıra, toprak sahipleri ile serfler arasındaki ilişkilerin düzenlenmesinin de destek vermekteydi. Ancak Budapeşte'de kabul edilen MNO Partisi'nin *Memorandumu'na* katılmamış, destek vermemiştir. A. Mešić, Bosna Hersek'in

[505] Boş. *Privremeni odbor*.
[506] *Muslimanska svijest Gazetesi,* No: 1, 2 Eylül 1908, s. 1.
[507] "Rad naše inteligencije", *Bošnjak Gazetesi,* No: 35, 4 Eylül 1908, s. 1.
[508] Nezavisna Država Hrvatska (tür. Bağımsız Hırvatistan Devleti).

özerkliğine karşıydı; Mešić'e göre bu, Bosna Hersek'in Sırbistan sınırları içinde bulunmak ve o ülkeyi kontrol altında olmak anlamına gelmektedir. 20. yüzyılın başında Bosna Hersek gazetelerinde yazıları yazan A. Mešić şuna dikkat çekmektedir: *Halk (Boşnaklar), Müslümanların (Boşnakların) ve genel olarak Bosna'nın işgalden kurtulma zamanının geldiğini hissediyorsa, o zaman büyük güçlerden bizi tekrar Sultan'a geri vermelerini isteyelim ve özerkliğinden vazgeçelim* (boş. *Ako narod osjeća da je došao vakat, da se Muslimani i uopće Bosna, riješe okupacije, onda tražimo od velevlasti, da nas opet vrate Sultanu, a manimo se autonomije*).[509]

A. Mešić, 20. yüzyılın ilk yarısında Bosna Hersek'teki Boşnakların kültürel ilerlemenin en büyük savunucularından biri olup *Behar*, *Ogledalo*, *Muslimanska svijest* gibi gazetelerin uzun zaman mali destekçisi olmuştur. Ayrıca *Gajret* ve *Narodna Uzdanica* cemiyetlerinin kurucularından ve önemli destekçilerinden biriydi. Buna ek olarak A. Mešić, bağımsız olarak 50 tarım kooperatifi ve çeşitli kültürel, eğitimsel ve kooperatif girişimleri ve kurumları kurmuştur.

A. Mešić, 25 Mart 1868'de Tešanj'da, Hacı Mehmed Muharem Mustafa'nın ve Arifa'nın (önceki soyadı Galijašević) çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. Tanınmış bir tüccar aileden gelen Ademaga,[510] 1879'da üç yıl kaldığı Travnik'teki Elçi İbrahim Paşa Medresesi'nde eğitim görmüş, 1882'de babasının ölümü üzerine ailesinin mülklerini ve işlerini devralmıştır.[511] 1895 yılında ticarete atılarak Bosna'nın en saygın tüccarlarından biri olmuştur. 19. yüzyılın sonlarında A. Mešić, Belgrad, Niş, Sofya, Edirne, İstanbul, Adapazarı, Eskişehir, İzmir ve Selanik'i gezmiştir.[512]

---

[509] "Odgovor prijateljima", *Bošnjak Gazetesi*, No: 10, 7 Mart 1907, s. 1-2; Ademaga Mešić, *Moj odgovor bezimenim klevetnicima i drugi tekstovi*, Haz: Amir Brka, Centar za kulturu i obrazovanje Tešanj 1998, s. 12-13.

[510] Mešić'in anılarında yazdığı gibi, "Babam Rüştiye'den mezun oldu ve aynı zamanda eski müftü Smajlbegović'in öğrencisi olarak Medrese'de de eğitimi aldı". Bk. *Memoari Ademage Mešića*, Kitap I, ed. Marko Matolić, s. 3.

[511] *Kalendar Gajret*, I, 1906, s. 140-142.

[512] Ademaga Mešić, *Moj odgovor bezimenim klevetnicima*…, s. 162; Bu doktora tezi, adı geçen şehirlerden birinde, Meriç nehri üzerindeki Edirne şehrinde hazırlanmaktadır.

A. Mešić, *Müslüman İleri (Terakki) Partisi'nin* kuruluşuna katılmanın yanı sıra, 1910 Haziran ortasından 1914 Temmuz başına kadar toplanan Bosna Meclisi'nde[513] UMO Partisi'nin temsilci olarak seçilmiştir. Nisan 1911'de yapılan ara seçimlerde toplam 2.244 seçmen salt çoğunluğunun desteğini alarak milletvekili olarak seçilmiş, Mostar bölgesi temsilcisi olarak Meclisin II. Seçim Sınıfı'nda[514] yer almıştır. 1918'den sonra A. Mešić, Bosna Hersek siyasi hayatında pek başarılı olamamış, Yugoslav fikrinin zaferinden sonra ve SHS Devleti kurulduktan sonra siyasetten çekilmiştir. A. Mešić, memleketi Tešanj'da inzivada yaşamış, yeni kurulan ülkede *Yugoslav Müslüman Teşkilatı'nın*[515] üyesi olmuş, fakat yalnızca partinin resmi olarak bir üyesi statüsünde kalmıştır. JMO Partisi'nin Sırp partileriyle koalisyona girmesinden memnun olmayan A. Mešić, 1927'de JMO'dan istifa etmiştir. Bu nedenle, 27 Ekim 1935'te Tešanj'da *Müslüman Teşkilatı'nın*[516] temelini oluşturan büyük bir parti meclisini düzenlemiştir. NDH Devleti'nin oluşturulma sürecinde ve tarih sahnesinde varlığı sırasında (1941-1945) Ante Pavelić'in başkan yardımcısıydı.[517] İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinden sonra, Zagreb'deki Yugoslav Ordusu Askeri Mahkemesi tarafından 1944 tarihli *Askeri Mahkemeler Emri"ne* dayanarak *vatana ihanet ve savaş suçu* ile suçlanmış oldu. 1 Haziran 1945'te aynı mahkeme, A. Mešić'i müebbet hapis, medeni şeref kaybı ve mal müsaderesine mahkum etmiştir. A. Mešić, 5 Temmuz 1945'te vefat etmiştir.[518]

MNS'nin kuruluş sürecindeki en önemli katılımcılardan biri Zijad Bey Đonlagić'ti. Zijad Bey, uzun süre Tešanj belediye başkanlığı görevini yürütmüştür. 23 Mart 1872'de Tešanj'da doğan Zijad Bey 1932'de ölmüştür. Saraybosna'da bir askeri "real" lise okulunda[519] okuyan Zijad Bey, küçük yaşta babası Ganibeg'i kaybetmiş, dedesi Hacı Bećir Bey'in yanında kalmıştır. Ayrıca Zijad Bey, küçük yaşta evi ve

[513] Boş. *Bosanski Sabor*.
[514] Boş. *Izborna kurija*.
[515] Boş. *Jugoslovenska Muslimanska Organizacija*- JMO.
[516] Boş. *Muslimanska Organizacija*-MO.
[517] Hırv. *Doglavnik*; A. Mešić hakkında bk. Grupa autora, *Tko je tko u NDH: Hrvatska 1941-1945*., Minerva, Zagreb, 1997, s. 265-266.
[518] Mešić, Ademaga. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 27. 5. 2022. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=40324>. (Erişim tarihi: 27.05.2022).
[519] 'Real' - lise okuludur; alm. Knabenpensionat.

ailesiyle ilgilenmeye başlamakla kalmamış, siyasi, kültürel, eğitimsel ve ekonomik alanlara girmiş, toplumun bahsi geçen önemli alanlarda hizmet eden kurumları da desteklemiştir.

Tešanj, o zamanlar büyük toprak sahiplerinin, Bosna beylerinin ve çok güçlü tüccar ve zanaatkarların merkezi olduğundan dolayı, Bosna Hersek'teki ekonomi ve kültürel gibi ilk kurumların çoğu halkın refah uğruna bu şehirde kurulmuş oldu. Zijad Bey, A. Mešić ile birlikte 1907'de *Birinci Müslüman Kredi Kooperatifi* gibi çeşitli kurumların kurucularından biridir. Zijad Bey, iş becerilerini geliştirmek amacıyla 1908'de Viyana'ya giderek Almanca dili kursunu tamamlayarak bankacılık ve tasarruf bankası işletmeciliği eğitimi almıştır. 1910 yılında yapılan belediye seçimlerinde *Müslüman Terakki Partisi'nin* adayı olarak Tešanj belediye başkanı seçilmiş, bu görevi de 1924 yılı sonuna kadar aralıksız sürdürmüştür.

Avusturya-Macaristan döneminde *Müslüman Terakki Partisi'ne* üye olan Zijad Bey'in evinde partinin ilk kuruluş toplantısı yapılmıştır. Birinci Dünya Savaşı'ndan ve *Yugoslav Müslüman Teşkilatı'nın* kurulmasının hemen ardından partiye katılmış, çeşitli parti görevlerinde bulunarak hayatının sonuna kadar partinin üyesi kalmıştır.[520] JMO'nun yaptığı siyasi faaliyetleri sırasında Banja Luka bölgesini temsilen JMO Merkez Yönetim Kurulu'nun daimi üyesi olmuştur.

1908 yılında kurulan MNS partisinin resmi programına gelince ülkenin statükonun korunmasına, yani 1878 Berlin Kongresi'nin yanı sıra, 1879 İstanbul Konvansyonuna bağlı kalmasına savunmuştur.[521] Ayrıca partinin "*bavul*

[520] *Narodna uzdanica, Kalendar za godinu 1939 (1357-1358 po Hidžri)*, Y:VII, Islamska dionička štampa, Saraybosna 1939, s. 114-116.
[521] Adib Đozić, *Bošnjačka nacija*, Bosanski kulturni centar, Saraybosna 2003, s. 200.

politikası"nı[522] izlemeyeceği vurgulanmaktadır. Kolonileri[523] kurmak amacıyla Bosna Hersek topraklarına yerleşen ve yerleşmek için izin almak isteyen sömürgecilere (Kolonistlere) olumlu bakan Avusturya-Macaristan Yerel Hükûmeti'ne yakın olmaları ve işbirliği yapan MNS Partisi, MNO'nun bazı destekçilerinin saldırılarına uğramıştır. Tüm saldırılara rağmen MNS, kendi programında, Monarşinin diğer bölgelerinden daha büyük ve daha kapsamlı göçlere ayrıca, Boşnakların Bosna Hersek'ten göçüne de açıkça karşı çıkmıştır.[524] Parti ayrıca, Boşnakların Sırplarla yakın işbirliğine de karşıydı.[525] MNS, Müslümanlar ve Ortodoks Hristiyanları arasındaki bu işbirliğini Boşnak çıkarlarına son derece zararlı olarak görmüştür. Öte yandan, partinin Hırvat yanlısı olduğunu da belirtmek gerekmektedir. MNS ayrıca, toprak sahibi olan ağalar ile beyler ve serfler arasındaki ilişkilerin daha güvenli düzen temelinde yasal olarak Sefer Kararnamesi'nin düzenlenmesini savunmuştur.[526]

Program, Müslümanların dinini, mallarını ve devlet konumlarını savunmak ve savaşmak için Müslüman Boşnak halkın[527] tüm katmanlarını örgütleme amacına sahip olduğunu vurgulamaktadır. Programda partinin Batı (Avrupa) ilkelerinden yana olacağı, aynı zamanda gerçek İslami eğitime dayalı reformdan da yana olacağı vurgulanmaktadır. Partinin programına göre kurtuluş, Batı'ya yakınlaşmaya çalışmasında ve İslam'la çelişmeyecek şekilde değişikliklerin ve reformların yapılmasında yatmaktadır.

---

[522] Boş. "kuferaška politika"; Bu politika kolonistlere uygulanmıştır. O zamanlarda kolonistler Bosna Hersek'e valizlerle gelip belirli yerlere yerleştikleri için genellikle valizciler (boş. kuferaši) olarak anılırlardı. Bu nedenle MNS Partisi, sömürgecilerden (kolonistlerde) uzaklaşmakta ve programında kolonistlerin yanında olmayacağını, onların Bosna Hersek'teki yerleşimlerini ve haklarını desteklemeyeceğini vurgulamaktadır. Bu tutum, Boşnaklar da dahil olmak üzere, Bosna Hersek'in yerel halkının kolonistlerin yerleşimine karşı olması nedeniyle oldukça gerçekçiydi. Bu tutum ayrıca, dönemin basınından olduğu kadar arşiv kaynaklarından da oldukça açıktır.

[523] Önemli olanlardan bazılarına tezde değinilmiştir.

[524] O yıllarda Bosna Hersekli dini lideri olan Reîsülulemâ da göçün durdurulması için çağrıda bulunmuşlardı. Basın bile bu konuda sık sık haber yazıları yazmıştır. Bu tür yazılardan biri de "*Ne selite braćo!*" adı altında *Musavat* gazetesinde yayımlanmıştır. Bk. "Ne selite braćo!", *Musavat Gazetesi*, No: 13, 27 Mart 1908, s. 1.

[525] Rasim Muminović, *Srbizam i stradalništvo Bošnjaka*, Compact, Saraybosna 1996, s. 130-132.

[526] Partinin programı hakkında bk. Šaćir Filandra, *Bošnjačka politika u 20. stoljeću*, Saraybosna 1998, s. 35.

[527] *Bošnjak* gazetesi 1908'de *"Bosna'nın yerlisi olduğumuz bilincini uyandırmanın zamanı geldi" (boş. "Vrijeme je da se probudi svijest da smo starosjedioci Bosne")* şeklinde yazmıştır.

MNS'nin yazdığı ilkeler ve hedefler arasında kültür kurumlarının, ticaret ve zanaat derneklerinin yanı sıra, tasarruf bankalarının kurulması çalışmaları da yer almıştır. Ayrıca tarım, ticaret, zanaat ve bankacılığın durumunun daha üst düzeye çıkarılması gerektiğine vurgu yapılmıştır. Partinin eğitim taleplerine gelince sekiz yıllık eğitimin zorunlu olarak getirilmesini, tüm İslami kurumların reforma tabi tutulmasını ve Saraybosna'da bir İslami (İlahiyat) fakültenin kurulmasını talep etmektedir.[528] Yukarıdakilere ek olarak MNS programında Müslüman Boşnaklar için ticaret, meslek ve zanaat okullarında daha fazla yer talep edilmektedir.[529]

Ülkenin statükonun yanı sıra, MNS, Bosna Hersek'te siyasi ve sivil özgürlüğün getirilmesini, bir parlamentonun kurulmasını ve belediye özyönetim seviyesinin yükseltilmesini de talep etmiştir. Yukarıdakilere ek olarak, ülkedeki Şeriat Mahkemeleri için yürütme yetkisi aranmıştır.[530] Osmanlı Devleti'nden[531] geri dönen kişilerin de vatandaşlığa iadesi talep edilmekte, Arap alfabesinin diğer iki alfabeye (Latin ve Kiril) eşit olması veya Latin alfabesinin kullanımda olan tek alfabe olması istenmektedir.[532] Ordudaki Müslüman Boşnaklar için de bazı ayrıcalıklar istenmiştir.[533] Program ayrıca, sağlık sistemi ve işçilerin konumu gibi sosyal konulara da değinilmiştir. Bosna Hersek'te daha iyi sağlık hizmeti, hijyenin önleminin genişletilmesi, alkol bağımlılarının azaltılması, yetimhaneler ve yaşlılar için huzur evlerin kurulması ve inşa edilmesi yönünde çağrılarda da bulunmuştur. Ayrıca işçilere karşı daha iyi bir tutum, daha iyi çalışma koşulları ve ücretlerde bir artış aranmaktaydı.

---

[528] Saraybosna'da bir üniversitenin kurulması da istenmiştir.

[529] Bundan, MNS üyelerinin kurtuluşu kesinlikle ekonomi ve eğitim olan modernleşmede gördükleri sonucuna varılabilir.

[530] Şeriat Mahkemeleri, Avusturya-Macaristan döneminde de aktif olarak faaliyet gösterip ülkedeki Müslümanların sorununu çözmekle görevliydiler.

[531] Az sayıda olmasına rağmen bazı Boşnak, o zamanki Osmanlı Devleti topraklarına göç ettikten sonra Bosna Hersek'e dönmüştür.

[532] Avusturya-Macaristan'ın idare kuruması döneminde sadece Latin alfabesi kullanımdaydı ve daha sonra Sırpların baskısıyla Kiril alfabesi de kullanılmaya başlanmıştır. Dil sorunu, yetkililerin 1900'lerin başında Boşnakça yerine Sırp-Hırvat dili terimini kullanma kararına yol açmıştır. Boşnakça, Maliye Bakanı Burian tarafından kullanımdan kaldırıldığı 4 Ekim 1907 yılına kadar kullanımdaydı. Kararı hakkında bk. ABH, ZMF, Pr. BH, No: 168/1907, 04.10.1907.

[533] 1880'lerin başında çıkarılan Askeralma Kanunu'ndan sonra Boşnaklar da *İkili Monarşi* ordusuna alınmış, kültürleri ve dinleri nedeniyle askerlik hizmeti sırasında çeşitli zorluklarla da karşılaşmışlardı.

Partinin kurucu meclisinde oybirliğiyle kabul edilen programın Ağustos ayı sonunda yayımlanmasının ardından, halkın kendi temsilcisini seçme ihtiyacını karşılamak üzere, partinin seçime gitmesi için genel kurulun düzenlenmesine, programın yorumlanmasına ve analiz edilmesine karar verilmiştir.

Ayrıca *Muslimanska Svijest* adlı bir parti gazetesi oluşturulmasına karar verilmiştir. Bu gazete, 1910 yılına kadar, toplam iki yıl boyunca yayınlanmış, o yılın Ocak ayında MNS partisi, *Müslüman Bağımsız Parti* (MSS) olarak yeniden örgütlenerek Hırvat yanlısı faaliyetlerden uzaklaşmış, eski gazete de kapatılmıştır. Bu şekilde *Muslimanska Sloga* adlı yeni bir gazete başlatılmıştır. Bu gazete de 1914 yılına kadar yayınlanmıştır.

MNS'nin MNO organizasyonuna ve onların SNO organizasyonuyla işbirliğine karşıt olduğunu söylemek mümkündür.[534] MNS partisi Bosna Hersek Yerel Hükûmetine sadık olup daha önce de vurgulandığı gibi, marjinal bir Hırvat yanlısı partiydi.[535] MNS partisi, yönetimin kabul edilmesini savunmuş, ilerleyen bölümlerde ele alınacak olan Bosna Hersek Katolikleri'nin partisi olan HNZ teşkilatı ile işbirliğine gitmiş ve Bosna Hersek'in özerkliği reddetmiştir. MNS partisinin MNO teşkilatıyla anlaştığı Vakıf-Maarif mücadelesi, tarım sorunu, göç sorunu gibi konular bulunmakta, fakat MNS'nin yöntemi farklı olmuştur. Ayrıca, Bosna Hersek'in statüsü ve Sırplarla işbirliği gibi MNS Partisi'nin MNO siyasi teşkilatıyla anlaşamadığı konular da bulunmaktadır.

[534] M. Bojić, *Historija Bosne*…, s. 147.
[535] Zlatko Hasanbegović, *Iz korespondencije Ademage Mešića uoči uspostave Banovine Hrvatske. Pismo Društva bosansko-hercegovačkih Hrvata u Zagrebu reis-ul-ulemi Fehimu Spahi i vrhbosanskom nadbiskupu Ivanu Šariću iz svibnja 1939*., Institut društvenih znanosti "Ivo Pilar", Zagreb 2008, s. 971.

2. Hırvat Ulusal Birliği- HNZ ve Hırvat Katolik Birliği –HKU (1908)

Bosna Hersek Katolikleri, Ortodoks ve Müslüman komşularına benzer şekilde bu dönem sırasında herhangi özerk hareketi oluşturmamışlardır. Kültürel ve siyasî faaliyetleri halk üzerinde büyük etkisi olan Katolik Kilisesi ve Fransisken Tarikatı aracılığıyla olmuştur.[536] Nüfus sayısına gelince Müslümanlara ve Ortodokslara kıyasladığımızda ülkedeki Katolik sayısı daha azdır. Öyle ki Osmanlı Devleti'nin 1851/1852 tarihli nüfus sayımına dayandığı istatistiğe göre, Bosna Vilayeti'nin toplam bir milyon sakininden yaklaşık 178.000'i Katolik'tir.[537] Yirmi yıl sonra, 1870 yılında Bosna'daki Osmanlı memuru Cevdet Paşa'nın yaptığı Bosna Hersek ile ilgili değerlendirme neticesinde vilayetteki nüfusun 209.000'i Katolik olup toplam nüfus sayısı ise bir milyondan fazla olduğunu kaydetmiştir.[538]

Avusturya-Macaristan döneminin ilk nüfus sayımı bize Bosna Hersek'te yaşayan toplam 1.158.164 kişiden 209.391'inin Katolik olduğunu göstermektedir (toplam nüfusun %18.08'i).[539] 1878 Bosna Hersek işgalinden sonra eski Bosna Vilayeti'nin sınırlarının değiştirildiğini, dolayısıyla Yenipazar Sancağı'nın artık Bosna'nın bir parçası olmadığını; ancak o dönemde söz konusu bölgede çok az sayıda Katolik yaşadığını hatırlatmamız gerekmektedir. Avusturya-Macaristan döneminin son nüfus sayımı 1910 yılında yapılmış, bu nüfus sayımında Bosna Hersek'te yaklaşık 2 milyon kişinin yaşadığı ve bunun 434.061'inin Katolik olduğu (toplam nüfusun

[536] Avusturya-Macaristan resmi gazetesi, 1878'de Bosna'da 84 ve Hersek'te 26 olmak üzere (1839'da Dubrovnik piskoposluğu ile birleşen Trebinje piskoposluğunda da 7 župa [Katolik cemaatı] ile Bosna Hersek'te toplam 63 Katolik cemaatı (hırv. župa) olduğunu belirtmektedir. Bk. "Stanovnici Bosne i Hercegovine", *Bosanskohercegovačke novine Gazetesi*, No: 11, 6 Ekim 1878, s. 3.

[537] M. Imamović, *Historija...*, s. 220-225; Đorđe Pejanović, 1851 yılında 260.000 Katolik (328.000 Müslüman ve 400.000 Ortodoks ile birlikte) olduğunu yazmaktadır. Bk. Đorđe Pejanović, *Stanovništvo Bosne i Hercegovine,* Saraybosna 1987, s. 25; 1851 nüfus sayımının sadece ailelerde erkeklerin sayıldığını bir not olarak eklemek gerekmektedir.

[538] Ahmet Cevdet Paşa'nın tahminine göre, yaklaşık 1.270.000 kişidir. Bk. Hamdija Kreševljaković, *Dževdet pašina pisma o Bosni iz 1864. godine*, Islamska dioničarksa štamparija, Saraybosna 1932, s. 8; Kemal Karpat, *Osmanlı'dan Günümüze Etnik Yapılanma ve Göçler*, Timaş, İstanbul 2010, s. 265-267.

[539] *Glavni pregled političkoga razdielenja Bosne i Hercegovine,* Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu, Sarajevo 1879, s. 3-10.

%22,87'si) tespit edilmiştir.[540] Bosna Hersek'in Katolik nüfusundaki artış dikkat çekicidir; bunun sebebi de Bosna Hersek topraklarına yerleşen ve çoğu Katolik olan sömürgeciler- Kolonistlerdir.[541]



Harita V: 1910 Nüfus Sayımına Göre Avusturya-Macaristan Monarşisi Nüfusu[542]

1878 Bosna Hersek işgali sırasında şüphesiz ki Avusturya-Macaristan, Bosna Hersek Katoliklerinin işgal operasyonlarına destek vereceklerine güvenmiştir.[543] İşgal

---

[540] *Rezultati popisa žiteljstva u Bosni i Hercegovini od 10. oktobra 1910. godine*, Statistički odsjek zemaljske vlade, Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu, Saraybosna 1912, s. 386-387; Avusturya-Macaristan delegasyonunun 13 Şubat 1908'deki oturumunda Kont Latour'un, Bosna Hersek'teki Katolik nüfusun %23'ünün işaret ettiği değerlendirmesine dikkat çekmek gerekmektedir. Bk. "Bosna i Hercegovina pred delegacijama", *Musavat Gazetesi*, No: 8, 21 Şubat 1908, s. 2; 105 yıl sonra, 2013 yılında Bosna Hersek'te yapılan nüfus sayımında, toplam 3.791.662 nüfustan Hırvat (Katolik) sayısı 544.780 idi (%15,4). Ayrıca Bosna Hersek'in toplam nüfusunun yaklaşık %8-9'unu oluşturan Katoliklerin (345.448 kişi) istatistiği belirten 2020 tarihli Bosna Hersek Piskoposlar Konferansı'nın (Katolik Kilisesi) istatistiklerine de dikkat edilmelidir.

[541] Đorđe Mikić, *O kolonizaciji stranih seljaka u Bosni i Hercegovini u vrijeme austrougarske uprave, Migracije i Bosna i Hercegovina*, Institut za istoriju Univerziteta Sarajevo, Saraybosna 1989, s. 181-189.

[542] Kaynak: William R. Shepherd, The Historical Atlas, "Distribution of Races in Austria-Hungary", New York 1911.

[543] Viyana, General Filipović'e Bosna Hersek Katoliklerine özel ilgi göstermesini emretmiştir. Yeni yönetimin jestlerinden biri, General Filipović'in Katolik Kilisesi'ne 400 forint tutarında yardım etmesi olmuş, ardından bölge rahibi Jakob Marić, 7 Eylül 1878'de (idareye) açık bir teşekkür göndermiştir. Bk. "Glasovi iz naroda", *Bosanskohercegovačke novine Gazetesi*, No: 3, 8 Eylül 1878, s. 2.

operasyonu gerçekleştiren ordu komutanı Hırvat asıllı, aynı zamanda Bosna Hersek'in ilk askerî ve sivil lideri olan General Filipović'in olduğunu ayrıca, yeni bir idare kurmak için dönemin Hırvatistan topraklarından[544] pek çok memuru gettirtiği de çalışmamızda belirtilmiştir.[545] Bu nedenle Hırvatlar, Bosna Hersek'in Hırvatistan[546] ile olası bir birleşme umudunu kesmemişler; ancak tam aksine Viyana, bu talepleri olumlu karşılamamıştır.[547] Böylece 28 Eylül 1878'de Hırvatistan ve Slavonya Krallığı Yerel Meclisi, İmparator Franz Joseph'e Bosna Hersek'in *Hırvatistan ve Slavonya Krallığı* ile birleşmesi talebinde bulunmuş, ancak talebi reddedilmiştir.[548] Cizvit rahibi olan Josip Stadler'in Vrhbosna başpiskoposu olarak atanmasıyla beraber ülkede bazı siyasî değişiklikler meydana gelmiştir.[549] J. Stadler'in Bosna Hersek topraklarına gelmesi sonrasında bir yandan Fransiskenlerin başında bulunduğu liberal, öte yandan Başpiskopos J. Stadler'in Katolik muhafazakar tarafı olmak üzere, Bosna Hersek Katoliklerinin yaşamında iki farklı siyasî grup göze çarpmaktadır.[550]

---

[544] Hırvatistan ve Slavonya Krallığı.

[545] 10 Eylül'de gelenler: Vladko Mažuranić, Stiepan Kovačević, sekretar Josip Sertić, Ivan Poturičić, Levin Chavrah, Manuel Stanisavljević, Rudolfo Pace, Janson, Vuletić, Spaćil, Sonnleither, Eichler ve Radovinac. Bk. "Viesti Sarajevske", *Bosanskohercegovačke novine Gazetesi*, No: 4, 12 Eylül 1878, s. 2.

[546] Boş. *Kraljevstvo Hrvatske i Slavonije*.

[547] Hırvatlar, Bosna ve Hırvatistan'ın olası birliğini beklemekteydi. Bu nedenle Bosna, sık sık Hırvatistan Yerel Meclisi'nin konusuydu. Böylelikle, meclis temsilcisi Dr. Horvat 1906'da bir konuşmasında, Hırvatistan ile Bosna Hersek'in birleşmesi sırasında sorun olmaması için serfliğin kaldırılmasını istemiştir. Bk. "Hrvati i naše agrarno pitanje", *Musavat Gazetesi*, No: 8, 04.12. Aralık 1906, s. 1; Ayrıca 12 Eylül 1878'de Zagrepli Hırvatlar, Avusturya-Macaristan'ın Saraybosna'yı işgalini memnuniyetle karşılamıştır. Bk. "Pozdrav Hrvatah", *Bosanskohercegovačke novine Gazetesi*, No: 4, 12 Eylül 1878, s. 1; Ayrıca bk. Josip Mihaljević, Odnos stranke Prava prema okupaciji Bosne i Hercegovine 1878. i 1879. godine u listu Sloboda, *Bosna franciscana 16*, Saraybosna 2008, s. 128.

[548] Lj. Zovko, *Studije iz pravne povijesti*…, s. 22,

[549] Cizvitler (ya da İsa Topluluğu), Bask asilzadesi Loyolalı İgnatius tarafından kurulan bir Katolik tarikatıdır. Tarikat, 1540 yılında Papa III. Paul tarafından onaylanmış, Kilise ve toplum üzerindeki büyük etkisi nedeniyle, tarikat 1773'te XIV. Clement tarafından kaldırılmıştır. 1814'te VII. Pius tarafından yeniden kurulmuş oldu. Bk. isusovci. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 13. 4. 2022. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=28014>. (Erişim tarihi: 13.04.2022).

[550] Fransiskenlerin Bosna'daki faaliyetleri için bk. Fra Mijo Vjenceslav Batinić, *Djelovanje Franjevaca u Bosni za prvih šest viekova njihova boravka I*, Zagreb 1881, s. 46-51; 1800-1812 döneminde Fransiskenlerin faaliyetleri için bk. M. V. Batinić, *Djelovanje Franjevaca u Bosni za prvih šest viekova njihova boravka II. knjiga*, s. 175-184; 1813-1835 dönemi için bk. M. V. Batinić, *Djelovanje Franjevaca u Bosni za prvih šest viekova njihova boravka (III. knjiga)*, s. 185-199.

Avusturya-Macaristan dönemindeki Bosna Hersek Katolikleri bir yanda sivil-liberal, diğer yanda ruhban olmak üzere esasen iki siyasi akımda yer almışlardı.[551] 1878 Bosna Hersek işgaline ve Avusturya-Macaristan yönetiminin başlangıcına kadar Katolik Kilisesi'nin Fransisken tarikatı, Bosna Hersek Katoliklerinin siyasi, kültürel ve dini-kilise liderliğini üstlenmiştir. Ancak yeni idaresi beraberinde getirdiği değişiklikler arasında Katolik Kilisesi'nin yeni teşkilatlandırması da yer almıştır. Avusturya-Macaristan ile Vatikan arasında 8 Haziran 1881'de uzun müzakereler sonucunda imzalanan *Konkordato (Anlaşma)*, Saraybosna'da bir başpiskoposlukla birlikte Banja Luka ve Mostar'da[552] süfragan piskoposlukların kurulmasını sağlamıştır.[553] Trebinje Piskoposluğunun Dubrovnik Piskoposluğu tarafından yönetilmesine de karar verilmiş, o andan itibaren Avusturya-Macaristan imparatoru, Bosna Hersek'te piskoposlar ve başpiskoposlar atamaya başlamıştır.[554] Böylece Fransisken tarikatından gelmeyen, yeni seçilen Saraybosna Başpiskoposu J. Stadler, Bosna Hersek Katolik ahalisinin ana liderleri Fransiskenlerin etkisini bastırma çalışmaya başlamıştır. Bu bağlamda 20. yüzyılın başına kadar Fransiskenler sessizce, neredeyse politik olarak pasif bir şekilde hareket etmişlerdi.[555] Buna rağmen bahsi geçen Katolik tarikatı, kültürel ve sosyal alandaki çalışmalarını bırakmamış, Bosna Hersek'teki Katolikler arasında ulusal sayılan Hırvatların fikirleri yaymaya devam etmiştir.

Ancak Avusturya-Macaristan yönetimi, Hırvat ulusal akımların etkisini Bosna Hersek topraklarında azaltmaya çalışmış ayrıca, ülkedenin yönetimi, Bosna Katolikleri ile *Trojednica* (Hırvatistan ve Slavonya Krallığı) ortak çıkarlarını öne çıkarmaya yönelik her türlü girişimin bastırılmasını sağlamıştır. Aynı şekilde ülke

---

[551] Lj. Zovko, *Studije iz pravne*..., s. 24.
[552] Konu ile ilgili detaylar için bk. Marko Karamatić, *Franjevci Bosne Srebrene u vrijeme Austrougarske uprave 1878-1914*, Svjetlo riječi, Saraybosna 1992, s. 47.
[553] Sufragan (ortaçağ Latincesi: *suffraganeus*, yardımcı, yararlı, oy hakkı anlamına gelmektedir) Katolik Kilisesi'nde, taşra kilisesinin piskoposu başpiskoposuna tabidir. Bu nedenle piskoposluğuna *Sufragan piskoposluğu* denir, ayrıca kendisi bir *Sufragan piskoposudur*. Fazla bilgi için bk. Tanja Popec, *Crkva u Hrvatskoj 2010. godine*, Veritas- Glasnik Sv. Antuna Padovanskog, Zagreb, 2010, s. 11-17.
[554] 1878'den 1916'daki ölümüne kadar Francis (Franz) Joseph, sonrasında Birinci Karlo.
[555] M. Karamatić, a.g.e., s. 290-291.

yönetimi, Bosna Hersek Ortodokslarının Sırp fikri eylemlerini de bastırmıştır.[556] Bunun nedeni daha önce sözü edildiği Monarşinin ikili yapısında yatmaktaydı; Viyana'ya göre, Slav nüfusunun tek bir idari birimde birleşmesi ve devlet içinde üçüncü bir unsur talebi, zararlı ve yıkıcı olurdu.

Bosna Hersek'in merkezi ve en büyük şehri olan Saraybosna dışında Katoliklerin sosyal yaşamının ve ulusal hareketlerinin taşıyıcısı Hersek bölgesi olmuştur.[557] Sosyal hayatı, başlatıcıları Fransiskenler ve üniversite eğitimli Katolikler tarafından başlatılan ve kurulan kültürel topluluklar açılmış, kültürel ve politik konular başta olmak üzere dergiler ve gazeteler kurma girişimi de gerçekleştirmiştir.[558]

Kültür kurumları arasında en önemlileri 1902'de kurulan *Napredak* cemiyeti, 1888'de kurulan *Mostar Ulusal Koro* cemiyeti, 1893'te kurulan *Saraybosna Ulusal Koro* cemiyeti, Saraybosna'da 1895'te kurulan *Trebević* Koro cemiyeti, Trebinje'de 1893'te kurulan *Slavuj* cemiyeti, Vareš'te 1894'te kurulan *Zvijezda* Cemiyeti, Banja Luka'da 1898'de kurulan *Nada* cemiyeti, Travnik'te 1899'da kurulan *Vlašić* cemiyeti, Tuzla'da 1895'te kurulan *Majevica* cemiyeti, Livno'da 1896'da kurulan *Dinara* cemiyeti.[559] Yukarıdakilere ek olarak; Zenica'da *Zvečaj*, Ljubuški'de *Trebižat*, Bihać'ta *Krajišnik*, Brčko'da *Hrvat*, Livno'da *Drina*, Bosanska Gradiška'da *Posavac*, Fojnica'da *Rodoljub*, Bosanski Brod'da *Martić* ve Jajce'de *Tomašević* cemiyetler de faaliyetlerini sürdürmüşlerdi.[560]

---

[556] Luka Đaković, *Političke organizacije bosanskohercegovačkih katolika Hrvata (I. dio: Do otvaranja Sabora 1910*, Globus, Zagreb 1985, s. 150.

[557] L. Đaković, *Političke organizacije...*, s. 156; Öncelikle Hersek bölgesindeki en büyük şehir olan Mostar.

[558] Ayrıca, "okuma salonları", okullar ve ekonomik kurumlar da bulunmaktadır. Tıpkı Bosna Hersek'in diğer iki halkında olduğu gibidir.

[559] M. Karamatić, *a.g.e.*, s. 275; "Hırvat okuma odası" söz konusu olduğunda, Ključ kasabasındaki örneğine bk. "Hrvatska čitaonica u Ključu", *Hrvatski Dnevnik Gazetesi*, No: 124, 31 Mayıs 1908, s. 4.

[560] L. Đaković, *Političke organizacije...*, s. 167; Başlangıçta topluluklar (cemiyetler), coğrafi bir terim eklenerek "halk koro topluluğu" (hırv. "narodno pjevačko društvo") olarak adlandırılabilirmiştir (örneğin, Vlašić, Zvijezda vb.). Bu nedenle, Saraybosna'daki *Trebević* cemiyeti, Saraybosna yakınlarında bulunan dağından ismini almıştır. *Zvijezda* cemiyeti, maden kasabası Vareš yakınlarında bulunan dağından ismini almıştır. *Vlašić* cemiyeti, Travnik yakınlarındaki dağından ismini almış, *Majevica* cemiyeti, Tuzla yakınlarında (kuzeydoğusunda) bulunan dağından, *Zvečaj* cemiyeti, Zenica yakınlarındaki adlı tepeden, *Trebižat* cemiyeti, Hersek'te yer alan Ljubuški yakınlarındaki aynı adı

Mostar'da koro topluluklarının yanı sıra, Osmanlı döneminde (1872'de) kurulan bir matbaa da bulunmaktaydı; maatba, Avusturya-Macaristan döneminde *Mladi Hercegovac, Hercegovački bosiljak, Glas Hercegovine* adlı dergiler ve *Hrvoje* adlı takvimi çıkarmaktaydı. Sözü edilen kültürel kurumlar, Katoliklerin önde gelenleri için bir buluşma ve toplanma yeriydi. Böylece yukarıda adı geçen Travnik *Vlašić* cemiyetinin kutlamasında ve geleneksel toplantısında *Hırvat Halk Birliği* partisinin temelleri atılmıştır. Bu bağlamda 16 Ağustos 1906 tarihinde Travnik yakınlarındaki Dolac'ta söz konusu cemiyetin buluşma ve bayrak töreni sırasında Katolik aydınları ve dini liderlerin katıldığı bir toplantı düzenlenmiştir.[561] Bu toplantıda bir siyasi teşkilatı kurulmasına karar verilmiş, bu vesileyle altı üyeden oluşan bir parti kurulu da seçilmiştir. Pari Kurulu'nda Nikola Mandić, Milan Katičić, Jozo Sunarić, Stjepan Kukrić, Ivo Pilar ve Đuro Džamonja yer almıştır.[562]

taşıyan nehirden ismini almıştır. Bosanska Gradiška'daki *Posavac* cemiyeti gibi, Bihać'taki *Krajišnik* cemiyeti, bölgenin adını (Krajina bölgesi, Posavina bölgesi) almıştır. Jajce'deki *Tomašević* cemiyeti, adını Bosna kralı Tomaš Tomašević'ten almıştır.

[561] Söz konusu toplantıya, dönemin Katolik entelijansiyasının temsilcilerinin yanı sıra, Başpiskopos J. Stadler ve Piskopos Ivan Šarić gibi kilisenin temsilcileri de katılmıştır. Ivan Šarić ve onun piskopos olarak takdis edilmesi hakkında bk. "Dru Ivanu Šariću povodom njegova posvećenja za biskupa", *Hrvatski Dnevnik Gazetesi,* No: 122, 28 Mayıs 1908, s. 1-2.

[562] Nikola Mandić, 1869'da Travnik'te doğmuş, 1945'te ise Zagreb'de vefat etmiştir. Mandić, liseyi Saraybosna'da bitirmiş, 1894'te Viyana'da hukuk doktorasını almıştır. Mahkeme katibi ve ardından Saraybosna'da avukat olarak çalışan Mandić, genç bir avukatken bile Saraybosna'dan Hırvat Koro Topluluğu olan "Trebević"in başkanıydı. Hırvat Ulusal Birliği'nin (HNZ) kurucuları arasında yer almış, 1910'da Bosna Hersek Meclisi'ne seçilmiş, 1911'de ise meclis başkanı olmuştur. Aynı zamanda Mandić Saraybosna belediyesi başkan yardımcısı ve 1914'ten itibaren Bosna Hersek Vali yardımcısı gibi görevleri üstlenmiştir. Bk. *Tko je tko u NDH*…, s. 253; Milan Katičić de bir politikacıydı. Katičić, Vinkovci'deki (Hırvatistan) Yüksek Rerl Gymnasium'dan mezun olmuştur. Zagreb'deki Ortodoks Akademisi'nde hukuk bilimleri okuyup mezun olan Katičić, Bihać'ta avukat olarak çalışmıştır. Bosna Hersek siyasetine katılarak mecliste temsilcilik yapmıştır. HKD Napredak Cemiyetinde ve HNZ Partisi'nde aktif rol oynamıştır. 1940'ta Zagreb'e taşınmış, orada 1944'te 81 yaşında ölmüştür; Jozo Sunarić, Travnik'te liseden mezun olmuş, Viyana'da hukuk bölümünde eğitim aldıktan sonra doktor unvanı da almıştır. Saraybosna'da avukatlık yapan Sunarić, HNZ üyesiydi ve Ademaga Mešić ile siyasi işbirliği yapan politikacıydı. Aynı zamanda Sunarić, Birinci Dünya Savaşı öncesi Bosna Meclisi temsilcisi ve başkan yardımcısıydı; Ivo Pilar, 1874'te Zagreb'de doğmuş, 1933'te aynı şehirde ölmüştür. Pilar, Hırvat avukat, tarihçi, sosyolog, yayıncı, felsefi yazar ve politikacıydı. Günümüzde aktif halinde olan, Zagreb'de yer alan Sosyal Bilimler Enstitüsü adını taşınmaktadır. Ataları, Hırvatistan'ın Slavonski Brod şehrine yerleştirmiştir. Akademisyen, profesör, jeolog ve paleontolog olan babası Đuro Pilar ve seçkin bir mimar olan amcası Martin Pilar bahsi geçen şehirde doğmuştur. I. Pilar, Zagreb'de devlet okulunda eğitim görmüş, 1893'te Zagreb'deki klasik liseden mezun olmuştur. Viyana'daki Dış Ticaret Lisesi'nde bir yıllık ticaret kursunu tamamlayan Pilar, Hukuk bölümünü Viyana'da tamamlamış, Paris'teki prestijli École de droit'te de derslere katılmıştır. Paris'ten sonra doktorasını aldığı Viyana'ya dönen Pilar, eğitiminin ardından demir endüstrisi şirketinde kısa bir süre sekreter olarak çalışmış, sonrasında Yerel Ekonomi Bankası müdürünün sekreterliğine atandığı Saraybosna'ya taşınmıştır. 1905 yılında Tuzla'ya taşınıp bir hukuk bürosu açan Pilar, 1920 baharına kadar Tuzla'da kalmıştır. 1906'da

1906 sonbaharında, söz konusu kurul tarafından bir siyasi program (boş. "Punktacije"[563]) hazırlanmıştır. Programda, Bosna Hersek'in "Hırvat toprağı" olduğu, Hırvatların yaşadığı, Avusturya-Macaristan Monarşisi çerçevesinde Bosna ve Hersek'in[564] Hırvatistan ile birleştirilmesi gerektiği vurgulanmaktadır.[565] Ayrıca, Bosna Hersek'te Katoliklerin tek bir siyasi teşkilatlarının olması gerektiğini vurgulanmıştır. Katoliklerin, parti sorunlarının ve çözülmemiş siyasi meselelerinin Hırvatistan'dan Bosna Hersek'e geçmesinin önlenmesinin gerekli olduğu da eklenmiştir.[566] Program aynı zamanda tarım konusuna da değinmektedir; bu nedenle toprakların Müslüman Boşnak sahiplerinin yasal mülkiyeti olduğu tespit edilmiştir. Bosna Hersek Yerel Hükûmeti'ne göre bağımsız hareket edilmesi ayrıca, Müslüman Boşnaklara ve Ortodoks Sırplara karşı açık bir tavrın da belirlenmesi gerektiğini vurgulanmaktadır.[567]

Bahsi geçen programdan da anlaşılacağı gibi, o dönemde aralarında Hırvat ulusal bilincinin yaygın olarak olduğu Bosna Hersek Katolikleri, Bosna Hersek'i tarihsel olarak Hırvatlara ait iki ayrı ülke-bölge olarak görmekte ve Müslüman Boşnakları ayrı bir millet olarak değil, Müslüman olan Hırvatlar olarak görmektedir. Hazırlanan Program'da ayrıca, Hırvatların birliği vurgulanmış, tek bir teşkilatın çatı altında toplanması gerekliliği belirlenmiştir; bunun nedeni ise Bosna Hersek'teki Müslüman ve Ortodoksların sayısına göre azınlıkta olan Katoliklerin sayısıdır; dolayısıyla herhangi bir bölünme, iki veya daha fazla siyasi partinin bulunması, Bosna Hersek Katolikleri zayıflatmaktaydı. *Hırvatistan ve Slavonya Krallığı'ndan* yaşanan sorunların Bosna Hersek siyasi hayatına geçmenin önlenmesi, *Hırvatistan ve Slavonya*

Hırvat Halk Birliği'nin (HNZ) kurucuları arasında yer alarak Şubat 1908'de Hırvat Halk Derneği Merkez Yönetim Kurulu üyesi ve Donja Tuzla Hırvat Ulusal Derneği Bölge Komitesi başkanı olmuştur. Pilar hakkında fazla bilgi için bk. Tomislav Jonjić, *Dr. Ivo Pilar - odvjetnik u Tuzli (1905. - 1920.),* Pilar - časopis za društvene i humanističke studije, Yıl: 2, S: 3 Zagreb 2007, s. 23.

[563] Alm. *Punkt*, hırv. točka (tur. Nokta).

[564] Hırvatlar, siyasi planlarında ve programlarında Bosna Hersek'i iki ayrı bölge olarak göstermekteydi.

[565] Orijinalinde Avusturya-Macaristan Monarşisinin değil, Habsburg Monarşisinin (hırv. Habsburška monarhija) terimin kullanılması ilginçtir. Hırvatlar, siyasi açıdan Avusturyalılara Macarlardan daha yakın olduğunu söylemek mümkündür.

[566] ABiH, ZMF, Pr. No: 120/1906, Yerel Hükûmeti'nin Viyana'daki Ortak Maliye Bakanlığı'na gönderilen rapor.

[567] Partinin programının bazı noktalar hakkında ayrıntıları için bk. "Sarajevo dne 10. lipnja", Hrvatski Dnevnik Gazetesi, No: 133, 12 Haziran 1908, s. 1.

Krallığı'nda yapılan Hırvat-Sırp koalisyonuna da karşı çıkılmaktadır.[568] Program, Boşnaklarla iyi ilişkiler sürdürmek amacıyla toprakların Boşnak beylerin ve ağaların yasal mülkiyeti olduğu gerçeğini kabul etmektedir.

Kasım 1907'de Viyana HNZ partisinin statüsünü ve kurallarını onaylamıştır. Böylece kısa sürede Ocak ve Şubat 1908'de, partinin kurucu meclisleri Tuzla, Banja Luka ve Saraybosna'da, kaymakamlık meclisleri[569] ise Travnik, Mostar ve Bihać'ta düzenlenmiştir. Saraybosna'daki parti meclisi, 19 Ocak günü saat 15.00'da şehrin sosyal merkez binasında yapılmıştır. Hazırlanan toplantıda Saraybosna bölgesinden yaklaşık 400 Hırvat hazır bulunmuş, kaymakam[570] Večerina, Bosna Hersek Yerel Hükûmetinin temsilcisi olarak katılmıştır. Meclisin açılışını yapan Dr. Nikola Mandić, katılımcılara toplumun amacını ve önemini açıklayıp Hırvatların izlemesi gereken yönü vurgulamıştır. Partinin sadece Katolikler ve Müslümanlar yararına çalışacağını, bu "ülkelerde"[571] (Bosna Hersek'te) Hırvat adını ve milliyetini inkar etmeyen Ortodoks Sırplarla uyum içinde olacağını da özellikle vurgulanmıştır. Daha sonra N. Mandić, oy birliği ile kabul edilen kuralları okumaya geçmiş, yedi meclis üyesi, beş denetim meclisi üyesi, iki merkez meclis üyesi ve merkez yönetim kurulu başkanı seçimi gerçekleştirilmiştir. Bölge yönetimi kuruluna[572] başkan olarak tüccar ve toprak sahibi olan Pero Zelenika seçilmiş ayrıca, kurulda lise din öğretmeni Dr. Ivo Dujmušić, Merkez Bankası veznedarı Košta Gjebić-Marušić, yazar Hamid Šahinović (Ekremov), avukat Josip Gusković, işçi Santek Dragutin, ve çiftçi Jozo Baltić de yer almıştır. Bölge yönetimi Denetleme Kuruluna ise din öğretmeni[573] Fra Nikola Momčinović, esnaf ve toprak sahibi Anto Palandžić, esnaf Jozo Udovičić, tüccar Ivan Franchiny ve

[568] Söz ettiğimiz dönem sırasında, Hırvatistan'da Hırvat-Sırp koalisyonu bulunmaktaydı; Fojnica ve Donja Tuzla'daki toplantı ve parti meclisleri (bölge / kotar toplantıları) hakkında bk. "Skupština Hrvatske Narodne Zajednice", *Hrvatski Dnevnik Gazetesi*, No: 139, 20 Haziran 1908, s. 1; Kiseljak'taki bölge toplantısı hakkında bk. "Skupština H.N.Z. u Kiseljaku", *Hrvatski Dnevnik Gazetesi*, No: 144, 27 Haziran 1908, s. 1.
[569] Boş. *Kotar*.
[570] Boş. *Kotarski predstojnik*.
[571] Parti programında Bosna Hersek iki ayrı bölge olarak gösterilmiştir.
[572] Boş. *Okružni odbor*.
[573] Hırv. *Kateheta*.

muhasebe yardımcısı Stipo Vukađinović seçilmiştir. Yedi Bölge Meclisi üyesinden Hamid Šahinović ve Josip Gusković partinin merkez komitesine seçilmiştir.

Merkez yönetim kurulu başkanı seçimi, seçim oylamayla yapılmıştır. Dokuz bölge meclisinin oyları Saraybosna'ya ulaştığında seçim sonuçları sayılarak partinin genel başkan seçimi açıklanmıştır.[574] Partinin Kuruluş Oturumu 21 Şubat 1908'de, partinin Merkez Komitesi'nin ilk çalışma oturumu ise 22-25 Şubat 1908'de yapılmıştır.[575] Parti Merkez Komitesi'ne başkan olarak Nikola Mandić, sekreter olarak Nikola Preka seçilmiştir. Meclis üyeleri ise Ivo Budimović, Jozo Sunarić, fra Marijan Dujić, Milan Katičić, Aleksa Cvijetić, Ivo Pilar, Hamid Šahinović-Ekremov, Stjepan Mihić, Pavo Grgić, Kosta Đebić-Marušić, Đuro Džamonja, Dane Čubelić olmuşlardı.

HNZ partisinin Merkez Komite toplantısında *Program* genişletilerek partinin resmi programı oluşturulmuştur. Programda belirtilen hususlara ek olarak Bosna Hersek'in ilhakı ve ardından *Hırvatistan ve Slavonya Krallığı* ile birleşmesi talep edilmekte ayrıca, Hırvat olmayanlar Katoliklere hoşgörü ile bakılmakta; Bosna Hersek'teki Sırplarla en iyi ilişkiler kurmak, Müslümanlarla (Boşnaklarla) işbirliği yapılması vurgulanmıştır.[576] 1908'in sonunda HNZ partisinin yaklaşık 50.000 üyesi bulunmaktaydı.[577]

Başpiskopos J. Stadler, HNZ partisinin oluşumuna, kuruluşuna ve gelişimine katılmış olsa da partinin liderleri laikliği benimseyip, Ordinarijat Kiliseden bağımsız olmayı hedeflemekteydi. Kilise ve J. Stadler'in kendisi bunu kabul edememiş, bu yüzden Kilisenin eleştirileri gelmeye başlamıştır. Partinin programı "dinsiz" olarak değerlendirilmiş, bu nedenle HNZ liderleri bu anlaşmazlıkları çözmek amacıyla Şubat 1908'de J. Stadler ile bir araya gelmiştir. Toplantıda, parti programının bir yıl içinde değiştirilmesi ve J. Stadler'in talep ettiği şekilde revize edilmesi kararlaştırılmıştır. J.

[574] Bk. "Skupština Hrv. Narodne zajednice u Sarajevu", *Bošnjak Gazetesi*, No: 3, 23 Ocak 1908, s. 3.
[575] L. Đaković, *Političke organizacije*..., s. 236.
[576] Çok sayıdaki Kolonistler (sömürgeciler), Hırvat olmayan Katoliklerdi (Germen, Macar, Slav vs. kökenli insanlar; Örneğin, Almanlar, Macarlar, Slovaklar, Rutenliler, İtalyanlar).
[577] Başpiskopos J. Stadler, Bosna Hersek Katoliklerinin HNZ'ye üyelik olma konusunda büyük katkıda bulunmuştur.

Stadler talebi ise HNZ'nin her üyesi Hırvat-Katolik olmalı şeklindeydi. Bu talep HNZ'nin siyasi manevra alanını daraltmış, sebebi de partinin liderleri öncelikle Bosna Hersek Müslümanları, Katolik olmayanları, aynı zamanda Hırvat olmayan diğer Katolikleri (Kolonistleri) çekmeyi amaçlamıştır. Bu nedenle J. Stadler'in bu talebi HNZ liderliği tarafından yetersiz karşılanmıştır.

HNZ liderliği ile J. Stadler arasındaki sorunlar ve anlaşmazlıklar, Fransiskenler ve Başpiskopos J. Stadler arasındaki gerilim 1908 yılı boyunca da devam etmiştir. Bu gerginlik Aralık 1908'de Katolik Kilisesinin din adamlarından oluşan bir konseyin toplanmasıyla sonuçlanarak toplanan konsey, parti liderliğine çeşitli talepler sunmuştur. Dile getirilen şartlar şunlardı; Bir HNZ üyesi, sadece Hırvat ve Katolik olabilir, parti Merkez Komitesi seçimleri sırasında din adamlarıyla anlaşarak çalışmalıdır. HNZ Partisi Başkanlığının, milletvekili adayları konusunda da din adamlarıyla mutabakat içinde çalışması, HNZ Partisi Merkez Komite dışında Katolikliğe zarar veren herkesin partiden ihraç edilerek partinin Yürütme Kurulu'nu oluşturması da talep edilmiştir.[578]

HNZ, din adamların ve papazların konseyin belirtilen koşullarını yerine getirmemiş, bu nedenle anlaşmazlıklar 1909'da ve 1910'un Ocak ayına kadar devam etmiş, böylece başpiskopos J. Stadler, Hırvat Katolik Birliği'ni[579] kurmuş olmuştur.[580]

1906 yazında Travnik yakınlarında önde gelen Katolik dînî ve siyasî liderlerin buluşması, Bosna Hersek Katoliklerinin siyasî hayatında yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Aynı yılın sonbaharında Bosna Hersek Katolik halkının siyasî irade ve çıkarlarını dile getiren *Noktalalar*[581] yayımlanmıştır. 20. yüzyılın başında Bosna Hersek Katoliklerinin siyasî liderlerin, Bosna Hersek Katolikleri tek bir teşkilatta birleştirmek, Bosna Hersek Müslümanları kendi siyasi tarafına çekmek ve Bosna

[578] M. Karamatić, *a.g.e.*, s. 295.
[579] Hırv. *Hrvatska katolička udruga*-HKU.
[580] Detaylar için bk: Mirjana Gross, Hrvatska politika u Bosni i Hercegovini od 1878. do 1914., *Hrvatski Zbornik*, Zagreb 1966, s. 37.
[581] Hırv. *Punktacije*. (orijinali alm. Punkt-nokta).

Hersek'te yapıcı bir siyasi faktör olmak istediklerini çok özlü bir şekilde belirtmek mümkündür. Ancak J. Stadler'in ve bu teşkilatın ruhban kesiminin talepleriyle teşkilat içinde sorunlar doğuyor, bu da teşkilatın bölünmeye ve Hırvat Katolik Birliği'nin (HKU) oluşumuna yol açmaktadır. Zayıflamış olmasına rağmen HNZ, çalışmaları süresi boyunca Bosna Meclisi'ndeki Katolik koltuklarını çoğuna sahip olmuştur.

III. BÖLÜM: BOSNA HERSEK'İN AVUSTURYA-MACARİSTAN TARAFINDAN İLHAKI VE ÜLKEDEKİ İLK SEÇİMLERE KADAR GEÇEN SÜREÇTE BOŞNAKLARIN AKTİF SİYASÎ HAYATLARI (1908-1910)

A. Bosna Hersek'in Avusturya-Macaristan Tarafından İlhakı (1908)

Bosna Hersek topraklarının ilhakı kökleri 19. yüzyılın ortalarına kadar uzanan Avusturya-Macaristan Monarşisi'nin uzun vadeli stratejik planının önemli bir parçası olmuştur. 1878 yılında gerçekleştirilen Bosna Hersek işgali Avusturya-Macaristan için bahsi geçen Batı Balkan ülkesinde idarenin ve yönetiminin oluşumunda, organize edilmesinde ve kurduğu idaresinin sürekliliğinde yalnızca bir geçiş aşamasıydı. 1870'lerin sonunda Bosna Hersek'te başlayan bu hakimiyet, Avusturya-Macaristan'ın ilhakı gerçekleştirmesini ve bu ülkeyi tamamen kontrol altına almayı (lat. imperare absolutum)[582] amaçlamıştır. Bosna Hersek ilhakı ayrıca, 1878 Berlin Kongresi'nde ancak kısmen çözülen *Bosna Sorunu'nun*[583] çözülmesi anlamına gelmektedir.[584] Avusturya-Macaristan öncelikle Bosna Hersek'i ve halklarını, elveviyetle Ortodoksları, başta Sırbistan[585] olmak üzere, komşularının etkisinden

[582] Tam anlamıyla, her anlamda yönetmek, kontrol altına almak.
[583] Boş. *Bosansko pitanje*.
[584] Avusturya-Macaristan'ın niçin Bosna Hersek'te sadece kağıt üzerinde liberalleşme ve gerçekte kontrollü bir hükûmet sistemi kurmak istediğini sorusuna gelince, Monarşinin o dönemde tek stratejik hamle mümkün olduğu Avrupa'nın güneydoğusuna yayılabilmesi durumuna gelmek için, güney sınırlarındaki geniş bir Güney Slav Meselesi'nin bir kısmı olan Bosna Sorunu'nu çözülmesi gerek kaldığına sonucuna varabiliriz. Fazla bilgi için bk. Bernadotte E. Schmitt, *The Annexation of Bosnia 1908-1909*, New York 1937, s. 5.
[585] 1908 yılı boyunca Avusturya-Macaristan, Hırvatistan ve Slavonya Krallığı ile Bosna Hersek topraklarında hissedilen Büyük Sırp politikasını defalarca eleştirmiş; bu nedenle Viyana'nın bu politikayı bastırmaya çalışması beklenmiştir. Macaristan başkanı Dr. Weckerle, (Macar) parlamentosunda birkaç kez Güney Slav ülkelerindeki hareketin, (Bosna Hersek) ilhakı gerçekleştirilinceye kadar susturulmayacağını ifade etmiştir; 1908'in ikinci yarısından itibaren *Bošnjak* ve *Musavat* gazetelerine bk.; Ayrıca bk. Hamdija Kapidžić, Diskusije o državnopravnom položaju Bosne i Hercegovine u vrijeme austrougarske vladavine, *Glasnik arhiva i Društva arhivskih radnika Bosne i Hercegovine*, Yıl: 1964-1965, Kitap IV-V, Saraybosna 1965; Ayrıca, Karadağ'daki ayaklanmanın planlandığını, dönemin basınından öğrenmekteyiz. Dönemin gazetelerinin yazılarından yola çıkarak, her hamlenin Belgrad'ın planına göre olduğunu anlıyoruz. O dönemin basınından "Tüm Sırbistan'ın kurtuluşu için ayaklanma" (boş. "Ustanku za oslobađanje cijelog srpstva") hakkında da bilgi alıyoruz. Bk. "Rasprava na Cetinju", *Hrvatski dnevnik Gazetesi*, No: 128, 5 Haziran 1908, s. 1.

uzaklaştırmayı, ardından güney-güneydoğu Avrupa istikametinde gelişmeyi ve Selânik limanı yönünde nüfuz etmeyi ve Batı Balkanlar üzerinde tam olarak siyasi kontrolü sağlamayı istemesinden dolayı *Bosna Sorunu* stratejik bir öneme sahiptir.[586]

Böylece Avusturya-Macaristan 1878'deki işgal sırasında hemen gerçekleştirmek istediği Bosna İlhak'ı için bir plan yapmış, ancak Avusturya-Macaristan'ın stratejisi Osmanlı Devleti'nin talepleri ve ilhaka karşı çıkmaları nedeniyle mümkün olmamıştır. Bu nedenle Avusturya-Macaristan uluslararası koşullar izin verdiğinde, tasarladığı stratejisine uygun olarak Bosna İlhakı'nı gerçekleştirmeyi planlamış, 1878'de ise Osmanlı Padişahının önerdiği şartları küçük değişikliklerle beraber kabul etmiştir. *İkili Monarşi'nin* planını Avrupa büyük güçlerinin yaktığı "yeşil ışığı" ile haklı çıkarmaktaydı.[587] Petrograd Avusturya-Macaristan temsilcisi Kont Gustav Kálnoky 7 Eylül 1880 tarihinde Avusturya-Macaristan Dışişleri Bakanı Heinrich Karl von Haymerle'ye yazdığı notada, "*...çünkü, eğer Bosna Hersek'teki Türk (Osmanlı) idaresi çökerse Bosna Hersek, Berlin Antlaşması'nın zaten karşılıksız işgal hakkı verdiği "beatis possidentibus"tan (kutsanmış sahiplerden) başka kime ait olabilirdi?*" (boş. *...jer kad bi turska (osmanska) vlast (u BiH) propala, kome drugome bi BiH mogla pripasti nego beatis possidentibus [blagoslovljeni posjednici], kojima je Berlinski ugovor ionako već dodijelio pravo na okupaciju bez vremenskog ograničenja)* belirterek, Bosna Hersek İlhakı ile ilişkin düşüncelerini ve Avusturya-Macaristan'ın resmi duruşunu açıklamıştır.[588]

---

[586] "Drag nach dem Osten" Planı. Batı Balkanlar'ın kontrolüne ek olarak, Avusturya-Macaristan'ın Güneydoğu Avrupa'ya (Balkan Yarımadası'nın orta ve güney kesiminin geri kalan topraklar) girmesi anlamına gelmektedir. Bk. Andrej Mitrović, *Prodor na Balkan*..., s. 10.

[587] Bosna Hersek'in ilhakı hakkında daha fazla bilgi için bk. Hamdija Kapidžić, Pripremanje ustavnog perioda u Bosni i Hercegovini (1908-1910), *Godišnjak Istorijskog društva Bosne i Hercegovine-separat,* X, 1959, Saraybosna 1959.

[588] Ferdinand (Ferdo) Hauptmann, Austrougarska politika, Trojecarski savez i tajna konvencija sa Srbijom godine 1881, *Godišnjak Istorijskog društva Bosne i Hercegovine, godina IX (1957),* Saraybosna 1958, s. 64.

1882'de, işgalden henüz dört yıl sonra Avusturya-Macaristan Monarşisi olası Bosna İlhakı'nı tartışmıştır.[589] Macaristan, Bosna İlhakı'nın nihayet gerçekleştirilmesini ve bu durumda Banja Luka bölgesinin Macaristan'a; Saraybosna, Mostar, Travnik ve Tuzla bölgelerinin ise Avusturya'ya teslim edilmesini ve verilmesini talep etmiştir.[590] Avusturya hükûmetinin o dönemdeki bu öneri konusundaki muhalif tutumları, İmparator Franz Joseph'in bu öneriyi reddetmesiyle sonuçlanmıştır.[591]

[589] Daha 1869'da Dalmaçya Valisi General Wagner, Bosna Hersek'in işgali için hazırlıklara başlamayı teklif etmiştir. İşgalden bir yıldan biraz fazla bir süre sonra, 20 Aralık 1879'da Bosna Hersek Avusturya-Macaristan gümrük bölgesine dahil edilmiş, ardından ülkede Osmanlı parasının kullanımı kaldırılmıştır. 22 Şubat 1880'de Bosna Hersek topraklarındaki yabancı konsolosluk yetkileri kaldırılmış, 5 Ekim 1881'de genel askerlik hizmeti etkinleştirilmiştir. Avusturya-Macaristan'ın tüm bu eylemleri, 1879 İstanbul Konvansiyona aykırıydı; Bosna Hersek'i de kademeli olarak ilhak etmeye götürmüştür. Detay için bk. Kosta Milutinović, "Prvi pokušaj aneksije Bosne i Hercegovine i Vojvodina", *Zbornik za društvene nauke, No: XII*, Matica Srpska, Novi Sad 1956, s. 101-102; Ayrıca, 1882'den itibaren Avusturya-Macaristan'ın planları hakkında daha fazla bilgi için bk. Iljas Hadžibegović-Mustafa Imamović, Bosna i Hercegovina u vrijeme Austrougarske vladavine, *Bosna i Hercegovina od najstarijih vremena do Drugog svjetskog rata*, ed. Ibrahim Tepić, Bosanski kulturni centar, Saraybosna 1998, s. 277.

[590] Macaristan'ın Bosna-Hersek toprakları üzerindeki iddiaları yerli (Bosna Hersek) kamuoyunda da dile getirilmiştir. Böylece, Haziran 1908'de Saraybosna gazeteleri, Macarların bu iddialarını ve Saraybosna lisesine Macar dilini okutma çabalarını yazmıştır, ancak sadece birkaç öğrenci Macarca öğrenmek istediğini beyan etmiştir. Bk. "Madžarska presizanja", *Hrvatski Dnevnik Gazetesi*, No: 138, 18 Haziran1908, s. 1.

[591] Ocak 1883'te Macar politikacı Koloman Tisza, tezde belirtildiği gibi, Bihać ve Banja Luka'nın Macaristan'a, Saraybosna, Mostar, Travnik ve Donja Tuzla'nın ise Avusturya'ya ait olacağına göre, Bosna Hersek'in ilhakına ilişkin gizli bir *Memorandum* hazırlamıştır. *Memorandum'a* göre, Macaristan, o zamanlar yaklaşık 357.000 kişinin yaşadığı (Bosna Hersek topraklarının) 240.70 mil kare, yaklaşık 800.000 kişinin yaşadığı yaklaşık 668.50 mil kare ise Avusturya topraklarına katacaktır. Bu öneriyi reddetmenin nedeni birkaç unsurda yatmaktadır. En muhtemel sebeplerden bazıları tazminat ve İstanbul'un tepkisi, ardından Avusturya-Macaristan'ın ayaklanmayla tükenmiş olması ayrıca, Sırbistan'dan olası tepkiler, Macaristan'da olası tepkiler, özellikle Tisza'ya olan muhalefetin tepkileri, ayrıca, Rusya ve Slav yanlılarının tepkiler, bazı nedenlerdendir. *Memorandum* hakkındaki fazla bilgi için bk. K. Milutinović, *Prvi pokušaj aneksije*… s. 104; Tisza'nın önerisine ek olarak, ilhak yollarını açıklayan ve analiz eden, Andrassy'nin danışmanı Doczi'nin 12 Mart 1882 tarihli *Memorandumu* da hatırlatmak gerekir (*Zur bosnische Occupation* adlı Memorandum). Doczi'nin Memorandumu hakkında bk. Zijad Šehić, *Historijske pretpostavke aneksione krize*, s. 130.



Harita VI: 1882 Tarihli Bosna Hersek'in İlhakı ve Bölünmesi (Macaristan Planı)

Haritada gösterildiği gibi, Banja Luka ve Bihać bölgeleri (mavi renkli) Macaristan'ın[592] toprakları Tuzla, Saraybosna, Travnik ve Mostar bölgeleri (kırmızı renkli) Avusturya toprakları olacaktı. Bu teklif kabul edilmemiştir.[593]

Bosna İlhakı ile ilgili benzer başka bir teklif 1896'da Girit krizi sırasında olmuştur.[594] Avusturya-Macaristan'ın bu fikri, Osmanlı Devleti'nin zayıflığından ve bu devlet içindeki diğer sorunlarla meşgul olmasından yararlanmak istemesi üzerine

[592] Boş. *Ugarska*.

[593] Sırbistan Başbakanı Milan Pirođanac'ın *Memorandumu'na* da dikkat çekmek de gerekir. Adı geçen Sırbistan Başbakanı 1890'da, Rijeka şehrine giden yolun Hırvat topraklarından geçtiği için Macarların denize erişimlerinin olmadığına işaret edilen bir *Memorandum'u* Macar hükûmetine göndermiştir. Bu nedenle söz konusu Pirođanac'ın *Memorandum'a* göre, Macarlar, Varaždin, Zagreb ve Modruško-riječka bölgesini, ardından Slavonya ile Bosna Hersek ve Dalmaçya'yı ilhak etmelidir. Bundan sonra Macarlar, Sırplarla birleşip barış (anlaşma) yapacaklardı. Böylece Macarlar, denize ulaşacak ve Viyana'dan kurtulacaklardı. Fazla detay için bk. I. Balta, *Julijanska akcija u Bosni i Hercegovini*..., s. 37.

[594] Girit krizi hakkında bk. Robert Holland-Diana Markides, *The British and the Hellenes: Struggles For Mastery in the Eastern Mediterranean, 1850–1960*, Oxford University Press, New York 2008; Ayrıca, Leonidas Kallivretakis, *A Century of Revolutions: The Cretan Question between European and Near Eastern Politics* (B: Paschalis Kitromilides: Eleftherios Venizelos), The Trials of Statesmanship), Edinburgh University Press, Edinburg 2008.

gelmiştir. Ancak bu kriz döneminde de Bosna İlhak'ı gerçekleşmemiştir.[595] Avusturya-Macaristan için uygun bir an 1908'de Osmanlı Devleti'nin bir iç krizi ve hükûmet değişikliğinin yaşandığı bir dönemde gelmiştir. Avusturya-Macaristan o an hızlı ve somut bir şekilde diplomatik hamle yaparak uluslararası destek, özellikle müttefiki olan Almanya'nın desteğini kullanmıştır.

Bosna İlhak'ından önceki dönemde 20. yüzyılda yedi yıl boyunca (1906-1907-1908) Bosna Hersek siyaseti Boşnakların, Sırpların ve Hırvatların siyasî örgütlenmesi kapsamında geçmiştir. Ayrıca, adı geçen ulusların her biri bu dönem boyunca ulusal gelişme sürecinde olmuştur. Aynı zamanda bu dönem Avusturya ve Macaristan eyalet parlamentolarında Bosna Hersek'in durumu hakkında sürekli olarak meydana gelen tartışmaların dönemiydi. Bosna Hersek'teki siyasî ve anayasal düzenlemelerdeki değişiklikler dâhil olmak üzere, durumun değiştirilmeye gelince eyalet parlamentolardaki tartışmalar somut sonuçları vermemiştir.[596] Bahsi geçen parlamentodaki bazı parlamenterler Bosna Hersek Yerel Hükûmeti'ni överek Avusturya-Macaristan yönetimini parlak, başarılı bulmuştur. Yeni idare sistemi sayesinde Bosna Hersek'in ve toplumunun medeniyet gelişimini vurgularken çoğu muhalif olan diğer parlamento delegeleri ülkenin gerçek sorunları konusunda uyarıda bulunmuş, Bosna Hersek'te bir anayasanın kabul edilmesini ve ülke sakinlerinin medeni haklarının iyileştirilmesini talep etmişlerdir.

Avusturya-Macaristan, Bosna Hersek anayasasının kabul edilmesini planlamıştır, ancak Monarşi bu hamlenin ülke için uygun bir anda olması gerektiğini düşünmekte; o an kesin olarak ilhak sürecinden sonra anlamına gelmekteydi. Osmanlı Devleti'nde yaşanan siyasî değişimler sonrasında Bosna Hersek'in hukuk sisteminin düzenlenmesi, ülkenin hem siyasî muhalefeti hem de Yerel Hükûmet yanlısı siyasetçilerini meşgul eden bir konuydu. 1908 sonbaharın başında hem Bosna Hersek Sırpları hem de Bosna Hersek Boşnakları ülke anayasası oluşturma ve ardından

[595] 1896 tarihli Avusturya-Macaristan'ın planları için bk. Iljas Hadžibegović-Mustafa Imamović, *Bosna i Hercegovina u vrijeme*... s. 277-278.
[596] Meclis tartışmaları için bk. Zijad Šehić, Aneksiona kriza 1908-1909 i njene posljedice na međunarodne odnose, *Bosna i Hercegovina u okviru Austrougarske 1878-1918,* Saraybosna 2011, s. 56.

ülkenin özerklik isteme çağrısı olmuştur. Ancak bu hamleler ayrı olarak yapılmış, Boşnakların, Sırplarla siyasi işbirliği konusunda ortak bir hareket olmamıştır.[597]

Bununla birlikte Eylül 1908'de yerel Sırp politikacılar ve Bosna Hersek Yerel Hükûmeti temsilcileri arasında birkaç toplantı yapılmıştır.[598] Anayasanın kabulü ve Bosna Hersek'in özerkliği muhalefetteki Boşnak ve Sırp siyasi liderler (MNO ve SNO partileri) tarafından açık bir şekilde önerilmiştir. Bu bağlamda 24 Temmuz 1908'de Osmanlı Devleti'nde yeni anayasasının kabul edilmesinden sonra A. Firdus'un ve V. Šola'nın oluşturduğu öneri özellikle dikkat çekicidir.[599] *Memorandum* şeklinde öne sürülen isteklerin ve yerel politikacıların dile getirdiği taleplerinin ardından 7 Eylül 1908'de Ortak Maliye Bakanı I. Burián A. Firdus'u ve V. Šola'yı huzuruna çağırmış, hazırladıkları *Memorandumu* teslim almıştır. Bununla birlikte MNS partisi, MNO partisinın[600] itibarını, daha önce birçok kez yaptığı gibi, küçümseyerek attığı adımlara ve teslim edilen Memoranduma şiddetle karşı çıkmıştır.[601] Bakan I. Burián, A. Firdus

---

[597] A. Jahić, *Izazovi...*, s. 25.

[598] 4 Eylül 1908 tarihinde Hükûmet yanlısı siyasetçiler olan Hırvat siyasetçi, HNZ partisinin temsilcisi Mandić, Sırp siyasetçi Jeftanović ve Ağustos ayında kararlaşmış ilhak için Bosna Hersek'teki siyasetçilerin desteklerini almaya gelen Bakan Burián, Ilidža'da ayrı olarak görüşme yapmışlardı. Bk. ABH, ZMF, Pr. BH, No: 1447/1908.

[599] ABH, ZMF, Pr. BH, No: 1447/1908; Saraybosna gazetesi *Bošnjak*, 30 Temmuz 1908 tarihli 30. sayısında Osmanlı Devleti'ndeki yeni anayasa hakkında haberleri şu şekilde yazmaktadır: "Bugün, büyük Süleyman, Murat ve diğerlerinin vatanının meşruti bir ülke haline geldiğine dair mutlu sözler, tüm ülkeye yayılıyor. "Padişahım çok yaşa" sesi, tüm ülkeye yayılıyor, insanlar mutlu ve sadık tebaasına medeni hakları sağlayan, tebaasını kanun önünde eşit kılan efendilerinin ihtişamına bağlı ve yüce tahttan şöyle buyuruyor: Size selam olsun, hepiniz eşitsiniz, hepiniz bir vatanın evladısınız, hepiniz bir geçmişin torunlarısınız - o geçmiş, Osmanlı halkının gücünün yansıdığı, vatan ve millet için büyük dedelerinizin kan döktükleri geçmişidir." (boş. *Danas čitavom zemljom širi se veseo glas da je domovina velikog Sulejmana, Murata i drugih postala ustavna zemlja.* "*Padišahum čok jaša" širi se glas širom zemlje i narod sretan i zadoljan slavi svoga gospodara, koji svojim vjernim podanicima pruža građanska prava, koji svoje podanike izjednačuje pred zakonom, koji reče sa uzvišenoga prijestolja: Mir među vama, svi ste jednaki, svi ste sinovi jedne domovine, svi ste potomci jedne prošlosti-one prošlosti, gdje se ogledava moć naroda osmanlijskog, one prošlosti, koja je puna krvi vaših pradjedova za domovinu i narod)*. Ayrıca, aynı gazetede, Rusya ile yapılan savaş ve ardından (Osmanlı) Devleti çeşitli eyaletlerinde yaşanan ayaklanmalarla birlikte büyük bir trajedi olan Ayastefanos barışından da bahsedilmektedir. Gazetede Mithat Paşa'nın yeni anayasanın hazırlanmasındaki rolü ve daha sonra bunun Sultan Abdülhamid tarafından reddedilmesi not edilmektedir. Bošnjak gazetesi, Jön Türkler ve faaliyetleri hakkında kısa bir yazı da sunmaktadır. Bk. "Mlado-turski pokret", *Bošnjak Gazetesi*, No: 30, 30 Temmuz 1908, s. 1-2.

[600] Boş. *Eksekutivci*.

[601] *Muslimanska svijest* gazetesi Eylül'ün sonunda yazıyor: "Bunun olmaması için (Boşnakların zarar görmemesi) her Müslüman, yöneticilerin halkı dizginlediği ve kendi iradeleri dışında Müslümanların en büyük düşmanlarına ihanet ettikleri Memorandumu alenen protesto etmekle yükümlüdür". (boş. "Da se ovo ne dogodi (šteta na račun Bošnjaka), svaki je musliman dužan da uloži svoj protest javno protiv onome memorandumu kojim eksekutivci zauzdaše narod, a proti njegove volje i izdadoše ga najvećim

ve V. Šola'nın taleplerini ve önerilerini dinlemiş, ancak Avusturya-Macaristan idaresi, İstanbul'daki siyasi değişikliklerin ardından planlarını farklı tasarlamıştır.[602]

İlk önce Avusturya-Macaristan'ın Bosna İlhak planlarına bağlantılı olarak 19 Ağustos 1908'de yaptığı, Osmanlı Devleti'nde yeni oluşan durumun tartışıldığı ve Bosna İlhakı konusunun da ele alındığı Avusturya-Macaristan Ortak Hükûmeti oturumunu vurgulamak gerekmektedir.[603] Ayrıca, toplantıda planlanan Bosna ilhakı ilanından sonra, Avusturya ve Macaristan devletlerinin Bosna Hersek'in yeni yasal şekli ve sistemine ile ilişkin görüşlerinin uyumlaştırılması önerilmiştir.[604]

19 Ağustos 1908 tarihinde yapılan oturumun sonrası Avusturya-Macaristan Dışişleri Bakanı A. Aehrenthal ve İtalya Dışişleri Bakanı Tommaso Tittoni arasında Salzburg'da bir görüşme gerçekleşmiş, ardından A. Aehrenthal, Almanya Dışişleri Bakanı Wilhelm Freiherr von Schön ile bir araya gelmiştir.[605] Söz konusu görüşmelerin ardından A. Aehrenthal, Rus mevkidaşı Bakan Alexander İzvolsky ile buluşmuştur.[606] A. İzvolsky, Avusturya-Macaristan'ın Rusya'nın Boğazlar konusundaki tutumunu destek vermesi konusunda ısrar ederek Bosna İlhakı'nın yalnızca yeni bir uluslararası anlaşma çerçevesinde olabileceğini, hiçbir şekilde

---

dušmanima muslimana"). Bk. "Memorandum (II)", *Muslimanska svijest Gazetesi*, No: 4, 23 Eylül 1908, s. 1.

602 7 Eylül 1908 tarihli MNO ve SNO temsilcilerinin talepleri ve *Memorandumu* hakkında bk. *Srpska riječ Gazetesi*, No: 118, 8 Eylül 1908, s. 1; M. Imamović, *Pravni položaj*..., s. 240.

603 Hükûmetin yaptığı toplantısına ek olarak, Viyana, avukat olan Dr. Krass, Ağustos sonunda Saraybosna'ya göndermiştir. Dr. Krass'ın ziyaretinin amacı, yerel siyasetçilerin desteğini kazanmaktı. Bu vesileyle Dr. Krass, Livno'daki A. Firdus ve Mostar'daki Š. Arnautović dahil olmak üzere, birçok Sırp ve Boşnak temsilcisiyle bir araya gelerek ve görüşmüştür. Fakat istenilen hedefe, destek almaya ulaşamamıştır.

604 Macaristan, Bosna Hersek'in ilhakını desteklemiş, ancak Monarşi içindeki Trializme şiddetle direniş ve yalnızca mevcut Düalizmi savunmuştur. Macaristan'ın tutumunun nedenlerinden biri, Trializm durumunda Macaristan'ın denize (Adriyatik Denizi) erişiminin kalmayabileceğidir. Avusturya ise Bosna Hersek için sonunda kabul edilen *Corpus separatum* statüsünü savunmuştur.

605 Andrej Mitrović, *Prodor na Balkan*..., s. 80; Eylül'ün ortasında Belgrad *Politika* gazetesi, Aehrenthal ile Izvolsky arasındaki görüşmenin yanı sıra, Izvolsky'nin İtalyan meslektaşıyla bir araya geldiği İtalya gezisi hakkında haberler getirmiştir. Bk. "Izvoljski u Italiji", *Politika Gazetesi*, No: 1678, 18 Eylül 1908, s. 1; Ayrıca, 1 Eylül'de Aehrenthal ile Sırbistan Dışişleri Bakanı Milovanović arasında Viyana'da bir görüşme gerçekleşmiştir. Bk. "Sastanak Milovanovića sa Erentalom", *Politika Gazetesi*, No: 1662, 2 Eylül 1908, s. 2.

606 Daha fazla bilgi için bk. "Izvoljski i Erental", *Politika Gazetesi*, No: 1666, 6 Eylül 1908, s. 1.

Avusturya-Macaristan'ın tek taraflı bir hareket olamayacağını vurgulamıştır.[607] A. İzvolsky'nin muhtemelen Avusturya-Macaristan'ın planlarından ve Bosna İlhakı'ndan Ağustos 1908 gibi erken bir tarihte haberdar olduğu belirtilmelidir. Öbür tarafta Rus diplomatlar ise Sırp mevkidaşlarına Bosna İlhakı'nın mümkün olmadığına dair güvenceler vermiştir. Ardından 21 Eylül 1908'de Osmanlı Devleti Rusya Büyükelçisi Türkan Paşa'nın tedirğin olması, bazı bilgileri elde ettiği anlamına gelmektedir.[608] Aynı zamanda 25 Eylül 1908'de Rusya'nın Bosna Hersek İlhakı konusunu açması durumunda, Berlin Antlaşması'nın imzacı Avrupa güçlerinin bir konferansını önerme planı bulunmaktaydı.

Osmanlı Devleti'ndeki siyasi değişikliklerden sonra 7 Ekim 1908'de Bosna Hersek'i ilhak eden ve bu kararın bir parçası olarak Yenipazar Sancağı topraklarından da çekilen Avusturya-Macaristan, Rusya'nın önerdiği ve izlediği politikanın tam tersine büyük Avrupa güçlerinin hamlelerine ve planlarına önem vermemiştir.[609] Bu şekilde Bosna Hersek'in bulunduğu otuz yıllık belirsiz statüsünden sonra Avusturya-Macaristan Monarşisi'nin *de facto* ve *de iure* olarak bir toprağı hâline gelmiştir. Bosna İlhakı'nın Avusturya-Macaristan'ın Lombardiya ve Venedik'i kaybettiği bir zamanda geldiğine işaret edilmelidir; Bosna İlhak'ı da Sırbistan Krallığı büyükelçisi Dimitrije

---

[607] Dmitrije Popović, *Izvoljski i Erental, Diplomatske uspomene iz aneksione krize,* Izdavačka knjižarnica Gece Kona, Belgrad 1927, s. 12, 15; İzvolski, Avusturya-Macaristan'ın Rus gemilerinin Boğaz'dan geçmesine verdiği destek karşılığında Bosna Hersek'in ilhakını kabul etmeyi kabul etmiştir. Izvolski'nin bir Slav yanlısı değil, Batı yanlısı olduğunu da belirtmek gerekir; bu nedenle Bosna Hersek'in ilhakı, Rusya'nın Slav dostu olarak Sırbistan'a büyük bir darbe olsa da, İzvolski için söz konusu Avusturya hamlesi kabul edilebilirdi.

[608] İlhak krizi sırasında Sırbistan'ın Rusya Büyükelçisi Popović, Türkan Paşa'nın bilgisi hakkında şunları yazıyor: *21. септембра дошао ми је сав узнемирен турски посланик, који је тек стигао у Петроград и спремао се да тамо проведе своје старе дане. И он је чуо за анексију, али ни он није знао ништа сигурно. „То не може бити, Ерентал би наишао на општи отпор. Логика говори против тога!“ – јадао се и тешио се Туркан паша.* (21. septembra došao mi je, sav uzrujan, turski ambasador, koji tek što je bio došao u Petrograd i spremao se da na miru provede svoje stare dane. I on je bio čuo o aneksiji, ali ni on ništa izvesno nije znao. „ To ne može biti, Erental bi izišao na opšti otpor. Logika govori protiv toga!“- jadao se i tešio samog sebe Turkan-paša; tür. 21 Eylül'de Petrograd'a yeni gelmiş ve (ömrünün) yaşlı günlerini huzur içinde geçirmeye hazırlanan Türk büyükelçisi üzgün bir şekilde yanıma geldi. O, ilhakı öğrenmişti ama o da kesin bir şey bilmiyordu. "Bu olamaz, Aehrenthal genel bir direnişle karşılaşır. Mantık buna karşı çıkıyor!" - Türkan Paşa sızlandı ve kendini teselli etti). Bk. D. Popović, *Izvoljski i Erental*..., s. 18.

[609] Avusturya-Macaristan ile Bosna Hersek'e ilişkin Berlin Antlaşması'na imza atan devletlerin görüşmesinin ardından, Bosna Hersek'in Avusturya'ya ilhakı talep edilmiştir. Bk. BOA, BEO, 3412–255839, H-08-09-1326; 5 Ekim'de Avusturya-Macaristan İmparatoru ilhak belgesini imzalamış, bir gün sonra basında ilhak haberi gün ışığına çıkmış ve 7 Ekim'de ilhak resmen açıklanmış oldu.

Popović'in açıkladığı gibi, Monarşinin kaybettiği toprakların tazmin edilmesi anlamına gelmekteydi.[610]

Bosna İlhak'ının bildirisi[611] 7 Ekim 1908 sabah saatlerinde Bosna Hersek'in tüm bölgelerinde eş zamanlı olarak gerçekleşmiştir.[612] Bildiri, Viyana'da Latin ve Kiril alfabesiyle basılmış, Budapeşte'de yayılmış ve bölge şeflerine[613] dağıtılmıştır. Bölge şefleri de ilhakın bildirisini kaymaklamlara[614] ve muhtarlara[615] dağıtmıştır.[616] Bildiri, tüm devlet binalarına, okullara, hastanelere ve postanelere asılmıştır.

Ülke merkezi Saraybosna İl Temsilciliği bu "büyük gün"[617] münasebetiyle resmî bir toplantı düzenlemiş, ardından tüm şehir temsilcileri, Vali ve Sivil Adlatus tarafından düzenlenen resmî bir resepsiyona katılmışlardır.[618] Saraybosna tepelerinde 101 top atışı da yapılmıştır.[619] Bosna İlhakı kapsamındaki Avusturya-Macaristan idaresinin aldığı tedbirler arasında 7 Ekim'den itibaren 11 Ekim'e kadar süren Saraybosna ile dış dünya arasındaki tüm telgraf bağlantılarının kesilmesi kararı da yer almıştır.[620]

Bosna Hersek sakinlerinin tepkilerden endişe edilse de ilhaktan sonraki günler barış içinde ve şiddetli protestolar olmadan geçmiştir. Saraybosna Belediye Başkanı E. Kulović, kent sakinlerine 7-10 Ekim tarihleri arasında, üç gün boyunca bayraklarını asmaları ve bu "kutlama anını"[621] kutlamaları için bir *Bildiri*

---

[610] Ayrıca, ilhak, Monarşinin hükümdarlığın 60. yıldönümü için Aehrenthal'ın İmparatoruna bir hediye olarak da düşünülmüştür. Bk. D. Popović, *Izvoljski i Erental*..., s. 6.
[611] Bildiri; boş. *Proglas*.
[612] Ferdo Šišić, bildirisinin 5 Ekim 1908'de kamuya sunulduğunu belirtmektedir. Bk. Ferdo Šišić, *Herceg-Bosna prigodom aneksije, geografsko-etnografsko-historička i državnopravna ramatranja*, Tiskara hrvatske stranke prava, Zagreb 1908, s. 37.
[613] Boş. *Okružni predstojnici*.
[614] Boş. *Kotarski predstojnici*.
[615] Boş. *Šefovi kotarskih ispostava*.
[616] ABH, ZMF, Pr. BH, No: 1570/1908.
[617] Boş. *veliki dan.*
[618] "Svečana sjednica grad. zastupstva", *Hrvatski Dnevnik Gazetesi*, No: 230, 8 Ekim 1908, s. 1.
[619] M. Imamović, *Historija*..., s. 424.
[620] Saraybosna'daki durumu, programları ve törenleri dönemin basınından öğrenmekteyiz. İlhakın ilanından sonra Saraybosna'daki program ve şehirdeki olaylarla ilgili ayrıntılar için bk. "Proglašenje aneksije Bosne i Hercegovine", *Sarajevski list Gazetesi*, No: 121, 9 Ekim 1908, s. 1.
[621] Boş. *svečani trenutak.*

yayımlatmıştır.[622] Bosna İlhakı vesilesiyle Katolik ve Ortodoks Kiliselerinde ayinler düzenlenmiş, dualar yapılmıştır[623]. Bunlardan biri, Katolik ayini Saraybosna'da Piskopos Ivan Šarić önderliderliğinde 9 Ekim 1908 Cuma günü sabah 09.00'da yapılmıştır.

Bosna İlhakı Bildiri metni **Latince (Boşnakça):**

Proglas na narod Bosne i Hercegovine.

Mi Franjo Josip I.,

Car Austrijski, Kralj Češki itd. i Apostolski Kralj Ugarski

stanovnicima Bosne i Hercegovine:

Kad je ono prije jednog pokoljenja Naša vojska prekoračila granice Vašijeh zemalja, dano Vam je uvjerenje, da nijesu došli kao dušmani, nego kao Vaši prijatelji sa čvrstom voljom, da uklone sva zla, koja su Vašu domovinu godinama teško pritiskala.

Ova riječ, dana Vam u onom ozbiljnom trenutku, pošteno je odista održana. Naša vlada se uvijek ozbiljno trudila, da u miru i zakonitosti marljivo radeći, Vašu domovinu privede srećnijoj budućnosti.

I Mi, na Našu veliku radost, smijemo slobodno reći: sjeme, što je bačeno u brazde podrivanoga tla, bogatom je nikli istjeralo. I Vi isti morate to kao blagodat osjećati: da su namjesto sile i zuluma stupili red i sigurnost, da se rad i život nalaze u

[622] "Sarajevo u času proglašenja aneksıje", *Hrvatski Dnevnik Gazetesi*, No: 229, 7 Ekim 1908, s. 4.
[623] Boş. *mise i službe*.

stalnom razvitku, da se oplemenjujući uticaj umnožene obrazovanosti pokazao i da se pod zaštitom uregjene uprave može svak plodovima svoga rada veseliti.

Sviju Nas je ozbiljna dužnost, da ovijem putem neumorno naprijed koračamo.

Imajući tu metu pred očima, držimo da je došlo vrijeme, da stanovnicima obiju zemalja ukažemo nov dokaz Naše vjere u njihovu političku zrelost. Da bi Bosnu i Hercegovinu podigli na viši stepen političkoga života, odlučili smo Se podijeliti objema zemljama konstitucionalne ustanove- koje će odgovarati njihovijem prilikama i zajedničkijem interesima- i stvoriti na taj način zakonsku podlogu za predstavništvo njihovijeh želja i koristi.

Neka se sluša i Vaša riječ, kad se unaprijed uzodlučuje o stvarima Vaše domovine, koja će kao i dosada imati svoju zasebnu upravu.

No prvi je neophodni uslov za uvagjanje ove zemaljske ustavnosti: opredjelenje jasna i nesumnjiva pravnog položaja obiju zemalja. Stoga razloga, a i držeći na pameti one veze, koje su u starijim vremenima postojale izmegju Našijeh dičnijeh Predaka na ugarskome prijestolu i ovijeh zemalja, protežemo Mi prava Naše suverenosti na Bosnu i Hercegovinu i hoćemo, da se i na ove zemlje primjenjuje red našljedstva, koji vrijedi za Našu kuću. Tako će stanovnici obiju zemalja postati učesnici u svijem onijem dobročinstvima, što ih može pružiti trajno učvršćenje njihove dosadašnje veze. Novi će poredak biti jamstvo, da će kultura i blagostanje u Vašoj domovini naći sigurno ognjište.

Bosanci i Hercegovci!

Megju mnogijem brigama, koje Naš prijesto okružuju, neće unaprijed biti pošljednja ona za Vaše materijalno i duhovno dobro. Viša misao jednakoga prava sviju pred zakonom: sudjelovanje pri donošenju zakona i u upravi zemlje; jednaka

zaštita sviju vjeroispovjesti, jezika i nacionalne svojstvenosti -sva ova visoka dobra uživaćete u punoj mjeri.

Sloboda pojedinaca i dobro cjeline biće zvijezda vodilja Naše vlade za obadvije zemlje. Vi ćete se za to pod sigurno pokazati dostojni povjerenja, koje se u Vas polaže odanošću i vjernošću prema Nama i Našem domu. I tako se Mi nadamo, da će plemeniti sklad izmegju vladara i naroda, taj najdragocjeniji zalog svega državnoga napretka, Naš zajednički rad uvijek pratiti.

Dano u Našem kraljevskom glavnom i prestonom gradu Budim-Pešti.

Franjo Josip s. r.

Türkçe Çevirisi:

Bosna Hersek Halkına Duyuru

Biz Birinci Franz Joseph,

Avusturya İmparatoru, Bohemya Kralı vb; ve Macaristan'ın Apostolik Kralı,

Bosna Hersek sakinlerine:

Ordumuz bir nesil önce ülkenizin sınırlarını geçtiğinde düşman olarak değil, yıllardır anavatanınıza ağır baskı yapan tüm kötülükleri ortadan kaldırmak için güçlü bir iradeye sahip dostlarınız olarak geldiğimizden emin oldunuz.

O ciddi (zor) anda size verilen bu söz gerçekten de tutuldu (sözün arkasında duruldu). Hükûmetimiz her zaman ciddiyetle çalışarak vatanınızı barış ve hukuk içinde daha mutlu bir geleceğe götürmeye çalışmıştır.

Ve biz büyük bir sevinçle şunu söyleyebiliriz: Sürülmüş toprağın oluklarına atılan tohum, zenginlik (bolluk) içinde büyümüştür. Bunu siz de bir lütuf olarak hissetmelisiniz: Zor ve baskının yerini düzen ve güvenliğin aldığını, iş ve yaşamın sürekli geliştiğini, artan eğitimin soylulaştırıcı etkisinin kendini gösterdiğini ve herkesin yararlanabileceği düzenli bir yönetimin koruması altında olduğunu da hissetmelisiniz.

Bu yolda yorulmadan ilerlemek hepimiz için ciddi bir görevdir. Bu hedefi akılda tutarak her iki ülkenin (Bosna Hersek'in) sakinlerine siyasi olgunluklarına olan inancımızın yeni bir kanıtını gösterme zamanının geldiğine inanıyoruz. Bosna Hersek'i siyasi hayatın bir üst düzeyine çıkarmak için her iki ülkeye de - durumlarına ve ortak çıkarlarına uygun olacak şeklinde ülkenin anayasasını ilan etmeye ve böylece istek ve menfaatlerinin temsil edilmesi için yasal bir zemin oluşturmaya karar verdik.

Daha önce olduğu gibi kendi bağımsız yönetimine sahip olacak olan yurdunuzun, işleriyle ilgili kararlar verildiğinde sizin sözünüz da dinlensin.

Ancak birincisi bu yerel anayasallığın getirilmesi için gerekli bir koşuldu; bu da her iki ülkenin açık ve tartışmasız yasal konumunun belirlenmesidir. Bu sebeple, Macar tahtındaki şanlı atalarımız ile bu ülkeler (Bosna Hersek) arasında daha önceki dönemlerde var olan bağları da göz önünde bulundurarak egemenlik haklarını Bosna Hersek'e kadar genişletiyor, bu ülkelere "Bizim Evimiz" (Kraliyet Ailesi) için de geçerli olan miras düzeninin uygulanmasını istiyoruz.

Böylece her iki ülkenin sakinleri ilişkilerinin kalıcı bir şekilde güçlendirilmesini sağlayabilecek tüm bu değerli kurumlara katılacaklar. Yeni düzen anavatanınızdaki kültür ve refahın güvenli bir "yer" bulacağının garantisi olacaktır.

Bosnalılar ve Hersekliler!

Tahtımızı çevreleyen pek çok endişe arasında maddi ve manevi esenliğiniz için olan endişemiz son sırada olmayacaktır. Herkesin kanun önünde eşit haklara sahip olduğu düşüncesi, kanunların kabulüne ve ülke yönetimine katılım tüm inançların, dillerin ve ulusal özelliklerin eşit şekilde korunması - tüm bu yüksek değerlerden tam anlamıyla yararlanacaksınız.

Bireylerin özgürlüğü ve bütünün iyiliği her iki ülke için de Hükûmetimizin yol gösterici "yıldızı" olacaktır. Bunun için Bize ve "Evimize" (Kraliyet Ailemize) olan sadakat ve sadakatin size duyduğu güvene kesinlikle layık olduğunuzu kanıtlayacaksınız. Ve böylece tüm devlet ilerlemelerinin en değerli taahhüdü olan hükümdar ve halk arasındaki asil uyumun ortak çalışmalarımıza her zaman eşlik edeceğini umuyoruz.

Kraliyet başkentimiz ve merkezimiz Budapeşte'de yayımlanmıştır.

Franz Joseph[624]

Aynı zamanda Avusturya-Macaristan İmparatoru Franz Joseph, Ortak Dışişleri Bakanı A. Aehrenthal'a *Ordunun Yenipazar sancağında konuşlanmış bölüklerinin Yenipazar sancağından aynı anda çekilmesi* (boş. *istodobno napuštanje Novopazarskog sandžaka od strane onih četa Moje vojske, koje su tamo razmještene)* emrini göndermiştir.[625] Ortak Maliye Bakanı ve Bosna Hersek yönetimi sorumlusu

[624] "Proglas na narod Bosne i Hercegovine. Mi Franjo Josip I., Car Austrijski, Kralj Češki, itd. i Apoštolski Kralj Ugarski. Stanovnicima Bosne i Hercegovine", *Hrvatski Dnevnik Gazetesi* No: 229, 7 Ekim 1908, s. 2.

[625] Orijinal metni: *"Dragi barone Aehrentalu! Visoki kulturni i politički ciljevi, zbog kojih je austrijsko-ugarska Monarhija primila na se posjednuće i upravu Bosne i Hercegovine, kao i uspjesi, koje je dosadašnja uprava uz teške žrtve postigla, mogu se po Mome čvrstom uvjerenju trajno obezbijediti jedino uvagjanjem konstitucijonalnijeh ustanova koje potrebama zemlje odgovaraju. No pošto je za uvogjenje ustavnosti prvi neobhodni uslov: opredjelenje jasna i nesumnjiva prava položaja ovih zemalja, to Ja protežem pravo Moje suverenosti na Bosnu i Hercegovnu stavljajući podjedno i za ove zemlje na snagu red našljedstva, koji vrijedi za moju kuću. Za dokaz, da su Me pri ovom neizbježivom raspoloženju rukovodile miroljubive namjere, naregjuejem istodobno napuštanje Novopazarskog*

Baron I. Burián, İmparator Franz Joseph tarafından şu emirleri içeren bir mektup teslim almıştır: "*Yerel anayasanın bir an önce yürürlüğe girebilmesi için sizi taslakları hızlı bir şekilde bana sunmaya davet ediyorum*. " (boş. *Pozivam Vas da mi brzo podnese nacrte kako bi zemaljski ustav što prije mogao stupiti na snagu*).[626] İmparator Franz Joseph, Baron Max Wladimir von Beck'e de *Aynı zamanda bu münasebetle "Evimin" (ülkemin) Dışişleri Bakanına ve Müşterek Maliye Bakanına gönderdiğim el yazısıyla yazdığım mektupların nüshalarını da sizlere bildirirken 18 Numaralı Ülke Yasaları'nın Derlemesi'nden 22 Şubat 1880 tarihli kanunda yer alan 5 Numaralı yasaya bağlı kalarak gerekli tekliflerin İmparatorluk Konseyi'nde kabul edilebilmesi için uygun hazırlıkların yapılmasına sizleri davet ediyorum*. (boş. *Priopćujući Vam ujedno prepiše Mojih vlastoručnijeh pisama, koja sam ovim povodom uputio ministru Moje kuće izvanjskih poslova, te Mome zajedničkome ministru financija, pozivam Vas, da u smislu br. 5 zakona od 22. februara 1880., sadržanoga u broju 18. zbornika državnijeh zakona, učinite shodne pripreme, da se za ovo potrebiti predloži donesu u carevinskome vijeću*) emretmiştir[627]. Franz Joseph yasaya ilişkin Macaristan[628] Eyalet parlamentosunda[629] teklifleri geçirme emrini Baron Sándor Wekerle'ye de mektup yazmıştır.[630]

Bosna İlhak Bildirisi'nde Avusturya-Macaristan İmparatoru kendisini ve imparatorluğunu Bosna Hersek'in ve ülke halkının dostu olarak tanıtmış, 1878 Avusturya-Macaristan işgalini 1908 ilhakı ile meşrulaştırarak hedeflemiştir. Ayrıca, 1875'ten 1878'e kadar süren üç yıllık Hersek Ayaklanmasını pasifleştirmek; ilhakın

---

Sandžaka od strane onih četa Moje vojske koje su tamo razmještene. U Budimpešti dana 5. listopada 1908."; Fazla bilgi için bk. "Vlastoručno pismo Nj. Veličanstva baronu Aehrentalu", *Hrvatski Dnevnik Gazetesi,* No: 229, 7 Ekim 1908, s. 2; O günlerde Belgrad Politika gazetesi, Avusturya-Macaristan'ın Yenipazar sancağını terk ettiği haberini de getirmiştir. Bk. "Odlazak iz Sandžaka", *Politika Gazetesi,* No: 1671, 11 Eylül 1908, s. 2.

[626] "Careva pisma na ministre", *Prilog Bošnjaku broj 40 (Bošnjak Gazetesinin 40. Sayısının Eki),* No: 40, 9 Ekim 1908, s. 2.

[627] Boş. *Carevinsko vijeće*; İmparatorluk Konseyi, Avusturya parlamentosu.

[628] Boş. *Državni sabor*; Ulusal Meclis, Macaristan parlamentosu.

[629] Boş. *Državni sabor*.

[630] "Careva pisma na ministre", *Prilog Bošnjaku broj 40 (Bošnjak Gazetesinin 40. Sayısının Eki),* No: 40, 9 Ekim 1908, s. 2; "Vlastoručno pismo Nj. Veličanstva baronu Aehrenthalu", *Hrvatski Dnevnik Gazetesi,* No: 229, 7 Ekim 1908, s. 2; "Vlastoručno pismo Nj. Veličanstva zajedničnom ministru bar. Burianu", *Hrvatski Dnevnik Gazetesi,* No: 229, 7 Ekim 1908, s. 3 ; "Vlastoručno pismo Nj. Veličanstva minstru baronu Becku", *Hrvatski Dnevnik Gazetesi,* No: 229, 7 Ekim 1908, s. 4; "Vlastoručno pismo Nj. Veličanstva ministru dru Wekerlu", *Hrvatski Dnevnik Gazetesi,* No: 229, 7 Ekim 1908, s. 4.

aynı zamanda *İkili Monarşi'ye* göre Bosna Hersek'i negatif etkileyen, kötü, başarısız olan önceki idare gibi ülkenin birçok sorunu ortadan kaldırmak amacıyla yapıldığını belirtmiştir. İmparator Franz Joseph, Avusturya-Macaristan idaresinin 30 yıl boyunca ülkeyi iyi yönettiğine ve *ekilen tohumların iyi meyve verdiğine* (boş. *posijano sjeme dobro rodilo)* de ikna olduğunu öne sürmektedir. Böylece İmparator bildiride belirttiği gibi, Bosna Hersek ve sakinlerinin iyiliği için siyasî yaşamınlarının seviyesini yükseltmeye karar verip Bosna Hersek'te bir anayasanın oluşması anlamına gelen ülkenin anayasal kurumlarının getirilmesini emretmektedir. Tüm bunlar da *"…Bosna Hersek hakkında kararlar alındığında sözünüzün da duyulması içindir"* (boş. *…da se i Vaša riječ sluša kada se bude odlučivalo o Bosni i Hercegovini*). Gerçekte durum farklıdır; çünkü Viyana, Bosna Hersek ve sakinlerinin çıkarları ve düşüncelerini dikkate almaksızın, İmparatorun ve İmparatorluğun çıkarlarına göre kararlar almaktaydı. İlginçtir ki İmparator Franz Joseph, Bosna Hersek üzerindeki haklarını kral olduğu Macaristan üzerinde hakk ettiğini öne sürmektedir. Franz Joseph'e göre, e*n şanlı atalarımızın günlerinden beri* (boş. *od dana dičnijeh naših Predaka*) bu ülkeyi (Bosna Hersek'i) hakk ettiğini Macaristan tacı üzerinden ileri sürmektedir. Böylece. Franz Joseph, "*Egemenliğimizin haklarını Bosna Hersek'e de uzatıyoruz*" (boş. *i Mi protežemo prava Naše suverenosti na Bosnu i Hercegovinu*) ifade ederek bildiride güçlü bir mesaj vermiştir.[631]''

Bosna İlhakı ile ilgili farkına varılması gereken başka önemli unsur ise Hırvatların hem 1878'de hem de 1908'de Bosna Hersek üzerindeki olası Macarların

[631] Ekim 1908 boyunca Bosna Hersek'in statüsü konusunda oldukça hararetli tartışmalar yaşanmıştır. Macaristan, Viyana'dan reddedilen Bosna Hersek'in doğrudan Macar yönetimine devredilmesini savunmuştur. İlhak metnine göre, (Avusturya-Macaristan) tacının (Bösna üzerine olası haklarını), Macaristan'ın Orta Çağ'dan beri Bosna'daki hakkına dayanmaktaydı. Bu bağlamda söz konusu tezler, dönemin Macar basınında olduğu kadar siyasi çevrelerde de sıklıkla dile getirilmiştir. Monarşi, bu tezleri "kutsal Macar tacı" (boş. *sveta ugarska kruna*) haklarına, Bosna ile Macaristan arasındaki Orta Çağ ilişkilerine ve Bosna'nın *partes subiectae* (fethedilen topraklar) olduğunu öne süren tezlere dayandırmaktaydı. Aynı kaynak (Šišić), Bosna ile Macaristan'ın 1120-1130'dan beri bir ilişki içinde olduğunu ve Bosna'nın ''gönüllü'' olarak Macar yönetimine teslim olduğunu da eklemektedir. Bk. Ferdo Šišić, *Herceg-Bosna prigodom aneksije...*, s. 38-39.

haklarını reddederek sözü edilen ülke üzerinde kendi haklarını dile getirmesi ve yorumlamasıdır.[632]

B. Bosna Hersek'in Avusturya-Macaristan Tarafından İlhakının Boşnakların Siyasî Hayatına Olan Etkileri

1908 Bosna İlhakı, ülke için önemli bir siyasî olayı ve dönüm noktası olmuştur. Bizim araştırmamız için dikkate değer olan temalardan biri Boşnaklar başta olmak üzere; ilhaka karşı Bosna Hersek nüfusunun tepkisidir. 1908 İlhakın ilanından sonraki ilk günler ülkede sorunsuz ve sakin bir şekilde geçse de aynı zamanda dönemin Boşnakların siyasetini anlaşılmasında faydasını sağlayan birkaç önemli süreç yaşanmıştır.[633] Boşnak siyasî temsilcilerin Bosna İlhakı 7 Ekim tarihinden önce öğrendiklerinden dolayı başta MNO partisi olmak üzere; Saraybosna'da bir miting yapılması planlanmış, ancak bu eyleme Monarşi engel olmuştur.[634] Ardından MNO partisinin kurulduğu yer olan Slavonski Brod'da da bir toplantı düşünülmüş, ancak bu toplantı da idare tarafından engellenmiştir. Bunun üzerine 1906 ve 1907 yıllarında Boşnak siyasî taleplerine destek aranılan birinin Budapeşte'ye gitmesine karar verilmiştir. Ayrıca, Boşnaklarla beraber Sırpların siyasî temsilcilerin de Budapeşte istikametinde tren yolculuğu sırasında MNO ve SNO partilerinin temsilcileri bir toplantı düzenlemişlerdir.[635]

1908 İlhakı'nın ilanından birkaç gün sonra, 11 Ekim 1908'de Budapeşte şehrinde Bosna Hersek Müslümanları temsilcileri olarak MNO ve Bosna Hersek

---

[632] 1908'deki ilhakın hemen ardından Hırvat tarafı, kendilerine göre tarihi gerçeklere dayanarak Bosna Hersek'in Hırvatistan ile (*Hırvatistan ve Slavonya Krallığı*) birleşmesini yeniden talep etmiştir. Şöyle ki, Hırvatlara göre Bosna, Orta Çağ'da önce Hırvatistan'a sonra da dolaylı olarak Macaristan'a bağlanmıştır. Dolayısıyla bu görüşe göre, Hırvatistan'ın Bosna üzerinde daha fazla hakkı bulunkatadır. Bk. Ferdo Šišić, *Herceg-Bosna prigodom aneksije*..., s. 35; Ayrıca Šišić, Hırvat tarafının taleplerini, Hırvatların Bosna'yı da yönetecek yeni bir kral seçme talebiyle ilgili olarak 16. yüzyılın ilk yarısında Budin'deki Papalığın *nuncio* (temsilcisi) Burg'un mektubuna dayandırdığını belirtmektedir. Macar taleplerinin ayrıca, asılsız olduğu da eklenmektedir. Bk. Ferdo Šišić, *Herceg-Bosna prigodom aneksije*..., s. 36-37.

[633] Robert Donia, *Sarajevo: biografija grada*, Institu za istoriju, Saraybosna 2006, s. 130.

[634] H. Kapidžić, *Bosna i Hercegovina u vrijeme austrougarske*..., s. 53.

[635] Söz konusu oturumu hakkında basından öğrenmekteyiz. Detaylar için bk. *Musavat Gazetesi*, No: 42, 15 Ekim 1908, s. 1.

Ortodoksları temsilcileri olrak SNO bir *Bildiri*[636] yayımlanmışlardır.[637] Söz konusu *Bildiri'de* Bosna Hersek halklarının 1878 yılından itibaren işgal ve yönetim ile yüzleşip barışamadığı vurgulanmaktadır. Bosna Hersek'in özerklik talepleri de yinelenerek bu taleplerden vazgeçilmediğinin altı çizilmektedir.[638] Avusturya-Macaristan Ortak Maliye Bakanlığı bahsi geçen *Bildiri'nin* yayılmasının yasaklanmasını emretmiş, ancak *Bildiri* basında yer almayı başarmıştır. MNO ve SNO'nun ilhak sonrası günlerdeki faaliyetleri kapsamında dünya kamuoyunu Bosna Hersek halklarının görüşü hakkında bilgilendirecek bir heyet gönderilmesine de karar verilmiştir.[639] Bu, öncelikle Bosna Hersek Müslüman ve Ortodoks nüfusu anlamına gelmektedir; çünkü Bosna Hersek Katolikleri, Viyana'nın bu hamlesine karşı çıkmamıştır.

İlhak sonrası günlerde Boşnak halkı sokaklara dökülüp büyük bir tepki göstermemiş, isyan çıkarmamış, ancak Osmanlı Devleti istikametinde beklenen yeni bir Boşnak göç dalgası ihtimali ve beklentisi doğru çıkmıştır.[640] Ülke yönetimi de hava koşullarının uygun olduğu ilkbaharda yeni bir göçmen dalgasının geleceğini tahmin etmiştir. Bu tahminler Bosna Hersek Yerel Hükûmeti'nin 11 Ekim 1908'de Viyana'ya gönderdiği raporda Boşnak nüfusun ilhakı kabullenmekte zorlandığı ve Osmanlı Devleti'nin yeniden güçlenmesi için umutlu olduğunu işaret etmektedir. Ayrıca, gönderilen raporda Osmanlı Devleti'nin güçsüzlüğü yıkıcı bir darbe gibi Boşnaklarda

---

[636] Boş. *Proglas*.

[637] Bildiri, 13 Ekim 1908'de Budapeşte *Pester Llyod* gazetesinde yayınlanarak tarih olarak 12 Ekim 1908 belirlenmiştir. *Bildiri'nin* Budapeşte'de yayınlanmasının nedenlerinden biri, o sırada Macar muhalefetinin ilhakı protesto etmesi ve *Peşte'nin kendileriyle iyi ilişkiler kurmak isteyen Bosna Hersek'teki unsurlarla iyi ilişkiler içinde kalmak istediğinin* belirtilmesidir. (boş. *Pešta želi ostati u dobrim odnosima sa onima elementima u BiH koji žele dobre odnose sa njima.)* Bk. "Madžari i aneksija", *Hrvatski Dnevnik Gazetesi*, No: 229, 7 Ekim 1908, s. 4; Bu, ilhaka karşı olduğu bilinen Bosna Müslümanları ve Ortodoksları anlamına gelmekte ve Macar muhalefeti o anda ilhaka karşı olması oldukça önemli bir detaydır. Böyle bir pozisyonun nedenleri arasında Macar muhalefetinin Bosna Hersek'in Hırvatistan'a teslim olacağından (birleşme) korkması, bunun da Monarşi içindeki Slav unsurunun güçlenmesi anlamına gelmesi yer almaktadır. İlhaktan önce de, 19. yüzyılın sonundan itibaren, Budapeşte, Bosna Hersek'in ilhakının uygulanmasından yanaydı; bu plnalra göre, toprakların bir kısmı Macaristan'a, bir kısmı da Avusturya'ya ait olacaktı.

[638] Bu duyurunun tüm detayları için bk. *Srpska riječ Gazetesi*, No: 213, 17 Ekim 1908, s. 1.

[639] Paris delegasyonu hakkında bk. M. Imamović, *Pravni položaj*..., s. 242.

[640] Boşnak nüfusun göçünü, *Izvještaj o upravi 1909, 1910 i 1911. godine* raporlarından öğrenmekteyiz; *MNO*, göçün askıya alınması için kararlı bir şekilde, büyük çağrıda bulunmuştur.

hayal kırıklığına sebebiyet vermiş, tüm olayların neticesinde baharda yüksek olasılıkla doğu istikametinde yeni bir göç olacağını eklenmiştir.[641]

O dönemde Boşnak halkı arasında kesin olarak en fazla desteğe sahip olan MNO partisi, Bosna ilhakını kararlılıkla reddetmiş, ancak MNS partisi, Viyana'nın bu hareketini memnuniyetle karşılamıştır. 14 Ekim'de MNS partisinin *Muslimanska svijest* resmî gazetesi bir yazı yayımlayarak Boşnakları yeni yaratılan durumu kabul etmeye çağırmıştır.[642] Aynı ayın sonunda MNS'nin üst düzey bir üyesi olan Saraybosna Belediye Başkanı E. Kulović, Boşnakları mümkün olduğunca çok sayıda *İmparator* ve *Yüce Taht*[643] huzuruna çıkmaya çağırmıştır.[644] Bu durum aynı zamanda MNS partisinin Boşnaklar arasında liderliği ele geçirme ve halkın siyasetine liderlik etme girişimidir; ancak halkın bu partiye desteği MNO partisinin desteğiyle karşılaştırıldığında düşük seviyesinde kalmıştır. E. Kulović çoğu MNS partisinin üye ve destekçileri olan seksen kişilik bir heyet ile Viyana'ya gitmeyi ve Franz Joseph'e saygılarını sunmayı başarmıştır.[645] Ancak Boşnak halkın çoğunluğu o yıllarda yaşanan[646] MNO'nun faaliyetleri ve tutumlarından, göçmen dalgalarından ve Boşnakların genel sosyo-politik halinden çıkarılabileceğimiz üzere, Viyana'yı ziyaret etme eylemi hoş karşılamamıştır.

---

[641] ABH, ZMF, Pr. BH, No: 1651/1908; M. Imamović, *Historija...*, s. 425.

[642] *Muslimanska svijest* gazetesi: *Muslimani! Taj akt , kojega je priredio prekonoćni preokret u samoj otomanskoj carevini, a pospiješile ga prilike i političke trzavice u samoj našoj domovini nije ništa nova, ništa osobita, što bi i najmanje moglo zabrinuti muslimana za njegov opstanak, za sigurnost vjere i i metka; nije osobita, da bi i jedan musliman mogao i namjanje zdvajati u budućnost, jer sva prava gragjana, prava slobode na svakom polju narodnog života, zajamčava nama carsko pismo, kojim Njegovo Veličanstvo car i kralj Franjo Josip I. obznanio ministra Buriana o pripojenju naših zemalja u državni zglob. Muslimani, mi nijesmo nikada imali viših sloboda kao danas!;* Detay için bk. "Muslimani!", *Muslimanska svijest Gazetesi*, No: 7, 14 Ekim 1908, s. 1-2.

[643] Avuturya-Macaristan İmparatoru; Boş. *Car i Previšnje prijestolje*.

[644] Viyana'ya ilhaktan sonraki ilk delegasyonlar, Hırvat temsilcilerin yanı sıra, E. Kulović ve diğer hükûmet yanlısı Boşnaklardan oluşan heyetlerdi.

[645] Heyette, Donja Tuzla Belediye Başkanı Hadžiefendić, Prozor Belediye Başkanı Fejzić, toprak sahibi Azabagić, tüccar Prcić, toprak sahibi Hamzalajbegović, Doboj Belediye Başkani Begić, Jajce Belediye Başkanı Kulemović, Ključ Belediye Başkanı Filipović, Foča Belediye Başkanı Zulfikarpašić-Čengić, tüccar ve siyasetçi A. Mešić, Maglaj Belediye Başkanı Širbegović, Goražde Belediye Başkanı Džemidžić, siyasetçi Hrasnica, Travnik Belediye Başkanı Korkut, Bosanski Brod Belediye Başkanı Hadžić yer almıştır. Bk. "Poklonstvena deputacija", *Muslimanska svijest Gazetesi*, No: 11, 11 Kasım 1908, s. 1.

[646] 20. yüzyılın başı anlamına gelmektedir.

MNO partisi, başta basın olmak üzere; Viyana'ya giden heyeti sert eleştirmiş, aynı zamanda parti başkanı A. Firdus Kasım 1908'de İstanbul'a gitmiştir.[647] Ziyareti sırasında A. Firdus kendisine sakin kalmasını, Bosna Hersek'te barışı korumasını ve her diplomatik adımları kendilerine bırakmasını tavsiye eden Jön Türk Komitesi ile ardından Osmanlı Padişahı ile bir araya gelmiştir.[648] İstanbul'daki faaliyetler kapsamında Kasım 1908 günlerinde iki memorandum düzenlenerek Osmanlı Devleti Sadrazamı Kamil Paşa'ya gönderilmiştir. Bu memorandumların arkasında İstanbul'da okuyan Bosna Hersekli öğrencilerin oluşturduğu *Nada Istoka* adlı bir cemiyet bulunmaktadır.[649] Avusturya-Macaristan'ın Bosna İlhakı'na karşı İstanbul'un Fatih semtinde yaklaşık 50 bin kişinin katıldığı büyük bir protesto mitingi de düzenlenmiştir.[650] Protestonun ayrıntıları ve *Nada Istoka* cemiyetinin eylemleri *Carigradski glasnik* gazetesinden öğrenilebilmektedir.[651] Söz konusu memorandumlara ek olarak; Ocak 1909'da eski Mostar Müftüsü A. Džabić, Arap coğrafyasından gelen Osmanlı Devleti Meclisi milletvekillerine Bosna Hersek ve 1908 Bosna İlhakı konusunu sunduğu bir *Dilekçe*[652] göndermiştir.[653] Fakat A. Džabić'in faaliyeti, İstanbul'daki girişimlerden son girişim olmamıştır. Şubat 1909'da Osmanlı Devleti Meclisi milletvekillerine Avusturya-Macaristan hamlelerine tepki çağrısında

[647] Basında yer alan E. Kulović'e yönelik saldırılar için bk. *Musavat Gazetesi*, No: 49, 24 Kasım 1908, s. 2; A. Firdus'un İstanbul seyahatı, Padişah ve Sadrazam Camil Paşa ile görüşmesi ve Saraybosna'ya dönüşündeki hayal kırıklığı hakkında bk. ABiH, ZMF, Pr. BH, No: 1950/1908.

[648] ABiH, ZMF, Pr. BH, No: 6588/1908; İstanbul seyahatın detaylı bilgiler için bk. *Borba Muslimana...*, s. 637-640; A. Firdus'un 1908 sonunda İstanbul'a yaptığı seyahatın yanı sıra, o dönemde İstanbul'da yaşayan A. Džabić'in Osmanlı Meclisi'ne gönderdiği *Dilekçe* ile Osmanlı Devleti'ne Şubat 1909 gönderilen, Bosna Hersek'in ilhakını tanımaması çağrısında bulunan Bosna Hersek Müslümanlarının *Memorandumu* da belirtmek gerekmektedir.

[649] Muhamed Hadžijahić, *Od tradicije do identiteta*, Saraybosna 1990, s. 163.

[650] "Bosanskohercegovački muslimani u Carigradu", *Carigradski glasnik Gazetesi*, No: 46, 14 Kasım 1908, s. 1-2; M. Hadžijahić, *Od tradicije do...*, s. 163; Belgrad *Politika* gazetesi de Eylül sonunda İstanbul'da Sırbistan büyükelçiliği önünde bir toplantıdan (program) bahsetmektedir. Bk. "Manifestacije u Carigradu", *Politika Gazetesi*, No: 1691, 1 Ekim 1908, s. 2.

[651] Bk. "Bosanskohercegovački muslimani u Carigradu", *Carigradski glasnik Gazetesi*, No: 46, 14 Kasım 1908, s. 1-2.

[652] Boş. *Predstavka*.

[653] A. Jahić, *Izazovi...*, s. 54.

bulunan *Bosna Hersekli Müslümanların Memorandumu*[654] başlıklı bir memorandum gönderilmiştir.[655]

Büyük Avrupa güçlerinin kongresi Kasım ve Aralık 1908'de yapılmamış, bu nedenle MNO partisi, Saraybosna'da bir toplantı düzenlenmeye karar vermiştir. Morića Han'da düzenlenen toplantıda herhangi bir yanlış siyasî hareket, Boşnaklar açısından çok sakıncalı olabileceği için sakin kalınmaya karar verilmiştir. Üstelik, öncelikle Avusturya-Macaristan ile Sırbistan arasında olası bir savaş nedeniyle Bosna Hersek Sırpları'yla ortak eylemlerden uzaklaşmanın gerekli olduğu sonucuna varılmıştır. Bu olası savaşta Avusturya-Macaristan ile savaş hâlinde olan Sırp tarafının siyasî yakınlaşması, Boşnaklar'ın hayatta kalma şanslarının üzerinde çok olumsuz bir etkiye yol açmıştır.[656]

Rusya'nın desteğiyle düzenlenecek yeni bir kongrenin yapılacağını umut eden Bosna Hersek Sırpları da Avusturya-Macaristan'ın tek taraflı savaş, yayılmacı politikasını ve Bosna İlhakı'nı büyük bir hayal kırıklığıyla karşılamıştır.[657] Sırp siyasetçilerin ilhaktan sonra sakin kalmaları ilhakın pasif kabulü anlamına gelmektedir, fakat Bosna Hersek Sırp halkının ve halkın elit siyasî önderlik yapan siyasetçilerin çoğunluğu memnun olmamıştır.[658] Belgrad'da dönemin Sırbistan devlet adamı Jovan Cvijić de Avusturya-Macaristan'ın önce geçici (1878) ve şimdi (1908) kalıcı bir Balkan devleti haline geldiğini dikkat çekmektedir.[659] J. Cvijić aynı tonda

---

[654] Boş. *Memorandum Muslimana iz Bosne i Hercegovine*.

[655] Bk. *Memorandum Muslimana iz Bosne i Hercegovine predan Osmanslijskom Parlamentu mjeseca februara 1909. godine u Carigradu*, Türkçeden çev., yer ve yıl işaretlenmemektedir, s. 30; Bu olayları, Osmanlı Meclisi'nde Bosna Hersek ilhakının kabul edildiği bir tartışma izlemiştir. Tartışma hakkında bk. "Ustupanje Herceg-Bosne Austriji", Carigradski glasnik, No: 13, 27 Mart 1909, s. 1.

[656] *Borba Muslimana...*, s. 639-640; Nitekim, Ocak ayında büyük gerilimler ve Sırbistan ile Avusturya-Macaristan arasında savaş olasılığı da yaşanmıştır.

[657] Büyük Avrupa güçleri, Osmanlı konsolosluk misyonlarının raporlarından da anlaşılacağı gibi, Bosna Hersek meselesinin de tartışılacağı olası yeni bir kongre hazırlama ve düzenleme düşünüp kabul etmelerine rağmen, kongre gerçekleşmemiştir. Raporlar hakkında bk. BOA, HR. SFR. 3. 587 – 70, M-15-10-1908.

[658] *Izvještaj Zemaljske vlade od 11. oktobra 1908. godine*, Saraybosna 1908 (11 Ekim 1908 tarihli Yerel Hükûmeti Raporu); Banja Luka örneğini belirtmek gerekmektedir. Banja Luka Belediye Başkan Yardımcısı Lazar Milić, ilhaktan duyduğu memnuniyeti dile getirmiştir. Bu davranışın nedeni, Milić'in Avusturya yanlısı olması, ancak Bosna Sırplarının çoğun ve onların siyasi görüşleri, ilhaka karşı çıkmıştır.

[659] J. Cvijić, *Aneksija Bosne i Hercegovine*…, s. 6.

ifade ederek *Avusturya-Macaristan'ın güneye doğru fetih politikasını sürdürdüğünü*[660] sözlerine eklemiştir.[661] Bosna Hersek Sırpları çalışmamızda daha önce de belirtildiği gibi, Bosna İlhakı'nı kabul etmekte zorlanmış, ancak herhangi yeni bir ayaklanma yaşanmamıştır. Bu tür davranışların nedenleri arasında büyük rol oynayan, sürekli olarak meydana gelen ayaklanmalar yer alabilir; öncelikle Bosna Hersek Ortodoks halkını büyük ölçüde zayıflatan 1875-1878 Hersek Ayaklanması ve ardından 1882 İkinci Hersek Ayaklanması yer almaktadır. 1908 İlhakı'ndan sonraki günlerde Bosna Hersek Yerel Hükûmeti'ne diğer Bosna Hersek şehirlerinden gelen barışın hüküm sürdüğünü ve genel durumun planlarına göre gittiğini belirten raporlar ulaşmıştır.

1908 İlhakı'nın ilanından sonra Viyana'daki askerî çevreler Bosna Hersek topraklarında bir ayaklanma beklese de herhangi yeni bir ayaklanma çıkmamıştır. Viyana askerî çevreleri bunu, Sırpların Avusturya-Macaristan'a karşı pek sıcak bakmadıkları, Boşnakların Osmanlı Devleti'ne sadık oldukları ve gerçekçi olmayan umutlara kapıldıkları, Hırvatların ise nüfus sayısı olarak zayıf ve ülkede ciddi bir faktör olmadıkları varsayımlarına dayanarak değerlendirmişlerdir.[662]

Bosna Hersek Ortodoskları'ndan ve Müslümanları'ndan farklı olarak Bosna Katolikleri 1908 İlhakı'nı, özellikle basında memnuniyetle karşılamış, 1878'den beri tekrarlanan Bosna Hersek'in *Hırvatistan ve Slavonya Krallığı'nı* birleştirme talebi ve isteklerini tekrardan dile getirmişlerdir.[663] Ancak bu talep *İkili Monarşi* sisteminin zayıflamasına yönelik daha önce bahsedilen endişeleri ve Monarşideki Slav unsurunun güçlenmesi korkusu nedeniyle Viyana'da kabul edilememiştir.[664]

---

[660] Sırp. *Austrougarska nastavlja svoju osvajačku politiku ka jugu.*
[661] J. Cvijić, *Aneksija Bosne i Hercegovine*…, s. 14.
[662] I. Balta, *Julijanska akcija u Bosni i Hercegovini*..., s. 91.
[663] *"Bugünkü ilan ile imparator tüm korkuları ortadan kaldırdı ve bugün tüm "Hırvat topraklarının" hükümdarı oldu.*" (hırv. *Današnjom proklamacijom car je odagnao sve bojaznosti i danas postaje vladarem svih „hrvatskih zemalja*."). Bk. "Živilo njegovo Veličanstvo hrvatski kralj", *Hrvatski Dnevnik Gazetesi*, No: 229, 7 Ekim 1908, s. 2.
[664] Bosna Hersek İlhakı'ndan hemen sonra, Bosna Hersek Hırvatları Viyana'ya bir heyet göndermişlerdi. Heyetin ve ziyaretin detaylarını, dönemin gazetelerinden öğrenmekteyiz. Bk. "Deputacija bosansko-hercegovačkih katolika u Beču", Hrvatski Dnevnik, No: 273, 27 Kasım 1908, s. 1-3.

1908 Bosna İlhakı ile Balkan topraklarındaki değişimler bitmemiştir. Bosna Hersek'in ilhakının ilanıyla eş zamanlı olarak Bulgaristan'ın Osmanlı Devleti'nden ayrılarak bağımsızlığını ilan etmesi Avrupa'daki bazı büyük güçlerin merkezlerinde kırmızı alarma neden olmuştur.[665] Böylece 4 Ekim 1908 tarihinde Bulgaristan prensi Ferdinand, Tırnovo'da bağımsızlığını ilan etmiştir.[666] Avrupa birdenbire kendisini iki büyük zorlukla karşı karşıya bulmuştur: Bosna Hersek ve Bulgaristan.

*İkili Monarşi'*nin Avusturya kesimindeki basın ve parlamento (İmparatorluk Konseyi, boş. Carevinsko vijeće) Bosna İlhakı'nı ve Bulgaristan'ın bağımsızlığını memnuniyetle karşılamıştır.[667] Macar muhalefeti ise Macar çıkarlarının tehdit edildiğine ve Bosna İlhakı'nın Monarşinin düalist ruhunun aleyhine bir hamle olduğuna inandığı için bu eylemi eleştirmiştir. Almanya beklendiği gibi, 1879 yılından beri Avusturya-Macaristan'ın müttefiki olduğundan Bosna'nın ilhakını da memnuniyetle karşılamıştır.[668]

Fransa, İtalya, Rusya ve Sırbistan ise Viyana'nın bu hamlesinden memnun kalmayıp Monarşinin diplomatik hamlelerinden rahatsız olmuştur. Fransa, Bosna İlhakı kararıyla memnun kalmamış, ancak Bosna Hersek meselesinden dolayı çatışmaya girmek ve böylece büyük bir savaşı başlatmak istemediğinden dolayı Avusturya-Macaristan ile ilişkilerin sıkılaştırılmasından kaçınmaya çalışmıştır. Monarşinin komşusu olan İtalya da Avusturya-Macaristan'ın genişlemesinden

---

[665] İlginç olan tarafı, hem 20. yüzyılın başında hem de aynı yüzyılın sonunda Bosna Hersek ve Bulgaristan'ın kaderinin birbirine bağlı olmasıdır. Ekim 1908'in aynı günlerinde Bosna Hersek her anlamda *Çifte Monarşi'nin* toprakları haline gelmiş, Bulgaristan da bağımsızlığını kazanmıştır. Aynı yüzyılın sonunda, 1992'de, 31 Ocak 1992'de Bosna Hersek'in bağımsızlığını ilk tanıyan ülke Bulgaristan olmuştur; Bulgaristan sonrası, 6 Şubat'ta (bağımsızlık referandumu yapılmadan önce) Bosna Hersek'in bağımsızlığını tanıyan ülke Türkiye Cumhuriyeti oldu.

[666] Bk. "Bugarska proglašena neovisnom kraljevinom-Trnova", *Hrvatski Dnevnik Gazetesi*, No: 226, 5 Ekim 1908, s. 1.

[667] 5 Ekim'de, Dışişleri Bakanı Aerenthal başkanlığında, Bosna sorununun tartışıldığı bir İmparatorluk Konseyi (Avusturya Parlamentosu) toplantısı düzenlenmiştir. Toplantı hakkında bk. "Budimpešta", *Hrvatski Dnevnik Gazetesi*, No: 226, 5 Ekim 1908, s. 1.

[668] Almanya ve Avusturya-Macaristan, "İkili İttifak"ta bulunmuş, ittifaka İtalya 1882, Romanya ise 1883 yılında katılmış oldu. Dönemin (1908) Alman gazeteleri, Avusturya-Macaristan'ın kültürel çalışmaları sayesinde Bosna Hersek'i ilhak etme hakkını kazandığını yazmıştır. *Berliner Tagblatt* gazetesi, Avusturya-Macaristan ilhak eylemiyle, başta tüm demiryolları olmak üzere, Balkanlardaki çıkarlarını korumak için ilhakı gerçekleştirildiğini yazmaktadır. Bk. "Njemačka i aneksija Bosne i Hercegovine", *Hrvatski Dnevnik Gazetesi*, No: 229, 7 Ekim 1908, s. 4.

duyduğu memnuniyetsizliği dile getirmiştir. Avusturya-Macaristan o dönemde İtalya'nın müttefiki olmasına rağmen hâlâ İtalya'nın Balkanlar'daki rakibi konumundaydı.[669] İtalya'nın memnuniyetsizliğinin sebebi, bu ülkenin 1887'de Avusturya-Macaristan ile Balkanlar'daki statüsünü anlaşma yapılmadan değiştirmeyeceği konusunda anlaşmış olmasıdır.

Beklenildiği gibi Rusya, Viyana'nın bu hamlesinden memnun kalmamış, ancak iç zorluklar ve meseleler nedeniyle Avusturya-Macaristan ile ilişkilerini sıkılaştırmaktan kaçınmak zorunda kalmıştır.[670] Rusya'nın bu davranışının nedenleri başta Rus-Japon savaşı olmak üzere; Rusya'nın hazır olmadığı yeni bir savaş korkusu ayrıca, İmparatorluk'taki genel memnuniyetsizliğin sebep olan iç sorunlardır. Pyotr Arkadyeviç Stolıpin Hükûmeti sırasındaki 1908 yılının ilk yedi ayı Rusya'nın genel durumu şiddetli siyasi krizler ve Hükûmeti ile Nihilistler arasındaki mücadelelerde geçmiştir. Buna ek olarak; Bosna İlhakı'ndan sonra Bakan A. İzvolsky, Duma'nın halka açık bir oturumda *Bosna Hersek kriziyle ilgili olarak bahsedersek Rusya'nın Avusturya-Macaristan'a karşı önceki yükümlülüklerden dolayı "elinin kolunun" bağlı* olduğunu belirtmiştir.“[671] Rusya iyi ilişkiler içinde olduğu Sırbistan'a Bosna İlhakı'nın büyük bir darbe olduğunu hissettirmiş, bu nedenle A. İzvolsky, Avusturya-Macaristan'ın Yenipazar Sancağı'dan çekilmesi Sırbistan için iyi bir hamle olarak gördüğünü *Bosna Hersek de sizin (Sırp) ellerinize düşecektir* diyerek belirtmiştir.[672] 1908 kış aylarında Almanya yeni siyasî olaylardan hiç memnun kalmayan Rusya'ya krizi diplomatik olarak çözmesini tavsiye etmiş; sonunda da kriz bu şekilde çözülmüştür.[673]

---

[669] Adriyatik Denizi'ndeki anlaşmazlıklar ve Balkanlar'daki çıkarlar konusundaki sıkıntılar gibi konulardır. Daha fazlası için bk. A. Mitrović, *Prodor na Balkan*…, s. 11.

[670] Eylül ayında Rus basını, ilhak nedeniyle Avusturya-Macaristan'a sert bir şekilde saldırmıştır. Bk. "Rusi o Bosni", *Politika Gazetesi*, No: 1676, 16 Eylül 1908, s. 1.

[671] Berlin Kongresi günlerinden beri Rusya'nın yükümlülükleri ve 1908 yazından kalma gizli Memorandum hakkında bk. D. Popović, *Izvoljski i Erental*..., s. 25.

[672] İzvolski'nin görüşü doğru çıkmıştı; çünkü, Birinci Balkan Savaşı'ndan sonra Yenipazar Sancağı bölgesi, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra SHS Krallığı'nda Karadağ ile birleşen Sırbistan'ın eline geçmiştir. Sadece bu bölgede kalınmamıştır, İzvolski'nin tahmin ettiği gibi, Bosna Hersek de 1918'de Sırbistan'ın (Karađorđević'in başında olduğu SHS Devleti'nin) yönetimi altına girmiştir. İzvolski'nin bu tahminleri hakkında bk. D. Popović, *Izvoljski i Erental*..., s. 44.

[673] Rus aristokrat çevreleri, Almanlarla iyi ilişkiler kurmak (ayrıca korumak da) istemekteydi.

Avusturya-Macaristan Monarşisinin diğer komşusu Sırbistan, Viyana'nın bu hamlesine sert tepki göstermiş, iki ülke arasındaki "Gümrük Savaşı"nın nedeniyle mevcut olan zor durum daha da karmaşık hâle gelmiştir.[674] Özellikle radikal çevreler Çetnik birlikleri ve formasyonları ile gönüllüler memnuniyetsizliklerini dile getirmiş, Sırbistan'nın çeşitli yerlerinde, özellikle Belgrad'da büyük protestolar düzenlemiştir.[675]

Sırbistan Meclisi'nde de fırtınalı olaylar yaşanmıştır.[676] Sırbistan Dışişleri Bakanı Milovan Milovanović'in Aralık 1908'deki konuşması Sırbistan'ın genel olarak Avusturya-Macaristan'ın Bosna İlhakı'na ve Balkanlar'daki nüfuzuna nasıl baktığının anlaşılmasında yardımcı olmaktadır. M. Milovanović, konuşması sırasında *Avusturya-Macaristan, Bosna Hersek'i ilhak ederek Sırbistan'ı Adriyatik Denizi'nden uzaklaştırarak ve Karadağ ile birleşmemizi engelleyerek Sırbistan'a ve Sırp halkına yakın ya da uzak bir gelecekte bir ölüm kalım mücadelesi dayatmaktadır* (sırp. *Anektirajući Bosnu i Hercegovinu, odbijajući Srbiju daleko od Jadranskog mora i sprečavajući naše ujedinjenje sa Crnom Gorom, Austrougarska nameće Srbiji i srpskom narodu, u bližoj ili daljoj budućnosti borbu na život i smrt*) şeklinde ifade etmiştir.[677] Sırbistan Meclisi, Osmanlı Padişahı'nın egemenliği altında Bosna Hersek'e özerklik verilmesi çağrısında bulunmuştur. Sırbistan, diplomatik alanda da harekete

---

[674] Sırbistan parlamentosunda Viyana'ya karşı şiddetli tepkiler gelmiştir. Sırp parlamenterlere göre, Sırbistan, ilhakı barışçıl yollarla elde edemeyen Avusturya-Macaristan tarafından baskı görmekteydi. Bk. D. Popović, *Izvoljski i Erental...*, s. 27-30; *Gümrük Savaşı*, sırp. *Carinski rat*, (aynı zamanda *Domuz Savaşı*, sırp. *Svinjski rat* olarak da bilinmektedir), Sırbistan Krallığı ile Avusturya-Macaristan Monarşisi arasındaki bir ticaret çatışmasıydı. Viyana'da yürütülen müzakerelerin kesintiye uğramasından sonra, 12 Ocak 1906'da sahne almıştır. Gerginlik, 9 Ocak 1911'de yeni ticaret anlaşmasının yürürlüğe girmesine kadar sürmüştür. Bk. Mari-Žanin Čalić, *Socijalna istorija Srbije 1815-1941*, Belgrad 2004; Avusturya-Macaristan ve Sırbistan'ın Mart 1910'da yeni bir ticaret anlaşması imzaladıklarına dikkat edilmelidir. Bk. "Trgovački ugovor između Austro-Ugarske i Srbije", *Musavat Gazetesi*, No: 31, 20 Nisan 1910, s. 2.

[675] "Srbija i velike sile, *Politika Gazetesi*, No: 1691, 1 Ekim 1908, s. 1; Belgrad'da da büyük bir halk mitingi düzenlenmiştir. Detaylar için bk. "Srbija i velike sile, *Politika Gazetesi*, No: 1691, 01.10.1908, s. 1; "Prizor sa ulice", *Hrvatski Dnevnik Gazetesi*, No: 232, 10 Ekim 1908, s. 2.

[676] Sırbistan parlamentosu dışında Karadağ parlamentosunda da huzursuzluk yaşanmıştır. 1 Ekim 1910'da Karadağ parlamentosu, Avusturya-Macaristan'ın ilhakını kınayan bir karar almış, kararların noktaları hakkında bk. "Odluke Crne Gore", *Politika Gazetesi*, No: 1691, 1 Ekim 1908, s. 2; Sırbistan parlamentosundaki olaylar ve atıldığı adımlar için bk."Reč narodne skupštine", *Politika Gazetesi*, No: 1690, 30 Eylül 1908, s. 1.

[677] Mecliste konuşmalar hakkında bk. D. Popović, *Izvoljski i Erental...*, s. 40.

geçmiştir. Bu bağlamda dönemin Sırbistan Başbakanı Nikola Pašić krizin ortasında Rusya İmparatorluğu liderleriyle görüşmek üzere Petrograd'a gitmiştir.[678]

Uluslararası sahnede önemli ve güçlü bir oyuncu olan Büyük Britanya, İstanbul'daki Jön Türk Hükûmetine Anglosakson yönelimini sağlamaya çalışmış, aynı zamanda Bosna İlhakı'nı Fas krizinden ayırmaya çalışarak Britanya İmparatorluğun çıkarlarına aykırı bazı konuların açılması anlamına gelebileceği için yeni bir konferans düzenlemekten kaçınmıştır.[679] Öte yandan Osmanlı Devleti Avusturya-Macaristan mallarını boykot ederek ve Viyana'ya protesto notaları yazarak sert tepki göstermiştir.[680]

Özellikle Petrograd ve Paris'te uluslararası bir konferans düzenlenmesi düşünülmüş, ancak Berlin bunu desteklememiştir.[681] Viyana, konferansın düzenlenmesini yalnızca mevcut durumun doğrulanması durumunda desteklemiştir. Britanya, tartışma konularını önceden belirlemekte ısrar etmiş; Rusya, Fransa, İtalya ve Osmanlı Devleti ise yeni bir konferans düzenlemeye açık olmuştur. 1908 kış aylarında gerilim artmış, Ocak 1909'da durum çok kritik hâle gelerek Sırbistan ile Avusturya-Macaristan arasında savaş bile düşünülmüştür. Bir ay sonra, Şubat ayında Sırbistan ile Avusturya-Macaristan arasındaki müzakereleri izleyen ilerleme ve diplomasi çerçevesinde yaşanan yumuşatma açık bir şekilde gerçekleşmiştir. Varılan anlaşmaya göre, Sırbistan'ın demiryolu hatlarıyla Adriyatik Denizi'ne geçiş yapması ve ulaşılması gerekmekteydi.

---

[678] Nikola Pašić, 1845'te Zaječar'da doğmuş ve 1926'da Belgrad'da vefat etmiştir. Sırp bir siyasetçi olan Pašić, Sırbistan Krallığı ile Sırp-Hırvat-Sloven Devleti'nin uzun dönem başbakanı ve Halk Radikal Partisi'nin kurucusu ve lideriydi. Bk. https://www.britannica.com/biography/Nikola-Pasic (Erişim tarihi: 24.09.2022).

[679] Britanya, çıkarlarına uygun olmayan konuların tartışılmaması için öncelikle hangi konuların ele alınacağının belirlenmesi gerektiğini vurgulamıştır.

[680] Osmanlı Devleti'nin protestoları için bk. "Prosvjed Turske proti aneksiji", *Hrvatski Dnevnik Gazetesi"*, No: 232, 10 Ekim 1908, s. 3.; "Srbi i Turci", *Politika Gazetesi"*, No: 1688, 28 Eylül 1908, s. 1.

[681] Sırbistan basınından, büyük güçler kongresinin yapılacağı haberleri gelmekteydi. Bk. "Kongres velikih sila", *Politika Gazetesi*, No: 1685, 25 Eylül 1908, s. 2.

Aynı zamanda Viyana ile kendi topraklarını korumaya ve kontrol altında tutmaya çalışan İstanbul arasındaki müzakereler de sürmekteydi.[682] *İkili Monarşi*, Bosna Hersek üzerinde yazılı bir hakka sahip olan Osmanlı Devleti ile anlaşmazlığı çözmeye çalışmış, ardından Sırbistan'la anlaşmaya odaklanmıştır. Avusturya-Macaristan, Yenipazar Sancağı bölgesinden çekilmeye, bir ticaret anlaşması sağlamaya ve Bosna Hersek'teki Osmanlı mülkü için 2,5 milyon sterlin değerinde tazminat ödemeye hazır olduğunu ifade etmiştir.[683]

Avusturya-Macaristan Monarşisi ile Osmanlı Devleti arasındaki müzakereler 16 Ocak'ta sona ermiş, 26 Şubat 1909'da Osmanlı Devleti'nin Bosna İlhakı'nı tanıdığı sözleşme imzalanmıştır.[684] Varılan sözleşmeye göre I. maddede Avusturya-Macaristan Yenipazar Sancağı üzerindeki hakkından feragat etmiştir.[685] II. maddede herhangi bir anlaşmazlığın çözülmesi gerektiği konusunda anlaşmaya varılırken III. madde Osmanlı Devleti'nde yaşayan aslen Bosna Herseklilerin Osmanlı vatandaşlığına geçme hakkına sahip olduğunu, diğer Bosna Herseklilerin ise isteklerine göre, Osmanlı Devleti'ne göç etme hakkına sahip olduğunu doğrulamaktadır. Osmanlı Devleti, topraklarında bulunan kişilerin de Bosna Hersek'e dönme hakkı bulunmaktadır. Madde IV. Bosna Hersek Müslüman Boşnaklar'ın dinlerini özgürce yaşama hakkı sahip olup dinî törenlerinde Halife'nin adını anmaya devam etme hakkını da elde etmişlerdi. Ülkedeki vakıfların eskisi gibi düzenlenmesine ve Bosna Hersek İslam Birliği Reîsülulemâ'nın seçilmesi konusunda İstanbul'dan Şeyh-ül İslam'ın onay vermesine karar verilmiştir.

Ayrıca, V. madde Avusturya-Macaristan'ın Bosna Hersek'teki Osmanlı gayrimenkulleri için 2,5 milyon sterlin değerinde tazminat ödemesi gereken 15 günlük

---

[682] Osmanlı Devleti, Londra'da da diplomasi konusunda aktif kalmaya çalışmıştır. Bu bağlamda 18 Kasım 1908'de Londra'daki Osmanlı Sefareti'nden İstanbul'a gelen Bosna Hersek ile ilişkin rapor da gelmiştir. Raporda şöyle buyuruyor: *Vilayetlerin hukuki statüsünün değişmesi durumunda Osmanlı Hükûmetine haklar garanti edilmiştir.* Bk. BOA, HR.SFR.3..., 587 – 79, M-18-11-1908.

[683] Z. Šehić, *Aneksiona kriza 1908-1909*... s. 72.

[684] Bk. Đorđe Mikić, *Austrougarska i Mladoturci 1908-1912*, Institut za istoriju Banja Luka, Banja Luka, 1983.

[685] Bildiğimiz üzere, Yenipazar Sancağı'nda Avusturya-Macaristan'ın ordu bulundurma hakkı eline bulunmaktaydı.

süreden bahsetmektedir. Madde VI. Avusturya-Macaristan'ın antlaşmanın onaylandığı tarihten itibaren iki yıl içinde Osmanlı Devleti ile bir ticaret anlaşması imzalamayı kabul etmesine atıfta bulunmaktadır. VII. madde postanelere, doğrusu Avusturya-Macaristan'ın başka postanelerin bulunmadığı hâlde Osmanlı Devleti'ndeki postanelerin kaldırmasına atıfta bulunmaktadır. Madde VIII ile Bâb-ı Âli, Osmanlı Devleti'ndeki kapitülasyona son vermek amacıyla ilgili büyük güçlerle müzakerelerin başlatılmasını teklif etmekte ve Avusturya-Macaristan söz konusu öneriyi desteklemektedir. Madde IX sözleşmenin onaylanmasına ve sözleşmenin onaylandıktan hemen sonra yürürlüğe girmesine, ayrıca, onayın İstanbul'da iki ay içinde yapılması gerektiğine atıfta bulunmaktadır.

Sözleşme iki nüsha hâlinde yapılmış, imzacılar ise Sadrazam Hilmi Paşa, Osmanlı Devleti Dışişleri Bakanı[686] Gabriel Efendi Noradungyan ve Avusturya-Macaristan Yetkili Bakanı Jean Marquis Pallavicini'dir.[687]

Rusya o anda savaşa hazır olmadığından dolayı 11 Mart 1909 tarihinde Almanya'nın teklifi üzerine Bosna İlhakı'nı tanımıştır. Avusturya-Macaristan'ın Şubat ayı ortasında sunduğu ticaret anlaşmasına ilişkin teklifinin ardından Sırbistan 18 Mart 1909 tarihinde Bosna İlhakı'nın haklarını tehdit etmediğini yazılı olarak ifade etmiştir. Ardından Sırbistan, 31 Mart 1909 tarihli bir nota ile Bosna İlhakı'nı tanımış, 19 Nisan'da ise Rusya, Viyana'nın hamlesine onay vermiştir. Böylece Nisan 1909'da Bosna İlhakı krizi büyük Avrupa güçlerinin bir kongresi yapılmadan Avusturya-Macaristan ve Osmanlı Devleti ayrıca, Avusturya-Macaristan ve Sırbistan arasında anlaşmalar yapılarak sona ermiştir.

---

[686] Hariciye Nazırlığı.

[687] *Protocol between Austria-Hungary and Turkey*, The American Journal of International Law, C: 3, S: 4, Supplement: Official Documents (October 1909), Cambridge University Press, Cambridge 1909s. 286-289.

C. Bosna Meclisi'nin Kurulması İçin Yapılan Anayasa Anketi, Hazırlanan Anayasa Taslağı ve Anayasanın Onaylanması (1909)

1. Anayasa Anketi ve Hazırlanan Anayasa Taslağı

Ekim 1908'de Avrupa siyasî sahnesinde patlak veren Bosna İlhakı krizi 1909 baharında sona ermiş, ancak ilhakın Bosna Hersek'te yol açtığı siyasî süreçler, olaylar ve siyasî gerilimler bitmemiştir. Otuz yıllık *İkili Monarşi* yönetiminin ardından Bosna Hersek halkına hazırlanan ilhakı ilan eden İmparator Franz Joseph, Bosna Hersek üzerindeki gücünü resmen ve yasal olarak pekiştirmiş, ülkede Avusturya-Macaristan'ın döneminin yeni sayfasını açmıştır. İlhak sonrası on yıl süren dönemde Bosna Hersek'teki birçok önemli siyasî ve sosyal olay yaşanmıştır.

Dönemin en önemli olaylardan ilki bir yıl süren *Anayasal Anket*, *Anayasa Taslağı* ve onaylanması, ilk seçimler ve ardından, ilhaktan 20 ay sonra *Bosna Meclisi'nin*[688] kurulmasıdır. Bosna Meclisi'nin beş yıllık çalışmaları boyunca ülke için birçok önemli konuyu tartışılması, fakat nihai kararın Avusturya-Macaristan hükümdarı tarafından verilmesi oldukça dikkat çekmektedir.[689] Bahsi geçen Avusturya-Macaristan hükümdarı, Bosna Meclisi açılış töreninden hemen önce Bosna Hersek'i ziyaret etmeyi başarmıştır. Ardından Balkan siyaseti sahnesinde Bosna Hersek'teki siyasî durumu ve hayatı da kısmen etkileyen iki Balkan savaşı (1912-1913) patlak vermiş, çok geçmeden 1914 yazında Büyük Savaşı'nın nedeni olan Franz Ferdinand'ın Saraybosna suikastı da düzenlenmiştir. Avusturya-Macaristan'ın Bosna Hersek üzerindeki söz konusu on yıllık hâkimiyet dönemini (1908-1918) özetleyecek olursak Anayasa Anketi, 1910 Seçimleri, Avusturya-Macaristan İmparatorunun ilk ve tek Bosna Hersek ziyareti, Bosna Meclisi kuruluşu ve açılış töreni, 1914 Saraybosna suikastı ve dört yıl süren Büyük (Dünya) Savaşı göze çarpmaktadır.

---

[688] Boş. *Bosanski Sabor*.

[689] Franz Ferdinand'ın öldürülmesinden sonra, Bosna Meclisi 9 Temmuz 1914'te feshedilmiş, 1915'te resmen lağvedilmiştir.

Bosna İlhakı 1908 yılının son iki ayı boyunca Avrupa'da ve kısmen Bosna Hersek'te ortaya çıkan krizin nedeni olmuştur. Çıkan kriz, durumun kızıştığı ve hatta savaşın tartışılmalarının başladığı 1909 yılının Ocak ve Şubat aylarında da devam etmiştir. 1909 Mart sonunda durum sakinleştirilerek çeşitli diplomatik müzakere ve çabalar başarılı olmuştur. İlk önce Avusturya-Macaristan ile Osmanlı Devleti arasında 26 Şubat 1909'da imzalanan antlaşma yapılmış, sadece birkaç hafta sonra ise 11 Mart tarihinde Rusya, Bosna İlhakını tanımıştır. Yedi gün sonra, 18 Mart 1909'da Sırbistan, ilhakın ulusal çıkarlarını tehdit etmediğini bildiren bir *Nota* göndererek yeni siyasî durumu kabul etmiştir.[690]

Viyana ise ilhakın uluslararası arenada yarattığı durumu yatıştırmaya çalışmanın yanı sıra, ilhak sonrası dönemde Bosna Hersek'in hukuki ve siyasî statüsünü ayrıca, ülkenin teşkilatlandırılmasını belirlemeye ve çözmeye odaklanmıştır. 1-3 Ekim 1908 tarihleri arasında Macarlar ve Avusturyalılar, Bosna Hersek'in ilhak sonrası teşkilatlandırma konusu hakkında prensipte anlaşmaya varmıştır. Bu vesileyle 1880'li yasaya göre hareket edilmesi, Bosna Hersek'in Avusturya-Macaristan Monarşi içinde bir *Corpus Separatum* (ayrı, özel bir bölge / ülke) olarak kalması kararlaştırılmıştır.[691]

1909 Nisan ayı sonu ve Mayıs başında Ortak Dışişleri Bakanlığı ile Avusturya ve Macaristan hükûmetleri arasında Bosna Hersek Anayasası taslakları üzerinde anlaşmaya varılmıştır.[692] Macaristan'da Nisan 1909'dan Ocak 1910'a kadar süren siyasî kriz ve Bosna Hersek'teki Anayasal Anket, ülkenin anayasal meselesinin uzamasına katkıda bulunmuştur.[693]

---

[690] Bk. Borivoje Milošević, *Aneksija Bosne i Hercegovine*, Novi Sad 2020.
[691] Dževad Juzbašić, "Aneksija Bosne i Hercegovine i problemi donošenja Zemaljskog ustava (štatuta)", *Zbornik radova Bosna i Hercegovina u okviru Austrougarske 1878-1918*, Univerzitet u Sarajevu, Saraybosna 2011, s. 92.
[692] ABH, ZMF, Pr. BH, No: 165/1909.
[693] 1 Şubat 1910 tarihinde Macar gazetesi *Pester Lloyd*, Macar hükûmetinin Bosna Hersek Anayasası'nın ilanına ve uygulanmasına izin verdiğine ve onayladığına dair haberini getirmiştir. Bk. "Bosanski ustav", *Musavat Gazetesi*, No: 9, 2 Şubat 1910, s. 2.

1909 Şubat ayı başlarında Avusturya-Macaristan, ilhakın Bosna Hersek halklarından da tanınmasını sağlamaya çalışmıştır. Bu amaçla Bosna Hersek Yerel Hükûmeti tarafından hazırlanan taslağa dayalı Bosna Hersek'in yeni anayasasının görünümünü tartışacak olan bir Anayasal Anketi[694] daveti gönderilmiştir.[695] Davet edilen tüm taraftarların 8 Şubat 1909 tarihine kadar cevap vermiş olması gerekmiştir.[696]

Anayasa Anketi ile çözülmesi gereken temel sorunlar, ülke halklarını[697] temsil edecek, Bosna Meclisi'nde yer alacak milletvekili[698] seçimi ve her ulusun Meclisteki temsilcilerinin sayısı ile ilgili olan konulardı. Bosna Hersek Ulusal Konseyi[699] ve çeşitli Bosna Meclisi komiteleri gibi diğer organların oluşturulmasının yanı sıra, Bosna Meclisi'nin yargı yetkisi sorunu da çözülmeliydi. Bu vesileyle Bosna Hersek Yerel Hükûmeti, halk arasından seçkin kişiler denilebilecek birtakım temsilcilerden, on Boşnak, sekiz Sırp, beş Hırvat ve bir Yahudi'yi müzakerelere davet etmiştir. Anayasa Anketi çerçevesinde planlanan müzakerelere katılma daveti bize Bosna Hersek'te yaşayan halkların sayısı açısından Avusturya-Macaristan'ın yerel nüfusuna genel bir bakış göstermektedir; bu da o dönemde, özellikle Sırp halkının ortaya attığı Ortodoksların ülkede mutlak çoğunluğu oluşturduğuna dair gibi bazı tezlerini otomatik olarak geçersiz kılmaktadır.[700]

---

[694] Anayasal Anketi, boş. *ustavna anketa*; Bosna Hersek anayasası (1909-1910 dönemi) hakkında bilgi veren en önemli araştırmacı ve tarihçiler arasında Gustav Steinbach, Karl Lamp, Leo Geller, Todor Kruševac, Hamdija Kapidžić, Dževad Juzbašić, Mustafa Imamović yer almaktadırlar.
[695] Z. Šehić, *Aneksiona kriza*…, s. 76-77.
[696] ABH, ZMF, Pr. BH, No: 299/1909.
[697] Uluslar, boş. *Konfesije*.
[698] Ulusların temsilcileri.
[699] Boş. *Zemaljsko vijeće*.
[700] Böylece, Şubat 1909'da Bosnalı Sırp siyasetçi N. Stojanović, Bosna Hersek Meclisi'nde en fazla koltuk Ortodoksların hakk ettiklerini savunmuştur. Kendisinin belirttiği gibi, bunun sebebi ise "Ortodokslar, Bosna Hersek'te (büyük) çoğunluğu oluşturduğunda" yatmaktadır". Avusturya-Macaristan Monarşisi döneminde Bosna Hersek'te yapılan nüfus sayımları, ülkedeki Ortodoksların sayısı 1879 nüfus sayımında %42, 1885 nüfus sayımında %42, 1895 nüfus sayımında %42, Devlet İstatistik Dairesinin 1907'deki tahminine göre %42 ve 1910 nüfus sayımında %43 olduğunu göstermektedir. Bosna Hersek Müslümanları, bu dönemdeki göçü nedeniyle nüfus kaybetmiştir. Bosna Hersek toplam nüfus oranında Müslümanların sayısı 1879 yılında 38%, 1885 yılında 36%, 1895 yılında 34%, Devlet İstatistik Dairesinin 1907'deki tahminine göre 32%, 1910 yılında ise 32% olmuştur. Avusturya-Macaristan döneminin son nüfus sayımının 10 Ekim 1910'da yapıldığını belirtmek gerekmektedir.

Davet edilen on Boşnak'tan üçü MNO partisi üyesiydi; söz konusu partinin davet edilen tüm temsilcileri Anayasal Anket oturumlarına, hatta açılışına bile katılmamak için bahaneler ve mazeretler bulmuşlardır.[701] Birkaç ay sonra, 4 Mayıs 1909'da, MNO partisi, ülke anayasasına ilişkin taleplerini kendi gazetesi *Musavat'ta* sunmuştur.[702] Bahsi geçen siyasi teşkilat tarafından sunulan talepler arasında Anayasa Anketi davetinin bütün siyasî gruplarına ve tüm halk temsilcilerine iletilmesi talebi ayrıca, seçme ve anlaşma özgürlüğü yasası ve ülkede tam parlamentarizmin getirilmesi yer almıştır.[703]

Öte yandan MNS partisi, Bosna İlhakı'nı tanıyarak Anayasal Anketin oturumlarına katılıp Baron I. Benko'ya da bir *Deklarasyonu*[704] göndermiştir. *Deklarasyonda* MNS partisi, Boşnakların Proselitizm'den korunmasını, ülkedeki mevcut tarım ilişkilerinin korunmasını, Bosna Hersek'i bölünmemiş bir bütün olarak kalmasını, aynı zamanda Boşnakların evlilik, aile ve miras haklarının korunmasını talep etmiştir.[705] MNS partisini MNO partisinden ayıran talep ve unsuru, MNS partisinin Bosna Hersek topraklarının *Hırvatistan ve Slavonya Krallığı'na* katılmasına talep etmesidir.

Davet edilen beş Sırp'ın SNO partisinin üyesi olup davet edilen tüm şahıslar Anayasal Anket'e katılmayı reddetmiştir. Reddetmelerinin nedeni, halkın temsilcisi olarak davet edilmemeleriydi.[706] Bosna Hersek Sırpları sürece katılmazken Bosna Hersek Hırvatları bu siyasî sürecin bir parçası olmayı derhâl kabul etmişlerdir. Hırvatlar, azınlık olduklarını ifade ettikleri için Bosna Hersek'in *Hırvatistan ve*

---

[701] MNO, halkın meşru temsilcilerinin davet edilmediğini ifade ederek, Anayasa Anketi'ne katılmanın reddedildiğini açıklamıştır. Bk. "Anketa", *Musavat Gazetesi,* No: 6, 16 Şubat 1909, s. 1.
[702] 1909 baharında MNO partisi, *Musavat* gazetesi aracılığıyla, durumun gelişmesi ve krizin çözümü ile Meclis kuruluşu ve çalışma yöntemleri hakkındaki görüşlerini kâğıda dökmüştür. Bk. "Anketa", *Musavat Gazetesi,* No: 11, 28 Mart 1909, s. 1-2; *Musavat Gazetesi,* No: 12, 4 Mayıs 1909, s. 1.
[703] *Musavat Gazetesi*, No: 30, 09 Eylül 1909, s. 1-2.
[704] Boş. *Deklaracija*.
[705] ABH, ZMF, Pr. BH, No: 358/1909; MNS partisi bu taleplerin yanı sıra, dilin (Boşnakça / Hırvatça) Almanlaştırmadan korunmasını da talep etmiştir. 17 Ekim 1905 tarihli Zadar Kararnamesi'nin bu talepte mutlaka etkisi olduğunu belirtmek gerekmektedir. Bu karar, Almanlaşmaya karşı muhalefete ve Doğu'ya nüfuz etme politikasına atıfta bulunmuştur.
[706] *Srpska riječ Gazetesi*, No: 19, 9 Şubat 1909, s. 1; SNO, Viyana için kabul edilemez olan Bosna Hersek'in özerklik statüsünü savunmuştur; Ayrıca, SNO Partisi o dönemde Anayasal Ankete ilişkin tartışmaları (müzakereleri) kabul etmemiştir.

Slavonya Krallığı ile birleşmesi ve ulus çıkarlarının korunması taleplerini bir kez daha vurgulamışlardır.[707] Ülkenin en büyük üç ulusu dışında Kolonistler de Bosna Meclisi'nde yer almak istemişlerdir. Statüleri ve çalışmaları ile tüm Bosna Hersek toplumuna ve ülke ekonomisine katkıda bulunduklarından dolayı bu önemli sürecin bir parçası olmayı hak ettiklerini iddia eden Kolonistler, 22 Şubat 1909 tarihinde Bosna Hersek Yerel Hükûmeti'ne bir *Protesto* göndermişlerdir.[708] Ancak Franz Joseph, Kolonistlerin Anayasal Anketi'nin bir parçası olmasına izin vermemiştir.[709]

Ulusal partiler ve Kolonistlere ek olarak; işçi partisi olan SDSBiH planlanan ulusal *Seçim Sınıflarına*[710] bir *İşçi Sınıfı'nın* da[711] eklenmesi gerektiği görüşünü dile getirmiştir. Bu parti bir önceki bölümde belirtildiği gibi, partinin ve işçilerin yeni anayasaya ve Anayasal Anketi'ne karşı tutumunu uyumlu hâle getirmek amacıyla 1909 Şubat ayı ortalarında iki siyasî meclisi düzenleyerek ulusal Seçim Sınıfları'nı kınayan ve reddeden kararını açıklamıştır.[712] Hatta Ekim 1909'da Bosna Hersek Yerel Hükûmeti binasının önünde bir protesto yapılmış, ancak Hükûmet her şeye rağmen söz konusu partinin taleplerini reddetmiştir.

Rusya ve ardından Sırbistan'ın Bosna İlhakı'nı tanıdıktan sonra Belgrad'ın onayıyla 3 Mayıs 1909'da SNO partisi lideri ve Baron I. Burián ile Viyana'da yaptıkları görüşmede Bosna Hersek Sırpları Avusturya-Macaristan'a bağlılıklarını ilan etmişlerdir.[713] Böylece SNO partisi adına V. Šola, D. Dimović ve G. Jeftanović,

---

[707] Bosna Hersek Hırvatları, Anayasa Anketi sırasında gereksinimleri hakkında bk. H. Kapidžić, *Bosna i Hercegovina u vrijeme austrougarske*..., s. 67.
[708] ABH, ZMF, Pr. BH, No: 544/1909.
[709] Dž. Juzbašić, *Aneksija Bosne i Hercegovine i problemi donošenja*..., s. 117.
[710] Boş. *Kurija* (lat. Curia). Söz konusu terim hakkında bk. kurija. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 22. 8. 2022. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=34726>.
[711] Boş. *Radnička kurija*.
[712] ABH, ZMF, Pr. BH, No: 481/1909.
[713] Görüşme ve anlaşma hakkında bk. "Beč. Telegrami Saraj. Listu", *Sarajevski List Gazetesi*, No: 56, 9 Mayıs 1909, s. 1; 20. yüzyıl boyunca Bosnalı ve Hırvatistanlı Sırplarının (siyasî) kararlarında Belgrad'ın doğrulaması ve onayı ayrıca, izlediği politika da her zaman çok önemli olmuştur.

Habsburg[714] hanedanına bağlılıklarını ifade etmiş, ülkedeki ilhak sonrası siyasî süreçlerin bir parçası olmayı kabul etmişlerdir.

Nisan 1909'da Bosna Hersek Yerel Hükûmeti'nin önerdiği anayasa taslaklarını reddeden Bosna Hersek Müslümanları'nın Vakıf-Maarif özerkliği sorunu nihayet çözülmüştür.[715] 1909 sonbaharı büyük siyasî olaylar yaşanmadan geçmiş,[716] fakat 1910 yılının başlarında Boşnakların siyasî hayatında birçok önemli hamle meydana gelmiştir. Bu dönemde, Şubat 1910 başı muhalefetteki MNO partisi ve Bosna Hersek Yerel Hükûmeti arasında müzakereler başlamıştır. Hırvatlar ve Sırplardan sonra, 8 Şubat 1910 tarihinde Boşnakların en büyük partisi olan MNO da ilhakı tanımıştır.[717] Ilhakı tanımalarının nedeni partinin Bosna Meclisi çalışmalarına yasal olarak katılmasında yatmaktadır. 8 Şubat tarihinde A. Firdus, Fadilpašić, A. Džinić, Gradaščević ve Š. Arnautović, Baron Pittner'in huzuruna gitmiş, ertesi gün söz konusu heyet Sivil Adlatus I. Benko tarafından da kabul edilmiştir. Sivil Adlatus I. Benko ile yapılan görüşmenin ardından aynı gün içerisinde Bosna Hersek Yerel Hükûmeti başkanı Marijan Varešanin ile bir görüşme yapılmıştır.[718] MNO partisinin bu eyleminden sonra artık hiçbir engel kalmayarak Anayasa Anketi süreci çerçevesinde hazırlanan ülkenin yeni anayasası[719] 20 Şubat 1910'da ilan edilmiştir.[720] Anayasa, 20

[714] Görüşmede ve dönemin basınında *Habsburg hanedanı* terimi kullanılmaktadır.
[715] Bosna Hersek'te İslami din ve vakıf-mearif işlerinin özerk yönetimine ilişkin *Tüzük* (boş. Štatut za autonomnu upravu islamskih vjerskih i vakufsko-mearifskih poslova u Bosni i Hercegovini) getirilmiştir. Bk. *Štatut za autonomnu upravu islamskih vjerskih i vakufsko-mearifskih poslova u Bosni i Hercegovini*, Zemaljska štamparija, Saraybosna 1909, s. 1-92.
[716] 1909 yazında her ulustan işçinin katıldığı yeni bir partinin (SDS BiH) kurulduğunu tezimizde belirtmiştik.
[717] Aydın Babuna, "The Berlin Treaty, the Bosnian Muslims and Diplomacy ", *The Russo-Turkish War of 1877-1878 and the Treaty of Berlin,* ed. M. Hakan Yavuz, Peter Sluglett, The University of Utah Press, Utah 2011, s. 205-206.
[718] 10 Şubat 1910'da Musavat'ta MNO Partisi'nin bir *Bildirisi* yayımlanmıştır. Bk. "Braćo Muslimani!", *Musavat Gazetesi*, No: 12, 12 Şubat 1910, s. 1-2.
[719] Anayasa statüsü; boş. *Zemaljski ustav, status*.
[720] *Zemaljski stautus* (Bosna Hersek Anayasası), 17 Şubat 1910'da İmparator Franz Joseph tarafından imzalanmıştır.

Şubat saat 12.00'de Saraybosna'da resmî tören çerçevesinde ilan edilerek yaklaşık 200'ü yerel halkı olmak üzere, bine yakın kişi törene katılmıştır.[721]

MNO partisi, Bosna İlhakı'nın tanınması ve Bosna Hersek'in aktif siyasî hayatına dönüşünün ardından anayasa taslağının temel noktalarını, Bosna Meclisi'nde planlanan Boşnak mandalarının ve milletvekili sayısını öğrendikten sonra, planlanan sayılarının arttırımını talep etmiş, ancak Bosna Hersek Yerel Hükûmeti bu talepleri reddetmiştir.[722]

2. MNO ve MNS Partilerinde Yaşanan Değişiklikler ve Birleşme Girişimleri

MNO'nun aktif siyasî faaliyetlere yeniden katılmasının ardından Bosna Hersek'te yapılması planlanan Bosna Meclisi seçimlerine hazırlanmak amacıyla Mart ayı başında, 2 Mart tarihinde partinin Yürütme Komitesi toplantısı yapılmıştır.[723] Mart ayı sonunda, 26 Mart Cumartesi günü saat 15.00 ile 19.00 arasında Saraybosna'daki *Gazi* otelinin binasında büyük bir olağan parti meclisi düzenlenmiştir. Hastalık nedeniyle katılamayan Cerić ve Kapetanović dışındaki tüm parti meclisi üyeleri toplantıya katılmışlardır. Toplantıda seçim listelerinin 11 Nisan'da açıklanması kararlaştırılmış, partinin her bölgesinin Yürütme Komitesi de adaylara karar vereceğini belirlenmiştir. Bu karar sadece II. ve III. Seçim Sınıfı için geçerliydi.[724]

---

[721] "Ustav sankcionisan", *Musavat Gazetesi*, No: 14, 19 Şubat 1910, s. 2; "Proglašenje ustava", *Musavat Gazetesi*, No: 14, 19 Şubat 1910 s. 3; "Proglašenje ustava", *Musavat Gazetesi*, No: 15, 23 Şubat 1910, s. 3.

[722] 1910 Şubatının başında Saraybosna'da Müslüman Boşnak siyasi liderlerinin bir toplantısı düzenlenmiş, toplantıda asıl konu Meclis'teki mandaların sayısı ayrıca, Boşnaklar için daha fazla manda talep edilmesiydi. Fazla manda isteyen sadece Boşnaklar değil, hem Hırvat hem de Sırp siyasi liderler, fazla manda sayısı talep etmişlerdi. Ayrıca, dönemin Boşnak basını, Katolik *Virilistlerin* sayısını eleştirmiştir. Bosna Hersek'te önemli ölçüde daha fazla Müslüman varsa, Müslüman ve Katolik Virilistlerin sayısının neden aynı olduğu (5'er *Virilist*) sorusu basında sık sık sorulmuştur. Detaylar için bk. "Mi muslimani i Ustav", *Musavat Gazetesi*, No: 8, 29 Ocak 1910, s. 1.

[723] "Izbori", *Musavat Gazetesi*, No: 17, 2 Mart 1910, s. 1, "Sastanak eksekutivnog odbora", No: 17, 2 Mart 1910, s. 3.

[724] "Velika skupština Muslimanske Narodne Organizacije", *Musavat Gazetesi*, No: 25, 30 Mart 1910, s. 1.

Muhalefette yer alan Boşnakların en büyük partisi olan MNO'nun Bosna İlhakı'nın tanınmasına ek olarak; neredeyse aynı zamanda başka bir Boşnak partisi olan MNS'de de değişiklikler yaşanmıştır. 1910'un başında, adı geçen parti yeniden örgütlenmeye ayrıca, adını ve programını değiştirmeye karar vermiştir. Böylece 31 Ocak 1910'da yapılan parti meclisinde *Hırvatçılık* fikri reddedilmiş,[725] *Müslüman Terraki Partisi'nin* (MNS) adını değiştirerek *Müslüman Bağımsız Partisi*[726] (MSS) olmasına da karar verilmiştir. 5 Şubat 1910'da yayımlanan parti *Bildirisi'nde,* Müslüman Bağımsız Partisi'nin yeni adıyla programından millî özelliklerini dışladığı ve tamamen İslami bir bakış açısı koyduğu vurgulanmaktadır; çünkü *...her şeyden önce parti İslami (Müslüman) unsurun ilerlemesini önemsemektedir* (boş. *...prije svega stranci stalo do unapređenja islamskog (muslimanskog) elementa*). Bu nedenle belirtildiği gibi *Bağımsız parti (boş. Samostalna stranka / MSS)*[727] herhangi bir ulusal özelliği kısmını programından çıkaracaktır.[728] *Bildiri'de* Bosna Hersek Müslümanları'nın ülkenin en eski sakinler olduklarını vurgulanmakta, bu nedenle Müslüman Boşnakların ülke hakkında karar verme haklarına sahip oldukları belirtilmektedir. Ayrıca, programda belirtildiği gibi, MSS Partisi Boşnak toplumun tüm sınıflarının ilerlemesi tarım sorununun adil ve hukuka uygun olarak çözülmesi mustegirlerin (serflerin) haklarının sınırlandırılması, askerlik yükümlülüğünün iki yıla indirilmesi, orduda askerî imam sayısının artırılması ayrıca, ordudaki Müslüman Boşnaklar için ibadethanelerin yapılması, Boşnakların toprak mülkiyetinin ellerinde kalması ve işçi meselelerinde daha fazla çalışma yapılması istenerek, partinin bu konular üzerinde çalışacağını vurgulanmaktadır.[729]

---

[725] "Proglas Muslimanske samostalne stranke u Bosni i Hercegovini", *Bošnjak Gazetesi*, No: 6, 4 Şubat 1910, s. 1-2; MSS Partisi'ndeki sarsıntıları ve gazete de dahil olmak üzere, değişikliklerle ilgili kararı bk. "Rahmet joj duši (M. Svijest umire)", *Musavat Gazetesi*, No: 9, 2 Şubat 1910, s. 3.

[726] Boş. *Muslimanska samostalna stranka*-MSS.

[727] MSS Partisi, basında ve devletin resmi belgelerde *Samostalna stranka* olarak da geçmektedir.

[728] "Proglas Muslimanske samostalne stranke u Bosni i Hercegovini", *Muslimanska sloga Gazetesi,* No: 1, 5 Şubat 1910, s. 1-2; Bu partinin programı hakkında bk. "Muslimanska Sloga", *Musavat Gazetesi,* No: 10, 5 Şubat1910, s. 2.

[729] MSS Partisi programı hakkında bk. "Proglas Muslimanske samostalne stranke u Bosni i Hercegovini. Braco Muslimani!", *Muslimanska sloga Gazetesi*, No: 1, 5 Şubat 1910, s. 1.

Bu vesileyle *Muslimanska Svijest*[730] gazetesinin yayınına son verilerek *Muslimanska Sloga*[731] adı altında yeni bir gazete çıkarılmasına karar verilmiştir.[732] Partinin kurulduğu 1908 yılından itibaren savunduğu *Hırvatçılığından* uzaklaşan parti, dinî meselelere ve yeni ilkelere dayalı yeni bir program hazırlayarak sistemli çalışmalarıyla Boşnak seçmenlere yakınlaşmaya çalışmıştır. Daha sonra MSS partisinin 10 Nisan 1910'da yaklaşık 200 kişinin katıldığı bir parti toplantısı da yapılmıştır.[733]

Bu siyasî olayda dikkat edilmesi gereken önemli noktalardan biri MNS partisinin tüm üyelerinin MSS partisi adı altında yeniden düzenlenen partiye katılmayı kabul etmemiş olmasıdır. Bu nedenle dönemin basını çalışmalarından ve yeni programdan memnun olmayan eski MNS Partisi üyelerinin yeniden düzenlenen partiye (MSS'ye) katılmayacağını bildirmiştir.[734]

Ayrıca, fırtınalı bir dönem yaşayan yalnızca MNS partisi değildi. 1910 baharı MNO partisi için de küçük çalkantıların olduğu ve yaşandığı dönemdir. MNO partisi içinde, başlangıçta partiden ayrılmayan genç üyeler grubu Mart 1910'da *Samouprava*[735] adlı gazeteyi kurarak, grubun programı da ilan etmişlerdir. Programın amacı, küçük toprak sahibi, tüccar, zanaatkar, işçi ve köylünün refah seviyesinin yükselmesine dayanmaktadır.[736]

---

[730] Müslüman (Boşnak) Bilinci.
[731] Müslüman (Boşnak) Birliği.
[732] Partinin programı, 5 Şubat 1910'da *Muslimanska Sloga* gazetesinin ilk sayısında yayınlanarak şu kişiler tarafından imzalanmıştır: Alibeg Alajbegović, Atif Bahtijarević, Alibeg Biščević, Muhamedbeg Bukovica, Abdulahbeg Bukvica, Sunullah Defterdarlija, Mustafa Denišlić, Mustajbeg Filipović-Lika, Džaferbeg Filipović, Mehmed Hodžić, Halidbeg Hrasnica, Hamzaga Husedžinović, Alibeg Kapetanović, Rizabeg Kapetanović, Esad Kulović, Adem Mešić, Ejjub Mujezinović, Nuri Osmanaga Prcić, Ibrahim Rašidkadić, Zija Rizaefendić, Šemso Salihbegović, Sulejmanbeg Sulejmanpašić, Mustajbeg Uzeirbegović ve Hamdibeg Džinić.
[733] "Velika skupština Samostalne stranke", *Bošnjak Gazetesi*, No: 16, 15 Nisan 1910, s. 1; "Skupština muslimanskih samostalaca", *Musavat Gazetesi*, No: 30, 16 Nisan 1910, s. 1.
[734] "Naše stanovnište", Bošnjak Gazetesi, No: 8, 18 Şubat 1910, s. 1.
[735] Özyönetim anlamına gelmektedir.
[736] *Samouprava'nın* programı hakkında bk. "Muslimanska demokratija", *Musavat Gazetesi*, No: 92, 12 Kasım 1910, s. 2.

MNO ve MSS partilerindeki yukarıda belirtilen değişikliklerin yanı sıra, 1910 baharında Boşnak partilerini (MNO ve MSS) birleştirme girişimi, Boşnak siyaseti için de önemli bir olay olarak nitelendirilmektedir. Ancak birleştirme 1910 yılı sırasında gerçekleşmemiştir.[737] Böylece MNO partisinin 26 Mart 1910 tarihinde gerçekleştirilen parti meclisinin ardından, MNO partisinin Yürütme Kurulu tarafından seçilen iki temsilcisi, MSS temsilcileri Sulejmanpašić ve Kapetanović'in huzuruna giderek partilerin birleştirme ve Boşnakların refahı için birlikte çalışma teklifinde bulunmuşlardır.

MNO partisi temsilcileri bir gün sonra, Sulejmanpašić ve Kapetanović tarafından davet edilerek onlara MSS partisinin Geçici Yönetim Kurulu'nun gönderdiği mektup okunmuştur. Biserović ve Hrasnica tarafından imzalanmış mektupta, Firdus ve Fadılpašić'in tekliflerini formüle etmeleri ve MSS partisinin Geçici Yönetim Kurulu başkanı Biserović'e sunmaları gerektiği belirtilmektedir; ayrıca, Biserović'in kısa zamanda yapılması gereken ve planlanan MSS partisinin toplantıda öneriyi açıklayacağına ve gelecek olası sonuçların MNO partisine gönderileceği yazılmaktadır.

MNO partisi, yanıt olarak Biserović'e bir mektup göndermiş, MSS partisinden gelen cevaba şaşırdıklarını belirtmiştir. MNO'nun mektubunda *Partinin (MSS'in) tüm temsilcilerini telgrafla çağırmak yerine, sadece kısa bir cevap veriliyor* (boş. *umjesto da se telegramom pozovu svi predstavnici stranke, daje se samo kratak odgovor*) ifadesi kullanılmıştır. Bu olaydan sonra, 29 Mart tarihinde Firdus, MSS partisine tekrar yazarak MSS'in formüle edilmiş tekliflerin gönderilmesini istemiştir. Bunun ardından 30 Mart'ta MSS partisi, partinin temsil organı olmadan hiçbir şey yapamayacaklarını ve Parti Geçici Komitesi'nin hiçbir şeye karar veremeyeceğini

[737] Ocak 1910'da basında (*Bošnjak* gazetesi gibi) Boşnak partilerin birleşmesi çağrıları yer almaktaydı.

yazarak açıklama yapmıştır.[738] Böylece Bosna Meclisi öncesi döneminde MNO Partisi tarafından MSS Partisine sunulan ilk ortak çalışma teklifi başarısız olmuştur.[739]

Nisan 1910 sonunda partilerin birleşme girişimi için ikinci kez müzakerelere gidilmiştir. MNO partisi, devletin hukuk politikası, tarım sorunu, ekonomi politikası, ülkedeki vakıf sorunu, eğitim, yargı ve ordu meselelerini içeren resmi programını 30 Nisan'da tamamlayıp yayınladıktan sonra, MSS partisi ile tekrardan müzakerelere girmiştir. Dört gün süren müzakereler sırasında MSS partisi Bosna Meclisi'ndeki mandaların 12-12 ilkesine ve prensibine göre bölünmesinde ısrar ederek MNO Partisi 18-6 ilkesinde (MNO lehine) ısrar etmiştir.[740] Anlaşma sağlanamayınca müzakerelere ara verilmiş, 1910 seçimlerinde de iki farklı aday listesiyle gidilmiştir. Mayıs 1910'un başında bahsi geçen partilerinden ayrı olarak tüm Seçim Sınıflardaki adaylar açıklanmıştır.[741]

3. Bosna Meclisi'nin Yapılanması

Bosna Meclisi'nin çalışmalarına geçmeden ve analiz etmeden önce kararlaştırılmış ülke anayasasının ve Bosna Meclisi'nin sistemine ve örgütlenmesine de bakmamız gerekmektedir. Bosna Meclisi,[742] ülkenin yeni anayasasının biçimine ve diğer yeni oluşturulacak devlet kurumlara ilişkin Anayasa Anketi sırasında sunulan Bosna Hersek Yerel Hükûmeti'nin önerileri küçük değişikliklerle beraber Şubat 1910'a kadar Bosna Hersek'teki tüm partiler ve uluslar tarafından onaylanarak kabul edilmiştir. Böylece SNO ve MNO partileri ile birkaç ay süren müzakerelerin ve

---

[738] "Gosp. Sulejmanbegu Sulejmanpašiću i Rizabegu Kapetanoviću u Sarajevo", *Musavat Gazetesi*, No: 26, 2 Mart 1910, s. 1.

[739] O anda MNO Partisi, halkta liderliğini kaybetmekten ve aynı zamanda, MNS Partisi'nden ve onun siyasi eylemlerinden de endişe duymaktaydı.

[740] "Nema sloge", *Bošnjak Gazetesi*, No: 18, 29 Nisan 1910, s. 1.; 12-12 modeli:MNO'nun 12 adayı-MSS'nın 12 adayı; 18-6 modeli: MNO'nun 18 adayı-MSS'nın 6 adayı.

[741] Mayıs ayı başında MNO Partisinin Okrug (bölge) meclislerinin yapılması, ardından adayların açıklanması planlanmaktaydı. (Okrug Tuzla 2 Mayıs Pazartesi günü, Okrug Banja Luka 4 Mayıs Çarşamba günü, Okrug Hersek, Okrug Saraybosna ve Okrug Travnik için 4 Mayıs Çarşamba günü, Okrug Bihać için 6 Mayıs Cuma günü okrug / bölge parti meclis toplantıları yapılmıştır. Bk. "Naše okružne skupštine", *Musavat Gazetesi*, No: 34, 30 Nisan 1910, s. 3.

[742] *Sabor* (Makedonca: *Sobranje*), Boşnakça, Güney Slav ve diğer Slav dillerindeki "sabrati" (tür. Topla[n] mak) fiilden gelmektedir.

Avusturya ile Macaristan'ın Bosna Hersek'e ilişkin taleplerinin uzun bir uyum sağlama süreçlerin ardından Bosna Meclisi taslağı oluşturulmaya başlamıştır.

1908 Bosna İlhakı'nın ardından anayasal değişiklikler kapsamında oluşturulması planlanan Bosna Meclisi'ndeki temsil sorunu, Viyana'ya göre dönemin Bosna Hersek'teki ulusal, dinî ve siyasî koşullara dayanarak çözmesi gerekmekteydi. Bu da Bosna Meclisi'nde en çok temsilci koltuğu Müslümanlar ile Ortodokslar, ardından Katolikler ve belirli az sayıda Yahudilerin alacaklarını anlamına gelmektedir.[743]

Meclisteki milletvekiller, özel seçim gruplarına (*Seçim Sınıflarına*; lat. *Curia*, boş. *kurija*) bölünmüştür.[744] Seçim Sınıfları şunlardır:

a) I. Seçim Sınıfı (boş. Prva kurija): İleri gelen kişilerin, eğitimli (entelijansiya) ve varlıklı (toprak sahipleri) sakinlerin Seçim Sınıfıdır.

I. Seçim Sınıfı iki bölüme ayrılmaktadır:

-Bölüm I (boş. Prvi razred prve kurije)

-Bölüm II (boş. Drugi razred prve kurije)

b) II. Seçim Sınıfı (boş. Druga kurija): Şehir sakinlerinin Seçim Sınıfıdır

c) III. Seçim Sınıfı (boş. Treća kurija): Köy sakinlerinin Seçim Sınıfıdır[745]

---

[743] Stojanka N. Lužija, *Austro-Ugarska i Jevreji u Bosni i Hercegovini*, Univerzitet u Beogradu, Belgrad 2021, s. 69-79.

[744] Sınıflandırma; lat. (teklik):curia, çoğunluk: curiae; Aslen Antik Roma döneminde bir şehirdeki idari birim için kullanılan bir terimdir.

[745] Bosna Hersek'teki seçimlerin Seçim Sınıflar (Seçim Sınıfları ve kategorileri) hakkında resmi hükûmet gazetesi olan "Wiener Zeitung"a bk. Detaylar için bk. "Die Annexion Bosniens und der

II. Seçim Sınıfının (şehir sakinleri) 9 seçim bölgesi[746] bulunmaktadır:

1. Seçim bölgesi: Saraybosna şehri

2. Seçim bölgesi: Goražde, Vareš ve Kreševo ile birlikte Saraybosna bölgesinin[747] tüm kaymakamlıkar.[748]

3. Seçim bölgesi: Mostar bölgesinin tüm kaymakamlıkar.

4. Seçim bölgesi: Bihać bölgesinin tüm kaymakamlıkar, Kulen Vakuf ve Stari Majdan.

5. Seçim bölgesi: Travnik bölgesinin tüm kaymakamlıkar, Gornji ve Donji Vakuf.

6. Seçim bölgesi: Tuzla, Zvornik, Vlasenica, Srebrenica, Maglaj ve Kladanj.

7. Seçim bölgesi: Banja Luka ve Kostajnica

8. Seçim bölgesi: Bosanski Novi, Bosanska Dubica ve Prijedor.

9. Seçim bölgesi: Derventa, Bosanski Brod, Prnjavor, Bosanska Gradiška, Tešanj, Doboj ve Kotor Varoš.[749]

Herzegowina", *Wiener Allgemeine Zeitung Gazetesi*, No: 9159, 7 Ekim 1908, s. 3; "Bosanski sabor", *Musavat Gazetesi*, No: 7, 26 Ocak 1910, s. 2; Seçim Sınıfları basında yer alan açıklamaları hakkında bk. "Muslimani u budućem Saboru", *Musavat Gazetesu*, No: 16, 26 Şubat 1910, s. 1.

[746] Boş. *Izborni kotar*.

[747] Boş. *Okrug Sarajevo*.

[748] Boş. *Kotar*.

[749] "Muslimani u budućem Saboru", *Musavat Gazetesi*, No: 16, 26 Şubat 1910, s. 2.

Üçüncü Seçim Sınıfın (Köy sınıfı) da 9 seçim bölgesi vardır: *1. bölge- Bihać köyleri seçim bölgesi; 2. bölge- Banja Luka köyleri seçim bölgesi; 3. bölge- Mostar köyleri seçim bölgesi; 4. bölge- Bihać köyleri seçim bölgesi; 5. Tuzla, Maglaj ve Kladanj köyleri seçim bölgesi; 6. Brčko, Bijeljina, Gradačac ve Gračanica köyleri seçim bölgesi; 7. Vlasenica, Zvornik ve Srebrenica köyleri seçim bölgesi; 8. Fojnica, Rogatica ve Visoko köyleri seçim bölgesi; 9. Čajniče, Foča ve Višegrad köyleri seçim bölgesi*.[750]

Bosna Meclisi'nin yetkilerine gelince söz konusu yasama organının yalnızca Bosna Hersek topraklarında idareyi denetleme ayrıca, idare ve yargıyı ilgilendiren konularda yasama yapma hakkı bulunmaktaydı. Bosna Meclisi'nin diplomasi, askerî işleri ve Monarşinin gümrük işlerinde yetkisi bulunmamaktaydı. Bosna Meclisi sadece şu noktalardan sorumludur:

a) Yargı

b) Ceza ve medeni hukuk

c) Ticaret, arazi mülkiyeti, ormancılık, madencilik, tarım, zanaat, sağlık, okul, din ve belediye işleri

d) Posta, telgraf, kadastro ve haberleşme[751]

[750] Seçim bölgeleri ile ilişkin bk. "Muslimani u budućem Saboru", *Musavat Gazetesi*, No: 16, 26 Şubat 1910, s. 2.

[751] Ancak postane, telgraf ve telefon, başta ordu olmak üzere, tahtın varisi Franz Ferdinand'ın da bulunduğu hükûmet içindeki bazı çevrelerin muhalefetinden sonra, Avusturya-Macaristan Ordusu'nun yetki alanında kalarak, 1909 Anayasa taslağına dahil edilmemiştir. Ülkedeki (Bosna Hersek'te) posta ve telgraf hizmeti, 1878'deki işgalden sonra Avusturya-Macaristan askeri yetkilileri tarafından devralınmıştır. 1879'dan itibaren Bosna Hersek'in ortak Avusturya-Macaristan gümrük bölgesine dahil edilmesine ilişkin yasa, posta ve telgrafın Yerel Hükûmeti tarafından yönetilmesini şart koşmaktaydı. Ancaki bu kanuni hüküm uygulanamayınca 1918'de Monarşinin yok olmasına kadar Bosna Hersek'te posta ve telgraf hizmeti Savaş Bakanlığı'nın yetkisi altında kalmıştır. Personelleri, yalnızca sınıflandırılmış, güvenilir askeri personelden oluşmakta, resmi dil ise Almanca idi. Posta ve telgraf hizmeti hakkında daha fazla bilgi için bk. Dž. Juzbašić, *Politika i privreda*.., s. 356.

Bosna Meclisi'nin yukarıda belirtilen tüm yetkileri ancak kararın Viyana'da *İmparator ve Kral*[752] tarafından onaylanmasıyla geçerlilik kazanmaktaydı. Bosna Meclisi Konseyi de bizzat İmparator tarafından atanmaktaydı.[753] Mecliste yalnızca yasa çıkarma konusunda işbirliği yapılabilimek mümkündü; o da kurumun yetki ve yetkilerinin çok sınırlı olduğu anlamına gelmektedir.

Bosna Meclisi'ne ek olarak; Ulusal Konseyi ve Kaymakamlık Konseyi[754] de kurulmuştur. Kaymakamlık Konseyi'nin görevi kamu işlerinin idaresine katılmaktı. Öte yandan, Ulusal Konsey'in görevi önerilerde bulunmak, aynı zamanda Viyana'nın talebi üzerine görüş sunmaktı. Söz konusu Ulusal Konseyi, dokuz üyeden (parlamenterlerden) oluşmakta olup Konseyin özelliği her iki ülkenin hükûmetlerine (Avusturya hükûmeti ve Macaristan hükûmeti) doğrudan hitap edebilmesiydi.

Şubat 1910'da kabul edilen Bosna Hersek Anayasası altı kanunu düzenlemiştir:

a) Ulusal Anayasa Kanunu

b) Seçim Sistemi Kanunu

c) Meclis İç Tüzüğü Kanunu

d) Bosna Hersek Dernekleri Kanunu

e) Bosna Hersek İçin Tahsilat (Vergiler) Yasası

---

[752] *Dual Monarşisi* (Avusturya-Macaristan) hükümdarının tam ve resmi adı.
[753] 1909 Bosna Hersek Anayasası'nın 23. Maddesi.
[754] Boş. *Kotarsko vijeće*.

f) Kotar Konseyi Kanunu [755]

Bahsi geçen Seçim Sınıfıları aracılığıyla seçilen temsilcilere ek olarak; *Virilistler* de Bosna Meclisi'ne girmiştir.[756] *Virilistler* seçim yapmadan otomatik olarak milletvekiller olmaktaydı. Bosna Meclisi *Virilistleri* şunlardır:

a) Bosna Hersek İslam Birliği Reîsülulemâ[757]

b) Vakıf-Maarif Komitesi Başkanı[758]

c) Saraybosna Müftüsü

d) Mostar Müftüsü[759]

e) En eski seçilen Bosna Hersek İslam Birliği müftüsü

f) Sırp Ortodoks Kilisesi Metropoliti (sırp. SPC)[760]

---

[755] *Glasnik zakona i naredaba za Bosnu i Hercegovinu 1910*., II, Saraybosna 1910; Anayasa ve maddeleri (toplam 49 madde) hakkında ayrıntılar için bk. *Zemaljski ustav (štatut) za Bosnu i Hercegovinu*, Saraybosna 1910.

[756] Virilistler, temsili organın kökenlerine veya sahip oldukları pozisyona göre, seçim olmaksızın giren üyeleridir. Günümüzde, *Virilistler* Büyük Britanya'da Lordlar Kamarası'nın üyeleri olarak bulunmaktadır. Virilistler hakkında bk. virilisti. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 27. 10. 2022. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=64776>. (Erişim tarihi: 27.10.2022).

[757] O zamanki Bosna Hersek İslam Birliği Reîsülulemâ Sulejman Efendi Šarac'tı. Šarac, 1910'da bu göreve seçilen üçüncü Reisül-ulemasıdır. 30 Haziran 1910'da Menşur (Reîsülulemâ'nın dini görevleri yerine getirme yetkisi) teslimi Saraybosna'daki Careva (Gazi Sultan Mehmet Han) Camii'nde gerçekleşmiştir.

[758] Dönemin Vakıf-Maarif Kurumu'nun yöneticisi Šerif Arnatutović'ti. 1909 yılında vakfın müdürlüğüne atanarak 1921 yılına kadar müdür olarak kalmıştır.

[759] Dönemin Mostar müftüsü Abdullah Efendi Riđanović idi. Tanınmış bir Mostar ulema ailesinden gelen Abdullah Efendi, 1844'te doğmuş, 1917'de ise vefat etmiştir.

[760] Sırp Ortodoks Kilisesi (sırp. Srpska pravoslavna crkva-SPC), Dabrobosna Metropolitanlığı(sırp. Dabrobosanska mitropolija) ile Zahumlje-Hersek (sırp. Zahumsko-hercegovacka) ve Primorje (sırp. Primorska (Dalmaçya bölgesi), Bihać-Petrovac (sırp. Bihaćko-petrovačka), Zvornik-Tuzla (sırp. Zvorničko-tuzlanska) ve Banja Luka (sırp. Banjalučka) piskoposluklarından oluşmaktadır.

g) Sırp Ortodoks Kilisesi Metropoliti

h) Sırp Ortodoks Kilisesi Metropoliti

i) Sırp Ortodoks Kilisesi Metropoliti

j) SPC (tür. SOK) Yüksek İdari ve Eğitim Kurulu Başkan Yardımcısı

k) Roma Katolik Kilisesi Başpiskoposu (hırv. RKC).[761]

l) Taşra Fransisken Piskoposu (RKC)[762]

m) Taşra Fransisken Piskoposu (RKC)[763]

n) Başrabin (Sefarad).[764]

[761] (Katolik) Başpiskopos Josip Stadler.

[762] Hırv. Rimokatolička crkva-RKC; Roma Katolik Kilisesi; Bosna Srebrena'nın Taşra Fransisken piskoposu.

[763] Hersek Taşra Fransisken piskoposu.

[764] Nadrabin (Başrabin), Sefarad Moritz Levi'ydi. Levi, 27 Şubat 1878'de Saraybosna'da doğmuş, 1901'de Viyana İlahiyat Fakültesi'ne girip aynı zamanda aynı şehirde Felsefe Fakültesi'ne de kaydolmuştur. Moritz, 1906'da Felsefe Fakültesi'nden doktorasını almış, 1907'de İlahiyat Fakültesi'nden ise mezun olmuştur. Yahudi Sefarad kurumu (boş. sefardska općina) Dr. Moritz Levi'yi haham olarak atandığı için, Levi Saraybosna'ya dönmek zorunda kalmıştır. O zamanlar Saraybosna'da birkaç haham bulunmakta, ancak Dr. Moritz Levi, akademik olarak mezun olan ilk hahamdı. 1916'da Sefarad kurumu Levi'yi Başrabin olarak seçmiştir. Levi bu görevi 1916'dan 1941'deki ölümüne kadar, 24 yıl boyunca sürdürmüştür. Bosna Hersekli Yahudilere 1910'da toplanan Bosna Hersek Meclisi'nde, bir daimi üyelliği ve milli "anahtarına" göre, kendi aralarından bir kişi daha seçme imkanı verilmiştir. Kalıcı pozisyonu (seçimlere girilmeyen-Virilist) Başrabine aitti. Dr. Moritz Levi henüz Başrabin olmadığından dolayı Meclisteki ikinci Yahudi temsilcisinin yeri boş kalmıştır. Avusturya-Macaristan Monaarşisi tahtının varisi Franz Ferdinand'ın 1914'te Saraybosna'da öldürülmesinden sonra Meclis bir daha toplanmamış; öyle ki Bosna Hersek Meclisi'nde Dr. M. Levi hiçbir zaman yer alamamıştır. Levi hakkında bk. Savo Skarić, *Izabrana djela, zembilj, šala i maskara*, Svjetlost, Saraybosna 1970, s. 309-311. Dr. Levi'nin hayatı ile ilgili kaynakları ve Skarić'in eserini gönderdiği için, şimdiki Saraybosna hahamı Dr. Eliezer Papo'ya şükranlarımı sunuyorum. Skarić'in çalışmasına ek olarak ayrıca bk. Avram Pinto, *Dr. Moric Levi, Sarajevski nadrabin*, Saraybosna 1975; David Kamhi, *Bosanski nadrabin dr Moric Levi o životu i djelu*, Saraybosna 2017.

o) Bosna Hersek Yüksek Mahkemesi Başkanı

p) Bosna Hersek Barosu Başkanı

r) Saraybosna Belediye Başkanı[765]

s) Bosna Hersek Ticaret Odası Başkanı[766]

Yerel Hükûmet, Bosna Hersek'te her 25 bin kişi için bir temsilci seçilmesini önermiştir. O anda Bosna Hersek Yerel Hükûmeti, Bosna Hersek topraklarında 1.89 milyon kişinin yaşadığını gösteren 1910 Ekim nüfus sayımında doğru olduğu ortaya çıkartan 1.8 milyon kişinin yaşadığını varsaymaktaydı.[767]

Bu hesaba göre, Bosna Meclisi'nde 72 milletvekili ve 20 *Virilist* yer alacaktı.[768] 4'ü Katoliklere, 6'sı Müslümanlara ve 8'i Ortodokslara ait olmak üzere, 18 milletvekili sağlayan *I. Seçim Sınıfı*, iki bölümüne ayrılmıştır. *Birinci Bölüm,* en az 140 kron arazi vergisi[769] ödeyen tüm Müslüman Boşnak toprak sahiplerinden oluşmaktaydı. Gayrimüslim toprak sahiplerin ise bu seçim *Bölümü'nde* (*I. Sınıf Seçimi I. Bölümü*) veya *I. Seçim Sinıfı II. Bölümü'nde* oy kullanma hakkı vardı. *I. Seçim Sinıfı II. Bölümü'nde* en az 500 kron vergi ödeyen tüm Bosna Hersek sakinleri ve Monarşide

[765] Saraybosna Belediye Başkanı MNS Partisi'nden Čurčić'ti.
[766] Bosna Hersek Ticaret Odası 1 Ocak 1910'da çalışmalarına başlamıştır.
[767] Bosna Hersek'te gerçekleşen 1910 nüfus sayımı bize ilginç veriler getirmektedir. Söz konusu verilere göre, Sırp Ortodoks nüfusunda **431.206** erkek ve **394**.**212** kadın bulunmaktaydı. Boşnak Müslümanlarda **327.421** erkek ve **284.716** kadın bulunmakta, Roma Katolikleri arasında **222.350** erkek ve **211.711** kadın, Grekokatolikleri arasında **4.725** erkek ve **3.411** kadın, Sefarad Yahudisi **4060** erkek ve **4159** kadın, diğer Yahudiler ise **1.853** erkek ve **1.876** kadın, Evanjelik Augsburg ve Helvetian mezhepten olan Hristiyanlar **3191** erkek ve **3151** kadın bulunmaktaydı. Ayrıca ülkede, başka dinlere mensup **46** erkek ve **36** kadın yaşamaktaydı. Bk. "Rezultati popisa žiteljstva u Bosni i Hercegovini od 10. oktobra 1910.", *Sarajevski list Gazetesi*, No: 259, 25 Kasım 1912, s. 2.
[768] 31/24/16/1 modeli (seçimlerde doğrudan halk tarafından seçilen 31 Ortodoks, 24 Müslüman, 16 Katolik ve 1 Yahudi temsilci) formülü /modeli, Ocak ayında basında yayınlanarak doğru çıkmıştır.
[769] Boş. *Zemljarina*.

yüksek eğitim görmüş şahırlar yer almaktadı. Bunların yanı sıra, söz konusu bölümde (*II. Bölüm I. Seçim Sınıfı*) ayrıca şunlar yer almıştır:

a) Tüm dinlerin din adamları

b) Emekli memurları

c) Öğretmenler

d) Demiryolu memurları

e) Ordu mensupları

f) Emeklı subaylar

İkinci Seçim Sınıfı, tüm şehir sakinlerinin seçim sınıfı olup 20 milletvekili sağlamaktaydı. *Üçüncü Seçim Sınıfı* tüm köy sakinlerinin seçim sınıfı olup 34 milletvekili sağlamaktaydı. Bu Seçim Sınıfları'na (*II. ve III. Seçim Sınıfı*) ait toplam milletvekili sayısı 54'tür (12 Katolik, 18 Müslüman, 23 Ortodoks ve 1 Yahudi).

O sırada ülkede kimin seçme hakkına sahip olduğu sorusu da ortaya çıkmıştır. 24 yaşını doldurmuş ve Bosna Hersek'te en az bir yıl boyunca ikamet eden her erkeğe oy hakkı verilmiştir. Yerel halkın[770] yanı sıra, Avusturya ve Macaristan'dan gelen yetkililer ve memurlar da oy kullanabilmekteydi; kadın toprak sahipleri de 140 kron arazi vergisi ödemek şartıyla dolaylı olarak oy kullanabilmekteydi.[771] Soruşturma altındaki kişiler, iflas eden tüccarlar, asker, katip, öğretmen, demiryolu işçisi gibi aktif kamu hizmetindeki kişiler ve hükümlü vatandaşlar oy kullanamamaktaydı.

[770] Boşnak, Sırp, Hırvat ve Bosna Hersek Yahudileri anlamına gelmektedir.
[771] H. Kapidžić, *Bosna i Hercegovina u vrijeme austrougarske*.., s. 66.

Bir milletvekilinin görev süresi 5 yıl sürmekteydi.[772] Oylama sırasında *seçmen kartı*[773] ve *oy pusulası*[774] verilmekteydi. Seçmen kartı bir kişinin seçme hakkına sahip olduğunun bir teyidi olup oy pusulası ise aday listelerdeki isimlerini işaret edildiği kâğıt olmuştur.[775]

Tablo VII: Seçim Sistemi

I. Seçim Sınıfı	Meclisteki milletvekili sayısı:
I. Bölüm: Müslüman toprak sahipleri ve (isteğe bağlı) gayrimüslim toprak sahipleri	**18** (4 Katolik, 6 Müslüman, 8 Ortodoks)
II. Bölüm: (İsteğe bağlı) gayrimüslim toprak sahipleri ve Monarşi'de yüksek öğrenim görmüş herhangi bir sakini ayrıca, her din adamı, emekli memur, öğretmen, demiryolu memuru, ordu mensubu, emekli subayı	

Tablo VIII: Seçim Sistemi (2)

II. ve III: Seçim Sınıfı	II. ve III. Seçim Sınıfı'nın Meclisteki milletvekili sayısı:
II. Şehirlerin tüm sakinleri **III.** Köylerin tüm sakinleri	**20+34=54** (12 Katolik, 18 Müslüman, 23 Ortodoks ve 1 Yahudi).

[772] "Izbori raspisani", *Musavat Gazetesi*, No: 27, 06 Nisan 1910, s. 1.
[773] Boş. *biračka karta*.
[774] Boş. *glasovnica*.
[775] "Biračima na znanje", *Musavat Gazetesi*, No: 33, 27 Nisan 1910, s. 3.

Tablo IX: Seçim Sistemi (3)

Virilistler				
Muslüman	**Katolik**	**Ortodoks**	**Yahudi**	**Devlet Memuru**
Reîsülulemâ	Başpiskopos	Metropolit	Nadrabin	BH[776] Yüksek Mahkemesi Başkanı
Saraybosna Müftüsü	Piskopos	Metropolit		BH Barosu Başkanı
Mostar Müftüsü	Piskopos	Metropolit		BH Ticaret Odası Başkanı
En eski Müftü	Piskopos	Metropolit		Saraybosna Belediye Başkanı
Vakıf-Maarif Komitesi Müdürü	Provinsiyal	SPC Büyük İdari ve Eğitim Konseyi Başkan Yardımcısı		

Böyle bir sistemin kurulması Avusturya-Macaristan Monarşisi'nin Bosna Hersek'te ulusal dengeyi korumaya çalıştığını sonucuna varılabilir. Bosna Hersek uluslardan olan Hırvatlar, anayasa ve kanunları hazırlandığı süreçte Viyana'ya

[776] Bosna Hersek.

desteklerini açıkça ifade etmişlerdi. Aynı zamanda Hırvatlar, Bosna Hersek'in *Hırvatistan ve Slavonya Krallığı* sınırları içerisine bu dönemde de katma planlarını talep etmiş, Franz Joseph bunu kabul etmeye sıcak bakmamıştır. Sebebi de o zamanki siyasî durumundan dolayı böyle bir hamle mümkün olmadığında yatmaktadır. Viyana, Boşnak beyleri olan toprak sahipleri aracılığıyla Boşnakları kazanmak ve Boşnakları 1910 Seçimlere katılmasını sağlamayı planlanmaktaydı. Bosna Hersek Sırpları, 1908-1909 İlhak krizinin başından itibaren direnmiş, ancak Belgrad'ın onayıyla Viyana ile anlaşma sağlamışlardı. Buna ek olarak; Anayasa Anketi ve Bosna Meclisi kuruluşu Viyana'nın Bosna Hersek'te mutlakiyet sisteminden parlamentarizme geçme girişimi olduğu söylemek mümkündür; ancak Bosna Meclisi'nin yetkileri oldukça sınırlı olup ülkedeki tüm siyasî süreçlerin merkezî yönetimi olan Viyana'nın büyük kontrolü altında olduğu açıktır. Bunun nedeni de Bosna Meclisi'nin Viyana'dan onay ihtiyacı duymasıdır; onay, Bosna Hersek Yerel Hükûmeti'nin önerisi üzerine Monarşinin her iki devletinden (Avusturya ve Macaristan) izni geldikten sonra Ortak Maliye Bakanlığı'ndan istenmekte olup aynı kurumu tarafından verilmekteydi. Şunu da eklemek gerekir ki; Bosna Meclisi'nin yürütme organında hiçbir yetkisi yoktur. Bosna Meclisi ile beraber yeni kurulan Yerel Konseyi, Bosna Hersek Yerel Hükûmeti'nin bir danışma organıdır.

D. Bosna Hersek'te Multietnik Özellikli Kurulan Önemli Bir Siyasî Oluşum: Bosna Hersek Sosyal Demokrat Partisi (1909)

1908 Bosna İlhakından sonraki çalkantılı ve siyasî açısından sıkıntılı döneminde Bosna Hersek'in siyasî hayatı anayasa oylaması müzakerelerinin yürütüldüğü 1909 yılında bir başka parti ile zenginleştirilmiştir. Ancak bu parti daha önce, 1906, 1907 ve 1908'de kurulan partiler gibi ulusal değil, çok etnikli, millî olmayan ve işçi partisidir. Boşnakların *Müslüman Halk Teşkilatı* (MNO) ve *Müslüman Terakki Partisi* (MNS), Sırpların *Sırp Halk Teşkilatı* (SNO) ve Sırp halkından daha az destek alan diğer partiler (*Sırp Halkın Bağımsız Partisi* gibi; sırp. Srpska narodna samostalna stranka- SNSS) ve Hırvatların *Hırvat Ulusal Birliği* (HNZ) kurulduktan

sonra Bosna İlhakı sonrası dönemde Bosna Hersek siyaset sahnesinde *Bosna Hersek Sosyal Demokrat Partisi*[777] (SDSBiH) de yer almaya başlamıştır.

Aynı dönem içerisinde Sırbistan gibi komşu ülkelerde ve Slovenya, Hırvatistan ve Slavonya gibi Avusturya-Macaristan Monarşi bölgelerindeki sosyal demokrat partiler faaliyetlerini sürdürmektedir. Sloven Sosyaldemokrat Partisi (başka adı ile *Yugoslavya Sosyaldemokrat Partisi*[778]1896 yılında kurulmuştur. "*Yugoslav*" adını taşıyan partinin amacı, o zamanki sadece Slovenya topraklarında değil, aynı zamanda Güney Slav nüfusunun yaşadığı Avusturya-Macaristan'ın diğer bölgelerinde ve ülkelerinde hareket etmek ve faaliyet göstermekti. Sloven partisine ek olarak; 1894'te kurulan Hırvatistan ve Slavonya Sosyal Demokrat Partisi[779] de Monarşinin siyasî sahnesinde yer almaktadır.[780] Bu partinin ayrıca, 1902'den 1914'e kadar aktif olarak faaliyet gösteren *Slobodna riječ* adlı gazetesi de bulunmaktadır. Öte yandan, Monarşinin dışında, doğu komşusu Sırbistan'da 1903 yılında Sırp Sosyal Demokrat Partisi kurulmuştur.[781] Bahsi geçen parti 1919 yılına kadar Sırp siyasî sahnesinde aktif olarak yer almıştır. *Slovenya Sosyal Demokrat Partisi* ve *Hırvatistan ve Slavonya Sosyal Demokrat Partisi*, Avusturya-Macaristan Monarşisi içinde Güney Slav halklarının birleşmesini ve Avusturya-Macaristan'ın Düalizm siteminin yerine Trializm sistemi savunurken Sırp Sosyal Demokrat Partisi tüm *Yugoslavların* tek bir Yugoslav devletinde birleşmesini ve Avusturya-Macaristan dahil olmak üzere, Avrupa'daki monarşilerin devrilmesi ve ortadan kaldırılması fikrini savunmuştur.[782]

Bosna Hersek'te sosyaldemokrasinin gelişimi, ülkenin sanayileşmesini takip etmiştir. Bosna Hersek'in sanayileşmesi ve ülkenin Avusturya-Macaristan gümrük

---

[777] Boş. *Socijaldemokratska stranka Bosne i Hercegovine*- SDS BiH.
[778] Boş. *Slovenska socijaldemokratska stranka* ya da *Jugoslavenska socijaldemokratska stranka*; Slovence: *Jugoslovanska socialdemokratska* stranka); Halk tarihi açısından *Yugoslav* terimi, 1918'de kurulmasından önce ve sonra Yugoslavya halklarını kapsamaktadır.
[779] Hırv. *Socijaldemokratska stranka Hrvatske i Slavonije*.
[780] Düzenlenen konferansa, daha sonra 1901'de partiden ihraç edilen Ivan Ancel başkanlık etmiştir.
[781] Sırp. *Српска социјалдемократска партија* / *Srpska socıjaldemokratska partija*).
[782] Bk. *Pregled istorije Saveza komunista Jugoslavije*, Institut za izučavanje radničkog pokreta, Belgrad 1963; *Hronologija radničkog pokreta i SKJ 1919-1979*, Cilt I (1919-1941), Narodna knjiga, Institut za savremenu istoriju, Belgrad, 1980; Petar Korunić, *Jugoslavenska/Južnoslavenska ideja*, Sudbina jedne enciklopedijske studije iz 1988. godine, *Enciklopedija Jugoslavije*, C: II, Belgrad 2008, s. 16-24.

bölgesine girmesi, sözü edilen Balkan devletinin Osmanlı döneminde gelişen eski zanaatlarının hızla gerilemesine neden olmuştur. Buna ek olarak; Monarşinin diğer ülkelerinden gelen ve Bosna Hersek piyasasına giren ucuz malların da etkisi büyük olmuştur. Bunun yanı sıra, Monarşi sınırını doğu pazarlarına kapatmış, böylece Bosna Hersekli zanaatkârların pazarı da azaltmış oldu. Ayrıca, modern, yabancı zanaatkârların Bosna Hersek'e gelişi ve yerleşmesi, yerli zanaatkârların durumunu daha da zorlaştırmıştır. Bu değişiklikler 1907'de Bosna Hersek 101.664 sakinin (veya Bosna Hersek'in toplam nüfusunun %5.74'ünün) çalıştığı toplam 46.593 devlet ve özel şirket ve mağaza olmasına yol açmıştır.

Sanayileşme ile birlikte işgücünün organizasyonunda da etkisini bırakan birçok yabancı işçi Bosna Hersek topraklarına yerleştirilmiştir. Böylece Bosna Hersek'in diğer şehirlerde olduğu gibi, başkenti Saraybosna'da da işçi hareketleri ortaya çıkmış fakat hareketler 1905 gibi geç bir tarihte örgüt ve teşkilat biçimleri almaya başlamışlardı.[783] Bosna Hersek'te ilk açık "halk meclisi"[784] 27 Ağustos 1905'te yapılmış, toplantıya ise yaklaşık 350 kişi katılmıştır. Organize edilen toplantıya Bosna Hersek Yerel Hükûmeti bile temsilcisini göndermiştir.[785]

Ülkedeki işgücünün gelişimi, işçilerin çalışma saatlerinin azaltılması ve ücretlerin artırılması yönünde istenilen işçi taleplerine de yol açmıştır. Artan taleplerin işgücünün gelişimini etkileyen grevlere dönüştüğü söylenebilir. Bosna Hersek'teki ilk büyük genel grev Mayıs 1906'da meydana gelmiştir. Mayıs 1906'daki ve benzeri grevler hakkında daha detaylı bilgiyi bölge ve kaymakamların[786] raporlarından öğrenilmektedir.[787] Bahsi geçen grev gibi hareketler ekonomik ve toplumsal taleplerin

[783] İşçilerin kendi örgütlerini resmi olarak örgütleme, teşkilatlandırma ve oluşturma eğilimi, öncesinden belirten ve doğrulayan ilk önemli olay, 1894'te Vareš'te 1 Mayıs - Uluslararası İşçi Bayramı kutlaması programı olmuştur. 1903 yılında Bosna Hersekli işçiler, yardımlaşma dernekleri şeklinde ilk örgütlerini kurmayı başarmışlardı. İlk kurulan kuruşlar, destek dernekleri, hastalık fonları ve diğer insani yardım derneklerdi. Bosna Hersek'te sendikal hareketin örgütlenmesinin ve gelişmesinin öncüsünü temsil etmektedir. Bk. *115 godina postojanja i rada Saveza samostalnih sindikata Bosne i Hercegovine*, Savez samostalnih sindikata Bosne i Hercegovine, Saraybosna 2020.
[784] Halka açık işçilerin mitingi.
[785] *115 godina postojanja i rada*…, s. 6.
[786] Boş. *Okružni i kotarski izvještaji*.
[787] Iljas Hadžibegović, *Generalni štrajk u Bosni i Hercegovini 1906. godine*, C: II, Kitap I, Institut za istoriju Sarajevo, Saraybosna 1963, s. 269.

yanı sıra, ilhakın ardından *Bosna Hersek Sosyal Demokrat Partisi'nin* kuruluşunun temellerini oluşturan siyasî mücadelenin unsurlarını da içermektedir.

Böylece işçi haklarının korunması amacıyla *Bosna Hersek Ana İşçi Sendikası*[788] kurulmuştur. Ortak işçi sendikasının yanı sıra, *Hırvat İşçiler Örgütü*[789], *Genç Katolik İşçiler Örgütü*[790], Sırp esnaf-işçi dernekleri[791] ve Müslüman zanaatkâr-işçi dernekleri[792] gibi millî (dinî)[793] işçi örgütleri de faaliyet göstermektedir.[794] *Hırvat İşçiler Örgütü* 1906 yılında Saraybosna'da kurulmuş, sonraki yıllarda Bosna Hersek'in diğer şehirlerinde de şubelerini açmıştır.[795] 1909'da bahsi geçen örgüt *Bosna Hersek Hırvat İşçi Örgütleri Birliği'ne*[796] dönüştürülmüştür.[797]

Belirtildiği gibi, işçi hakları, işçilerin ihtiyaçları ve talepleri için çeşitli meclisler ve toplantılar düzenlenmiştir.[798] Bu bağlamda 14 Şubat 1909'da Bosna Meclisi seçilme sitemi yönteminin kınayan, Bosna Meclisi'nin Seçim sınıflarına bölünmesine ve yetkilerin (Meclisteki mandaların) milletlere göre bölünmesine karşı çıkılan iki işçi meclisi düzenlenmiştir.[799]

---

[788] Boş. *Glavni radnički savez Bosne i Hercegovine*.
[789] Hırv. *Organizacija radnika Hrvata*.
[790] Hırv. *Organizacija mladih katoličkih radnika*.
[791] Boş. *Srpska zanatlijsko-radnička udruženja*.
[792] Boş. *Muslimanska zanatlijsko-radnička udruženja*.
[793] Boş. *vjersko-nacionalni*.
[794] Dönemin gazetelerinde *Sosyal Demokrat Parti* taraftarları ile Hırvat işçiler arasında yaşanan çatışmalara ve 1 Mayıs kutlamalarının boykot edilmesine de basında ve diğer arşiv belgelerinde rastlamaktayız. Bk. "Hrvatskim radnicima i njihovim prijateljima", *Hrvatski Dnevnik Gazetesi"*, No: 85, 12 Mayıs 1908, s. 5.
[795] Božo Jokanović, *Radnički pokret Zenice, do 1941. godine*, Zenica 1986, s. 58.
[796] Hırv. *Savez organizacija radnika Hrvata za Bosnu i Hercegovinu*.
[797] Saraybosna gazetesi olan *Hrvatski Dnevnik*, Kreševo'da düzenlenen ve yaklaşık 600 işçinin katıldığı *Hırvat İşçi Sendikası* toplantısı hakkında haber yapmıştır. Detaylar için bk. "Skupština Matice radnika Hrvata", *Hrvatski Dnevnik Gazetesi*, No: 131, 10 Haziran 1908, s. 3.
[798] Birinci Dünya Savaşı'nın başına kadar altı işçi kongresinin organize edildiğini de söylemek gerekmektedir; (birincisi 2 ve 3 Haziran 1907'de, ikincisi 5 Temmuz 1908'de, üçüncüsü 27 Haziran 1909'da, dördüncüsü 10 Temmuz 1911'de, beşincisi 9 Temmuz 1911'de ve son altıncı kongresi 29 Haziran 1912'de düzenlenmiştir).
[799] Nikola Babić, *Osnivanje organizacija radničkog pokreta Bosne i Hercegovine i njihova društveno-politička orijentacija*, Institut za istoriju Saraybosna, 1971, s. 37.

İşçi meclisleri ve benzeri etkinliklerin düzenlenmesi, işçilerin haklarını resmî olarak koruyacak ve taleplerini vurgulayacak bir siyasi yapının ve kuruluşun kurulmasının önünü açmıştır. Bu tür fikirler 1909'un başında doğmuştur. Aynı yılın Ocak ayı ortasında bir partinin oluşumunu hazırlamakla görevli *Geçici Parti Komitesi*[800] adlı özel bir komite seçilmiştir. Öyle ki Mart-Haziran 1909 döneminde ciddi bir siyasî örgütlenme yaşanmıştır. *Heinfeld* varyantının[801] programı yerine Bosna Hersek'e özgü program gereksinimleriyle desteklenen Sırbistan Sosyaldemokrat Partisi'nin programı olan *Erfurt* varyantı[802] kabul edilmiştir. Bu bağlamda 29 Nisan 1909 tarihinde işçileri aydılanmak, sosyalizmi yaymak, sınıf mücadelesini geliştirmek, işçilerin çıkarlarını korumak, halkın özgürlüğü için mücadele etmek amacıyla *Glas Slobode* adlı bir gazete de çıkarılmıştır.[803] Gazetede belirtildiği gibi, yeni kurulan parti ulusal sorununun çözümünü Balkan çoğrafyasındaki sosyaldemokrat partilerinin yanı sıra, Avusturya-Macaristan Monarşisi içindeki tüm sosyal demokrat partilerinin ortak eyleminde görmüştür.[804]

Partinin kuruluş kongresi 28 ve 29 Haziran[805] 1909'da yapılmış, kongrede partinin statüsü ve programı kabul edilmiştir.[806] Kuruluş kongresinde Monarşi ve çevre bölgelerin diğer sosyaldemokrat partilerinin temsilcileri de hazır bulunmuştur. Böylece düzenlenen kongreye Çek sosyaldemokratların temcilcisi olarak *Antonin Nemec,* Avusturya sosyaldemokratların temcilcisi olarak *Ferdinand Skaret,* Hırvatistan ve Slavoniya Sosyaldemokrat Partisi temsilcileri olarak *Vilim Bukšeg,* Slovenya Sosyaldemokrat partisi temsilcisi olarak *Etbin Kristan,* Srbistan Sosyaldemokrat partisi temsilcisi olarak *Dragiša Lapčević* gibi isimler katılmıştır.[807]

---

[800] Boş. *Privremeni odbor stranke*.
[801] Boş. *Hajnfeldska varijanta*.
[802] Boş. *Erfurtska varijanta*; Erfurt programı hakkında bk. https://www.marxists.org/history/international/social-democracy/1891/erfurt-program.htm (Ulaşım tarihi: 16.10.2022).
[803] "Pokretanje našeg lista", *Glas Slobode Gazetesi*, No: 1, 29 Nisan 1909, s. 1.
[804] Ülkenin anayasası *Glas Slobode* gazetesi 20. sayısında tartışmıştır. Bk. *Glas Slobode Gazetesi*, No: 20, 5 Kasım 1909.
[805] Fark edebildiğiniz gibi, Bosna Hersek tarihine ve eski Yugoslavya bölgesinde önemli 28 Haziran – Vidovdan günü - yeniden bir kuruluş günü olarak seçilmiştir.
[806] N. Babić, *Osnivanje organizacije radnika...*, s. 38-40.
[807] 1907'den 1910'a kadar Avusturya parlamentosunun üyesi olan Nemec, Çek sosyal demokratıydı. Avusturyalı bir sosyaldemokrat olan Skaret, 1907'den 1918'e kadar Avusturya parlamentosunun üyesiydi. Bk. Wolfgang Maderthaner, Skaret Ferdinan, *Österreichisches Biographisches Lexikon 1815–*

Bosna Hersek'teki işçi derneğine ve daha sonra partinin oluşumuna katılan önemli "aktörler" ve katılımcılar arasında *Mićo Sokolović*[808], *Franjo Rauser, Sreten Jakšić, Ivan Salamunović*[809], *Rajko Žemva* ve *Đuro Fikais*[810] öne çıkmaktadır.

Bahsi geçen Haziran günü kongre tartışması beş saat sürerek ana tartışma Avusturya-Macaristan'ın da çözüleceğine dair söz vermesine rağmen, çözümsüz kalan, çok önemli olan Bosna Hersek'teki tarım ilişkileri meselesi üzerinde olmuştur.[811]

Partinin programına gelince SDSBiH Partisi programını Balkanlar'da Sırbistan Sosyal Demokrat Partisi ve Avrupa'da Alman Sosyal Demokrat Partisi tarafından kabul edilen *Erfurt* versiyonuna dayandırmış, SDSBiH ayrıca, Bosna Hersek'te serfliğin kaldırılmasını, savaş karşıtı politikayı, kapitalist değil, sosyalist toplumu, işçi haklarının korunmasını da talep etmiştir. Parti Kongresinde adayları çıkarma ve yaklaşan Bosna Meclis seçimlerine katılma yetkisi Parti Ana Komitesi'ne verilmiştir.

Partinin söz konusu resmî gazetesi *Glas Slobode* ayda üç kez (her ayın 5'inde, 15'inde ve 25'inde) yayımlanmış, gazetenin fiyatı 10 heller[812] olup Bosna Hersek ve Monarşinin diğer bölgeleri için yıllık abonelik 4 kron olmuştur. Diğer, yabancı ülkeler için abonelik 5,5 kron olmuştur. Gazetenin ilk sayısında Bosna Hersek'teki işçi hareketinin 3-4 yıldır ihtiyacı olan gazeteye sahip olmadığına dikkat çekmektedir.[813] *Glas Slobode* gazetesi, işçi sınıfının çıkarlarını koruyacak ve geniş halk kitlelerini

---

1950 (ÖBL), C:12, Avusturya Bilim ve Sanat Akademisi, Viyana 2005; Vilim Bukšeg, Hırvat siyasetçi ve yayıncıydı. 1906-1914 yılları arasında Avusturya-Macaristan'ın bir parçası olan Hırvatistan ve Slavonya Krallığı'nda sendikal hareketin lideriydi; Dragutin-Dragiša Lapčević, Sırp politikacı, gazeteci ve tarihçiydi. Ayrıca Lapčević, Sırp Sosyal Demokrat Partisi'nin ilk başkanıydı.

[808] Mićo Sokolović, Rogatica yakınlarındaki Sokolović'ten bir matbaa işçisiydi.

[809] Ivan Salamunović'in mesleği terzilikti.

[810] Fazla detay için bk. *Spomenica 30-godišnjeg rada i borbe građevinarskih radnika u Sarajevu 1905-1935*, Prilog istoriji radničkog pokreta u Bosni i Hercegovini, 30 godina borbe 1905-1935.

[811] Kongre tartışması hakkında bk. *Glas Slobode Gazetesi*, No: 9, 15 Temmuz 1909, s. 1-2.

[812] Alm. Häller, boş. heler, hırv. filir; 1892 yılından 1918 yılına kadar, Avusturya-Macaristan'da 100 heller 1 kron tekabül etmekteydi.

[813] Ibrahim Karabegović, *"Glas Slobode" od 1909-1929, godine i njegov značaj za proučavanje istorije radničkog pokreta u Bosni i Hercegovini*, Institut za Istoriju Radničkog Pokreta Sarajevo, C: 2, Saraybosna 1966, s. 30-45.

ortalayacak, aynı zamanda sosyalizmin yayılması için çalışacak bir gazete olacağını da belirtmiştir.[814] Gazetede, iki yıl boyunca para toplandığı ve işçilerden ellerinden geldiğince katkıda bulunmalarının istendiği vurgulanmış, son olarak da 1 Mayıs İşçi Bayramı'nın onurlu bir şekilde kutlanması gerektiği eklenmiştir.[815] Gazete, işçi sendikal örgütlenmesinin sesi olarak büyük ilgi görmüş, 20 yıl boyunca ağırlıklı olarak haftalık, iki haftalık ve üç haftalık çıkan *Glas Slobode* gazetesi, sonrasında günlük gazete olarak yayımlanmıştır.

SDSBiH Partisi'nin de temsilcilerini gönderdiği uluslararası konferanslardan Kasım 1909'da Ljubljana'da düzenlenen Yugoslav Sosyal Demokratlar konferansı ve Balkan Sosyalist Konferansı öne çıkmaktadır. 21 ve 22 Kasım 1909'da Ljubljana'da düzenlenen Yugoslav Sosyal Demokrat Konferansı'nda, Yugoslav Sosyal Demokrat'ın siyasî pozisyonu, "Yugoslav sorunu" ve sosyal demokrasiye bakış açısının yanı sıra, Yugoslav Sosyal Demokrat partilerin ittifakı da tartışılmıştır. Konferansta Almanya, Çek Cumhuriyeti, İtalya, Hırvatistan ve Bosna Hersek'ten sosyal demokrat partilerin temsilciler katılmışlardır. Ayrıca, konferansta her biri SDSBiH (Bosna Hersek), SDSHS (Hırvatistan) ve JSDS'den (Slovenya) üçer temsilciden oluşan *Yugoslav Sosyalist Komitesi*[816] de kurulmuştur.[817]

Parti, Haziran 1909'daki kuruluş kongresinden sonra 11 Haziran 1910'da ikinci kongresini yapmış, bir yıl sonra üçüncü kongre (11 Haziran 1911), dördüncü kongre ise 30 Haziran 1912 düzenlenmiştir.[818] Beşinci Kongre 2 Kasım 1913'te toplanmış, Temmuz 1914'te Avusturya-Macaristan'daki tüm sosyalist örgütlerin

---

814 "Pokretanje našeg lista", *Glas Slobode Gazetesi*, No: 1, 29 Nisan 1909, s. 1.
815 Gazetede şöyle buyuruyor: *Drugovi! Nastojte da dostojno proslavimo Praznik rada-1. maj!*
816 Boş. *Jugoslovenski socijalistički odbor*.
817 Bosna Hersek SDS, Hırvatistan ve Slavoniya SDS ve Slovenya SDS Partileri; Bk. *Hronologija radničkog pokreta i SKJ 1919-1979*, tom I 1919-1941, Narodna knjiga, Institut za savremenu istoriju, Belgrad 1980, s. 40.
818 "Kongres radničkog saveza za Bosnu i Hercegovinu", *Zeman Gazetesi*, No: 48, 31 Mayıs 1912, s. 2; Kongreye ek olarak, SDS BiH Partisi, Şubat 1912'de bir parti meclisi de düzenlemiştir. Bk. "Sa skupštine Socijal Demokrata", *Zeman Gazetesi*, No: 23, 27 Şubat 1912, s. 5.

çalışmalarının yasaklandığı açıklanmıştır.[819] Parti 1917'de çalışmalarını yenilerek iki yıl sonra Nisan 1919'da Yugoslavya Sosyalist İşçi Partisi ile birleşmiştir.

E. 1910'a Kadar Bosna Hersek'teki Boşnak, Sırp ve Hırvat Partilerinin Arasındaki Siyasî İlişkiler

Avusturya-Macaristan dönemindeki Boşnaklar, Bosna Hersek Sırplarıyla, Bosna Hersek Hırvatlarıyla, onların siyasî temsilcileri ve siyasî teşkilatları ile yakın siyas işbirliği içinde bulunmuşlardır.[820] Söz konusu işbirlikleri ilk önce Boşnakların Bosna Sırpları ile siyasî sinerji, işbirliği ve politik konulardaki uyuşma atıfta bulunmakta; çünkü söz konusu işbirliği ilhak sonrası meydana gelen Boşnak-Hırvat siyasî işbirliğine göre kronolojik olarak daha önce yapılmış, aynı zamanda Boşnak-Sırp siyasî ilişkisi daha uzun sürmüştür. Bahsi geçen Boşnak-Sırp siyasî işbirliği 1908 sonundaki ilhak krizine ve 1909 baharında ilhakın Bosna Hersek Sırpları tarafından tanınmasına kadar oldukça güçlü olmuştur. Bir yıl sonra, 1910'da önde gelen Boşnak siyasetçilerinin aynı yılın sonbaharından itibaren başta HNZ olmak üzere; Hırvat partilerle yakın işbirliğine girmeye başlamasıyla beraber, Boşnak siyasetinde bazı önemli değişikliklerin nedeni olan Bosna Hersek'teki siyasî iklim değişmiş, bu değişikliler de 1911 baharında Boşnak-Hırvat koalisyonunun kurulmasına sebep olmuştur.

19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başındaki dönemi sırasında, daha net ifadeyle 1911'de Boşnak partilerinin birleşmesine ve *UMO* Partisi'nin kurulmasına kadar Bosna Hersek'teki genel siyasî durum analiz edilmeye çalışılırsa şu tablo ile karşı karşıya kalınır; MNO Partisi'nin en güçlü siyasî teşkilatını ardından Boşnak halkı kitlelerinden önemli ölçüde daha az destek alan, ancak belirli sayıda entelijansiyanın şehirli nüfusun desteğini sağlayan MNS Partisini ve son olarak; *Samoprava*[821] gazetesi

[819] 1911'deki parti meclisleri hakkında bk. *Muslimanska sloga Gazetesi*, No: 47, 13.06.1911; *Muslimanska sloga Gazetesi*, No: 60, 28.07.1911.
[820] Šaćir Filandra, *Bošnjačka politika u XX stoljeću*, Saraybosna 1998, s. 33-38.
[821] Tür. *Özyönetim*.

etrafında toplanan Müslüman demokratları[822] da eklemek gerekmektedir. Bahsedilen siyasî grup, siyasî açıdan daha küçük, daha az öneme sahip bir Boşnak siyasî grubuydu. 1910'un başında MNO'nun Bosna Hersek İlhakı'nı tanımasının ardından, Mostar'lılar olan Osman Đikić, Smailaga Ćemalović ve Husaga Ćišić liderliğindeki *Müslüman Demokratlar* adı altında yukarıda bahsedilen grup, Boşnak siyasî sahnesinde yer almaya başlamıştır. MNO liderliğinin hareketlerinden memnun olmayan *Demokratlar,* Bosna Hersek'teki Boşnaklar ve Sırplar arasındaki siyasî işbirliğini sürdürmek yoluyla ülkedeki Avusturya-Macaristan yönetimine direnmenin bir yolunu aramaktaydılar. Böylece MNO'nun toprak sahıbı sınıfına yönelik siyaseti, Boşnak ve Sırp siyaseti arasındaki farklılıkları derinleştirmiş; bu, Demokratlar için Bosna yurtsever güçlerinin uzun vadede zayıflaması ve dış yönetimin güçlenmesine katkı anlamına gelmekteydi.[823]

Samoprava 31 Mart 1910 tarihli "İlk Sözümüz" başlıklı yazısında, "MNO'nun bizim halkımız için çok şey yaptığını (uğraştığını) ancak ilerlemesi için gereken her şeyi henüz yapmadığını" vurguluyor. Ayrıca, demokratlar ve gerçek emekçiler olarak elbette tüm dikkati halkımının toplumsal sorununa ayıracağını eklenmektedir. "Bu nedenle halkımızın büyük çoğunluğunu oluşturan köylümüzün, işçimizin, esnafımızın, küçük toprak ağalarımızın ve tüccarlarımızın kalkınmasına en büyük özeni göstereceğiz. Demokratların siyasi programının temeli, Taç (İmparatorluk ve ülkedeki yönetim) ve Halk (Boşnaklar) arasında doğrudan bir bağlantı ile kişinin anavatanının tam özyönetimi için mücadelesidir. Bu, mevcut anayasanın gözden geçirilmesi ve Bosna Hersek'in başında parlamenter ve halk temsilinden sorumlu bir hükümetle demokratik ve gerçekten anayasal bir devlet ilkelerine göre yapılandırmasının gerekliliğini ima ediyor. Demokratların sloganı şuydu: *Özgür Bosna Hersek için özgür Bosna Hersekliler*".[824]

Öte yandan, aynı dönemde Bosna Hersek Sırpları arasında SNO Partisi en güçlü siyasî teşkilat olarak öne çıkmakta, bu partinin dışında aynı dönemde ülkede

[822] Boş. *Muslimani demokrate*.
[823] A. Jahić, *Vrijeme izazova*..., s. 156.
[824] "Naša prva riječ", *Samouprava Gazetesi*, No: 1, I/1910, s. 1.

birçok Sırp siyasî fraksiyonu faaliyet göstermektedir. Son olarak da Bosna Hersek'in sayısı olarak en küçük halk olan Katolik Hırvatlarda HNZ Partisi ve daha zayıf ve küçük olan HKU Partisi öne çıkmaktadır.[825]

Sırp SNO Partisinin programı birkaç madde arasında tarihsel açıdan mutlak bir aldatmaca olan Bosna Hersek'i *Sırp toprakları* olarak nitelendiren bir madde de içermektedir. Hırvat siyasî faktörleri ise Bosna Hersek'in *Hırvatistan ve Slavonya Krallığı'na* katılması fikrini savunmaktadır.[826] Bahsedilen programların hiçbiri tarım sorununu siyasî faaliyetlerinin merkezine koyan Boşnak halkının çoğunluğu ve onların önde gelen siyasî liderleri tarafından kabul edilebilir değildi.

Bu nedenle Bosna Hersek'te siyasî partilerin oluşumuna giden süreç boyunca- 1878 işgalinden 1906'nın sonuna kadar olan dönem- bu siyasî ilişkiler kümesinde Boşnak-Sırp siyasî işbirliği yer almıştır. Boşnakların ve Sırpların siyasî alanda söz konusu işbirliği 1890'ların sonunda başlamış, işbirliği ise dinî ve eğitim hayatlarının özerkliği hareketinden ve MNO ile SNO partilerinin kabul ettiği Bosna Hersek'in özerklik talebinden doğmuştur. Buna göre (siyasî-ekonomik-dinî talep ve çıkarları doğrultusunda) dönemin Bosna Hersek Müslümanları'nın önde gelen siyasî figürleri Sırplarla işbirliğine ilgi duymuştur. Ancak tüm önde gelen kamu figürlerinin ve aktif siyasilerin bu işbirliğinden yana olmadığını belirtmek önemlidir. Boşnak-Sırp yakınlaşmasının muhaliflerinden biri de Ademaga Mešić'ti. 1907'de A. Mešić, Saraybosna gazetesi *Bošnjak'ta Sırpların Türkiye'ye (Osmanlı Devletine) müsamaha göstermediğini, ona karşı bir isyan çıkardıklarını, barışçıl Makedonya'da bir isyan çıkardıklarını* (boş. *Srbi ne trpe Tursku [Osmansku Carevinu], dižu bunu protiv nje, dižu na bunu u mirnoj Makedoniji*) belirtmiştir.[827]

[825] Š. Filandra, *Bošnjačka politika u XX...*, s. 33-38.
[826] Program hakkında bk. Luka Đaković, *Političke organizacije bosanskoherceovačkih katolika Hrvata (I dio: do otvaranja Sabora 1910)*, Zagreb 1985, s. 235-240.
[827] "Odgovor prijateljima", *Bošnjak Gazetesi*, No: 10, 07 Mart 1907, s. 1.

A. Mešić'in dışında 1903 tarihli *Beyannamesi*[828], Boşnak-Sırp işbirliğine yönelik muhalefetin başka bir örneğidir. *Beyanname* 1903'ün sonunda A. Mešić ile hemfikirde olan, Zagreb Üniversitesi'nde okuyan Bosna Hersekli Müslüman Boşnak öğrencileri tarafından yayımlanmıştır. Söz konusu *Beyanname'ye* imza atan öğrenciler Boşnakların bulundukları siyasî durumu ve Sırplarla işbirliğini eleştirmişlerdir. Zagreb'de okuyan Müslüman Boşnak öğrencilerin, Boşnak-Hırvat işbirliğinden yana olmaları ve Boşnak-Sırp siyasî yakınlaşmasına karşı çıkmaları beklenen bir durumdur. Zagreb'de üniversite okuyan Müslüman Boşnak öğrencilerin imzalandığı 19 Kasım 1903 tarihli *Müslüman Kardeşler*[829] başlıklı *Beyanname* tarih kaynaklarında da belirtildiği gibi Mostarlı bir öğrenci olan Džemaludin Kurt tarafından yazıldığı düşünülmektedir. *Beyanname* ayrıca, Müslüman Boşnakların bulundukları çok kötü ekonomik ve siyasî durumdan dolayı Bosna Hersek Yerel Hükûmeti'ni de suçlamaktadır. Ardından *Beyanname*, Boşnak-Sırp işbirliğine saldırmakta, Vakıf-Maarif mücadelesiyle dayanışmada bulunmakla birlikte, *Hristiyanlar gazetelerini Müslümanlara teslim etmekte, onlar (Hristiyanlar) yine "istediklerini yaptırmakta" ve Müslümanlar, Hristiyanların "çaldığı gibi oynadığını"* (boş. *hrišćani*[830] *ustupaju novine Muslimanima a oni (hrišćani)*[831] *opet navode vodu na svoj mlin i Muslimani igraju onako kako hrišćani sviraju*) belirtmektedir.[832]

Ertesi yıl, 1907 yılında da Sırplarla yapılan işbirliği nedeniyle MNO Partisi liderliğine yönelik açık eleştiriler yapılmıştır. Böylece söz konusu senede *Bošnjak* gazetesi şuna dikkat çekmiştir;

Budapeşte'den dönüşünüz sırasında (MNO liderlerin dönüşü) bütün yerel Sırp gazeteleri Bosna Hersek'teki tüm Müslümanları büyük ölçüde şaşırtmış olması gereken haberleri getirdiler. O gazeteler Banja Luka'dan 20 Sırptan oluşan özel bir heyet tarafından evinizde karşılandığınızı ve buna Müslüman kamuoyunda eleştirisiz geçmemesi gereken bir konuşmayla karşılık verdiğinizi yazdılar. Sırpların aniden

[828] Bildiri; boş. *Proglas*.
[829] Boş. *Braćo Muslimani*.
[830] *Hrišćani* terimi, Batı Balkanlarda Ortodokslar için kullanılmaktadır.
[831] *Hrišćani* (tür. Hristiyanlar) terimi, Ortodoks Hrıstiyanlar anlamına gelmektedir.
[832] ABiH, ZMF, Pr. BH, No: 1453/1903; I. Kemura, *Uloga Gajreta*…, s. 335.

hareketimize bu kadar hevesli olmaya başlamalarının sebebi nedir? Hangi sebepler ve güdüler onları böyle yapmaya itiyor? Bu bizim tamamen dinî, İslami meselemiz, öyleyse onlar - Sırplar - bundan ne kazanacaklar ve neden bu konuda bu kadar tutkulu olsunlar? Bunu hiç düşünmediniz mi? Nereden ve nasıl aniden onlar için değerliyiz? Biz "Bosna Türkleri"[833]*, Sırpların dört asırdır savaştığı ve onların "düşman" olup gücünü kırıp durdurana kadar onlarla göğüs göğüse mücadeleye giren insanlarız.‘‘*[834] (boş. *Prilikom Vašeg povratka [vodstvo MNO-a] iz Budimpešte donesoše sve ovdašnje srpske novine vijest koja je sigurno sve Muslimane Bosne i Hercegovine silno iznenadila. Te novine pisale su da Vas je u Vašem domu pozdravila posebna deputacija od 20 banjalučkih Srba i da ste Vi na taj pozdrav odgovorili besjedom koja u muslimanskoj javnosti ne smije proći bez kritike. Šta li je to razlog da se Srbi najednom počnu tako oduševljavati za naš pokret? Kakvi razlozi i motivi ih vode pri tome? To je naša čisto vjerska, islamska stvar, pa šta od toga imaju oni- Srbi i zašto da se baš oni za to tako vatreno zauzimaju? Niste li ikad o tome razmišljali? Odakle i kako da smo im mi najednom dragi. Mi, „bosanski Turci‘‘*[835]*, protiv kojih su se oni, Srbi, četiri stoljeća borili i svojim prsima suzbijali silu neprijatelja dok je nisu slomili i zaustavili?).* MNO Partisine muhalefet olan gazetesinde yazılan metin, dönemin Boşnak entelijansiyasının en güçlü Boşnak siyasî teşkilatı olan MNO'nun liderliğine karşı tutumu ve o dönemde yapılan Sırplarla işbirliğine bakışları anlaşılabilmektedir.

Boşnak-Sırp ilişkilerine muhalefetin gerekçeleri, Bosna Hersek'in birçok yerinden gelen Ortodoks ve aynı zamanda Katolik halkının Müslüman Boşnaklara karşı kötü davranışlarına tanık ve siyasî işbirliğine engel olan haberlerdir. Böylece aynı yılda (1907'de) Boşnak-Sırp yerel ilişkilerinin pek çok örneği arasında güneydoğu Bosna'da kasabası olan Kalinovik'ten bir örnek bulunmaktadır.

---

[833] Bosna Müslümanları, Boşnaklar, anlamına gelmektedir. Balkanlar'da Türkler (Osmanlılar) terimi, milliyeti farketmeksizin Müslümanları (Osmanlıları) ifade de etmektedir. Burada Boşnaklar için diğer terimlerin yanı sıra, Boşnak Türkleri (Boşnak, Bosna Müslümanları anlamında; Türk, terimi burada milli değil, dini anlamda kullanılmaktadır) terimi kullanılmıştır. O dönemki Sırp basınında da Boşnaklar için *Turci, bosanski Turci* gibi terimler de kullanılmıştır.

[834] "Otvoreno pismo Hadži Mahmudbegu Džiniću i njegovim drugovima", *Bošnjak Gazetesi*, No: 7, 14 Şubat 1907. s. 1.

[835] Bosna Müslümanları (Boşnaklar) anlamına gelmektedir.

Bošnjak gazetesinde şöyle buyurmaktadır: *Kalinovik'li Müslümanlar (Boşnaklar) bize geçen gün Gavro Kokić'in, çok sayıda Sırp'ın da oturduğu Džafer Colpa'nın meyhanesine geldiğini (uğradığını) yazıyorlar. Orada (meyhanede) iki Müslüman da hazır bulundu. Gavro Kokić meyhaneye girip o iki Müslümanı görür görmez Müslüman (İslami) olan her şeye küfretmeye ve hakaret etmeye başladı ve bağırarak "Bu Türkler neden bir kez olsun ülkemizden çıkmıyor?" dedi. O sırada meyhanenin önünde üç Müslüman geçiyordu ve Gavro onları fark edince çılgına döndü. Gavro'nun pis ağzına almadığı tek bir Müslüman yeri kalmadı. Halifeden köy hocasına kadar tüm dinî liderler, Kâbe ve Medine, "ulah", "lanetlenmiş yeşil kuyruklu Türk azizi" de küfretti. O anda bir Müslüman ayağa kalktı ve ağzını (Gavro'nun) sonsuza kadar kapatmak için bir tabanca çekti. Ama çok fazla oldukları (Sırplar) için adamın tabancasını kendisini alıp dışarı attılar. Daha sonra duyduğumuz gibi olay o sırada kaymakamlığa bildirildi ve idareci (kaymakam), Müslümanlara 20 kron, Gavro Kokić'e ise 40 kron para cezası verdi. Şimdi tüm Zagorje bölgesi beyleri ve ağaları bu mahkûmiyeti protesto etmek için ayaklandılar, bu yüzden onlar da Zagorje'deki genel olarak tehdit altındaki konumlarından şikâyet etmek için Hükûmete (Saraybosna'ya) gelecekler. Mektubun sonunda muhabirler bize Sırplarının Müslümanlara (Boşnaklara) karşı kötü davranmaya 10 yıl önce - şu anki Ortodoks din adamın oraya gelmesinden bu yana - başladığını yazıyorlar. Özellikle kötü davranşılar iki yıl önce Ortodokslara sık sık bir şeyler "fısıldayan" ve (basit) Ortodoks köylülerle bir şeyler ayarlayan Yerel Hükûmeti tarafından ulusal ilkokul müdürü olarak atanan adamın oraya geldikten sonra başladılar. Umarız "büyük insanlar"*[836] *bunu görür ve işleri yoluna koyar, çünkü oradaki (Kalinovik kasabası) Müslümanların durumu gerçekten dayanılmaz hâle geldi ve durum her yönden iyileştirilmelidir*.[837]

(Boş. *Pišu nam Muslimani iz Kalinovika kako je neki dan Gavro Kokić došao u kafanu Džafera Colpe gdje je sjedilo još dosta Srba. Tu su bila prisutna i dva Muslimana. Čim je Gavro Kokić stupio u kafanu i opazio onu dvojicu Muslimana, počeo je psovati i vrijeđati sve što je muslimansko vičući: „Zašto se već jedan*put ovi

[836] İdareciler anlamına gelmektedir.
[837] "Lijep primjer bratstva", *Bošnjak Gazetesi*, No: 19, 9 Mayıs 1907, s. 3.

Turci ne sele iz naše zemlje?“ Međutim, naiđu ispred kafane druga trojica Muslimana, koje kad Gavro opazi, upravo se razgoropadi. Nijedna muslimanska svetinja nije ostala a da Gavro u svoja pogana usta nije uzeo. Osim svih vjerskih poglavara počevši, od halife pa do seoskog hodže, osim Ćabe i Medine, osim izričito imenujućih osoba opsova vlašina „turskoga sveca zelenoga repa“. U tom trenutku skoči jedan Musliman potegavši revolver da mu jednoč za vazda začepi usta. Ali kako je njih bilo previše, otmu momku revolver i izbace ga napolje. Stvar je, kako smo kasnije dočuli, prijavljena ondašnjoj kotarskoj ispostavi te je upravitelj kaznio Muslimane sa po 20 Kruna, a Gavru Kokića na 40 Kruna globe. Sada su se digli svi zagorski bezi i age da prosvjeduju protiv te osude pa će doći i na vladu da se prituže radi svoga općeugroženog položaja na Zagorju. Pri koncu dopisa pišu nam dopisnici da su se ondašnji Srbi počeli nekako na Muslimane kostriješiti ima već 10 godina-otkako je onamo prispio sadašnji pravoslavni vjerski starješina. Osobito da su ih uzeli na zub od nazad dvije godine, kako ih visoka vlada obdari starješinom narodne osnovne škole koji vrlo često sa prostim pravoslavnim seljacima nešta šapće i dogovara se. Nadamo se da će to sve „veliki ljudi“ razvidjeti i u red dovesti jer je uistinu nesnosno stanje ondašnjih Muslimana koje treba na svaki način poboljšati).[838]

Bu örneğe ek olarak; Kasım 1908'de Saraybosna gazetesi *Muslimanska svijest* de benzer bir haber getirmiştir. *Knežina'da Hristiyanların Müslümanlara saldırısı*[839] başlıklı haberde 11 Ekim 1908'de Bosna'nın doğusunda yer alan Knežina'daki Knez Mićo Pilindić'in meyhanesinde Müslüman Boşnakları kışkırtan çeşitli milliyetçi Sırp şarkıların söylendiği ve büyük bir kutlamanın düzenlendiği aktarılmaktadır.[840]

[838] Kalinovik belediyesi, Bosna Hersek'in güneydoğusunda yer almaktadır. 1961 yılında yapılan nufüs sayımına göre, Boşnakların sayısı 2384 iken, son olan 2013 yılında yapılan nufüs sayımına göre, Boşnakların sayısı 57'dir. Elbette ki bu belediyede Boşnakların neredeyse bulunmamadıkların sebebi 1992-1995 yılları arasında meydana gelen Bosna Savaşı'dır. Öte yandan, Sırpların sayısı 1961 yılında 4750 iken, 2013 yılında ise 1947'dir. Bk. *Nacionalni sastav stanovništva FNR Jugoslavije 1961: Podaci po naseljima i opštinama*, Kitap III, Savezni zavod za statistiku, Belgrad 1961"; "Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u Bosni i Hercegovini 2013 – Etnička/nacionalna pripadnost, vjeroispovijest, maternji jezik". popis.gov.ba. Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, Saraybosna 2013.
[839] Boş. "Hrišćanski napadaji na Muslimane u Knežini".
[840] "Pismo iz Knežine", *Muslimanska svijest Gazetesi*, No: 11, 11 Kasım 1908, s. 3.

Boşnak entelijansiyasının Boşnak gazetelerinin SNO ve Sırp siyasî liderlere yapılan işbirliği eleştirilerine yanı sıra, MNO ve SNO partilerinin işbirliği nedeniyle Saraybosna'da yayımlanan Hırvat gazetesi *Hrvatski Dnevnik*, MNO partisinin resmî haber bülteni olan, Mostar'da yayımlann *Musavat* gazetesini "Ortodoks gazetesi"[841] olarak nitelendirmektedir. 1908 yılında *Hrvatski Dnevnik* gazetesi, *Ortodokslar, Musavat (gazetesi) aracılığıyla Müslümanları (Boşnakları) fethetmeye niyetlidir* (boş. *Pravoslavci namjeravaju osvajati muslimane preko Musavata)* şeklinde yazmıştır. Aynı gazete *Musavat, Katoliklerin halkın ilkesinde durduğundan ve Hırvat "ülkelerinin" birliğini ve özgürlüğünü aradığından dolayı Müslümanların (Boşnakların) Katoliklerle aynı fikirde olmaması gerektiğini, SNO'nun Bosna Hersek'i Osmanlı Devleti'nin bir parçası olarak tanıdığı için Müslümanların Ortodokslarla anlaşmaya çalışması gerektiğini yazıyor. SNO programında Bosna Hersek'i tamamen "Sırp ülkeleri" olarak adlandırıyor, aynı zamanda Makedonya ve Eski Sırbistan olarak da aynı şekilde görüyorlar. Sırplar nasıl oluyor da Makedonya'nın Osmanlı Padişahından kurtarılmasını savunuyor ve Bosna Hersek'i Padişah toprağı olarak sayıyorlar?* (boş. *Musavat piše da muslimani ne smiju ići u slogu sa katolicima jer katolici stoje na narodnom principu i traže ujedinjenje i slobodu hrvatskih zemalja i da muslimani slogu trebaju tražiti sa pravoslavnima jer je SNO priznao BiH kao dio Osmanskog Carstva. SNO u svom programu BiH naziva čisto srpskim zemljama kao što nazivaju i Makedoniju i Staru Srbiju. Kako onda Srbi zagovaraju oslobođenje Makedonije od sultana a BiH smatraju sultanovom zemljom?).*[842]

Aynı gazete şöyle devam eder: *Ortodoks ve Müslümanların hiçbir ortak yanı yoktur. Ekonomik çıkarlar tamamen farklı, Müslümanlar arasında siyaset konuşulacaksa siyasetleri farklı yönlerdedir. Ortak olan tek şey dinî ve eğitimsel özerklik talebidir. Ancak bu gereksinimler bile tamamen farklıdır; bu nedenle ortak çalışma burada da zayıftır*. (boş. *Pravoslavci i muslimani nemaju ništa zajedničko. Ekonomski interesi su posve različiti, politika je različitih smjerova ako se kod muslimana može uopće govoriti o politici. Jedino što je zajedničko jeste zahtjev za*

[841] Boş. / hırv. *Pravoslavni list*.
[842] "S kim će muslimani"; "Fijasko u srpskoj politici", *Hrvatski Dnevnik Gazetesi*, No: 137, 17 Haziran 1908, s. 1.

uređenje vjersko-prosvjetne autonomije. Ali i ovi zahtjevi su posve različiti onda je i tu zajednički rad slab).[843]

Aynı gazete ayrıca, *Sırp programı, Sırp Ulusal Meclisi'nde oluşturuldu ve Hırvatları, Müslümanların düşmanı olarak göstermek de dâhil olmak üzere, belirtilen hedeflere ulaşmayı amaçlıyor*. (boş. *Srpski program stvoren na Srpskoj narodnoj skupštini i ima za cilj ostvarivanje zacrtanih ciljeva među kojima je prikazati Hrvate kao neprijatelje muslimana")* yazmaktadır.[844] Söz konusu gazete *Bosna Hersek'te Müslümanlar ile Ortodokslar arasında gerçek bir uyum yok. Ortodoks Avrupa'daki Bosna Müslümanları'nı en kötü unsur olarak karaladı. Şimdi Müslümanlarla uyumu nasıl arıyorlar? (boş. Nema nikakve prave sloge među muslimanima i pravoslavcima u BiH. Pravoslavci su ocrnjivali muslimane Bosne u Europi kao najgori elemenat. Kako sada traže slogu sa muslimanima*?) eklemektedir.[845]

Aynı gazete, *Tarım meselesi Müslümanlar ile Ortodokslar arasındaki uyumu engelleyen bir meseledir. Sırp kamu yetkilileri Müslümanlarla uyumdan bahsediyor ama gizlice buna karşı çalışıyorlar*. (boş. *Agrarno pitanje je pitanje koje sputava slogu među muslimanima i pravoslavcima. Srpski javni organi govore o slozi sa muslimanima a tajno rade protiv*) kaydetmektedir.[846] Boşnak siyasî liderlerini Bosna Meclisi dönemine kadar Sırplardan "koparmaya" ve ülkenin en küçük ulus olan Hırvatların Boşnakları yanlarına çekmeyi çalıştıkları gerçeği göz önüne alındığında bir Hırvat siyasî gazetesinin dönemin en güçlü Boşnak siyasî teşkilatına yönelik bu tür yapılan yorum ve eleştirileri oldukça beklenir bir hamledir. Dolayısıyla *Hrvatski Dnevnik'in* bu yazılarına şaşırmamak gerekir.

Bosna Hersek hakkında Boşnak görüşleri sorunu da gündeme getirilirse Boşnaklar, Bosna'yı nerede ve ne konumda görmüştür diye bir soru sormak gerekmektedir. Kesin olarak denebilir ki bir Bosna Hersek özerkliği isteği

[843] "Muslimani i srpska politika", *Hrvatski Dnevnik Gazetesi*, No: 138, 18 Haziran 1908, s. 1.
[844] "S kim će muslimani (II)", *Hrvatski Dnevnik Gazetesi*, No: 139, 20 Haziran 1908, s. 1.
[845] "Muslimani i srpska politika (II)", *Hrvatski Dnevnik Gazetesi*, No: 140, 21 Haziran 1908, s. 1.
[846] "Muslimani i srpska politika*)", *Hrvatski Dnevnik Gazetesi*, No: 158, 15 Temmuz 1908, s. 1.

bulunmaktadır, ancak Boşnak entelijansiyası bu özerkliği (otonomisi) Sırbistan'ın pençesindeki Bosna Hersek'i olarak görmektedir. *Bošnjak* gazetesi de *Bugün bizdeki Müslüman halkının (Boşnakların) çoğunluğu Osmanlı Devleti yana olduğunu inkâr edilemez ve tam tersi durumda şu soru sorulsa: Mevcut devleti mi yoksa özerkliği mi seviyorsunuz? - tüm Müslümanlar şöyle cevap verirdi: İstediğimiz şey (otonomi) gerçekleşemezse eğer, o zaman mevcut idareyi (yönetimi) isteriz çünkü otonomiyi biz Sırbistan'ın içinde olmayı olarak görüyoruz ve onu iyi bildiğimiz için hiç ama hiç istemiyoruz. Bu reddedilemeyecek bir gerçektir. Her Müslüman (Boşnak) öyle düşünür!* şeklinde yazmaktadır. (boş. *Ne da se zatajiti činjenica da je većina muslimanskog svijeta kod nas danas za Tursku a kad bi se u protivnom slučaju postavilo pitanje: ili volite sadašnje stanje ili autonomiju- sav bi muslimanski elemenat odgovorio: Kad ne može biti ono, što mi želimo, onda volimo današnju upravu, jer u autonomiji vidimo Srbiju, a nje nećemo ni za živu glavu pošto je dobro poznajemo. To je činjenica koja se ne da pobiti. Tako misli svaki musliman*!).[847]

Bu önemli sorunun yanı sıra, Boşnak aydınlarının hangi siyasî opsiyonun yanında yer almaktadır, sorusu da bulunmaktadır. Böylece *Bošnjak* gazetesinde *Entelijansiyamız hepsi Hırvat yanlısı olmasa da Hırvatlara Sırplardan daha fazla sempati duyduğu söylenebilir. Bu nedenle Hristiyanlarımız (Sırplar)[848], zeki insanlarımıza (Boşnak aydınlara) kötü davranırken halkımızı onlardan tiksindirmeyi, insanları (halkı) kendilerinden (aydınlardan) nefret etmeye ikna ederler, böylece insanları (halkı) kolayca yönetebilirler, bunu da çok iyi suçlama metotları bildikleri için başarıyorlar. Sırp programına herhangi bir katkıda bulunma gerektiğinde tamamen dinî iç meselelerimize girmekten bile utanmıyorlar. Hırvat gazeteleri tam tersini yapıyor: halktaki kendisine ait hakkını almasında aydınlarımıza yardım edip onları savunuyor, kitleleri (halkı) "kırbaçlıyorlar" (saldırıyorlar). Ama o gazeteler ne kadar aydın insanlarımızı korursa korusun bugünün taktiklerini değiştirene kadar - papazları liderlikten uzaklaştırana kadar hem millî çıkarları hem de Müslümanlar*

[847] *Bošnjak Gazetesi*, No: 9, 28 Şubat 1907, s. 2.
[848] *Hrišćani* terimi, Ortodokslar için kullanılaktaydı; Kršćani ise Katolikler için kullanılmakta; Sebebi de Ortodoskların *Hrišćanstvo* (Hristiyanlık) ve *Hrist* (İsa) terilermi kullanırken, Katoliklerin *Kršćanstvo* ve *Krist* terimleri kullanmakta yatmakadır.

konusunda karşılıklı menfaat konusunda yine de pek başarılı olamayacaklar diye belirmektedir.[849]

Ayrıca, aynı metinde *Bosna Hersek'teki Sırplar, Katolik Hırvatlardan çok daha akıllı bir politika izliyorlar. Taktiklerde fark büyük, dolayısıyla sonuçlar da farklıdır. Ve burada sonuçları görüyoruz. "Orada onların fikirleri" duyulur ve fikirleri dikkate alınır, bakan onları vatanımızın en kültür unsuru olarak adlandırır. Bu kapsamda kendilerine değer verilir. Bosna Hersek'teki Hırvat politikacılar bunu özellikle araştırmalı, bu yüzden Müslümanların ve Katoliklerin dürüst ilişkilerine müdahale eden birçok sorunu kaldırmaları gerektiğine inanıyorum. Müslümanların Sırplarla çalışmaktansa Katolik Hırvatlarla yan yana çalışması çok daha iyidir, çünkü Hırvatlar bizden çok daha zayıflar, bu yüzden bize zarar verdiklerini görürlerse onlarla başa çıkmak daha kolay olur. Öbür tarafta Sırplarla bu kadar rahat iş yapılamaz, çünkü neredeyse her şeyde bizi geride bıraktılar, bu yüzden sonunda onların önerilerini kabul etmek zorunda kalacağız, onların bizimkini değil*.[850]

[849] *Bošnjak Gazetesi*, No: 9, 28 Şubat 1907, s. 2.
[850] "S kim je preći zajednički rad", *Bošnjak Gazetesi*, No: 19, 15 Mayıs 1908, s. 2.

IV. BÖLÜM: BOSNA HERSEK SİYASÎ HAYATINDA İLK SEÇİMLER VE BOSNA MECLİSİ'NİN ÇALIŞMALARI (1910-1914)

A. Bosna Hersek'te Gerçekleştiren Mayıs 1910 Seçimleri ve 1912 Sonuna Kadar Bosna Meclisi'nin Çalışmaları

Anayasa Anketi sorununun çözülmesinden ve tüm siyasî tarafların ve partilerinin tarafından kabul edilmesinden sonra, seçim yöntemi ve Bosna Meclisi'nin taslağı, sistemi, şekli ve organizasyonu da kararlaştırılmıştır.[851] Söz konusu süreçlerin tamamlanmasının ardından Mayıs 1910'da Avusturya-Macaristan döneminin ilk seçimleri yapılmıştır.[852]

Bosna Hersek Yerel Hükûmeti 24 Mart 1910 tarihinde seçimleri ilan etmiş, Hükûmetin planlarına göre, *III. Seçim Sınıfı* seçimleri 18 Mayıs'ta, *II. Seçim Sınıfı* seçimleri 23 Mayıs'ta, *I. Seçim Sınıfı'nın II. Bölümü* seçimleri 25 Mayıs'ta ve son olarak *I. Seçim Sınıfı'nın I. Bölümü* seçimleri ise 28 Mayıs 1910 tarihinde yapılması gerekmekteydi.

Tablo X: 1910 Seçimlerinin Tarihleri

3. Seçim Sınıfı	18 Mayıs 1910
2. Seçim Sınıfı	23 Mayıs 1910
2. Bölüm 1. Seçim Sınıfı	25 Mayıs 1910
1. Bölüm 1. Seçim Sınıfı	28 Mayıs 1910

[851] Hırvat partileri hemen kabul etmiş, SNO (Sırp partisi), Belgrad'ın onayından sonra, ülkedeki anayasa değişikliklerini kabul etmiş, ilhakı kabul eden son taraf ise Boşnak olan MNO Partisi oldu.
[852] J. Stadler'in partisi HKU'nun Ocak 1910'da kurulduğuna ve aynı yıl 1907'de kurulan Bağımsız Sırp Halk Partisi'nin (SNSS) feshedildiğine dikkat edilmelidir.

Sadece Dr. Dimitrijević'in küçük olan *Sırp Bağımsız Partisi'nin* katılmadığı SNO Partisi programın etrafında toplanan Bosna Hersek Sırpları, seçimlere neredeyse homojenik bir şekilde gideceklerini yayımlamışlardır. SNO Partisi programı kesinleştikten sonra Ortodoks Sırp adayların listesi de açıklanmıştır. O sırada Birlik sağlamayan Boşnak partileri (MNO, MSS ve çok zayıf Samouprava / Özyönetim partileri) de seçim adaylarının isimlerini açıklamıştır. Boşnaklar dışında Bosna Hersek Hırvatları da homojen olmayıp Katolik mandaları için HNZ ve HKU partileri adayları "çatışmışlardır".[853]

I. Seçim Sınıfı'nın I. Bölümü için MNO Partisi'nin gösterdiği Boşnak adayları *Merhemić, Gradaščević, Sulejmanpašić, Džinić ve Bajbutović* idi. Sözü edilen Bölüm için MSS Partisi adaylar ise *Hrasnica, A. Bahtijarević*, *Pašić, Bukovača* ve *Uzeirbegović'*tir.[854] I. Seçim Sınıfı'nın II. Bölüm için MNO Partisi Boşnak adayı *A. Mehmedbašić,* MSS Partisi adayı ise *A. Mešić'*ti.[855]

II. ve III. Seçim Sınıfı için MNO Partisi Boşnak adayları:

Tuzla: *Pašić, Prcić, Kučukalić* ve *Kurtagić*; Banja Luka: *Bašagić*, *Čirkinagić* ve *Smajlbegović*; Mostar: *Gluhić* ve *Šarić*; Bihać: *Gluhić* ve *Alajbegović*; Saraybosna: *Halilbašić*, *Mutevelić*, *Vejzović* ve *Fadilpašić*; Travnik: *Firdus* ve *Miralem'*di.[856]

II. ve III. Seçim Sınıfı için MSS Partisi Boşnak adayları: Banja Luka bölgesi: *Dukatar*, *Džinić* ve *H. Bahtijarević*; Bihać bölgesi: *M. Alajbegović* ve *Ibrahimpašić*; Mostar bölgesi: *Bašagić* ve *Biserović*; Saraybosna bölgesi: *Hrasnica*, *A. Biserović, Denišlić* ve *Resulbegović-Kapetanović*; Travnik bölgesi: *A. Bahtijarević* ve *Hafizović*;

---

[853] I. Sınıf Seçimi II. Bölümü Katolik ve Ortodoks adayları bk. "Izborno kretanje", *Musavat Gazetesi*, No: 35, 4 Nisan 1910,s. 2; Kendilerinin de belirttiği gibi, Katolikler, bir azınlık ve Bosna Hersek'te yalnızca 600.000 kişi var olduğunu, ancak yönetime katılabildiğini dikkat çekmektedirler.

[854] "Kandidati Muslimanske samostalne stranke za zemaljski sabor", *Bošnjak Gazetesi*, No: 19, 6 Nisan 1910, s. 1.

[855] "Kandidati Muslimanske Narodne Organizacije za zemaljski sabor", *Musavat Gazetesi*, No: 39, 12 Nisan 1910, s. 1.

[856] "Jučerašnje Okružne skupštine postavile su ove kandidate Muslimanske Narodne Organizacije za zemaljski sabor", *Musavat Gazetesi*, No: 36, 5 Nisan 1910, s. 1.

Tuzla bölgesi: *Bašagić*, *Salihbegović, Skopljaković, Šerić* ve *Đonlagić*.[857] Yukarıda belirtilen adaylara ek olarak; O. Đikić ve A. Ćemanović liderliğindeki siyasi açıdan zayıf olan *Samouprava* (*Özyönetim*) da aday listesini açıklayıp seçimlere katılmıştır.

Diğer ulusların adaylarından bahsetmek gerekirse HKU Partisi'nin adaylarına değineceğiz. Söz konusu partinin Katolik III. Seçim Sınıfı adayları: *Pajić, Vujnović, Trtani, Dražić, Šarić, Veseličić* ve *Tadić*; II. Seçim Sınıfı adayları ise *Mrljić, Šarić, Cankar* ve *Potušek'*dir. I. Seçim Sınıfı'nın II. Bölüm adayları *Vancaš, Jankiewicz, Somogyi* ve *Dražić'*ti.[858]

Tablo XI: 1910 Seçim Adayların Şematik Gösterimi

MNO	**MSS**
I. Seçim Sınıfı I. Bölümü	**I. Seçim Sınıfı I. Bölümü**
Merhemić	**Hrasnica**
Gradaščević	**A. Bahtijarević**
Sulejmanpašić	**Pašić**
Džinić	**Bukovača**
Bajbutović	**Uzeirbegović**

Tablo XII: 1910 Seçim Adayların Şematik Gösterimi (1)

MNO	**MSS**
I. Seçim Sınıfı II. Bölümü	**I. Seçim Sınıfı II. Bölümü**
A. Mehmedbašić	**A. Mešić**

[857] "Izbori", *Musavat Gazetesi*, No: 36, 05 Mayıs 1910, s. 1-2.
[858] "Izbornici Hrvati-katolici!", *Hrvatski dnevnik Gazetesi*, No: 108, 14 Nisan 1910, s. 1.

Tablo XIII: 1910 Seçim Adayların Şematik Gösterimi (2)

MNO	**MSS**
II. ve III. Seçim Sınıfı	**II. ve III. Seçim Sınıfı**
Tuzla	**Tuzla**
Pašić	**Bašagić**
Prcić	**Salihbegović**
Kučukalić	**Skopljaković**
Kurtagić	**Šerić**
	Đonlagić

Tablo XIV: 1910 Seçim Adayların Şematik Gösterimi (3)

MNO	**MSS**
II. ve III. Seçim Sınıfı	**II. ve III. Seçim Sınıfı**
Banja Luka	**Banja Luka**
Bašagić	**Dukatar**
Čirkinagić	**Džinić**
Smajlbegović	**H. Bahtijarević**

Tablo XV: 1910 Seçim Adayların Şematik Gösterimi (4)

MNO	**MSS**
II. ve III. Seçim Sınıfı	**II. ve III. Seçim Sınıfı**
Mostar	**Mostar**
Gluhić	**Bašagić**
Šarić	**Biserović**

Tablo XVI: 1910 Seçim Adayların Şematik Gösterimi (5)

MNO	**MSS**
II. ve III. Seçim Sınıfı	**II. ve III. Seçim Sınıfı**
Bihać	**Bihać**
Gluhić	**M. Alajbegović**
A. Alajbegović	**Ibrahimpašić**

Tablo XVII: 1910 Seçim Adayların Şematik Gösterimi (6)

MNO	**MSS**
II. ve III. Seçim Sınıfı	**II. ve III. Seçim Sınıfı**
Travnik	**Travnik**
Firdus	**A. Bahtijarević**
Miralem	**Hafizović**

Tablo XVIII: 1910 Seçim Adayların Şematik Gösterimi (7)

MNO	**MSS**
II. ve III. Seçim Sınıfı	**II. ve III. Seçim Sınıfı**
Saraybosna	**Saraybosna**
Halilbašić	**Hrasnica**
Mutevelić	**A. Biserović**
Vejzović	**Denišlić**
Fadilpašić	**Resulbegović-Kapetanović**

Mayıs ayında yapılan seçimler herhangi bir sürpriz getirmemiştir. Seçime giden 918.814 Müslüman Boşnaktan 910.217'si MNO Partisi'ne, 7.597'si ise MSS Parti'sine oy vermiştir. Tüm Müslüman mandaları (meclis koltukları, toplam 24) MNO tarafından kazanılmıştır.[859] III. Seçim Sınıfı'nda[860] 89.496 Müslüman seçmenden MNO Partisi 86.374 (%96), MSS Partisi ise 4.122 (%4) kazanmıştır.[861] III. Seçim Sınıfı için bütün 9 MNO adayı (*Smailbegović, Sarić*, *Miralem Prcić, Kučukalić, Kurtagić, Vajzović, Fadilpašić* ve *Gluhić*), Mecliste sandalye kazanmıştır. Ayrıca, II. Seçim Sınıfı'nda da 9 MNO adayı tüm koltukları kazanmıştır (*Firdus*,

[859] MSS Partisi, seçimlerde çok başarısız oldu, bu da 1908-1910 döneminde bahsi geçen partiye Boşnak halkının desteğinin gerçekten küçük ve az olduğunu göstermiştir.
[860] Boş. *kurija*.
[861] "Rezultati izbora seoske kurije", *Musavat Gazetesi*, No: 46, 24 Mayıs 1910, s. 3; Seçim sonuçlarını detaylı analiz etmek için bk. "Izborni resultat", *Musavat Gazetesi*, No: 44, 21 Mayıs 1910, s. 2.

Karamehmedović[862], *Pašić*, *Mutevelić*, *Čirkinagić*, *Halilbašić*, *Bašagić* ve *Gluhić*).[863] I. Seçim Sınıfı'nın II. Bölümü'nde de MNO adayı *Mehmedbašić* galip çıkmıştır.[864] MNO Partisi'nin zaferi toprak sahibinin Seçim Sınıfı'nda (I. Seçim Sınıfı, I. Bölümü) da kaydedilmiştir. Söz konusu Seçim Sınıfı'nda *Merhemić, Gradaščević, Sulejmanpašić, Džinić* ve *Bajbutović* Meclis'e girme hakkını kazanmışlardır.[865]

Sırplar arasında tüm mandaları (31 manda) SNO Partisi kazanmış, Hırvatlar arasında 16 mandadan 12'sini HNZ Partisi, 4'ünü ise HKU Partisi kazanmıştır. Yahudilerden ise Yeshua Salom[866] Meclise girmiştir.

İstatistiklere bakıldığında üniversite mezunu 4 Müslüman Boşnak temsilci Boşnak vatandaşlarının güvenini kazanmıştır. 24 Müslüman Boşnak milletvekilinden 2'si doktor, 1'i veteriner, 1'i emekli lise öğretmeni, 1'i avukat, 1'i yazar, 1'i tüccar, 1'i girişimci, 1'i toprak ağası ve 5'i toprak sahibidir. 5 Müslüman Boşnak *Virilisti*, Vakıf-Maarif Komisyonu müdürü, Bosna Hersek İslam Birliği Reîsülulemâ, Saraybosna ve Mostar müftüsü ayrıca, Saraybosna belediye başkanıydı.[867]

Katolik Hırvatların Bosna Meclis milletvekilerinin yarısı Avusturya-Macaristan döneminde yurt dışından Bosna Hersek topraklarına göç eden Hırvatlar'dı. 16 Hırvat milletvekilinden 3'ü memur, 5'i avukat, 1'i doktor, 1'i piskopos, 1'i gazeteci, 1'i papaz, 1'i toprak sahibi ve 1'i işçidir. Hırvat *Virilistlere* gelince bir Hırvat Virilisti, Bosna Hersek Ticaret Odası başkanıdır; onun yanında biri başpiskopos olmak üzere,

[862] Vefat eden Bakirbeg Tuzlić'in yerine Mecliste yer almıştır.
[863] "Sjajna pobjeda u II. kuriji", *Musavat Gazetesi*, No: 46, 24 Mayıs 1910, s. 1.
[864] "I opet sjajna pobjeda", *Musavat Gazetesi*, No: 47, 26 Mayıs 1910, s. 1.
[865] "Sjajna pobjeda u veleposjedničkoj kuriji", *Musavat Gazetesi*, No: 48, 30 Mayıs 1910, s. 1.
[866] Boş. *Ješua Salom*.
[867] Vakıf-Maarif Müdürlüğünü üstlenen Arnautović idi; o zamanki Bosna Hersek İslam Birliği Reîsülulemâ Šarac, Saraybosna Belediye Başkanı ise Ćurčić'ti. Kulović, çok kötü bir seçim sonucunun ardından Saraybosna Belediye başkanlığından istifa etmiş; bu nedenle, Ćurčić'in kazandığı ve böylece Bosna Hersek Meclisi'nde *Virilist* olarak bir sandalye aldığı Saraybosna belediye başkanlığı için yeni seçimler yapılmıştır.

3 piskopos, 2 Fransisken piskoposu ve Bosna Hersek Yüksek Mahkeme Başkanı da yer almıştır.

Bosna Meclisi'ndeki 31 Sırp milletvekilinden 6 rahip, 2 teolog, 7 hukukçu, 1 doktor, 3 gazeteci, 2 mühendis, 1 iktisatçı, 1 emekli lise öğretmeni ve 1 sanayici yer almıştır. 5 Sırp *Virilistinden* biri Sırp Ortodoks Kilisesi Büyük İdari ve Eğitim Konseyi'nin başkan yardımcısıdır, diğer 4 ise metropollerdi.[868] Bahsi geçen uluslar dışında Yahudilerin de Mecliste iki temsilcisi vardır (Bosna Hersek Baro Başkanı ve seçimlerde doğrudan seçilen, avukat olan Y. Salom).[869]

***

28 Mayıs tarihinde seçimlerin bitiminden iki gün sonra Avusturya-Macaristan İmparatoru Franz Joseph Bosna Hersek'i ziyaret etmiştir.[870] İmparatorun birkaç gün kaldığı Bosna Hersek ziyareti ülkenin artık resmi ve yasal olarak *İkili Monarşi'nin* bir parçası haline geldiğini, "Habsburg Evi"nin toprakları olduğunu ve İmparatorluğun bu kısmıyla da yakından ilgilendiğini bir jesti olmuştur. Franz Joseph üç ortak bakan ve her iki başkanı (Avusturya ve Macaristan başkanları) ile birlikte Bosna Hersek'e tren vasıtasıyla gelmiştir.

30 Mayıs sabahı Viyana'dan Bosanski Brod'a gelen İmparator Franz Joseph, Bosanski Brod'dan Saraybosna'ya gitmek üzere saat 08.12'de Doboj kasabasına varmış, orada 20 dakika kalmıştır. Doboj'dan sonra İmparator Franz Joseph'i taşıyan tren Zavidovići kasabasında durmuş, orada sadece üç dakika kalmıştır. Saat 11.48'de tren Zenica şehrine varmış, orada 20 dakika kalmış; Zenica'dan sonra tren saat 13.50'de Visoko kasabasında durarak toplam 10 dakika kalmıştır. Saat 15.00'te tren, Saraybosna Tütün Fabrikasına ulaşmış[871], İmparatorbir at arabaya binerek oradan resmî bir tören

[868] Konseyin başkan yardımcısı Jeftanović'ti.
[869] S. Džaja, *Bosna i Hercegovina u...*, s. 192-195
[870] 1910 öncesinde İmparator Franz Joseph, Bosna topraklarında yalnızca bir kez bulunmuş ve bu, 1883'te bir ordu manevrası sırasında Bosanski Brod'da gerçekleşmiştir. Bk. "Dolazak Carev u Bosnu i Hercegovinu", *Musavat Gazetesi*, No: 39, 12 Mayıs 1910, s. 2.
[871] Fabrika 1880'de kurulmuştur. Fabrika hakkında bk. https://www.fds.ba/Content/Read/history?lang=bs (Erişim tarihi: 17.12.2022).

çerçevesinde Saraybosna'ya girmiştir. 31 Mayıs'ta İmparator, Bosna Hersek Yerel Hükûmet binasını en önemli dinî binaları ve Belediye Binası'nı (boş. Vijećnica)[872] ziyaret etmiştir.[873]

Saraybosna Belediyesinin oluşturduğu *Saraybosna Kenti Süsleme Komitesi* vatandaşlara talimat vererek kent sakinlerini pencerelerine bayrak, canlı çiçek ve halı (kilim) asmaya çağırmıştır. Bir gün sonra, 1 Haziran'da İmparator resmî askerî bir geçit törenine konuk olmuş, ertesi gün, 2 Haziran tarihinde Bentbaša, Mošćanica üzerinden Pašino Brdo'yu ziyaret ederek ardından Koševo üzerinden şehre dönmüştür.[874] 3 Haziran'da İmparator Mostar'ı ziyaret etmiş, aynı gün Saraybosna ve Bosanski Brod üzerinden hareket ederek bir gün sonra, 4 Haziran saat 20.40'ta Viyana'ya varmıştır.[875]

1910 yılının Haziran günlerinde Bosna Hersek'e yaptığı ziyaret altı yıl sonra vefat eden İmparator Franz Joseph'in ilk ve aynı zamanda son ziyaretidir. Ancak 1910'da Bosna Hersek'i ziyaret eden tek hükümdar Franz Joseph değildir. 25 Ağustos tarihinde saat 08.30'da Bulgaristan kralı Saraybosna'ya gelmiş, saat 13.00'te ise şehirden ayrılmıştır. Bulgaristan kralıyla birlikte tahtın varisi Boris ve bakanlar Paprikov ve Nikolaev de bulunmaktaydı.[876]

Ziyaretten on bir gün sonra, 15 Haziran 1910 günü saat 10.30'da Bistrik'teki *Konak'ta* Bosna Meclisi resmen açılmıştır.[877] Meclis, ülkenin Valisi Marjan

---

[872] Günümüzde kütüphane olarak kullanılan *Vijećnica*, 1910 yılında Belediye binasi olarak kullanılmaktaydı.

[873] "Raspored puta Njeg. c i kr. Apostol. Veličanstva u Bosnu i Hercegovinu", *Hrvatski Dnevnik Gazetesi*, No: 120, 28 Mayıs 1910, s. 1.

[874] Bu yerler, 1878 Ağustos'unda Saraybosnalıların gösterdiği büyük direnişe sahne olmuştur. Bk. Vojislav Bogićević, "Kako je branjeno Sarajevo od austrougarskog okupatora 19. avgusta 1878. godine", *Otpor Austrougarskoj okupaciji 1878. godine u Bosni i Hercegovini, Sarajevo 23. i 24. oktobar 1978.*, Posebna izdanja knjiga XLIII, odjeljenje društvenih nauka Knjiga VIII, Saraybosna 1979, s. 350-353.

[875] "Hrvatski kralj dolazi u Bosnu i Hercegovinu", *Hrvatski Dnevnik Gazetesi*, No: 104, 10 Mayıs 1910, s. 3; İmparator Franz Joseph'in Mostar ziyareti hakkında bk. "Njegovo Veličanstvo u Mostaru", *Musavat Gazetesi*", No: 50, 8 Haziran 1910, s. 1; İmparator Franz Joseph'in Bosna ziyareti hakkında daha fazla ayrıntı bk. Zijad Šehić, *U mojoj Bosni: povodom stogodišnjice posjete cara Franje Josipa i Bosni i Hercegovini od 30. maja do 4. juna 1910.*, Saraybosna 2013.

[876] "Bugarski kralj u Sarajevu", *Musavat Gazetesi,* No: 73, 27 Ağustos 1910, s. 3.

[877] Bosna Hersek Meclisi toplanmadan önce, Kotar başkanı Besarović ve mahkeme sekreteri Vinković, Hırvatistan ve Slavonya Krallığı Meclisi ofisinin düzenini ve Meclisin genel işini incelemek üzere

Varešanin'in kısa bir konuşmasıyla açılmıştır.[878] Açılışın ardından Firdus'u Meclis başkanı, Šola ve Mandić'i de başkan yardımcıları olarak atayan İmparatorluk Kararnamesi okunmuştur. Bahar döneminde yayımlanan yerli basınında Bosna Meclisi başkanı Sırp, başkan yardımcıları Boşnak ve Hırvat olacaklarına dair birçok haberin olmasına rağmen Bosna Meclisi başkanı Boşnak, yardımcıları ise Hırvat ve Sırp seçilmiştir. İmparatorluk Kararnamesi *Biz Franz Joseph Tanrı'nın lütfuyla Avusturya İmparatoru, Bohemya Kralı vb. ve Macaristan Apostolik Kralı, ilan ediyor ve duyuruda bulunuyoruz: Bosna Hersek Meclisi, 15 Haziran 1910'da başkent Saraybosna'da toplansın. Karar 31 Mayıs 1910'da Saraybosna'da verildi (boş. Mi Franjo Josip, Prvi po milosti Božijoj cesar austrijski, kralj češki itd. i Apostolski kralj ugarski, objavljujemo i dajemo na znanje: Bosansko-hercegovački sabor neka se sazove na dan 15. juna 1910. u zemaljski glavni grad Sarajevo. Dano u Sarajevu, 31. maja 1910. godine)* şeklinde Meclisin açılışını emretmiştir.[879]

A. Firdus'un düştüğü sağlık durumdan dolayı[880], V. Šola, Meclisin açılışında Bosna Meclisi başkanlığı görevini üstlenmiştir.[881] Ertesi gün, 16 Haziran'da Ulusal

Zagreb'e gönderilmişlerdi. Bahar ayları boyunca dönemin basınında, Bosna Hersek Meclisi'nin 10-15 Haziran'da toplanacağı yazılmaktaydı; Meclisin oturumlara ev sahipliği yapan, adı geçen *Konak*, 1869 yılında inşa edilmiş bir idari binadır. Bosna Hersek'in ulusal anıtları listesinde yer almaktadır. *Konak,* şu anda kapalı ve restorasyonunu beklemektedir.

[878] Varešanin'in konuşmasını bk. "Prva sjednica bosanskog sabora", *Musavat Gazetesi*, No: 52, 15 Haziran 1910, s. 2; Avusturya-Macaristan subayı Varešanin, 1909'da Bosna Hersek'in Yerel Hükûmeti başkanı (boş. *Zemaljski poglavar*) olarak atanmış, 1910'da kendisine yapılan başarısız suikast girişiminden sonra İmparator Franz Joseph'ten baron unvanını alarak 1911'de emekliliğe ayrılmıştır. Başarısız suikastı, Sırp genç Bogdan Žerajić tarafından gerçekleştirilmiştir. Ayrıntılı bilgi bk. Varešanin, Marijan. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje.* Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 12. 11. 2022. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=63898>. (Erişim tarihi: 12.11.2022); Žerajić hakkında bk. Krleža, Miroslav, *Enciklopedija Jugoslavije* (svezak 8: Srbija-Ž), Jugoslovenski leksikografski zavod, Belgrad 1971.

[879] "Boravak Njegova Veličanstva u Herceg-Bosni", *Bošnjak Gazetesi*, No: 22, 4 Haziran 1910, s. 1.

[880] Bundan 15 gün sonra A. Firdus vefat etmiştir.

[881] Firdus Haziran ayı boyunca hasta olduğu için *Konak'a* girmeyi bile başaramamıştır. Haziran ayının son günü saat 04:55'te ölmüştür. Bk. "Rahmetullahi-alejhi", *Bošnjak Gazetesi*, No: 26, 2 Temmuz 1910, s. 1; *Musavat* gazetesi, Firdus'un vefatı münasebetiyle 30 Haziran 1910'da özel bir sayı çıkarmıştır.

Konseyi ve diğer Meclis komiteleri seçilmiştir.[882] Bu vesileyle *Doğrulama*[883] ve *Disiplin*[884] komiteleri ile *Bütçe* komitesi[885] seçilmiştir.[886]

15 Haziran'daki açılışından 4 Ağustos'taki kapanışına kadar süren Bosna Meclisi'nin **ilk dönemin** (boş. **I. zasijedanje**) en önemli Meclis tartışmalarından ve konulardan, öncelikle ülkedeki tarım reformu, bütçe meselesi ve anayasa değişikliği talebi konusuna değinmek gerekmektedir.[887] Bu konuyla alakalı olarak 23 Haziran 1910 tarihinde Bosna Meclisi'nin *1'inci döneminin 5'inci oturumunda* anayasa değişikliği talebi gönderilmiştir. Bu talep oturum sırasında,17 milletvekilin imzaladığı Sırp milletvekili Dr. Milan Srškić tarafından okunmuştur.[888] Talep Meclis'in dar kapsamı ve Meclis başkanlığının haklarının sınırlandırılması, aynı zamanda halk tarafından seçilmesi yerine atanması nedeniyle duyduğu üzüntüyü ortaya sürmektedir.[889] 18 Temmuz'da *1'inci dönemin 11'inci oturumunda* bütçe tartışmasının ön plana çıkarılmıştır. Tüm ulusların milletvekilleri planlanan ulusal bütçeden şikâyetçi olsa da Bosna Hersek Yerel Hükûmeti tarafından önerilen ve 74.297.712 kronu bulan bütçe kabul edilmiştir.[890] Bütçe 4 Ağustos'ta ilk Meclis döneminin oturumu sona erdiği günde kabul edilmiştir.

---

[882] Simić (Ortodoks), Krulj (Ortodoks), Stojanović (Ortodoks), Božić (Ortodoks), Gluhić (Müslüman), Bašagić (Müslüman), Sarić (Müslüman), Mandić (Katolik) ve Sunarić (Katolik).
[883] Boş. *verifikacioni odbor*.
[884] Boş. *disciplinarni odbor*.
[885] Boş. *proračunski odbor*.
[886] *Doğrulama Komitesi'nde* Petrović (Ortodoks), Božić (Ortodoks), Maksimović (Ortodoks), Simić (Ortodoks), Mehmedbašić (Müslüman), Mutevelić (Müslüman), Halilbašić (Müslüman), Gabrajić (Katolik), Džebić-Harušić (Katolik) yer almıştır. *Disiplin Komitesi'ne* Kujundžić (Ortodoks), Srškić (Ortodoks), Grđić (Ortodoks), Eraković (Ortodoks), Miralem (Müslüman), Merhemić (Müslüman), Sarić (Müslüman), Mazzi (Katolik) ve Đurkovečki (Katolik) dahil edilmiştir. Bk. "Otvorenje bos-hercegovackog sabora", *Bošnjak Gazetesi*, No: 24, 16 Haziran 1910, s. 1-2.
[887] 1909'da, Hükûmet ile Müslüman liderler arasında tarım meselesiyle ilgili müzakereler sırasında, Boşnaklar (Müslümanlar) siyasi liderlerinin tarım konulu büyük ve çok önemli bir Saraybosna toplantısı gerçekleştirdiğini belirtmek gerekir.
[888] "Rezolucija", *Musavat Gazetesi*, No: 55, 26 Haziran 1910, s. 1; Milan Srškić 1880'de doğmuş, 1937'de ise ölmüştür. Srškić, Saraybosna'da avukat olarak çalışmış ayrıca, aktif bir siyasetçi olarak Bosna Hersek (Ortodoks) Kilisesi ve Okul özerkliği mücadelesine yer almıştır. *Srpska riječ* gazetesinde bir gazeteci olarak, Bosna Hersek'teki Sırpların çıkarlarını temsil ettiği Viyana *Die Zeit*"de de muhabirliği yapmıştır. 1910 yılında Bosna Hersek Meclisi üyeliğine seçilmiştir.
[889] Bk. Stenogramski izvještaji o sjednicama bosanskogercegovačkog Sabora (BHS), 1/ 1910, peta sjednica, 8-9. (BHS). (Bosna Parlamentosu'nun (BHS) oturumlarına ilişkin steno (stenogram) raporlar, 1/1910, beşinci oturum, 8-9. [bundan sonra: BHS].
[890] BHS I/1910, 11. sjednica, 10-11. (11. Oturum).

3 Eylül 1910 tarihinde A. Firdus'un ölümü nedeniyle Travnik bölgesi[891] ve Gluhić'in vekaletten çekilmesi nedeniyle Mostar bölgesinde[892] seçimler tekrarlanmıştır. Adı geçen milletvekili, II. Seçim Sınıfı Bihać bölgesi[893] mandasını kabul ederek III. Seçim Sınıfı Mostar bölgesi için seçimler tekrardan yapılmıştır. Bahsi geçen yerel, olağanüstü seçimlerde Travnik'ten milletvekili olarak Mehmedbašić Firdus'un yerini almış, Karamehmedović ise Gluhić'in yerine Mostar'dan milletvekili olarak seçilmiştir.[894]

17 Eylül 1910'da Bosna Hersek Yerel Hükûmeti, Bosna Meclis dönemi siyasetinde önemli rol oynayan *Posta Tasarruf Bankalarının* kurulmasını emretmiştir. Posta Tasarruf Bankalarının mevduatları Meclis'in yetkisine giren devlet mülkiyeti tarafından garanti edilmesi gerekmekteydi. Böylece Bosna Hersek Yerel Hükûmeti bu karar için Meclis milletvekillerinin müteakip onayını almayı taahhüt etmiştir. Meclis verilen aranın ardından 7 Kasım Pazartesi günü çalışmalarına yeniden başlamıştır.[895] 1 Kasım 1910 tarihli İmparatorluk emriyle[896] Safvetbeg Bašagić 9 Kasım'da başkanı sıfatıyla Bosna Meclisi'nin liderliğini devralmıştır.[897]

A. Firdus'un ölümünden sonra Meclis başkanlığı boş kalmasının yanı sıra, MNO Partisi'ndeki lider koltuğu da boş kalınca yeni liderin kimin olacağı sorusu ortaya çıkmıştır. MNO Partisi içinde hemen iki akım (grup) belirmiştir. Bunlar Bašagić'i parti başkanı olarak isteyen parti üyeleri, öte yandan Firdus (Travnik bölgesi) ile aynı bölgeden 1910 Seçimlerinde aday olan Miralem'i isteyen parti üyeleridir. Š. Arnautović etrafında toplanan çok etkili ve güce sahip MNO grubu Miralem'i desteklediğinden dolayı yeni parti başkanı Miralem'in olması yana karar verilmiştir; bu nedenle UMO Partisinde birleşene kadar Avusturya-Macaristan dönemindeki

[891] Boş. *Okrug Travnik*.
[892] Boş. *Okrug Mostar*.
[893] Boş. *Okrug Bihać*.
[894] "Okružna skupština u Travniku", *Musavat Gazetesi*, No: 69, 13 Ağustos 1910, s. 3.
[895] Meclis çalışmalarına devam etmeden önce, Boşnak Temsilciler Kulübü 1910 Ekim ayı ortalarında I. Burian'ı ziyaret etmiştir; Meclis'in ilk etapta 20-27 Eylül, ardından 5-10 Ekim veya 7 Ekim tarihinde çalışmalarına devam edeceği basına yazılmış, ancak Meclis 7 Kasım 1910'da devam etmiştir.
[896] Boş. *Carska naredba*.
[897] "Dr. Beg Bašagić-predsjednik zem. sabora", *Muslimanska sloga Gazetesi*, No: 79, 8 Kasım 1910, s. 2.

Boşnakların en büyük ve en etkili partisinin başkanı, Travnik milletvekili olan Miralem seçilmiştir.[898]

B. Bosna Hersek'te Boşnak Partilerin Birleşmesi Hadisesi (1911-1912), Bosna Meclisi'nin Çalışmaları ve Ülke Yönetimin Yeniden Yapılanması

1. Bosna Meclisi'nin İkinci Dönemi ve Boşnak Partilerin Birleşmesi Hadisesi

Bosna Meclisi'nin beş yıllık çalışmaları sırasında toplam dört dönem[899] kaydedilmiştir. İlk döneminde sadece Avusturya-Macaristan zamanında değil, Bosna Hersek'in 19. ve 20. yüzyıllarında en önemli sosyal konularından biri olan tarım meselesi tartışılan konular arasında yer almıştır. Başta Bosna Hersek Müslümanları ve Ortodoksları olmak üzere, Mecliste yer alan milletvekilleri tarım sorununu çözme yönteminin gerekçesi için çeşitli argümanlar ve öneriler sunmuş, ancak herhangi bir çözüme ulaşılamamıştır; hatta tarım sorunu, öyle bir spesifik ve karışık meseledir ki, Avusturya-Macaristan döneminde çözülememiş bir sorun olarak kalmıştır.

1911 ve 1912 yıllarını kapsayan Bosna Meclisi'nin ikinci döneminde Meclis komisyonları seçilmiş, dil sorunu hakkında tartışmalar yaşanmış, yeniden tarımla ilgili, özellikle toprak sahipleri ile çiftçi arasındaki ilişkileri düzenleyen esasa dayalı tarım yasası tartışılmıştır. Ayrıca Bosna'nın kuzeydoğu Tuzla şehrinin tuz kiralama kontratındaki usulsüzlüklerin yanı sıra, ülkedeki yollar meselesi de masaya yatırılmıştır. İkinci dönemi sırasında ilk etapta reddedilen bütçe de görüşülmüş, Saraybosna Katedrali önünde Ban Slavko Cuvaj'a[900] karşı öğrenci protestosu ve

[898] Bu konu hakkında daha fazla bilgi için bk. "Ko će biti predsjednik" *Bošnjak Gazetesi*, No: 26, 2 Temmuz 1910, s. 2.
[899] Boş. *zasijedanje*.
[900] Slavko Cuvaj, Hırvat politikacıydı; 1912'den 1913'e kadar Hırvatistan ve Slavonya Krallığı komiseriydı. Slavko Cuvaj hakkında bk. Cuvaj, Slavko. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 16. 6. 2023. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=13024> (Erişim tarihi: 16.06.2023).

Hırvatistan'da komiserliğin getirilmesi sırasında polislerin gösterdiği güç şiddeti eleştirilmiştir.[901]

Nitekim 1911 yılı bahsi geçen Meclis faaliyetlerine ek olarak; Boşnaklar ve Bosna Hersek siyasî tarihine damgasını vuran *Hırvat-Müslüman Paktı*[902] kurulmuş, ayrıca, aynı yıl içinde Boşnakların siyasî yaşamı için daha önemli bir olay *Müslüman Halk Teşkilâtı* (MNO) ile *Müslüman Bağımsız Partisi'nin* (MSS) *Birleşik Müslüman Teşkilâtı'*nda (UMO) birleşme meydana gelmiştir.

1911 yılında gündeme alınan Meclis meseleleri arasında tarım meselesi ve dil konuları ön plana çıkmaktadır.[903] Bu sorunlar ülkedeki siyasî durumu ve Bosna Hersek'teki tüm ulusların partilerinin siyasî hamlelerini etkilemiştir. Araştırma için en önemli ulus olan Boşnaklar ve siyasî liderleri Vakıf-Maarif özerkliği mücadelesi sırasında ortaya çıkan, ancak 1908 İlhak sonrası dönemde (1909'da) zayıflayan Sırplarla yapılan siyasî işbirliğini sürdürmenin imkânsızlığı anlaşılmıştır.

Anlaşmazlığın temel nedeni ve Sırp-Boşnak siyasî ittifakının önündeki en büyük engellerden biri tarım sorunu olmuştur. Siyasî muhalifler olmasına rağmen *MNO* ve *MSS* partileri tarım sorununun çözümü konusunda neredeyse aynı görüşe sahip olup her zaman beylerin ve ağaların mutlak çoğunluğu Boşnak olan toprak

---

[901] "Konflikt u saboru", *Muslimanska sloga Gazetesi*, No: 24, 24 Mart 1911, s. 3; Cuvaja'nın Zagreb'teki hamlelerine karşı Saraybosna'da protesto örneğini takip etmek oldukça ilginç ve önemlidir. Şöyle ki, 18 Şubat 1912 günü saat 18.00'de Saraybosna Katedrali'nin önünde lise öğrencileri "*Kahrolsun Cuvaja, kahrolsun barbarlar, yaşasın Hırvatistan, yaşasın özgürlük*" sloganları atarak, protesto etmişlerdi. Bir gün sonra, ikinci düzenlendiği protesto sırasında öğrenci olan Salih Šahinagić ağır yaralanıp 5 hafta hastanede kalmıştır. (Bk. "Početak demonstracija", *Zeman Gazetesi*, No: 21, 21 Şubat 1912, s. 1, "Drugi dan demonstracija", s. 2); Saraybosna'nın yanı sıra, Macar bayrağının yakıldığı Mostar'da da protestolar düzenlenmiş, 8 Ağustos'ta ise Zagreb'te Cuvaja'ya bir suikast girişimi yapılmıştır; 1911 bütçesiyle ilgili tartışma 20 Şubat 1911'de başlayarak Ortodoks piskoposların ve Müslüman Meclis Kulübünden Sarić'in dışında MNO, HNZ ve HKU ve Virilistler bütçeye yana oy kullanmışlardı. Temmuz ortasında, İmparator Bosna Hersek bütçesini onaylamıştır. Bk. "Proračun za 1911. godinu", *Musavat Gazetesi*, No: 46, 19 Temmuz 1911, s. 3.

[902] Hırvat-Boşnak anlaşması ve paktı anlamına gelmektedir.

[903] 1911 Ocak ayının başında, Meclis'in feshedilebileceğine dair haberler yer almıştır. Bunun nedeni, Bosna Hersek Yerel Hükûmeti'nin, bütçe ve yasal dayanaklar gibi yalnızca Meclisin yetki alanına giren konuları Mecliste tartışmasını istemesiydi. Meclisin feshi gerçekleşmemiştir; bu nedenle Meclis 1911'de çalışmaya devam etmiştir. Olası fesihle ilgili haberler hakkında daha fazla bilgi için bk. "Raspust našeg zemaljskog sabora", *Musavat Gazetesi*, No: 1, 4 Ocak 1911, s. 1.

sahiplerinin haklarının korunması gerektiğini vurgulamışlardır. Sadece *Samouprava* gazetesinin etrafında toplanan Müslüman Boşnak siyasetçiler, tarım sorununu eleştirerek bahsi geçen sorunun Boşnak ana ve asıl sorunu olarak görmeyi reddetmişlerdir.[904]

Boşnakların Hırvatlar'a yaklaşmaya başladıkları ve Sırpların bu hareketlere sert tepki gösterdikleri döneme ait bir basın metni 1911'in başındaki Boşnakların konumunu ve siyasî iklimin anlaşılmasında oldukça faydalı olmaktadır: *Dr. Lazo, "Dan"[905] adlı gazetesini çıkardığı ve tarım sorununun bugün (1911) Sırp milletvekillerinin talep ettiği gibi ve belki de daha ılımlı bir şekilde çözülmesini önerdiği dönemde SNO ve onun "Srpska riječ" organı (gazetesi)[906] Dr. Lazo'ya sanki vatan hainiymiş ve devletten bunun için ödüllendirmiş gibi davrandılar. Sırplarla bazı uyum muhalifleri bizi (Müslümanları) tüm Ortodoksların (Sırpların) böyle düşündüğüne ikna ediyorlardı ve onlara bunun doğru olmadığını kanıtladık. Ancak Bosna Hersek'teki Sırp siyaseti genç kadroların eline geçince Hırvatların peşine düşmeye başladılar ve Müslümanların toprak ve mülklerini alınmasını istediler.* (boş. *Kada je dr. Lazo pokrenuo svoj list „Dan“ i tražio da se agrarno pitanje riješi onako kako to danas (1911) srpski poslanici traže a možda čak i blaže, onda je SNO i njezin organ „Srpska riječ“ udarila na Dr. Lazu kao da je izdajica i plaćen od vlade. Nas (Muslimane) su neki protivnici sloge sa Srbima uvjeravali da ovako svi pravoslavni misle a mi smo dokazivali njima da to nije istina. No, kako je srpska politika u BiH prešla u ruke mlađih kadrova, počeli su letiti za Hrvatima a Muslimanima su željeli da im se oduzme zemlja i posjedi).*[907]

Bahsedilen metinden tarım konusunun Boşnak siyaseti için ne kadar önemli olduğu görebilmektedir; dolayısıyla bu konunun Avusturya-Macaristan idaresi dönemi sırasında siyasî hayatlarında önemli bir sorun olduğu sonucuna varmak mümkündür.

---

[904] Bunu da *Demokratların*, Hırvatlara yaklaştıkları için MNO'ya saldırısı izlemiştir. Bk. "Demokratija", *Musavat Gazetesi*, No: 6, 1 Şubat 1911, s. 5; Nisan 1911'de Demokratlar yeni lideri olarak Vasifbeg Biščević'i seçmişlerdi.
[905] Gün anlamına gelmektedir.
[906] Sırp sözü anlamına gelmektedir.
[907] "Na čemu smo?", *Musavat Gazetesi*, No: 8, 8 Şubat 1911, s. 1.

Seçim sonrası (1910 sonrası) dönemde Sırplar, Boşnaklara bir anlaşma teklif etseler de anlaşma kesinleşmemiş ve kabul edilmemiştir. 1910'da Bosna Krajina'sında (Batı Bosna'da) çok sayıda Ortodoks serfin ayaklanıp ağa ve beylerin mülklerine maddi zarar verdiği kriz Müslüman Boşnakların ve Ortodoks Sırpların siyasî anlamda yabancılaşmasına ve uzaklaşmasına da katkıda bulunmuştur.[908]

Şöyle ki, Bosna Hersek Yerel Hükûmetin ülkedeki *İsteğe Bağlı Olarak Serf Yerleşimlerinin Satın Alınmasına Ilişkin Yönetmeliği*[909], siyasî bir krizi meydana getirmiş, ülkedeki tarım sorununun çözümü konusunda Boşnak ve Sırpların pozisyonlarının uzaklaşmasına neden olmuştur. Sırp siyasetçileri, Bosna Meclisi'ndeki Sırp meclis komitesiyle birlikte zorunlu bir serf yerleşimi çözümü[910] savunmuş, ülkedeki tarım sorununun çözülme ihtimalleri ise Bosna Hersek Müslümanlarının ve Ortodokslarının özerklik hareketleri sürecinde verdiği ortak mücadelesini geri plana itmiştir.[911] Avusturya-Macaristan yetkilileri de Sırpların bu çözümleri savunduğu hakkında yazmaktadır. General Moritz von Auffenberg, Mart 1910 tarihli memorandumunda, tüm Sırp parti ve gruplarının serf yerleşimlerin zorunlu serf yerleşimi satın alma çözümünü desteklediğini yazmıştır.[912] Boşnak tarafı ise zorunlu satın alma ve benzeri çözümlere karşı çıkmıştır. Sırpların, isteğe bağlı kefaret şeklini koruyan ve aynı zamanda serfler için kademeli ve güvenli bir kefaret sağlayan yasal bir teklifi (lex Stojanović teklifi) Boşnaklar tarafından kabul edilmemiştir. Meclisteki Boşnak milletvekillerinin büyük çoğunluğu Sırp önerilerini reddetmiş, Yerel Hükümeti ve onun isteğe bağlı itfa savunuculuğunu destekleme konumunda kalmıştır. Serf yerleşimlerinin satın alınmasına ilişkin *Kararnameden* sonra ülkede meydana gelen siyasi süreçler ayrıca, Müslüman ve Ortodoks siyasî partiler arasındaki anlaşmazlık, Krajina bölgesinde huzursuzluklara neden olmuştur.

---

[908] İsyanlar ve benzeri olaylar hakkında bk. "III. Agrarni nemiri u prosloj godini", *Muslimanska sloga Gazetesi*, No: 25, 29 Mart 1911, s. 3.
[909] Boş. *Uredba o fakultativnom otkupu kmetskih selišta u Bosni i Hercegovini.*
[910] Boş / Sırp. *Obligatorni otkup kmetskih selišta*.
[911] A. Jahić, *Vrijeme izazova*…, s. 162.
[912] Detaylar için bk. Zoran Grijak, "Analiza odrednica bosanskohercegovačkog pučanstva u političkih razmatranjima Adalberta von Sheka i Moritza von Auffenberga", *Identitet Bosne i Hercegovine kroz historiju*, Zbornik radova, Institut za istoriju u Sarajevu, Saraybosna 2011.

Olayların bu gelişimi, ülkedeki tarım sorununun çözümüne farklı bakış, Boşnak ve Sırp siyasî teşkilatlarının uzaklaşmasına neden olmuştur.

Dolayısıyla Boşnaklar toprak reformu konusunda çok dikkatli olan, Boşnakların güvenini kazanmaya gayret eden ve o anda Viyana'nın desteğini de alan, ayrıca ittifak kurmaya çalışan Hırvatlar'a siyasî anlamda yavaş yavaş yaklaşmaktadır. Ancak seçim sonrası dönemde Mandić'in (HNZ) Sırplarla ittifaka imza atması dönemin siyasi kamuoyunu şaşırtmıştır.[913] Amma velakin bu ittifak uzun sürmemiştir çünkü Hırvat meclis kulübündeki çoğunluk ittifakı kabul etmemiştir.[914] Sırp-Hırvat anlaşmasının gerçekleşmesini engelleyen sebepler arasında Bosna Hersek'in hukuki ve ulusal konumunun farklı yorumlanması ayrıca, dil sorununun çözümüne yönelik farklı görüşler yer almaktadır.

Meclis'teki Boşnak ve Hırvat milletvekillerinin yakınlaşması sözü edilen paktın oluşmasına yol açmıştır. Tarih literatüründe *Hırvat-Müslüman* paktı olarak bilinen anlaşma ilk olarak 1910 sonu ve 1911 başında *Posta Tasarruf Bankaları Kanun* (boş. *Poštanske štedionice*) teklifiyle ortaya çıkmıştır.[915] Bosna Hersek Yerel Hükûmeti 25 Ağustos 1910 tarihli İmparatorluk emriyle Posta Tasarruf Bankalarını belirtilen konulardan sorumlu olan Meclis'in onayı olmadan yasallaştırmıştır. Bu nedenle Bosna Hersek Yerel Hükûmeti ile milletvekilleri arasında bahsi geçen yasanın Bosna Meclisi'nde de kabul görmesi için müzakerelere girilmiştir.

---

[913] "Obzorove vijesti", *Musavat Gazetesi*, No: 23, 5 Nisan 1911, s. 1; Bosna Meclisi döneminde Sırp-Hırvat siyasi işbirliği hakkında daha fazla bilgi için bk. Dž. Juzbašić, *Nacionalno-politički odnosi u bosanskohercegovačkom saboru*..., s. 64.

[914] Detaylar için bk. Mirjana Gross, Hrvatska politika u Bosni i Hercegovini od 1878. do 1914., *Hrvatski Zbornik*, Zagreb 1966, s. 46.

[915] Dž. Juzbašić, *Nacionalno-politički odnosi*…, s. 81; Meclis, 1911'de ilk kez 23 Ocak tarihinde toplanmıştır. Meclis oturumu başkanı S. Bašagić tarafından açılmış, ardından Meclisin *İnşaat* ve *İletişim* komiteleri seçilmiştir. Bir gün sonra yapılan yeni oturumda, Meclisteki Boşnak ve Hırvat milletvekilleri arasında önemli bir bağlantı noktası olan *Posta Tasarruf Bankası* ve organize edilmesi konuşulmuştur. Bütçe tartışması oturumunun ise 3 Şubat'ta gerçekleşmesi gerekmekteydi. Meclisin açılışı hakkında daha fazlasını bk. "Sabor se sastaje na 23. januara", *Musavat Gazetesi*, No: 3, 18 Ocak 1911, s. 1; Yukarıda belirtilen olaylara ek olarak, Yahudi milletvekili Yeshua Salom'un istifa ettiğini ve seçimlerde yerine Vita Alkalaj'ın seçildiğini de belirtmek gerekmektedir.

Masada iki öneri bulunmaktadır: Ortodoks parlamenter olan Sršić'in ve Katolik olan Mazzie'nin önerisi. Bosna Hersek Yerel Hükûmeti de tekabül eden Mazzie'nin önerisi Müslüman Boşnak milletvekilleri HNZ ve HKU partileri tarafından kabul edilirken Sırp milletvekilleri ve bir Müslüman milletvekili (Sarić) ile birlikte bu öneriyi kabul etmeyerek oturumu terk etmişlerdir. Bu bağlamda Meclis'teki Müslüman Kulübü temsilcisi *Meclisin bilgisi olmadan Hükûmetin yasayı çıkarmasına rağmen Mazzi'nin önerisini kabul etmemesi durumu daha da karmaşık hâle getireceğini ve Meclis'in çalışmalarını yavaşlatacağını düşünmekteyiz; dolayısıyla ekonomik ve siyasî nedenlerden dolayı bu öneri Müslüman Kulübü'nün kabul edeceğini* belirtmiştir (boş. *iako je vlada bez znanja Sabora donijela zakon, neprihvatanje Mazzievog prijedloga bi situaciju dodatno usložilo i usporilo rad sabora te će muslimanski klub iz privrednih i političkih razloga glasati za ovaj prijedlog*.[916] Bu şekilde 1 Şubat 1911'de *Posta Tasarruf Bankaları Kanunu* çıkarılmış, aynı yılın Temmuz ayında *Posta Tasarruf Bankalar* faaliyete geçmiştir. Bu yasaya ek olarak; *Pakt* 1911 Ocak ayı sonunda da faaliyet göstermiştir. 30 Ocak 1911'de HNZ'den Mandić, Müslüman milletvekilleri tarafından da desteklenen Bosna Hersek'te resmî dil konusunda bir yasa önermiştir.[917]

Hırvat-Müslüman Paktı, 31 Mart 1911'de resmen imzalanmıştır. Bu pakt ile Boşnaklar, Monarşinin her devlet-yasal biçiminde Bosna Hersek'in özerkliğine desteklerini teyit etmişlerdi. Ayrıca Boşnaklar, Hırvatların dil yasası taslağını da oylayacaklarına söz vermiştir. Öte yandan Hırvatlar, Hükümetin serf yerleşimlerini satın alma temeli için oy kullanma paktına kendilerini adamıştır. Paktın bu iki önemli noktası dışında her iki taraf da karşılıklı işbirliği taahhüdünde bulunmuştur.[918] Yeni paktın imzalanmasının ve Boşnak siyasetindeki büyük dönüşün sebepleri arasında Boşnak liderliğin maddi çıkarlara göre koşullandırılan taktik hamleleri yer almaktadır. Öte yandan, Bosna Hersek'teki Hırvat siyasi grupları, Bosna Hersek Müslümanları

[916] "Iz sabora", *Musavat Gazetesi*, No: 6, 1 Şubat 1911, s. 1.
[917] Dil konusunda daha ayrıntılı olarak bk. Dževad Juzbašić, "Jezička politika austrougarske uprave i nacionalni odnosi u Bosni i Hercegovini", *Politika i privreda u Bosni i Hercegovini pod austrougarskom upravom*, Saraybosna 2002, s. 399-410.
[918] Anlaşmanın metni için bk. M. Hadžijahić, *Od tradicije do...*, s. 207-208.

arasında ulusal fikirlerini empoze edip onları kendi taraflarına kazanmaya çalışmaktaydı.[919]

Bosna Hersek Hırvatlarının ve aynı zamanda MNO siyasi teşkilatının liderliğini de üstlenen Bosna Meclisi Boşnak Külübü'nun siyasi birliği, tüm Boşnak milletvekilleri tarafından kabul görmemiştir.[920] D. Miralem, Murat Sarić, Vasifbeg Biščevićen ve diğer üç Boşnak milletvekili ile birlikte, Mart 1911'in sonundan itibaren Hırvat-Müslüman Paktı'nı imzalamayı reddetmiştir. Tarihi kaynaklarda *Müslüman muhalifler* olarak bilinen bu siyasi grubun en önde gelen üyesi olan D. Miralem'in paktı imzalamayı reddetmesi, halkın onayı olmadan değiştirildiği MNO programının ana fikrinin Bosna Hersek'in devletçiliğine atıfta bulunduğunu açıklayarak siyasi adımlarını haklı çıkarmaya çalışmıştır.[921] Bu konunun dışında D. Miralem ve çevresinde toplanan siyasetçiler dil meselesi konusunda Hırvatların çözüm getirilmesine karşı çıkmıştır. D. Miralem, dil ve yazı sorununun Sırplar ve Hırvatlar arasında bir anlaşma ile çözülmesi gerektiğini, V. Biščević ise dilin Boşnakça olarak adlandırılması gerektiğini vurgulamıştır. Ancak *Müslüman muhalifler* serf yerleşimlerinin isteğe bağlı olarak satın alınması için oy kullanmışlardı. Serf yerleşimlerinin satın alınmasına ilişkin yasa tartışması[922] 4 Nisan 1911 tarihinde gerçekleşmiştir.[923] Söz konusu yasa bir gün sonra, 5 Nisan 1911 tarihinde kabul edilmiştir.

Bahsi geçen paktın Boşnak siyasetinin değişmesinde kuşkusuz büyük etkisi olmuştur. Yaşanan değişiklik, 1911 yazının ortasında *MNO* ve *MSS'nin* UMO teşkilatında birleşmesinden de etkilenmiştir. Birleşme girişimleri 1910 yılında da kaydedilmiş, bahsi geçen yıl boyunca müzakeler birkaç kez başlatılmıştır; fakat sonuç farklı ve başarılı çıkmamıştır. Söz konusu iki taraf arasındaki 1911 müzakereleri yılın

[919] Detaylar için bk. Mirjana Gross, "Hrvatska politika u Bosni i Hercegovini od 1878. do 1914.", *Hrvatski Zbornik*, Zagreb 1966, s. 49.
[920] Hırvat-Boşnak paktı hakkında daha fazla bilgi için bk. Dževad Juzbašić, *Nacionalno-politički odnosi u bosanskohercegovačkom Saboru i jezičko pitanje 1910-1914*, ANUBiH, Saraybosna 1999, s. 57-87.
[921] Dž. Juzbašić, *Nacionalno-politički odnosi*…, s. 97.
[922] Boş. *Zakon u vezi sa otkupom kmetskih selišta*.
[923] Serf yerleşimlerinin serbest olarak ve isteğe bağlı satın alınmasının yasal dayanağı 6 Temmuz 1910 gibi erken bir tarihte tartışılmıştır.

Mart ayından Ağustos ortasına kadar sürmüştür. Ancak tüm Boşnak siyasî temsilcilerin Hırvatlarla ittifakı kabul etmediği gibi, tüm Müslüman siyasetçileri UMO'daki birleşmeyi de kabul etmemiştir. Esasında birleşme partilerin ana liderleri, MNO ve MSS başkanları tarafından kabul edilmemiştir. MNO Başkanı Miralem, Boşnakların Hırvatların yakınlaşmasını ve partilerin birleşmesini kabul etmeyerek siyasî faaliyetlerini Sırplarla olan ittifakının bir parçası olarak görmeye devam etmiştir. *Musavat* gazetesinin kapatılmasının ardından Miralem, *Novi Musavat*[924] adlı yeni bir gazete çıkarmaya başlamıştır. Öte yandan, MSS Partisi başkanı Dr. Hrasnica, MNO partisi ile birliği kabul etmeyerek *Muslimanska sloga* gazetesini yayınlamaya devam etmiştir. Ayrıca, yeni kurulan *UMO* Partisi, *Zeman* adlı yeni bir gazete çıkarmaya başlamıştır.

Çalışmada 1910 baharında birleşme konusunda müzakereler yapıldığı ve ardından MSS'nin birleşmeyi reddettiği daha önce belirtilmiştir. Bununla birlikte siyasî iklim değişmiş, Boşnaklar Hırvatlara yaklaşmış ve bu yaklaşım MSS Partisi'nin yanı sıra MNO Partisi'nde de değişikliklere neden olmuştur. Bununla birlikte MSS Partisi'nin bazı üyeleri MNO Partisi ile bir anlaşmanın imkânsız olduğu görüşündeydi. Öte yandan, söz konusu partinin liderlerinin çoğu (MNO liderleri) birleşmeden yanaydı; Bu bağlamda 1911 yılı boyunca MSS Partisi'nde bir bölünme ve kriz yaşanmıştır. Bölünmenin ana nedenler arasında bazı anlaşmasızlıkları Müslüman Merkez Bankası'nın kuruluşu ve nihai birleşmenin şekli ve koşulları ile ilgili meseleler vardır. Bunlara ek olarak; Tešanjlı Mešić- Saraybosnalı Kulović arasındaki gerilimler her geçen gün artmakta olup büyük krizlere neden olmuştur.

MSS partisi içindeki meselelere, anlaşmasızlıklara ve birleşme sürecine gelince öncelikle Mart 1911'de MSS parti meclisinden bahsetmek gerekmektedir. Bu bağlamda 27 Mart 1911 günü saat 14.30'da Saraybosna'da 1.000 kişinin katıldığı MSS Partisi'nin olağan genel kurulu yapılmıştır.[925] Düzenlenen genel kurulunda partinin önceki çalışmaları hakkında bir rapor sunulmuş, ardından ülkedeki tarımsal

[924] *Yeni Müsavat* anlamına gelmektedir.
[925] "Glavna skupština Muslimanske samostalne stranke", *Muslimanska sloga Gazetesi*, No: 21, 14 Mart 1911, s. 2; "Rezolucija", *Muslimanska sloga Gazetesi*, No: 25, 29 Mart 1911, s. 3.

huzursuzluğu ve MNO ile birleşme meselesi tartışılmıştır. Genel kurul gündeminde ayrıca, parti başkanı ve yönetiminin seçimi de yer almıştır.[926] Yukarıdakilere ek olarak; söz konusu Mart ayında yapılan MSS Partisi Genel Kurulu, Mešić ve Kulović arasında yaşanan bir *Müslüman Bankası'nın*[927] kurulmasıyla ilgili tartışma da toplantıya damga vurmuştur.[928]

11 ve 12 Haziran 1911'de MSS partisinin yeni bir genel kurulu bu kez Banja Luka'da yapılmıştır. MSS Partisinin Haziran ayı Genel kurulunda Mart ayında başlatılan MNO Partisi ile anlaşma ve birleşme meselesi ve süreci de ele alınmıştır. Birleşmeye ek olarak; Banja Luka toplantısında yine ortak bir Müslüman Bankası'ndan ve bankanın kuruluşundan söz edilmiştir. Pandža dışındaki tüm temsilciler ortak bir banka kurulmasından yanayken, adı geçen Pandža bir parti bankası kurulmasından yana olmuştur.[929] Ardından Genel Kurulu'nda, Hrasnica ve Kulović'in Saraybosna'da bir parti kurumu (parti bankası) kurma eylemi kınanmıştır.

Genel Kurul'un sonunda MSS Partisi'nin MNO Partisi ile birleşeme kararına varılmıştır.[930] Bu bağlamda Banja Luka toplantısının kararı MNO ile temasa geçmek ve tarafları (partileri) birleştirmektir. Ayrıca, ölüm veya istifadan dolayı Bosna Meclisi'ndeki boş kalan mandalar Boşnak milletin yetenekli kişiler tarafından doldurulmak gerektiğini kararlaşıtırılmıştır.[931] Her iki tarafın da *Yerel Konsey'e*[932] eşit sayıda konsey üyesi vermesine, ardından ortak bir program hazırlanmasına karar

---

[926] Hrasnica başkanı, Mešić başkan yardımcısı, Salihbegović ise sekreter olarak seçilmiştir. Yapılan toplantı tutanaklarının tamamını bk. "VI. Eventualije", *Muslimanska sloga Gazetesi*, No: 25, 29 Mart 1911, s. 3-4.

[927] Boş. *Muslimanska banka*.

[928] A. Mešić, parti liderliğine bankanın ulusal mı yoksa partiye ait mi olacağını soru sormuştur. Genel bir Müslüman (Boşnak) ortak bankası kurmanın daha iyi olduğu görüşünü ifade eden Mešić'e Kulović yanıt vermiştir. Yanıt olarak Kulović, endişesini dile getirip bir karar vermeden önce dikkatlice düşünmesini istediğini belirtip, *Gajret* Cemiyeti konusunda gibi bir duruma düşmemek için dikkatli olmakta uyarılarda bulunmuştur. Kulović ayrıca, "O kurum (banka), bize karşı kullanılan bir alet olmasın" diyerek belirtmiştir. (boş. "*Da taj isti zavod ne bude oruđe protiv nas")*. Bk. "Rezolucija", *Muslimanska sloga Gazetesi*, No: 25, 29 Mart 1911, s. 2.

[929] A. Mešić, *Moj odgovor bezimenim klevetnicima*…, s. 99-100.

[930] A. Mešić, *Moj odgovor bezimenim klevetnicima*…, s. 99.

[931] Pandža, anlaşmadan yanaydı ancak, Meclisteki yetkilerin MSS partisine de verilmesi gerektiğini de düşünmekteydi.

[932] Boş. *Narodno vijeće*.

verilmiştir. Bu öneriye 7 parti temsilcisi lehte oy verirken 7 temsilci aleyhte oy kullanmıştır. Bir gün sonra, 12 Haziran'da karşı çıkan 7 kişiden 6'sı anlaşma lehinde oy kullanarak MNO Partisi ile müzakerelerin başlanmasına kararlaştırılmıştır. MNO Partisi yapılacak müzakerelerden *Mešić, Salihbegović Alajbegović, Teskeredžić* ve *Hrasnica* sorumlu kişiler olarak seçilmiştir.[933]

Birleşme süreci bitmiş gibi görünse de Kulović, Hrasnica ve çevrelerinde bulunan parti üyeleri birleşme kararını kabul etmemişlerdir. Son olarak adı geçen Hrasnica temsilcisi olduğu MSS Partisi'nin Saraybosna Komitesi‘ne danışması gerektiğini belirtmiş, 17 Haziran 1911 tarihinde Hrasnica, Partinin Merkez Komitesi‘ne, Saraybosna Parti Komitesi‘nin birleşmeye karşı olduğunu ve parti başkanı sıfatıyla tüm parti üyeleri 2 Temmuz 1911'de Saraybosna'da olağanüstü bir toplantıya, genel kurula çağırdığını yazmıştır. Temmuz'da yapılan Saraybosna toplantısı, oldukça fırtınalı geçmiştir.[934]

Temmuz ayının başından yapılan Saraybosna Genel Kurulu'nda Hrasnica yeni bir parti kongresi yapılmasını önerirken Mešić ve aynı fikirde olan parti üyeleri Banja Luka Kararı üzerinde partinin bölge komitelerinin[935] kanaatlarının ve fikirlerinin alınmasını teklif etmiştir.[936] Parti içindeki anlaşmasızlıklar devam ettiği için Temmuz'daki Saraybosna toplantısının ardından, *Mešić* ve yandaşları olan *Džinić, Hafizović, Maglajlić, Čaušević, Toromanović, Salihbegović Hadžić, Mujezinović* tarafından imzalanan *Gerçek Müslüman Anlaşması*[937] başlıklı bir *Broşür* de yayımlanmıştır. Mešić'in ilk *Bröşürü* sonrası 12 Temmuz 1911'de Hrasnica'nın açık mektubu ayrıca, Mešić'in (ilk) *Broşürüne* ortak yanıtı olarak 16 Temmuz'da Hrasnica ve Biserović'in yazdıkları *Bröşürü* de meydana gelmiştir.[938] Daha sonra 1911 Temmuz ayı boyunca Mešić 12 Temmuz tarihli Hrasnica'nın açık mektubuna yanıt vermiş,

---

[933] A. Mešić, *Moj odgovor bezimenim klevetnicima*…, s. 102.
[934] Aynı gün Viyana'daki *Müslüman Akademisyen Gençliği*, Bosna Hersek'teki Müslümanların (Boşnakların) birliği çağrısında bulunan bir karar yayınlamıştır. Bk. "Još jedna rezoulcija", *Muslimanska sloga Gazetesi*, No: 48, 16 Haziran 1911, s. 1.
[935] Boş. *Kotarski odbori*.
[936] A. Mešić, *Moj odgovor bezimenim klevetnicima*…, s. 104-105.
[937] Boş. *Prava muslimanska sloga*.
[938] A. Mešić, *Moj odgovor bezimenim klevetnicima*…, s. 116-122.

ardından MNO ile MSS'nin birleştirildiği Ağustos ayında Kulović da Mešić'e açık bir mektup yazmıştır. 1912'de Miralem'in *Novi Musavat* gazetesinin Mešić hakkında birkaç yazısının yayımladığı da belirtilmelidir.[939]

Bahsi geçen Saraybosna Temmuz toplantısına dönülecek olursa parti başkanı Hrasnica, Saraybosna'da yeni bir olağanüstü parti meclisi (veya kongresi) düzenlenmesi ve MNO ile müzakerelerin yürütülüp yürütülmeyeceğine karar verilmesi, ardından olağanüstü kongresin kararına göre başkanlık görevinden istifasını da değerlendirmesini önermiştir.[940] Parti Meclisi üyeleri öfkelelerini ifade edip bütün hamlelerden önce Hrasnica'nın başkanlık istifasını tartışmak istemişlerdir. Bundan sonra Hrasnica, Travnik'te olağanüstü bir parti meclisinin toplanması önerisiyle çıkarken Mešić, Banja Luka'da çıkan kararın partinin *Muslimanska sloga* gazetesinde yayılmasını, ardından partinin yerel komitelerinin ve halkın Banja Luka kararının değerlendirmelerini teklif etmiştir.[941] Böylece 4 Temmuz 1911 tarihli *Muslimanska sloga* gazetesinde Banja Luka Kararı, ayrıca Hrasnica ve Mešić'in önerileri de halka sunulmuştur.[942]

Aynı gün içinde, 2 Temmuz 1911'de Mešić ve arkadaşları oturumun gidişatını açıkladıkları ve Hrasnica'nın hareketlerine saldırdıkları bir *Broşür* yayınlamışlardır. 12 Temmuz 1911'de Hrasnica, Mešić'e ve *Broşürü* imzalayan diğer kişilere yanıt olarak açık bir mektup göndermiştir. Mektupta Hrasnica anlaşmadan birleşmeye yana olduğunu ancak *Broşürü* imzalayanların istediği koşullarda birleşmeyi kabul edemediğini belirtmektedir.[943] Hrasnica, Saraybosna'daki yerel bankaya yöneltilen suçlamalarla ilgili olarak hâlihazırda Banja Luka'da bulunduğu gibi diğer yerel bankaların olduğunu belirterek *...öyleyse neden Saraybosna'da aynısı olmasın* (boş. *...pa što ne bi i Sarajevo imalo isto*) yazarak sözlerine eklemektedir. Ayrıca, Hrasnica,

[939] *Novi Musavat Gazetesi*, No: 11, 3 Mart 1912, s. 1.
[940] A. Mešić, *Moj odgovor bezimenim klevetnicima*…, s. 103.
[941] Mešić, Saraybosna veya Travnik'teki meclise herkesin gelemeyeceğini, sadece zengin ve varlıklı kişilerin gelebileceğini, bunun da halkın iradesinin uygulanamayacağı anlamına geleceğini söyleyerek önerisini haklı çıkarmış; bu nedenle, ona göre, daha verimli, daha kolay ve daha pratik bir yol önermiştir.
[942] "Zaključak", *Muslimanska sloga Gazetesi*, No: 55, 4 Temmuz 1911, s. 2.
[943] "Odgovor Mešiću", *Muslimanska sloga Gazetesi*, No: 56, 12 Temmuz 1911, s. 1-3.

Mešić'in yazdığı *Broşürde* yer alan bilgiler her iki teklifin (Hrasnica ve Mešić'in teklifleri) 4 Temmuz tarihli *Muslimanska sloga* gazetesinde yayınlandığına dair bilgilerin yanlış olduğunu yazmaktadır. Hrasnica, 4 Temmuz'da yayımlanan haber Travnik'te yapılacak olan toplantı öncesi halkı bilgilendirmek amacıyla yapılan bilgilendirmeden başka bir şey olmadığını yazarak kamuoyunun dikkatini çekmektedir.[944]

Birkaç gün sonra MSS'nin eski ve mecvut başkanları olan Hrasnica ve Biserović, Mešić'in *Broşürüne* yeni bir ortak *Broşür* yazarak tekrar Mešić'e yanıt vermişlerdir. Hrasnica ve Biserović'in hazırladığı *Broşür'de* MNO ile anlaşamayacaklarını, birleşme sebebinin halkın çıkarları değil, bazı kişilerin kendi istekleri ve çıkarları olduklarını yazmışlardır.[945] Bundan sonra Temmuz ayında Mešić, Hrasnica'ya tekrar cevap vermiştir. Mešić 2 Temmuz'da yayımladığı *Broşür'de* belirtilen bilgilerin doğru olduğunu ayrıca, Hrasnica'nın asıl olarak yanlış bilgileri yaydığını işaret etmektedir.

Mešić, Kulović ile Müslüman Bankası'nın kurulması konusunda bir anlaşmazlık yaşadığını da eklemektedir.[946] Bu sefer Kulović Ağustos 1911'de söz konusu Mešić'in *Broşüre* yanıt vererek Mešić'i birleşme yana olmamakla ve MSS Partisi'ne sadık kalmamakla suçlamıştır. Kulović ayrıca, MNO ile bir anlaşmadan yana olduğunu, ancak Mešić'in anlaşmadan yan olmadığını belirmektedir.

Üst düzey parti liderleri dâhil olmak üzere, MSS Partisi bazı üyelerinin fikir ayrılıklarına rağmen Ağustos ayı başlarında MNO ve MSS arasında müzakereler yapılarak partilerin birleşmeleri kararlaştırılmıştır. Öte yandan MNO Partisi'nin çoğunluğu birleşmeden yanadır; bu nedenle müzakereler kısa zamanda başlatılmıştır. Müzakereler 3 ve 4 Ağustos'ta nihai bir anlaşmaya varılana kadar yaz aylarında yapılmıştır.[947] Bir tarafta *Sulejmanpašić, Bašagić, Miralem* ve *Arnautović* adındaki

[944] "Odgovor Mešiću", *Muslimanska sloga Gazetesi*, No: 56, 14 Temmuz 1911, s. 2.
[945] A. Mešić, *Moj odgovor bezimenim klevetnicima*…, s. 116-122.
[946] A. Mešić, *Moj odgovor bezimenim klevetnicima*…, s. 124-125.
[947] "Ujedinjena muslimanska organizacija", *Muslimanska sloga Gazetesi*, No: 63, 8 Ağustos 1911, s. 2.

MNO müzakerecileri; diğer tarafta *Mešić*, *Džinić*, *Salihbegović* ve *Hadžić* adlı MSS temsilcileri vardır. *Zeman* adında yeni bir gazetenin kurulması ve MNO gazetesi *Musavat'ın* kapatılmasının yanı sıra, yeni bir parti programı üzerinde anlaşmaya varılmıştır. MNO başkanı Miralem, başta müzakerelere katılmasına rağmen UMO'da paartilerin birleşmesini imzalamayı reddetmiştir. Miralem dışında MNO Partisi'nden çoktan uzaklaşmış olan Sarić, Gradaščević ve Pašić, MSS ile birleşmeye imza atmayı reddetmiştir. Öte yandan MSS üyeleri *Hrasnica* (başkan), *Kulović*, *Pandža*, *Uzejrbegović* ve *Z. Pašić*, MNO partisi ile birleşmeyi imzalamadan vazgeçmişlerdir.

1.1. Travnik toplantısı (1911)

Başta Hrasnica ve Kulović çevresinde toplanan politikacılar olmak üzere, MNO Partisi'yle birleşmeyi reddeden MSS Partisi üyeleri Travnik'te olağanüstü bir toplantı düzenlemişlerdir. Olağanüstü toplantı 29 Ekim 1911'de Travnik'teki *Vlašić* adlı otelde yapılmıştır.[948] Yaklaşık 400 parti üyesinin yer aldığı toplantı saat 13.00'te başlatılması gereken toplantı 13:42'de başlamıştır.[949] Filipović ve Salihbegović'in kâtipler olarak yer aldığı toplantının gündemde iki madde yer almıştır:

1. Tarafların birleşmesi ile ilgili 12 Haziran 1911 tarihli Banja Luka sonucuna ilişkin tartışma.

2. Diğer.[950]

[948] "Izvanredna glavna skupština Muslimanske samostalne stranke u Travniku", *Muslimanska sloga Gazetesi*, No: 77, 06 Ekim 1911, s. 1.
[949] UMO partisinin kurulmasıyla birlikte, çok sayıda MSS üyesinin partiden ayrıldığını sonucuna varılabilir. Partinin Banja Luka meclisinde 1000, Travnik meclisinde ise 400 kişi katılmıştır; bu nedenle söz konusu dönemde Boşnak halkının daha fazla destek verdiği parti UMO Partisi olduğunu sonuca varmak mümkündür.
[950] "Izvanredna glavna skupština Muslimanske samostalne stranke u Travniku", *Muslimanska sloga Gazetesi*, No: 77, 6 Ekim 1911, s. 1.

Travnik toplantısının kararı Banja Luka kararının (partilerin birleşmesi kararı) geçersiz kılması ve MNO partisiyle birleşmeye imza atan MSS partinin bazı eski üyelerinin eyleminin kınanması olmuştur.[951]

1.2. UMO Partisinin Programı

İki parti arasındaki müzakerelerin sonuçlanmasının ardından 16 Ağustos 1911'de yeni kurulan UMO Partisinin Programı yayımlanmıştır. Program: *Bizler, aşağıda imzası bulunan Müslüman (Halk) milletvekilleri ve "Bağımsız Parti" temsilcileri Müslüman partileri olan "Ulusal Müslüman Teşkilatı- MNO" ve "Bağımsız Müslüman Partisi-MSS" birleşip "Birleşik Müslüman Organizasyonu-UMO" kurulduğunu tüm Bosna Hersek Müslümanlarına bildirerek onları çok mutlu edeceğimize inancımız tamdır"* (boş. *"Mi potpisani narodni muslimanski saborski zastupnici i predstavnici "Samostalne stranke" čvrsto smo uvjereni, da ćemo sve muslimane Bosne i Hercegovine uveliko obradovati, kad im javimo da su se obje dosadašnje muslimanske stranke "Narodna muslimanska organizacija" i "Samostalna muslimanska stranka" složile i ujedinile pod imenom:"Ujedinjena muslimanska organizacija").*

Yeni kurulan parti programı ise:

I. Devletin gücünün ve itibarının kaynağı halktır. Bu nedenle devletin yegâne amacı vatandaşlarının refahı ve gelişmesidir. Özel ve kamusal hayatın her alanında ilerleme ancak özgürlükle mümkün olabileceğinden *Birleşik Müslüman Teşkilâtı* devletten kişisel hürriyete, dine, yapılan anlaşmalara ve basına, zanaat ve ticarete vicdanen saygı duymasını ve ayrıca, insanlara saygı duymasını istemektedir. *Birleşik Müslüman Teşkilâtı* amacına göre, Bosna Hersek Müslümanları'nın eşit ekonomik ve eğitimsel ilerlemesi gerekli olduğunu görüşündedir. Tüm uluslar eşit olmalı ve

[951] "Zapisnik", *Muslimanska sloga Gazetesi*, No: 82, 31 Ekim 1911, s. 1-3.

bununla bağlantılı olarak bir dinden diğerine geçiş yasası oluşturulmalı ayrıca, tüm faktörlere saygı gösterilmelidir.

II. *Birleşmiş Müslüman Teşkilâtı*, Habsburg Monarşisi[952] hangi sistemde olursa olsun Bosna Hersek'in toprak bütünlüğünü savunmaktadır.[953]

III. Tarım ilişkileri sorunu Bosna Hersek'teki Müslüman unsurun hayati bir sorunudur; bu nedenle *Birleşik Müslüman Teşkilâtı* bu konuya büyük önem verecek ve tarım ilişkilerinin adil ve yasalara göre yürütülmesini sağlamak için çok çalışacaktır.

III. *Birleşik Müslüman Teşkilâtı* serfin haklarının, ağaların (toprak sahibi) kendisinin vergi ödediği ve serfin faydaların büyük bir kısmına sahip olduğu çiftlik ormanları kullanma konusunda sınırlandırılmasını talep etmektedir. *Birleşik Müslüman Teşkilâtı,* Ortak Maliye Bakanlığı'nın tarım anlaşmazlıklarına müdahalesini yasa dışı olarak değerlendirmektedir. Ağa (toprak sahibi) ile serf (toprak kiracısı, çiftçi) arasındaki ilişkilerin temelini *Sefer Kararnamesi* ve eski geleneklere göre oluşturmak ve düzenlemek gerekmektedir. Feodal, serf miras hukukunda sadece kanunla kurulan mirasçılar hakka sahipken damat, üvey oğul veya kadınların diğer uzak akrabalar, söz konusu mirasından muaf tutulmaktadır.[954]

IV. *Birleşik Müslüman Teşkilâtı* kamu devleti amaçları için kullanılan vakıf varlıkları, mülkleri için vakfa uygun tazminat verilmesini talep etmektedir. Ayrıca, gasbedilen malların ve mülklerin vakıflara iade edilmesi gerektirmektedir. Türk

[952] Avusturya-Macaristan için Habsburg Monarşisi terimi kullanılmıştır. İlginçtir ki bu terim, Avusturya ve Macaristan devletlerin birleşmesine ve Habsburg Monarşi'nin resmi olarak Avrupa tarih sahnesinden yok olmasına rağmen hâlâ (1911 yılında) Boşnaklar ve onların siyasî liderleri tarafından kullanılmaktadır.
[953] "Proglas Ujedinjene Muslimanske Organizacije u Bosni i Hercegovini", *Musavat Gazetesi*, No: 54, 16 Ağustos 1911, s. 1.
[954] "Proglas Ujedinjene Muslimanske Organizacije u Bosni i Hercegovini", *Musavat Gazetesi*, No: 54, 16 Ağustos 1911, s. 1.

(Osmanlı) fermanları (boş. *turski [osmanski] fermani*) ve benzeri resmî belgelere sahip olduğu ölçüde vakıf mallarını vergiden muaf tutmak gerekmektedir.

V. *Birleşik Müslüman Teşkilâtı* mali müesseseler, zirai kooperatifler, sanayi işletmeleri, esnaf dernekleri kurarak toprak sahiplerini, çiftçileri, tüccarları, zanaatkârları ve işçileri desteklerken milletin ilerlemesi için sağlam bir temel oluşturmak için var gücüyle çaba gösterecektir.

VI. *Birleşik Müslüman Teşkilâtı* mektepleri[955] organize etmek ve devam zorunluluğunu getirmek için çalışacaktır. Medreselerin (lise okulların) çağın ihtiyaçlarına ve ruhuna göre yeniden düzenlenmesi, mümkün olduğu kadar çok sayıda eğitim kurumu, özellikle meslek ve zanaat okulları kurulması, yetimhaneleri, terk edilmiş yetimler için eğitim kurumları inşa etmesi konusunda da çabalarda bulunacaktır.

VII. *Birleşik Müslüman Teşkilâtı* düzenli ve bağımsız yargıyı sağlıklı ulusal ilerlemenin ana temellerinden biri olarak kabul etmekte ve hâkimlerin tayin, emeklilik ve görevden alınma konularında tam bağımsızlığını kanunla düzenlemeye çalışacaktır. Suçsuz olan soruşturmacı ve hükümlülerin devlet tarafından zararlarının tazmininin kanunla tesis edilmesi, yargı mensuplarının yanlış tespitinden kaynaklanan zararların devlet güvencesi ile tazmin edilmesi için bir kanun çıkarılması istenecektir.[956]

VIII. *Birleşik Müslüman Teşkilâtı* askerlik yükümlülüğünün iki yıla indirilmesini talep eder ayrıca, Bosna Hersek kökenli askerlerin sadece kendi vatanlarında görev yapması, Bosna Hersek topraklarındaki ordunun yeniden teşkilatlandırılması, Müslüman Boşnak için dinî açıdan gerekli olan tüm gereklilikleri yerine getirilmesi, Müslüman Boşnak askerlerin dinî bayram günleri dışında Ramazan ayının öğleden sonraki tatbikat ve manevralarda serbest bırakılması, Müslüman

[955] Mektepler (boş. mektebi), resmi olmayan Müslüman Boşnak okul öncesi verildiği eğitim yerleri.
[956] "Proglas Ujedinjene Muslimanske Organizacije u Bosni i Hercegovini", *Musavat Gazetesi*, No: 54, 16 Ağustos 1911, s. 1.

Boşnak askerlerin ibadet için özel odalar düzenlenmesi, askerî imam sayısını artırmak ve askerî müftülerin kurulması talep etmektedir.[957]

IX. *Birleşik Müslüman Teşkilâtı* partisinin yeni gazetesi *Zeman* adıyla kurulacaktır.

Program 14 Ağustos tarihinde Saraybosna'da yayımlanmış, imza atan politikacılar ise Mahmudbeg Fadilpašić, Dr. Safvetbeg Bašagić, H. Salihaga Bičakčić, Ademaga Mešić, Fehim ef.[958] Ćurčić, Bahrija Kadić, Omer ef. Čirkinagić, H. Osman ef. Prcić, Dr. Ejub ef. Mujezinović, Suljaga Vaizović, Haitija Hadžić, H. Salihaga Kučukalić, Murad ef. Toromanović, Hafiz Ahmed ef. Mehmedbašić, Zijabeg Đonlagić, Hasan ef. Smajlbegović, Šefkija Gluhić, Mujaga Repičić, Šerif H. Nuruddin ef. Hafizović, Ragibeg Džinić, Sulejmanbeg Sulejmanpašić, Rifatbeg Sulejmanpašić, Hamdibeg Džinić, H. Abdullah ef. Ridžanović, Dr. Hamdija Karamehmedović, H. Hafiz Ibrahim ef. Maglajlić, Šemsibeg Salihbegović, Ćamil ef. Karamehmedović, Salihaga Čaušević, Mujaga Kurtagić, Alibeg Bišćević, Bečir ef. Mehmedbašić, Muhamedbeg Ibrahimpašić, Mustajbeg Mutevelić, Pašabeg Bajbutović, Mustajbeg Halilbašić ve Šerif Arnautović'tir.[959]

Yeni kurulan *Zeman* gazetesinin ilk sayısı 2 Eylül 1911 Cumartesi günü yayımlanmıştır. İlk sayısında gazetenin her sali, perşembe ve cumartesi günleri yayımlanacağı belirtilmektedir. Bosna Hersek ve Avusturya-Macaristan için 16 kron, altı aylık aboneliği 8 kron, üç aylık aboneliği ise 4 kron; diğer ülkeler için gazetenin ücreti 22 krondur. Bireysel sayıların her biri 16 hellere satılmaktadır. Gazetenin editörlüğü Ali Raljević tarafından üstlenmiş, gazete 1911'de Bosanska Pošta matbaası tarafından 3000 nüsha şeklinde basılmaktadır.

---

[957] "Proglas Ujedinjene Muslimanske Organizacije u Bosni i Hercegovini", *Musavat Gazetesi*, No: 54, 16 Ağustos 1911, s. 1.
[958] Efendi anlamına gelmektedir.
[959] "Proglas Ujedinjene Muslimanske Organizacije u Bosni i Hercegovini", *Musavat Gazetesi*, No: 54, 16 Ağustos 1911, s. 2.

Böylece Ağustos 1911'den sonra *UMO Partisi, Miralem* ve dava arkadaşları, *Hrasnica* ve *MSS* Partisi'nde kalan diğer politikacılar, *Demokratlar* (*Biščević, Đikić, Ćemalović*), Bosna Hersek Boşnakların siyaset sahnesine aktif olarak katılmaktadır.[960] Miralem *Novi Musavat* gazetesini başlatmış, Kulović ve Hrasnica yeniden *Muslimanska sloga* yayınına başlamıştır (yayımlamaya devam etmiştir).[961] Bu bağlamda Bosna Müslüman Boşnakların bu dönemden (Meclis döneminden) olan siyasi faaliyetinin geçmişten kalmış çıkar-kişisel farklılıklar, siyasi-ulusal karışıklıkların ve olayların getirdiği zorluklara ortak tepkilerin bulunmaması ile işaretlendiği sonucuna varılabilir.[962]

2. Bosna Meclisi'nin Çalışmaları ve Ülke Yönetimin Yeniden Yapılanması

Bosna Meslisi'nin çalışmalarına bakıldığında 1911 yaz aralığından sonra söz konusu Bosna Hersek'in yasama organı 2 Ekim 1911 Pazartesi günü yeniden göreve başlamıştır.[963] İmparator Franz Joseph tarafından gönderilen Meclis'in açılmasını emreden mektup okunduktan sonra Šola başkan, Bašagić ve Mandić ise başkan yardımcıları olarak seçilmiştir. Milletvekillerin sayısının az olması nedeniyle ilk oturum uzun sürmeyerek Meclis çalışmaları ertesi gün, 3 Ekim 1911 Salı günü de devam etmiştir. Ekim 1911'in ilk haftasındaki Meclisin çalışmaları sırasında *UMO Partisi*, Türk-İtalyan Savaşı'nda (Trablusgarp Savaşı) yaralanan Türk (Osmanlı)

[960] *Samouprava* (Özyönetim), Şubat ayında kapatılmış, editörü Osman Đikić ise bundan kısa zamanda vefat etmiştir.
[961] "Muslimanska sloga počinje opet izlaziti", *Zeman Gazetesi*, No: 5, 12 Eylül 1911, s. 1; Ağustos 1912'de *Novi Musavat*'ın faaliyetleri sonlandıracağı ve Nisan ayının başlarında *Muslimanska Sloga*'nın da mali zorluklar nedeniyle kapatılacağı haberi yerli basında yer almıştır. *Muslimanska Sloga*, 1913 yılında ara verilerek, 1914 yılına kadar yayımlanmaktaydı. *Novi Musavat* ise 19 Kasım 1912'de faaliyetlerini durdurmuştur.
[962] Adnan Jahić, "Iz bošnjačke politike u Prvom Svjetskom Ratu. Nestanak Ujedinjene Muslimanske Organizacije i uspon "neznatnih i neozbiljnih elemenata", *Časopis Filozofskog fakulteta u Tuzli*, S: 2, Tuzla 2017, s. 211.
[963] "Otvorenje sabora", *Muslimanska sloga Gazetesi*, No: 75, 6 Ekim 1911, s. 1.

ordusu askerleri için yapılan katkıların ve yardımların toplanmasını Bosna Hersek Yerel Hükûmeti'nden onaylamasını istemiştir.[964]

Bunlara ek olarak; Bosna Meclisi'nin sonbahar çalışmaları sırasında Boşnak komiteleri için mücadeleler başlamıştır. Bunun nedeni ise Sırplarla işbirliği yaptıkları için Miralem ve Sarić'i Meclis komisyonlarında yer almaları istemeyen UMO Partisi temsilcilerinin açıkladığı taleplerdir.[965] Boşnak siyasî sahnesinin üçüncü siyasî faktorü olan Hrasnica ve grubu, aynı yılın kış günlerinde ne UMO'ya ne de *Müslüman Halk Teşkilâtları* adı altında faaliyet gösteren Miralem'in grubuna ait olmadığını ve onlarla işbirliği yapmadığını ilan etmiştir. Bu dönemde Boşnaklar arasında bahsedilen son siyasî gruplaşmalar ortak işbirliği sağlamaya da çalışmıştır. Böylece Ekim 1911'in sonunda Miralem'in kulübü adına Miralem, Biščević, Sarić ve Jelešković, *Demokratlar'ın* adına Ćemalović ve Đikić, (yeni) MSS Partisi adına Hrasnica ve Hadžihasanović arasında müzakerelerin düzenlendiği bir toplantı ve ortak çalışma organize edilmiş, ancak istenen işbirliği gerçekleşmemiştir.[966]

Ülke yönetimin yeniden yapılanması, Bosna Meclisi'nin çalışması, Sırp partilerin birliğinin dağılması, Hırvat partilerinin birleşmesi[967], UMO partisinin Hersek bölgesi seçimlerinde büyük zaferi, Boşnaklar arasında dönemin basınında ülkenin Bosna Meclisi'nde ve Bosna Hersek İslam Birliği Vakıf-Maarif Meclisi'nde siyasî çekişmeleri gibi olaylar, 1912 yılı boyunca Bosna Hersek ve Boşnakların siyasî hayatına damgasını vurarak ülkenin siyasî sahnesini işaretlemiştir.[968]

---

[964] UMO Partisi ve genel olarak dönemin Boşnakları, başta Osmanlı Hilal-i Ahmer kurumu olmak üzere, pek çok Osmanlı kurumuna yardımda bulunmuştur.

[965] 16 Ekim'de *Doğrulama*, *Disiplin*, *Bütçe*, *Dilekçe*, *Mali*, *Dokunulmazlık*, *Eğitim*, *Hukuk* ve *İnşaat* Meclis kurumları için seçimler yapılmıştır. Bk. "III. saborska sjednica", *Muslimanska sloga Gazetesi*, No: 77, 13 Ekim 1911, s. 3.

[966] "Jedna nova kooperacija", *Zeman Gazetesi*, No: 21, 21 Ekim 1911, s. 2.

[967] 1912 yazında HKU ve HNZ partileri birleşmiştir; ancak tüm Bosna Hersek'teki Hırvat politikacılar söz konusu birleşmeyi kabul etmemiştir. Bu bağlamda Džamonja, Jelavić ve Čabajić birleşmeyi desteklememişler, siyasi yollarına da bağımsız olarak devam etmişlerdi.

[968] Bu konuda basındaki saldırılar hakkında bk. "Lukavi pokajnici", *Novi Musavat Gazetesi*, No: 6, 20 Ocak 1912, s. 1; Bu gazete, UMO'yu gizli bir parti programına sahip olmakla ve partinin Hırvatçılık merkezli olmakla suçlamıştır. Bk. "Otkriće tajnog programa Ujedinjene Musl. Narod. Organizacije", *Novi Musavat Gazetesi*, No: 45, 3 Temmuz 1912, s. 1.

Bir yıl öncesinde (1911) Marijan Varešanin, Bosna Hersek Yerel Hükûmeti başkanlığından alınarak yerine General Oskar Potiorek geçmiştir.[969] Slovenya asıllı Avusturyalı General olan Oskar Potiorek, Saraybosna'ya vardığında Bosna Hersek'teki idari değişikliklerde ısrar etmiştir. Bu nedenle Bosna Hersek'te lider pozisyonunu (Bosna Hersek Yerel Hükûmeti başkanı) üstlendikten sonra O. Potiorek öncelikle Sivil Adlatus makamın kaldırılmasını ve bahsedilen makamı yerine Yerel Hükûmeti Başkanı Yardımcılığı makamının getirilmesini teklif etmiştir.[970] Bunun yanı sıra, O. Potiorek Bosna Hersek Yerel Hükûmeti'nin Bosna Hersek'in idaresine önemli ölçüde daha fazla dâhil olmasını ayrıca, Bosna Hersek Yerel Hükûmeti ve ülke başkanının Bosna Hersek ile ilgili Viyana'daki en üst Hükûmeti toplantılarına katılmasını talep etmiştir.[971]

Bu nedenle 1911-1912 kışı aylarında Viyana'da Bosna Hersek yönetim değişiklikleriyle ilgili müzakereler yapılırken baharda Berchtold[972], Auffenberg[973], Bilinski[974] ve Potiorek'in katıldığı konferanslar da düzenlenmiştir.[975] Bahsi geçen bahar konferanslarında Bosna Hersek Yerel Hükûmeti'nin yetkilerinin genişletilmesi ve ülkedeki Ortak Maliye Bakanlığı'nın kapsamının sınırlandırılması talep edilmiş, ayrıca, ekonomi, demiryolları, ormancılık ve madencilik gibi konular da gündeme getirilmiştir.[976] Mutabık kalınan değişikliklerle birlikte Bosna Hersek'te özel bir maden idaresinin kurulmasına karar verilmiştir. Bu değişikliklere dayanarak 1 Nisan

---

969 Varešanin'in ayrılışıyla ilgili haberleri bk. "Odstup zemaljskog poglavice", *Muslimanska Sloga Gazetesi*, No: 41, 23 Mayıs 1911, s. 1.
970 ABiH, ZMF, Pr. BH. No: 488/1912.
971 Potiorek'in Saraybosna'ya gelişi ve ilk günlerdeki çalışmaları hakkında ayrıntılar için bk. *Lične zabilješke generala Oskara Potioreka o unutrašnjopolitičkoj situaciji u Bosni i Hercegovini*, ANUBiH, Centar za balkanološka ispitivanja, Knjiga XXX, ed. Dževad Juzbašić- Zijad Šehić, Saraybosna 2015, s. 109-115.
972 Avusturya-Macaristan Dışişleri Bakanı Leopold Berchtold; Şubat 1912'de Aehrenthal'ın yerini almıştır.
973 Moritz von Auffenberg, Avusturya-Macaristan Savaş Bakanı.
974 Leon Bilinski, Maliye Bakanı; Dönemin Boşnak basınından Bilinski'nin tarif açıklaması da ilginç. Gazetelerde, "Bilinski doğru tipte bir bakan, eldiven giyen bir adam, hanedana sadık ve siyasetçi olarak muhafazakardır" şeklinde belirtilmiştir(boş. "Bilinski je pravi tip ministra, čovjek u "rukavicama", vjeran dinastiji i konzervativan kao političar".). Bk. "Ministru Bilinskom", *Zeman Gazetesi*, No: 22, 24 Şubat 1912, s. 1.
975 1912 sonbahar ve kış aylarında Potiorek'in siyasi faaliyetleri hakkında bk. *Lične zabilješke generala Oskara Potioreka o unutrašnjopolitičkoj situaciji*..., s. 168-232.
976 "Promjene u bosanskoj upravı", *Zeman Gazetesi*, No: 31, 21 Mart 1912, 1-2.

1912'de İmparator Franz Joseph, Bosna Hersek'in statüsünde (anayasasında) değişiklik yapılmasına ilişkin bir karar almış ve kararın resmî duyurusu 5 Nisan 1912'de yayımlanmıştır.[977]

Nitekim 10 Nisan tarihli Kanun ve Kanun Hükmünde Kararname gazetesinde yer alan *Devlet Başkanı Kararı* kapsamında aşağıdaki hükümler yer almaktadır:

No 1:

Yerel Hükûmet'in en yüksek yönetimi (2. Yerel Anayasanın 1 numaralı eki) Vali elinde bulunmaktadır. Vali, Bosna Hersek'in yönetimini yürütmekle görevlendirilen müşterek bakana[978] tabi ve sorumludur. Bosna Hersek'te siyaseti kendisinin üzerine atanan ortak bakanın (Ortak Maliye Bakanlığı bakanı) belirlediği yönde yönetmek ve yürütmek yalnızca valiye aittir. Yerel Hükûmet'in memurlarından başka hiç kimse vali emirlerini yerine getirmek dışında siyasi işlerde başka bir şey yapmaya yetkili değildir. Vali aynı zamanda Bosna Hersek Yerel Hükûmeti konferansının başkanıdır. Ordu Komutanı olarak Vali, 15. ve 16. Kolordu Bölgeleri'ndeki[979] en yüksek askerî komutandır. Bu sıfatla İmparatorluk ve Kraliyet Apostolik Majestelerine[980] tabidir.

No 2:

Ülkedeki en yüksek sivil yetkili idareci vali yardımcısıdır (eski Sivil Adlatusu, boş. prijašnji građanski doglavnik[981]). Vali yardımcısı doğrudan valiye tabidir. Vali

[977] H. Kapidžić, *Bosna i Hercegovina u vrijeme Austrougarske*..., s. 107.
[978] Ortak Maliye Bakanlığı.
[979] Bosna Hersek ve Dalmaçya toprakları.
[980] Avusturya-Macaristan İmparatorunun resmi ünvanı.
[981] Kararlaştırılan emirlerin Boşnakça dilindeki versiyonunda *Doglavnik* terimi kullanılmaktadır. Doglavnik, yardımcısı anlamına gelmektedir (örneğin başkan yardımcısı, vali yardımcısı vb).

yardımcısı, Yerel Hükûmet'in tüm işlerinde her yönden talimat almakla yükümlüdür; çünkü vali bulunmadığı veya görevlerini yerine getirmesi engellendiği zamanlarda kendisi Yerel Hükûmet'i yönetmektedir. Vali yardımcısı, Yerel Hükûmet Meclisindeki en yüksek temsilcisi olarak Vali talimatına göre hareket edecek, ancak Vali Yerel Hükûmet'in diğer Yerel Hükûmet görevlilerine (memurlara) Bosna Meclisi'nde temsilci olarak yer alma konusundaki görevlendirme yetkisine sahip olacaktır. Aynı şekilde vali yardımcısı, valinin talimatıyla Yerel Hükûmet'in olağan faaliyetlerini doğrudan doğruya valiye tabi olan Bosna Hersek Yerel Hükûmeti'nin Başkanlık Bürosu'nda (boş. Prezidijalni ured) düzenlenmeyen işlerini yapar ya da valinin bireysel Yerel Hükûmet'in departman başkanlarının doğrudan verdikleri raporlarına göre kişisel olarak çözmek üzere elinde tutmadığı işleri yönetmektedir. Bu tür işler valinin kendi kararına bağlı olarak tüm işlemlerin ön onayı yardımcısına aittir. Valinin kendisi karar vermek üzere görevlendirmediği işlerde yardımcısı veya Yerel Hükûmet'in usul kuralları tarafından yetkilendirilmiş başka bir yetkilisi bazı belgeleri onaylar ve imzalamaktadır.

No 3:

Vali sivil idarenin tüm memurlarını ve çalışanları atamaktadır. Ayrıca, vali resmî makamların ve nişanların (ödüllerin) dağıtılmasına ilişkin diğer tüm tekliflerin yanı sıra af çıkarmaya ilişkin teklifleri de bakanlığa sunmaktadır.

No 4:

Kolordu, Yerel Hükûmet'in en yüksek yöneticisi olan valinin emrindedir.

No 5:

20 Temmuz 1882 tarihli "Yüce Kararname" ile onaylanan 3 Ağustos 1882 tarihli Bosna Hersek Yerel Hükûmeti'nin en üst idarecisi olan vali yardımcısı yetkisine ilişkin emir yürürlükten kaldırılmaktadır.[982]

Yapılan idari değişiklikler Bosna Hersek Yerel Hükûmeti başkanının, Bosna Hersek'te konsolide bir lider siyasî role sahip olduğu anlamına gelmektedir. Bununla birlikte, yeni değişikliklerle vali siyasî güce ek olarak; Bosna Hersek topraklarında ve Dalmaçya bölgesinde, 15. ve 16. kolordu komutanı sıfatıyla daha büyük bir askerî güce de sahip olmuştur. Böylece 1912'de Sivil Adlatus "Ülke Başkanı Temsilcisi", doğrusu ülke yönetimindeki ikinci adam olmuş, Vali (Potiorek) ise ülkedeki başta gelen siyasî ve askerî figür olmuştur.

Eski Bosna Hersek Sivil Adlatusu I. Benko, ülkede Potiorek'in gölgesinde kalacağı için kararları kabullenememiş, kısa sürede istifa etmiştir.[983] Uzun bir süre siyasi çevrelerde ve basında yerine kimin gelebileceğine yönelik tartışmalar yaşanmıştır. Ana isimler arasında Pittner yer almış, ancak Benko'nun yerine Macar asıllı Rohonyi gelmiştir. Bahsi geçen Pittner, Bosna Hersek Merkez Bankası Başkanı olarak atanmıştır.[984]

Bahsi geçen idari değişiklikler ve Potiorek'in yetkilerinin artması Sırp gazetesi *Otadžbina*, Boşnak gazetesi *Zeman* ve Almanca yayımlanan Bosna Hersek Yerel Hükûmeti yanlısı *Bosnische Post* gibi dönemin basınında da yer almıştır.[985] Bosna Hersek idaresi başındaki değişikliklere ek olarak; 1912'de Ortak Maliye

[982] "Naredba o djelokrugu poglavara zemlje", *Zeman Gazetesi*, No: 39, 11 Nisan 1912, s. 1-2.
[983] 25 Mart 1912'de Benko istifa etmiştir. Bk. "Baron Benko predao ostavku", *Zeman Gazetesi*, No: 33, 26 Mart 1912, s. 1.
[984] Pittner, Potiorek'in yardımcısı olacağına dair haberler basına yansımıştır (bk. "Zamjenik poglavara zemlje", *Zeman Gazetesi*, No: 39, 11 Nisan 1912, s. 1); Rohonyi'nin yardımcısı, Pittner'ın ise banka müdürü olduğu haberi 1912 Mayısı'nın ikinci yarısında yayımlanmıştır. Bk. "Promjene na vladi", *Zeman Gazetesi*, No: 45, 23 Mayıs 1912, s. 1.
[985] Mart başında Boşnak *Zeman* Gazetesinin 25. sayısında, Mart sonunda Sırp *Otadžbina* Gazetesinin 66. sayısında ve Avusturya-Macaristan hükûmeti yanlısı olan *Bosnische Post Gazetesi* 1912 Mart ortasında ülkedeki idari değişiklikler hakkında yazılarını ve haberlerini yazmıştır. Hırvat basını ise Mart ayı boyunca bu konuda sessiz kalmıştır. Ancak Haziran 1912'de ise *Hrvatski Dnevnik* Gazetesi, Bosna Hersek idaresindeki değişiklikler hakkında yazmaya başlamıştır.

Bakanlığı'nın başında da bir değişiklik olmuştur. I. Burian'ın yerine aynı yılın Haziran ayında Saraybosna'yı ziyaret eden L. Bilinski getirilmiştir.[986] Bilinski, 10-25 Haziran 1912 tarihlerinde yaptığı Bosna ziyareti sırasında yerel siyasetçiler ve Bosna Meclisi temsilcileriyle bir araya gelerek bir konferans da düzenlenmiştir.[987]

1912'de Bosna Meclisi Ocak'tan Temmuz'a ve Ekim'den Aralik'a kadar süren dönemlerde aktif olarak çalışmıştır. 22 Ocak 1912 tarihinde Meclis milletvekillerinin 1912 yılında ilk kez toplanacağına dair basında bir duyuru çıkmıştır. Resmî olarak 1912'deki ilk Meclis oturumu 25 Ocak'ta yapılmış, oturuma katılan milletvekili sayısı 45'ten az olmuştur.[988] Aynı ay içerisinde Bosna Meclisi başkanı V. Šola, Š. Arnautović ile Karamehmedović'in tuz üretimindeki yolsuzluk sorunu ve çıkan kriz nedeniyle istifasını değerlendirmiş, ancak istifa etmemiştir.[989] Meclisin bahar dönemindeki faaliyetler ve çalışmaları ocak ayı sonunda yapılan Bosna Meclisi'nin *Mali Komitesi'nin* oturumları gibi ağırlıklı olarak çeşitli Meclis komitelerinin oturumların gerçekleştirilmesiyle işaretlenmiştir. Mayıs ve Haziran 1912'de Bosna Meclisi'nde bir kriz yaşanmış, Meclis ise 4 Temmuz 1912 tarihinde faaliyetlerine ara vermiştir.[990]

Bu yılki (1912) Viyana'nın Bosna Meclisi'ndeki ilişkilerine ve genel anlamda Bosna Hersek'e yönelik politikasına gelince Avusturya-Macaristan siyasi liderliği Bosna Meclisi kontrol altında tutmaya çalışmıştır. Bu hamle kısmen Hırvat-Müslüman paktı (*HNZ-HKU-UMO*) ve başta Šola ve Jeftanović olmak üzere Sırplarla yapılan

[986] 1912-1914 döneminde Bakan Bilinski ve Bosna Hersek hakkında daha fazlasını bk. *Leon Bilinski, Bosna i Hercegovina u Uspomenama Leona Bilinskog*, prijevod s poljskog na bosanski (Leh dilinden Boşnakçaya çev.): Zdravka Zlodi, Institut za istoriju u Sarajevu, Saraybosna 2004, s. 37-45.
[987] Fazla bilgi için bk. "Ministar i sabor", *Zeman Gazetesi*, No: 51, 8 Haziran 1912, s. 1; Bilinski'nin Mayıs ayında Bosna'yı ziyaret edeceği basına yansımış, ancak ziyaret Haziran ayında gerçekleşmiştir. Bk. "Ministar Bilinski u Bosni", *Zeman Gazetesi*, No: 35, 30 Mart 1912, s. 1.
[988] "Sabor", *Zeman Gazetesi*, No: 11, 27 Ocak 1912, s. 1.
[989] "Vojislav Šola odstupa", *Zeman Gazetesi*, No: 4, 11 Ocak 1912, s. 1.
[990] Meydana gelen Mayıs ayındaki kriz hakkında bk. "Sabor pauzira", *Novi Musavat Gazetesi*, No: 22, 6 Mart 1912, s. 3; Temmuz ayındaki Meclisin çalışmalarının durdurması hakkında bk. "Odgoda sabora", *Zeman Gazetesi*, No: 60, 6 Temmuz 1912, s. 2.

işbirliği yoluyla sağlanmıştır. Daha sonra haziran ayında HNZ ile HKU'nun birleşmesi Viyana'nın işi daha çok kolaylaştırmıştır.[991]

1912 yılında yaşanan Bosna Meclisi meseleleri arasında Bosna demiryolu meselesini vurgulamak önemlidir. Bu sorun nedeniyle Meclis Ulusal Konseyi 1912 Ocak ayı boyunca Viyana'da en üst imparatorluk yetkileriyle bir araya gelerek çeşitli toplantılara girmiştir.[992] Dönemdeki demiryolları meselesinin yanı sıra ülkedeki dil meselesi konusuna da vurgu yapmak önemlidir. Hırvatlar dil konusundaki taleplerinde yumuşak davranarak ülkenin resmî dilinin adını Sırp-Hırvatça dili olarak kabul etmişlerdir.[993] Bosna Meclisi'ne ilişkin diğer önemli siyasi olaylar arasında toprak sahibi Seçim Sınıfı'ndaki milletvekili Hrasnica'nın ve daha sonra milletvekili Sarić'in istifasının yanı sıra Hersek (yerel) bölgesi seçimlerinin altını çizmek önemlidir.[994]

Söz konusu yılın başında Hersek'te yapılan yerel seçimler UMO Partisi için ilk büyük sınavdı. Bu partinin adayı A. Mešić olup bağımsız adayı Dr. Tefterdarević olacaktır; fakat daha sonra bunun sadece yanlış bilgilendirme olduğunu ve aday bile olmadığını belirten Tefterdarević seçimlerden çekilmiştir.[995] Öte yandan *Miralem'in Kulübü* ve Hrasnica'nın *MSS Partisi* etrafında toplanan muhalefetin adayı Kučukalić olmuştur.[996] Söz konusu adayların yanı sıra Trebinje'de Spahić aday olurken Ljubuški'de 1912'nin başında MSS Partisi'nden uzaklaşan Mostar belediye başkanı M.

---

[991] ABiH, ZMF, Pr. BH. No: 835/1912.

[992] Ocak ayının başında dönemin Bakanı Burian, Bosna Hersek demiryolları yasasının hazırlanmakta olduğunu ve demiryollarının Bosna Hersek'in mülkiyetine devredileceğini bildirmiştir. Burian, "Bundan sonra, yasanın temelleri onaylanmak üzere Meclise sunulacağını" diyerek belirmiştir. Bk. "Izjava zajednickog ministra financija", *Zeman Gazetesi*, No: 4, 11 Ocak 1912, s. 1; Bu konu ile ilgili ayrıca bk. "Povratak zemaljskog savjeta iz Beča", *Novi Musavat Gazetesi*, No: 2, 20 Ocak 1912, s. 1.

[993] Ülkenin Avusturya-Macaristan döneminde de dil sorunu bitmemiş bir sorun ve bir muamma olarak kalmıştır. 1907'de Boşnak dili kaldırılıncaya kadar Bosna Hersek'in dili "*Zemaljski / Yerel*", "*Zemaljski / Yerel Boşnakça*" ve "*Boşnak dili*" olarak geçmekteydi. Bk. ABiH, ZMF, Pr. BH, No: 8875/1880. 1907'den sonra ülkenin Yerel Hükûmeti "*Sırp-Hırvat dili*" terimi kullanmaya başlamış, Boşnaklar ise kendi dillerini kendi kurumlarında Boşnakça olarak adlandırabilmekteydi. Bu konuyla ilişkin fazla bilgi için bk. Edita Kevro, "Naziv jezika u službenim dokumentima za vrijeme austrougarske vlasti u Bosni i Hercegovini", *Književni jezik 28*, Saraybosna 2017, s. 85-110.

[994] Hrasnica'nın istifası ile ilgili bk. "Raspisani izbori", *Zeman Gazetesi*, No: 38, 9 Nisan 1912, s. 1; Sarić ise Meclisten çekilmeye karar vermiştir. Bk. "Narodni poslanik Dr. Murat Sarić", *Zeman Gazetesi*, No: 49, 1 Haziran 1912, s. 1.

[995] "Kandidatura Dr. Ahmedbega Tefderdarevića u Hercegovini", *Zeman Gazetesi*, No: 12, 30 Ocak 1912, s. 2.

[996] "Braćo Muslimani!", *Novi Musavat Gazetesi*, No: 10, 3 Şubat 1912, s. 1.

Komadin'in desteklediği Karabeg adaylığını öne sürmüştür. Hersek bölgesinde 10 Şubat 1912'de yapılan yerel seçimlerde A. Mešić, Hersek'in tüm illerde toplam 1493 oyla birinci olmuştur. İkinciliği 600 oyla Spahić, üçüncülüğü 143 oyla Kučukalić ve son olarak da 3 oyla Karabeg almıştır.[997] Şubat seçimlerinin yanı sıra Hrasnica'nın istifasının ardından toprak sahibi Seçim Sınıfı için de seçimler yapılmıştır. UMO adayı Salihbegović muhalefet adayı ise Uzeirbegović'tir.[998] UMO Partisinin adayı bir kez daha galip çıkmıştır.

C. 1912 Sonundan İtibaren Bosna Hersek'te Meydana Gelen Siyasî Gelişmeler Karşısında Boşnakların Tutumları

1. I. Balkan Savaşı Döneminde Bosna Hersek'teki Siyasî Süreçte Boşnaklar

Balkan tarihindeki Ekim 1912'den Mayıs 1913'e kadar süren dönemde, Bosna Hersek'teki siyasî olaylar ve atmosfer üzerinde dolaylı olarak etkisi bırakan ve büyük değişikliklere sebep olan Birinci Balkan Savaşı meydana gelmiştir. Balkan Savaşları, Osmanlı Devleti'nin neredeyse tüm Balkan Yarımadası'ndaki topraklarını kaybettiği savaşlardır. Yukarıda bahsedilen konulara ek olarak; söz konusu savaşlar sırasında sayıları milyonlarca olan Türk ve diğer Balkan Müslüman nüfusunun Balkanlar'ın orta ve güney bölgelerinden Anadolu topraklarına göç etme süreci de yaşanmıştır.[999]

Osmanlı Devleti'nin 1911'de Kuzey Afrika'da İtalya'ya karşı giriştiği savaşın bitkinliği ve iç sorunların yol açtığı zayıflık Balkan ülkeleri tarafından istifade edilmiş, aralarında pakt yapılarak Bâb-ı Âli'ye savaş ilan etmişlerdir. 1912 Ekim ayı başlarında

[997] Tüm şehirlerin verileri (toplam) için bk. "Izbori u Hercegovini", *Zeman Gazetesi*, No: 18, 13 Şubat 1912, s. 1-2; Ljubinje, Bileća ve Gacko'da Mešić birinci, Kučukalić ise ikinci olmuştur. Trebinje ve Konjic'te Mešić birinci, Spahić ikinci, Kučukalić ise üçüncü olmuştur; Stolac'ta Mešić birinci, Kučukalić ikinci, Spahić ise üçüncü olmuştur. Ljubuško'da Mešić birinci, Karabeg ikinci, Kučukalić üçüncü ve Spahić ise son (dördüncü) olmuştur. Bk. "Izbori u Hercegovini", *Zeman Gazetesi*, No: 17, 10 Şubat 1912, s. 3.

[998] Uzeirbegović 26 oy alırken, UMO partisinin adayı 147 oyla zaferi kazanmıştır. Bk. "Izbori u veleposjedničkoj kuriji", *Zeman Gazetesi*, No: 45, 23 Mayıs 1912, s. 2.

[999] Türklerin göçleri hakkında bk. Erhan Vatansever, "Balkan Savaşları'nda Türk Göçleri", *Balkan Savaşları ve Edirne*, ed. İlker Alp-İbrahim Kelağa Ahmet, C:1, Edirne 2020, s. 225-236.

savaşa doğru ilerlendiği kesin olmuştur.[1000] Böylece 10 Ekim 1912'de Bosna Hersek Boşnaklarının *Zeman* gazetesi, *Balkanlarda Savaş Başlamıştır* (boş. *Započeo je rat na Balkanu*) başlıklı haberi yayımlamıştır. Zeman gazetesi aynı sayıda şöyle devam etmektedir: *Balkan'daki tüm Hristiyan hükümdarları beraber Türkiye'ye (Osmanlı Devleti'ne) saldırmayı kabul ettiler* (boş. "*Složili su se svi balkanski kršćanski vladari da zajedno napadnu Tursku*). 1912'de Osmanlı Devleti'ne savaş açan ilk ülke Karadağ Krallığı olmuştur. Karadağ Kralı Nikola savaşı ilan ederek kısa süre içinde diğer Balkan ülkelerinin (Bulgaristan, Sırbistan ve Yunanistan) katıldığı Birinci Balkan Savaşı'nı başlatmıştır.

Öte yandan ekim ayının başında *İttihad ve Terakki* (boş. Jedinstvo i napredak) adlı Osmanlı partisinin Merkez Komitesi zor zamanlar geçirdiklerini ifade ettikleri Osmanlı hükûmetine destek sunan bir *Bildiri* yayınlamışlardır. Aynı zamanda İstanbul gazetesi *Tanin*, Hükûmet'i teslim olmamaya ve herhangi bir konferansı kabul etmemeye çağırısında bulunmuştur.[1001] Savaşın ilanından kısa bir süre sonra Osmanlı Devleti Harbiye Nezareti ordunun seferber edilmesini emretmiş, 30 Eylül'de (eski takvime göre 17 Eylül) ise Sırbistan Krallığı Hükûmeti de ordusunun seferberlik emrini vermiştir.[1002] Tüm Sırbistan ordusunun seferberliğinin yanı sıra Sırbistan Ulusal Meclisi'nin da 4 Ekim tarihinde (eski takvime göre 20 Eylül[1003]) toplanması emredilmiştir. Belgrad gazetesi *Politika* 3132. sayısında *Savaşın başlangıcı* (sırp. *Početak rata*) başlıklı bir yazı yayımlarken *Pravda* gazetesi 6 Ekim'de (eski takvime göre 22 Eylül) Sırp Kraliyet Ordusunun seferberliği hakkında haber yazmaktadır.[1004] 18 Ekim 1912 tarihinde İstanbul'daki Sırbistan büyükelçisi Osmanlı yetkililerine

[1000] 1 Ekim 1912'de Avusturya-Macaristan Ortak Dışişleri Bakanı Berchtold, Viyana'daki hükûmetler toplantısında Balkanlar'da olası bir çatışma konusunda uyarıda bulunmuştur. Bk. "Položaj na Balkanu", *Sarajevski list Gazetesi*, No: 2/4, 01 Ekim 1912, s. 1.
[1001] "Ratno raspoloženje u Turskoj", *Zeman Gazetesi*, No: 88, 10 Ekim 1912, s. 1.
[1002] "Opća mobilizacija srpske vojske", *Sarajevski list Gazetesi*, No: 2/4, 1 Ekim 1912, s. 1.
[1003] Jülyen takvimi.
[1004] "Početak rata", *Politika Gazetesi*, No: 3132, 5 Ekim 1912, s. 1; "Slike iz mobilizacije", *Pravda Gazetesi*, No: 262, 22 Eylül 1912, s. 1; *Politika* gazetesi ayrıca, 3117. sayısında (1912) 30 bin askerin hazır olduğunu eklemektedir.

Osmanlı'ya savaş ilan eden bir *Nota* göndermiştir.[1005] Sırbistan'ın yaptığı açıklamasının ertesi günü, 19 Ekim'de Yunanistan da İstanbul'a savaş ilan etmiştir.

Osmanlı Devleti iki aydan kısa bir süre içinde Avrupa kıtasındaki neredeyse tüm topraklarını kaybetmiştir. Kumanovo muharebesinin öne çıktığı Birinci Balkan Savaşı'nın birkaç önemli muharebeden sonra, 4 Aralık 1912'de Yunanistan hariç tüm taraflarla kısa süreli bir ateşkes sağlanmıştır.[1006] Ocak 1913'te Osmanlı İmparatorluğu'nun taleplerini karşılamayı reddettikten sonra söz konusu İmparatorluğun Edirne, Yanya ve Skadar kalelerini, aynı zamanda denizdeki üstünlüğünü Yunan donanmasından kaybettiği savaş devam etmiştir. Uzun müzakerelerin ardından 31 Mayıs 1913'te büyük güçlerin (Avusturya-Macaristan, Almanya, Fransa, İngiltere ve İtalya) arabuluculuğunda Londra Barış Antlaşması yapılarak barış sağlanmıştır.[1007] Bu antlaşmaya göre Osmanlı Devleti, Enos (Ege kıyısı) - Midia (Karadeniz kıyısı) hattının batısındaki tüm topraklarını ve Girit dâhil, Ege Denizi'ndeki adaları teslim etmek zorunda kalmıştır.

Birinci Balkan Savaşı'nın Bosna Hersek'in siyasî yaşamına etkisi aşikârdır. Avusturya-Macaristan ve Sırbistan arasındaki gergin olan siyasi ve ekonomi ilişkileri 1908 yılındaki Bosna Hersek'in ilhak edilmesiyle daha da zarar görmüş, Aralık 1912'nin başlarında Sırbistan ordusunun Adriyatik'e çıkması oldukça hararetli siyasi durumu daha karmaşık hâle getirmiştir. Avusturya-Macaristan Monarşi'nin dış politikası söz konusu olduğunda Bosna Meclisi'nin hiçbir yetkisi olmamasına rağmen Bosna Meclisi'nde yer alan Sırp milletvekilleri Sırbistan ordusunu Üsküp'e girerken ve Adriyatik Denizi'ne çıkarken selamlamaya ve tebrik edilmeye davet etmişlerdir. Bosna Sırpları milletvekillerinin gönderiği telgraf ele geçirilip iade edilse de Bosna Sırplarının tamamen Sırbistan Krallığı ve Sırbistan ordusunun yanında olduğu ve desteklediği çok açıktır. 1912 kışında Saraybosna'da Monarşiye karşı yapılan Sırpların gösterinin protestonun yanı sıra Bakan L. Bilinski'nin Bakanlar toplantılarındaki

[1005] "Rat na Balkanu", *Zeman Gazetesi*, No: 92, 19 Ekim 1912, s. 1.
[1006] Batı savaş cephesi, Karadağ ve Yunan savaş cepheleri. Bk. "Opsada Soluna", "Predaja Skadra", *Pravda Gazetesi*, No: 299, 29 Ekim 1912, s. 1-2.
[1007] Barış, saat 12.00'da Londra'da imzalanmıştır.

raporu ve diğer şehirlerde çok sayıda düzenlenen Sırp protestolar bu görüşü ve algıyı desteklemekte ve kanıtlamaktadır.[1008]

Avusturya-Macaristan'a karşı düzenlenen protestolara ek olarak; Bosna Hersekli Sırp siyasetçileri ve ülkedeki Sırp dernekleri Kral Petar ordusunun cephelerinde her türlü ilerlemeyi coşkuyla karşılayarak Sırbistan ordusuna ayrıca, Sırp Kızılhaçına düzenli olarak yardım göndermişlerdir. Ekim ve Kasım 1912'deki yardım ve desteğe ek olarak; çok sayıda çoğunlukla Drina Nehri üzerinden Bosna Hersek'li Sırp asıllı gönüllüleri aralarında önemli sayıda *İkili Monarşi* ordusuna alınacak Ortodoks asıllı askerler (acemi erler) Sırbistan topraklarına geçiş yapmışlardır.[1009] Öte yandan Bosna Hersek Boşnakları, Osmanlı Devleti'ne desteklerini ifade eden protesto gösterileri düzenlemişlerdir. Tıpkı 1911'de Trablusgarp Savaşı zirvesinde ve 1912'de olduğu gibi Boşnaklar, Balkan Savaşı sırasında Türklere, Osmanlı Devleti'ne ve Osmanlıların Hilâl-i Ahmer cemiyetine yardım göndermişlerdir. 1912 kışında ve 1913 baharında, Bosna Hersek'in bulunduğu hararetli siyasi ve sosyal durumu oldukça riskli olmuş, ülke kolayca savaşa sürükleme tehditle karşı karşıya kalmıştır.[1010]

Balkanlar'da savaşın başlamasından sonraki Bosna Hersek ve Boşnakların somut siyasî yaşamına gelince Ekim ayı sonunda, 22 Ekim 1912'de Devlet Başkanı General Potiorek'in de katıldığı Bosna Meclisi'nin III. Dönemi'nin resmî açılış oturumu gerçekleşmiştir.[1011] III. Dönemi sırasında Bosna Meclisi'nin başkanı tekrardan V. Šola seçilmiş, başkan yardımcıları ise Mandić ve Bašagić olmuştur. III. Dönem'in ilk oturumunun gündemindeki tartışıldığı maddeler arasında köylü

[1008] Bakanlık toplantısında Bilinski, Bosna Hersek sakinleri gönüllü olarak Sırbistan ordusuna ve aynı zamanda Osmanlı ordusuna da katıldığını ifade etmiştir. Edinilen bilgiye göre, 17 Kasım'a kadar 171 kişi sınırı (Bosna Hersek sınırı) geçmiştir. Bk. "Govor zajedničkog ministra finansija", *Sarajevski list Gazetesi*, No: 257, 22 Kasım 1912, s. 1.

[1009] Ekim 1912'nin ortalarında, *Sarajevski list* gazetesi, 1.000'den fazla Bosnalının (Bosna Hersek Ortodoksları) Sırp ve Karadağ ordularına katıldığını bildirmiştir. Belgrad gazeteleri de Bosnalı gönüllülerden bahsetmektedir. Bk. "Dobrovoljci iz Bosne", *Politika Gazetesi*, No: 3119, 22 Eylül 1912, s. 1.

[1010] Balkan Savaşı (Birinci Balkan Savaşı) sırasındaki Boşnak-Sırp siyasi ilişkileri için bk. Dževad Juzbašić, *Nacionalno-politički odnosi u bosanskohercegovačkom Saboru*...., s. 143-160.

[1011] İlk oturumda 48 milletvekili hazır bulunmuştur. 22 Ekim günü saat 10.30'da Bosna Meclisi üyeleri bir araya gelmiş, toplantının ilk dakikalarda Meclisin II. dönemi kapatılmış, III. dönemin ilk oturumu ise saat 11.15'te açılmıştır. İlk oturuma bizzat Potiorek katılmış, Aralık 1912'de Meclisin kapanışına kadar olan diğer oturumlarda ise Potiorek'in yardımcısı Varhonyi katılmaktaydı.

yerleşimlerine *Çiftçi Yerleşimleri Ofisi'nin* kredilerin verilmesi tartışması öne çıkmıştır. İki gün sonra, 24 Ekim'de ikinci oturum yapılmış, söz konusu oturumda sadece 32 Meclis üyesi hazır bulunmuştur.[1012] Ekim ayı sonunda toplanan Bosna Meclisi III. Dönemin'in dördüncü oturumunda, Yerel Hükûmet 1913 bütçesinin görüşülmesi teklifinde bulunmuş, ayrıca Bosna Hersek bütçesi, Monarşinin delegasyonlarında da tartışılmıştır. Öyle ki 20 Kasım'da Avusturya heyeti, Budapeşte'deki genel kurulunda ülkenin Bosna Hersek'in, bütçeyi kabul edip tartışmış, Macar heyetinde ise aynı konu üzerine yeniden tartışmalar açılmıştır.

Beşinci oturum 30 Ekim 1912 Çarşamba günü yapılmış, oturumda sadece 48 milletvekili hazır bulunmuştur.[1013] Yedinci oturum 5 Kasım'da yapılmış,[1014] söz konusu oturumda Bosna Hersek Yerel Hükûmeti ülke demiryollarının iyileştirilmesi (tamiri) için yatırım kredisinin yasal dayanağının anayasal bir tartışmasını önermiştir.[1015] Meclis'in 10'uncu oturumu 13 Ekim'de, 11'inci oturumu 14 Kasım'da ve 12'nci oturumu 16 Kasım Cumartesi günü yapılmıştır.[1016]

Kasım 1912'nin ortalarında UMO partisi için yeni bir siyasî mücadeleyi temsil eden (Müslüman) Seçim Sınıfı seçimleri yapılmıştır. Vefat eden milletvekili Mahmudbeg Fadılpašić'in yerine *Birleşik Müslüman Teşkilâtı,* Saraybosnalı Dr. Mehmedbeg Zečević'i aday olarak göstermiştir. Olağanüstü seçim 28 Kasım olarak belirlenerek seçimler *Višegrad*, *Foča* ve *Čajniče* bölgelerine bağlı tüm köylerde yapılmıştır. Yapılan seçimlerde UMO Partisi'nin muhalefet adayına karşı zafer kazanması, 1911'daki birleşme projesinin iyi sonuçlar getirdiği ve muhalefetin Bosna

[1012] "III. bosansko-hercegovački sabor, *Sarajevski list Gazetesi*, No: 235, 24 Ekim 1912, s. 2; 40 milletvekilinin hazır bulunduğu Meclisin III. döneminin 3. oturumu 26 Ekim'de yapılmıştır; 28 Ekim Salı gününde ise 4. oturum yapılmıştır. Söz konusu oturumda 38 milletvekili hazır bulunmuştur. Bk. "III. sjednica od 26. (13.) oktobra", *Sarajevski list Gazetesi*, No: 237, 26 Ekim 1912, s. 2.

[1013] "Bosansko-hercegovački sabor", *Sarajevski list Gazetesi*, No: 241, 31 Ekim 1912, s. 1; 6. oturum 4 Kasım Pazartesi günü gerçekleştirilmiştir. Bk. "Bosansko-hercegovački sabor –VI. sjednica u ponedjeljak 4. novembra", *Sarajevski list Gazetesi*, No: 244, 5 Kasım 1912, s. 2.

[1014] Söz konusu oturuma 45 milletvekili katılmıştır.

[1015] "Bosansko-hercegovački sabor –VII. sjednica, utorak 5. novembra", *Sarajevski list Gazetesi*, No: 245, 6 Kasım 1912, s. 2; 8'nci oturum 11 Kasım'da, 9'uncu meclis oturumu ise 12 Ekim'de yapılmıştır. Bk. "VIII. saborska sjednica", *Sarajevski list Gazetesi*, No: 247, 09 Kasım 1912, s. 3.

[1016] "Bosansko-hercegovački sabor-XI. sjednica, četvrtak 11. novembra", *Sarajevski list Gazetesi*, No: 252, 15 Kasım 1912; "Bosansko-hercegovački sabor-XII. sjednica, subota 16. novembra", *Sarajevski list Gazetesi*, No: 254, 18 Kasım 1912, s. 2.

Meclisine katılması ve koltuk kazanması için pek fazla şansı olmadığı anlamına gelmektedir. Meclisin III. Dönemi'nin 12. oturumu 16 Kasım tarihinde yapılmıştır.[1017] Boşnak Seçim Sınıfı'ndaki seçimlerin yanı sıra 1912 yılı sonlarında (Ortodoks) Seçim Sınıfı'nda da seçimler gerçekleşmiştir. 9 Ekim 1912'de yapılan seçimlerde adaylar Jakov Popović ve Kosta Popadić'tir. Popović 2984 oyla zaferi kazanmış, Popadić ise 2785 oy almıştır.[1018]

27 Kasım'da gerçekleştirilen 13'üncü Meclis oturumunun gündeminde Bosnalı memur ve hizmetlilerin dul ve yetimlerinin emekli maaşlarına ilişkin yönetmelikteki bazı hükümlerin değiştirilmesine ilişkin Mali Komitesi'nin yasal zemine ilişkin raporu yer almış, ayrıca, Ekonom Komitesi'nin ülkedeki ormanların korunmasına yasal dayanağa ilişkin raporu da sunulmuştur.[1019]

28 Kasım'da 14'üncü,[1020]3 Aralık'ta ise 16'ncı oturum yapılmış, oturumda Bosna Hersek demiryollarının yapımı için Meclis Maliye Komisyonu raporu ile yasal dayanağa ilişkin *Meclis İletişim Komitesi* raporu sunularak görüşülmüştür.[1021]

III. Dönemin 19. oturumu 16 Aralık'ta, 20. oturumu 17 Aralık'ta, son 21. oturumu ise bir gün sonra, 18 Aralık 1912'de yapılmıştır. Son oturumda Meclis Başkanı Mandić, Devlet Başkanı'ndan (Bosna Valisinden) gönderildiği Bosna

---

[1017] "Bosansko-hercegovački sabor-XII. sjednica, subota 16. novembra (svršetak)", *Sarajevski list Gazetesi*, No: 255, 19.11.1912, s. 2.
[1018] "U Sarajevu 10. oktobra", *Sarajevski list Gazetesi*, No: 222, 10 Ekim 1912, s. 3.
[1019] "Saborska sjednica", *Sarajevski list Gazetesi*, No: 260, 26 Kasım 1912, s. 2.
[1020] 15. oturum 29 Kasım'da yapılmıştır. Detaylar hakkında bk. "Bosansko-hercegovački sabor", *Sarajevski list Gazetesi*, No: 263, 29 Kasım 1912, s. 1.
[1021] "Saborska sjednica", *Sarajevski list Gazetesi*, No: 265, 2 Aralık 1912, s. 2; 18. oturum 5 Aralık'ta yapılmıştır. Bk. "Saborska sjednica", Sarajevski list *Gazetesi*, No: 268, 06 Aralık 1912, s. 2; Ayrıca bk. *Sarajevski list Gazetesi*, No: 267, 5 Aralık 1912; Viyana gazetesi olan "*Neues Wiener Tagblatt*", Bosna Hersek Meclisi'ndeki oylama vesilesiyle Bosna Hersek demiryolu programı hakkında bir yazı da yayımlamıştır. Yazıda, Meclisin son oturumunda demiryolu yasal dayanağını kabul ettiğini eklenmektedir. Bk. "Bosanski željeznički program usvojen", *Sarajevski list Gazetesi*, No: 269, 7 Aralık 1912, s. 1; Bosna Hersek demiryolları sorunu, 1912 yıl boyunca ülkenin öncelikli konulardan biri olmuştur. 16 Ekim 1912 tarihinde Viyana'da gerçekleşen Avusturya ve Macaristan hükûmetlerinin ortak oturumunda, Bosna Hersek'teki demiryolları meselesinin hem Monarşinin söz konusu ülkedeki çıkarları için önemli odluğunu, hem de Avusturya-Macaristan'ın dış politikasında önemli bir yer teşkil ettiğini belirtilmiştir. Konuyu dile getiren Avusturya-Macaristan Ortak Dışişleri Bakanı Grof Berchtold'un ifadeleri ve kayıt altına alınan sunumları, bunun kanıtıdır. Bk. Österreichisches Staatsarschiv, Haus, -Hof und Staatsarchiv, Interna Ministerrat 1911-1912, 16 Ekim 1912.

Meclisi'nin oturumlarını erteleyen resmî bir yazı açıklamıştır. Mandić milletvekillerine vatansever çalışmaları ve özverileri için şükranlarını sunarak Meclisteki çalışmalarının ülke için birçok yararlı yasanın uygulanmasına yardımcı olduklarını dile getirip ardından Bosna Meclisi'ni ertelemiştir.[1022] Ertelenen Meclisin 1913 baharında herhangi oturum yapılmamış, ancak Mayıs ayı başında Bosna Meclisi'nin III. Dönemi resmen sona ermiştir.

***

Yılbaşından sonra da Balkanlar'daki çatışmalar durmamıştır. Şubat 1913'ün başında Çatalca çevresinde çatışmaları ve Meriç nehri sahillerinde bulunan Edirne şehrinin bombalanması yaşanmıştır. Arnavutluk topraklarındaki İşkodra çevresinde çatışmalar olurken Gelibolu'da da muharebeler durmamıştır. Şubat ayının ikinci haftasında Çatalca ve Gelibolu'ya yönelik Osmanlı taarruzu görülmüş, Osmanlı ordusu Rodos'u da ele geçirmeyi başarmıştır.

İkinci Balkan Savaşı'nın patlak vermesine (Ocak-Haziran 1913) kadar olan dönemdeki Bosna Hersek'in siyasi hayatında bazı Meclis Seçim Sınıfları için seçimleri düzenlenmiş, dil sorunu ve demiryolları meselesi gibi önemli mevzular yaşanmış, ayrıca, İşkodra krizi nedeniyle ülkede olağanüstü hâl ilan edilmiştir. Öncelikle 14 Şubat 1913 tarihinde (Boşnakların, Müslümanların) II. Seçim Sınıfı'nın 5. seçim bölgesinde (Donji Vakuf, Gornji Vakuf ve Travnik) seçimler düzenlenmiştir.[1023] Sonrasında III. Seçim Sınıfı'nın 7. seçim bölgesinde (Zvornik, Vlasenica ve Srebrenica) milletvekilliği seçimleri yapılmıştır.[1024] 31 Mart tarihinde Sırp (Ortodoks) III. Seçim Sınıfı'nın 28. seçim bölgesinde (Prijedor, Bosanski Novi ve Banja Luka)

[1022] "Bosansko-hercegovački sabor", *Sarajevski list Gazetesi*, No: 280, 20 Aralık 1912, s. 1; Resmi kararda şu şekilde yazmaktadır: *İmparatorluk, Kraliyet ve Apostolik Majesteleri, Majesteleri Sayın İmparatorluk ve Kraliyet Ortak Maliye Bakanı'na, 28 Kasım 1912 tarihli Yüce Karar ile Bosna Hersek Meclisinin ertelenmesi için yetki vermekten memnuniyet duymuştur. Bu Yüce Otoriteye dayanarak 18 Aralık 1912'de Bosna Hersek Meclisin ertelenmektedir.* Bk. "Službeno", *Sarajevski list Gazetesi*, No: 279, 18 Aralık 1912, s. 1.

[1023] "Oglas", *Sarajevski list Gazetesi*, No: 1, 2 Ocak 1913, s. 1.

[1024] "Naknadni izbor saborskog poslanika", Sarajevski list *Gazetesi*, No: 24, 4 Şubat 1913, s. 2.

seçimler yapılmıştır.[1025] Nikola Ćurić'in ölümü nedeniyle 29 Mayıs tarihinde Sırp (Ortodoks) III. Seçim Sınıfı'nın 10'uncu seçim bölgesinde de seçimler düzenlenmiştir.[1026]

Seçimlere ek olarak; 20 Şubat 1913'te Viyana'ya giden ve Bakan L. Bilinski ile bir araya gelen Bosna Meclis heyetinin yolculuğunu da vurgulamak önemlidir. Viyana'ya giden 12 temsilciden oluştuğu heyetin yaptığı açıklamalara göre ziyaretin amacı sorunu ortaya çıkarmak ve ülkenin sorumluluğu üstlenen bakana (L. Bilinski) Bosna Hersek'teki dil sorununu tanıtmaktı.[1027] Heyetin söz konusu seyahati basında bir müzakere girişimi olarak sunulsa da 27 Şubat 1913'te Bosna Meclisi Başkanlığı ziyaretin hedefi sadece bilgilendirme amaçlı olduğunu açıklayan bir açıklama yapmıştır.

Ayrıca, Mayıs 1913'te İşkodra'nın Karadağ ordusu tarafından işgalinin neden olduğu İşkodra Krizi sırasında Bosna Hersek Yerel Hükûmeti 2 Mayıs'ta (59 Sayılı Kanun Gazetesi) olağanüstü önlemlerin alınmasına; ayrıca, *Dušan Silni*, *Obilić*, *Srpska sokolska župa*, *Bosna Hersek Sırp Ortodoks Din Adamları Derneği*, *Prosvjeta* ve *Privreda* Sırp cemiyetlerinin feshedilmesine ilişkin bir emir yayımlamıştır.[1028] Buna ek olarak; yayımlanan emir basına kısıtlama getirmesi, seyahatlerin kısıtlaması, posta gönderilerine özel muamelesi, telgraf ve telefon trafiğinin kısıtlanması ve izlenmesi de içermektedir. Ulusal Anayasa'nın 20. Maddesi'ne dayanarak yayımlanan emir Karadağ ordusunun İşkodra'dan çekilmesinin ardından 15 Mayıs'ta iptal edilmiştir.[1029]

[1025] "Oglas", *Sarajevski list Gazetesi*, No: 33, 17 Şubat 1913, s. 1.
[1026] Adaylar Spiro Perišić, Ambroz Dražić ve Andrija Pordušić'ti.
[1027] "Odslanstvo stranaka bos.-herc. Sabora u Beču", *Sarajevski list Gazetesi*, No: 36, 20 Şubat 1913, s. 1.
[1028] "Naredba", Sarajevski list *Gazetesi*, No: 92, 2 Mayıs 1913, s. 1-3.
[1029] "Službeno", Sarajevski list *Gazetesi*, No: 102, 15 Mayıs 1913, s. 1.

2. II. Balkan Savaşı ve Bosna Meclisi'nin Feshedilmesine Kadar (1914) Bosna Hersek Boşnaklar

1913 Mayıs sonunda Londra Antlaşması, Balkanlar'da barışı sağlamıştır, ancak bu, Avrupa'nın söz konusu bölgesindeki tüm çatışmaların sona ermesine anlamına gelmemektedir. 1913 Haziran sonunda yeni anlaşmasızlıklar yaşanmış, bu kez Balkan müttefikleri arasında yeni bir savaşa yol açmıştır. Daha Mayıs 1913'ün sonunda Sırbistan, Sırp-Bulgar anlaşmasının gözden geçirilmesi talebinde bulunmuştur.[1030] Birkaç gün sonra üç sınır çizgisinde patlak veren ilk Sırp-Bulgar çatışmaları yaşanmıştır.[1031]

Balkan müttefikleri arasındaki savaş 1913 Temmuz ayının sonuna kadar sürmüştür. Sırp ve Yunan ordularının saldırılarıyla karşı karşıya kalan ve kuzeyden Romanya'nın, güneyden de Osmanlıların ortaya çıkmasıyla tehdit edilen Bulgaristan, ateşkes talep etmek zorunda kalmıştır. 31 Temmuz öğle saatlerinde tüm askerî operasyonlar durdurularak 10 Ağustos'ta Bükreş Barış Antlaşması imzalanmıştır. Anlaşmaya göre Bulgaristan tartışmalara sebep olan tüm topraklardan Sırbistan ve Yunanistan lehine vazgeçmiştir. Osmanlı Devleti Edirne'yi, Romanya ise Dobruca bölgesini tekrardan sınırları içine katmaya başarmıştır.[1032]

Bosna Hersek siyaseti söz konusu olduğunda 1913 yılının sonunda (Aralık ayının 30'u) Bosna Meclisi'nde bir dil yasası teklifi kabul edilmiştir.[1033] Dimović'in Bosna Hersek'teki Sırp halkından en çok desteği aldığı Sırp-Ortodoks Seçim Sınıfı için müteakip seçimler de yapılmıştır. Dimović'in partisi 12 Meclis koltuğu kazanmayı başarmıştır. 29 Aralık 1913 tarihli seçimlerden sonra Bosna Meclisi'nin son olan IV. Dönemi açılmıştır. S. Bašagić ikinci kez Meclis başkanı olarak seçilmiş, yardımcıları ise V. Šola'nın yerine Dimović, 24 Mart 1914'te Potiorek'in yardımcısı olarak seçilen

[1030] Mayıs ayının sonundan itibaren Sırp basınında (*Politika* ve *Prosveta* gazeteleri) yer alan Sırp talepleri hakkında daha fazla ayrıntı için bk.
[1031] İkinci Balkan Savaşı ile ilgili ayrıntılar için bk. Savo Skoko, *Drugi balkanski rat (1913)*, Vojnoistorijski institut, Belgrad 1975.
[1032] *Vojna enciklopedija Jugoslavije*, Belgrad 1958.
[1033] Dž. Juzbašić, *Nacionalno-politički odnosi u bosanskohercegovačkom Saboru*..., s. 227-229.

Mandić'in Meclisteki yerine ise Sunarić seçilmiştir. Birinci Dünya Savaşı'nın başlangıcına kadar geçen son IV. Dönemin çalışma sürecinde bütçenin kabul edilmesinin yanı sıra dil konusu yeniden gündeme getirilerek güncellenmiştir. 1913 yılı bütçesi 1 Ocak 1914'te, 1914'ün ilk yarısının (6 aylik) bütçesi ise 31 Ocak 1914'te kabul edilmiştir.[1034] Haziranda meydana gelen Franz Ferdinand'ın suikastı 9 Temmuz 1914'te feshedilen Bosna Meclisi'nin oturumlarını kesintiye uğratmıştır.[1035]

Avusturya-Macaristan Monarşi tahtının varisi Franz Ferdinand ve eşi Sofia'yı öldüren atışlar Avrupa ve dünyayı değiştirmiş, ayrıca, büyük siyasî değişikliklere neden olmuştur. *Mlada Bosna* adlı terör örgütü üyeleri tarafından gerçekleştirilen Franz Ferdinand suikastı Bosna'yı, Balkanları ve tüm Avrupa'yı 10 milyon insanın öldüğü, 20 milyona yakın insanın yaralandığı kanlı Birinci Dünya Savaşı'na sürüklemiştir.[1036] Bütün bunlar 28 Haziran 1914'te Franz Ferdinand'ın Saraybosna ziyareti sırasında başlamıştır.[1037] Franz Ferdinand ve eşi Sofia, Ilidža'yı ve Saraybosna Ulusal Müzesi'ni gezdikten sonra terörist Gavrilo Princip'in bulunduğu Belediye Binası'na yönelmişlerdir.[1038] Princip'in ölümcül mermisi Latinska Ćuprija (tür. Latin Köprüsü) yakınlarındaki Morris Schiler'in dükkânı yakınlarında Franz'ı ve Sofia'yı bulmuştur.[1039] Suikastçı G. Princip kısa sürede tutuklanmıştır.[1040] Tahtın varisi ve eşi de çok geçmeden aynı gün içinde vefat etmiştir.

[1034] Dž. Juzbašić, *Nacionalno-politički odnosi u bosanskohercegovačkom Saboru*..., s. 199.
[1035] Saraybosna suikastının detayları için bk. *Leon Bilinski, Bosna i Hercegovina*...., s. 85-90.
[1036] Leonard Porter Ayers, *The War with Germany: A Statistical Summary*, Government Printing Office, Washington 1919, s. 20.
[1037] Franz Ferdinand'ın Bosna Hersek'i ziyaret etme kararının ardından büyük hazırlıklar yapılmıştır. F. Ferdinand'ın ziyareti, ülkenin Avusturya-Macaristna döneminde bir ileri gelen devlet adamın veya hükümdarın Saraybosna'ya yaptığı ilk ziyaret olmadığını belirtmeliyiz. İlk olarak, İmparator Franz Joseph, 1910 Mayıs ayının sonunda Bosna Hersek'i ziyaret etmiştir. Ardından aynı yılın Ağustos ayında Bulgar kralı Ferdinand da Saraybosna üzerinde seyahat etmiştir; Yukarıdakilere ek olarak, Alman prensesi Marie Thurn und Taxis, Mayıs 1912'de Hotel Evropa'da kaldığı sırada Saraybosna'yı ve Bosna Hersek'i da ziyaret etmiş oldu. (Bk. "Kneginja Turn i Taksis u Sarajevu", *Zeman Gazetesi*, No: 46, 25 Mayıs 1912, s. 3).
[1038] Zijad Šehić, *U smrt za cara i domovinu: Bosanci i Hercegovci u vojnoj organizaciji Habsburške monarhije 1878-1918*, Sarajevo Publishing, Saraybosna 2006, s. 58.
[1039] Suikastın detayları için bk. Slavko Mićanović, *Sarajevski atentat*, Zagreb 1965, s. 111-125.
[1040] Duruşmada G. Princip hiç pişmanlık duymamış, İkili Monarşi'yi bir düşman olarak görmüştür. İfadeler ve duruşma hakkında daha fazla ayrıntı bk. *"Sarajevski list Gazetesi"*, No: 247, 14. 10. 1914, s. 2.

Ancak Franz Ferdinand suikastı Balkan topraklarındaki asrın ilk suikastı değildir. Suikastlar ve suikast girişimleri 20. yüzyılın başlarında Avrupa'da ve Avusturya-Macaristan topraklarında sık görülen olaylardır. Batı Balkanlar'daki suikastlar arasında Bosna Meclisi'nin açılış gününde Vali Varešanin'a yapılan suikast teşebbüsü öne çıkmaktadır. 3 yıl sonra, 8 Haziran 1913'te Zagreb'de bir protesto sırasında Vali Cuvaja suikastı da gerçekleşmiştir.[1041] Ancak en dikkate değer olan suikast 1914 Vidovdan Günü'nde[1042] gerçekleşen Saraybosna'nın merkezinde gerçekleşen taht varisi Franz Ferdinand suikastıdır.[1043] Bu olay ülkedeki siyasî akışları değiştirmiş, Bosna Meclisi'nin çalışmalarını kesmiştir. Bir ay sonra ise Avusturya-Macaristan'ın Sırbistan'a savaş ilan etmesiyle beraber 20. yüzyılın en kanlı savaşlarından biri başlamıştır.[1044]

[1041] Slavko Cuvaj bir Hırvatistan ve Slavonya Krallığı'nın ban (idareci) idi. 26 Şubat 1851'de Bjelovar'da doğmuş, 31 Ocak 1931'de Viyana'da ölmüştür. Cuvaj 1885'ten 1905'e kadar Osijek ve Požega'da kaymakamlık yapmış, ardından Lika-Krbava'nın valiliğini üstlenmiştir (1905-1906). 1912'nin başında Hırvatistan ve Slavonya Krallığı valiliğine atanmıştır. Yasaklamaya başladığı Hırvatistan'daki muhalefete yönelik zulüm, kısa süre sonra Budapeşte politikalarına karşı güçlü direniş ifadelerinin ortaya çıkmasına önemli ölçüde katkıda bulunan, muhalefet güçlerinin geçici bir birlik sağlamaya yol açmıştır. Bu, Hırvatistan'ın Zagreb, Split, Dubrovnik, Bosna Hersek'in Saraybosna, Mostar gibi şehirlerde büyük protestolara yol açmıştır. 31 Mart 1912'de Cuvaj, kraliyet fermanıyla Hırvatistan kraliyet komiseri olarak atanmıştır. Ancak açık mutlakiyetçiliğin getirilmesi Hırvatistan'daki durumu sakinleştirmemiştir. 1912'de Luka Jukić ve Ivan Planinščak tarafından düzenlenen Cuvaj'a yönelik iki suikast girişimi, Macaristan politikasına karşı direnişin güçlenmesinin bir ifadesi olmuştur. Politikasının yenilgiye uğraması nedeniyle Avusturyalı bakanlar da Cuvaj'ın geri çekilmesini talep etmeye başlamışlardı. 1912 yılı sonunda izne gönderilen Cuvaj, 1913 yılı ortalarında görevinden alınmıştır. Daha fazla bilgi için bk. Cuvaj, Slavko. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 4. 8. 2023. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=13024>.

[1042] Ortodoks dini bayramı.

[1043] Detaylar için bk. R. Donia, *Sarajevo: biografija*..., s. 136, 144.

[1044] Franz ve eşi Sofia'nın 28 Haziran 1914'te öldürülmesinin ardından 3 Temmuz tarihinde Viyana'da, Almanya'nın bir savaş durumunda Avusturya-Macaristan'ın yanında olup olmayacağı konusunda Berlin'e bir soruşturma gönderilmesine dair karar verilmiştir. Bir gün sonra, Viyana'daki Sırbistan büyükelçiliği saldırıya uğramış, 6 Temmuz'da Berlin, Avusturya-Macaristan'a yardım sözü vermis, bir gün sonra ise Avustruya-Macaristan Ortak Bakanlar Kurulu savaşa gitme kararı almıştır. 9 Temmuz'da İmparator Franz Joseph, Konseyin kararına destek vermis, 28 Temmuz'da ise Avusturya-Macaristan Sırbistan'a savaş ilan etmiştir. Ayrıntılar için bk. A. Mitrović, *Prodor na Balkan*..., s. 55-56.

D. 1910 Sonrası Bosna Hersek'teki Boşnak, Sırp ve Hırvat Partilerin Arasındaki Siyasî İlişkiler

Bosna Hersekli Sırp siyasî temsilcileri 1909'da Bosna İlhakını kabul ettikten sonra, Boşnak-Sırp siyasî ilişkileri ve işbirliği önemli ölçüde azalmıştır. Böylece Boşnaklar, onların önde gelen ve en büyük MNO Partisi 1909'da Bosna İlhakını ülkedeki tanımayan tek siyasî faktör olarak kalmıştır. 1910 baharında MNO temsilcilerinin de ilhakı kabul etmesiyle ve Avusturya-Macaristan döneminde Bosna Hersek siyasî yaşamına yeniden aktif olarak dâhil olmasıyla işler önemli ölçüde değişmiştir. Bu, 1910'da imzalanan paktların yanı sıra, yeni siyasî ilişkiler ve işbirliğinin bir başlangıcı anlamına gelmektedir. Yeni siyasî ortam, Boşnakları ve Hırvatları Bosna Meclisi'nde yakınlaştırmıştır.

Yalnızca eski siyasî paktın etkisi hâlâ hissedilmekteydi. Uzun süren Boşnak-Sırp siyasî işbirliği Boşnaklar arasında *Sırplık* akımının da ortaya çıkmasına neden olmuştur. Böylece 1910 yılında bu konuyla ilgili çeşitli gazete yazıları yayımlanmıştır.

Söz konusu yılda (1910) *Bošnjak* gazetesinde *Medreselerde Sırplık* (boş. *Srpstvo u medresama*) başlıklı bir yazı çıkmıştır. Yazıda, *Bir düşünceye kapılan ve bize göre "ölümcül" bir fikri benimseyen olan Saraybosna öğrencilerinin "Pansırplık" fikri (herkesi) her zeki insanı şaşırtmalı. Bu düşünceyle "sarhoş" olmaları bizi zerre kadar ilgilendirmez ama bu bulaşıcı hastalığın en ücra yerlerde yayıldığını gördüğümüzde o zaman bizim için kötü bir gelecek vadeden talihsiz kadere ağlamalıyız. Kimsenin millî görüşünü suçlamıyoruz, sorgulamıyoruz ama her şeye rağmen bir hocanın Sırplığa bu kadar sıcak bakabileceğine, Müslüman kardeşini Sırp olmadığı ve bu (Sırplık) bulaşıcı hastalığı Müslüman unsurlar arasında yaymadığı hâlde hor görebileceğine inanamadık. Ancak bu tamamen doğaldır, çünkü asil kalpli, kötü yetiştirilmiş ve gerçek sağlıklı eğitim almamış insanlar kimsenin zihinsel*

üstünlüğüne tahammül edemezler. İnsanlar çok iyi bilirler ki hiçbir şeye değmezler, hiçbir şey bilmezler ama kibirleri o kadar gelişmiştir ki sırf kibirlerini tatmin etmek için en kutsal şeyi bile ona tabi kılarlar. Evde güzel yetiştirmeyen, okul eğitimi almayan, genel olarak sağlam bir eğitim almayan ve bilgisi olmayan, ancak sağda solda kendilerinin de anlamadığı birkaç cümleyi kapan ve hayaletler gibi inançları arkasında saklanan (dini kötü şekilde kullanan) olan tanınmış öğrenciler (Sırplar) saf İslami bir ruhla kurulan ve her türlü ulusal özelliği reddeden "Müslüman Bağımsız Partisi"ne saldırıyorlar. Bosna Hersek'teki Müslümanlarımız (Boşnaklarımız) tek kurtarıcısının "Müslüman Bağımsız Partisi" olduğunu çok iyi biliyorlar ama kinleri o kadar büyük bir ruh sefaletinin delilidir ki din düşmanlarımız Sırplarla işbirliği istemeyen, Sırplarla uyumun doğal olmadığını bilen din kardeşlerine iftira atmakta sınır tanımazlar. Bunun birçok kanıtı var ki bunları şimdi sıralamaya gerek yok. Biri bize medreselerde bile unutulmaya yüz tutmuş dinlerinin, halkının örf ve âdetlerini birilerin iradesi için ayaklar altına alacak böyle taşkınlıkların olacağına anlatsaydı inanamazdık. Ama maalesef burada öyle değil, bu bulaşıcı hastalıktan (Sırplıktan) kurtulan herkes hor görülüyor. "MSS" taraftarlarına saldırmak için en aşağılayıcı kelimeleri kullanmaktan korkuyorlar. Özellikle dili çok uzun olan "ünlü velet" M-ić kendisi çok kısa ve küçük olmasına rağmen "Müslüman Bağımsız Partisi" liderlerine en aşağılayıcı ifadelerle saldırıyor. M-ić ve onun izninde olan diğer kişilere çenelerini kapalı tutmalarını ve dedikodu yapmamalarını söylüyoruz çünkü biz de bir şeyler söyleriz ve pişman olurlar"[1045]

(boş. *Moraće se svaki iole pametan čovjek začuditi tolikoj slobodoumnosti sarajevske talebe (učenika) koja je zadojena jednom mišlju i koja je u svoju dušu zasadila jednu, po nas,smrtonosnu ideju: „svesrpsku ideju“. Što su oni opojeni tom mišlju nas se ni najmanje ne bi ticalo ali kad vidimo da se ta zarazna bolest (Srpstvo) širi po najzabitnijim mjestima, onda moramo zaplakati nad nemilom sudbinom koja nam zlu budućnost proriče. Ne zamjeravamo niti ispitujemo ičije nacionalno uvjerenje ali ipak pored svega nismo mogli vjerovati da bi mogao jedan hodža biti toliko zagrijan za srpstvo, te da prezire i preko gleda svoga brata Muslimana samo ako nije*

[1045] "Srpstvo u medresama", *Bošnjak Gazetesi*, No: 22, 4 Haziran 1910, s. 2.

Srbin iako ne širi tu zaraznu bolest među muslimanskim elementom. Međutim to je posve i naravno (normalno) jer ljudi besplemenita srca, odgoja i prave, zdrave naobrazbe (obrazovanja) ne mogu podnijeti ničije duševne premoći. Tako ljudi znaju posve dobro da ne vrijede ništa, da ne znaju ništa ali je njihova taština tako jako razvijena da će joj podložiti i najsvetiji stvor samo da udovolje svojoj taštini. Poznata taleba (Srbi), koja je bez ikakvog kućnog i školskog odgoja, koja nema solidarne naobrazbe i ne posjeduje znanja već koja je ovdje ondje nabubala nekoliko fraza, koje ni sami ne razumijevaju, te krijući se kao potuhe za vjeru (iza vjere), napadaju na „Muslimansku samostalnu stranku", koja je osnovana u čisto islamskom duhu i koja odbacuje svako nacionalno obilježje. Oni dobro znaju da je „Muslimanska samostalna stranka" jedina spasiteljica našem muslimanskom elementu u Bosni i Hercegovini ali njihova je zloba dokaz njihove duševne mizerije tako velika te oni ne poznaju granica u klevetanju svoje istovjerne braće, koja neće da se povode za našim din-dušmanima Srbima jer znaju da je sloga sa Srbima neprirodna. O tome ima mnogo dokaza, da ih je sada suvišno nabrajati. Da nam je ko kazivao ne bi mogli vjerovati da bi se još i u medresama nalazilo takvih ispada koji bi se tako zaboravili, te makar za čiju volju pogaziti tradicije i svetinje svoje vjere i svojega naroda. Ali nažalost kod nas nije tako, kod nas prezire i prijeko gleda svaki onaj koji otklanja od sebe tu zaraznu bolest. Oni se groze i najpogrdnijim riječima napadima na pristaše "MSS-a". Osobito se ističe poznati balavac M-ić u kojega je tako jezičina duga, na najpogrdnijim riječima napada na vođe „Muslimanske samostalne stranke"- premda je sam vrlo nizak i malen. Mi poručujemo M—ću i drugima koji se povode za njim da uvuku jezik za zube i da ne lavurdaju jer bi mogli i mi koju progovoriti pa bi se oni kajali).

Bosna Hersek'teki medreselerin yanı sıra, öğrenci yurtlarında[1046] da *Sırplık* fikri görülmektedir. Bu bağlamda bir yıl sonra, 1911 yılında *Müslüman yurdunda (öğrenci yurdunda) büyük Sırp propagandası*[1047] başlıklı bir yazı yayımlanmıştır. *Muslimanska sloga* gazetesi *müdürlerin despot sözlerinin yankılandığı, korku ve endişenin kurşun atmosferine boğulmadığı, "Rado ide" ve "Onamo onamo..."*

[1046] Boş. *Konvikt, studentski dom*.
[1047] Boş. *Velikosrpska propaganda u muslimanskom konviktu*.

şarkıların sesleriyle kafanızın delinmediği sınıf ve tüm yatılı okulun duvarlarında genç bir adam gençlik coşkunluğu ve kendisi için en kutsal olan sevdiği olan şeylerin öldürülmediği yerlerde mutludur - orada entelijensya yetiştirir, geleceğin ulusal savaşçıları ve çelik karakterli insanlar yükseltilir. Bugün müdür bey kendini zorla o kütüphanenin mutlak efendisi ilan etmiş ve talebelere kütüphanede sadece kulanıcıları (lat. usus) olduğunu haykırmaktadır. Kitapları dağıtırken her zaman müdür var ve kendisi kitapları dağıtan üç kişiye (öğrenciye) direktifleri verir. Bu üç öğrenciden biri Sırp ama o Sırp (diğer) her ikisinden de daha güçlüdür. Müdür bey Sırp'a kitap dağıtmasını ve diğer iki kişiye de Sırp'ın kendilerine söylediklerini yazmalarını söyledi. Ve bu Sırp – bu arada aptal bir şey - I. ve II. sınıflara kesinlikle sadece Kiril alfabesiyle yazılan kitap verir. Bunların arasında kuşkusuz "Ali-paša Rizvanbegović"in (kitabının) birkaç nüshası, Kočić'in çeşitli eserleri ve birkaç "vatansever" Osman Đikić tarafından bağışlanan Stanojević'in "Tarih" kitabının nüshası bulunur[1048]

(boş. „*Gdje zidovi učione i čitavog internata odjekuju despotskim riječima prefekata, u onim internatima, gdje te ne zagušuje olovna atmosfera straha i tjeskobe, gdje ti glavu ne probijaju inonotini zvukovi pjesama: „Rado ide" i „Onamo onamo...“, gdje se u mladiću ne ubijaju mladenački poleti i ljubav za onim, što mu je najsvetije- tamo- tamo je mladež sretna- tamo se odgaja inteligencija, budući narodni borci i čelični karakteri. Danas se pak silom nametnuo za apsolutnog gospodara te knjižnice prefekt efendija a đacima dovikuje da oni imaju samo„usus" u knjižnici. Pri diobi knjiga uvijek je prefekt, te onoj trojici, što dijele knjige daje direktive. Od te trojice đaka jedan je Srbin ali ipak taj Srbin je jači nego li ona oba. Prefekt efendija reče Srbinu da dijeli knjige a onoj dvojici samo da pišu što im Srbin kaže. I šta taj Srbin - inače* potencirana *glupost - daje đacima I. i II. razreda da čitaju svakako knjige samo ćirilicom. Među tim svakako ne fali po više eksemplara „Ali-paša Rizvanbegović",*

[1048] "Velikosrpska propaganda u muslimanskom konviktu", *Muslimanska sloga Gazetesi*, No: 21, 14 Mart 1911, s. 2.

razna Kočićeva djela, te Stanojevićeva povjest, kojih je skoro nekoliko primjeraka darovao „rodoljub" Osman Đikić).

Boşnak-Sırp siyasî işbirliği 1910'dan sonra zayıflamasına ve resmen sona ermesine rağmen 1912 yılının Mayis ayında Sırp toplumu *Sloga* cemiyetinin binasında, *Sırp-Müslüman* dostluğunun "tazelenmesi" ve Bosna Hersek öğrencilerinin Belgrad'a bir gezi gerçekleştirme hakkında tartışmalar yapılmıştır. Ardından Sırp yanlısı, Mostarlı Ćemalović önderliğinde planlanan gezi gerçekleştirilmiştir.[1049]

19. yüzyılın sonlarından itibaren doğan Sırpların ve Boşnakların dinî ve eğitimsel özerklikleri için söz konusu olan ortak mücadele, söz konusu siyasî paktın zayıfladığı İlhak krizine kadar sürmüştür. Bunda şüphesiz ilhakın büyük etkisi olmuş, aynı zamanda tarım meselesi üzerindeki anlaşmazlıklar ve özellikle 1909'da Müslüman Boşnak toprak sahiplerinin sık sık saldırıya uğradığı Bosna Krajina[1050] bölgesindeki büyük huzursuzluk da büyük rol oynamıştır. Zaman içerisinde meydana gelen Sırp serfleri ile Müslüman Boşnak toprak sahipleri arasındaki ilişkilerin kötüleşmesi Boşnakları Hırvatlar ile siyasî işbirliğine itmiştir. Bosna Hersek Hırvatları konunun karmaşıklığını ve her iki ulusun için bu meselenin önemini bilerek Bosna Hersek'teki tarım sorunundan ustaca kaçınmışlardır.

Bosna Hersek'in siyasetine büyük etki bırakan ve 1914'ün yılının kadar sürdürülen Boşnak-Hırvat işbirliğinin 1911 baharındanki resmiyete dökme hamlesi paktın doruk noktası olmuştur. *UMO* ve *HNZ* partilerinin Bosna Hersek Meclisi'ndeki ortak çalışmaları işbirliğinin en güçlü kanıtıdır. Boşnak-Sırp işbirliğinde bir engel ve fren olan tarım sorunu Hırvat-Müslüman koalisyonu için bir sorun olmamış, çünkü Hırvatlar, Sırpların aksine tarım sorununa radikal bir çözüm konusunda ısrarcı olmamışlardır.[1051] Ancak Boşnak-Hırvat işbirliğinde bir sorun niteliğinde açıkta kalan sorunlar da vardır. Bu, öncelikle Katolikliğe zorla geçiş (Proselitizm), Vrhbosna

[1049] H. Kapidžić, *Bosna i Hercegovini u*... s. 113-116.
[1050] Batı Bosna.
[1051] Bu dönemin tarım ilişkileri ve bu konunun önemi için bk. I. Balta, *Julijanska kriza*..., s. 72-75.

Katolik Başpiskoposu Stadler'in Müslümanlara karşı sert tavrı ve 1900'lerin başından itibaren Müslüman nüfusa yönelik Katolik saldırılarının örnekleri atıfta bulunmaktadır.[1052]

[1052] Hırvatlarla işbirliğine karşı çıkmanın bir örneği, 1901'de Bosna Müslümanları (Boşnakalar) tarafından Viyana'ya gönderilen *Memorandum'dur*. Gönderilen *Memorandum,* Bosna Hersek'teki Büyük Hırvat propagandasına karşı çıkmaktadır. Öte yandan, 1906, 1907, 1908, 1909 yıllarındaki *Musavat* gazetelerinde ve bazen *Bošnjak* gazetelerinde de Katolik ve Müslüman nüfus arasındaki anlaşmazlık ve çekişmelerin örnekler bulma şansımız var.

SONUÇ

Avusturya-Macaristan Ağustos 1878'den Aralık 1918'e kadar Bosna Hersek'i yönetmiştir. Çalışmamızın kapsadığı 36 yıllık dönemi sırasında (1878-1914) Avusturya-Macaristan İmparator Franz Joseph tarafından yönetilmiştir. Nisan 1919'da İsviçre'ye sürgün edilen İmparator Karlo 1916'da yılında vefat eden Franz Joseph'in yerine geçmiştir.

İmparatorluğun üç bakanlığı (*Ortak Dışişleri, Ortak Maliye ve Ortak Savaş Bakanlığı*) Bosna Hersek idaresinde aktif bir şekilde yer almıştır. Bahsi geçen üç bakanlığın bakanların ve İmparatorluğun Bosna Hersek'e yönelik politikasının oluşturulmasına da katkı sağlayan Avusturya ile Macaristan başkanlarının stratejileri ve siyasi hamleleri oldukça büyük öneme sahiptir. 36 yıl boyunca (1878-1914) Bosna Hersek'i yönetmekle görevli olan Avusturya-Macaristan Ortak Maliye Bakanlığı'nın bakanları: a) *B. Kalláy (1882-1903 yılları arasında bakanlığının başında yer almıştır), b) I. Burián (1903-1912 yılları arasında bakanlığının başında bulunmuştur)* ve *c) L. Bilinski'dir (1912-1914 yılları arasında bakanlığının başında bulunmuştur)*. O dönemde (1878-1914), Avusturya-Macaristan Dışişleri Bakanları *a) G. Andrássy (1871-1879 yılları arasında bakanlığının başında yer almıştır), b) H. Haymerle (1879-1881), c) G. Kálnoky (1881-1895), d) A. Gołuchowski (1895-1906), e) A. Aehrenthal (1906-1912),* ve *f) L. Berchtold'dur (1912-1915).*

O dönemde (1878-1914), Avusturya başkanları (boş. predsjednici, ministri-predsjednici, alm. Ministerpräsidenten) şunlardı: *a) Fürst Adolf von Auersperg (1871-1879 yılları arasında Avusturya'nın başında yer almıştır), b) Karl von Stremayr (1879 – 1879), c) Eduard Taaffe (1879 – 1893), d) Fürst Alfred Windisch-Grätz (1893 – 1895, e) Erich Graf Kielmansegg (1895 – 1895), f) Kasimir Felix Badeni (1895 – 1897), g) Paul Gautsch von Frankenthurn (1897 – 1898), h) Franz Fürst von Thun und Hohenstein (1898 – 1899), i) Manfred von Clary-Aldringen (1899 – 1899), ı) Heinrich von Wittek (1899 – 1900), j) Ernest von Koerber (1900 – 1904), k) Paul*

Gautsch von Frankenthurn (1904 -1906), l) Fürst Konrad Hohenlohe (1906 -1906), m) Max Wladimir Freiherr von Beck (1906 – 1908), n) Richard von Bienerth-Schmerling (1908 – 1911), o) Paul Gautsch von Frankenthurn (1911 – 1911) ve p) Karl Stürgkh (1911 – 1916).

Söz konusu dönemde (1878-1914) Macaristan başkanları (boş. predsjednici, ministri-predsjednici alm. Ministerpräsidenten) şunlardır: *a) Kálmán Tisza (1875-1892), b) Gyula Szapáry (1890-1892), c) Sándor Wekerle (1892-1895), d) Dezső Bánffy (1895-1899), e) Kálmán Széll (1899-1903), f) Károly Khuen-Héderváry (1903-1903), g) István Tisza (1903-1905), h) Géza Fejérváry (1905-1906), i) Sándor Wekerle (1906-1910), ı) Károly Khuen-Héderváry (1910-1912), f) László Lukács 1912-1913) ve g) István Tisza (1913-1917).* Bahsi geçen dönemde (1878-1914) İmparatorluğun Ortak Savaş Bakanlığı bakanları *a) Artur Maximilian von Bylandt-Rheidt (1876-1888), b) Ferdinand von Bauer (1888-1893), c) Rudolf von Merkl (1893-1893), d) Edmund von Krieghammer (1893-1902), e) Heinrich von Pitreich (1902-1906), f) Franz Xaver von Schönaich (1906-1911), g)Moritz von Auffenberg (1911-1912) ve h) Alexander von Krobatin (1912-1917)*'dir.

Avusturya-Macaristan idaresi sırasında Bosna Hersek'teki dönemlere gelince *a) Askeri yönetim dönemi (1878-1882) b) Sivil idare dönemi (1882-1908) c) İlhak dönemi ve ilhak krizi (1908-1910) d) İlhak sonrası dönemi (1910-1914)* ve *e) Birinci Dünya Savaşı dönemine (1914-198)* olarak ayırmak mümkündür. Hukuk açısından Avusturya-Macaristan döneminde Bosna Hersek: *a) 1878-1908 ilhak öncesi dönemi, b) 1908-1912 ilhak sonrası (idari değişikliğine kadar) ve c) 1912 yılından itibaren idare değişkliği sonrası dönemine* ayrılamaktadır. Anayasa açısından Avusturya-Macaristan döneminde Bosna Hersek: *a) 1878-1910 anayasa öncesi dönemi* ve *b) 1910 anayasa dönemi* şeklinde iki ayrı dönem yaşamıştır. Siyasi hayatı açısından Avusturya-Macaristan döneminde Bosna Hersek: *a) 1878-1906 partilerin olmadığı dönem, b) 1906-1910 partilerin kurulduğu dönem* ve *c) 1910- parlamenter hayatı dönemine* ayırmak mümkündür. Siyasi hayatı açısından Avusturya-Macaristan döneminde Bosna Hersek'teki Boşnaklar: *a) 1906- İlk partinin kuruluşu, b) 1908-*

İkinci parti olan MNS Partisinin kuruluşu (1910 yılından MSS) ve *c) 1911- UMO Partinin kuruluşu ve diğer partilerin faaliyetleri (MSS, Samouprava, Miralem'in MNO Partisi)* şeklinde yaşamışlardır.

Tezimizde *Boşnaklar* için aynı zamanda *Müslüman* terimi de kullanıldığını vurgulanmak gerekir (Boşnaklar, çeşitli dil literatüründe *"Bosnalı Müslümanlar* veya *Bosna Müslümanları* / ing. *Bosnian Muslims* / boş. *Bosanski muslimani" /* alm. *Bosnische Muslime* olarak da geçmektedir). Boşnakçada Boşnaklardan millet anlamında bahsettiğimizde Müslümanlar (boş. *Muslimani*) şeklinde yazmaktayız. Sebebi de 1974 yılında yazılan Sosyalist Federal Yugoslavya anayasasında Boşnaklar *Muslimani* adı altında kaydedilmiş, bu terim de 1993 yılına kadar kullanılmıştır. 1993 yılında ise *Boşnak* terimi tekrardan kullanılmaya başlanmıştır. Boşnak literatüründe *"muslimani"*- küçük **m** ile yazılan kelime- (tur. Müslümanlar, boş. muslimani) terimi, dinî terimi (tür. Müslüman, Ortodoks, Katolik, Protestan gibi) anlamına geldiğini vurgulanmalıdır. *"Muslimani"*- büyük **M** ile yazılan kelime- terimi ise *Boşnaklar* (Boşnak milleti) anlamına gelmektedir. Bunun anlatmamız sebebi de Avusturya-Macaristan döneminde kurulmuş olan Boşnak partilerinin adında *"Müslüman" / boş. "Musliman" / alm. "Moslem-Muslime"* Boşnak anlamında ön ekinin bulunmasıdır. Örneğin, *Müslüman Halk Teşkilatı* (MNO- boş. *Muslimanska narodna organizacija*), *Müslüman Terakki Partisi* (MNS- boş. *Muslimanska napredna stranka*) vb.

Avusturya-Macaristan'ın Bosna Hersek'i işgal etme planları çok eski dönemlere dayanmaktadır. Avusturya-Macaristan'ın söz konusu işgali 1850'lerin ortalarında bile planlanmış, ancak gerekli koşullar ancak 1875'ten sonra yaratılmıştır. Monarşide Bosna topraklarının işgal planları uzun süre boyunca yapılsa da ülkedeki tüm taraflar sözü edilen ülkenin işgalinden yana değildi. Macarlar, özellikle Macar muhalefeti işgale karşıydı. Macar muhalefeti, Sırbistan'ın Bosna Hersek'e doğru genişlemesine kesin olarak karşıdır; fakat aynı zamanda Avusturya-Macaristan Monarşisi tarafından Bosna işgaline de karşı çıkmıştır. Sebepler de askerî operasyonun devlet için büyük bir mali yük olacağını belirttikleri gibi, işgal Monarşinin Dualizm sistemi için potansiyel bir tehdit olmuştur.

Bu nedenle İstanbul'da faaliyette bulunan Macar gizli komitesi de Bosna Hersek işgaline karşı çıkmıştır. Janos Astalos liderliğindeki *Komite* 1878 yılında bir Bildiriyi hazırlamıştır. Bildiri "*Macar askerleri isyana, Bosna Hersek halkının öldürmeyi bırakmaya"* çağrısında bulunmuştur (Ivan Balta, *Julijanska akcija u Bosni i Hercegovini s osvrtom i na Hrvatsku i Slavoniju*, Zagreb 2009, s. 3). İşgale karşı doğan direniş Macar basınında da yer almıştır. Önemli Macar siyasetçilerden Lajos Kossuth aynı dönemde gazetelerde şöyle yazmıştır: "*Bosna'ya dokunmamalıyız, onlar bize saldırmadı*."

Hersek ayaklanmasının yol açtığı Bosna krizi sırasında (Şubat 1878) *A Hon* (tür. Vatan) adlı Macar gazetesi şu noktalara değinmiştir:

a) Bulgaristan'ın genişlemesi kabul edilemez.

b) 50.000 Rus askerinin bulunacağı bir Rus eyaletinin (Bulgaristan) kurulması kabul edilemez.

c) Bulgar Hükûmetinin Rus Hükûmeti tarafından kontrol edilmesi kabul edilemez.

d) Sırbistan'ın, özellikle Bosna'ya doğru kabul edilemeyecek kadar büyük toprak genişlemesi kabul edilemez. ("A Hon", 02.05.1878; I.Balta, *Julijanska kriza*,... s. 30).

Temmuz 1878'de *Kelet Nepe* adlı başka bir Macar gazetesi, Bosna Hersek işgal operasyonlarının lideri General Filipović hakkında şunları yazmıştır: *Avrupa'nın jandarmaları olduk, Macaristan'ın savaşçı oğulları General Filipović tarafından yönetiliyor* (Kelet Nepe, 06.07.1878; Balta, *Julijanska kriza*..., s. 32).

Budapeşte'deki muhalefet partilerinin tüm protestolara rağmen planlanan işgal gerçekleşmiştir. Aylarca süren büyük ve iyi organize edilen direnişe rağmen Avusturya-Macaristan, Bosna Hersek'te egemenliğini kurmayı başarmıştır. Monarşi Bosna Hersek'i 40 yıl boyunca yönetmiştir. Bu dönemde tezde ayrıntılı olarak açıklanan ve anlatılan birçok önemli siyasî olay ve kriz yaşanmış, birçok önemli olay arasında ülkenin 1908 İlhakı, Yerel Meclisi'nin kurulması, Bosna Hersek, Balkanlar ve Avrupa için bir dönüm noktası olan 1914'te Franz Ferdinand'ın öldürüldüğü suikast gibi olaylar yer almaktadır.

Avusturya-Macaristan dönemi boyunca Boşnakların siyasi hayatını incelemek istendiğinde birkaç önemli konuya değinmek gerekir. 20. yüzyılın sonunda Boşnakların dinî-okul özerkliği mücadelesi ve siyasi anlamda pasiflik döneminin ardından, ilk siyasi teşkilatların kurulmasıyla beraber Boşnakların siyasi hayatında yeni bir aşamaya gelinmektedir. Ayrıca, önemli Boşnak tarihçilerden Enver Redžić'e göre, Boşnakların modern siyasi örgütlenmesi dinî hayatta kalma korkularına dayanmaktadır (Enver Redžić, *Tokovi i otpori*, Saraybosna 1970, s. 97). 1911 yılında UMO Partisinin ortaya çıkışına kadar, Boşnakların en güçlü siyasi organizasyonu olan MNO partisi, Boşnak siyasi hayatlarında Aralık 1906'dan Ağustos 1908'e kadar süren dönemi boyunca en önemli siyasi faktörü olmuştur. Şüphesiz ki MNO Partisinin önde gelen liderler 20. yüzyılın başından itibaren Bosna Hersek Sırplarından ve onların dinî ve eğitim taleplerinden etkilenmiş oldular. Bu nedenle söz konusu dönemi Bosna Hersek'teki Boşnaklar ve Sırplar arasında, daha doğrusu MNO ve SNO partileri arasında neredeyse 1910'a kadar süren siyasi işbirliğini güçlendirme dönemidir. Bu dönemi aynı zamanda bir yanda MNO partisinin Millet (Halk) Komiteleri ve diğer yanda, MNO partisinin Sırp olan SNO partisi ile yakın bağları ve işbirliğine karşı çıkan, ve MNO partisinin izlediği Boşnakların en önemli sorunları çözme yöntemine katılmayan heterojen bir *İlerici* grubun siyasi çatışmaların olduğu bir dönemdir.

Boşnakların siyasi yaşamındaki değişiklikler Ağustos 1908'de küçük Bosna Tešanj kasabasında yerel bir tüccar A. Mešić'in önderliğinde MNS partisi adı verilen başka bir siyasi partinin kurulmasıyla meydana gelmiştir. Adı geçen partinin Bosna

Hersek Yerel Hükûmeti ve Monarşi ile daha yakın ilişkiler içinde olduğunu bilinmektedir. Boşnak siyasi sorunlarının Boşnak siyasi organizasyonları tarafından algılanması ve çözülmesindeki farklılıklar Ekim 1908'de ortaya çıkmıştır. Bu tarih Osmanlı Devleti'nin Bosna Hersek üzerindeki yönetiminin resmen sona erdiği tarihtir. 1878'de teknik olarak sona ermesine rağmen, Ekim 1908'in başında gerçekleşen ilhak ile Bosna Hersek'teki Osmanlı yönetimi resmen sona ermiştir. Bu zor ve kader meselesinde (İlhak meselesi) daha küçük Boşnak partisi olan MNS Boşnakların sempatisini kazanmaya ve halkı bahsi geçen eylemi derhâl tanımaya ikna etmeye çalışmış, ancak ülkedeki 1910, 1911, 1912'deki tüm seçim sonuçları bu partinin Boşnak halkı arasında küçük bir etkiye sahip olduğunu göstermiştir. MNS (daha sonra MSS adı altında devam etmiş), MNO'dan farklı olarak 1909 Anayasal Ankete katılmaktan çekinmemiştir, ancak olası izolasyonun baskısı altında kalma ve başka yol olmadığını anlayan MNO Partisi de 1910'un başında Bosna İlhakı'nı kabul ederek Bosna Hersek'in siyasi sahnesine tekrardan aktif olarak katılımaya karar vermiştir.

MNO partisinin 1910'un başında Bosna İlhakı tanıması Avusturya-Macaristan idaresi sırasında Boşnak siyaseti ve siyasi hayatı için de yeni bir başlangıçtır. Bu aşama sırasında bir yıl sonra meydana gelen, çoğu MNO üyesi ve MSS üyesinin UMO adlı organizasyonda birleştiğinde büyük bir değişiklik yaşanmıştır. Ancak Miralem, Hrasnica ve Kulović gibi dönemin bazı Boşnak siyasetçiler, birleşmesini kendilerine göre birçok haklı gerekçeyle kabul etmeyen kişiler kalmıştır. Söz konusu 1911'de UMO'nun kesin olarak seçmenlerin (Boşnakların) desteğini almasıyla Boşnak siyasi tarihinde yeni bir dönemi açmıştır. UMO partisi Bosna Hersek Yerel Meclisi için yapılan çeşitli seçimlerde birçok kez Boşnak oyları çoğunlukla kazanmayı başarmıştır.

1910'da Avusturya-Macaristan Ortak Maliye Bakanı Burian şu ifadeleri kullanmıştır: "*Güney Slav insanı çok gevezedir. Talepleri kabul edilmese de sesini duyurmak istiyor. Bu nedenle insanların Yerel Meclis'te yasal bir şekilde konuşması en iyisidir ve bunu kabul edip etmemek bize bağlıdır. Etkilenemeyecek bir basına yayınlamaktan daha iyi*" (Dž. Juzbašić, *Nacionalno-politički odnosi*, s. 50; Dž.

Juzbašić, *Aneksija BiH i problem donošenja ustava*, s. 103). Bu alıntı, 1910 yazında açılan Bosna Hersek Yerel Meclisi'nin oluşumunun birçok nedeninden birini anlamamıza yardımcı olabilir. Ünlü Boşnak tarihçilerden Adnan Jahić'e göre, 1918'e kadar Boşnak realpolitik seçkinleri Avusturya-Macaristan hükûmetinin siyasi faaliyet çerçevelerini ve kapsamlarını belirlediği Bosna halkları güç dengesinden güç ve güven almıştır. Bu da parti ana özlemlerini gerçekleştirmek için işbirliği ve ittifaklar için alan yaratmıştır (Bk. Adnan Jahić, *Izazovi vremena,* s. 310) yazarak dönemin Boşnak siyasetini yorumlamaktadır.

Boşnakların siyasi geçmişlerine dair bilgilerinin ve bilincinin Avusturya-Macaristan dönemindeki siyasi hayatlarının şekillenmesinde ve gelişmesinde kısmen olumlu etkisi olduğunu söylemek mümkündür. Bakan B. Kallay'ın *Boşnaklık* fikri ve ideolojisi dönemin gazetelerinde ve çoğunlukla Saraybosna gazetesi *Bošnjak'ta* yer alan Bosna ve Boşnakların Osmanlı ve Orta Çağ geçmişine dair Bašagić'in ve Ljubušak'ın Boşnakların siyasi geçmişi de dâhil olmak üzere, pek çok çalışma ve araştırma, geçmişe dair yazdığı tarih kitapları kesin olarak Avusturya-Macaristan döneminde Boşnakların siyasi yaşamının oluşumunu ve aktif oluşumunu etkilemiştir.

Bosna Hersek Boşnaklarının siyasi yaşamının gelişimini etkileyen toplumsal süreçler arasında Boşnak nüfusun göçü, din değiştirme (Proselitizm), zorunlu askerlik hizmetinin getirilmesi (Askerialma Kanunu), İstanbul'daki Halife ile bağlantıların kesilmesi, Bosna Hersek İslam Birliği'nin kurulması ve Boşnakların dinî ve eğitimsel özerkliği için mücadele yer almaktadır. Tüm bahsedilen olaylar Boşnak toprak sahipleri ve Müslüman din görevlilerini öne çıkarmış, dönemin Boşnak siyasi liderlerinin siyasi yönünü ve siyasi hareketliliğini etkilemiştir. Boşnak nüfusun Bosna Hersek topraklarından çok sayıda göç etmesi Boşnaklar arasında korku uyandırmıştır; bu nedenle aralarında Bosna Hersek İslam Birliği Reîsülulemâ'nın da bulunduğu halkın ileri gelenleri daha büyük ve daha hızlı göç dalgalarını açıkça önlemeye çalışmıştır. Engellenmeye çalışılsa da doğuya (Osmanlı topraklarına) göç durmamıştır. Buna ek olarak; tezde bahsedilen Proselitizm vakaları durumu daha da karmaşık hâle getirerek kötü bir ruh hâli içinde olan Boşnakların öfkesini kışkırtmıştır. Durumun bu

gelişimi, ancak 1909'da sona eren dinsel-eğitimsel özerklik mücadelesinin yolunu açmıştır. Boşnakların bundan üç yıl önceki siyasi mücadelelerinin bir parçası olarak 1906'da MNO Partisi ortaya çıkmıştır. MNO partisinin kurulmasıyla beraber Boşnaklar ve Sırplar arasında siyasi işbirliği de başlamıştır.

Soru, bu işbirliğinin haklı ve geçerli nedenlerinin olup olmadığıdır. Bosna Hersek halklarının o dönemde içinde bulundukları siyasi durumu dikkate alırsak Boşnaklar ve Sırplar da benzer siyasi ve sosyal sorunlar yaşamaktadır. Dolayısıyla bu iki milletin siyasi işbirliği o tarihi anda sağlanmıştır. Ancak 1908 Bosna İlhakı Boşnakların siyasi gidişatını değiştirir ve onlar ilhakın tanınmasıyla birlikte yüzünü Hırvat siyasi teşkilatlarına ve temsilcilerine çevirmektedir. Olayların bu şekilde gelişmesinin birçok siyasi nedeni olduğu söylenebilir. Bosna Krajina bölgesindeki huzursuzluklar, toprak sahipleri (beyler) ve serfler arasında süregelen sorunlar, Bosna Hersek Sırpları temsilcileri tarafından oldukça kabaca kendi (Sırp) toprağı olarak açıkça gösterilmesi ayrıca, Boşnaklara karşı genel kötü tutumu Boşnakların Hırvatlarla yakınlaşmasının nedenlerinden bazılarıdır. Sırplardan farklı olarak konunun ne kadar hassas ve karmaşık olduğunu bilen Hırvatlar siyasi programlarında arazinin ve toprakların ağaların ve beylerin mülkiyetinde kalmasını talep etmişlerdir.

Boşnakların aktif siyasi yaşamının gelişim süreci ve siyasi krizlere karşı kendi tutumları sorunu da meydana gelmiştir. Belirtildiği gibi 1906, 1908, 1910 ve 1911 yılları Boşnakların Birinci Dünya Savaşı'nın başlangıcına kadarki siyasi yaşamına damgasını vurmuş yıllardır. 1908 İlhakı gibi krizler doğası gereği uluslararası nitelikteydir; bu nedenle Boşnaklardan siyasi anlamında büyük hamlelerin yapmasını beklemek zordur. Boşnakların 1908 Bosna İlhakı'na kadar savundukları duruşu ve siyasi görüşü Bosna Hersek'in Padişaha ait olması ve Bosna Hersek'e özerklik verilmesidir. Bu gereksinimler 1910'dan sonra değişmiştir. Özerkliğin imkânsız olduğunu gören Boşnak siyasi temsilcileri Bosna Hersek'in bölünmezliği ve *Corpus Separatum* pozisyonu talebine yönelmiştir.

Bir de dönemin Boşnak partilerinin parti programlarında belirlenen hedeflere ulaşılıp ulaşılmadığı sorusu da vardır. Viyana'nın Bosna Hersek'teki siyasi durumu sıkı bir şekilde kontrol ettiği göz önüne alındığında; özerklik talepleri gerçekleşmemiştir. Boşnakların ekonomik, kültürel ve eğitimsel ilerlemesi gibi diğer daha küçük talepler kısmen yerine getirilmiştir. Boşnak partilerinin ortak işbirliği de 1911'de sağlanmıştır. 1909 ve 1910 yıllarında bir işbirliği girişimi olmuşsa da 1911 yazında başarılmıştır. Bu işbirliği Hırvatlarla işbirliğinin önünü açan Boşnak-Hırvat Paktı'ndan sonra MNO siyasi teşkilatının Hırvat taraflara yaklaşması olarak da nitelendirilebilir. Bu durum hâlihazırda Bosna Hersek'teki Hırvat siyasi liderliği ile kısmi işbirliği sağlayan MSS partisine, MNO partisinin siyasi açısından yakınlaşmayı sağlanmıştır.

KAYNAKLAR

ARŞİV KAYNAKLARI

Bosna Hersek Arşivi (ABH- Bosna Hersek Arşivi), (Fon: Ortak Maliye Bakanlığı, Bosna Hersek Departmanı [ZMF BH], Başkanlık Dosyaları [Pr.] No. 1462/1902; austrougarski ambasador u Beogradu Ministarstvu vanjskih poslova (Avusturya-Macaristan Belgrad Büyükelçisi'nden [Avusturya-Macaristan] Dışişleri Bakanlığı'na), 07.11.1902.

ABH, ZMF, Pr. BH, No: 168/1907, 04.10.1907

ABH, ZMF, Pr. BH, No: 1908/886, 12.11.1906

ABiH, Pr. BiH, No: 255/1905, 20.02.1905

ABiH, ZMF, Pr. BH No: 120/1906

ABiH, ZMF, Pr. BH, No: 1447/1908

ABiH, ZMF, Pr. BH, No: 1447/1908

ABiH, ZMF, Pr. BH, No: 1453/1903

ABiH, ZMF, Pr. BH, No: 1570/1908

ABiH, ZMF, Pr. BH, No: 165/1909

ABiH, ZMF, Pr. BH, No: 1651/1908

ABiH, ZMF, Pr. BH, No: 1950/1908

ABiH, ZMF, Pr. BH, No: 299/1909

ABiH, ZMF, Pr. BH, No: 358/1909

ABiH, ZMF, Pr. BH, No: 481/1909

ABiH, ZMF, Pr. BH, No: 544/1909

ABiH, ZMF, Pr. BH, No: 591/1907

ABiH, ZMF, Pr. BH, No: 6588/1908

ABiH, ZMF, Pr. BH, No: 681/1899

ABiH, ZMF, Pr. BH, No: 70/1882

ABiH, ZMF, Pr. BH, No: 8875/1880

ABiH, ZMF, Pr. BH, No: 957/1899.

ABiH, ZMF, Pr. BH, No: 998/1899

ABiH, ZMF, Pr. BH. No: 488/1912

ABiH, ZMF, Pr. BH. No: 835/1912

Türkiye Cunhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, BOA, BEO, 1516 – 113697, H-14-03-1318

BOA, BEO, 235 – 17552, H-25-12-1310

BOA, BEO, 300 – 22462, H-14-04-1311

BOA, BEO, 3412 – 255839, H-08-09-1326

BOA, BEO, 3831 – 287290, H-02-12-1328

BOA, BEO, 3943 – 295693, H-11-10-1329

BOA, BEO, 797 – 59736, H-09-01-1314

BOA, HR. SFR. 3. 587 – 70, M-15-10-1908

BOA, HR.SFR.3..., 587 – 79, M-18-11-1908

BOA, Y..A...RES., 117 – 77, H-09-05-1320

BOA, Y..A...RES., 75 – 81, H-16-12-1312

BOA, Y..EE..d... 343 –

Österreichisches Staatsarschiv, Haus, -Hof und Staatsarchiv, Interna Ministerrat 1911-1912, 16.10.1912

"5. januara 1908", *Musavat Gazetesi*, No: 1, 3 Ağustos 1908

"Biračima na znanje", *Musavat Gazetesi*, No: 33, 27 Nisan 1910

"Boravak Njegova Veličanstva u Herceg-Bosni", *Bošnjak Gazetesi*, No: 22, 4 Haziran 1910

"Bosanski ustav", *Musavat Gazetesi*, No: 9, 2 Şubat 1910

"Bože s hajirom!", *Musavat Gazetesi*, No: 9, 11 Aralık 1906

"Bugarski kralj u Sarajevu", *Musavat Gazetesi*, No: 73, 27 Ağustos 1910

"Dolazak Carev u Bosnu i Hercegovinu", *Musavat Gazetesi*, No: 39, 12 Mayıs 1910

"Dr. Beg Bašagić-predsjednik zem. sabora", *Muslimanska sloga Gazetesi*, No: 79, 8 Kasım 1910

"Eksekutivni odbor i Menšura", *Bošnjak Gazetesi*, No: 3, 23 Ocak 1908

"Hrvatski kralj dolazi u Bosnu i Hercegovinu", *Hrvatski Dnevnik Gazetesi*, No: 104, 10 Mayıs 1910

"I opet sjajna pobjeda", *Musavat Gazetesi*, No: 47, 26 Mayıs 1910

"Izbori raspisani", *Musavat Gazetesi*, No: 27, 06 Nisan 1910

"Izborni resultat", *Musavat Gazetesi*, No: 44, 21 Mayıs 1910

"Izbornici Hrvati-katolici!", *Hrvatski dnevnik Gazetesi*, No: 108, 14 Nisan 1910

"Izborno kretanje", *Musavat Gazetesi*, No: 35, 4 Nisan 1910

"Izvoljski i Erental", *Politika Gazetesi*, No: 1666, 6 Eylül 1908

"Izvoljski u Italiji", *Politika Gazetesi*, No: 1678, 18 Eylül 1908

"Kandidati Muslimanske Narodne Organizacije za zemaljski sabor", *Musavat Gazetesi*, No: 39, 12 Nisan 1910

"Kandidati Muslimanske samostalne stranke za zemaljski sabor", *Bošnjak Gazetesi*, No: 19, 6 Nisan 1910

"Ko će biti predsjednik", *Bošnjak Gazetesi*, No: 26, 2 Temmuz 1910

"Kongres velikih sila", *Politika Gazetesi*, No: 1685, 25 Eylül 1908

"Razlika", *Musavat Gazetesi*, No: 36, 5 Nisan 1910

"Musliman opet pokršten", *Musavat Gazetesi*, No: 33, 27 Nisan 1910

"Njegovo Veličanstvo u Mostaru", *Musavat Gazetesi*", No: 50, 8 Haziran 1910

"Odgovor Mešiću", *Muslimanska sloga Gazetesi*, No: 56, 12 Temmuz 1911

"Odgovor Mešiću (I)", *Muslimanska sloga Gazetesi*, No: 57, 14 Temmuz 1911

"Odlazak iz Sandžaka", *Politika Gazetesi*, No: 1671, 11 Eylül 1908

"Odluke Crne Gore", *Politika Gazetesi*, No: 1691, 1 Ekim 1908

"Okružna skupština u Travniku", *Musavat Gazetesi*, No: 69, 13 Ağustos 1910

"Opet pokrštavanja", *Musavat Gazetesi*, No: 100, 10 Aralık 1910

"Otvorenje bos-hercegovačkog sabora", *Bošnjak Gazetesi*, No: 24, 16 Haziran 1910

"Pokretanje našeg lista", *Glas Slobode Gazetesi*, No: 1, 29 Nisan 1909

"Privremeni status za ustrojstvo ravnateljstva redarstva u Sarajevu", *Bosanskohercegovačke novine Gazetesi*, No: 15, 20 Ekim 1878

"Proglas", *Musavat Gazetesi*, No: 22, 5 Ağustos 1907

"Prva sjednica bosanskog sabora", *Musavat Gazetesi*, No: 52, 15 Haziran 1910

"Rahmetullahi-alejhi", *Bošnjak Gazetesi*, No: 26, 2 Temmuz 1910

"Raspored puta Njeg. c. i kr. Apostol. Veličanstva u Bosnu i Hercegovinu", *Hrvatski Dnevnik Gazetesi*, No: 120, 28 Mayıs 1910

"Reč narodne skupštine", *Politika Gazetesi*, No: 1690, 30 Eylül 1908

"Rezolucija", *Musavat Gazetesi*, No: 55, 26 Haziran 1910

"Rezultati popisa žiteljstva u Bosni i Hercegovini od 10. oktobra 1910.", *Sarajevski list Gazetesi*, No: 259, 25 Kasım 1912

"Sastanak Milovanovića sa Erentalom", *Politika Gazetesi*, No: 1662, 2 Eylül 1908

"Sjajna pobjeda u II. kuriji", *Musavat Gazetesi*, No: 46, 24 Mayıs 1910

"Sjajna pobjeda u veleposjedničkoj kuriji", *Musavat Gazetesi*, No: 48, 30 Mayıs 1910

"Srbi i Turci", *Politika Gazetesi''*, No: 1688, 28 Eylül 1908

"Srbija i velike sile, *Politika Gazetesi*, No: 1691, 1 Ekim 1908

"Srbija i velike sile, *Politika Gazetesi*, No: 1691, 1 Ekim 1908

"Zaključak", *Muslimanska sloga Gazetesi*, No: 55, 4 Temmuz 1911

"Zapisnik", *Musavat Gazetesi*, No: 4, 24 Ocak 1908

“Memorandum (II)“, *Muslimanska svijest Gazetesi*, No: 4, 23 Eylül 1908

"Administracija"*, Bosanskohercegovačke novine Gazetesi*, No: 91, 13 Ekim 1879

"Anketa", *Musavat Gazetesi*, No: 11, 28 Mart 1909

"Anketa", *Musavat Gazetesi*, No: 6, 16 Şubat 1909

"Antialkoholističko društvo", *Musavat Gazetesi*, No: 9, 22 Nisan 1907

"Autonomaši i aneksijaši", *Sloboda Gazetesi*, No: 6, 16 Şubat 1907

"Baćanijevo pismo", *Musavat Gazetesi*, No: 3, 17 Ocak 1908

"Bajramske zahvale", *Musavat Gazetesi*, No: 5, 1 Şubat 1907

"Baron Benko predao ostavku", *Zeman Gazetesi*, No: 33, 26 Mart 1912

"Beč. Telegrami Saraj. Listu", *Sarajevski List Gazetesi*, No: 56, 9 Mayıs 1909

"Bosanci u B. Pešti", *Mali Žurnal Gazetesi*, No: 335, 9 Aralık 1906

"Bosanci u Pešti", *Pravda Gazetesi''*, No: 333, 9 Aralık 1906

"Bosanski sabor", *Musavat Gazetesi*, No: 7, 26 Ocak 1910

"Bosanski željeznički program usvojen", *Sarajevski list Gazetesi*, No: 269, 7 Aralık 1912

"Pravo", *Bosanskohercegovački glasnik Gazetesi*, No: 122, 10 Kasım 1907

"Bosanskohercegovački muslimani u Carigradu", *Carigradski glasnik Gazetesi*, No: 46, 14 Kasım 1908

"Bosanskohercegovački muslimani u Carigradu (II)", *Carigradski glasnik Gazetesi*, No: 46, 14 Kasım 1908

"Bosansko-hercegovački sabor –VI. sjednica u ponedjeljak 4. novembra", *Sarajevski list* Gazetesi, No: 244, 5 Kasım 1912

"Bosansko-hercegovački sabor –VII. sjednica, utorak 5. novembra", *Sarajevski list Gazetesi*, No: 245, 6 Kasım 1912

"Bosansko-hercegovački sabor", *Sarajevski list Gazetesi*, No: 241, 31 Ekim 1912

"Bosansko-hercegovački sabor", *Sarajevski list Gazetesi*, No: 263, 29 Kasım 1912
"Bosansko-hercegovački sabor", *Sarajevski list Gazetesi*, No: 280, 20 Aralık 1912

"Bosansko-hercegovački sabor-XI. sjednica, četvrtak 11. novembra", *Sarajevski list Gazetesi,* No: 252, 15 Kasım 1912

"Bosansko-hercegovački sabor-XII. sjednica, subota 16. novembra (svršetak)", *Sarajevski list Gazetesi,* No: 255, 19.11.1912

"Bosansko-hercegovački sabor-XII. sjednica, subota 16. novembra", *Sarajevski list Gazetesi,* No: 254, 18 Kasım 1912

"Bosna i Hercegovina pred delegacijama", *Musavat Gazetesi*, No: 8, 21 Şubat 1908
"Bosna i Hercegovina u delegacijama (10)", *Musavat Gazetesi*, No: 1, 1 Ocak 1907

"Bosna i Hercegovina u delegacijama", *Musavat Gazetesi*, No: 10, 6 Mart 1908

"Bosna i Hercegovina u delegacijama", *Musavat Gazetesi*, No: 10, 6 Mart 1908

"Bosna i Hercegovina-šta sad?", *Musavat Gazetesi*, No: 12, 18 Nisan 1907

"Vijest" *Bošnjak Gazetesi*, No: 12, 26 Mart 1908

"Vijesti" *Bošnjak Gazetesi*, No: 9, 28 Şubat 1907

"Bože s hajirom!", *Musavat Gazetesi*, No: 9, 11 Aralık 1906

"Braćo Muslimani!", *Musavat Gazetesi*, No: 12, 12 Şubat 1910

"Braćo Muslimani!", *Novi Musavat Gazetesi*, No: 10, 3 Şubat 1912
"Brzojavi-U Dubrovniku 3. listopada", *Bosanskohercegovačke novine Gazetesi*, No: 11, 6 Ekim 1878

"Budimpešta", *Hrvatski Dnevnik Gazetesi*, No: 226, 5 Ekim 1908

"Bugarska proglašena neovisnom kraljevinom-Trnova", *Hrvatski Dnevnik Gazetesi*, No: 226, 5 Ekim 1908

"Careva pisma na ministre", *Prilog Bošnjaku broj 40*, No: 40, 9 Ekim 1908

"Da rečemo svoju", *Bošnjak Gazetesi*, No: 50, 13 Aralık 1906

"Demokratija", *Musavat Gazetesi*, No: 6, 1 Şubat 1911

"Deputacija bosansko-hercegovačkih katolika u Beču", *Hrvatski Dnevnik Gazetesi*, No: 273, 27 Kasım 1908

"Die Annexion Bosniens und der Herzegowina", *Wiener Allgemeine Zeitung Gazetesi*, No: 9159, 7 Ekim 1908

Die Occupation Bosniens und der Hercegovina durch k. k. Truppen im Jahre 1878: nach authentischen Quellen, mit Karten und Plänen dargestellt, Abtheilung für Kriegsgeschichte des K. K. Kriegs-Archivs, Viyana 1879, s. 912 (Beilage 12 [I-X]), Kriegs-Archivs, Viyana 1879

"Dobrovoljci iz Bosne", *Politika Gazetesi*, No: 3119, 22 Eylül 1912

"Domaće vijesti", *Musavat Gazetesi*, No: 2, 18 Ocak 1907

"Domaće vijesti-Zapisnik", *Musavat Gazetesi*, No: 5, 1 Şubat 1907

"Dru Ivanu Šariću povodom njegova posvećenja za biskupa", *Hrvatski Dnevnik Gazetesi*, No: 122, 28 Mayıs 1908

"Drugi dan demonstracija", *Zeman Gazetesi*, No: 21, 21 Şubat 1912

"Dvije struje u našem narodu", *Bošnjak Gazetesi*, No: 1, 2 Ocak 1908

"Dvije struje u našem narodu (II)", *Bošnjak Gazetesi*, No: 1, 2 Ocak 1908

"Gajretova glavna skupština", *Bošnjak Gazetesi*, No: 28, 16 Temmuz 1908

"Nove vijesti", *Glas Slobode Gazetesi*, No: 20, 5 Kasım 1909

"Nove vijesti (II)", *Glas Slobode Gazetesi*, No: 9, 15 Temmuz 1909

Glasnik zakona i naredaba za Bosnu i Hercegovinu 1910. (II), Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu, Saraybosna 1910

"Glasovi iz naroda", *Bosanskohercegovačke novine Gazetesi*, No: 3, 8 Eylül 1878

"Glavna skupština Muslimanske samostalne stranke", *Muslimanska sloga Gazetesi*, No: 21, 14 Mart 1911

Glavni pregled političkoga razdielenja Bosne i Hercegovine, Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu, Saraybosna 1879

"Gosp. Sulejmanbegu Sulejmanpašiću i Rizabegu Kapetanoviću u Sarajevo", *Musavat Gazetesi*, No: 26, 2 Mart 1910

"Govor zajedničkog ministra finansija", *Sarajevski list Gazetesi*, No: 257, 22 Kasım 1912

"Hoćemo li naprijed?", *Bošnjak Gazetesi*, No: 2, 10 Ocak 1907

Hronologija radničkog pokreta i SKJ 1919-1979, Cilt: I 1919-1941, Narodna knjiga, Institut za savremenu istoriju, Belgrad 1980

"Hrvati i naše agrarno pitanje", *Musavat Gazetesi*, No: 8, 04 Aralık 1906

"Hrvatska čitaonica u Ključu", *Hrvatski Dnevnik Gazetesi*, No: 124, 31 Mayıs 1908

"Hrvatskim radnicima i njihovim prijateljima", *Hrvatski Dnevnik Gazetesi''*, No: 85, 12 Mayıs 1908

"III. Agrarni nemiri u prosloj godini", *Muslimanska sloga Gazetesi*, No: 25, 29 Mart 1911

"III. bosansko-hercegovački sabor", *Sarajevski list Gazetesi*, No: 235, 24 Ekim 1912

"III. saborska sjednica", *Muslimanska sloga Gazetesi*, No: 77, 13 Ekim 1911

"III. sjednica od 26. (13.) oktobra", *Sarajevski list Gazetesi*, No: 237, 26 Ekim 1912

"Ispravak za članak Narodna riječ iz broja 11 Musavata od 25. Decembra 1906.", *Musavat Gazetesi*, No: 3, 18 Ocak 1907

"Iz sabora", *Musavat Gazetesi*, No: 6, 1 Şubat 1911

"Izbori u Hercegovini", *Zeman Gazetesi*, No: 17, 10 Şubat 1912

"Izbori u Hercegovini", *Zeman Gazetesi*, No: 18, 13 Şubat 1912

"Izbori u veleposjedničkoj kuriji", *Zeman Gazetesi*, No: 45, 23 Mayıs 1912

"Izbori", *Musavat Gazetesi*, No: 17, 2 Mart 1910

"Izjava (6)", *Musavat Gazetesi*, No: 9, 22 Mart 1907

"Izjava zajedničkog ministra financija", *Zeman Gazetesi*, No: 4, 11 Ocak 1912

"Izjava", *Bošnjak Gazetesi*, No: 1, 2 Ocak 1908

"Izjava", *Bošnjak Gazetesi*, No: 4, 30 Ocak 1908

"Izjava", *Musavat Gazetesi*, No: 10, 18 Aralık 1906

"Izjava", *Musavat Gazetesi*, No: 4, 25 Ocak 1907

"Izjava", *Zastava Gazetesi*, No: 5, 6 Ocak 1902

"Izvanredna glavna skupština Muslimanske samostalne stranke u Travniku", *Muslimanska sloga Gazetesi*, No: 77, 06 Ekim 1911

Izvještaj o upravi 1909, 1910 i 1911. godine, Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu, Saraybosna 1911

Izvještaj Zemaljske vlade od 11. oktobra 1908. godine, Saraybosna 1908 (11 Ekim 1908 tarihli Yerel Hükûmeti Raporu) Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu, Saraybosna 1908

"Jedna nova kooperacija", *Zeman Gazetesi*, No: 21, 21 Ekim 1911

"Još jedna rezolucija", *Muslimanska sloga Gazetesi*, No: 48, 16 Haziran 1911

"Još jedna žrtva zloglasne propagande", *Musavat Gazetesi*, No: 4, 6 Kasım 1906

"Jučerašnje Okružne skupštine postavile su ove kandidate Muslimanske Narodne Organizacije za zemaljski sabor", *Musavat Gazetesi*, No: 36, 5 Nisan 1910

"Kako da se na zakonit način riješi muslim. vjersko-mearifsko pitanje", *Bošnjak Gazetesi*, No: 5, 31 Ocak 1907

"Kako je hercegovačkim rišćanima u Srbiji?", *Hrvatski Dnevnik Gazetesi*, No: 132, 11 Haziran 1908

Kalendar Gajret Takvimi, Y:1, 1906, Saraybosna 1906

"Kandidatura Dr. Ahmedbega Tefderdarevića u Hercegovini", *Zeman Gazetesi,* No: 12, 30 Ocak 1912

"Kneginja Turn i Taksis u Sarajevu", *Zeman Gazetesi,* No: 46, 25 Mayıs 1912

"Ko su ti naprednjaci ", *Musavat Gazetesi*, No: 1, 3 Ocak 1908

"Konci pucaju", *Bošnjak Gazetesi*, No: 18, 8 Mayıs 1908

"Konflikt u saboru", *Muslimanska sloga Gazetesi*, No: 24, 24 Mart 1911

"Kongres radničkog saveza za Bosnu i Hercegovinu", *Zeman Gazetesi,* No: 48, 31 Mayıs 1912

"Lijep primjer bratstva", *Bošnjak Gazetesi*, No: 19, 9 Mayıs 1907

"Lukavi pokajnici", *Novi Musavat Gazetesi*, No: 6, 20 Ocak 1912

"Madžari i aneksija", *Hrvatski Dnevnik Gazetesi*, No: 229, 7 Ekim 1908

"Madžarska presizanja", *Hrvatski Dnevnik Gazetesi*, No: 138, 18 Haziran1908

"Manifestacije u Carigradu", *Politika Gazetesi*, No: 1691, 1 Ekim 1908

Memorandum Islamskog naroda Bosne i Hercegovine gospodi članovima delegacija i austrijskog i ugarskog parlamenta, izdan 28. maja 1902. godine u Budimpešti, Srpska štamparija dra. Sv. Miletića, Novi Sad 1902

"Memorandum Muslımanskih prvaka", *Musavat Gazetesi*, No: 11, 25 Aralık 1906

"Merhum Derviš beg Miralem", *Novi Behar Gazetesi*, No: 22, 15 Mayıs 1933

"Mi muslimani i Ustav", *Musavat Gazetesi*, No: 8, 29 Ocak 1910

"Milletski izaslanici iz Hercegovine", *Musavat Gazetesi*, No: 9, 22 Mart 1907

"Milletski odbori", *Musavat Gazetesi,* No: 2, 10 Ocak 1908

"Ministar Bilinski u Bosni", *Zeman Gazetesi,* No: 35, 30 Mart 1912

"Ministar i sabor", *Zeman Gazetesi,* No: 51, 8 Haziran 1912

"Ministru Bilinskom", *Zeman Gazetesi*, No: 22, 24 Şubat 1912

"Mlado-turski pokret", *Bošnjak Gazetesi*, No: 30, 30 Temmuz 1908

"Vijesti", *Musavat Gazetesi*, No: 12, 4 Mayıs 1909

"Novosti", *Musavat Gazetesi*, No: 24, 10 Temmuz 1909

"Vijesti iz zemlje", *Musavat Gazetesi*, No: 30, 09 Eylül 1909

"Vijesti iz zemlje (I)", *Musavat Gazetesi*, No: 42, 15 Ekim 1908

"Novosti", *Musavat Gazetesi*, No: 49, 24 Kasım 1908

"Muslimani i srpska politika (II)", *Hrvatski Dnevnik Gazetesi*, No: 140, 21 Haziran 1908

"Muslimani i srpska politika*)", *Hrvatski Dnevnik Gazetesi*, No: 158, 15 Temmuz 1908

"Muslimani i srpska politika", *Hrvatski Dnevnik Gazetesi*, No: 138, 18 Haziran 1908

"Muslimani u budućem Saboru", *Musavat Gazetesu*, No: 16, 26 Şubat 1910

"Muslimani!", *Muslimanska svijest Gazetesi*, No: 7, 14 Ekim 1908

"Muslimani, budite na oprezu", *Bošnjak Gazetesi*, No: 9, 28 Şubat 1907

"Muslimanska demokratija", *Musavat Gazetesi*, No: 92, 12 Kasım 1910

"Muslimanska sloga počinje opet izlaziti", *Zeman Gazetesi*, No: 5, 12 Eylül 1911

"Muslimanska Sloga", *Musavat Gazetesi*, No: 10, 5 Şubat 1910

"Novosti", *Muslimanska sloga Gazetesi*, No: 47, 13 Haziran 1911

"Novo iz zemlje", *Muslimanska sloga Gazetesi*, No: 60, 28 Temmuz 1911

"Problemi", *Muslimanska svijest Gazetesi*, No: 1, 2 Eylül 1908

"Aneksija", *Muslimanska svijest Gazetesi*, No: 1, 2 Eylül 1908

"Muslimansko koturaško-gimnastičko društvo El-Kamer", *Hrvatski Dnevnik Gazetesi*, No: 137, 17 Haziran 1908

"Na čemu smo?", *Musavat Gazetesi*, No: 8, 8 Şubat 1911

"Naknadni izbor saborskog poslanika", Sarajevski list *Gazetesi*, No: 24, 4 Şubat 1913

"Naredba o djelokrugu poglavara zemlje", *Zeman Gazetesi*, No: 39, 11 Nisan 1912

"Naredba", Sarajevski list *Gazetesi*, No: 92, 2 Mayıs 1913

Narodna uzdanica, Kalendar za godinu 1939 (1357-1358 po Hidžri), Godina VII, Islamska dionička štampa, Saraybosna 1939

"Narodni poslanik Dr. Murat Sarić", *Zeman Gazetesi*, No: 49, 1 Haziran 1912

"Naša riječ", *Musavat Gazetesi*, No: 1, 16 Ekim 1906

"Naša riječ", *Musavat Gazetesi*, No: 1, 16 Ekim 1906

"Naše okružne skupštine", *Musavat Gazetesi*, No: 34, 30 Nisan 1910

"Naše stanovnište", Bošnjak Gazetesi, No: 8, 18 Şubat 1910

"Naši dopisi- Rogatica (Muslimani, ne ostavljajte domovine!)", *Hrvatski Dnevnik Gazetesi*, No: 127, 4 Haziran 1908

"Ne propustimo priliku", *Bošnjak Gazetesi*, No: 20, 21 Mayıs 1908

"Ne propustimo priliku (I)", *Bošnjak Gazetesi*, No: 20, 21 Nisan 1908

"Ne selite braćo!", *Musavat Gazetesi*, No: 13, 27 Mart 1908

"Nema sloge", *Bošnjak Gazetesi*, No: 18, 29 Nisan 1910

"Njemačka i aneksija Bosne i Hercegovine", *Hrvatski Dnevnik Gazetesi*, No: 229, 7 Ekim 1908

Novi Behar Takvimi, S:12, Saraybosna 1933

"Novosti", *Novi Musavat Gazetesi*, No: 11, 3 Mart 1912

"Obzorove vijesti", *Musavat Gazetesi*, No: 23, 5 Nisan 1911

"Odgoda sabora", *Zeman Gazetesi*, No: 60, 6 Temmuz 1912

"Odgovor prijateljima", *Bošnjak Gazetesi*, No: 10, 7 Mart 1907

"Odgovor prijateljima", *Bošnjak Gazetesi*, No: 10, 7 Mart 1907

"Odslanstvo stranaka bos.-herc. Sabora u Beču", *Sarajevski list Gazetesi*, No: 36, 20 Şubat 1913

"Oglas", *Sarajevski list Gazetesi*, No: 1, 2 Ocak 1913

"Oglas", *Sarajevski list Gazetesi*, No: 33, 17 Şubat 1913

"Opća mobilizacija srpske vojske", *Sarajevski list Gazetesi*, No: 2/4, 1 Ekim 1912

"Opsada Soluna", *Pravda Gazetesi*, No: 299, 29 Ekim 1912

"Organizacija naprednih muslimana", *Musavat Gazetesi*, No: 10, 6 Mart 1908

"Otkriće tajnog programa Ujedinjene Musl. Narod. Organizacije", *Novi Musavat Gazetesi*, No: 45, 3 Temmuz 1912

"Otvorenje sabora", *Muslimanska sloga Gazetesi*, No: 75, 6 Ekim 1911

"Otvoreno pismo Hadži Mahmudbegu Džiniću i njegovim drugovima", *Bošnjak Gazetesi*, No: 7, 14 Şubat 1907

"Pismo iz Knežine", *Muslimanska svijest Gazetesi*, No: 11, 11 Kasım 1908

"Pitanje o menšuri-riješeno", *Bošnjak Gazetesi*, No: 39, 2 Ekim 1908

"Pobjeda Naprednih Muslimana", *Bošnjak Gazetesi*, No: 12, 26 Mart 1908

"Početak demonstracija", *Zeman Gazetesi*, No: 21, 21 Şubat 1912

"Početak rata", *Politika Gazetesi*, No: 3132, 5 Ekim 1912

"Poklonstvena deputacija", *Muslimanska svijest Gazetesi*, No: 11, 11 Kasım 1908

"Pokretanje našeg lista", *Glas Slobode Gazetesi*, No: 1, 29 Nisan 1909

"Položaj na Balkanu", *Sarajevski list Gazetesi*, No: 2/4, 01 Ekim 1912

"Povratak zemaljskog savjeta iz Beča", *Novi Musavat Gazetesi*, No: 2, 20 Ocak 1912

"Pozdrav Hrvatah", *Bosanskohercegovačke novine Gazetesi*, No: 4, 12 Eylül 1878

"Predaja Skadra", *Pravda Gazetesi*, No: 299, 29 Ekim 1912

Pregled istorije Saveza komunista Jugoslavije, Institut za izučavanje radničkog pokreta, Beograd 1963; *Hronologija radničkog pokreta i SKJ 1919-1979*, Cilt I (1919-1941), Narodna knjiga, Institut za savremenu istoriju, Belgrad 1980

"Pregovori", Musavat Gazetesi, No: 23, 15 Mayıs 1908

"Pregovori", *Musavat Gazetesi*, No: 2, 10 Ocak 1908

"Pregovori", Musavat Gazetesi, No: 22, 10 Mayıs 1908

"Prizor sa ulice", *Hrvatski Dnevnik Gazetesi*, No: 232, 10 Ekim 1908

"Proglas Muslimanske samostalne stranke u Bosni i Hercegovini", *Bošnjak Gazetesi*, No: 6, 4 Şubat 1910

"Proglas Muslimanske samostalne stranke u Bosni i Hercegovini", *Muslimanska sloga Gazetesi*, No: 1, 5 Şubat 1910

"Proglas Muslimanske samostalne stranke u Bosni i Hercegovini. Braco Muslimani!", *Muslimanska sloga Gazetesi*, No: 1, 5 Şubat 1910

"Proglas na narod Bosne i Hercegovine. Mi Franjo Josip I., Car Austrijski, Kralj Češki, itd. i Apoštolski Kralj Ugarski. Stanovnicima Bosne i Hercegovine", *Hrvatski Dnevnik Gazetesi* No: 229, 7 Ekim 1908

"Proglas Ujedinjene Muslimanske Organizacije u Bosni i Hercegovini", *Musavat Gazetesi*, No: 54, 16 Ağustos 1911

"Proglas Ujedinjene Muslimanske Organizacije u Bosni i Hercegovini (I)", *Musavat Gazetesi*, No: 54, 16 Ağustos 1911

"Proglas Ujedinjene Muslimanske Organizacije u Bosni i Hercegovini (II)", *Musavat Gazetesi*, No: 54, 16 Ağustos 1911

"Proglašenje aneksije Bosne i Hercegovine", *Sarajevski list Gazetesi*, No: 121, 9 Ekim 1908

"Proglašenje ustava", *Musavat Gazetesi*, No: 14, 19 Şubat 1910

"Proglašenje ustava", *Musavat Gazetesi*, No: 15, 23 Şubat 1910

"Progledajmo" *Bošnjak Gazetesi*, No: 4, 24 Ocak 1907

"Promjene na vladi", *Zeman Gazetesi*, No: 45, 23 Mayıs 1912

"Promjene u bosanskoj upravı", *Zeman Gazetesi*, No: 31, 21 Mart 1912

"Propali Mehkiši", *Musavat Gazetesi*, No: 13, 2 Nisan 1908

"Proračun za 1911. godinu", *Musavat Gazetesi*, No: 46, 19 Temmuz 1911

"Prosvjed Turske proti aneksiji", *Hrvatski Dnevnik Gazetesi''*, No: 232, 10 Ekim 1908

"Protesti protiv Bošnjakovim predpostavljenim", *Musavat Gazetesi*, No: 10, 22 Mart 1907

Protocol between Austria-Hungary and Turkey, The American Journal of International Law, C: 3, S: 4, Supplement: Official Documents (October 1909), Cambridge University Press, Cambridge 1909

"Rad naše inteligencije", *Bošnjak Gazetesi*, No: 35, 4 Eylül 1908

"Rahmet joj duši (M. Svijest umire)", *Musavat Gazetesi*, No: 9, 2 Şubat 1910

"Raspisani izbori", *Zeman Gazetesi*, No: 38, 9 Nisan 1912

"Rasprava na Cetinju", *Hrvatski dnevnik Gazetesi*, No: 128, 5 Haziran 1908

"Raspust našeg zemaljskog sabora", *Musavat Gazetesi*, No: 1, 4 Ocak 1911

"Rat na Balkanu", *Zeman Gazetesi*, No: 92, 19 Ekim 1912

"Ratno raspoloženje u Turskoj", *Zeman Gazetesi*, No: 88, 10 Ekim 1912

"Rezolucija", *Muslimanska sloga Gazetesi*, No: 25, 29 Mart 1911

"Rezultati izbora seoske kurije", *Musavat Gazetesi*, No: 46, 24 Mayıs 1910

Rezultati popisa žiteljstva u Bosni i Hercegovini od 10. oktobra 1910. godine, Statistički odsjek zemaljske vlade, Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu, Saraybosna 1912

"Rusi o Bosni", *Politika Gazetesi*, No: 1676, 16 Eylül 1908

"S kim će muslimani (II)", *Hrvatski Dnevnik Gazetesi*, No: 139, 20 Haziran 1908

"S kim će muslimani"; "Fijasko u srpskoj politici", *Hrvatski Dnevnik Gazetesi*, No: 137, 17 Haziran 1908

"S kim je preći zajednički rad", Bošnjak *Gazetesi*, No: 19, 15 Mayıs 1908

"Sa skupštine Socijal Demokrata", *Zeman Gazetesi*, No: 23, 27 Şubat 1912

"Sabor pauzira", *Novi Musavat Gazetesi*, No: 22, 6 Mart 1912

"Sabor se sastaje na 23. januara", *Musavat Gazetesi*, No: 3, 18 Ocak 1911

"Sabor", *Zeman Gazetesi*, No: 11, 27 Ocak 1912

"Saborska sjednica", *Sarajevski list Gazetesi*, No: 260, 26 Kasım 1912

"Saborska sjednica", *Sarajevski list Gazetesi*, No: 265, 2 Aralık 1912

"Saborska sjednica", Sarajevski list *Gazetesi*, No: 268, 06 Aralık 1912

"Sarajevo dne 10. lipnja", Hrvatski Dnevnik Gazetesi, No: 133, 12 Haziran 1908

"Sarajevo u času proglašenja aneksije", *Hrvatski Dnevnik Gazetesi*, No: 229, 7 Ekim 1908

"Novosti iz zemlje (I)", *Sarajevski list Gazetesi*, No: 267, 5 Aralık 1912

"Novosti iz zemlje", *Sarajevski list Gazetesi*, No: 247, 14 Ekim 1914

"Sastanak eksekutivnog odbora", *Musavat Gazetesi*, No: 17, 2 Mart 1910

"Sastanak Milletskih odbora", *Musavat Gazetesi*, No: 3, 17 Ocak 1908

"Sedma glavna skupština Sloge", *Bosanska vila Gazetesi*, No: 4, 29 Şubat 1896

"Skupština H.N.Z. u Kiseljaku", *Hrvatski Dnevnik Gazetesi*, No: 144, 27 Haziran 1908

"Skupština Hrv. Narodne zajednice u Sarajevu", *Bošnjak Gazetesi*, No: 3, 23 Ocak 1908

"Skupština Hrvatske Narodne Zajednice", *Hrvatski Dnevnik Gazetesi*, No: 139, 20 Haziran 1908

"Skupština Matice radnika Hrvata", *Hrvatski Dnevnik Gazetesi*, No: 131, 10 Haziran 1908

"Skupština Milletskih odbora", *Musavat Gazetesi*, No: 4, 24 Ocak 1908

"Skupština muslimanskih samostalaca", *Musavat Gazetesi*, No: 30, 16 Nisan 1910

"Skupština Prve muslimanske kreditne zadruge u Tešnju", *Bošnjak Gazetesi*, No: 8, 27 Şubat 1908

"Slike iz mobilizacije", *Pravda Gazetesi*, No: 262, 22 Eylül 1912

"Službeno", *Sarajevski list Gazetesi*, No: 102, 15 Mayıs 1913

"Službeno", *Sarajevski list Gazetesi*, No: 279, 18 Aralık 1912

"Spomenica 30-godišnjeg rada i borbe građevinarskih radnika u Sarajevu 1905-1935", *Prilog istoriji radničkog pokreta u Bosni i Hercegovini*: *30 godina borbe 1905-1935*, ed. Franjo Raušer, Bosanska Pošta, Saraybosna 1935.

"Sretan početak!", *Bošnjak Gazetesi*, No: 8, 27 Şubat 1908

"Početak", *Srpska riječ Gazetesi*, No: 118, 8 Eylül 1908

"Početak (I), *Srpska riječ Gazetesi*, No: 213, 17 Ekim 1908

"Nove partije", *Srpska riječ Gazetesi*, No: 233, 27 Ekim 1907

"Novosti", *Srpska riječ Gazetesi*, No: 19, 9 Şubat 1909

"Srpstvo u medresama", *Bošnjak Gazetesi*, No: 22, 4 Haziran 1910

"Stanovnici Bosne i Hercegovine", *Bosanskohercegovačke novine Gazetesi*, No: 11, 6 Ekim 1878

Štatut za autonomnu upravu islamskih vjerskih i vakufsko-mearifskih poslova u Bosni i Hercegovini, Zemaljska štamparija, Saraybosna 1909

Stenogramski izvještaji o sjednicama bosanskogercegovačkog Sabora (BHS), 1/ 1910, peta sjednica (V. oturum), 8-9; (Bosna Parlamentosu'nun (BHS) oturumlarına ilişkin steno (stenogram) raporlar, 1/1910, beşinci oturum, 8-9, Saraybosna 1910

Stenogramski izvještaji o sjednicama bosanskogercegovačkog Sabora (BHS), 1/ 1910, peta sjednica (XI. oturum), 10-11. (Bosna Parlamentosu'nun (BHS) oturumlarına ilişkin steno (stenogram) raporlar, 1/1910, on birinci oturum, 10-11, Saraybosna 1910

"Studije našeg kulturnog rada prije i sada", *Bošnjak Gazetesi*, No: 9, 5 Mart 1908

"Svečana sjednica grad. zastupstva", *Hrvatski Dnevnik Gazetesi*, No: 230, 8 Ekim 1908

"Telegram", *Musavat Gazetesi*, No: 8, 4 Aralık 1906

"Trgovački ugovor između Austro-Ugarske i Srbije", *Musavat Gazetesi*, No: 31, 20 Nisan 1910

"Turski zarobljenici u Linzu", *Bosanskohercegovačke novine Gazetesi*, No: 25, 24 Kasım 1878

"U Sarajevu 10. oktobra", *Sarajevski list Gazetesi*, No: 222, 10 Ekim 1912

"U zgodan čas", *Bošnjak Gazetesi*, No: 4, 30 Ocak 1908

"Ujedinjena muslimanska organizacija", *Muslimanska sloga Gazetesi*, No: 63, 8 Ağustos 1911

"Ungarishe Delegation", *Neues Wiener Tagblatt Gazetesi*, No: 349, 18 Aralık 1906

"Ustav sankcionisan", *Musavat Gazetesi*, No: 14, 19 Şubat 1910

"Ustupanje Herceg-Bosne Austriji", *Carigradski glasnik Gazetesi*, No: 13, 27 Mart 1909

"Odstup zemaljskog poglavice", *Muslimanska Sloga Gazetesi*, No: 41, 23 Mayıs 1911

"Velika skupština Muslimanske Narodne Organizacije", *Musavat Gazetesi*, No: 25, 30 Mart 1910

"Velika skupština Samostalne stranke", *Bošnjak Gazetesi*, No: 16, 15 Nisan 1910

"Velikosrpska propaganda u muslimanskom konviktu", *Muslimanska sloga Gazetesi*, No: 21, 14 Mart 1911

"VI. Eventualije", *Muslimanska sloga Gazetesi*, No: 25, 29 Mart 1911

"VIII. saborska sjednica", *Sarajevski list Gazetesi*, No: 247, 09 Kasım 1912

"Viesti Bosansko-hercegovačke", *Bosanskohercegovačke novine Gazetesi*, No: 3, 8 Eylül 1878

"Viesti Sarajevske", *Bosanskohercegovačke novine Gazetesi*, No: 4, 12 Eylül 1878

"Visokoblagorodnom gospodinu Alibegu Firdusu u Livno", *Musavat Gazetesi*, No: 2, 10 Ocak 1908

"Vlastoručno pismo Nj. Veličanstva baronu Aehrentalu", *Hrvatski Dnevnik Gazetesi*, No: 229, 7 Ekim 1908

"Vlastoručno pismo Nj. Veličanstva baronu Aehrenthalu (I)", *Hrvatski Dnevnik Gazetesi*, No: 229, 7 Ekim 1908

"Vojislav Šola odstupa", *Zeman Gazetesi*, No: 4, 11 Ocak 1912

"Iz zemlje", *Vrhbosna Gazetesi*, No: 22, 13 Nisan 1890

"Zakon o štampi", *Bošnjak Gazetesi*, No: 10, 7 Mart 1907

"Zakon o upravi", *Bosanskohercegovačke novine Gazetesi*, No: 83, 14 Eylül 1879

"Zamjenik poglavara zemlje", *Zeman Gazetesi*, No: 39, 11 Nisan 1912

Zapisnik 10. sjednice od 21. februara 1901, s. 15 (21 Şubat 10. oturum tutanakları), Saraybosna 1901
Zapisnik 22. sjednice od 21. marta 1901, s. 39. (21 Mart 1901 tarihli 22. oturum tutanakları), Saraybosna 1910

"Zapisnik", *Muslimanska sloga Gazetesi*, No: 82, 31 Ekim 1911

Zemaljski ustav (štatut) za Bosnu i Hercegovinu, Saraybosna 1910

"Zgodna prilika" *Bošnjak Gazetesi*, No: 25, 25 Haziran 1908
"Živilo njegovo Veličanstvo hrvatski kralj", *Hrvatski Dnevnik Gazetesi*, No: 229, 7 Ekim 1908

KAYNAKLAR

____,*115 godina postojanja i rada Saveza samostalnih sindikata Bosne i Hercegovine*, Savez samostalnih sindikata Bosne i Hercegovine, Saraybosna 2020
ACOVIĆ, Dragomir, *Heraldika i Srbi*, Belgrad 2008

____,Ademaga MEŠIĆ, *Moj odgovor bezimenim klevetnicima i drugi tekstovi*, Haz: Amir Brka, Centar za kulturu i obrazovanje Tešanj, Tešanj 1998

Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine: Demografija, Tematski bilten 02/2007, Saraybosna 2007. godine (Bosna Hersek İstatistik Kurumu: Demografi, Tematik Bülteni 02/2007), Saraybosna 2007

Allerhöchste Entschließung vom 17. Februar 1910 betreffend die Einführung von verfassungsmäßigen Einrichtungen, Gesetz und Verordnungsblatt für Bosnien und die Herzegovina, Nr. 19, 22.02.1910, Viyana 1910

ANONIMUS, *Muslimansko pitanje u Bosni i Hercegovini*, Zagreb 1902

ANONIMUS, *Narodna odbrana*, Nova štamparija Davidović, Belgrad 1911

ASLANTAŞ, Selim, *Osmanlıda Sırp İsyanları, 19. yüzyılın Şafağında Balkanlar*, Kitap Yayinevi, İstanbul 2007

____,*Aşikpaşazade Tarihi (Osmanlı tarihi 1285-1052),* Ed: Prof. Dr. Necder Öztürk, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2013

AYERS, Leonard Porter, *The War with Germany: A Statistical Summary,* Government Printing Office, Washington 1919

BABIĆ, Nikola, *Osnivanje organizacija radničkog pokreta Bosne i Hercegovine i njihova društveno-politička orijentacija*, Institut za istoriju, Saraybosna 1971

BABUNA, Aydın, *Bir Ulusun Doğuşu: Geçmişten Günümüze Boşnaklar*, Almancadan Türkçeye çev: Hayati Torun, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000.

BABUNA, Aydın, "The Berlin Treaty, the Bosnian Muslims and Diplomacy ", *The Russo-Turkish War of 1877-1878 and the Treaty of Berlin,* ed. M. Hakan Yavuz, Peter Sluglett, The University of Utah Press, Utah 2011

BALTA, Ivan, *Julijanska akcija u Bosni i Hercegovini: s osvrtom i na Hrvatsku i Slavoniju,* Zagreb 2009

BANDŽOVIĆ, Safet, *Iseljavanje Bošnjaka u Tursku*, Univerzitet u Sarajevu, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i i međunarodnog prava, Saraybosna 2006

BAŠAGIĆ, Safvet beg, *Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine (1463-1850),* Vlastita naklada, Saraybosna 1900

BATINIĆ, Fra Mijo Vjenceslav, *Djelovanje Franjevaca u Bosni za prvih šest viekova njihova boravka (I kitap),* Zagreb 1881

BATINIĆ, Fra Mijo Vjenceslav, *Djelovanje Franjevaca u Bosni za prvih šest viekova njihova boravka (II kitap),* Zagreb 1881

BATINIĆ, Fra Mijo Vjenceslav, *Djelovanje Franjevaca u Bosni za prvih šest viekova njihova boravka (III kitap),* Zagreb 1881

BETHE, Carl, Deutsche “Kolonisten in Bosnien (1878-1918), Vorstellungswelten, Ideologie und soziale praxis in Quellen der Evangelische Kirche‘‘, *Bosna i Hercegovina u okviru Austro-Ugarske 1878-1918,* Filozofski Fakultet Univerziteta u Sarajevu, Saraybosna 2011

BOGIĆEVIĆ, Vojislav, "Kako je branjeno Sarajevo od austrougarskog okupatora 19. avgusta 1878. godine", *Otpor Austrougarskoj okupaciji 1878. godine u Bosni i Hercegovini, Sarajevo 23. i 24. oktobar 1978.,* Posebna izdanja knjiga XLIII, odjeljenje društvenih nauka Knjiga VIII, Saraybosna 1979

BOJIĆ, Mehmedalija, *Historija Bosne i Bošnjaka (XII-XX vijek)*, Šahinpašić, Saraybosna 2001

BOJIĆ, Mehmedalija, "Svrgavanje turske vlasti i odbrambeni rat Bosne i Hercegovine protiv Austrougarske invazije 1878. godine", N*aučni skup Otpor Austrougarskoj okupaciji 1878. godine u Bosni i Hercegovini, Sarajevo 23. i 24. oktobar 1978*., posebna izdanja knjiga XLIII, odjeljenje društvenih nauka Knjiga VIII, Saraybosna 1979

ČALIĆ, Mari -Žanin, *Socijalna istorija Srbije 1815-1941,* Belgrad 2004

ČEKIĆ, Smail, *Agresija na Republiku Bosnu i Hercegovinu,* Saraybosna 2004

ĆIRKOVIĆ, Sima, *Istorija srednjovekovne bosanske države*, Belgrad 1964

ĆOROVIĆ Vladimir, *Istorija srpskog naroda,* Belgrad 1997

ČUBRILOVIĆ, Vasa, *Bosanski ustanak 1875-1878,* Srpska kraljevska akademija, Belgrad 1930

ČULINOVIĆ, Ferdo, "Raspad Austro-Ugarske i postanak Jugoslovenske zajedničke države", *Naučni skup u povodu 50-godišnjice raspada Austro-Ugarske monarhije i stvaranja jugoslavenske države*, Zagreb 1969

CVIJIĆ, Jovan, *Aneksija Bosne i Hercegovine i srpski problem*, Štamparija Kraljevine Srbije, Belgrad 1908

ĐAKOVIĆ, Luka, *Političke organizacije bosanskohercegovačkih katolika Hrvata (I. dio: Do otvaranja Sabora 1910,* Globus, Zagreb 1985

DONIA, Robert J., *Islam Under the Double Eagle: The Muslims of Bosnia and Herzegovina 1878-1914*, Columbia University Press, New York 1981

DONIA, Robert, *Sarajevo: biografija grada*, Institu za istoriju, Saraybosna 2006

ĐOZIĆ, Adib, *Bošnjačka nacija*, Bosanski kulturni centar, Saraybosna 2003

DUJMOVIĆ, Sanja, "Bosna i Hercegovina ne može ni da živi ni da umre-situiranje identiteta Bosne i Hercegovine kod bosanskohercegovačkih Srba (do 1941)", *Identitet Bosne i Hercegovine kroz historiju*, Saraybosna 2011

DUŠANIĆ, Jovan B., *Srbi Bosne i Hercegovine u XIX veku: borba za slobodu i ujedinjenje*, Belgrad 2018

DŽAJA, Srećko Matko, *Bosna i Hercegovina u Austrougarskom razdoblju (1878-1914)*, Ziral, Mostar-Zagreb 2002

EKMEČIĆ, Milorad, "Istorijski značaj ustanka u Bosni i Hercegovini 1875-1878", *Međunarodni naučni skup povodom 100-godišnjice ustanaka u Bosni i Hercegovini, drugim balkanskim zemljama i Istočnoj krizi 1875-1878. godine*, Saraybosna 1975

EMGİLİ, Fahriye, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Bosna'yı İşgâli, Bosna'yı Değiştirme Çabaları (1878-1918) ve Bunun Millî Kimliklere Etkisi, Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi, C: 10 S: 33, 2022

EMGİLİ, Fahriye, *Yeniden Kurulan Hayatlar: Boşnakların Türkiye'ye Göçleri 1878-1934*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2012.

FEIFALIK, Angerer, *Ein neuer aktueller Wert zug Lösung der bosnischen Agrarfrage*, Wien-Leipzig, 1916

FEJZIĆ ČENGIĆ, Fahira, "Vakufi i mediji", *Vakufi u Bosni i Hercegovini*, Islamska Zajednica Bosne i Hercegovine, Vakufska direkcija, Saraybosna 2011

FILANDRA, Šaćir, *Bošnjačka politika u 20. stoljeću*, Saraybosna 1998

FILIPOVIĆ, Nedim, *Islamizacija u Bosni i Hercegovini*, Centar za kulturu i obrazovanje Tešanj, Tešanj 2005

GABRIEL, Martin, "Bosnien und die Herzegovina in den militerstrategischen Planungen der Habsburgmonarchie (1700-1870)", *Kakanien,* Klagenfurt 2011

GALIJAŠEVIĆ, Alija, *Tešanjske zanatlije i trgovci (1642-1992),* Centar za kulturu i obrazovanje Tešanj, Tešanj 1996

GAVRANOVIĆ, Berislav, *Bosna i Hercegovina u doba Austrougarske okupacije 1878. godine*, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Saraybosna 1973

GELEZ, Phillipe, "Vjerska preobraćenja u Bosni i Hercegovini (1800-1918)", *Historijska traganja,* S:2, Institut za historiju Univerziteta Sarajevo, Saraybosna 2008

____,*Glasnik arhivâ i Društva arhivskih radnika Bosne i Hercegovine*, Saraybosna 1969

GÖLEN, Zafer, "Osmanlı Yurdu Olan Bosna Hersek'te XIX. Yüzyıldaki Siyasi Olaylar", *Belleten*, C: 74, S: 270, Ankara 2010

GÖLEN, Zafer, *Tanzîmât döneminde Bosna Hersek: Siyasi, İdari, Sosyal ve Ekonomik Durum*, TTK, Ankara 2010

GÖLEN, Zafer, *Tanzimat Döneminde Bosna Hersek'te Eğitim*, Orijentalni Institut u Sarajevu, Saraybosna 2004

GÖLEN, Zafer, Tanzimat Döneminde Bosna Hersek'te Kilise İnşa Onarım Faaliyetleri, *Belleten*, C: 65, S: 242, Ankara 2001

GÖLEN, Zafer, "Tanzimât Döneminde Osmanlı Devleti'nin Bosna Hersek Ormanlarını Korumaya Yönelik Çabaları", *TTK Belleten*, Cilt: 80; Sayı: 288, Ankara 2016

GRAF, Stephan, *Neue Deutsche Biographie*, Duncker & Humblot, Berlin 1957

GRIJAK, Zoran, "O nekim važnim aspektima problema konverzija na Katolicizam u Bosni i Hercegovini u Austrougarskom razdoblju u svjetlu neobjavljenih arhivskih izvora", *Bosna i Hercegovina u okviru Austro-Ugarske*, Saraybosna 2011

GRIJAK, Zoran, "Benjamin Kallay i vrhbosanski nadbiskup Josip Stadler, Problem katolicizma u BiH", *Prilozi 33,* Saraybosna 2004

GROSS, Mirjana, "Hrvatska politika u Bosni i Hercegovini od 1878. do 1914.", *Hrvatski Zbornik*, Zagreb 1966.

GROSS, Mirjana, *Izvorno pravaštvo,* Golden marketing, Zagreb, 2000

GRUJIĆ, Radosav, *Pravoslavna srpska crkva*, Knjižarnica Gece Kona, Belgrad 1920

Grupa autora, *Tko je tko u NDH: Hrvatska 1941-1945*., Minerva, Zagreb 1997

HADŽIBEGOVIĆ, Iljas – IMAMOVIĆ, Mustafa, "Bosna i Hercegovina u vrijeme Austrougarske vladavine", *Bosna i Hercegovina od najstarijih vremena do Drugog svjetskog rata*, ed. Ibrahim Tepić, Bosanski kulturni centar, Saraybosna 1998

HADŽIBEGOVIĆ, Iljas, *Generalni štrajk u Bosni i Hercegovini 1906. godine*, C: II, Kitap I, Institut za istoriju Sarajevo, Saraybosna 1963

HADŽIBEGOVIĆ, Iljas, "Konfesionalna i nacionalna struktura stanovništva u kotaru i gradu Jajcu od 1851. do 1991.", *Prilozi* XXX, Saraybosna 2001

HADŽIĆ, Osman Nuri, *Borba Muslimana za versku autonomiju*, Belgrad 1902

HADŽIĆ, Osman Nuri, *Borba muslimana za vjersko-prosvjetnu autonomiju*, Belgrad 1902

HADŽIJAHIĆ, Muhamed, *Od tradicije do identiteta*, Saraybosna 1990

HAMMER, von Joseph, *Historija turskog (osmanskog) carstva*, Štamparski zavod Ognjen Prica, Zagreb 1979

HASANBEGOVIĆ, Zlatko, "Iz korespondencije Ademage Mešića uoči uspostave Banovine Hrvatske. Pismo Društva bosansko-hercegovačkih Hrvata u Zagrebu reis-ul-ulemi Fehimu Spahi i vrhbosanskom nadbiskupu Ivanu Šariću iz svibnja 1939.", Institut društvenih znanosti “Ivo Pilar”, Zagreb 2008

HAUPTMANN, Ferdinand- Ferdo, "Austrougarska politika, Trojecarski savez i tajna konvencija sa Srbijom godine 1881", *Godišnjak Istorijskog društva Bosne i Hercegovine, godina IX (1957),* Saraybosna 1958

Haupt-Uebersicht der politischen Eintheilung von Bosnien und der Herzegovina (boş. Glavni pregled političkog razdielenja Bosne i Hercegovine), Saraybosna 1879

HOLEČEK, Josif, *Bosna i Hercegovina za vreme okupacije*, (Sırpça'ya çev:St. Milićević), Štamparija Ace. M. Stanojevića, Belgrad 1902

Hrvatska Enciklopedija, I-IV, urednik: Mate Ujević, Zagreb 1941

I Enciklopedija Jugoslavije, C:3, Ilija Kecmanović, Zagreb 1958 (Yugoslayva Ansiklopedisi)

IBRAHIMAGIĆ, Omer*, Državno-pravni razvitak Bosne i Hercegovine*, Posebna izdanja, Saraybosna 1998

ILWOF, Franz, *Nicolaus Wilhelm, Duke of Württemberg in General German Biography (ADB)*, Duncker & Humblot, Leipzig 1898

IMAMOVIĆ, Enver, *Historija bosanske vojske*, Edicija bosanski korijeni, Saraybosna 1999

IMAMOVIĆ, Enver, "Prostor Bosne i Hercegovine u prethistoriji i Antici", *Bosna i Hercegovina od najstarijih vremena do drugog svjetskog rata*, Bosanski kulturni centar, Saraybosna 1998

IMAMOVIĆ, Mustafa, *Historija Bošnjaka*, Preporod, Saraybosna 1997

IMAMOVIĆ, Mustafa, *Pravni položaj i unutrašnjo-politički razvitak BiH od 1878. do 1914.*, Saraybosna 2007

IMAMOVIĆ, Mustafa, "Zemaljski štatut u ustavnoj historiji Bosne i Hercegovine", *Historijska traganja* VII, Saraybosna 2011

JAHIĆ, Adnan, "Iz bošnjačke politike u Prvom Svjetskom Ratu. Nestanak Ujedinjene Muslimanske Organizacije i uspon "neznatnih i neozbiljnih elemenata", *Časopis Filozofskog fakulteta u Tuzli*, S: 2, Tuzla 2017

JAHIĆ, Adnan, *Vrijeme izazova: Bošnjaci u prvoj polovini XX stoljeća*, Bošnjačka nacionalna zajednica za Grad Zagreb i Zagrebačku županiju, 2014, Zagreb 2014

JAHIĆ, Dževad – HALILOVIĆ, Senad – PALIĆ, Ismail, *Gramatika Bosanskoga jezika*, Dom štampe Zenica, Zenica 2000

JELAVICH, Barabara, *History of the Balkans, Eighteenth and Nineteenth centuries*, Cambridge University Press, Cambridge 1983

JELAVICH, Barbara, *Balkan Tarihi, 18. ve 19. Yüzyıllar*, Kure Yayınları, İstanbul 2009

JOKANOVIĆ, Božo, *Radnički pokret Zenice, do 1941. godine*, Zenica 1986

JONJIĆ, Pavle, "Teorijski aspekti proučavanja migracije: kritički pregled literature", *Institut za migracije i narodnosti*, C: 1 S: 1, Zagreb 1985

JONJIĆ, Tomislav, "Dr. Ivo Pilar - odvjetnik u Tuzli (1905. - 1920.)", *Pilar - časopis za društvene i humanističke studije*, Yıl: 2, S: 3, Zagreb 2007

JUZBAŠIĆ, Dževad, "Aneksija Bosne i Hercegovine i problemi donošenja Zemaljskog ustava (štatuta) ", *Zbornik radova Bosna i Hercegovina u okviru Austrougarske 1878-1918*, Univerzitet u Sarajevu, Saraybosna 2011

JUZBAŠIĆ, Dževad, "Jezička politika austrougarske uprave i nacionalni odnosi u Bosni i Hercegovini", *Politika i privreda u Bosni i Hercegovini pod austrougarskom upravom*, Saraybosna 2002

JUZBAŠIĆ, Dževad, *Nacionalno-politički odnosi u Bosanskohercegovačkom saboru i jezičko pitanje (1910-1914)*, Saraybosna 1999

JUZBAŠIĆ, Dževad, *Nacionalno-politički odnosi u bosanskohercegovačkom Saboru i jezičko pitanje 1910-1914*, ANUBiH, Saraybosna 1999

JUZBAŠIĆ, Dževad, "O nastanku paralelnog austrijskog i ugarskog zakona o upravljanju Bosnom i Hercegovinom iz 1880. godine", *Radovi*, XXXII/1967, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Saraybosna 1967

JUZBAŠIĆ, Dževad, "O problemu utvrđivanja i ozakonjena osnovnih principa upravljanja Bosnom i Hercegovinom na početku Austrougarske okupacije", *O nastanku paralelnog austrijskog i ugarskog zakona o upravljanju Bosnom i Hercegovinom iz 1880. godine*, Akademija nauka i umjetnosti BiH (ANUBiH), XXXII, Odjeljenje istorijsko-filoloških nauka, knjiga XI, Saraybosna 1968

JUZBAŠIĆ, Dževad, "Pitanje željezničke veze Monarhije s istokom", *Prilozi,* VII, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Saraybosna 1971

KALLAY, Benjamin, *Die Lage der Mohammedaner in Bosnien*, Holzhausen, Viyana 1900

KALLIVRETAKIS, Leonidas, *A Century of Revolutions: The Cretan Question between European and Near Eastern Politics,* Edinburgh University Press, Edinburg 2008

KAMBEROVIĆ, Husnija, *Begovski zemljišni posjedi u Bosni i Hercegovini od 1878. do 1918. godine*, Hrvatski institut za povijest, Zagreb 2003

KAMHI, David, *Bosanski nadrabin dr Moric Levi o životu i djelu*, Saraybosna 2017

KANN, Robert A., *A History of the Habsburg Empire 1526-1918*, University of California Press, Davis 1974

KANTIĆ, Rifat, *Ponešto o Tešnju i njegovim ljudima*, Tešanj 2008

KAPIDŽIĆ, Hamdija, *Bosna u vrijeme Austrougarske vladavine*, Svjetlost, Saraybosna 1968

KAPIDŽIĆ, Hamdija, "Diskusije o državnopravnom položaju Bosne i Hercegovine u vrijeme austrougarske vladavine", *Glasnik arhiva i Društva arhivskih radnika Bosne i Hercegovine*, Yıl: 1964-1965, Kitap IV-V, Saraybosna 1965

KAPIDŽIĆ, Hamdija, "Pripremanje ustavnog perioda u Bosni i Hercegovini (1908-1910) ", *Godišnjak Istorijskog društva Bosne i Hercegovine-separat,* X, 1959, Saraybosna 1959

KAPIDŽIĆ, Hamdija, *Ustanak u Hercegovini 1882. godine*, Veselin Masleša, Saraybosna 1973

KARABEGOVIĆ, Ibrahim, *"Glas Slobode" od 1909-1929, godine i njegov značaj za proučavanje istorije radničkog pokreta u Bosni i Hercegovini,* Institut za Istoriju Radničkog Pokreta Sarajevo, C: 2, Saraybosna 1966

KARAMATIĆ, Marko, *Franjevci Bosne Srebrene u vrijeme Austrougarske uprave 1878-1914*, Svjetlo riječi, Saraybosna 1992

KARPAT, Kemal, *Osmanlı'dan Günümüze Etnik Yapılanma ve Göçler*, Timaş, İstanbul 2010

KEMURA, Ibrahim, "Proglas muslimanske akademske omladine u Beču od 1907. godine", *Prilozi*, Y:XII, S:XIII, Saraybosna 1977

KEMURA, Ibrahim, *Uloga "Gajreta" u društvenom životu Muslimana Bosne i Hercegovine (1903-1941)*, Veselin Masleša, Saraybosna 1986

KEMURA, Sejfuddin Fehmi Bin Ali, *Sarajevske muftije od 926. (1519) do 1334. (1916*), Islamska dionička štamparija, Saraybosna 1916

KEVRO, Edita, "Naziv jezika u službenim dokumentima za vrijeme austrougarske vlasti u Bosni i Hercegovini", *Književni jezik 28*, Saraybosna 2017

KLAIĆ, Nada, *Srednjovjekovna Bosna: politički položaj bosanskih vladara do Tvrtkove krunidbe 1377*., Eminex, Zagreb 1994

KLAIĆ, Viekoslav, *Povijest Bosne do propasti Kraljevstva*, Zagreb 1882

KORUNIĆ, Petar, *Jugoslavenska/Južnoslavenska ideja*, Sudbina jedne enciklopedijske studije iz 1988. godine, *Enciklopedija Jugoslavije*, C:II, Belgrad 2008

KOŽAR, Azem, ‘‘Austrougarska kolonizacija na Drini‘‘, *Bosna i Hercegovina u okviru Austro-Ugarske 1878-1918*, Filozofski Fakultet Univerziteta u Sarajevu, Saraybosna 2011

KRALJAČIĆ, Tomislav, *Kalajev režim u Bosni i Hercegovini 1882-1903*, Veselin Masleša, Saraybosna 1987

KREŠEVLJAKOVIĆ, Hamdija, *Bitka pod Banja Lukom*, 4.VIII. 1737., Islamska dionička štamparija, Saraybosna 1936

KREŠEVLJAKOVIĆ, Hamdija, *Dževdet pašina pisma o Bosni iz 1864. godine*, Islamska dioničarksa štamparija, Saraybosna 1932

KREŠEVLJAKOVIĆ, Hamdija, *Izabrana djela I: Kapetanije u Bosni*, Kulturno naslijeđe, Saraybosna 1991

KRIZMAN, Bogdan, *Raspad Austro-Ugarske i stvaranje jugoslovenske države*, Školska knjiga, Zagreb 1977

KUDELIĆ, Zlatko, "Vjerske konverzije u Bosni i Hercegovini s kraja 19. i početkom 20. stoljeća u svjetlu nepoznatog arhivskog gradiva", *Croatica Christiana Periodica* 68, Zagreb 2011

KURAT, Akdes Nimet, *IV-XVIII Yüzyılda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2019

KURTOVIĆ, Esad, *Kratka historija srednjovjekovne Bosne*, Dobra knjiga, Saraybosna 2019

____,*Leon Bilinski, Bosna i Hercegovina u Uspomenama Leona Bilinskog*, prijevod s poljskog na bosanski: Zdravka Zlodi, Institut za istoriju u Sarajevu, Saraybosna 2004

Lične zabilješke generala Oskara Potioreka o unutrašnjopolitičkoj situaciji u Bosni i Hercegovini, ANUBiH, Centar za balkanološka ispitivanja, Knjiga XXX, ed. Dževad Juzbašić- Zijad Šehić, Saraybosna 2015

LJUBUŠAK, Beg Kapetanović, *Boj pod Banjomlukom godine 1737*, Tiskare Spindler i Löschner, Saraybosna 1888

LUŽIJA, Stojanka N., *Austro-Ugarska i Jevreji u Bosni i Hercegovini*, Univerzitet u Beogradu, Belgrad 2021

MADŽAR, Božidar, *"Prosvjeta" srpsko prosvjetno i kulturno društvo 1902-1949*, Saraybosna 1980

MADŽAR, Božo, *Pokret Srba Bosne i Hercegovine za versko-prosvetnu samoupravu*, Veselin Masleša, Saraybosna 1982

MADŽAR, Božo, "Pokret Srba Bosne i Hercegovine za vjersko-prosvjetnu autonomiju", *Prilozi za istoriju Bosne i Hercegovine II*, ed. Enver Redžić, Knjiga LXCIX, Odjeljenje društvenih nauka Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Saraybosna 1987

MADŽAR, Božo, *Pokret Srba Bosne i Hercegovine za vjersko-prosvjetnu samoupravu*, Veselim Masleša, Saraybosna 1982

MALCOLM, Noel, *Kratka povijest Bosne*, Dani, Saraybosna 1995

MANDIĆ, Mihovil, *Povijest okupacije Bosne i Hercegovine*, Zagreb 1910

MANTRAN, Robert, "Doğu Sorunu'nun Başlangıçları (1774-1839)", *Osmanlı İmparatorluğu tarihi II*, ed. Robert Mantran, Cem Yayınevi, İstanbul 1995

MARKIDES, Robert Holland-Diana, *The British and the Hellenes: Struggles For Mastery in the Eastern Mediterranean, 1850–1960*, Oxford University Press, New York 2008

____,*Memoari Ademage Mešića*, Kitap I, ed. Marko Matolić, Zagreb 2010

Memorandum Muslimana iz Bosne i Hercegovine predan Osmanslijskom Parlamentu mjeseca februara 1909. godine u Carigradu, Türkçeden çev., yer ve yıl bilinmemektedir

MIĆANOVIĆ, Slavko, *Sarajevski atentat*, Zagreb 1965

MIHALJEVIĆ, Josip, "Odnos stranke Prava prema okupaciji Bosne i Hercegovine 1878. i 1879. godine u listu Sloboda", *Bosna franciscana 16*, Saraybosna 2008

MIKIĆ, Đorđe, *Austrougarska i Mladoturci 1908-1912*, Institut za istoriju Banja Luka, Banja Luka 1983

MIKIĆ, Đorđe, *O kolonizaciji stranih seljaka u Bosni i Hercegovini u vrijeme austrougarske uprave, Migracije i Bosna i Hercegovina*, Institut za istoriju Univerziteta Sarajevo, Saraybosna 1989

MIKIĆ, Đorđe, "Pitanje iseljavanja Hercegovaca u Srbiju 1902. godine", *Istorijski zbornik*, S:5, Univerzitet u Banja Luci, Banja Luka 1986

MILOŠEVIĆ, Borivoje, *Aneksija Bosne i Hercegovine*, Novi Sad 2020

MILUTINOVIĆ, Kosta, "Prvi pokušaj aneksije Bosne i Hercegovine i Vojvodina", *Zbornik za društvene nauke, No: XII*, Matica Srpska, Novi Sad 1956

MITRINOVIĆ, Čedomil – BRAŠIĆ, Miloš N., *Jugoslovenske narodne skupštine i sabori*, Narodna skupština Kraljevine Jugoslavije, Belgrad 1937

MITROVIĆ, Andrej, *Prodor na Balkan i Srbija (Srbija u planovima Austro-Ugarske i Nemačke),* Belgrad 1981

MUMINOVIĆ, Rasim, *Srbizam i stradalništvo Bošnjaka*, Compact, Saraybosna 1996

Nacionalni sastav stanovništva FNR Jugoslavije 1961: Podaci po naseljima i opštinama, Kitap III, Savezni zavod za statistiku, Belgrad 1961

NAKIČEVIĆ, Omer, *Istorijski razvoj institucije Rijaseta*, Rijaset Islamske zajednice, Saraybosna 1996

NAKIČEVIĆ, Omer, *Rijaset Islamske Zajednice,* Saraybosna 1996

NAMETAK, Alija, *Edhem Mulabdić (Sarajevske uspomene*), Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb 1997

NEŠKOVIĆ, Radomir, *Nedovršena država: Politički sistem Bosne i Hercegovine*, Friedrich Ebert Stiftung, Saraybosna 2007

OKEY, Robert, "Taming Balkan Nationalism", *The Habsburg „Civilizing Mission in Bosnia 1878-1914,* Oxford Press, Oxford 2007

OMERAGIĆ, Hajrudin, *Borba bosanskohercegovačkih muslimana-Bošnjaka za nacionalnu, kulturnu i vjersku autonomiju i uloga MNO*, Zagreb 2008

Ortschafts und Bevölkerung-Statistik von Bosnien und der Hercegovina. Sarajevo, 1880.-Statistika miesta i pučanstva Bosne i Hercegovine. Sarajevo 1880. (Bosna Hersek'in Yerleri ve Nüfüsları İstatistiği), Saraybosna 1880

PEJANOVIĆ, Đorđe, *Stanovništvo Bosne i Hercegovine,* Saraybosna 1987

PEJANOVIĆ, Mirko, ''Društveno-istorijski razvoj lokalne samouprave u Bosni i Hercegovini u XX stoljeću'', *Pregled,* S:3, Saraybosna 2014

PELIDIJA, Enes, "Bosanski ejalet od 1593. godine do Svištovskog mira 1791. godine", *Bosna i Hercegovina od najstarijih vremena do Drugog svjetskog rata*, ed. Ibrahim Tepić, Bosanski kulturni centar, Saraybosna 1998

PERIĆ, Ratko, "Kardinalne kreposti u životu Nadbiskupa Stadlera", *Vrhbosnensia*, S: 1, C: 23, Saraybosna 2019

PINTO, Avram, *Dr. Moric Levi, Sarajevski nadrabin*, Saraybosna 1975

POPEC, Tanja, *Crkva u Hrvatskoj 2010. godine*, Veritas-Glasnik Sv. Antuna Padovanskog, Zagreb 2010

POPOVİC Aleksandre, *Balkanlarda İslam*, İnsan Yayınları, İstanbul 1995.

POPOVIĆ, Dmitrije, *Izvoljski i Erental, Diplomatske uspomene iz aneksione krize*, Izdavačka knjižarnica Gece Kona, Belgrad 1927

POPOVIĆ, Jovan M., *Neimari Jugoslavije*, Belgrad 1934

PORPHYROGENITUS, Konstantin, *De Administrando Imperio*, Türkçeye çev: İlhan Aslan, Post, İstanbul 2020

PURIVATRA, Atif, *Ko je ko u Bošnjaka*, Vijeće Kongresa bošnjačkih intelektualaca, Saraybosna 2000

RADUŠIĆ, Edin, "Uspostavljanje Austrougarske vlasti u Bosni i Hercegovini prema izvještajima britanskog konzulata u Sarajevu", *Međunarodna konferencija Bosna i Hercegovina u okviru Austrougarske 1878-1918 u Sarajevu 2009.*, Saraybosna 2011

REDŽIĆ, Enver, *Historijski pogledi na vjerske i nacionalne odnose u BiH*, Svjetlost, Saraybosna 2005

ROHAČEK, Goran, *Hrvatsko pravaštvo na prijelazu tisućljeća*, Čakovec 2009

SCHMITT, Bernadotte E., *The Annexation of Bosnia 1908-1909*, New York 1937

ŠABOTIĆ, Izet, *Agrarne prilike u Bosanskom ejaletu (1839-1878)*, Arhiv Tuzlanskog kantona, Tuzla 2013

ŠABOTIĆ, Izet, *Čifčijski odnosi i promjena vlaniprva nad zemljom u Bosni i Herceovini (1878-1918)*, Centar za istraživanje moderne i savremen historije Tuzla, Tuzla 2019

Sâlnâme-i Vilâyeti Bosna 1870 (1287), Yayına haz. Hamit Pehlivan, TTK, Ankara 2014

ŠEHIĆ, Nusret, *Autonomni pokret Muslimana za vrijeme Austrougarske uprave u Bosni i Hercegovini*, Svjetlost, Saraybosna 1980

ŠEHIĆ, Nusret, "Mjere Kalajevog režima na suzbijanju autonomnog pokreta Muslimana"*, Godišnjak društva istoričara Bosne i Hercegovine*, Godina XX, 1972-1973, Saraybosna 1974

ŠEHIĆ, Nusret, "Pokret Muslimana za vjersku i vakufsko-mearifsku autonomiju u svjetlu pregovora sa zemaljskom vladom za Bosnu i Hercegovinu 1901. godine", *Prilozi IX*, Institut za istoriju Univerziteta u Sarajevu, Saraybosna 1973

ŠEHIĆ, Nusret, *Pokret Muslimana za vjersku i vakufsko-mearifsku autonomiju,* Saraybosna 1980

ŠEHIĆ, Nusret, *Politički razvitak Muslimana za vrijeme austrougarske uprave u Bosni i Hercegovini*, Svjetlost, Saraybosna 1980

ŠEHIĆ, Zijad, "Aneksiona kriza 1908-1909 i njene posljedice na međunarodne odnose", *Bosna i Hercegovina u okviru Austrougarske 1878-1918*, Saraybosna 2011

ŠEHIĆ, Zijad, "Historijske pretpostavke aneksione krize", *Prilozi,* Saraybosna 1999

ŠEHIĆ, Zijad, *U mojoj Bosni: povodom stogodišnjice posjete cara Franje Josipa i Bosni i Hercegovini od 30. maja do 4. juna 1910*., Saraybosna 2013

ŠEHIĆ, Zijad, *U smrt za cara i domovinu: Bosanci i Hercegovci u vojnoj organizaciji Habsburške monarhije 1878-1918*, Sarajevo Publishing, Saraybosna 2006

ŠERIĆ, Hašim, *Dubički rat*, Gajret, Saraybosna 1938

ŠIŠIĆ, Ferdo, *Herceg-Bosna prigodom aneksije, geografsko-etnografsko-historička i državnopravna ramatranja*, Tiskara hrvatske stranke prava, Zagreb 1908

SKARIĆ, Savo, *Izabrana djela, zembilj, šala i maskara*, Svjetlost, Saraybosna 1970

SKARIĆ, Vladislav - HADŽIĆ Osman Nuri - STOJANOVIĆ Nikola, *Bosna i Hercegovina pod Austro-Ugarskom upravom*, Štamparija Gece Kona, Belgrad 1938

SKOKO, Savo, *Drugi balkanski rat (1913)*, Vojnoistorijski institut, Belgrad 1975

ŠLJIVO, Galib, *Bosna i Hercegovina 1813-1826*, II izdanje, Institut za istoriju u Banja Luci, Banja Luka 1988

Spisi Muhamedanske narodne deputacije iz Hercegovine 1899., Predstavka vladi od 13. juna 1899. Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi, Saraybosna (Hersek'ten *Muhammedi* [Müslüman] Halk Heyeti Dosyaları, 13 Haziran 1899 tarihli Bosna Hersek Yerel Hükûmeti'ne sunulmuş olan dosya).

___,*Spomenica „Prosvjeta" iz 1927. godine*, Saraybosna 1927

SUĆESKA, Avdo, *Istorija države i prava naroda SFRJ*, Svjetlost, Saraybosna 1985

ŠUŠKO, Dževada, "Sjećanje na prvog reisu-l-ulemu Mustafu Hilmi-ef. Hadžiomerovića, Sarajevo", *Takvim*, Saraybosna 2018

TEKİN, Talat, *Irk Bitig*, Türk Dil Kurumu, Ankara 2019

TEMİZER, Abidin, "Omer Lutfi Pasha in Bosnia", *Hitorijska misao*, 4, Tuzla 2018

TEPIĆ, Ibrahim, "Bosna i Hercegovina od kraja XVIII stoljeća pa do Austrougarske okupacije 1878. godine", *Bosna i Hercegovina od najstarijih vremena do Drugog svjetskog rata*, Bosanski kulturni centar, Saraybosna 1998

TEPIĆ, Ibrahim, *Uspostavljanje austrougarske okupacione vlasti u Bosni i Hercegovini u izvještajima ruskog konzulata u Sarajevu (1879-1880)*, ANUBiH, XXIII, 24, Saraybosna 1988

TOPIĆ, Franjo, *Stadler i muslimani, Josip Stadler, život i djelo*, Vrhbosanska katolička teologija, Saraybosna 1999

TRALJIĆ, Mahmud, "Izdavačka djelatnost muslimanskih društava u Bosni i Hercegovini do 1945. godine", *Znakovi vremena*, C:12, Saraybosna 2009

VASIĆ, Dragiša, *Devetsto treća*, Štamparije Tucović, Belgrad 1925

VATANSEVER, Erhan, "Balkan Savaşları'nda Türk Göçleri", *Balkan Savaşları ve Edirne*, ed. İlker Alp-İbrahim Kelağa Ahmet, C:1, Edirne 2020

Vojna Enciklopedija Jugoslavije, Belgrad 1958

VUKŠIĆ, Tomo, "Katoličanstvo i Pravoslavlje na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće", *Crkva u svijetu 36*, S: 3, Split Üniversitesi, Katolik (İlahiyat) Fakültesi, Split 2001

VUKŠIĆ, Tomo, Nadbiskup Josip Stadler (1881-1918), *Crkva u svijetu: Crkva u svijetu*, C: 34, S: 1, Split, 1999

VUKŠIĆ, Tomo, "Nadbiskup Josip Stadler i Srbi", *Crkva u svjetu*, C: 34, Split 1999

WOLFGANG Maderthaner- SKARET Ferdinand, *Österreichisches Biographisches Lexikon 1815–1950 (ÖBL)*, C:12, Avusturya Bilim ve Sanat Akademisi, Viyana 2005

YAPICI, Saide, Avusturya-Macaristan'ın Bosna-Hersek'i İşgal ve İlhak Dönemlerine Dair Bir Değerlendirme, UBAK Yayınları, Ankara 2021

YOUNIS, Hana, "Otvaranje i rad muslimanskih čitaonica u manjim mjestima Bosne i Hercegovine početkom 20. stoljeća", *Bosniaca-časopis Nacionalne i univerzitetske biblioteke Bosne i Hercegovine*, Saraybosna 2021

ZINKEISEN, Johann Wilhelm, *Osmanlı İmparatorluğu tarihi I (1299-1453)*, Türkçe'ye çev: Nilüfer Epçeli Yeditepe, İstanbul 2011

ZOVKO, Ljubomir, *Studije iz pravne povijesti Bosne i Hercegovine: 1878.-1941*, Mostar 2007

DİJİTAL KAYNAKLAR:

"Wekerle, Santor". Encyclopedia Britannica (11th ed.), Cambridge University Press, 1911

Dukljanin, pop. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=16546. (Erişim tarihi: 08.09.2020)

Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. 09. 09. 2021. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=4697>.

Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. (26. 11. 2021.) <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=50812>. (Erişim tarihi: 26.11.2021).

http://srpskaenciklopedija.org/doku.php?id=сава_косановић

http://www.muftijstvo-mostarsko.ba/arhiva/index.php/gacko/item/264-da-se-ne-zaboravi-ako-se-mora-ponoviti

https://akos.ba/godisnjica-osnivanja-funkcije-reis-ul-uleme-mustafa-hilmi-ef-omerovic-prvi-reis/

https://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=6023

https://katedrala-sarajevo.com/josip-stadler/

https://preporodbn.com/bijeljinski-begovi-xiii-dio/

https://ssmi.hr/josip-stadler/; https://kbf.unsa.ba/josip-stadler/

https://web.archive.org/web/20111011164928/http://www.fojnica-samostan.com/index.php

https://www.marxists.org/history/international/social-democracy/1891/erfurt-program.htm

https://www.britannica.com/biography/Nikola-Pasic

https://www.britannica.com/place/Austria-Hungary

https://www.britannica.com/place/Bosnia-and-Herzegovina/Bosnia-and-Herzegovina-under-Austro-Hungarian-rule

https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=19574

https://www.fds.ba/Content/Read/history?lang=bs
https://www.iom.int/; https://www.britannica.com/topic/human-migration

https://www.islamskazajednica.ba/

https://www.kockice.ba/povijest/tko-je-nikola-lasvanin/ (Erişim tarihi: 29.09.2020)
https://www.mostar.ba/mayor/articles/201.html

https://www.muftiluk-tr.ba/muftijstvo/travni%C4%8Dke-muftije.html

https://www.preporod.com/index.php/sve-vijesti/islamska-zajednica/item/8714-mustafa-hilmi-ef-hadziomerovic-prvi-reisu-l-ulema

https://www.sanu.ac.rs/clan/kosanovic-savo/

https://www.tzmetkovic.hr/en/ (Erişim tarihi: 29.11.2021.)

Cuvaj, Slavko. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 16. 6. 2023. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=13024> (Erişim tarihi: 16.06.2023).

İslam Ensiklopedisi, Sinod Maddesi

isusovci. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 13. 4. 2022. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=28014>.

Kállay, Benjamin. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. 25. 09. 2021. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=29978>.

Krleža, Miroslav, *Enciklopedija Jugoslavije* (svezak 8: Srbija-Ž), Jugoslovenski leksikografski zavod, Belgrad 1971

Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 27. 10. 2022. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=64776>.

Latas, Omer-paša. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=35544>. (Erişim tarihi: 21.11.2020)

Mešić, Ademaga. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 27. 5. 2022. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=40324>.

orsag. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=45587>. (Erişim tarihi: 29.09.2020)

prosvjeta.com.ba

Rusini. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. 4. 3. 2022. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=53753>.

sinod. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje.* Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 12. 4. 2022. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=56147>.

Stadler, Josip. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. 1. 12. 2021. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=57678>.

Varešanin, Marijan. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje.* Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 12. 11. 2022. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=63898>.

DİZİN

Adem Ağa Mešić, 84
Adnan Jahić, 5
Alibeg Firdus, 84
Avarlar, 8
Avusturya-Macaristan, 28
Avusturya-Macaristan ordusu, 40
Bâb-ı Âli, 23
Ban, 8
Banja Luka Muharebesi, 29
Benjamin Kallay, 38
Berlin Kongresi, 30
Bezirk, 37
Birinci Dünya Savaşı, 32
Birleşik Müslüman Teşkilatı, 84
Bobovac, 14
Boşnaklar, 15
Derviš Bey Miralem, 95
Habsburglar, 20
Hamdija Kreševljaković, 5
Hırvat Ulusal Birliği, 85
I. Stjepan, 13
I. Tvrtko, 13
II. Joseph, 24
II. Mahmut, 25
II. Mehmed, 15
Istvan Burian, 32
Josip Filipović, 36
Kreise, 37
Kulin Ban, 3
Landesschef, 37
Leon Bilinski, 276
Mahmud Bey Džinić, 95
Muslimanska narodna organizacija, VII, 83
Muslimanska samostalna stranka, 84
Müslüman Bağımsız Parti, 84
Müslüman Halk Teşkilatı, 84
Neretva, 9
Orsag, 13
Osmanlı Devleti, 38
Papaz Dukljanin, 3
Proselitizm, 38
Reichsland, 37
Rumeli Eyaleti, 16
Saraybosna, 9
Šerif Arnautović, 95
Sırp Halk Teşkilatı, 85
Slavlar, 8
Stjepan Tomaš, 14
Stjepan Tomašević Kotromanić, 14
Ujedinjena muslimanska organizacija, 84
Vakıf-maarif özerkliği mücadelesi, 33
Vlašić, 9
Vrhbosna, 10
Zemaljski poglavar, 36
Zenica, 9
Župa, 7

EKLER

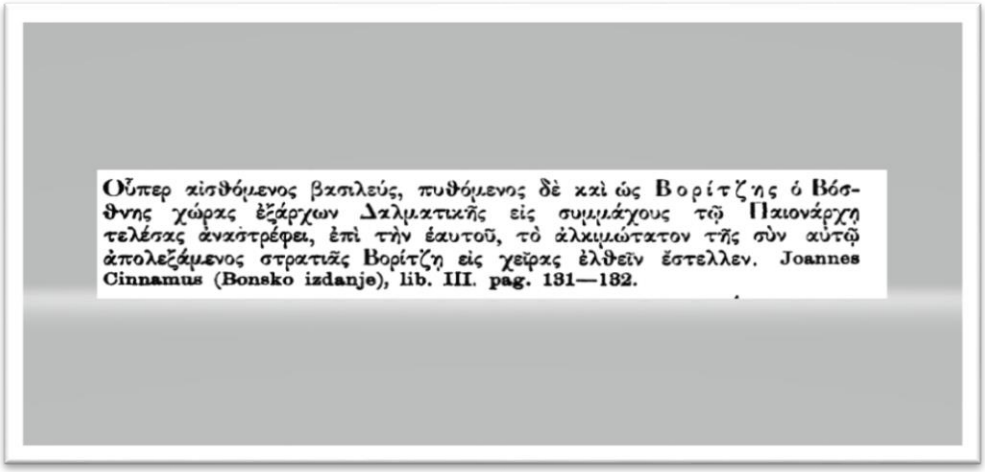

Οὗπερ αἰσθόμενος βασιλεύς, πυθόμενος δὲ καὶ ὡς Βορίτζης ὁ Βόσθνης χώρας ἔξάρχων Δαλματικῆς εἰς συμμάχους τῷ Παιονάρχῃ τελέσας ἀνατρέφει, ἐπὶ τὴν ἑαυτοῦ, τὸ ἀλκιμώτατον τῆς σὺν αὐτῷ ἀπολεξάμενος στρατιᾶς Βορίτζῃ εἰς χεῖρας ἐλθεῖν ἔστελλεν. Joannes Cinnamus (Bonsko izdanje), lib. III. pag. 131—132.

EK-1: Ünlü Bosna Hükümdarlarından Ban Borić'in İsminin Yazılı Kaynaklarda İlk Kez Geçtiği Metin

Kaynak: Vjekoslav Klaić, *Povijest Bosne*, Zagreb 1882, s. 49.

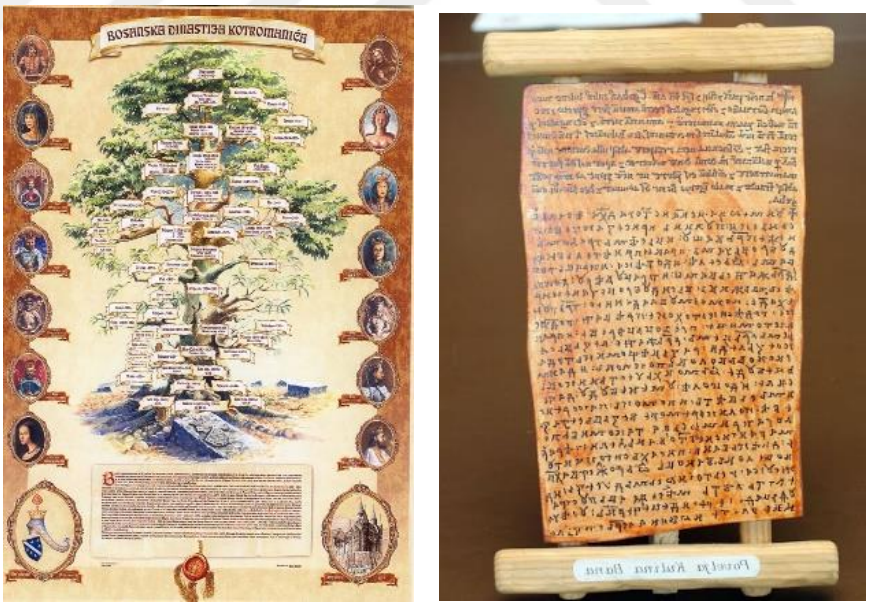

EK-2 / 2.1: Kotromanić'lerin Soy Ağacı ve Kulin Ban Beraatı

Kaynak: Enver Imamović, *Bosanska dinastija Kotromanić (poster)*, Saraybosna 2008



EK-3: Bosna Hersek Tuzla Şehrindeki Bosna Kralı I. Tvrtko'nun Heykeli

Kaynak: Enes Turbić (19.07.2022)



EK-4: Bosna Kralı Stjepan Tomašević Kotromanić (1462)

Kaynak: Rudolf Horvat, *Slike iz hrvatske povijesti*, Zagreb 1910

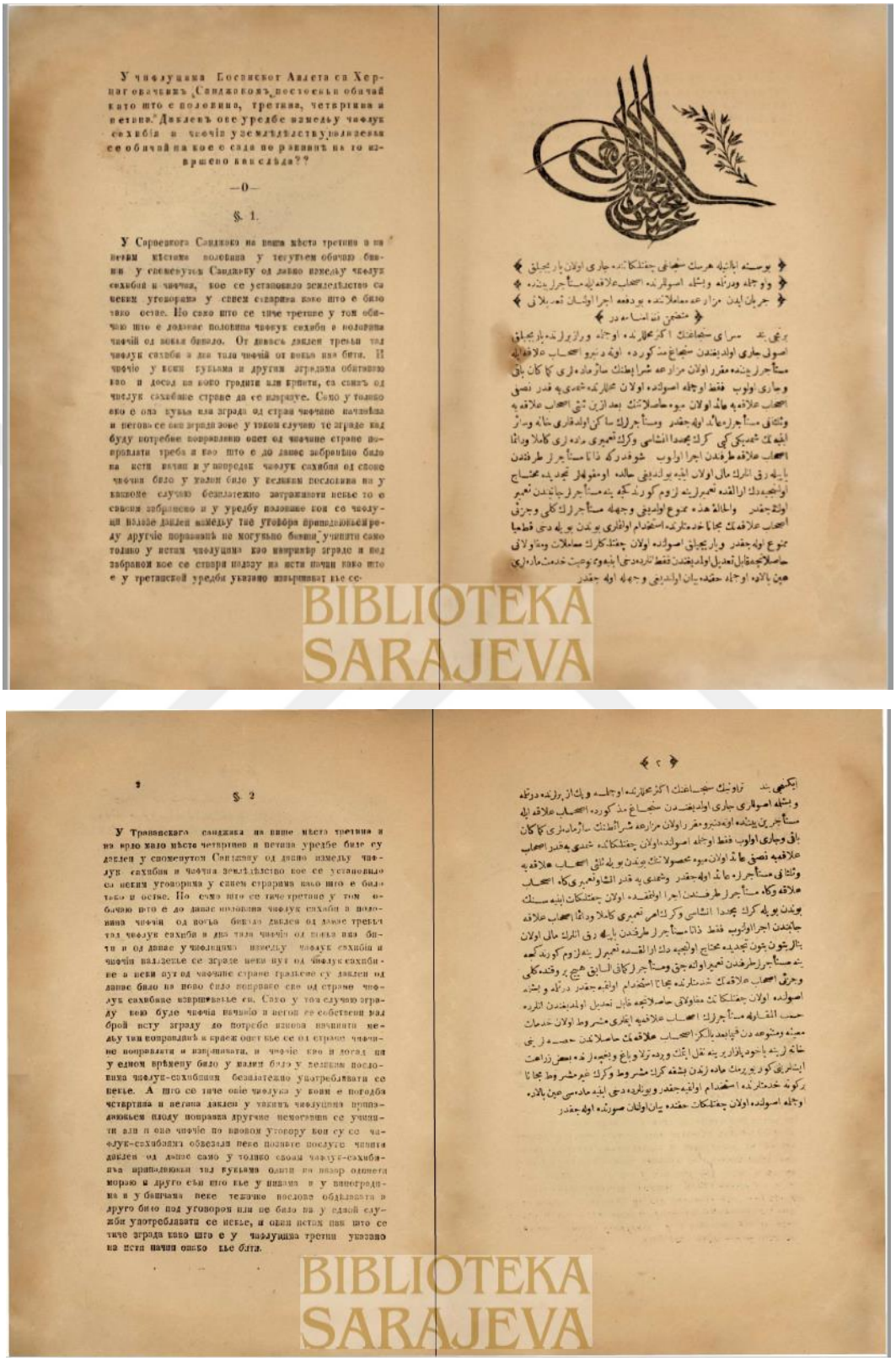

У чифлуцима Босанског Ајлета са Херцеговачким „Санджаком“ постоји обичај као што је половина, трећина, четвртина и петина. Дакле ове уредбе између чифлук сахибија и чифчија узајамствују односно се обичаји на које се сада по разним на то извршено јесу ли??

—0—

§. 1.

У Сарајевског Санџака на више места трећина а на неким местима половина у тегутљем обичаја бивши у спомењутом Санџаку од давно између чифлук сахибија и чифчија, које се установило земљедјство са њима уговорима у самом старању како што је било тако и осиле. По само што се тиче трећине у том обичају што је додаје половина чифлук сахибија а половина чифчији од воља бивало. От давнина дакле трећи тај чифлук сахибија а два тала чифчији от воља има бити. И чифчије у воли рушама и другим зградама обитавају као и досад на које градити или брвити, са самих од чифлук сахибије стране да се извршује. Само у толико ако је она кућа или зграда од стране чифчине начињена и потом се ова зграда зове у таком случају те зграде над буду потребне поправљати опет од чифчине стране поправати треба а ако што је до данас забрањено било на неки начин и у напредак чифлук сахибији од стране чифчија било у чему било у великим послованима на у каквоме случају безплатежно затражити нешто то с самим забрањено и у уредбу половине пак се чифлуцији између дакле између тих уговора принадлежећи реду другчије поправити не могућно бивши учинити само толико у неким чифлуцима као например зграде и под забраном које се ствари подлогу на неки начин како што је у третинској уредби увијено изврћивати ће се.

BIBLIOTEKA SARAJEVA

§. 2

У Травничкога санџака на више места трећина и на врло мало места четвртина и петина уредбе биле су дакле у споменутом Санџаку од давно између чифлук сахибија и чифчија земљедјство које се установило са њима уговорима у самом старању како што је било тако и осиле. По само што се тиче трећине у том обичају што је до данас половина чифлук сахибија а половина чифчији од воља бивало дакле од давно трећи тај чифлук сахибија а два тала чифчији от воља има бити и од давно у чифлицима између чифлук сахибија и чифчија належеће се зграде њих њу од чифлук сахибије а њих њу од чифчине стране градјене су дакле од давно било на ново било поправно сво од стране чифлук сахибије извршивање ће. Само у том случају зграду коју буде чифчија начињо и потом ће собствени над број исту зграду до потребе њихова начињати међу тим поправдајући и краћи одет ће се од стране чифчине поправати и извршивати, и чифчије као и досад на у једном времену било у каквом било у великим пословима чифлук-сахибијом безплатежно употребљавати се неће. А што се тиче ових чифлука у коим е погодба четвртина и петина дакле у којима чифлуцима принадлежећи броју поправка другчије немогућно се учинити али и ове чифчије по њиховом уговору они су се чифлук-сахибијих обвезали неке познате послуге чинити дакле од данас само у толико своме чифлук-сахибији принадлежећи тој кућама одати на назор одмети морају а друго ако што ће у њима и у винограду и у башчама неке текуће послове обављати а друго било под уговором или не било на у једној служби употребљавати се неће, и одни исти пак што се тиче зграда како што је у чифлуцима трећи уношено на неки начин онако ће бити.

BIBLIOTEKA SARAJEVA

EK-5 / 5.1: Sefer Kararnamesi

Kaynak: Saraybosna Kütüphanesi



EK-6: 1878 Bosna Hersek İşgali Sırasında General Filipović İle Yerel Halk (Boşnaklar) Temsilcileri

Kaynak: *Avusturya Gazetesi*, S: 234, 25 Ağustos 1878



EK-7: 15 Ağustos 1878'deki Livno Muharebesinde Dalmaçyalı Domobran Askerleri

Kaynak: Karl von Blaas, Viyana Askeri Tarih Müzesi



EK-8: Bosna Hersek Haritası 1910

Kaynak: Maude M. Holbach, *Bosnia and Herzegovina, Some Wayside Wanderings*, Londra 1910, s. 242

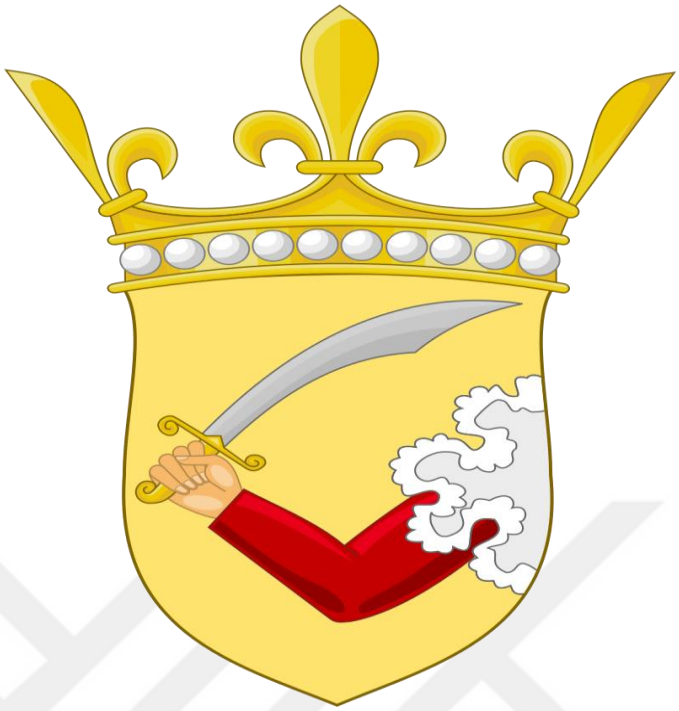

EK-9: Avusturya-Macaristan Dönemi Sırasında Bosna Hersek Arması

Kaynak: Hugo G. Ströhl



EK-10: Saraybosnalılar İlhak Bildirisini Okurken (Ekim 1908)

Kaynak: Vojislav Bogićević, *Sarajevski atentat*, Izdanje Državnog arhiva NR BiH, Saraybosna 1954



EK-11: Mostar Köylüleri Kiliseden Çıkarken (1910)

Kaynak: Maude M. Holbach, *Bosnia and Herzegovina, Some Wayside Wanderings*, Londra 1910, s. 28



EK-12: Foča Şehri (Güneydoğu Bosna Hersek)

Kaynak: Maude M. Holbach, *Bosnia and Herzegovina, Some Wayside Wanderings*, Londra 1910, s. 128)

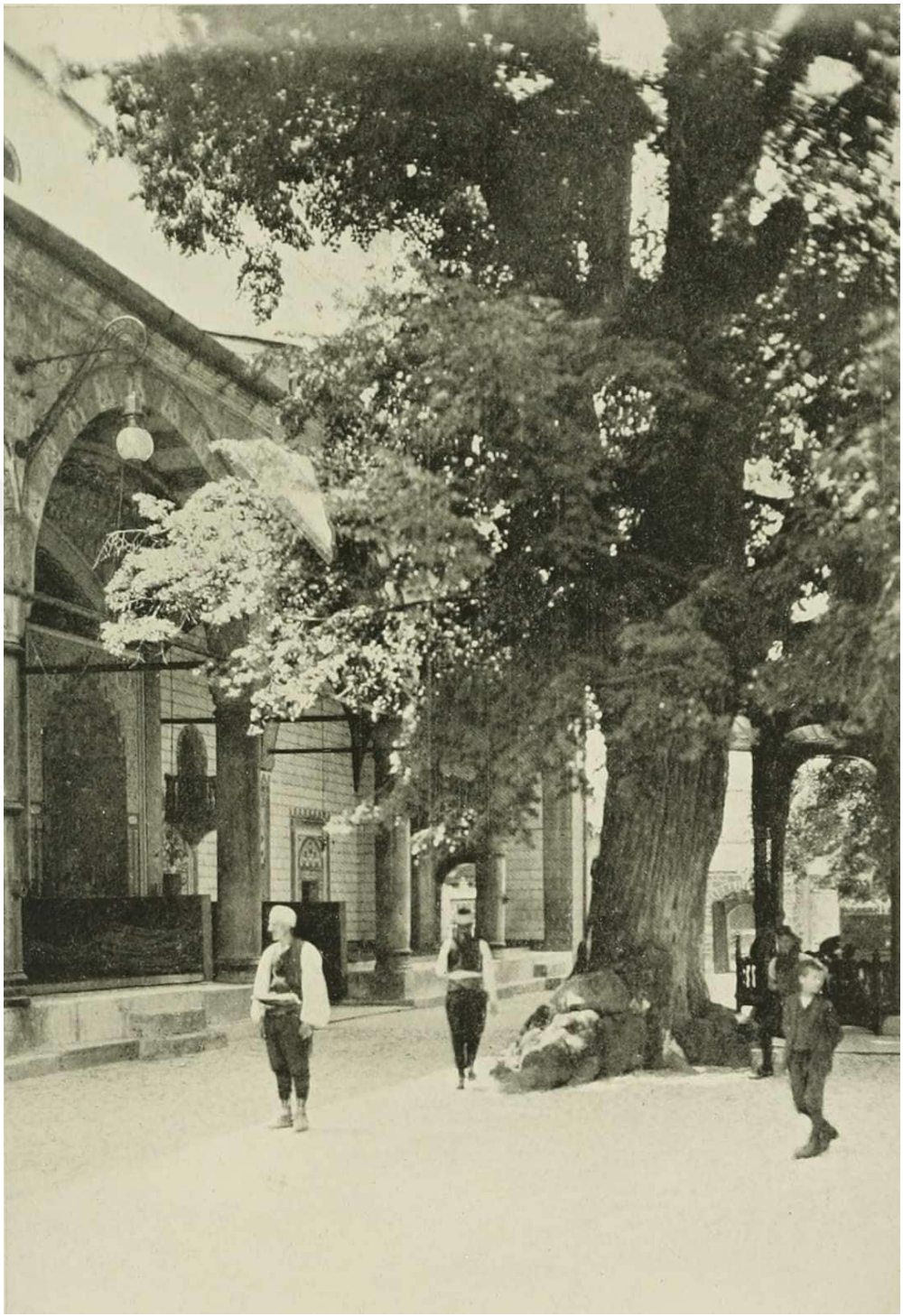

EK-13: Gazi Hüsrev Bey Camii (Saraybosna)

Kaynak: Maude M. Holbach, *Bosnia and Herzegovina, Some Wayside Wanderings*, Londra1910, s. 96



EK-14: 1910 Yılında Mostar Köprüsü ve Mostar Şehri

Kaynak: Maude M. Holbach, *Bosnia and Herzegovina, Some Wayside Wanderings*, Londra 1910, s. 26



EK-15: 1815 Yılında İnşa Edilen Süleymaniye Camii (Travnik)

Kaynak: Maude M. Holbach, *Bosnia and Herzegovina, Some Wayside Wanderings*, Londra 1910, s. 80

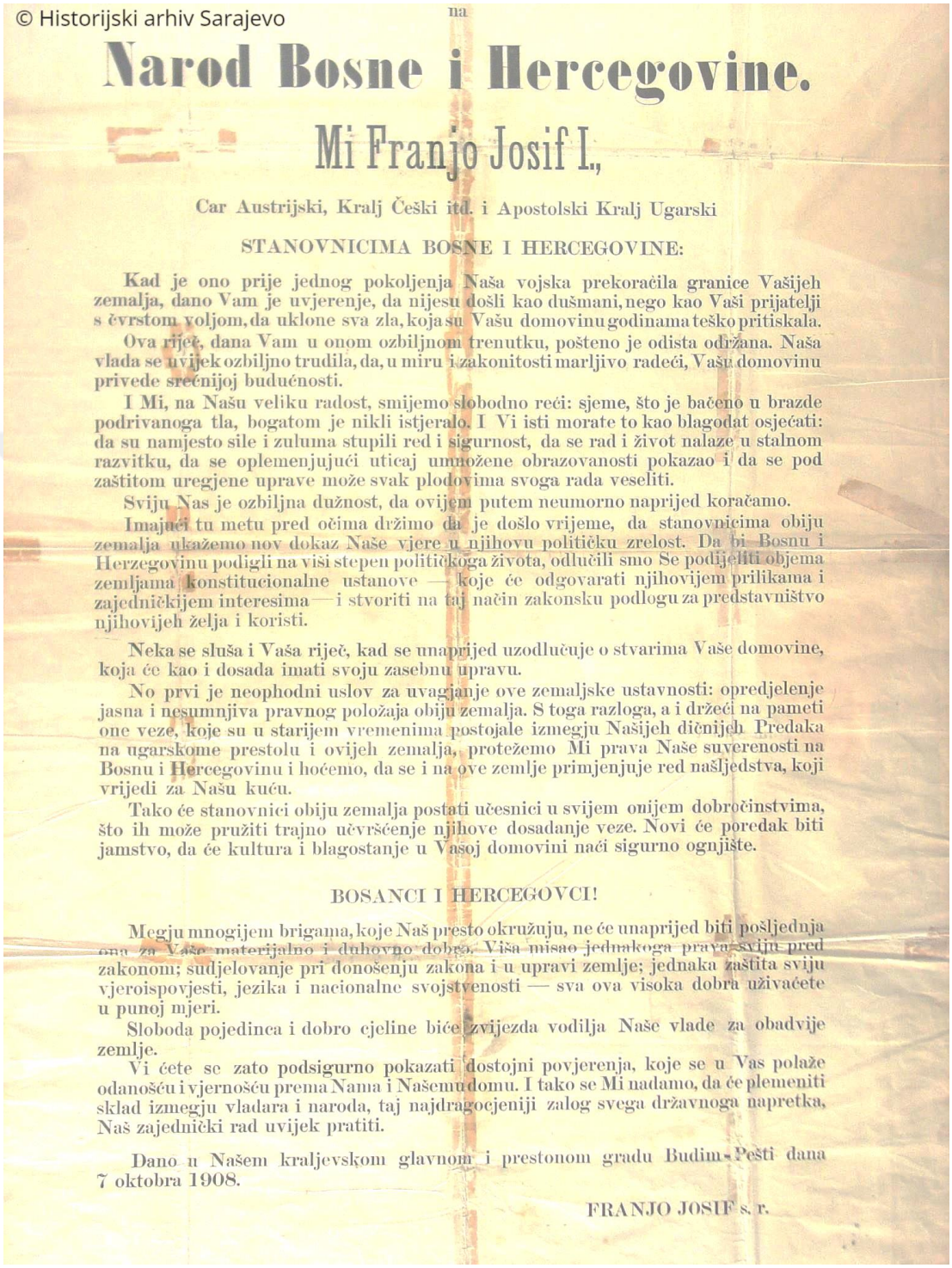
© Historijski arhiv Sarajevo

na

Narod Bosne i Hercegovine.

Mi Franjo Josif I.,

Car Austrijski, Kralj Češki itd. i Apostolski Kralj Ugarski

STANOVNICIMA BOSNE I HERCEGOVINE:

Kad je ono prije jednog pokoljenja Naša vojska prekoračila granice Vašijeh zemalja, dano Vam je uvjerenje, da nijesu došli kao dušmani, nego kao Vaši prijatelji s čvrstom voljom, da uklone sva zla, koja su Vašu domovinu godinama teško pritiskala.

Ova riječ, dana Vam u onom ozbiljnom trenutku, pošteno je odista održana. Naša vlada se uvijek ozbiljno trudila, da, u miru i zakonitosti marljivo radeći, Vašu domovinu privede srećnijoj budućnosti.

I Mi, na Našu veliku radost, smijemo slobodno reći: sjeme, što je bačeno u brazde podrivanoga tla, bogatom je nikli istjeralo. I Vi isti morate to kao blagodat osjećati: da su namjesto sile i zuluma stupili red i sigurnost, da se rad i život nalaze u stalnom razvitku, da se oplemenjujući uticaj umnožene obrazovanosti pokazao i da se pod zaštitom uregjene uprave može svak plodovima svoga rada veseliti.

Sviju Nas je ozbiljna dužnost, da ovijem putem neumorno naprijed koračamo.

Imajući tu metu pred očima držimo da je došlo vrijeme, da stanovnicima obiju zemalja ukažemo nov dokaz Naše vjere u njihovu političku zrelost. Da bi Bosnu i Hercegovinu podigli na viši stepen političkoga života, odlučili smo Se podijeliti objema zemljama konstitucionalne ustanove — koje će odgovarati njihovijem prilikama i zajedničkijem interesima — i stvoriti na taj način zakonsku podlogu za predstavništvo njihovijeh želja i koristi.

Neka se sluša i Vaša riječ, kad se unaprijed uzodlučuje o stvarima Vaše domovine, koja će kao i dosada imati svoju zasebnu upravu.

No prvi je neophodni uslov za uvagjanje ove zemaljske ustavnosti: opredjelenje jasna i nesumnjiva pravnog položaja obiju zemalja. S toga razloga, a i držeći na pameti one veze, koje su u starijem vremenima postojale izmegju Naših dičnijeh Predaka na ugarskome prestolu i ovijeh zemalja, protežemo Mi prava Naše suverenosti na Bosnu i Hercegovinu i hoćemo, da se i na ove zemlje primjenjuje red našljedstva, koji vrijedi za Našu kuću.

Tako će stanovnici obiju zemalja postati učesnici u svijem onijem dobročinstvima, što ih može pružiti trajno učvršćenje njihove dosadanje veze. Novi će poredak biti jamstvo, da će kultura i blagostanje u Vašoj domovini naći sigurno ognjište.

BOSANCI I HERCEGOVCI!

Megju mnogijem brigama, koje Naš presto okružuju, ne će unaprijed biti pošljednja ona za Vaše materijalno i duhovno dobro. Viša misao jednakoga prava svijuh pred zakonom; sudjelovanje pri donošenju zakona i u upravi zemlje; jednaka zaštita sviju vjeroispovjesti, jezika i nacionalne svojstvenosti — sva ova visoka dobra uživaćete u punoj mjeri.

Sloboda pojedinca i dobro cjeline biće zvijezda vodilja Naše vlade za obadvije zemlje.

Vi ćete se zato podsigurno pokazati dostojni povjerenja, koje se u Vas polaže odanošću i vjernošću prema Nama i Našemu domu. I tako se Mi nadamo, da će plemeniti sklad izmegju vladara i naroda, taj najdragocjeniji zalog svega državnoga napretka, Naš zajednički rad uvijek pratiti.

Dano u Našem kraljevskom glavnom i prestonom gradu Budim-Pešti dana 7 oktobra 1908.

FRANJO JOSIF s. r.

EK-16: (Latince) İlhak İlanı (Ekim 1908)

Kaynak: Saraybosna Tarih Arşivi

П Р О Г Л А С

на

Народ Босне и Херцеговине.

Ми Фрањо Јосиф И.,

Цар Аустријски, Краљ Чешки итд. и Апостолски Краљ Угарски

СТАНОЦНИЦИМА БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ:

Кад је оно прије једног покољења Наша Војска прекорачила границе Вашијех земаља, дано Вам је увјерење, да нијесу дошли као душмани, него као Ваши пријатељи с чврстом вољом, да уклоне сва зла, која су Вашу домовину годинама тешко притискала.

Ова ријеч, дана Вам у оном озбиљном тренутку, поштено је одиста одржана. Наша влада се увијек озбиљно трудила, да, у миру и законитости марљиво радећи, Вашу домовину приведе срећнијој будућности.

И Ми, на Нашу велику радост, смијемо слободно рећи: сјеме, што је бачено у бразде подриваног тла, богатом је никли истјерало. И Ви исти морате као благодат осјећати: да су намјесто силе и зулума ступили ред и сигурност, да се рад и живот налазе у сталном развитку, да се оплемењујући утицај умножене образованости показао и да се под заштитом урогјене управе може свак плодовима свога рада веселити.

Свију Нас је озбиљна дужност, да овијем путем неуморно напријед корачамо.

Имајући ту мету пред очима држимо да је дошло вријеме, да становницама обију земаља укажемо нов доказ Наше вјере у њихову политичку зрелост. Да би Босну и Херцеговину подигли на виши степен политичкога живота, одлучили смо Се подијелити објема земљама конституционалне установе које ће одговарати њиховијем приликама и заједничкијем интересима и створити на тај начин законску подлогу за представништво њиховијех жеља и користи.

Нека се слуша и Ваша ријеч, кад се унапријед узодлучује о стварима Ваше домовине, која ће као и досада имати своју засебну управу.

Но први је неопходни услов за увагјање ове земљске уставности: опредјељење јасна и несумњива правног положаја обију земаља. С тога разлога, а и држећи на памети оне везе, које су у старијем временима постојале између Нашијех дичнијех Предака на угарскоме престолу и овијех земаља, протежемо Ми права Наше суверености на Босну и Херцеговину и хоћемо, да се и на ове земље примјењује ред нашљедства, који вриједи за Нашу кућу.

Тако ће се становници обију земаља постати учесници у свијем онијем доброчинствима, што их може пружити трајно учвршћење њихове досадашње везе. Нови ће поредак бити јамство, да ће култура и благостање у Вашој домовини наћи сигурно огњиште.

БОСАНЦИ И ХЕРЦЕГОВЦИ!

Мегју многијем бригама, које наш престо окружују, не ће унапријед бити пошљедња она за Ваше материјално и духовно добро. Виша мисао једнакога права свију пред законом: судјеловање при доношењу закона и у управи земље: једнака заштита свију вјероисповјести, језика и националне својствености — сва ова висока добра уживаћете у пуној мјери.

Слобода појединца и добро цјелине биће звијезда водиља Наше владе за обадвије земље.

Ви ће те се зато подсигурно показати достојни повјерења, које се у Вас полаже оданошћу и вјерношћу према Нама и Нашему дому. И тако се Ми надамо, да ће племенити склад измегју владара и народа, тај најдрагоценији залог свега државнога напретка, Наш заједнички рад увијек пратити.

Дано у Нашем краљевском главном и престону граду Будим-Пешти дана 7 октобра 1908. Фрањо Јосиф с. р.

EK-17: Kiril Alfabesinde [Sırpça] İlhakın İlanı (1908)



EK-18: *Le Petit Journal* Gazetesinde Bosna Hersek İlhakına İlişkin Haberi ve Karikatürü, S: 935, 18 Ekim 1908

Karikatürde Avusturya-Macaristan İmparatoru II. Franz Joseph Bosna Hersek'i, Bulgaristan kralı Ferdinand Bulgaristan topraklarını ellerine alırken (koparırken), Osmanlı sultanı II. Abdülhamit üzgün bir halde. Ayrıca söz konusu Fransız gazetesinde, tıpkı o zamanki tüm Balkan ve Avrupa yayın basınında gibi, Devlet-i Aliyye (Osmanlı İmparatorluğu, Turquie (Türkiye) olarak gösterilmektedir.

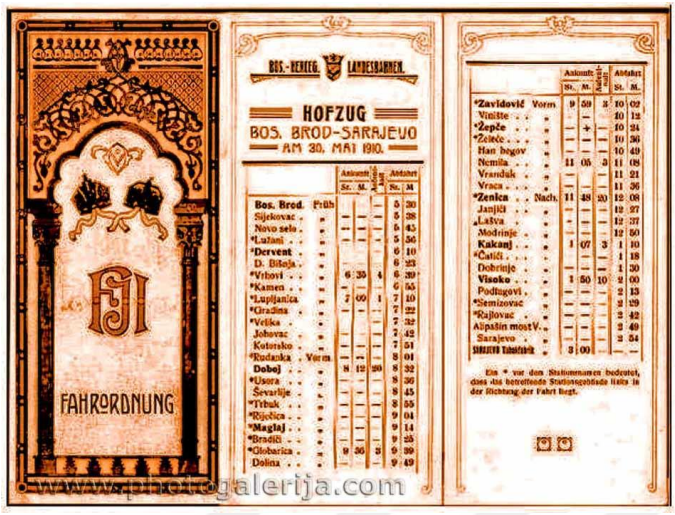

EK-19: Gösterilen Arşiv Kaynağımızda Avusturya-Macaristan İmparatoru II. Franz Joseph'in 1910 Yılındaki Bosna Hersek'e İlk ve Tek Ziyaretinin Programı Göstermektedir. Programda, 30 Mayıs 1910 Tarihindeki Gezi Programında İmparatorun Sava Nehrinde Yatan Bosanski Brod Şehrinden Saraybosna'ya Olan Yolculuğu Gösterilmiştir.

Kaynak: Saraybosna Tarih Arşivi



EK-20: Avusturya-Macaristan İmparatoru II. Franz Joseph Bosanski Brod'da. Avusturya-Macaristan Hükümdarı, Bosna Hersek Topraklarına Adım Atarken Yerel Basın Tarafından Çekilmiştir.

Kaynak: Avusturya Milli Kütüphanesi



EK-21: Avusturya-Macaristan İmparatoru Zavidovići Adlı Küçük Şehrinde Kısa Bir Duraklama Sırasında Franz Joseph

Kaynak: Avusturya Milli Kütüphanesi

EK-21.1:



Zavidovići, Tren Istasyonu ve İmparator Franz Joshep'in Trenden İndiği Yer (113 yıl sonra)

Kaynak: Enes Turbić (14.05.2023)



EK-22: Avusturya-Macaristan İmparatoru Saraybosna'da

Kaynak: Avusturya Milli Kütüphanesi



EK-23: Avusturya-Macaristan İmparatoru Mostar'da. Gördüğümüz Üzere Stari Most'da (Mostar Köprüsü) Geleneksel Bosna Kilimleri De Sergilenmiştir

Kaynak: Avusturya Milli Kütüphanesi



EK-24: Bosna'da Yerli (Müslüman) Nüfusla Beraber Avusturya-Macaristan Yetkilileri. Arka Planda Eski Bir Boşnak Evi (boş. Doksat) ve Avusturya-Macaristan Döneminden Kalma Bir Bina (Solda) Bulunmaktadır.

Kaynak: Rudolf Bruner- Dvořák, 1906.



EK-25: Müslümanlar, 1906'da Bosna'nın Bir Yerinde Namaz Kılıyorlar.

Rudolf Bruner- Dvořák, *Bosna modlitba*, 1906



EK-26: İmamlarla (Hocalarla) Toplanan Müslüman (Boşnak) Nüfusu

Kaynak: Rudolf Bruner- Dvořák, 1906



EK-27: Bosna Meclisi'nin Açılış Töreni

Kaynak: boş. Parlament BiH (Bosna Hersek Parlamentosu)



EK-28: Konak Bistrik (Bistrik Konağı), Saraybosna, Parlamento (Meclisin) Oturumlarının Yapıldığı İlk Bina

Kaynak: Parlament BiH (Bosna Hersek Parlamentosu)



EK-29: 1910 yılında Avusturya-Macaristan

Kaynak: William R. Shepherd, *Distribution of Races in Austria-Hungary in 1910*, New York 1911



EK-30: Ballhausplatz; Avusturya-Macaristan İmparatorluğu Dışişleri Bakanlığı'nın Bulunduğu Binanın Meydanı

Kaynak: Joseph Daniel von Huber, 1778



EK-31: Ballhausplatz (sağda) 1900

Kaynak: Viyana Müzesi, Inv. Nr. 79000/78



МУСАВАТ

وطن ملت ۱۳۲۲

MUSAVAT

CIJENA JE „MUSAVATU“ NA GODINU:
Za Bosnu i Hercegovinu . . . . . 10 K
„ Tursku . . . . . 13 K
„ Austro-Ugarsku . . . . . 10 K
„ ostale zemlje . . . . . 13 K
Pojedini se brojevi prodaju po 20 helera.
∴ IZLAZI SVAKOG UTORNIKA. ∴

∴ Oglasi se računaju po vrlo umjerenoj cijeni. ∴
Rukopisi se ne vraćaju, a neplaćena se pisma ne primaju.
Sve što se tiče Uredništva i Administracije lista, treba slati na adresu:
„MUSAVAT“, MOSTAR (HERCEGOVINA).

God. I. Mostar, utorak 16. oktobra 1906. Broj 1.

Naša riječ.

Nepobitan je fakat, da je naš muslimanski narod udario jednim nezgodnim putem, koji ne daje nikakove garancije, da će ga izvesti iz ove mutne situacije na čistinu a i suviše je jasna slika, kako u muslomanskom životu nastupaju primjetne pro-

se predali isključivo i površno religioznom radu svome ili su u zavjetrini činovničke službe sanjivo treptali očima i uzdisali za zlatnim jakama.

Ali, pored osjetljive oskudice u veličinama, oskudice u jačim političkim poduzećima, mi imamo ipak jedan broj odličnih rodoljuba i požrtvovanih ljudi, koji spremni

svom narodu iz koga su ponikli, da mu ukažu svoju sinovsku ljubav i da primjerom svojim ostanu u trajnoj uspomeni u srcima budućeg naraštaja.

Malo je nas, čija bi snaga bila od tolikog zamašaja, da bi svojim patriotskim djelima i umnim radom dali odmah preokret stvari, ali je mnogo onih, čija je duž-

EK-32: *Musavat* Gazetesi 1906, Sayı 1 (Kaynak: Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi)



СРПСКА РИЈЕЧ

ЛИСТ ЗА ПОЛИТИКУ, ПРОСВЈЕТУ И ПРИВРЕДУ.

Бр. 1. Сарајево, субота 1. (14.) јануара 1905. Год. I.

У добри час!

Једна једном и „Српска Ријеч“ провозја Србима у Босни и Херцеговини. Препреке, које су стајале напуту оваком листу биле су велике. Србин у Босни и Херцеговини се је борио, да може бар још у својој домовини говорити, је је до данас могао само српски осјећати и мислити. Да ли је ов право извојевао, казаће „Српска Ријеч“. Шаљући

народима, да свакоме народу припада право свога самоодржања и самоопредјељења, да сваки народ може својом судбином управљати без икаква спољашњег утицаја.

Ово ће начело „Српска Ријеч“ увијек бранити и примјењивати га у свима приликама код свијех народа, а особито ће настојати, да Српски Народ у Босни и Херцеговини извојује себи

превјеравања. Свакога, који на овом буде радио, сматра ће „Српска Ријеч“ као свога непријатеља, као непријатеља народнога, јер у народ уноси омразу, која често може да доведе народе до очајања и буне. „Српска Ријеч“ не признаје и неће признавати ни једну вјеру у Босни и Херцеговини државном и вахтијеваће од државних власти, да све вјере једнако

коме отворити своје ступце да каже своје мишљење у овом за нас најважнијем питању, у колико би увјерени били, да то мишљење не иде очито на штету народа и земље. „Српска Ријеч“ ће тражити од земаљских власти, да овај народ у свим гранама народне привреде потпомажу, да му у сваком погледу иду на сусрет.

Сам ће лист, колико му буде

EK-33: *Srpska riječ* Gazetesi, S: 1, Saraybosna 1 Ocak 1905 (Kaynak: Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi)



EK-34: Saraybosna'daki İsa'nın Kalbi Katedrali (boş. / hırv. Katedrala Srca Isusova), Stadler'in Girişimiyle 1884'te İnşa Edilmiştir. Kaynak: Enes Turbić, 17.08.2022



EK-35: Saraybosna'daki İsa'nın Kalbi Katedrali'nin İçinde Bulunan J. Stadler'in Mezarı (Kaynak: Enes Turbić, 17.08.2022). Mezarında lat. *OSSA ET CINERES DR JOSEPH STADLER (ARHIEPISCOPI VRHBOSNESIS PRIMI). VIII DECEMBRIS MCMXVIII* (tür. [Vrhbosna'nın İlk Başpiskoposu] Dr. Josef Stadler'in Kemikleri ve Külleri. 8 Aralik 1918. (boş / hırv. Kosti i pepeo Dr. Josipa Stadlera [Prvog Vrhbosanskog nadbiskupa]. 8. decembar 1918) yazmaktadır.



Broj 1. Број. SARAJEVO, 29. aprila 1909. = САРАЈЕВО, 16. априла 1909. God. I. Год.

GLAS SLOBODE | ГЛАС СЛОБОДЕ

ORGAN SOCIJALNO-DEMOKRATSKE STRANKE Bosne i Hercegovine

ОРГАН СОЦИЈАЛНО-ДЕМОКРАТСКЕ СТРАНКЕ Босне и Херцеговине

Broj 10 helera Број

Pokretanje našeg lista.

Radnički pokret u Bosni i Hercegovini postoji već tri četiri godine i do danas nije imao ono, što mu je upravo najpotrebnije, a to je svoje glasilo koje bi štitilo interese radničke klase i prosvjećivalo široke narodne slojeve, dokazujući opravdanost razredne borbe proletarijata i upućujući ga u socijalističkom shvaćanju na društvo te ujedno o njegovim zahtjevima za promjenu ovoga nepravednog i na izrabljivanju osnovanog društvenog poretka.

Nije bilo lista, koji bi radničke brance od napadaja raznih građanskih listova, a naročito njihovih podvala, koje su u pojedinim slučajevima podnosećane nama i našim organizacijama. Na takve sionasnjerne podvale mi nismo mogli odgovarati, te su neobavještene stišnji radničtva često nasjedali tim izmišljotinama. Razumije se, da je i našim organizacijama od toga često puta bilo nekar momentalne štete. Pored ovoga list je jedno vrlo važno i jako sredstvo u radničkoj borbi. Ovo su sve bili vrlo važni razlozi, da je nama list preko potreban.

Pored drugih stvari, glavni uzrok da dosada nije bilo radničkog lista, jesu štamparske prilike u zemlji. Po bosansko-hercegovačkom zakonu o štampi, svaki list, koji želi dozvolu, mora platiti kauciju od 10 000 K, ako izlazi nedjeljno 6000 K, a ako izlazi manje nego nedjeljno 3000 K. Prema tome, da bi mi mogli pokrenuti list, trebalo je prvo skupiti potrebne novce za kauciju a to je svakako teško kad se uzme u obzir materijalno stanje radnika. No zahvaljujući svijesti naših organiziranih radnika, mi smo danas u mogućnosti, da pokrenemo ovaj radnički list, jer smo skupili kauciju od 3000 K, te ćemo na taj način naš list izlaziti samo tri put mjesečno i j svakog 5. 15. i 25. u mjesecu. Potrebe našeg radničkog pokreta zahtjevaju svakako, da bi naš list izlazio i češće, ali baš zbog toga, što zasad je nemoguće platiti veću kauciju, za sada je to nemoguće, no kasnije čemo svakako odovoljiti i toj potrebi, a to će biti na taj način, što ćemo skupiti veću kauciju ili ako se promijene sadanji zakoni o štampi što će svakako morati biti s nastupom nove ustavne ere.

Još prije skoro *tri* godine počeli smo raditi da saberemo sredstva za pokretanje, jer smo shvatili razumili, da radnički pokret bez svoga vlastitog svog pravog glasila. U tu svrhu smo izdali i proglase, u kojima smo pozvali radnike, da svaki dade dobrovoljno koliko hoće za list. Već u cirkularu, koji su poslije proglasa kupljeni, uspjeli su dobrim plodom. No pošlo i to nije bilo dosta, prošlogodišnji kongres Glavnog Radničkog Saveza zaključio je, da svaki organizovan radnik uplati po 1 K u deset nedjeljnih obroka za list. Pomoću ovih novaca i novaca od nekih zabava, koje smo održavali u korist lista, skupili smo potrebnu kauciju za deseterodnevni list, te danas izlazimo sa prvim brojem prvog pravog radničkog lista u Bosni i Hercegovini — „Glasa Slobode"

Sa pokretanjem »Glasa Slobode« odovoljavamo jednoj od najvećih potreba našeg pokreta, koji vrlo dobro napreduje, te upravo bilo je sudba, da se ovaj list pokrene, a tim više od kako je odsaet posljednji zagrebački drugarski »Slobodni Riječ« koja je u ono vrijeme izašla i nama te davala radnicima dobru duševnu hranu. Jedan od najvećih sredstava za agitaciju i proširivanje socijalističkih ideja u široke narodne slojeve, jeste svakako radnička štampa. S tim mi moramo računati, te i raditi na tome, da bosansko-hercegovačkom radničkom narodu damo radničke novine i knjige na čitanje, te mu time pokazati put, kako da se izbavi iz današnjeg nesnosnog stanja.

Do pred kratko vrijeme nad pokretom je bio isključivo strukovni. No u zadnje vrijeme, kada su nastupile ustavne prilike u ovim zemljama, mi smo prešli i na političkim radom. Osnovali smo socijalno-demokratsku stranku Bosne i Hercegovine, čiji taj program, te pokretanjem »Glasa Slobode« učinio još jedan korak naprijed, jer će se »Glas Slobode« boriti, kako za ekonomska, tako i za politička prava radničke klase.

Zadaća, koju nad sve ima velika je. No glavna svrha će mu biti prosvjećivanje radnika, širiti znanje socijalizma, dokazivati potrebu razredne borbe, te svestrano štititi interese radničke, držeći se uvijek socijalno-demokratskog programa, kao jedinog kojim se može radnička klasa osloboditi od kapitalističkog ropstva. »Glas Slobode« će se baviti ekonomskim i političkim pitanjima, objektivnom, otkrom i neprestanom kritikom svega onoga, što će protiv radničkih interesa. za tim »Glas Slobode« će biti vođič u radničkoj borbi, te ukazivati uzroke radničkoj bijedi i nađine, kako da se ona odstrani.

Naročito zbog ovakih političkih prilika, u kojima se nalazi Bosna i Hercegovina, »Glas Slobode« će imati da vodi teške

EK-36: *Glas slobode* gazetesi, Sayı: 1, 1908 (Kaynak: SDP BiH)



ZEMAN

ORGAN UJEDINJENE MUSLIMANSKE ORGANIZACIJE.

Godina I. Sarajevo, subota 2. septembra 1911. Broj 1

PROGLAS

Ujedinjene Muslimanske Organizacije u Bosni i Hercegovini.

Braćo Muslimani!

PROGRAM:

EK-37: *Zeman* Gazetesi, Sayı 1, 2 Eylül 1911 (Kaynak: Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi)



EK-38: Müslüman Halk Teşkilatının Yönetim Kurulu (MNO)

Kaynak: Ibrahim Kajan, *Mujaga Komadina*, Dobra knjiga, Saraybosna 2018, s. 59.

Soldan sağa (ayakta olanlar): Vasifbeg Biščević, Huseinbeg Cerić, Šerif Efendi Arnautović, Bakirbeg Tuzlić, Osmanbeg Pašić, Mahmudbeg Džinić, Muharemaga Pašalić, Rifatbeg Sulejmanpašić,

Soldan sağa (oturanlar): Dervišbeg Miralem, Ahmedaga Hendo, Alibeg Alibegović, Alibeg Firdus, Šemsibeg Zaimović, Mahmudbeg Fadilpašić, Ragibbeg Džinić



EK-38.1: Saraybosna'daki Gazi Hüsrev Bey camiinin bahçesinde bulunan Müslüman Halk Teşkilatının İlk Başkanı Alibeg Firdus'un Mezarı

(Kaynak: Enes Turbić, 25.08.2023)



Gradsko poglavarstvo u Sarajevu.

Broj 17390.

Gragjani!

Njegovo c. i kr. Visočanstvo naš Prejasni Prestolonašljednik

nadvojvoda

Franjo Ferdinand

odlikovat će naš zemaljski glavni grad Sarajevo svojom Visokom Posjetom dne 28. juna 1914.

Gragjani!

Naša duboko uvriježena čuvstva sinovlje blagodarnosti i odanosti, vjernosti i lojalnosti prema Njegovom c. i kr. Apoštolskom Veličanstvu Našem Premilostivom caru i kralju Franji Josipu I. i cijelom Prejasnom vladajućem domu pozivaju nas, da kao vidljiv znak naše neizmjerne radosti na ovoj Visokoj Posjeti, koju nam premilostivo ukazuje naš Prejasni Prestolonašljednik **okitimo i ukrasimo naše domove i radnje, kuće i dućane bajracima, čilimima, cvijećem i svim krasotama,** kojima smo u stanju iskazati radost i veselje naših srca radi našeg odlikovanja sa ovom Visokom Posjetom; Visokom Premilostivom našem gostu učiniti boravak u našem milom Sarajevu što ugodniji a sam doček što veličanstveniji i za nas sviju i za naše milo Sarajevo što dičniji; pa da tako naš najmilostiviji Prejasni Prestolonašljednik, uz neizmjernu ljubav naših srca i spoljašnjim znacima naše radosti očaran, ponese iz našega grada najugodnije pouzdanje i sjećanje ne samo u našu nepokolebivu odanost i vjernost nego i naše svakom poznato slavensko gostoljublje.

Umoljavam velecijenjeno gragjanstvo da okiti svoje kuće od **četvrtka 25. juna do podne do ponedeljka 29. juna** a naročito u onima ulicama kuda će naš VISOKI GOST imati priliku proći za svog boravka u našem dičnom Sarajevu, a to su Kolodvorska i Mustajbegova ulica, Appelova obala, Franje Josipa ulica, Rudolfova ulica, Ferhadija ulica, Ćemaluša, Gornja Hiseta, Konak i Bistrik ulica.

SARAJEVO, 23. juna 1914.

Gradonačelnik:

Fehim eff. Čurčić, v. r.

Tiskara Kranzfelder i M. Kapić, Sarajevo.

EK-39: 28 Haziran 1914 Franz Ferdinand'ın ziyareti ilişkin Saraybosna Belediye Başkanının Bildirimi

Kaynak: Sarajevski list, 1910